

BÁCS-KISKUN MEGYE MŰLTJÁBÓL

VII.

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MŰLTJÁBÓL
VII.**

A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYA IX.

BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
VII.

A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYA IX.

BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL VII.

Gazdaságtörténeti és demográfiai feldolgozások

Szerző:
Iványosi-Szabó Tibor

KECSKEMÉT, 1985.

A sorozat szerkesztője:
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

Lektor:
VARGA JÁNOS

A borítót
BODRI FERENC
tervezte

Megjelent a török kiűzésének 300. évfordulójára a
Bács-Kiskun megye
és
Kecskemét város Tanácsának
anyagi támogatásával

ISSN 0133—1299
ISBN 963 01 4307 0 VII.

A kiadásért felel a Bács-Kiskun megyei Levéltár igazgatója. A tippográfia és a kötés-
terv Tóth Sándor munkája. Készült a Petőfi Nyomdában Kecskeméten
(munkaszám 85. 44439) 1000 példányban, 44,10 (A/5) ív terjedelemben
Felelős vezető Ablaka István

Bevezető

A magyarság, a Kárpát-medencében élő népek és a Balkán lakosainak újkori történetét, sorsának alakulását több évszázadra meghatározta, de legalábbis sokoldalúan befolyásolta az oszmán hódítás. A vele szembeni védekezés, illetve az uralma alóli felszabadulásért folytatott küzdelem évszázadokra megszabta az e térben élő népek politikai és gazdasági együttműködését és kölcsönhatásukat. Érthető, hogy ez a tragikus vereségekkel, létbizonytalansággal, önkénnyel és éhínséggel gyakran sújtott kor, amely bőven nyújtott lehetőséget a hősiesség egyéni és tömeges helytállásra is, mélyen bevésődött az itt élő népek tudatába.

A török hódoltsággal járó gazdasági és politikai korlátokat növelte az is, hogy a török uralom a közép-európainál kezdetlegesebb társadalmi és gazdasági viszonyokkal rendelkezett. E teher tovább nehezítette az egyébként is az európai gazdaság perifériájára kényszerült országok árutermelésének és társadalmának fejlődését. Ezért a török politikai-katonai hatalmának felszámolása kellett ahhoz, hogy e térségen belül élők elindulhassanak a gazdasági fejlődés útján, hogy eredményes lépéseket tegyenek a nemzetivé válás terén. Így Budának, az ország egykori fővárosának bevétele, majd a többi térség felszabadítása a magyarság számára is új politikai és gazdasági keretet biztosított a már korábban megkezdett harcainak a megvívásához is. Tekintettel arra, hogy hazánknak alig akad olyan területe, amely hosszabb-rövidebb időn át ne tartozott volna a hódoltságához, vagy ne szenvedett volna súlyos károkat a felszabadító harcok során, az ország minden részén van miről megemlékezni a 300. évforduló kapcsán.

A török elleni küzdelem mély nyomokat hagyott már a kortárs művészetek tevékenységén, és több kiemelkedő művészeti alkotás ihletője volt még századunkban is. Könyvtárnyi azoknak a monográfiáknak, feldolgozásoknak mennyisége, amelyek e témával foglalkoznak. Ezért legtöbbször bővebb ismeretekkel rendelkeznek e korról mint az előző vagy az ezt követő időszakról. Bár viszonylag jól ismerjük ezen évszázadok nemzetközi kapcsolatrendszerét, nagyjából feltérképezték már az oszmán hódítók elleni harcok

katonai eredményeit, fő vonásokban tisztázódtak a politikai törekvések legfontosabb célkitűzései és eredményei, mégis máig sok történettudományunk ezen régióján belül a fehér folt. Egyre tisztábban látjuk, miben is nyilvánult meg az a különleges állapot, amelyet a hódoltság névvel illettek és illetünk. Az egyes városok, települések monográfusai hatalmas adattárat gyűjtöttek össze az egykor ott élők szenvedéseiről, anyagi megterheléseiről és a helyi eseményekről, a megismerés folyamatát mégsem lehet lezárni.

Kecskeméten, amely a hódoltság alatt is az egyik legjelentősebb mezőváros volt az Alföldön, a sok és súlyos pusztulás ellenére viszonylag bő írásos anyag maradt fenn a XVII. századból is. Igaz ugyan, hogy sok fontos forrásunk a közelmúltban, a II. világháború során elpusztult, de a megmaradt feljegyzésekből sok eddig ismeretlen tényt lehet még feltárni. E gyakran töredékes és a politikai eseményeket, a gazdasági fejlődést csak közvetve tükröző feljegyzések merőben más feldolgozási módszert igényelnek mint a leíró források és az egyes testületek működése során keletkezett feljegyzések. Ezek az eddig még kellően ki nem aknázott adatsorok lehetővé teszik, hogy a civis városok hódoltság, majd a felszabadító háborúk alatti életéről, illetve az új politikai viszonyok közötti lehetőségeiről, a XVIII. századi fejlődés legelső mozzanatairól is az eddigieknél pontosabb ismereteket kapjunk.

E kötet nem kíván egy újabb lenni azok között, amelyek a valóban keserves évtizedek szenvedéseit, személyek és közösségek tragédiáit rögzítik. Arra sem kíván vállalkozni, hogy az eddig ismeretlen helyi nevezetességek, netán kuriozitások sorát gazdagítsa. Tekintettel arra, hogy évtizedek óta visszatérő gond és panasz: több történeti segédtudomány terén a kutatások elmaradnak, illetve olyan lassú az ütemük, hogy ezek az elmélyültebb feldolgozásokat akadályozzák, ezért legtöbbit akkor tehetünk e kor még alaposabb megismerése érdekében, ha ezen (nem véletlenül) sokak által meg- és elkerült területekre összpontosítjuk figyelmünket, hogy így megkönnyítsük a gazdasági és a társadalmi fejlődés összetettebb vizsgálatát.

Nemcsak az egykori hódoltság, hanem az egész ország XVII—XVIII. századi gazdaságtörténetének tanulmányozását nehezíti az, hogy e két évszázad nagyobb részének pénztörténete még nincs feltárva. Fokozottan vonatkozik ez a hódoltságra, ahol szinte semmi sem mérsékelte az egyes külföldi pénzek forgalmát, illetve semmi nem korlátozta az egyes pénzveretek értékének változásait. Ezért érthető, hogy az e korrallal foglalkozó történészek lehetőleg elkerülték ezt az örvényt, amely a közel 70 pénznév és a gyakorta változó pénzértékek kavalkádjára révén tárult eléjük. Ezt a látszólag megfoghatatlan, átláthatatlan zsongást csak egy teljességre töre és minden részletet figyelembe vevő összeállítás révén lehet felszámolni. Ennek követ-

kezménye az, hogy a kötet első feldolgozása egy kismonográfia terjedelmével vetekszik.

A válságokkal tele XVII. század, majd a számottevő gazdasági fellendülést mutató XVIII. század magyarországi ármozgásáról, ha lehet, még kevesebbet tudunk mint ezen időszak pénztörténetéről. Bár mindenki tisztában volt azzal, aki ezen időszak történetével foglalkozott, hogy az egyre tudatosabb gazdaságpolitikát folytató abszolútizmus ezirányú intézkedései közvetlenül is hatottak a helyi politikai megnyilvánulásokra is, még kísérletek sem születtek legalább egy-egy szűkebb terület feldolgozására sem. Ebből adódóan feltétlenül szokatlannak tűnik majd módszereiben és arányaiban a kötet ártörténeti feldolgozása. Feltűnő az is, hogy időben sem idomul a többi feldolgozás kereteihez. Az árak alakulásának tendenciáit ugyanis rövid távon nem lehet megnyugtatóan követni, illetve dokumentálni. A XVII. század nagy katasztrófái után kibontakozódó fellendülés és normalizálódás érzékeltetése más formában nem volt rögzíthető. A túlzott terjedelműnek látszó adattár nem mellőzhető és nem felesleges, sőt talán az egész feldolgozás fontosabb, hasznosabb része. Nemcsak a dokumentáció szerepét kell betöltenie az elemzés mellett, hanem alapul szolgálhat más területekkel, más időszakokkal történő sokoldalú összehasonlításokhoz is.

A korábban jelzett okok miatt a bértörténet feldolgozására még kevésbé kerülhetett sor. Éppen ezért e feldolgozás is kénytelen vállalni az első próbálkozás minden kockázatát. Még a forrásokban jobban bővelkedő északi és nyugati országrészekre vonatkozóan sem ismerjük a bérek alakulását. E témában is hasznosabb lett volna az ártörténetnél választott időkeret követése, de ezt a rendelkezésre álló terjedelem nem tette lehetővé.

A gabona-ürmértékek külön történető bemutatását az ár- és bértörténeti vizsgálatok tették szükségessé. Ezek ismerete éppoly fontos ehhez, mint a pénztörténet feltárása. Mértéktörténeti kutatások csak a XVI. század végéig követik az eseményeket. Tekintettel arra, hogy ezen a vidéken az országos gyakorlattól eltérő, egészen sajátos gabona-ürmérték vált általánossá, ismeretének hiányában a legfontosabb élelmiszerek és kereskedelmi cikkek értékének rögzítéséről kellett volna lemondanunk. E rövid feldolgozás egyben az országos gyakorlat biztosabb megrajzolását is segíti, s főként lehetővé teszi a XVIII. századi bérek és életkörülmények megbízhatóbb vizsgálatát is.

A valóságot viszonylag pontosan tükröző megállapítások túlzottan gyakori ismétlése is azzal a veszéllyel jár, hogy az eredeti megfogalmazásnál egyértelműbb, a megállapítást rögzítő szándékától eltérő jelentéseket is felszednek. Minden bizonnyal ez történt az alföldi mezővárosok hódoltság alatti migrációjára vonatkozó véleményezésekkel is. Ezért látszott célszerűnek

hogy a lakosság mozgását, vándorlását érzékeltető szorványadatokat összegyűjtsük, és szembevesszük azokat a korábbi ítéletekkel. Az eredmény csaknem meghökkentő eltérést jelez. Mindenesetre a korábbinál összetettebb kép áll előttünk ennek nyomán, melynek egyes foltjait még tovább kell és lehet árnyalni.

Témáját tekintve látszólag nem illeszkedik kellően a többi feldolgozáshoz a Nagykőrös népét és gazdálkodását bemutató írás. Azonban tekintettel kell lennünk arra, hogy a kecskeméti források alapján feltárt tények szerencsére nemcsak erre az egy városra vonatkoznak. Az adatok igen nagy hányada részben a környező településekre, részben egészen távoli vidékek falvaira és városaira is alapvetően fontos adatokat tartalmaznak. Bármelyik feldolgozást tekintjük is, egy egész tájegységről, sőt bizonyos keretek között az egész hódoltságról bővítik eddigi ismereteinket. Mindez elsődlegesen abból adódik, hogy máshol jóval kevesebb, illetve semmiféle feljegyzés nem áll rendelkezésre. Ezért minden egyes utalás igen fontos lehet az adott település XVII. századi létét és életét illetően. Természetesen vonatkozik ez a nagykőrösi forrásokra is. Ezek között nemegy található, amely közvetlenül vagy közvetve olyan tényeket mond el Kecskemétről, illetve annak társadalmáról, melyek más forrásokban nem lelhetők fel. A szomszédos Nagykőrös alaposabb megismerése elkerülhetetlen ahhoz, hogy a Kecskemétről szerzett ismereteink megbízhatóbbak legyenek. E feldolgozás egyik célja pedig éppen az volt, hogy bizonyítsa: a különféle források együttes vizsgálata hozhat igazán megnyugató eredményt.

Egyébként a hat feldolgozás mind témájában mind az alkalmazott módszerekben eltér egymástól. A történettudomány, pontosabban a segédtudományok hat jól elhatárolható területéhez tartoznak. Mégis bizhatunk abban, hogy nem kizárólag a földrajzi egység, amellyel foglalkoznak, fogja össze ezeket egyetlen egységbe. Meglátásunk szerint ezek azok a területek, ahol az alapokat rögzíteni kell ahhoz, hogy tudományosan megalapozott véleményt lehessen kialakítani, illetve, hogy a későbbi évszázadok fejlődését megnyugtatóbban lehessen vizsgálni.

Pénzforgalom és pénzértékek Kecskeméten 1662–1711

Marxista történetírásunk sajátos paradoxonja a XVII. századi magyar történelem kutatásában, hogy a gazdasági és ennek nyomán a társadalmi élet vizsgálata és feltárása a többi területhez viszonyítva lemaradt. A polgári történetírás Nyugat-Európában és több közép-európai országban is már a két világháború között figyelemre méltó erőfeszítéseket tett e téren. Nálunk a feladatok feltérképezése is nagyrészt csak felszabadulás után történt meg.¹ Kétségtelen, hogy az elmúlt 30 év során igen jelentős teoretikus munkák születtek a majorsági gazdálkodás, a paraszti árutermelés, a jobbágyrendszer magyarországi sajátosságairól, a közép-európai prekapitalista fejlődés lehetőségeiről és jellegzetességeiről.² Ugyanakkor a széleskörű gazdaság- és társadalomtörténeti, ár- és bértörténeti kutatások terén még mindig nagyok a fehér foltok. Éppen ezért csekély annak lehetősége, hogy az európai változások hatását is pontosabban lemérhessük gazdasági és társadalmi fejlődésünkben. Pedig ismereteink bővülése során egyre határozottabban állíthatjuk, hogy Magyarország gazdasági élete a XVI—XVII. században is érzékenyen reagált a szomszédos országokban végbement változásokra.

A feldolgozások jelenlegi állapotában is tisztán látjuk, hogy gazdasági életünket erőteljesen befolyásolta az európai árforradalom. Külkereskedelmi mérlegünk passzív jellege a világkereskedelem kibontakozása idején is megmaradt, részben még erősödött is. A nagyrészt importra korlátozódó áruforgalom, melyet nem tudott ellensúlyozni a gabona és állatexport, egyrészt befolyásolta a közép—kelet-európai országok tőkefelhalmozódását, másrészt hosszú időn át jelezte gazdasági kiszolgáltatottságunkat Nyugat-Európával szemben.³

1. WITTMAN Tibor: Az „árforradalom” és a világpiaci kapcsolatok kezdeti mozzanatai (1556—1618). 1957. Bp. Értekezések a történettudomány köréből. Új sorozat. 4. szám. 39—40., ill. 58. old.

2. Itt mindenekelőtt N Kiss István, Makkai László, Maksay Ferenc, Pach Zsigmond Pál, Sinkovics István, Szabó István, Varga János, R Várkonyi Ágnes és Zimányi Vera ezirányú munkáira kell utalnunk.

3. A XVII. századi Európa társadalmi és gazdasági problémáival foglalkozott a XIII. nemzetközi történettudományi kongresszus is, melyen több magyar hozzászóló világotta meg Európa többi részével való kapcsolatunk alakulását. *Századok* 1971. 2. szám.

A XVII. századi Európa gazdasági depressziója kihatott a magyarországi refeudalizálódás menetére és ipari fejlődésének alakulására is.⁴ Kutatásaink jelenlegi állapotában azonban nem látjuk tisztán, hogy nyugaton 1650 táján lezáruló árforradalom nálunk pontosan mikor jutott nyugvópontra? Az árak stagnálása vagy visszaesése nálunk mikor következett be? Kiterjedt-e mind a mezőgazdasági mind az iparcikkekre? Milyen arányban? Volt-e jelentős eltérés a politikailag megosztott ország egyes részei között? Milyen jellegű eltérések mutatkoztak?

Csaknem kétségtelenül állíthatjuk, hogy gazdasági életünk nagy csapása volt az, hogy az árforradalom egy negatív következményét, az inflációt is importáltuk. Főleg a XVI. századi lengyel pénzrontás érezte erősen hatását. Nálunk a pénz romlását a tömegesen beáramló rossz ezüstpénz okozta. Különösen nagy csapást jelentett a gyenge minőségű lengyel garas behozatala. Ezzel párhuzamosan áramlott ki a jó magyar dukát és a tallér, részben az iparcikkek importja, részben a spekuláció révén.⁵

Erre a pénzmozgásra történő reagálás mindenekelőtt a felvidéki megyék területén mutatható ki. Az ún. Gresham-törvény érvényesülése leginkább itt követhető nyomon. A „rossz pénz elűzi a jót” tendencia hazánk területén valószínűleg itt jelentkezett a leghatározottabban. A gyengébb minőségű pénz forgalomban maradása és a jó pénz teaurálása mindenekelőtt itt szembeűnő.⁶

Az ország többi részéről azonban márcsak azért sem tudunk hasonló egyértelműséggel nyilatkozni, mivel sem Erdély, sem a hódoltság területéről nem rendelkezünk ilyen irányú feldolgozásokkal.

Sajnos a magyar gazdasági és társadalomtörténeti kutatásokat erősen hátráltatja az ezirányú munkák feltételeinek hiánya. Máig visszatérő panasz, hogy sem a mértékegységek, sem a pénz történetének kutatása nem halad előre a kívánt ütemben. Nem hozott kellő eredményt az árak és a bérek kutatása sem. Ezen munkák elvégzése nélkül nem láthatjuk tisztábban, hogyan alakult a dolgozó tömegek életszínvonala a XVI—XVIII. században.⁷ Minden bizonnyal ezen alap kutatások hiányának köszönhető, hogy „teljes homállyal ér fel az, amit az ipari termelésről tudunk, illetve nem tudunk. A magyar történelemírás legsúlyosabb adósságai közé tartozik ennek

4. Egyetemi tankönyv. Bp. 1962. II. 233., ill. Makkai László: A késői feudalizmus korának története a magyar történelem egyetemi tankönyvében és „rövid összefoglalásában”. *Történelmi Szemle*, 1968. 11. évf. 129.

5. N. KISS István: Az ár- és bértörténet kérdései Magyarországon 1650—1650 között. *Történelmi Szemle*, 1963. 6. évf. 2. szám. 153., ill. HUSZÁR Lajos: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI—XVII. században. Numizmatikai Közlöny, 1969—70.

6. WITTMAN Tibor: i. m. 44. old.

7. MAKKAI László: i. m. 126—127. old.

a korszaknak város- és ipartörténete, amelyet — a legújabb időkig — mintha kiutasítottunk volna a kutatandó témák közül.”⁸

Újabb sajátossága történetírásunknak, hogy lényegesen többet tudunk a XVI. századi gazdasági és társadalmi fejlődésünkről, mint a XVII. századról. Ez a megállapítás a pénztörténeti kutatásokra még fokozottabban áll. E téren átfogó munka a legújabb évek nagyszerű eredményeit is figyelembe véve, csak a XVII. század derekáig áll rendelkezésünkre.⁹ Ez annál feltűnőbb, mivel ezen utóbbi évszázadra vonatkozó forrásaink lényegesen bővebbek mint a korábbiak.

Az adósságok és paradox vonások felsorolásakor arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy az Erdély és a hódoltsági terület iránti érdeklődés a XVII. század második felét illetően indokolatlanul alábbhagyott. Ennek köszönhető, hogy nagyon gyakran találgatásokra kényszerülünk olyan területeken is, ahol elegendő forrás állna rendelkezésünkre. Nem eléggé megalapozottak ismereteink a tekintetben, hogy milyen fejlettségi szinten álltak ezek a térségek. Ment-e végbe jelentős gazdasági fellendülés a XVII. század békésebb évtizedeiben? A gazdasági romlás már ekkor megindult, vagy csak a felszabadító háborúk következménye lett? Az elszegényedés és a gazdasági visszafejlődés a Török Birodalom területén kibontakozó társadalmi és politikai válság hatására erősödött-e meg, vagy a Nyugat-Európától való gazdasági függésünk szükségszerű velejárója volt?

A török hódoltság területének pusztulásáról, sorozatos szenvedéséről és veszteségének arányairól lényegesen többet tudunk, mint életéről, gazdasági forrásainak alakulásáról, más országrészekkel fenntartott kapcsolatairól, társadalmának sajátos strukturálódásáról.¹⁰ Ez minden bizonnyal azzal is magyarázható, hogy e terület pénzügyi életével szinte egyáltalán nem foglalkoztak. Az utóbbi száz évben csaknem kizárólag Hornyik János munkájából merítettek mindazok, akik ezirányú munkájuk során elfogadható támpontokat kerestek. Hornyik célkitűzése és részben feldolgozási módszere azonban nem tette lehetővé, hogy az illusztráción, az egyedi esetek idézésén túl jusson. Így megállapításai és összegezései kevés segítséget nyújtottak a későbbi kutatóknak, sőt egyik-másik megállapítása máig riasztóan hatott. Mindenképpen le kell azonban szögeznünk, hogy több mint száz évvel korábban nehezen leküzdhető gondot jelentett volna számára e téren is marandó munkát végezni.

Hornyik az ezzel kapcsolatos nehézségei érzékeltetése érdekében a XVII.

8. U. o. 129.

9. HUSZÁR Lajos: Habsburg-házi királyok pénzei 1562—1657. Corpus Nummorum Hungariae III/. Bp. 1975.

10. HEGYI Klára: Egy világbirodalom végvidékén. Bp. 1976.

század végén Kecskeméten forgalomban lévő pénznemek sokaságát sorolja fel, amely felsorolás valójában a tényleges pénzforgalomnak csak a töredékét érintette: „Arany, Tallér, Forint, Timon, Lepér, öreg Garas, apró Garas, Oszpora, Dénár, Poltura”. Ezen pénzek meghatározására, forgalmi értékük alakulásának nyomon követésére nem vállalkozott: „e pénznemek forgalmi értékét kipuhatolni igyekeztem, de nem kielégítő sikerrel, mert beszámításánál többnyire önkény határozta meg az értéket.” Ezért meglegedett néhány, nagyon sokatmondó adat idézésével.¹¹

A Hornyik előtt tornyosuló akadályok nagyságára jellemző, hogy pénztörténeti adalékain túl, a hódoltság területére vonatkozóan a következő száz évben újat szinte senki sem hozott. Csupán a közelmúltban vállalkozott Buza János Nagykőrös gazdasági életének vizsgálata során néhány újabb alapvetően fontos lépés megtételére. Az öreggaras indentifikálása során tett megállapításainak egyikét mindenképpen érdemes e helyen is idézni: „A XVII. század vége felé meglehetősen tarka képet mutatott a magyarországi pénzforgalom. Ha a királyi Magyarország s Erdély pénzforgalmát ismernénk, azt mondhatnánk, hogy a török uralom alatt levő országrész sajátos színeket vonultat fel a palettán. Mivel összefoglaló irodalom e témakörben még nem született, meg kell elégednünk azzal a feltételezéssel, hogy a hódoltság pénzforgalma valószínűleg eltért a töröktől mentes területektől.”¹²

Még súlyosabb megállapításra jutott Hegyi Klára a közelmúltban megjelent munkájában: „...végen kikerülhetetlenül beleütközünk a korszak egyik legnehezebb kérdésébe, a pénzek hínárszövevényes rendszerébe. Európai és török, hazai és külföldi pénzek sok-sok fajtája volt forgalomban, melyeknek nemesfém tartalma, árfolyama, egymáshoz viszonyított értéke állandóan változott. A korszak egyszerű adófizetője remélhetően nem ugyanazzal a kiszolgáltatottsággal bukácsolt közöttük, mint napjaink történésze, aki keserves számításokkal próbálja közös nevezőre hozni a különböző pénzekben megadott értékeket, s amikor azt hiszi, hogy helyes eredményre jutott, s elvégzi az ellenőrző számítást is, arra a kevésbé megnyugtató eredményre jut, hogy egy akcse egyenlő két akcseval . . .”¹³

E felidézett vigasztalan kép ellenére mégis azt kell hangsúlyoznunk, hogy kellő elmélyültséggel, a részletek gondos feltárásával, majd a részeredmények összegezésével az esetek nagyobb részében minden kétséget kizáróan rendet

11. Hornyik több esetben az indokoltnál jobban hangsúlyozza a török tisztviselőkkel kapcsolatos pénzügyi műveletek esetén az önkényt. Az érvényesülő törvényszerűség rovására eltúlozza a kivételt, és így azt a képzetet sugallja, hogy a pénztörténeti kutatások reménytelen vállalkozások. Kecskemét város története oklevéltárral. Kecskemét, 1860—1866. I—IV. köt. Különösen a II. kötetben érezhető ez a megnyilvánulás.

12. BUZA János: Öreg garas (A hódoltság utolsó éveinek pénzforgalmához.) *Történelmi Szemle*. 1973. XVI. évf. 1—2. szám, 151. old.

13. HEGYI Klára i. m. 114.

lehet teremteni e látszólagos összevisszaságban. A több tucatnyi pénzféleség nagyobb részét azonosítani lehet, forgalmi értékük alakulását is megnyugtatóan dokumentálhatjuk.

Meggyőződésünk, hogy Kecskemét és Nagykőrös XVII—XVIII. század fordulóján keletkezett forrásai elegendő anyagot tartalmaznak az áruk és a bérek alakulásának felvázolására, valamint a pénz forgalmi értékének bemutatására. Mivel pedig a hódoltság idejéből a török megszállta területről ezen túl alig rendelkezünk olyan forrásokkal, amelyek a helyi pénzforgalom alakulását dokumentálhatnák, adataink és következtetéseink a hódoltság egész területének gazdaságtörténeti vizsgálatánál támpontul szolgálhatnak.

Témaválasztásunk jellege és a terjedelmi okok nem tették lehetővé, hogy az egyes pénzek numizmatikai leírására is vállalkozzunk. Célunk az volt, hogy mindenekelőtt a pénzek csereeszköz funkcióját tudjuk reálisan érzékelteni. Éppen ezért adatgyűjtésünk és elemzésünk szükségszerűen csak az egyes pénzek forgalmának, elterjedtségük mértékének és értékviszonyaik alakulásának vizsgálatára korlátozódik. Nem célunk ezúttal a bemutatott változások és arányeltolódások okainak kimerítő elemzése sem. Egy ilyen irányú munka tovább növelné az egyébként is túlságosan terjedelmes feldolgozást, ezért önálló tanulmányba kívánkozik.

Témánk megválasztásakor földrajzi alapon is meg kellett vonnunk a határokat. A hódoltság területén levő városok közül csak néhány rendelkezik ma XVII. századi, pénztörténeti szempontból hasznosítható iratokkal. Ezen kevés közül is célszerűnek tartottuk egyetlen város, Kecskemét anyagának önálló feldolgozását. Ezt az eljárást a források viszonylagos sokrétűsége és folyamatossága, és mindenekelőtt a korábban is jelzett alapvető célkitűzésünk, a helyi gazdasági és társadalmi viszonyok majdani feltárása diktálta.¹⁴

Választásunk helyességét aláhúzza még az a tény is, hogy egy meghatározott hely történetének ezirányú feldolgozása jobban lehetővé teszi a sajátosságok kiemelését, a részletek pontosabb feltárását és a folyamat egyöntetűbb megfogalmazását. Néhány esetben mégis teszünk kivételt. Amennyiben egy-egy pénz forgalmára vagy értékviszonyának alakulására kevés, vagy nem elég egyértelmű adatsor állt rendelkezésünkre, megállapításaink alátámasztása érdekében idézzük a nagykőrösi és a debreceni források adatait is.

Az időbeli behatároláskor a kezdőpontot a rendelkezésünkre álló források szabták meg. Az ezt megelőző évtizedekből csak a Hornyik-kötetekben fellelhető elszórt adatok maradtak fenn, amelyek szűkösebben tudják doku-

14. A gazdaság- és társadalomtörténeti kutatás esetén többen javasolják az a nagyon kézenfekvő eljárást, hogy egy-egy község adatait kell mindenekelőtt gondosan összegyűjteni és elemezni. Pl. Wellmann Imre 1962. 326.

mentálni az előző évtizedek pénzforgalmának sajátosságait, de ennél bővebb forrás nincs. Végső terminusnak a Rákóczi-szabadságharc lezárása kínálkozott. Az ezt követő kiegyensúlyozottabb évtizedektől élesen elkülönül a feldolgozott fél évszázad története. Ez az idő elegendő arra, hogy bizonyos folyamatokat végig tudjunk kísérni, ugyanakkor e dátum gazdaságilag és politikai szempontból is több évszázados folyamat záró akkordja.

Munkánk során, sajnos, nagyon csekély mértékben támaszkodhattunk módszerbeli eljárásunk megválasztásánál az előző tapasztalatokra. Ilyen témaválasztással a szakirodalomban mindössze egyetlen esetben találkoztunk. Huszár Lajos: Pénzforgalom és pénzügyviszonyok Sopronban.¹⁵ A cím hasonlósága ellenére célunk jelentősen eltér Huszár Lajos említett tanulmányának célkitűzésétől. Mi meg sem kíséreljük témánk ürügyén a korabeli magyar pénztörténet egészét felvázolni. Eljárásunk eltér abban is, hogy igyekszünk a jelzett időhatárokon belül a Kecskeméten előforduló valamennyi pénzfajtát ismertetni, és azok értékének alakulását évről-évre minél pontosabban nyomon követni, a város pénzügyi—gazdasági életében betöltött szerepét dokumentálni. Megkülönböztetett figyelmet fordítottunk arra, hogy a királyi területekkel és a törökkel fennálló pénzügyi kapcsolatokat sajátosságainak rögzítésén túl a helyi pénzforgalom, a helyi értékviszonyok alakulását minél árnyaltabban, minél többreutóbban tudjuk bemutatni.

Az egyes pénzek forgalmának nagyságát többsíkon is figyelemmel kísértük. Mivel nem állnak rendelkezésünkre a változásokat érzékeltető éremleletek, mindenekelőtt a főbírók, székbírók és az adószedők elszámolásait kísértük figyelemmel. Jelentős támpontot nyújtanak a töröknek, a nemesi megyének és a földesuraknak történő kifizetések felsorolásai is. Az egyes érmék elterjedtségének minden bizonnyal egyik legjobb mérési lehetőségét az adókifizetések nyújtják. Éppen ezért megkülönböztetett figyelmet fordítottunk a kifizetéseknél rögzített adatokra.¹⁶

15. HUSZÁR Lajos 1971.

16. Az anyaggyűjtés során igyekeztünk az összes rendelkezésünkre álló forrást feldolgozni. Az alábbi iratgyűjtemések adatait használtuk fel. Ha külön nem jelöljük, akkor a Bács-Kiskun megyei Levéltár, Kecskemét város Levéltára anyagára utalunk. Az egyes iratgyűjtemések neve után zárójelben rögzítjük a fond, ill. állag nevének rövidítését, melyet később használni fogunk.

IV. 1504 Kecskemét város Tanácsának iratai a) tanácsulési jegyzőkönyvek 1960—1695 (Tjk), d) Normália, e) Kőrlevek jegyzőkönyvei 1683—1687 (Kjk), f) Levelek 1675— (L), k) Városi szerződések 1672— (Vsz), n) Közmunkaösszeírások 1633— (K), o) Földesúri szolgáltatások iratai 1599— (Fszl), p) Dázmával kapcsolatos iratok és összeírások 1602— (D), v) Végrendeletek 1655— (V), y) Vegyes iratok 1662— (Vi). 1508 Kecskemét város Adópénztárának iratai a) Adóügyi iratok 1633— (A), c) Adólajstromok 1662— (Al). 1509 Kecskemét város Pénztárának iratai: c) Számadási lajstromok (Sz). 1510 Kecskemét város számvevőjének (másodbírájának) iratai 1667— a) Számadáskönyvek (Szk), f) A borbíró számadásai (Bsz), g) A székbíró számadásai (Ssz). 1518 Kecskemét város Bírószekének iratai: d) Bírálati irományok 1649— (Bi). 1523 Kecskemét város birtokaira vonatkozó iratok gyűjteménye: b) A pesti ház iratai 1640— (Ph), c) A kunsági pusztákra vonatkozó iratok (Kp). 1525 Régi oklevelek gyűjteménye: a) Régi oklevelek 1557— (Ro), b) Török levelek (magyar fordításban) (Tl), d) Képtalani regesztrumok másolatai 1439— (Kr), e) Hornyik-féle oklevélmásolatok 1359— (Ho). 1528 Kecskemét város és a különböző

A forgalmi érték napi alakulását több módon kellett figyelemmel kísérnünk, illetve megállapítanunk. Néhány esetben a városi tanács határozata adott egyértelmű útmutatást a különféle pénzek értékének alakulására. Pl. 1690. augusztus 6-án 7 pontban rögzítették az egyes pénzféleségek árfolyamát a tanácsi jegyzőkönyvben.¹⁷ Megtörtént, hogy a nótárius jelezte az egyes, leggyakrabban előforduló érmék átváltási arányát. Sok esetben rögzítik a megszokott értékarányokat, vagy éppen legújabb, esetleg kivételes átváltási formákat is. Pl.: tallért tizenkét timonával, tizenhárom garast két tallérban, „attam 60 körmőczy aranyat, melly 3—3 tallérban jött be”, „538 fl, den. 20 facit tall. 192, den 40.” Igen sok esetben azonban nem áll rendelkezésünkre ilyen egyértelmű támpont. Különösen a számunkra legfontosabb források, az adókönyvek nem tartalmaznak átváltási arányszámokat. Ugyanakkor éppen az adófizetésnél követett viszonzszámok mondanak számunkra legtöbbet a helyi érték alakulásáról. Ezért a közvetettnek tekinthető bizonyítékokra voltunk utalva. Az egyes pénznemek átváltását oly módon számíthatjuk ki a legkönnyebben, ha az adófizetők közül kikeresünk olyanokat, akik kivett adójukat maradéktalanul kifizették, és a kifizetés során legfeljebb egyetlen olyan pénznemet adtak, amelynek helyi értékét pontosan nem ismerjük. Így lényegében egyismeretlenes egyenletként kezelhetjük a rendelkezésünkre álló adatsort. Pl.: Az 1664. évi adókönyv 12. oldalán szerepel a következő adófizető:

30 Csebe András f. 5 f. 10

adott tall. 3,

item tall. 6, timon 15,

item f. 1, den. 20. Solvit totum.

A fenti bejegyzést a következőképpen kell értelmeznünk: Csebe András adófizető 30 vadszámmal rendelkezett, miként ezt a neve előtt szereplő adat jelzi, azaz kb. 30 vágómarha árának megfelelő ingó vagyona után kellett adóznia.¹⁸ Egy vadszámért Kecskeméten 1664-ben 10 dénár adót kellett

felekezetekre vonatkozó iratok gyűjteménye: e) A római katolikusokkal kapcsolatos iratok (Rk), XII. 9. A kecskeméti Rk Egyházközség iratai, gondnoki naplók (Rk gn). A kecskeméti Református Egyházközség iratai (Re). Pest megyei Levéltár, Nagykőrös város Levéltára, V. 206 Nagykőrös város másodbírájának iratai: a) Számadáskönyvek (PmL V. 206/a). Mivel a kecskeméti adóajstromok nagyobb részét és a számadáskönyvek egy részét lapzámmal nem látták el, sok esetben nem volt módunk csak a naptári év jelölésére.

17. Tjk 1690—1695. 16. old.

18. A „vadszám” a „három város”-ban a hódoltság idején és az azt követő évtizedekben fellelhető adóalap. Ennek a sajátos adónemnek a lényegét már Hornyik megfogalmazta. Megállapításait viszont részben korrigálnunk kell. Szerinte: „ennek az adónak (a summa adónak — I. Sz. T.) mint szoros értelemben vett földadónak tartozéka volt a legeltetési adó, amely számviteli könyveinkben Marhaszám vagy Vadszám nevezettel jelöltetik.” Hornyik itt részben ellentmond annak az 1672-es városi határozatnak, amelyet néhány oldallal később teljes terjedelmében közöl. A határozat megköveteli minden lakostól, „hogy tehetséged szerint minden jármos, hámos és akármí névvel nevezendő marháidról, ezüst jószágodról és pénzedről, akár magadé, feleségedé, fiadé, lányodé, anyádé, öcsédé, bátyádé légyen, valamelyek a te gondviselésed és birtokod alatt vannak, mind azokról a vadszámot igazán beadod . . .” N. B., „Egy malom tíz vadszám. Pénz tallér 5”. Hornyik II. 187—192. old.

fizetni. Így ingó vagyona után harmincszor 10 dénárt, azaz három magyar forintot volt köteles leróni. A név után szereplő „f(orient) 5” családra kirótt fejadó forintban megadott összegét jelenti. A „f. 10” a különféle ingatlanok után fizetett adó mennyisége, azaz 10 forint. Ezek alapján Csebe András 1664-ben összesen 18 forint fizetésére volt kötelezve. A neve alatti kifizetések a következő módon oldhatók fel: a 18 magyar forint összesen 1800 dénárt ért (1. ott). Összesen kifizetett 9 tallért, amely egyenként 160 dénárt ért (1. ott), egészében pedig 1440 denár értéket képviselt. Az egy forint és 20 denár összesen 120 denárral egyenlő. Ez az előzővel együtt 1560 denár. Az 1800 denárnyi adójából tehát 240 denár maradt fenn, amely ellenében 15 timont adott. Ezért 1664-ben Kecskeméten egy timon $(240:15) = 16$ dénár.

Természetesen a megnyugtató eredmény eléréséhez nem elégedhettünk meg egyetlen eset bizonyosságával, hanem újabb négy-öt ellenőrzés alapján tettük meg megállapításainkat. Különösen indokolt volt az ellenőrzések elvégzése azokban az években, melyekben változott egy-egy pénz átváltási értéke, illetve aránya.

Tekintettel arra, hogy csaknem 70 pénz, illetve pénznév fordult elő Kecskeméten a választott időközön belül, az áttekinthetőség kedvéért az alábbi tagolást választottuk. A bevezetőt követően abc sorrendben ismertetjük az egyes pénzekre vonatkozó legfontosabb adatokat és jellemzőket. Legelőször azonosítjuk az egyes pénzféleségeket, ha erre szükség, illetve lehetőség van. A közismert pénzeknél ettől érthetően eltekintünk. Utána bemutatjuk, milyen időközökben fordult elő forrásainkban, majd ezt követően forgalmának arányaira és értékének alakulására vonatkozó bizonyítékokat rögzítjük.

Csak ezen munka elvégzése után vállalkozhatunk az egyes szakaszok és azok jellemzőinek felvázolására. Végül az egyes pénz nemek egymáshoz viszonyított értékének alakulásáról fogalmazzunk meg néhány megállapítást.

*

1. Aprógaras

A szakirodalomban ilyen néven nem ismeretes. Csupán Hornyik említi a korábban idézett helyen, de nem mond róla semmi közelebbit. Mindössze néhány alkalommal szerepel forrásainkban. Legkorábban az 1676-os számadáskönyvekben: „melyért adtunk tall. 4, egy negyedrészt és egy tizenkét-pénzes garast.” A következő adat 1684-ből való: „Polturát, apró garast négy polturást, timonyul denarrul, öreg garasul együtt adtak be ket száz huszon-

egy forint 20 pénzt.” Ugyanebben az évben az adószedő elszámolásában szerepel: „négy poltura s vagyon tall. 19,5 den. 72.”¹⁹

Minden bizonnyal helyi elnevezésről van szó. Az eltérő megnevezés is erre utal. A négy poltura, tehát 12 denár értékű aprógaras minden bizonnyal a 6 krajcárossal volt azonos. Ezt az aprópénzt 1659. március 28-tól verték nagyobb mennyiségben.²⁰

Kisgaras néven 13,5 denár értékben 1701-ben is fellelhető a székbírói számadásokban (1. ott).

A ritka előfordulás alapján joggal feltételezhetjük, hogy a XVII. században Kecskemét pénzforgalmában szerepe még jelentéktelen volt.

2. Aranyforint

A magyar aranyforint vagy dukát pénzlábát nem érintette I. Ferdinánd 1559-ben hozott rendelete. Így egészen 1727-ig ez volt Európa legjobb aranypénze. Azonban nem sokban tért el tőle az osztrák tartományokban vert arany sem, és ezért a XVII. század második felében csak ritkán különböztetik meg őket.²¹ [L. még: Körmöci arany.]

Csak a török aranyat jelölték következetesen, melynek értéke számottevően eltért (1. ott). A század végén a citkin aranyat (1. ott) és a körmöci aranyat (1. ott) átmenetileg hasonlóképpen megkülönböztetik a többitől, mivel ágiójuk nagyobb volt.

E félévszázad során is az arany volt az értékét legjobban őrző pénz. Tekintettel arra, hogy az örökösen fizetőeszköz hiányával küzdő korban az aprópénzekhez viszonyítva aránytalanul nagy értéket képviselt, a mindennapi forgalom egyes területein nem azonos mértékben volt jelen. Ezért eljárásban célszerű áttekintenünk, mely területeken használták a legtöbbre becsült valutát.

A város a töröknek ritkán fizetett adót arannyal. Ekkor is a teljes összeg kis részét képezte az. Néhány fegyelemre méltó adatunk van arra vonatkozóan, hogy a különféle török tisztségviselőkkel fenntartott gazdasági kapcsolatok során mindkét fél fizetett dukáttal. „Másodszor is adot a Csizmadia ogli tíz aranyat Bede Mihálynak és Dobos Miklósnak 20 szekér szénára in flo.60.” „Csizmadia bulyog basa . . . 5 juh árában adot 4 garast és egy kettős aranyat” „Tar György és Marton Deák uraiméknak is adott az Bulyog

19. Sz. k. 1684.

20. BODOR Imre: Magyarország aprópénzei a XVII. század második felében. Numizmatikai Közöny. 1973—74. 64. old.

21. SZIGETI István: Aranyforint (dukát) története és pénzlába. Az Érem, 1965. 200—201. old.

basa tíz aranyat a juhok árából, ezeket is 300 timonban adta.” „Item 8 aranyat is mellyet nekünk hat hat forintban adot Csizmadia bulyog basa, el cserélvén, minden aranyért tizenegy negy garast adtanak Varga Istvánnak, melyet ő 28 timon számban költött el egyiket egyiket, mely 8 arany in flo.44 den. 80 jöt be. Mivel in flo. 60 adta volt be a Csizmadia ogli, veszet a tíz aranyon flo. 4.”²² Sajnos, kevés évből maradt fenn ilyen bő számadási anyag. Azonban ez az egyetlen év adatai is érzékeltetik, hogy viszonylag széles körű pénzügyi kapcsolat állhatott fenn a hódoltság utolsó éveiben is a mezőváros és a törökök között, melyben az aranynak is jelentős hely jutott. Egyben arra is bizonyíték, hogy nem kizárólag az önkény határozta meg ezt a kapcsolatot.

Lényegesen gyakrabban fordul elő a földesúri terhek lerovása során e legjobb pénz. Forrásaink e téren is töredékesek, azonban a rendelkezésünkre álló adatok így is igen sokatmondóak. A fennmaradt nyugták szerint a Wesselényiek 1668—1684-ig szinte kivétel nélkül aranyban kérték és kapták a cenzust. A későbbi évekből nincs adatunk. A Koháriaknak 1671—1677-ig nagyrészt ezüst tallért, 1679—1685-ig csaknem kivétel nélkül aranyat adtak. A török kiűzését közvetlen megelőző években az arany iránti kereslet számottevően nőhetett. Ezt nemcsak ágiójának emelkedése jelzi, hanem az is, hogy „Az Ur eő Na/gysá]ga — Kohári — elengedte minden honoráriumját, azért, hogy körmöczi aranyul . . .” kapta a cenzust. A Koháriak a magán bérlőktől is aranyban kérték ezekben az években járandóságukat.²³ 1689-től a XVIII. század tízes éveiiig viszont különféle ezüst aprópénzben rótták le a kecskemétiak pénzbeli terhüket. Csupán 1696-ban fordult elő, hogy „50 jó mértékű aranyat” . . . is küldtek, a többi részét ekkor is „folyó és elkelő pénzül”. A Báthoriaknak cenzusra mindössze 17 aranyat fizettek évente. 1672-től 1687-ig az esetek többségében ténylegesen 17 dukátot küldtek. 1688-tól viszont a lerótt összegben arany nem szerepelt, hanem különféle címletű ezüst pénzzel fizettek. Az 1693-ból fennmaradt nyugtájuk külön kiemeli: a város fizetett 41 rénes forintot „cum aureo uno in specie.” A Csányi-család cenzusát „forintos” pénzben, tehát ezüst aprópénzben fizették. Igaz, a XVII. századból csak egyetlen nyugtánk maradt, 1677-ből, amikor 200 tallér átvételét ismerték el „kemény pénzül”. A földesurak követeléseinek kielégítése nem egy alkalommal komoly gondot jelenthetett a város tanácsának. A rendszeres kifizetés mellett olykor rendkívüli igénnyel is szembe kellett nézniök. 1685-ben pl. Kohári Farkas egyösszegben kérte a két

22. Al 1677/78. Al 1677. 24. Szk töredékek 2., 4. old.

23. Adókönyvek, 1681., ill. Koháriak levelei II. téka.

és fél évi cenzust, amely igénynek a város eleget téve 1000 aranyat küldött számára.²⁴

A rendelkezésünkre álló adatok alapján azt fogalmazhatjuk meg, hogy a földesúri szolgáltatások kiegyenlítésekor a dukát csak a török kiűzéséig alkotott jelentős vagy döntő hányadot. A későbbi évtizedek során legtöbbször kénytelenek voltak megelégedni az ezüst aprópénzzel történő kifizetésekkel.

A mezőváros tanácsa számottevő pénztartalékkal a hódoltság idején sem rendelkezett. Ezt egyértelműen igazolják az évenként egymást váltó különféle tisztségviselők elszámolásáról fennmaradt feljegyzések is. Ennek köszönhető, hogy időről-időre a nagyobb összegű kifizetések alkalmával arra kényszerült, hogy a gazdagabb civisektől kölcsönt vegyen fel. 1668-ban a város hét polgára „kész pénz adtanak jövendő adójukra” 1100 tallér és 155 arany értékben. Köztük Balogh István egymaga 150 aranyat. A következő évben csaknem ugyanattól a hét személytől 1390 tallért kért a tanács kölcsön, 1670-ben pedig 1160 tallért, mellette 100 aranyat. E sorozatként összeálló kölcsönökben tehát az arany összege nem egészen 14%-ot tesz ki. Szórványadataink a következő évekből is vannak: 1673-ban Pathai Andrásztól és Kamarás Ambrustól kaptak 200 aranyat, 1680-ban Sárközi Istvántól 100-at, 1681-ben Kamarásnéától kölcsönzött ugyancsak 100 aranyat a város.²⁵

A török kiűzésére irányuló harcok idején a lakosság elszegényedésének folyamata felgyorsult, és ez eredményezhette, hogy 1686-ban már Gyórból voltak kénytelenek ezer aranyat kölcsön kérni, hogy a német tábornokok újabb követelésének eleget tudjanak tenni. Ezek az adatok is azt igazolják, hogy bár a civis városban volt néhány tucatnyi jelentős készpénzzel rendelkező család, ezek tőkeképességét azonban helytelen lenne túlbecsülni.²⁶

Magánembereknek adott jelentősebb mennyiségű dukát kölcsönzéséről még kevesebb adatunk van. Ezért minden egyes eset jelentős lehet, és megérdemli a részletes ismertetést.

1689-ben a Református Egyház gondnoka a következő kamatra történő kihelyezéseket rögzítette: „Az mely száz öt aranyat Magó Mihály urammal Varga István urainknál volt, azokbul ü kegyelmek attanak az én kezemben ötven öt aranyakat.” „Az előtt való esztendőknben attak ü kegyelmek két száz ötven aranyat Péter János uram kezében.”

„Ismet masodsor is adot Mago Mihaly uram az en kezemben 45 aranyakat” „Az mely szaz arany az szekbiraknal volt, ugyanazon szaz aranyakat Mago Mihaly uramnak attuk. Ü kegyelme igért minden holnapra egy aranyat

24. A jelzett főúri családok levelezése alapján.

25. L. a jelzett évek adókönyvei.

26. Német adó 1686. 385. Al.

rea” „Kovács uram . . . kifizette 100 arany tartozását, 3 arany usorát adott rá . . .”²⁷

Ha fenti adatokat kiegészítjük a végrendeletekben rögzített kölcsönzésekkel, pénzbeli adósságokkal, figyelemre méltó adatokat kapunk a civis város pénzügyi életének erről a területéről is.

Ugyancsak a Református Egyház közreműködésével jött létre az a nemzetközinek is mondható kölcsönakció, melyre az új templom építéséhez szükséges engedély megszerzésekor került sor: „Mi Kecskeméten Lakozó Kovács István és Mohacsi Halász Miklos vettünk fel Konstantinápolyban az Nemet Csaszarnak az fenes Portan levő embereitül mint becsületes urinktul az Kecskeméthi Uraink fejében 521 Aranyakat és három Timonokat az melly penzt harom holnap múlva Budán az Aron Novak sidonak meg kel fizetni és az Jonas Hirsle nevű sidonak, szintén úgy kezében adhatni mint ha csak az becsületes személyek magok vennek föl, az melly föllyül meg írt Aranbol álló pénzeket minden halogatas nekül, harom holnap mulva meg kel fizetni mindenestül”. A további feljegyzésekből megtudjuk azt is, hogy „A Konstantinápolyban a nemetektől fel vett 444 arany uzsorával együtt 521 aranyat és 3 timont ért.” Tehát az elismervényben szereplő összegben már a felszámolt kamat is benne van. Ebből megtudjuk, hogy a három hónapos időre 17,4%-os kamatot kértek, amely éves időszakra átszámítva 69,6%-ot jelent.²⁸

Az arany forgalmának további dokumentálása érdekében nem érdektelen megjegyezni, hogy ugyancsak az ecclesia 1685-ben „Qantumra negy szaz öt aranyat” adott a városnak.²⁹

Rendkívül hasznos lenne, ha fel tudnánk mérni, milyen összegek halmozódtak fel magánkézen a török kiűzése előtt, illetve után. E tekintetben a végrendeletek nyújthatnának segítséget. Sajnos, igen kevés maradt fenn, s közülük is csak néhány tartalmaz ilyen jellegű adatot. 1680-ból fennmaradt Kozma Mihály végrendelete, mely szerint különféle személyek tartoztak neki 990 tallér értékű összeggel, hagyatékában készpénz volt 100 tallér és 51 dukát.³⁰ 1706-ból Kőrös Mihályné végrendeletét ismerjük. A 60 tallér kintlevősége mellett hátrahagyott 27 tallér értékű aprópénzt, 195 formális tallért és 660 aranyat a különféle nemesfém-ből készült tárgyak és egyéb értékek mellett.³¹

27. RE gondnoki naplók (később: g. n.) 1689. A paginálás hiányában a lapszámok jelölését itt sem tudjuk megadni.

28. RE iratok, 1680. Ez az egyetlen eset is jól érzékelteti, milyen bénfítolag hathatott a hódoltság és a Török Birodalom területén hiányzó közbiztonság a gazdasági és pénzügyi tevékenységre. A helyi kölcsönzések-nél általában 6%-os kamatot számoltak.

29. RE g. n. 1685.

30. Végrendeletek: 1.

31. RE iratok. Formális tallérnak nevezték a számtíási pénzzel szemben a ténylegesen vert ezüst érmét.

Kevésbé megbízható, bár szélesebb körű tájékoztatást nyújtanak az adókifizetések lajstromai a város civiseinek egészéről. Ennek teljességre törekvő ellenőrzése óriási munkát igényelne, és az eredmény nem állna a befektetett munkával arányban. Ezért csak arra vállalkozhattunk, hogy a félévszázadnyi időszakból 13 év adólajstromában a feljegyzések sorrendjében az első 100 adózó adatait ellenőrizzük. Ez a szám a város civiseinek kb. 10%-át jelentette, tehát így is megbízhatóan reprezentálja az adófizetésnél az egész forgalmat. Csak az 1682-es évvel tettünk kivételt, itt ugyanis valamennyi adófizető adata szerepel. (L. az I. táblázatot.)

I. táblázat

AZ ARANYVERETEK ARÁNYA A KIFIZETETT ADÓ ÖSSZEGÉBEN

Év	Arannyal is adót fizetők száma	Az aranyban fizetett adó összege
1662	13 fő	17 arany
1664	11 fő	13 arany
1669	3 fő	3 arany
1674	—	—
1679	5 fő	7 arany
1682	78 fő	271 arany
1684	13 fő	42 arany
1688	21 fő	64 arany
1692	—	—
1696	1 fő	1 arany
1700	—	—
1705	—	—
1710	—	—

Az arannyal történő adófizetés tehát feltűnő hullámzást mutat. Mindekelőtt azt figyelhetjük meg, hogy az 1690-es évektől adót e pénznemmel szinte senki sem fizet. A várost ért újabb sarcolások nyomán keletkezett gazdasági-pénzügyi kimerülés többek között így is lemérhető.³²

A mindennapok adásvételei alkalmával is több esetben fizettek arannyal. A török kiűzése előtt valószínűleg nem is annyira az arany hiánya, mint a viszonylagos nagy értéke miatt fordul elő ritkábban. E téren teljességre

32. Kecskemétet nem sújtotta egyszeri alkalommal olyan katasztrófális sarcolás mint Debrecent. A hadszíntér közelsége révén viszont hosszabb időn át sanyargatták a várost, melynek hatására az elszegényedés még nagyobb lett mint a másik civis városban. Erre vonatkozóan mindenekelött I. HORNYIK I. m. III. és IV. kötetének vonatkozó részeit, illetve: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1979. 287—300. Kétségtelen, hogy a városi tisztségviselők elszámolásaiban a későbbi években is jelentős nagyságú összegek lelhetők fel aranyban. Ezt minden bizonnyal részben a város egyéb jövedelmeiből szerezték, részben megfelelő feláron megvásárolták.

semmiképpen sem lehet törekedni, és a forrásaink töredékessége miatt a forgalomban mutatkozó hullámzásokat sem lehet pontosan követni. Az alábbi adatok csupán illusztrálni kívánják egyáltalán milyen áruféleségekért fizethettek arannyal. Előbb egy közvetett adat, 1673-ból. „Az mely száz aranyat adtam volt Nagy János uramnak az szegedi sokadalomhoz megh adta eő kegyelme tallérul 240 tall.”³³ 1676-ban „egy fejtőt és bagariát” vettek a „szakácsasszonyinak 1 aranyon”.³⁴ 1680-ban Kohárinak egy lovat vásárolt a város 40 aranyért.³⁵ 1685-ben egy szőnyegért adtak 4 aranyat. Ugyanebben az évben „21 karika fákat Baranyiaktul vettünk in Aureis 21 és Tall. 1.”³⁶ „Dohánt és csizmákat hozattunk Haszan rabbal arany nro 8. Ajándékban való csizmákat hozattunk Szöcs János urunkkal Fejérvárról arany árát nro 7.”³⁷ „Csizmákért, patyolatért fő bíró uram adott arany nro 2.” „Két vég fejtőért attunk 2 aranyakat.”³⁸

Arra is van példa, hogy útiköltségre számolják el: „Nagy István uram Szecsenbe menvén Ecclesia dolga veget költöt egy Aranyat.”³⁹

„Discretioba”, ajándékba aranyat, ennek hiányában vert tallért adtak. „Király István és Magó uraimnak attunk Budai felmenetelkor 25 aranyakat, melyeket adtak discretioban.” „Tiszteletes püspök uramnak adott Magó Mihály uram egy aranyat.”⁴⁰ A kuruc tisztek egyenesen elvárták, hogy különféle ajándékokkal kedveskedjenek nekik a városok. 1703—1704 fordulóján Kecskemét számadásaiban fellelhető 300 arany több részletben, de maradéktalanul az ő zsebükbe jutott.⁴¹

A város alkalmazottainak bérét forintban vagy tallérban szabta meg, és általában így is fizették azt ki. Bizonyos kivételek azonban e téren is voltak. 1684-ben pl. Vak Istók juhász bérének kifizetésekor négy aranyat is adtak.⁴²

Ugyancsak ritkán fordult elő, hogy alamizsnaként juttassanak különféle egyházi célra aranyat, de néhány ilyen eset is akadt. 1682-ben Konak Istók adott egy aranyat. A következő évi összegzésben négy arany szerepel, 85-ben egy újabb, 1691-ben Szőke János adott egyet, 1695-ben pedig nem kevesebb mint hat aranyat találunk.⁴³

33. Sz. k. 1673.

34. Al 1676.

35. Sz. k. 1680. 24.

36. Al 1685.

37. Al. 1686.

38. Szk. 1687. 199. Al 1687.

39. R. E. g. n. 1702.

40. Al 1687. R. E. g. n. 1707.

41. Sz. k. 1703. 114—115. old.

42. Al 1684.

43. R. E. g. n. a jelzett évekből.

AZ ARANYVERETEK ARÁNYA A VÁROSI TISZTSÉGVISELŐK ELSZÁMOLÁSAIBAN

Év	Az arany db száma	Az arany %-os aránya az egész összegben	Az elszámoló
1662	500	49	főbíró és adószedő
1669	50	23,8	főbíró
1673	120	50,1	török adó
1677	224	98	székbíró
1677	18	1,2	főbíró
1680	14	1,3	főbíró
1680	26	2,7	adószedő
1682	46	4,5	Dallos István
1683	94	10,3	derék pénz introitusa
1683	27	15,2	vásárbíró
1683	30	3,6	adószedő
1683	30	3,4	török adó kifizetlse
1684	104	9,8	főbíró
1684	50	22,1	dézsma bor haszna
1684	75	42,4	bor haszna
1684	91	21,2	főbíró
1687	20	4	főbíró
1687	29	97,6	a város számára felvett kölcsön
1687	212	96,0	a város számára felvett kölcsön
1695	7	2,2	főbíró
1695	905	82,4	főbíró
1696	22	29,4	másodbíró
1696	150	98,4	adószedő
1696	42	20,4	székbírák
1696	5	20	kisbírák
1697	1318	71,2	főbíró
1697	137	57,8	adószedő
1697	8	38,7	másodbíró
1697	4	73,8	vásárbíró
1697	3	26,6	kisbírák
1697	1470	44,7	summa generális
1698	82	13,4	adószedő
1699	493	62,7	adószedő
1701	48	39,1	székbírák
1703	54	7,2	főbíró
1703	39	19,1	székbírák
1704	54	23,2	főbíró

Kétségtelenül nagyon fontos és jellemző lehet, hogy egy-egy pénzféleség milyen területeken kerül forgalomba, de éppoly fontos számunkra, hogy a többi pénznemhez viszonyított arányát is nyomon tudjuk követni. Szerencsére forrásaink erre is adnak lehetőséget.

Az alábbi összesítésünk a város tisztségviselőinek különféle elszámolása alapján készült. Ebben azt érzékeltetjük, hogy az elszámolt összegben hány db arany volt, illetve az elszámolt összegnek hány százalékát alkotta az.⁴⁴ (L. a II—III. táblázatot.)

III. táblázat

AZ ARANYVERETEK ARÁNYA A REFORMÁTUS EGYHÁZ GONDNOKÁNAK ELSZÁMOLÁSÁBAN

Év	Az arany db száma	Az arany %-os aránya az egész összegben	Az összeg eredete
1674	115	56,85	gondnoki elszámolás
1683	4	9,58	alamizsna
1684	427	69,84	gondnoki elszámolás
1685	1	2,94	gondnoki elszámolás
1685	5	18,05	alamizsna
1687	23	37,76	gondnoki elszámolás
1687	30	25,04	bevétel
1692	7	1,46	gondnoki elszámolás
1694	1	0,69	gondnoki elszámolás
1695	6	8,02	alamizsna
1696	3	1,12	bevétel
1696	31	10,16	gondnoki elszámolás
1697	196	58,26	gondnoki elszámolás
1699	69	38,28	gondnoki elszámolás
1700	259	55,51	gondnoki elszámolás
1701	207	54,39	gondnoki elszámolás
1702	31	12,75	bevétel
1707	22	5,99	bevétel
1709	38	7,29	gondnoki elszámolás
1711	5	8,76	gondnoki elszámolás

Ez az összesítés annál inkább értékes lehet számunkra — bár a református egyház lényegesen kisebb pénzügyi erőforrásokkal rendelkezett, mint a város —, mivel ezek a források jellegükben is eltértek amattól. A számadásokat ugyanakkor gondosan vezették, és azok jelentős hányada fennmaradt.

Figyelembe véve, hogy forrásaink meglehetősen hézagosak, megállapíthatjuk, az arany mind a városnál, mind a Református Egyház pénzügyi tevékenységében szinte megszakítás nélkül fellelhető. A gyakoriság, a többi

44. Az arány kiszámításakor az évenkénti árfolyam dénárban (illetve magyar forintban) kifejezhető értékeket vettünk figyelembe. Hasonló módon jártak el PRIBRAM-ék is, amikor az árak alakulásának érzékeltetésekor minden értéket krajcárban adtak meg. (Materialien zur Geschichte und Löhne in Österreich. Wien, 1938.) Ez lehetővé teszi, hogy itt is és a későbbiek során is ki tudjuk különböztetni a minduntalan jelentkező felár külön történet rögzítését. Egyébként a kecskeméti adó és számadáskönyvek bejegyzései igazolják, hogy több tucatnyi pénzféleség között csak úgy tudtak tájékozódni, hogy mindegyik értékét dénárba számították át és ily módon végezték a matematikai műveleteket.

fizetőeszközhöz viszonyított arányában, annak hullámvázában hosszabb időt átfogó változást jelen adataink alapján kimutatni nem tudunk. Csak a szabadságharc idejére vonatkozóan fogalmazhatjuk meg egyértelműen, hogy gyakorisága, szerepe feltűnően csökkent, de még ekkor sem tűnt el.

A fenti adatok birtokában és a korról szerzett egyéb ismereteink alapján mégis indokoltan tehetünk kísérletet arra, hogy egy-egy általánosítást, illetve összegzést megfogalmazzunk. Az érintett félévszázad lényegében három elég élesen elkülönülő szakaszra oszlik, amely Kecskemét és a Duna—Tisza-köze életében mind politikai és katonai, mind gazdasági és társadalmi téren szinte hónapokban meghatározhatóan kirajzolódik. Az első szakasz a hódoltság utolsó és már távolról sem békés ideje 1686-ig tart. Az ezt követő negyedszázad a törökellenes háborúkat és az abszolutizmus első próbálkozásait jelentette az itt élőknek. A harmadik, a legkisebb időköz a függetlenségi harcok sikereit és a súlyos katasztrófákat hozta a civil városnak.

E vidék már évszázadok óta rideg állattartásának köszönhető széleskörű gazdasági kapcsolatait és viszonylagos jólétét. A háborúk mindenekelőtt a pásztorkodásból élőket sújtották leginkább, mivel a gulyák mind a legelőkön, mind a piacra hajtás során ki voltak téve a támadásoknak. A dukát forgalma feltehetően szélesebbkörű volt a hódoltság idején a civis városokban, mint az ország más gazdasági tájegységein, mivel állataikat, ha csökkenő értékkel is, de még mindig dukátra és ezüst tallérra tudták átváltani. Azonban a háborúk és a sarcolások révén a tartalékok egyre inkább kimerültek. Ezt mindenekelőtt az adófizetési lajstromok igazolják, melyekben 1688 után arannyal történő fizetést alig rögzítettek. Ugyanezt mondhatjuk el a város számadásairól, mindenekelőtt a kifizetésekről, valamint a tanácsszükségleteit szolgáló vásárlásokról is. A szabadságharc idején az arany forgalma jelentősen mérséklődött. Mindössze néhány adat jelzi, hogy a leggazdagabb civisek szinte kincsként őrzik egykori gazdagságuk jeleit. A feldolgozott időszak nagyobb részben a dukát mennyiségét tekintve is meghatározó volt a pénzforgalomban. Különösen jelentősnek tűnik előfordulása a városi tisztségviselők elszámolása alapján. Ez viszont nem szabad, hogy félrevezessen bennünket. Ezek az elszámolások évenként történtek, tehát a napi forgalmat nem tükrözik, így messzenemő következtetés levonására nem alkalmasak. Tekintettel arra, hogy a földesúri és az állami terhek arannyal történő kifizetése az egyre keresettebb valuta hiányában fokozott gondot jelentett, e tisztségviselők nyilván egyértelmű utasítást kaphattak arra, hogy a beszedett aranyat visszafizetések alkalmával ne használják, hanem azt tudatosan gyűjtsék.

A jelen keretek nem teszik lehetővé, hogy az arany és a többi értékpénz forgalmának alakulását összehasonlítsuk. Csak utalunk arra, hogy a városi

tisztviselők elszámolásában a dukátok száma és aránya a török kiűzését követő másfél évtizedben számottevően megnőtt. Ehhez hozzájárulhatott az arany átmeneti diszagiója is.

A felsorolt kifizetéseken túl arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy békés körülmények között is évről-évre igen jelentős összegű arany hagyhatta el a várost. Gazdasági életének egyoldalúsága, illetve fejletlensége miatt az iparosok és kereskedők áruikért tetemes mennyiségű aranyat vihettek magukkal. A bevásárlásokkal kapcsolatosan korábban idézett adatok is feljogosítanak annak feltételezésére, hogy nemcsak a város, hanem a civisek is gyakran fizettek arannyal az értékesebb és olykor-olykor luxus számba menő iparcikkéért. Nyilván ennek is köszönhető volt, hogy igen nagy távolságból is felkeresték a kereskedők az alföldi civis városokat.

Az arany forgalmának figyelemmel kísérése alapján nem árt rögzítenünk azt a tényt, hogy a sarcolásokat, a különféle kifizetéseket és a kereskedelem átemelő szerepét nem tudta ellensúlyozni az alföldi városok szarvasmarha-exportja. Mitöbb, éppen a háborús évek apasztották minimálisra mind az árut, mind a szállítási lehetőséget. Ennek volt aztán köszönhető, hogy a török kiűzését követő újjáéledő feudális törekvésekkel szemben mind a civis városok, mind a jász-kunok fokozott mértékben ki voltak szolgáltatva. Ugyancsak e gazdasági kimerüléssel magyarázhatjuk azt, hogy a szabadságharcot követő békésebb évtizedek sem eredményezhettek e vidéken jelentősebb gazdasági fellendülést.

Más városok, más vidékek pénzügyi gyakorlatával való összehasonlítás biztosítaná igazán azt, hogy e város pénzforgalmának sajátosságait még plasztikusabbá tegyük, az eddiginél még pontosabb következtetéseket tudjunk levonni. Hasonló jellegű feldolgozások hiányában, sajnos, erre jelenleg még nem vállalkozhatunk. A legtöbb, amit megtehattünk az, hogy a hódoltság városok forrásait a teljesség igénye nélkül, inkább csak illusztráció és kiegészítés erejéig figyelembe vettük.

Az arany forgalmának vizsgálata mellett nem kevésbé tanulságos számunkra értékének változását nyomon követni. A hódoltság idején Kecskemét sajátos gazdasági és politikai viszonyai, a szabadságharc alatt pedig a szinte állandósult fronthelyzete, külkereskedelmi kapcsolatai indokolják, hogy pénzügyeit, annak fejlődését behatóbban tanulmányozzuk.

1686-ig elég élesen elkülönülnek egymástól a helyi, a budai és a királyi területeken meghonosodott értékviszonyok. Éppen ezért célszerű ezeket az adatokat különválasztani.

Az áttekinthetőség és a helyiel való takarékoság érdekében el kellett tekintenünk az egyes adatok pontos lelőhelyének rögzítésétől.

AZ ARANYFORINT FORGALMI ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA KECSKEMÉTEN⁴⁵

Év	Az aranyveretek és a fontosabb pénznemek értékének arányára utaló megszövegezések	Az aranyveretek értékének számszerű jelzése a fontosabb pénznemekben			
		tall.	gar.	tím.	den.
1662	egy arany = 3 forint és 30 den.-adó ⁴⁶	—	—	—	330
	egy arany = 3 forint és 40 den.-adó	—	—	—	340
	egy arany = 3 forint és 20 den.-adó	—	—	—	320
1663	egy arany = 3 forint és 20 den.-adó	—	—	—	320
1664	egy arany = 3 forint és 20 den.-adó	—	—	—	320
	kettős arany = 6 forint és 40 denár — adó ⁴⁷	—	—	—	640
1665	egy arany = 3 forint és 20 den.-adó	—	—	—	320
1666	egy arany = kettő tallér — adó	2	—	—	—
	kettő arany = 800 den. — adó	—	—	—	400
1667	három arany = 6 tallér — adó	2	—	—	—
	kettő arany = 4 tallér — adó	—	—	—	400
1668	kettő arany = nyole forint — adó	—	—	—	400
	egy arany = kettő tallér — adó	2	—	—	—
1669	egy arany = két tallér — adó	2	—	—	—
	egy arany = 4 Ft és 10 den.- adó	—	—	—	410
	egy arany = 4 Ft és 40 den. — adó ⁴⁸	—	—	—	440
1670	egy arany = két tallér — adó	2	—	—	—
	egy arany = 5 Ft és 20 den. — adó	—	—	—	520
1671	egy arany = két tallér — adó	2	—	—	—
	kettő arany = 10 Ft és 40 den. — adó	—	—	—	520
1672	kettő arany = négy tallér — adó	2	—	—	—
	száz arany = 200 tallér	2	—	—	—
	három arany = 15 Ft és 60 den. — adó	—	—	—	520
1673	egy arany = 26 timon ⁴⁸	—	—	26	—
	egy arany = 4 Ft és 80 den. — adó	—	—	—	480
	100 aranyért 240 tallér sz. k.	2,4	—	—	—
1674	800 tallérért 400 arany — körmöci	2	—	—	—

45. Helytakarékoság végett el kell tekintenünk a felhasznált forrásrészek teljes idézetétől, mivel ez az alábbi táblázatunkat többszörösére tágítaná és sokkal nehezebben lenne áttekinthető. A fenti és az 1683. évi ágió növekedését dokumentáló példák a legegyszerűbb, legrövidebb és így legegységesebben bizonyító adatok. (L. 51. jegyzet). Az esetek többségében ennél összetettebb és kevésbé áttekinthetőek a bejegyzések. Talán nem felesleges utalnunk arra, hogy a forgalmi érték nem vásárlóértéket, hanem más pénznemhez viszonyított értéket jelent.

46. Vidékünkön 1686-ig a forint megjelölés mindig magyar forintot, azaz 100 dénár értéket jelentett. A rénes forint használata (mindkettő számítási pénz) csak a török kiűzése idején, illetve után terjedt el fokozatosan, de hosszú időn át következetesen jelölik, milyen forintban számolnak. Külön jelöltük, adó- vagy számadáskönyvből származik-e az adat.

47. Az aranyforintot többszörös értékben is verték. Így forgalomban volt a kettős és a tízes arany is. Ezek értéke egy arany meghatározott számú többszöröse volt.

48. HORNYIK: i. m. II. 201. old. Ezen értékarány meghatározásával kapcsolatosan röviden ki kell tennünk HORVÁTH Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1490—1700. N. K. (1959—1960. 33.) egyik kitéte-

IV. táblázat folytatása

Év	Az aranyveretek és a fontosabb pénznekem értékének arányára utaló megszövegezések	Az aranyveretek értékének számszerű jelzése a fontosabb pénznekemekben			
		tall.	gar.	tim.	den.
1675	17 aranyra felpézn tall. 2, den, 32	—	—	—	510
1676	hat aranyért 13 tallér — helyi bev.	2,16	—	—	—
	egy arany = kettő tallér — adó	2	—	—	—
	három arany = 14 Ft 40 den. — adó	—	—	—	480
	két tízes aranyat in tallér 43 helyi beváltás	2,15	—	—	—
	tizenhét aranyra felpézn 2,5 tallér és 60 den. — helyi beváltás	2,16	—	—	—
1677	a császárhoz vitt arany felire fizettünk tallér 9,5 helyi beváltás ⁴⁹	2,15	—	—	—
	fel penze minden aranyra den. 40	—	—	—	520
	aranyat in tallér 2 — adó	2	—	—	—
	egy kettős aranyat in tallér 4 — adó	2	—	—	—
	egy aranyat 4 Ft és 80 den. — adó	—	—	—	480
	két tízes aranyat in tallér 44	—	—	—	—
	— helyi pénzváltás	2,2	—	—	—
	húsz aranyat in tallér 42,5 —	—	—	—	—
	— helyi kölcsön	2,12	—	—	—

lére: „egy arany 13 timony.” Horváth ezt az adatot Hornyiktól vette át, aki a következőket idézte az 1672—1673. évi szolgálati könyvből:

„Egyszer 3 aranyat cseréltünk 13 timonyával, ment el az arany 6 timon.

Item egyszer váltottunk 2 aranyat 13 tomonyával.

Item egyszer egy aranyat 13 timonyával.

Item egyszer egy tallért 13 timont.

Item két tallért 26 timont.

Item 7 tallért váltottunk 13 timonyával.”

A hosszú idézetre ezúttal szövegkritikai szempontból feltétlenül szükségünk van. Hornyik éppen annak illusztrálására másolta ki ezt a felsorolást, hogy bizonyítsa: „A beszámításnál többnyire önkény határozta meg az értéket . . .” hisz a szöveg látszólag minden kétséget kizáróan az igazolja, hogy mind az aranyat, mind a tallért 13—13 timonban váltották.

Viszont egyéb forrásaink alapján egyértelmű, hogy az ezüst tallér értéke volt 13 timon. Mivel pedig egy arany két ezüst tallérral volt egyenértékű, egy aranyért 26 timont adtak. A látszólagos ellentmondás a megfogalmazás tömörsége, illetve hiányos volta miatt jelentkezik, ami viszont a kortársakat nem zavarhatta. A „ment el a 3 aranyon 6 timon” kitétel is a fenti megállapítást igazolja. Ugyanis az 1672-es 520 dénáros aranyárfolyam Kecskeméten 1673-ra 480 dénásra csökkent, azaz a három aranyál éppen hat timon értékkel. A sajátos fogalmazást és gondolkodásmódot érzékelteti az alábbi bejegyzés is. „Generális summája a két rendben 57 aranyat, hetivel számlálva a garast teszen . . .” A „hetivel számlálva” kitétel ezúttal sem a szóbanforgó arany és garas váltási arányát jelzi, hanem a garas és a tallér váltószámát. Mivel az arany és a tallér aránya ekkor még stabil volt, erre nem kellett utalni. A tallér és a garas aránya viszont éppen ekkor módosult, ezért kellett kiemelni, hogy nem 6,5 hanem 7 garast számolnak egy tallérra.

49. „Felire fizettünk” kifejezés az arany és a tallér közötti 1:2 arány megbomlását jelzi. Az arany értékének, ágójának növekedését érzékelteti a „felpézn”, „fele”, „föle” megfogalmazás is, melyet a megszokott fizetési arányhoz hozzászámoltak. A „két arany in denár 94” a hasonló kitétel ugyancsak azt érzékelteti, hogy a két arany helyett fizetett négy tallérra még 94 dénárt kellett adni.

IV. táblázat folytatása

167	Az aranyveretek és a fontosabb pénznemek értékének arányára utaló megszövegezések	Az aranyveretek értékének számszerű jelzése a fontosabb pénznemekben			
		tall.	gar.	tim.	den.
1678	nyolc arany in flo 44, den. 80				
	— helyi pénzváltás	—	—	—	560
	egy arany in tallér kettő — adó	2	—	—	—
	két arany in tallér 4, den. 40 — adó	2,16	—	—	—
	egy aranyat in flo. 5 — adó	—	—	—	500
1679	egy aranyat in tall. 2, den. 20 — adó	—	—	—	500
	két tízes aranyat váltottunk in tall.				
	43 — helyben	2,15	—	—	—
	két arany = tallér 4 és denár 72 — adó	2,15	—	—	—
	egy arany = tall. 2, den. 36 — adó	2,16	—	—	—
	egy aranyat in tall. 2, den. 40 — adó	2,16	—	—	—
	három arany = 16 Ft és 20 den. — adó	—	—	—	540
	egy arany = két tallér — adó	2	—	—	—
	egy arany 4 Ft 80 den. — adó	—	—	—	480
	17 arany váltása 2,5 tall. den. 32				
1680	— helyben	2,15	—	—	—
	két arany in den. 94 — adó	2,19	—	—	—
	két arany in den. 80 — adó	2,16	—	—	—
	egy arany in den. 36 — adó	2,15	—	—	—
	öt arany in tall. 11 — adó	2,2	—	—	—
	8 arany = 41 Ft és 28 den. — adó	—	—	—	516
	egy kettős aranyat in tall. 4, den. 80 — adó	2,16	—	—	—
	23 arany, tall. 4,5 — helyi pénzváltás	2,19	—	—	—
	19 arany tall. 41, den. 36 helyben	2,16	—	—	—
	51 ducat = 143 tallér, 3 garas — végrendelet	2,8	—	—	—
	egy arany in tall. 2 — adó	2	—	—	—
	egy arany = tall. 2, den. 40 — adó	2,16	—	—	—
	Garay Istvántul 5 arany 5 lépér — helyben ⁵⁰	2,15	—	—	—
	19 arany = tall. 41, den. — helyben	2,16	—	—	—
	50 aranyat in tall. 110 — helyben	2,2	—	—	—
	egy tízes arany in tall. 21,5 — helyben	2,15	—	—	—
	100 arany in tall. 215 — helyben	2,15	—	—	—
	45 arany föle tall. 8, den. 72 — sz. k.	2,18	—	—	—
40 arany = 88 tall. — sz. k.	2,2	—	—	—	

50. Az „5 arany 5 lépér” megfogalmazás is a lépérben fizetett felár összegét jelenti.

IV. táblázat folytatása

Év	Az aranyveretek és a fontosabb pénz­ne­mek értékének arányára utaló megszövege­zések	Az aranyveretek értékének számszerű jelzése a fontosabb pénz­ne­mekben			
		tall.	gar.	tim.	den.
1680	35 arany teszen tall. 77 — sz. k.	2,20	—	—	—
	tíz aranyat tudván in tall. 23 — sz. k.	2,3	—	—	—
	tíz arany in tall. 22 — adó	2,2	—	—	—
1681	egy arany = 15 garas — adó	—	15	—	—
	5 arany = 26 Ft 40 den. — adó	—	—	—	528
	10 arany in tall. 22 — adó	2,2	—	—	—
	2 arany in tall. 4,5 — adó	2,25	—	—	—
	2 arany = 4 tallér — adó	2	—	—	—
	6 arany = 13,5 tallér — adó	2,25	—	—	—
	5 arany = 11 tallér — adó	2,2	—	—	—
	egy arany = tall. 2 és den. 40 — adó	2,16	—	—	—
	aranyat elvéve 15 garas számban — sz. k.	—	15	—	—
	100 aranyért 220 tallér — helyi kölesön	2,2	—	—	—
	10 aranyat in tall. 22 — adó	2,2	—	—	—
	5 aranyat 11 tallérban — adó	2,2	—	—	—
	1682	13 arany 15 garasával flo 70 den. 20 — adó	—	15	—
7 arany 15 tallér — adó		2,14	—	—	—
2 arany és 5 garas = 5 tall. — adó		2,12	—	—	—
1 arany és 6 garas = 3 tall. — adó		—	—	—	540
1 aranyat 14 garasban — helyben (többször is)		—	14	—	—
1 arany = egy tallér és 270 den. — adó		—	—	—	550
5 arany = 10 tall. és 180 den. — adó		2,15	—	—	—
4 arany + 10 gr. = 10 tall. — adó		—	—	—	510
1 arany = 5 Ft és 60 den. — adó		—	—	—	560
egy arany és 6 garas = 3 tall. — adó		2,1	—	—	—
6 arany facit tall. 15 — adó		2,5	—	—	—
1 arany in tall. 2, den. 10 — adó		—	—	—	490
10 arany . . . teszen másfélszáz garast		—	15	—	—
1683	egy arany 6 Ft — adó ⁵¹	—	—	—	600

51. Az arany értékének 480-ról 600 dénár­ra való emelkedése szinte hihetetlennek látszik. A kétségek eloszlatása érdekében érdemes néhány adózóra vonatkozó bejegyzést teljes egészében közölni az 1683-as adó­lajstromból. Kamuthi András tall. 7. adott 1 ar(anya)t, ar(anya)t 2, gar(ast) 4, totum. A hét tallér dénárértéke: 1960 dénár. A négy garas 160 dénárért, így a három aranyat 1800 dénár értékben fogadták el, egyenként tehát 600 dénárért. 11 Böddi Márton tall. 4. adott ar(anya)t 1, item ar(anya)t 1, den. 20, den. 10. Totum. A név előtt álló vadszám után ebben az évben 110 dénár­­t kellett fizetni, a négy tallér 1120 dénár­nak felelt meg. A kiegyenlítendő adó összege tehát 1230 dénár. A két aranyat így 12 magyar forint értékében fogadták el. 1 Pataki István tall. 3. ar(anya)t 1, gar(as) 2, gar(as) 4, den(ár) 6. Totum. Adókötelezettsége 850 dénár volt. A hat garas és a hat dénár levonása után az egy aranyra maradt 680 dénár. 130 Tar György tall. 15. tall(ér) 6, item arany 5, gar(as) 3, flo. 6, totum. Fize­­tendő adaja: 5500 dénár. A három garas, a 6 magyar forint és a hat tallér befizetés révén ez csökkent 3100 dénár­ra, melynek kiegyenlítése 5 arannyal történt. Itt az aranyat tehát 620 dénár értékben vették el. Ebből és a következ­ő évek­ből is több hasonló adatot idézhetnénk.

IV. táblázat folytatása

Év	Az aranyveretek és a fontosabb pénznemek értékének arányára utaló megszövegezések	Az aranyveretek értékének számszerű jelzése a fontosabb pénznemekben			
		tall.	gar.	tim.	den.
1684	egy arany tall. és 40 den. — adó	2,14	—	—	—
	274 arany 15 garasával	—	15	—	—
	5 arany = 31 forint — adó	—	—	—	620
	egy arany 604 den. — adó	—	—	—	604
	egy arany 6 Ft — adó	—	—	—	600
	5 arany 30 Ft — adó	—	—	—	600
	Koháriaknak 274 arany garas pénzül 15 gr. volt	—	15	—	—
	103 arany tallérul 221 tall. abs. 2 grassis	2,14	—	—	—
	arany in tall. 2 — adó	2	—	—	—
	egy arany 15 garasban — sz. k.	—	15	—	—
1685	75 arany teszen 160 tall. és 5 garas — a főbíró elszámolása sz. k.	2,14	—	—	—
	50 arany tallérul 107 tall.	2,14	—	—	—
	egy arany és 6 garas = 3 tall. — adó	2,14	—	—	—
	kettős arany 12 forint — adó	—	—	—	600
1686	hat arany = 10 tall. és 8 forint — adó	2,14	—	—	—
	21 arany = 45 tallér — adás-vétel ⁵²	2,14	—	—	—
	egy arany 4 forint és 20 den. — adó	—	—	—	420
	egy arany = 2 tall. — adó	2	—	—	—
	7 arany 14 tallér — adó	2	—	—	—
	aranyat in fl. 3 den. 50 ⁵³ (német adókönyv)	—	—	—	410
	500 rénes forintra 125 aranyat (német adókönyv)	—	—	—	480
1686	Győrben hoztak 1000 aranyat = 2000 tall. — német adó	2	—	—	—
	3 aranyra adtam 6 garast — — német adókönyv	2,28	—	—	—
	19 arany = tall. 47, garas 3 ⁵⁴ sz. k.	—	—	—	450

52. R. E. g. n. 1685.

53. Rénes forintban számolva! E számítási pénz 120 dénárt jelentett.

54. 1686-tól, ha külön nem jelzik, talléron mindig számítási tallért értenek, melynek értéke 180 dénár volt.

IV. táblázat folytatása

Év	Az aranyveretek és a fontosabb pénznekem értékének arányára utaló megszövegezések	Az aranyveretek értékének számszerű jelzése a fontosabb pénznekemben			
		tall.	gar.	tim.	den.
	„14 aranyat megh fizetvén 15 garassával . . .” (R. E.) ⁵⁵	—	15	—	—
1687	egy arany 2 tallér — adó	2	—	—	—
	négy arany = 16 Ft 80 den. — adó	—	—	—	420
1688	egy arany 4 Ft — adó	—	—	—	400
	tíz arany teszen tallér 23, garas 2 — sz. k.	—	—	—	420
	104 arany = 242 tallér és 4 garas — — sz. k.	—	—	—	420
1689	egy arany = két tallér és 2 garas — adó	—	—	—	420
	öt arany = 12 tallér és 2 garas — adó	—	—	—	420
	egy arany = 14 garas — adó	—	14	—	—
	31 arany = 108 Ft (rénes) — sz. k. töredék	—	—	—	418
	25 arany = 87 Ft 50 den. (rénes!) — sz. k.	—	—	—	419
	2 arany = 7 Ft (rénes!) — sz. k.	—	—	—	420
	100 arany — 233 tall. és 2 gr. sz. k.	—	—	—	420
1690	100 arany facit tall. 233, gar. 12, hatával	—	—	—	420
	1 arany = 2 tallér és 2 garas — adó	—	—	—	420
1691	1 arany = 4 forint és 20 den. — adó	—	—	—	420
1693	két ezüst tallér egy aranyban jár — Kohári	2	—	—	—
1695	1 arany = tallér 2 garas 5 — adó	—	—	—	510
	egy Attyafias kettős aranyat tallér 5 garas 4 — adó	—	—	—	510
	„három arany volt 17 garasban adta . . .” (R. E.)	—	17	—	—
	„három arany = 8,5 tallér” — adó	—	—	—	510
	egy körmöcöt három tallérban — adó	—	—	—	540
	egy körmöci: 5 forint és 40 dénár — adó	—	—	—	540
	„60 körmöczi forint tall. 180” — adó	—	—	—	540
	„három tallért idest egy aranyat”	—	—	—	540

55. Az arany dénárértékében a török kiűzése után azonnal számottevő csökkenés jelentkezett. Ez is azt igazolja, hogy az értékpenzkek ágiojának növekedése a háborús események és a közbiztonság további romlásával, a külkereskedelem leszűkülésével magyarázható. A fellépő zavar minden bizonnyal több téren érezhető lehetett, hisz nemcsak az aranynak dénárban kifejezett értéke csökkent tetemesen, hanem a tallérra és a garasra történő átváltás is számottevően módosult. Ezzel magyarázható, hogy bizonyos visszaélések is történhettek. Az 1687. évi számadási könyv 3. oldalán levő bejegyzés szerint „Debreceni Szalonnás legény, ki nem akarván az aranyat elvenni különben gar(as) 12, bírságotlatott den(ár) 90.” Mivel helyi próbálkozásról nincs hasonló feljegyzésünk, és a kirótt összeg sem jelentős, valószínűnek tarthatjuk, hogy a megváltozott, pontosabban a visszaállt arányok hamarosan elfogadottá váltak.

IV. táblázat folytatása

Év	Az aranyveretek és a fontosabb pénzemek értékének arányára utaló megszövegezések	Az aranyveretek értékének számszerű jelzése a fontosabb pénzemekben			
		tall.	gar.	tim.	den.
1696	egy táblás aranyat = tallér 2 garas 5 — adó	—	—	—	510
	egy táblás aranyat = tallér 2 garas 4 — adó	—	—	—	480
	négy közönséges arany = tallér 10 garas 4 — sz. k.	—	—	—	480
	három aragnak lásiájára garas 3, polt. 5	—	—	—	515
	volt köztük 30 arany három talléros	—	—	—	540
	76 arany volt köztük 17 garasos	—	17	—	—
	egy aranyat 3 tallérban — adó	—	—	—	540
	Pesten felvett 42 aranyat három-három tallérokban sz. k.	—	—	—	540
	discretioban 3 tall. idest 1 arany — sz. k.	—	—	—	540
	egy közönséges arany 2,5 tall. — adó	—	—	—	450
	egy közönséges arany 2 tall. 4 garas — adó	—	—	—	480
	adott egy kis de vastag kettős aranyat tall. 5. garas 2-ben — adó	—	—	—	480
	a váci püspöknek járó 106 aranyért = = 300 tallér, 2 garas — sz. k.	—	—	—	510
	két csikót Bécsben eladtak 28 aranyért, ez ér 82 tallért — sz. k.	—	—	—	527
	2 arany = 5 tallér, 2 garas, 2 pénz — sz. k.	—	—	—	481
	„Magó Mihálytól 4 aranyat 56 máriáson és 16 pénzen . . .” (R. E.)	—	—	—	480
	„Csaplártul cseréltem négy aranyat 56 máriás, den. 16.” (R. E.)	—	—	—	480
„ . . . egy aranyat tudván 17 garas- ban . . .” (R. E.)	—	17	—	—	
körmöcít tall. 2, gar. 5-ben — adó	—	—	—	510	
38 körmöcít facit tall. 107 és gar. 4.	—	—	—	510	
egy aranyat 16 garasban — adó	—	16	—	—	
két közönséges arany = 4 tallér, 4 garas — adó	—	—	—	480	
a közönséges arany folyt 16 garasban — sz. k.	—	16	—	—	
2 arany 33 garason — adó	—	16,5	—	—	
3 arany = 15 forint — adó	—	—	—	500	
váci püspöknek 38 16 garasos aranyat — — sz. k.	—	16	—	—	

IV. táblázat folytatása

Év	Az aranyveretek és a fontosabb pénznemek értékének arányára utaló megszövegezések	Az aranyveretek értékének számszerű jelzése a fontosabb pénznemekben			
		tall.	gar.	tim.	den.
1697	körmöczi 17 garasban — adó	—	17	—	—
	„ekkor a körmöci folyt 17 tíz polturás garasokban” — sz. k.	—	17	—	—
	30 körmöci = 80 tallér — helyben	—	—	—	480
	„18 körmöci facit tall. 51, gar. 3, den. 12” — sz. k.	—	—	—	516
1698	„17 közönséges arany 16 tíz polturás garasban számlálva teszen tallér 45, garas 2” — sz. k.	—	16	—	480
	100 „formális körmöczi” = 283 tallér — adó	—	—	—	510
	„65 körmöczi per 17 gar. teszen tall. 184, gar. 1” — sz. k.	—	17	—	—
	„80 tallért, idest 30 körmöczi aranyakat”	—	—	—	480
1699	négy rénes forintban számlálva a körmöci és közönséges aranyat	—	—	—	480
	„80 arany 6 kongó garásával facit tall. 213 és garas 2” — sz. k.	—	—	—	480
1700	60 körmöci = 160 tallérral	—	—	—	480
1703	54 arany facit 144 tallér — sz. k.	—	—	—	480
	50 tallérért 15 aranyat — sz. k.	—	—	—	600
	39 arany = 104 tallér — sz. k.	—	—	—	480
1704	egy arany 2 tall. és 4 garas — sz. k.	—	—	—	480
	60 formális arany facit tall. 160	—	—	—	480
	„héjjanos és hánt — vetett aranyakat is hasonlóképpen 2 tallér és 4 garásával . . .				
	teszen 24 tallért”. — sz. k.	—	—	—	480
1705	2 aranyul 5 tallér 4 garas — adó	—	—	—	510
1706	4 arany = 60 máriás garas — adó	—	—	—	510
	4 arany helyett 64 máriás garast olvastuk — sz. k.	—	—	—	544
1707	4 aranyat 60 máriás garasban — helyi pénzváltás	—	—	—	510
	2 arany = 6 tallér — helyi kölesön	—	—	—	540
	kilenc aranyat érő máriáspénzt, facientes 25 tallér, 3 garas — kölesön	—	—	—	544
	4 arany helyett 64 máriás — kölesön	—	—	—	544
	2 arany és 6 rénes Ft = 10 tallér — helyi adásvétel	—	—	—	540
	egy közönséges arany = 14 máriás garas — sz. k.	—	—	—	476

IV. táblázat folytatása

Év	Az aranyveretek és a fontosabb pénz- nemek értékének arányára utaló megszöve- gezések	Az aranyveretek értékének számszerű jelzése a fontosabb pénz- nemekben			
		tall.	gar.	tím.	den.
1707	kilenc aranyat érő máriás pénzt, facient tall. 25., gar. 3.	—	—	—	510
	az Reformáta Ecclesia számára in specie 20 aranyakat, facientes talléros 60	—	—	—	540
	in specie 2 aranyakat, facientes tall. 6.	—	—	—	540
	a kántornak két aranyakat 6 tallérban in specie 20 aranyokat, facientes talléros 60 — sz. k.	—	—	—	540
	in specie 2 aranyat, facientes tall. 6. — sz. k.	—	—	—	540
1708	két arany . . . csinált már. 30.	—	—	—	510
1709	4 arany = tall. 11., gar. 2.	—	—	—	510
1710	13 körmöczi aranyat 15 máriásban com- putalvan, tézsen tall. 36, gar. 5.	—	—	—	510
1711	8 aranyat 15 máriás garasban . . .	—	—	—	510

ADATOK AZ ARANYFORINT ÉRTÉKÉNEK XVII. SZÁZADI ALAKULÁSÁHOZ A NAGYKÖRÖSI FORRÁSOK ALAPJÁN⁵⁶

Év	Az aranyveretek és a fontosabb pénzemek értékének arányára utaló megszövegeзések	Az aranyveretek értékének számszerű jelzése a fontosabb pénzemekben			
		tall.	gar.	tim.	den.
1630	28 araniat az meli teszen fl. 70 (43)	—	—	—	250
1632	attunk egy aranyat f. 3-ért	—	—	—	300
1635	adott egyszer 2 aranyat f. 6, den. 40 (66)	—	—	—	320
1636	item egi aranyat f. 3 (69)	—	—	—	300
1639	két magyar aranyat f. 6 (162)	—	—	—	300
1640	adot 2 magyar aranyat f. 6 (137)	—	—	—	300
	egy magyar aranyat 3 f. (139)	—	—	—	300
	27 araniat, meliért adunk 54 tall. csaszart (181)	2	—	—	—
	ugian akkor hat aranjat . . . facit tall. 12 (181)	2	—	—	—
	item két aranyat f. 6, den. 50 (182)	—	—	—	325
1641	6 arany: 16 f. 80 den. (184)	—	—	—	280
1642	Eszterházy Pálnak 34 aranyat, facit 102 ft. (100)	—	—	—	300
1643	Karatul, Lajostul . . . 34 aranyat, az mely teszön 102 Ft	—	—	—	300
1644	adot egi araniat p. f. 3 (70)	—	—	—	300
	egi aranyat p. f. 3 (103)	—	—	—	300
	adott aranyat f. 6 (114)	—	—	—	300
1645	adott 15 aranyat (adóban), teszen f. 45 (57)	—	—	—	300
	bor árának kifizetése: 162 Ft = 38 arany és 48 forint (232)	—	—	—	300
1649	6 aranyat, facit f. 19, den. 20 (43)	—	—	—	320
	kettős aranyat, egyet f. 6, den. 40 (129)	—	—	—	320
	két aranyat f. 6, den 40-ben számolva (122 és más helyen is)	—	—	—	320
	az tallert adtuk f. 1, den. 60, az araniat f. 3, den 30 (247)	—	—	—	330
1651	egy arany = f. 2, den. 83 (72)	—	—	—	283
	egy arany = f. 2, den. 84 (73)	—	—	—	284
1668	Lajos pusztá bérét . . . 17 arany vagy 34 t. (373)	2	—	—	—
1679	Nro szaz aranyat in et pro 216 tall. (182)	2.16	—	—	—

56. PmL V. 206/a idézettévek adókönyvei és számadásai. A körösi forrásokból történő gyűjtés távrolról sem a teljesség igényével készült, szűrőpróba szerű kutatás eredménye. Zárójelben az adó, illetve számadáskönyv oldalszáma.

V. táblázat folytatása

Év	Az aranyveretek és a fontosabb pénznemek értékének arányára utaló megszövegezések	Az aranyveretek értékének számszerű jelzése a fontosabb pénznemekben			
		tall.	gar.	tim.	den.
1682	adot megh benne 3 aranyat pro 45 gar. (234)	—	15	—	—
	arany 14; 15—15 garasban	—	15	—	—
1683	Nazartul pro 50 tall. = 21 arany (109)	2,38	—	—	—
1687	A váci püspöknek fizetett árenda összege 112 arany. A „112 arany faciunt flr. 470, den. 40.” (31)	—	—	—	420
1688	750 arany, mely teszen 3150 Ft (Szilády—Szilágyi: II. 163)	—	—	—	420
	25 arany nempö hüng fl. 105 (uo. 164)	—	—	—	420
1695	discretioban . . . 5 arany seu 15 tallér (52)	—	—	—	540
1708	1 aranyat in tall. 2, polt. 50 (157)	—	—	—	510

VI. táblázat

AZ ARANY FORGALMI ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA BUDÁN (a kecskeméti levéltári adatok alapján)

Év	Az aranyveretek és a fontosabb pénznemek értékének arányára utaló megszövegezések	Az aranyveretek értékének számszerű jelzése a fontosabb pénznemekben			
		tall.	gar.	tim.	den.
1676	Budán 21 aranyat felváltva adtak felére flo. 6 den. 80	2,13	—	—	—
1677	egy aranyért 14 nagy garast	—	14	—	—
	egy arany 28 timonban	—	—	28	—
	nyolc aranyat in flo. 6	—	—	—	600
	tíz arany in timonos 300	—	—	30	—
	egy aranyat flo. 6	—	—	—	600
	10 arany és 160 garas in flo. 120	—	—	—	560
1678	tíz aranyat in flo. 60	—	—	—	600
1681	15 garast egy arany számában	—	15	—	—
1682	1 aranyat 15 lepérben	—	—	—	540
1686	15 aranyat megh fizetvén 15 garásával	—	15	—	—

VII. táblázat

AZ ARANY FORGALMI ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA A FÖLDESÚRI CENZUS KIFIZETÉSE SORÁN

Év	Az aranyveretek és a fontosabb pénznek értékének arányára utaló megszövegezések	Az aranyveretek értékének számszerű jelzése a fontosabb pénzben			
		tall.	gar.	tim.	den.
1667	Báthori László adajára . . . az aranyat három forintban vette el . . .	—	—	—	300
1673	Wesselényiek: 220 aranyért 440 tall.	2	—	—	—
1675	Kohárinak: 400 aranyért 800 tallér	2	—	—	—
1676	Kohárinak: nyolcszáz tallért aranyul, négyszáz aranyat	2	—	—	—
1677	nagyszombati püspöknek: száz aranyért 220 tallér	2,2	—	—	—
1680	Kohárinak: 400 aranyat 800 tallérért	2	—	—	—
1684	Kohárinak: 274 arany garas pénzül 15 garas volt	—	15	—	—
1686	Gyórból hoztak 100 aranyat = 2000 tallér	2	—	—	—

3. Attyafias kettős arany

Sajátos népi elnevezés. A szakirodalomban hasonló név ismeretlen. Valamelyik ritkán előforduló külföldi arany elnevezése lehet. Forrásainkban csupán egyetlen alkalommal találkoztunk vele 1695-ös adókönyvben: „Adott egy Attyafias kettős aranyat tall 5, gr 4.” Tehát a körmöci arany értékében foglalták el.

4. Besling

A hódoltság alatt feltűnt és rövid ideig forgalomban levő külföldi pénzek egyike. Csak 1663-ban találkozunk vele, de ekkor több alkalommal is feljegyezték forgalmát. „Az Csillagos Vezér amikor elsőben fel jött Buda alá taborban, Az Kelen földén való taborban attanak volt arpa arraban tall. 160: timon, renös, oroszlanos, besling, ospora . . .” Ugyanezen a lapon található az alábbi feljegyzés: „Szolnokból hozott bíró uram hat soot f. 6, d. 60. Adott rea 3 oroszlanost, 2 beslingot.” Az újabb feljegyzés útiköltségre történő fizetést rögzít: „Bán Gergely, hogy az fejedelem eleiben ment Isakra, attunk neki 4 beslingot.” A hódoltság területén való széleskörű elterjedtségét jelzi az alábbi eset: „Marattanak volt 11 tallerra való roszt beslingok, azokat is Szent György napkor alá küldöttük Szegedde, csizmakra.” Az

alábbi feljegyzés ismét egy útiköltség kifizetését rögzít besling formájában: „Szabó Györgyöt, Kovács Andrásat Uy var ala küldven az vezer szamara valo arpaval, lisztel, adtunk ket tallerra valo beslyngot, egy renöst, 32 oszporat.” Bár kétségtelen, hogy ezen egyetlen esztendőben feltűnő fizetési eszköz érdemi hatást nem gyakorolhatott a hódoltsági mezővárosok pénzgazdálkodására, érdemes felfigyelni arra, hogy néhány esetben számottevő, bár nem kiemelkedően nagy összeget képezett a besling, miként a következő feljegyzés is érzékelteti: „Szent Mihály napkor vásállani tudtunk tall. 28. Bor haszna. Szegedde item tall 10 . . . Item tall. 7 oroslános . . . Item tall. 10 . . . Item tall. 20 . . . Item Beslingotis tall. 10 . . . renöstitis attunk 14 . . .”⁵⁷

A viszonylagos hosszas idézettől azért nem tekintettünk el, hogy részben azt érzékeltessük, a Kecskeméten rögzített pénzforgalom széles, szinte az egész hódoltságra kiterjedő, illetve jellemző állapotokat, sajátosságokat mutat, másrészt azt kívántuk érzékeltetni, hogy korábban teljesen ismeretlen pénzekkel szemben is bizalommal voltak, nagyobb fenntartások nélkül elfogadták azokat.

A besling értékére a fenti idézetek egyértelmű megfogalmazást nem tartalmaznak. A Szolnokon vásárolt só árának kifizetése alapján 100—105 dénár körüli értékre becsülhetjük. (L. a só árának alakulását 295—296. old.)

5. Bomlott forint

Ez a pénz Kecskeméten több néven is szerepel 1694-től 1709-ig. Több esetben „formális forint” néven emlegették, amíg értéke 120 dénár volt. Pl.: „Kőmíves Pálnak fizettem 30 formális forintokat.” „Bötös Istvánnak fizettem kocsisságáért ött formális forintokat.” „Czirkátor Mártonnak adtam 24 formális forintokat” stb.⁵⁸

Máshol „német forint” néven emlegetik: „1695. május 9. Szabó István uramnak adtam 39 német forintot harminc 5 polturában járt az forintos”.⁵⁹ Tehát nem a rénes forintról van szó, amely csak számítási pénz!

Valójában a féltallérossal van dolgunk. Lipót ugyanis 1692. szeptember 28-i rendeletével a tallér értékét 120 krajcárra, azaz két rénes forintra emelte. A pénzreform során megtiltotta a 2/3 német tallérosok ausztriai forgalmát, és ezek pótlására fokozottabban kezdte a féltallérosokat veretni. Forrásainkban 1694 végétől szerepel a bomlott forint elnevezés. Szeptember

57. AI 1663. 234., 235., 232., 131. old.

58. RE gm 1694.

59. Kupa 1968. II. 14. old.

6-án kelt királyi rendelet intézkedett ugyanis az előző évek pénzrontásának jóvátételéről.⁶⁰

E helyreigazítás során 120 pénzről 105-re devalválták, s nyilván innen származott a „bomlott” forint elnevezés.⁶¹

Ez a devalválás is, mint minden hasonló intézkedés, számottevő zavart idézett elő az egyébként sem kiegyensúlyozott helyi pénzforgalomban. Ennek köszönhető, hogy az elszámolások alkalmával nem ritka az alábbihoz hasonló kitétel: „1695. december 23. Czirkator Marton 24 forintosait is (mely folyt 40 polturában akkor) hozott meg 12 forintokatt, mely mikor meghozodott, folyt 35 polturában.”⁶²

Ugyanerre utal az 1697-es számadáskönyv június 19-i bejegyzése is: „Mely forintos pénzeket, tavaly in Anno 1696. Demeter Márton Uram Feő Bíróságában nro 3796 magyar forintokat, Nagy János, Zana Gergely és Egyed Pálnak akkori székbírák uraimnak a bts tanács adott volt, lévén azon pénzek a b/ecsüle/t/e/s várasnak négy harminc pénzben folyó garasokban. Szék bírák uraiméknak penig az pénz változása miatt adván 3 garasokban lött az becsületes várasnak rajta kára Flor. Hung. 1265 d 40, tött in summa öt ezer hatvan egy magyar forintokat és dénár 60 . . .”

A devalválás után sem volt egyértelmű a bomlott forint forgalmi értéke. 1694. július 28: „Balassa Györgyné a mely húsz tallérokat keresett az Ecclesian, fizettem azok erant nekie harminc bomlott forintokat.” Ugyanebben az évben „Nagy Mihály felesége az mely kett tallert hagott, hogy megholt, megfizette, adott 4 bomlott forintokatt.”⁶³

Tehát nyilvánvaló a kétféle értelmezés. Ezért tartotta szükségesnek a notarius a következő bejegyzést elvégezni: „Az tizedben vett tábori ökör árában attam negyedfél garasos forintott No 400, melyet csak fél-fél tallérban vettek be, faciunt tall. a mint be jött No 233 gr. 2.” Avagy „Atunk bomlott forintokat, kik fél tallérban folytanak, nro 36, facientes tall. 18.”⁶⁴

Az 1690-es évek derekáról bőségesen lehetne idézni a forgalmát bizonyító feljegyzéseket. A legutolsó feljegyzés 1709-ből származik: „. . . Sárközi János úr fiától jött kezembe máriás pénzül 2 tallér . . . Ismét egy formális német forint . . .”⁶⁵

60. BODOR 1974. 64. old.

61. RE gn 1694.

62. RE; gondnoki napló, 1695.

63. U. o.

64. Al 1685., Szk 1696. 7. old.

65. RE gn 1709.

A „bomlott forint” a fentiek alapján másfél évtizeden át számottevő lehetett Kecskemét pénzforgalmában. Adataink, sajnos, nem teszik lehetővé, hogy a többi pénzzel számszerűen össze tudjuk hasonlítani. E sok néven emlegetett pénz forgalmi értéke tehát az alábbi módon alakult.

VIII. táblázat

A BOMLOTT FORINT ÉRTÉKÉNEK VÁLTOZÁSA

Év	A forgalmi értékre utaló megszövegezések	A bomlott forint számszerű értékének kifejezése más pénznemben.	
		gar.	den.
1694	forintosok folytanak 40 polturában	—	120
1695	forintos, mely folyt 35 polturában	—	105
	4 bomlott forint = 2 tallér	—	105
	negyedfél garasos forint	—	105
	bomlott forint bejött 35 polturában, kiment 3 garasban	3	—
1696	bomlott forintok, kik fél tallérban folytanak		
	34 bomlott forint 17 tallér		
1697	magyar forintok bejöttek 4 harminc pénzes garasokban	4	—
	kimentek 3 garasban	3	—
1699	bomlott forintosok 3 máriás garasban	—	102
	egy bomlott német forint garas 3, denár 12	—	102
1706	fejér formális rhenes forintokat 26, facit tallér 17, gar. 2	4	—

6. Cikett tallér

E pénznemmel a szakirodalomban nem találkoztunk. Minden bizonnyal ezúttal is népi elnevezéssel állunk szemben. A kifejezést az 1697-es adókönyvben leltük az adókiegyenlítések között: „Item egy cikett tall.” A pénzt 366 denár értékben fogadták el. Ez az összeg lényegesen magasabb mint a tallérok értéke, ugyanakkor jóval kisebb mint bármely aranyé. Nem valószínű, hogy a „citkin” arannyal lenne azonos, hisz ez nem ritkán előfordult ezekben az években, az adószedő tehát ismerte. Esetleges újabb adatok birtokában lehet egyértelmű véleményt mondani róla.

7. Citzkin arany

Czittin —, czikkent —, csikkeny —, czikkely —, csikkel —, czitkiny —, czitkin arany formában is szerepel forrásainkban annak a pénznek a neve, amely szakirodalmunkban cziklin arany formában ismeretes. Jóformán minden esetben másképpen írják Kecskeméten a velencei arany azaz a zecchino nevét. Az ország területén 1624-től fordul elő.⁶⁶ Nagykőrösön 1638-ban tűnt fel, de ekkor értékére nem utaltak. 1641-ben adófizetés során egy „czitkin” aranyat 300 értékben fogadtak el. Egy újabb adófizetés során az átvett 6 arany között „kettei czitkin volt”⁶⁷ Itt 1684-től fizetnek vele. Néhány esetben, de jelentős mennyiségben találkozunk e pénzzel. Több mint tíz éven át számottevő szerepet játszhatott. Viszonylag széleskörű elterjedtségét igazolja, hogy 1695-ben és 96-ban négy esetben fizettek vele adót. Nemcsak ezekben az évtizedekben, hanem a XVIII. század derekán is előfordul. Forgalmi értéke mindvégig magasabb volt a közönséges aranyénál.⁶⁸

IX. táblázat

A CITZKIN ARANY FORGALMI ÉRTÉKÉNEK VÁLTOZÁSA

Év	A forgalmi értékére utaló megszövegezések	A citzkin arany értékének számszerű kifejezése más pénznemben		
		tall.	gar.	den.
1684	48 citzkin aranyakat 120 oroszslános tallérban — sz. k.	—	—	600
1686	adott 232 citzkin aranyat 17 garassal számolva — sz. k. „Az mely Citzkin Aranyat innen hazul elvittük, volt olvasva mindenik 17 garasban, minden aranyon veszett den 35, 5. Lött mindenestül kára flo 142” — sz. k.	—	17	—
1695	Két csikkeny aranyat tall. 5 gr. 4 — adó adott egy likas czikkent tall. 2 gar. 5 — adó	—	—	510
	Item egy czikkent tall. 2 gar. 5 — adó	—	17	—
1696	egy csikkeny arany: 2,5 tallér — adó	2,5	—	—

66. HORVÁTH T. A.: Régi magyar pénznevek. Numizmatikai Közl. 52—53. (1953—54) 14. old.

67. PmL V. 206/a 1638. 145., ill. 1641. 272. old.

68. KÖHEGYI-NAGY: Pénz és gazdaságtörténeti adatok Mária Terézia korából. Cumánia III. Kecskemét, 1975. 121. old.

1698-ban is találkozunk nevével. A vármegyének küldött „quantum beli portio” „... pénz között volt czikkely és körmöczi arany 224, melyeket mivel hogy 17 10 polturas garasokban vettük el, most pedig csak 16 garasban, ezért esik kár 224 garas.” Ezúttal tehát a körmöczi arannyal egyenértékűnek tekintették.⁶⁹

8. Császártallér

L. imperiális tallér.

9. Denár

Általánosan elterjedt régi minták alapján vert ezüst aprópénzünk, amely a XVII. század során gyakorlatilag váltópénz lett. Az ezüst tallérhoz és az aranyhoz viszonyított értéke fokozatosan csökkent. (L. ott)⁷⁰

10. Dukát

A vert aranyat e környéken a legritkább esetben nevezték dukátnak. Rendszerint csak azokban a latin nyelvű nyugtákban fordul elő, melyeket a város földesurai állítottak ki a befizetett cenzusról. (Részletesebben l. aranyforint.)

11. Dutka

A helyi pénzforgalomban csaknem véletlenszerűen feltűnő nem csekély számú pénzek egyike a dutka is. Lengyel eredetű aprópénz lehet. Kecskeméten 1663-ban találkozunk vele először a székbírák elszámolásában: „Item három pénzös Komoroczkit attanak f. 19. d. 5. Item dutka pénzt is attanak f. 1, d. 52.”⁷¹ Az a tény, hogy a székbírák adták át a másodbírónak, azt jelzi, hogy a lakosság körében ismert és elterjedt lehetett. Az a tény, hogy több éven át folyamatosan nem lelhető fel a nyoma, azt jelzi, hogy a pénzforgalomban érdemi szerepet nem játszott. Értékére pontosan következtetni nem tudunk, Debrecenben a végrendeletekben tűnik fel. 1641-ben Kerresz-

69. Lásd még rá vonatkozóan: Huszár 1971. és 1975., Kupa 1968., Bodor 1974., Horváth T. A. 1959—60., 1963—64., Kováts 1922., N Kiss 1963.

70. Al 1698.

71. Al 1663. 118.

teghi István hagyatékán belül vagyonnal felérő aranyak és tallérveretek között „Dutka és apropenz vagyon egy saakban f. 75, den 75.”⁷² 1650-ben Király Zsófia hagyatékában arany, tallér, poltura, garas és egyéb apropenzek között történik utalás dutkára is. 1705-ben Ungvári Sámuel hagyatékában említ többféle pénzzel együtt 12 dutkát is. Itt 9 dutka értékét 108 dénárban határozták meg, így egynek az értéke 12 dénár volt.⁷³

12. Fejedelem aranya

A szakirodalomban ezzel a pénzzel nem találkozhatunk. Kecskemét-ről 1706-ból maradt fenn a következő feljegyzés: „Második uttyokban el vivén ismét Bano István és Borbély Gergely uraimék Selmezcze 1000 tallér veres pénzt, melynek valamely részét visszahozták ugyan, de száz tizen edgy fejedelem aranyát és 14 R. ezüst forintot váltottak fel 586 tallérral 1 garassal. Mivel pedig a görögök azon aranyakat ugy el nem vették amint ő kegyelmék váltották, kárt vallottunk rajtok 31 tall. 1 gar.”⁷⁴

Sajnos, e pénzről forrásaink semmi bővebbet nem mondanak. A helyi forgalomban nem játszhatott érdemleges szerepet. Forgalmi értékét sem lehet pontosan megállapítani.

13. Fehér tallér

Fehér ezüstnek nevezték azt az ezüstöt, amiben semmi arany nincs.⁷⁵ A fehér tallérra mindössze egyetlen adatunk van Kecskeméten. 1675-ben adófizetéskor fogadták el közönséges tallér értékében.⁷⁶ Nagykőrös adókönyvei közül csak az 1671-est vizsgáltuk meg e tekintetben. Az év során több alkalommal fizettek vele: Vány Tamás „... egy kis fejér tallért” fél tallér és 34 dénár ellenében adott. Daróczy Sándor adóba fizetett 9 tallér-jainak „egyike fejér”. Sofa István egy fejér tallért 210 dénár értékben fizetett be. Csuti János 11 tallért rótt le, melynek „harma fejér tallér” volt. Rajtuk kívül is jelentős számban lehetne további adatokat idézni. Tehát a hetvenes évek elején a „három városban” nem lehetett ritka fizetési eszköz a fehér tallér.⁷⁷

72. Hajdú megyei Levéltár (Később: HmL) IV. 1011/z.

73. U. o. 14., ill. 28. old.

74. Al 1705. 173—175. old.

75. HORVÁTH T. A. Régi magyar pénznevek. N. K. 1953—54. 15.

76. Al 1675.

77. PmL V. 206/a 1671. 31., 48., 86., 148. Buza János megállapítása szerint francia tallér. Nagykőrösön 1671-ben tűnt fel, és 20 dénárral kisebb értékben fogadták el, mint a többi. 1977. 79. old.

14. Féltallér

A féltallér elnevezés legkorábban 1672-ben nagykőrösi adófizetésnél tűnik fel. Néhány évvel később Kecskeméten is nyomára lelünk: „Adtam tall. 10, kik között volt 4 egész egy fél . . .”⁷⁸ Majd 1696-ban: „Item akkor folyó pénzül máriás, sasos, uj fél talléros és egyéb féle garas pénzül . . .” történt az egyik elszámolás.⁷⁹ (L. még bomlott forint néven is.)

15. Fond tallér

Minden bizonnyal azonos a funtos tallérral, mely osztrák tallér fajta.⁸⁰ Egyetlen alkalommal fordul elő 1696-ban adófizetés során: „item adott egy csorba fond tall., tall. 1, gr. 1.” Gyakorlatilag tehát a császár tallér értékében fogadták el.

16. Forint

Az általunk tárgyalt korban a forint vagy magyar forint már csak számítási pénz. Mivel sokféle pénz volt forgalomban, az elszámolások egyszerűsítése végett használták. Mindig 100 denár értéket jelentett.⁸¹ Kecskeméten az adó összegének felvetése 1664-ig forintban történt. 1665-től tallérban határozták meg a fizetendő adó összegét. A rénes forint, mint számítási egység nem tudta 1711-ig kiszorítani használatát. Sőt a Rákóczi-szabadságharc idején ismét nagyon ritka a rénes forint megjelölés, amit a XVIII. század első felében is igen gyakran használtak. De még a század végén is előfordul, hogy magyar forintban összegzik a székbíró számadását. (L. még kurta forint!)

17. Formális forint

E kifejezés a szakirodalomban nem szerepel. Minden bizonnyal helyi elnevezés: „Böcsületes Király István uramnak adtam 24 formális forintokat.”⁸² Lényegében a bomlott forinttal azonos. (L. ott.)

78. Német adó 1686. 381. old.

79. Szék 1696. 6. old.

80. HORVÁTH T. A.: Régi magyar pénznevek. N. K. 1953—54. 15.

81. HORVÁTH T. A.: A magyar aranyforint . . . N. K. 1959—60. 33. old. Illetve: Szigeti I.: i. m. 31—32. old.

82. RE gn 1694.

18. Francia tallér

Minden bizonnyal a felszabadító háborúk során vált vidékünkön ismertté. Először 1687-ben Nagykőrösön talákoztunk vele. A debreceniekkel szembeni adóságukat törlesztették: „francia pénzül 7-vel imper. 32, formales imperiales 6-val 106, facit 143.” Ez esetben a francia tallért egy garassal többre értékelték, mint a császár tallért. Ugyanezen esztendőben a summára küldött összegben „... volt aranyul in specie 214, tallér 14 francia és császár pénze, a többi garas pénz...” Viszonylag széleskörű elterjedtségét jelzi, hogy Kecskemét város tanácsa 1690. augusztus 6-i határozatában a figyelem erre a pénznemre is kiterjedt: „1. A császár eő fölséghe tallérokat, francia tallért, gréczi tallért minden ember hét öreggh garasban el vegye.”⁸³ Itt ez utóbbi két esetben tehát azonos értékű a többi ezüst tallérral.

19. Garas

Az elnevezés vidékünkön gyűjtőnév, különféle ezüst aprópénzt értettek rajta. Amennyiben nem illeték valamilyen jelzővel, akkor a 15 krajcárosra gondoltak. Nagykőrösön és Kecskeméten az öreggaras elnevezést ugyanennek jelölésére használták.⁸⁴

Az 1690-es években végrehajtott pénzreform után a 17 krajcáros máriás, illetve máriás garassal szemben, amelyet 34 denár értékben fogadtak el, új garas elnevezés jelent meg, a kongó. Az adók fizetésénél is megkülönböztetik 1698-tól, és a számadáskönyvekben is gyakran találkozunk vele. A császár tallérokat „... a német officer 7—7 kongó garásával különben nem vett el tőlünk, mi pedig a szegénységtül 8—8 kongó garasban vettük el,” „80 arany facit 6—6 kongo garásával tall. 313. gr. 2.”⁸⁵ „... 6 kongo vagy tíz polturas garásával számlálván...” Értéke tehát 30 denár.⁸⁶

A 15 krajcáros verését 1695-ben írta elő a királyi rendelet, és ettől kezdve tömegesen állították elő a hazai és az ausztriai verdék.⁸⁷

83. Tjk 1690—96.

84. BUZA: Öreg garas ... 153—154. old., illetve A tallér és az aranyforint árfolyama ... 87. old. Buza meggyőzően bizonyítja, hogy a garas nem lehetett török pénz. Ezt a megállapítást megerősíti az is, hogy a felszabadító háborúk után a török pénzek szinte azonnal eltűntek vidékünkéről, míg a garas, illetve az öreggaras forgalma 1686 után sem csökkent, sőt a helyi adásvételekben és az adófizetés során a korábbinál is gyakrabban fordult elő.

85. Adó- és számadáskönyv 1699.

86. Szk 1699. 63. old.

87. DR. GEYER: Münz und Geldgeschichte (In: A. P. Pribram: Materialien zur Geschichte und Löhne in Österreich), Wien, 1938. 28—29. old.

88. Buza János: Az öreg garas ... Huszár L.: Pénzforgalom ... 1180. old. 151—152. old.

Buza János kutatásai szerint Kecskeméten és Nagykőrösön 1676-tól találkozunk az öreggarassal.⁸⁸ Megfigyelésével szemben hangsúlyoznunk kell, hogy Kecskeméten a garas, amely azonos az öreggarassal, már jóval korábban megjelent. Az 1662-es, tehát legkorábbi adókönyvben ugyan még nincs nyoma, de a következő évben az egyik adózó már fizetett „2 tallerra való garast hatával.” Ugyancsak 1663-ban „Tot Istvánnak az 50 garasra egy tallerra fizettünk tall. 9, denár 50.” 1664. január 8-án pedig, nyilvánvalóan az előző évi bevételekből „Az Nazur beknek attunk avagy fizettünk az szalonnájáért tall. 100, Attunk rea 500 garast. Az tatár csauznak is attunk belőle tall. 40 az garast négyével számítván. Volt az garas pénz tall. 132 hatával. Költ el benne tall. 119.”⁸⁹

A fentiek alapján már 1663-ban a garas (15 krajcáros) jelentős forgalmára következtethetünk Kecskeméten. Az 1664-es adófizetések során pedig már elég gyakori ez a pénz. 1665-ben pedig az egyik adózó „adott 7 g[arast] idest 175 d[énárt]”⁹⁰ Az adófizetések között újabb tíz éven át nincs nyoma! A következő néhány évben azonban nem tűnt el teljesen. Ezt igazolja a következő két adat is: „Amely 188 tallért hagyott Csaba János U. Palatinusné asszonyunk ökreire, abban volt poltura pénz, hatvan polturájával olvasván tizen ött tallerra való. Garas tíz polturás hatával volt 19 tallér.”⁹¹ Az 1668-as kiadások között is fellelhető: ment el tallér 6, egy garas.⁹²

1676-ig forrásainkban nem leljük a garast.⁹³ Ettől kezdve azonban egyre nagyobb teret kapott a forgalomban. Mind a bevételekben, mind a kifizetésekben tömegesen fizetnek vele. Előbb fokozatosan háttérbe szorult mellette a timon, majd a tallér forgalmának csökkenésével a legelterjedtebb, a legfontosabb fizetési eszközzé vált. Ezt igazolja a különféle elszámolásokban és kifizetésekben a garas arányának növekedése is. (L. X. táblázat.) 1659 óta a 15 krajcárost olyan tömegesen verték, hogy forgalma már inflációs méreteket öltött. Voltaképpen nem is a tallér, hanem a 15 krajcáros lett a pénzrendszer értékmérője, míg a tallér értéke el nem érte a 90 krajcárt.⁹⁴

89. AI 1663. 23., ill. 243. és 244. old.

90. AI 1665. 16. old.

91. AI 1667.

92. Szk 1667—69. 229. old.

93. Az 1674. évi számadáskönyv hátsó tábláján szerepel ugyan a következő feljegyzés: „Vincze György város pénzét adott kezünkbe tallérul 17 tallért, aranyat 5; garast hatával olvasván egy tallér számban, volt tallér 8.” A bejegyzés azonban minden bizonnyal 1678-ból való. Erre utal egyrészt az, hogy a fölötté levő bejegyzés dátuma 1678, másrészt, hogy a tinta és a kézírás is azonos, eltérve a számadáskönyvet vezető kézírásától.

94. HUSZÁR 1971. 1180. A garas forgalmi értékére vonatkozóan l. még a XIX—XXI. táblázatokat is.

A GARAS FORGALMI ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA

Év	A forgalmi érték változására utaló megszövegezések	Forgalmi értéke dénárban	
1663	garas pénz ötevel, tall. 4. — adó	32	
	Volt a garas pénz tallér 132, hatával — elszámolás	26,66	
	két tallérra való garast hatával — adó	26,66	
	„Az tatár csauznak is attunk belőle tallér 40, az garast negyevel szamitvan” (ti. egy tallérban)	40	
	az a garas pénz hatával költ el tallér számra	26,66	
1664	az 50 garasra s egi tallerra fizettünk tall. 9, den. 50 — adó	25,6	
	az Subasaknak tizenegy tallérra való garast ötével — adó	32	
	1 garas = 25 dénár — adó	25	
	100 tallért, 500 garast — töröknek	32	
	6 garas = 160 dénár — adó	26,66	
	A főbíró Budára vitt magával 25 tallérra való garast hatával — adó	26,66	
	1 garas = 26 dénár — adó	26	
	2 garas = 51 dénár — adó	25	
	3 garas = 80 dénár — adó	26,66	
	garas tallér, hatával az garas — kölcsön	26,66	
1665	adott 7 garast idest 175 denárt — adó	25	
	a főbíró Budára menvén vitt magával „garast hetivel tallér 33” — sz. k.		
1667	„garas tízpolturás hatával volt 19 tallér. Azt elváltván mindeniken apadot d. 20.” — sz. k.	30	
1676	1 garas = 36 dénár — adó	36	
	3 öreg garas facit 120 den — Buda	40	
	7 garas = 1 tallér és 30 dénár — adó	38,57	
	7 garas = 2 forint és 50 dénár	35,7	
	tíz tallér garas pénzen ment el 5 garas, mely tett flo. 2 — számadás — sz. k.	40	
	Budán 3 öreg garas facit 120 dénár — sz. k.	40	
	a garas pénz bejött 36 pénzben — a csaplárok elszá- moltatása — sz. k.	36	
	„5 garas, mely tött flo 2.” — helyben	40	
	1677	„bor hasznából vitt ökegyelme mely Garasok 40—40 pénzben jötenek be” (helyi!)	40
	13 garas = 2 tallér — adó		
1 garas = 36 dénár — adó	36		
„fizettünk 30 Eöreg garast e. facit flo. 10 den. 80.” — sz. k.	36		
30 öreg garas facit flo 10, den 80 — sz. k.	36		
„adtam költséget 6 garast, 36 pénzes garasok voltak” sz. k.	36		
160 garast 64 forintban — Budán	40		

X. táblázat folytatása

Év	A forgalmi értékek változására utaló megszövegeзések	Forgalmi értéke dénárban
1678	3 garas és 12 denár = 0,5 tallér — adó	36
	3 garast idest 108 pénzt — sz. k.	36
	6 garas = 206 denár — adó	34,3
	13 garas = 2 tallér — adó	37
	11 garas = 396 denár — adó	36
	6 garas és 24 denár = 1 tallér — adó	36
1679	6 garas = 216 denár — adó	36
	13 garas és 12 denár = 2 tallér — adó	36
1680	1 garas 36 denár — adó	36
	20 garas = 3 tallér — adó	36
	13 garas és 12 denár = 2 tallér — adó	36
	10 garas = 1,5 tallér — adó	36
	20 garas = 3 tallér — kölcsön	36
	garas hatával egy tallér számban — kölcsön	40
1681	1 garas 36 denár — adó	36
	13 garas és 12 denár = 2 tallér	36
	20 garas = 3 tallér — adó	36
	13 garas = 2 tallér — elszámolás	37
	hetivel számlálva a garast egy tallérba — sz. k.	34
1682	200 forint „itt való módon” = 666 garas és 6 denár — a nemesi vármegye számára	30
	7 garas = 1 tallér — adó	
	1 garas = 36 denár — adó	36
	21 garas = 3 tallér — adó	
	63 garas = 9 tallér — adó	
	13 garas = 2 tallér — adó	
	1477 garas és 7 denár = 40,810 oszpora — harács	
	20 garas = 3 tallér — számadás — sz. k.	
	6 garas = 1 tallér — Thököly számára vágómarhát vásárolt a város — sz. k.	
	1 garas = 10 poltura — Thökölynek fizetett porta pénz	30
1683	6 garas = 2 forint és 40 denár — adó	40
	65 forint és 60 denár = 139 garas — helyi adás—vétel	47,2
	13 garas = 2 tallér — adó	
	28 garas = 4 tallér — adó	
	tarjániaktól „... hatával olvasván a garast...” németeknek adtunk 1000 tallért hatával, hetivel faciunt 857 tallér és 1 garas — sz. k.	
	tizenkét polturásokat 7 tallérra való hetivel — sz. k.	40
	Koháry Farkasnak honoráriumban 40 tallért, hatával a garast — sz. k.	40
	8 forintban 20 garast	

X. táblázat folytatása

Év	A forgalmi értékek változására utaló megszövegezesek	Forgalmi értéke dénárban
	„A tatárok három rabért 1300 garast, vagyis 325 tallért vontak” — H. J. III. 90.	
1684	1 garas = 2 timon — H. J. II. 202. — helyben	40
	1 garas = 40 denár — adó	40
	7 garas = 1 tallér — adó	40
	6 garas = 1 tallér — apácák adaja	
	1560 garas = 656 forint és 20 denár — harács	42
	„a garast vették el in denariis 30” — kurucoknak fizetett adó	30
	Koháry Imrének küldtek fel „az Fiscus részéről való adót . . .” 100 forint = 55 tallér, 3 garas és 10 denár	30
	Németek tartására tall 300 hatával . . .	
1685	4 garas = 160 denár — adó	40
	14 garas = 2 tallér — adó	40
	1 tallér = 7 garas — adó	40
1686	3 garas = 90 denár — adó	30
	1 garas = 10 poltura — adó	30
	1 garas = 8 poltura és 6 denár — adó	30
	1 garas = 9 poltura és 3 denár — adó	30
	6 garas = 1 keresztes tallér — német adókönyv	
	5 garas = 1 oroszlanos tallér — német adókönyv	
	4 garas egy forint (valószínűleg rénes forint) — sz. k.	
	„itt való módon 7 garassával” a tallér — sz. k.	
	Győrből kölesön kért pénz: Tallér hatával — német adókönyv.	

Az öreggaras forgalmi értékének vizsgálatánál figyelembe kell vennünk egyrészt a dénár értékének módosulását, másrészt a különféle tallérokhoz és az aranyhoz viszonyított értékének változását. E tekintetben sajátos kettősséget mutat. A kisebb értékű pénzekkel szemben ágiója nőtt, a tallérral és az arannyal szemben viszont csökkent az értéke. A török kiűzése után 30 dénárban állandósult árfolyama. A századfordulón a máriás garassal együtt a legfontosabb fizetési eszköz lett. (L. még: kongó, illetve öreggaras.)

20. Gréci tallér

A XVII. század egyik legkedveltebb fizetési eszköze a stájer főherceg ezüst pénze volt.⁹⁵ A 30-as és a 40-es években Nagykőrösön gyakran előfordul a számadáskönyvekben. Az előfordulás gyakorisága és az összeg nagysága csaknem megegyezik a császár tallérral. Utána viszont szinte teljesen eltűnik, legalábbis külön nem jelölik. Kecskeméten egészen 1690-ig nem találkozzunk vele. Ugyanakkor a tanács korábban idézett határozata ezt is megemlíti, tehát nem lehetett ismeretlen. Ezt igazolja az a tény is, hogy 1696-ban az egyik adózó „adott 3 gréci forma tallérokat négy tallérban.”⁹⁶

XI. táblázat

A GRÉCI ÉS A CSÁSZÁR TALLÉR ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA (dénárban)

Év	Gréci tallér		Császár tallér	
	Nagykőrösön ⁹⁷	Budán	Nagykőrösön	Budán
1630	150	—	135	—
1631	150	—	140	—
1632	160	170	—	—
1634	—	170	—	160
1636	—	170	—	160

A tíz-tizenöt dénár különbség általában fellelhető a két érme között. 1696-ban Kecskeméten 240 dénár értékben fogadták el, tehát azonos értékűnek tekintették a császár tallérral. (L. még tallér.)

21. Imperialis tallér

Az imperialis vagy Reichs tallér magyarul császár tallér. Lényegében minden, a birodalom területén vert tallér azonos súlyú és finomságú.⁹⁸ (L. tallér név alatt.)

95. HORVÁTH Tibor Antal: Régi magyar pénznevek . . . 16. old.

96. Al 1696.

97. PmL V. 206/a 1630—1636.

98. Császár tallér vagy más néven imperialis tallér 1659-től azonos az osztrák tallérral. Ezen nagy és értékes ezüst pénz színsúlya korábban is nagyjából megegyezett a magyar tallérral, ezért csak ritkán különböztették meg a kettőt. HORVÁTH Tibor Antal 1963—64. 26.

22. Keresztes tallér

A szakirodalomban ilyen néven nem találkozunk vele. Kecskeméten 1686-ban tűnik fel: „Lázár Pálnak tall. 11, kik között volt +-tes 5, a többi háttával.” Ettől kezdve több mint egy évtizedig viszonylag gyakran találkozunk vele. Ugyancsak 1686-ban 20 oroszlanos és 70 formális tallér mellett 870 db-ot adtak át az egyik elszámolás során.⁹⁹

1688-ban szakácsnak ad a nótárius 2 keresztes tallért discrecióban.¹⁰⁰ A református egyház gondnoka 4-t ad ki ez évben.¹⁰¹ 1691-ben többen adót fizetnek vele, 1699-ben a város kért kölcsön Kerekes Istvántól 25 db-ot.¹⁰² Így egyáltalán nem véletlen, hogy 1690-ben a tanácsi határozat is foglalkozik vele.

A keresztes tallér értéke a császár tallér árfolyamától valamelyest eltér. 1686-ban 5 garas értékben kapta Lázár Pál. De ugyanez év bírói elszámolásában a 870 tallért egyenként hat garasban számolták. 1688-ban a gondnok azonosnak vette a császár tallérral. 1690-ben a tanácsi határozat két forintban állapította meg az összeget. 1691-ben adóban 197, majd 198 denárban vették el az adószedők, újabb alkalommal hat poltura felárral.¹⁰³ 1698-ban Kereskes István kölcsönzött a városi tanácsnak 25 keresztes tallért, amelyet 18 tallér és 2 garas értékben számítottak be adajára. Az esetek többségében tehát a garasból összeállított tallérnál 16—20 denárral értékesebb, de az imperialisnál kb. 10 denárral olcsóbb volt.

23. Kettős arany

Forrásainkban több alkalommal találkozunk vele. Elég gyakran fizetnek kettős arannyal adót is. Pl.: 1664, 67, 77, 1695-ben: „adott egy Attyafias kettős aranyat tall. 5.” 1696-ban: adott egy kis de vastag kettős aranyat. Valószínű, hogy nem minden esetben jelölték, hogy volt-e a befizetett összegben kettős arany. Értéke mindig a közönséges arany kétszerese.

99. Német adó 1686. 381. és 390. old.

100. Szk 1688. 31. old.

101. RE 1688. gondnoki napló.

102. Al 1699.

103. Az egyes évek adólajstromai alapján.

24. Kettős táblás pénz

Valamelyik püspök (Salzburg, Olmütz?) pénze.¹⁰⁴ Forrásainkban nem találkoztunk vele, csupán Hornyik idézi az 1696. január 18-i szolgabírói körlevél szövegében: „Ez után a két fejű sasost, mind az Máriást 17 Xrban, az egyfejű sasost és a püspök pénzét, a kettős táblást is áruja vesztére (mindenki) elvenni tartozzék, úgy mint az Máriást.”¹⁰⁵

A szöveg egyértelműen arról tanúskodik, hogy ezüst aprópénz, melynek értékét is meghatározza: 34 denár.

25. Kisgaras

Az ország nyugati részén garasként ismert pénz, mely Kecskeméten csak 1688-ban tűnik fel.¹⁰⁶ Az egyik elszámolás során adnak át 72 kisgarast. 1690. február 10-én „A Zöldbeli Lajndandnak 27 napi portiójára az execution tévén minden napra 14 kis garast, faciunt in toto 75 öreget és 3 kis garast. Ugyanakkor a muskétásoknak annyi napra két-két garassal in toto gar. 64 öregh és 4 kis gar.”¹⁰⁷ Tehát egy öreggaras = 5 kisgarassal. 1692-ben adót fizetnek 9 kisgarassal, majd a kifizetésnél tűnik fel ugyanakkorra összeg. Végül 1699-ben egy szőlő vásárlásánál: „ötven talléron, a tallért harminc kis garasban számlálván . . .”¹⁰⁸

Ahol értéke kiszámítható, mindenütt 6 denár. A szűkkörű elterjedtségre utal az is, hogy más pénzre is alkalmazzák ezt a nevet. Az 1701. évi székbírói elszámolásban szerepel a következő összegzés: 2 török arany és 47 közönséges arany = 198 rénes forinttal és 35 denárral. A közönséges aranyat 4 rénes forintban és egy-egy kisgarasban adták: eszerint egy kisgarast 13,5 denárban számoltak. Ebben az esetben minden bizonytal a 7 krajaárosra gondolhattak.¹⁰⁹ Ezt az ezüstpénzt viszont aprógarasként emlegették a XVII. században. (L. ott.)

104. HORVÁTH T. A.: Régi magyar pénznevek . . . 17. old.

105. HORNYIK: i. m. III. 283. old.

106. Szk 1688. 25.

107. Szk 1690.

108. Tjk 1690—95. 286. old.

109. Szk 1701. 75. old.

26. Komorócki

Az igen ritkán feltűnő, a pénzforgalomban jelentéktelen arányban szereplő pénzek közé tartozik a minden bizonnyal lengyel eredetű, komoroczkai névvel jelzett pénz is. Első alkalommal 1663-ban tűnt fel a székbírák elszámolása során: „Item három pénzös Komoroczkait attanak f. 19, d. 5.”, illetve néhány hónappal későbbi bejegyzés: Deák Páltul és Kamarás Amburstul küldöttünk Fülekben a nemetek számara, mikor az 500 kenyeret, 60 kila abrakot kertek raytuk az aranybol es Komoroczkibol tall. 33.”¹¹⁰ Jó harminc évvel később ismét feltűnik feljegyzéseinkben. 1695: „Komorotski 7 garasra való, ismet valamej rosz aranyakat más hánt pénzekkel egy iskatolában . . .”

Értéke az idézett szövegezés szerint a polturáéval megegyezően három dénár volt.

27. Kongó

A Révai nagy lexikona szerint: „Kongó másként libertas, II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt veretett rézpénz . . .”, melynek eleinte volt forgalmi értéke. „Később azonban hamis pénzverők tömérdek kongóval árasztották el az országot. 1710-ben már kb. 11 millió kongó volt forgalomban.”¹¹¹

A Magyar nyelv értelmező szótára szerint: „II. Rákóczi Ferenc rendeletére rézből vert pénz.”¹¹² Hasonló meghatározást ad az Új magyar lexikon is, mely szerint a libertas: „II. Rákóczi Ferenc rézpénze (. . .) fokozatos értékcsökkenés miatt *kongónak* is neveztek.”¹¹³

A szótárak készítői érthető módon megállapításukat a szakirodalomból merítették. A magyar polgári történetírás a kongó kifejezést valóban a rézpénznek, a libertasnak szinonimájaként használta. Marxista történetírásunk még adós e függetlenségi harcunk pénztörténetének teljes feltárásával. Azt azonban megfigyelhetjük, hogy a kongó kifejezést a legritkábban használják az e korrall foglalkozó történetírásaink. Helyette általában a rézpénz, esetenként a libertas kifejezést alkalmazzák.

110. AI 1663. 118. és 119. old.

111. XI. kötet, 848. old. A „kongó” elnevezés valójában szinte minden rézpénzre alkalmazott megkülönböztetés, mivel az ezüst és az aranypénzektől eltérő anyaga és nagysága miatt a rézpénz azoktól eltérő, mélyebb hangot keltett. Itt kell köszönetet mondanunk HUSZÁR Lajosnak, aki szakmai tanácsaival, korrekcióival sokban hozzájárult ezen közlemény végső megfogalmazásához.

112. U. o. IV. kötet, 304. old.

113. U. o. IV. kötet, 377. old.

Egyértelmű, hogy e népi eredetű pénznév egy kevésbé értékes pénznek jelzője, majd később önálló neve. Azonban éppen hangutánzó jellege tette lehetővé, hogy vidékenként más és más pénzhez kössék, mást és mást érthessenek rajta. Az sem vitás, hogy a történelmünkben tájékozott emberek a kongón eddig a Rákóczi-szabadságharc kényszerpénzét, a libertast értették. A Kecskeméten fennmaradt adó és számadáskönyvek feljegyzései azonban megingatják ennek az értelmezésnek kizárólagosságát és egyértelműségét. Itt ugyanis már jóval a függetlenségi harc kirobbanása előtt, a XVII. század legvégén gyakorta találkozunk kongóval, illetve kongó garassal. Első alkalommal 1698-ban tűnt fel. Az 1699-es nyilvántartásokban pedig már sokszor fellelhető e kifejezés. Valószínű, hogy ezt az elnevezést már évek óta használta a város lakossága, ha a notárius az adó és számadáskönyv tisztázatában elég gyakran alkalmazta. 1699-ben, amikor az előző év bevételével számolt el az egyik tisztségviselő, a következő összeget adta át megbízatásának leteltével:

„Primo lengyel sustak pénz ¹¹⁴	53 tall.
2-do császár tall.	25 tall.
3-o kongo garas	60 tall.
4-o m(áriás) garas hatával	437 tall. ¹¹⁵

Ugyanebben az évben felfektetett adólajstromban az alábbi bejegyzést találjuk: „Azon említett portióban elvitt pénz közül ki egy fejű, ki két fejű sasos császár talléra . . . numero 12, melyeket a német officer 7—7 kongo garásával különben nem vett el tőlünk, mi pedig a szegénységtől 8—8 kongó garasban vettük el. Lett ezért kárunk tallér numero 2.” Valamivel odébb: „80 arany facit 6 kongo garásával tall(ér) 213 és garas 2.”

Az adózók befizetéseinek nyilvántartásában sem ritka e kitétel. Kalocsa Jánosné 277 vadszáma után az adaját megadta . . . „Adaja hajlott a becsületes várasnál levő adósságára, mely adósságok egy-egy tallérát 6—6 kongó garassal számlálván kell defalkálni.”¹¹⁶

Ugyanezen adólajstromban található bejegyzések közül több tesz említést a kongóról. A vármegyének kifizetett 1000 rénes forint porció összegét a régi és még mindig gyakran visszatérő szokásnak megfelelően más pénznemben is megadták az esetleges félreértés elkerülése végett az alábbi módon: „facit 6 kongo garassal tall. 666, gar(as) 4.” Majd alább: a Pestről limitált 3000 rénes forint „facit 6 kongo garassával tall. 2000, gar. 2.” A pozsonyi apácáknak a város 1699-ben cenzusra 318 rénes forintot fizetett,

114. E lengyel eredetű, ezüst tartalmú pénzzel forrásainkban Nagykőrösön 1640-től találkozunk. A század végén Kecskeméten is feljegyezték forgalmát. Értéke 12 dénár körül mozgott. L. még: HUSZÁR Lajos 1969—70.

115. Az egyes pénzekről bővebb tájékoztatást l. az egyes címszavaknál.

116. Al 1699.

mely „facit 6 kongo garassával tall. 212, gar. 2.” Kohári Istvánnak és Farkasnak ugyanez évi cenzusra 800 „formális” tallér helyett 1600 rénes forintot fizettek, mely „facit 6—6 tíz polturából álló kongo garassával számolt tallért numero 1066, gar. 4.” E két földesúrnak ez évben fizettek még 190 magyar forintot, mely „facit 6 kongo garassával tall. 105, gar. 3, den. 10.”

Még az 1700, az 1701 és az 1702-es adólajstromokban is — egyre ritkábban ugyan, de — találkozhatunk a „kongo garas” megjelöléssel. Azonban nemcsak az adólajstrom vezetőjének feljegyzései között tűnik elénk e ragadvány. A székbírák lajstromai sajnos gyéren maradtak ránk, így e célra az 1700-as évet megelőző feljegyzéseket nem tudtuk vallatóra fogni. Azonban az ebből az évből megmaradt töredék e tekintetben is hasznos támpontot jelent. E szerint bért is fizettek kongóval: „Gulyas Janost fogadtuk (. . .) adtunk neki 3 tizen negy penzest, item 4 tall(ér), item 2 kongo gar(as)”.

A juhok és tehenek vásárlását rögzítő feljegyzések között a garas és a máriás garas megjelölés is gyakori, de tucatjával találunk kongó garassal történő kifizetésre is teljesen egyértelmű feljegyzést is. Pl.: „Hemző István adott egy fekete süret tall(ér) 4, kongo gar(as) Solvimus.” „Kalla Janostul vöttünk 7 juhot, egyik par 10 mar(iás garas), az többi 11 kongo gar(as).”¹¹⁷

A példák további sorával lehetne még bizonyítani, hogy Kecskeméten már évekkel a libertas veretése és forgalomba kerülése előtt használták a kongó, illetve a kongo garas elnevezést. Itt tehát a rézpenz elterjedése előtti kb. fél évtizedben kongón szükségszerűen mást értettek, mint ami ezen elnevezéshez a közvélemény tudatában kapcsolódik.

A fenti tények megállapítása a tekintélyes számú előfordulása révén nem jelenthet gondot. Ezen túl azonban több jogos kérdés merül fel. Minek köszönhető, hogy a XVII. század végén Kecskeméten egy újabb népi eredetű pénznév tűnt fel? Melyik veretre alkalmazták ezt? Milyen értéket képviselt? Kecskeméten a szabadságharc alatt a libertásra alkalmazták-e ezt a jelzót vagy egy már korábban is forgalomban levő pénzféleségre? Változott-e értékük a függetlenségi harc során? Az inflálódás azonos arányú volt-e, vagy számottevő eltérés tapasztalható e téren is?

Tekintettel az alföldi városok évszázadok óta jelentős árutermelésére és több környező országot is érintő pénzforgalmára, ezen eseményekben gazdag időszakban, mikor ráadásul az itt élőkkel szemben a különféle irányból történő készpénzbeli követelések erősen megnőttek, és miközben a korábbi árualap jelentősen lecsökkent, mind a lakosság mind a hivatalos szervek és

117. Sz. sz. 1790. töredék. Søre: hizalni való, hizalásra befogott vagy meghizalt, rendszerint fiatal szarvasmarha. Magyar Nyelv Értelmező Szótára 5. köt. 1253.

személyek nagyon gondosan-pontosan megkülönböztették egymástól az eredetüket, értéküket és finomságukat tekintve még csekély mértékben is eltérő vereteket is. Ehhez járult még az a tény, hogy a hódoltság idején, ha szoros is volt a gazdasági és politikai kapcsolat a nyugati országrészekkel, a hivatalos elnevezések, formák itt nem voltak egyöntetűen kötelezőek. Közismert, hogy itt a közigazgatás nyelve is magyar, és a latin inkább csak a szakkifejezésekben tűnik fel. Ezen túl a latint csak akkor használták, ha a nemesi megyével vagy a földesurakkal leveleztek, de még nekik is igen gyakran írtak magyarul. Ennek és a város sajátos politikai és gazdasági körülményeinek volt köszönhető, hogy a nyugati országrészben elterjedt kifejezések itt nemegyszer más értelmezést nyertek.

Kétségtelennek látszik, hogy a kongó, illetve garas elnevezés az 1690-es évek pénzreformjai nyomán kialakult bizonytalanság hatására jött létre, és terjedt el e vidéken. Addig a 15 krajcárost, mely a hódoltság idején többszöri értékváltozáson ment át, a török kiűzése után 10 poltura értékben fogadták el. 1693-ban azonban a 15 krajcárost azonos színezüst súllyal 18 krajcár értékűre növelték. Mivel e rendelet elhibázottnak minősült, mert jelentős inflációt idézett elő, 1695-ben oly módon igyekeztek e hibát jóvá tenni, hogy a 18 krajcárost 17 krajcár értékre csökkentették, de még mindig az egykori 15 krajcáros ezüst súlyában.¹¹⁸ Ez lett később a közkedvelt máriás garas. A máriás garas elnevezéssel Kecskeméten 1694-től találkozunk, de időnként még előfordul, hogy 34 pénzes garasként történik róla említés. Értékében azonban később bizonyos ingadozást tapasztalhatunk. 1699-ben az egyik előző évi bevételről történő elszámoláshoz az alábbi megjegyzést fűzték: „És mivel akkor az m(áriás) garas csak 30 d(énárban) járt, azért hatával olvasták egy tallérba, most pedig 34 den(árban) jár, azért annak az aukciója teszen 58 tall. gar. 1, den. 18.”¹¹⁹ Tehát átmenetileg a máriás garas és a közönséges garas forgalmi értéke azonos lett. A korábban és a későbbiekben is értékesebb krajcárveretet érhetően mind a nép, mind a hivatalnokok egyértelműen megkülönböztették egymástól. Így történhetett, hogy a kisebb ezüsttartalommal rendelkező, 30 dénár értékű garas *kongó* megkülönböztető jelzõt kapott a máriással szemben. Tekintettel arra, hogy a 34 dénár értékű 17 krajcáros nevéhez, melyet a helyi hagyomány szerint szintén garasnak tekintettek, mindig hozzátették az érmén jól látható Mária kép hatására a *máriás* jelzõt, az újabb értékváltozás után a 30 dénár

118. KUPA Mihály: Pénzrendszereink áttekintése 1526 óta. Az Érem 1968. II. 14. old. HUSZÁR Lajos hívta fel figyelmünket arra, hogy a 15 krajcáros értékét kétszer változtatták. Először 1693. március 21-én 17 krajcárra, majd 1693. augusztus 28-án 18 krajcárra és végül 1695. szeptember 17-én megint 17 krajcárra. A változások oka mindegyik esetben a tallér értékváltozása volt.

119. Szék 1699. 62. old.

értékű garas esetében a külön jelzőre már nem is volt feltétlen szükség. Így a kongó garas és a garas, melyet egyaránt következetesen 30 dénárra értékelték, a feljegyzésekben felváltva szerepel több éven át.

Már az eddigi néhány idézet alapján is felfigyelhettünk arra, hogy a szabadságharc előtt csaknem következetesen *kongó garasról*, a függetlenségi háború alatt viszont csaknem kizárólag *kongóról* esik szó. Jogos kérdés lehet, e megkülönböztetés nem takar-e két pénzféleséget. A megnyugtató választ a máriás garassal kapcsolatos szóhasználat alakulása adhatja meg.

A különféle számadási lajstromokban 1700 körül a máriás mellé következetesen kirakták a garas szót is. Pl. a székbírák feljegyzésében: „Szekeres Jánosné 1 tehen, 8 1/2 tall(ér); adtunk neki 5 mar(ias) gar(ast)”. „Baranyay embertül egj tehenet tall(ér) 8; item 2 mar(ias) gar(ast), adtam neki 5 mar(ias) gar(ast). „Toth Ferenctül egj tehenet 9 tall(ér), 4 mar(iás) gar(as).”¹²⁰

A városi lajstromokban a kongó 1705-től lelhető fel. Ekkor viszont a számadásokban egyre gyakrabban marad el a máriás mellől is a garas szó: „minden edgy véget 8 mariassaval, az takaróját pedig 1 tallerjával”, „Barát Györgynek adójára 8 mar(iast) defacaltatván”, „hordajáért adtam 8 máriást”. A székbírák pedig lajtromaikban következetesen elhagyják a garas szót: „Palko Petere tall(ér) 3, mar(iás) 1.” „Nagy Jánosé mar(iás) 20.” „Csauz Mihályné adott 11 máriást rovásra, el hordotta husul.” „Csordás Istvántul vettünk fel 6 máriást rovásra.” „Szabó Istvánné adott ma(riást) 5, dena(rt) 10 rovásra, elhorta.”¹²¹

Tehát azt tapasztaljuk, hogy néhány év elteltével, amikor már a máriás garas értéke és a 30 dénáros garas értéke állandósult és egymástól jól elkülönült, mind szóban mind írásban fokozatosan lekoptak a jelzők mellől a főnevek, és ezeket önállóan használták a fizetési eszközök jelölésére.

Ezek után azt kell megvizsgálnunk, hogy a szabadságharc alatt a libertásra alkalmazták-e Kecskeméten a kongó megjelölést vagy más pénzre.

Az új pénznek bár volt hivatalos neve, de nem lehetett rögzített pénzlába, mivel nem nemesfémből verték, és eleve átmeneti megoldásnak szánták. A libertas elnevezés a „Pro libertate” felirat nyomán terjedt el, de távolról sem volt általános, még kevésbé kizárólagos ezen elnevezés használata. A szabadságharc vezetőinek leveleiben viszonylag ritkán lelhető fel ez a kifejezés. Maga Rákóczi 1706-ban és 1707-ben legtöbbször rézpénzként emlegeti a libertast.¹²² Egyik Bercsényihez írott levelében pedig, melyben a

120. Sz. sz. 1700.

121. 1508. A. 1705. 142., 137., 143. old. 1510. Sz. sz. 1705. 5. és 8. old. 1704. 4. old.

122. Archivum Rákócianum, I. osztály, I. köt. Budapest, 1873. Pl. 1706. augusztus 29-én Bertóti Ferenchez írott levele 665. old., illetve az ugyancsak hozzá címzett 1706. szeptember 12-én kelt levele, 676. old. Rákóczi levele Eszterházy Antalhoz, 1707. okt. 14. I. osztály, II. köt. 112. old., illetve levele Pékrinek 1707. nov. 1. U. o. 124. old.

dunántúli hadak elszállásolásának költségeivel kapcsolatosan ad ki utasítást, így nyilatkozik: „vagy nulla per nulla vagy kongó per kongó.”¹²³ Bercsényi, aki személy szerint is érdekelt volt a rézpénz minél szélesebb körben való forgásában, és ezért elég gyakran foglalkozott a függetlenségi háború pénzével, az ónodi országgyűlés előtt sürgette a fejedelmet, hogy tegyenek valamit, mert úgy járnak, mint Seneca a hidegleléssel: „aut kongo nos deseret, aut nos kongonem.”¹²⁴ Majd 1707 novemberében írt levelében is „szegény kongó”-nak nevezi azt.¹²⁵

Kecskeméten a libertas már 1704-ben széles körben elterjedt, de a városi tisztségviselők rendszerint külön tartották nyilván a rézpénzben befolyt bevételeiket. Amennyiben a többi pénzféleséggel együtt, akkor minden egyes tételnél feltüntették annak eltérő jellegét. Ugyanezt mondhatjuk el a református egyház gondnokának feljegyzéseiről is. Mind a bevételek, mind a kiadások esetében pontosan rögzítették, hogy aranyat, ezüst tallért, különféle ezüst apró pénzt vagy a szabadságharc kényszerpénzét adták-e ki, illetve fogadták-e el.

Éppen ezen felsorolásokban tűnik fel 1704-ben első alkalommal a *kongó* elnevezés is: „Item Töser Györgynek karokat csinálásáért és sövény fonasaert adtam 9 congott. Item Mester Pálnak karokat csinálásaert adtam Libertast 3.”¹²⁶ E feljegyzésekben is, miként a fenti példa jelzi, következetesen megkülönböztetik az eltérő jellegű pénzeket. A két feljegyzés egymást követő sorrendben található. Ha a pénznem megnevezése mégis változott, nyilvánvalóan másféle pénzről volt szó. A sok lehetséges példa közül csak néhány újabbat sorolunk fel: „Varga István u(ram) adott 7 magyar forintokat rovásra, négy feir három veres, elhordta husul mind. Demeter Gergely u(ram) adott ma(riás garast) 9, kon(gót) 18 rovásra, el hordta husul.”¹²⁷ „Egy szegeny rabot, Kovács György u(ram) szolgália felul, tal(lér) 25, vagy 10 tal(lér) feir penz.”¹²⁸

Érvelésünk helyességét alátámasztja az alábbi megfigyelésünk is: miként láttuk, a libertas nevéhez is gyakran hozzáillesztik a vörös jelzőt. A kongóhoz azonban egyetlen alkalommal sem mellékeltek hasonló kitétel. Pedig éppen itt Kecskeméten lett volna igazán indokolt, hogy ez esetben minden félreértés elkerülése érdekében jelezzék, nem a régi 30 dénáros értékkel rendelkező kongóról van szó, melyet még egy-két évvel korábban is

123. Rákóczi Bercsényihez 1707. március 23-án írt levele. U. o. 60. old.

124. BILOVESZKY János: Adalékok a rézpénz és az adóztatás történetéhez II. Rákóczi Ferenc korában ... 10. old.

125. Archivum Rákócziánium, Budapest, 1878. V. köt. 491. old.

126. RE gn 1704.

127. 1510. Sz. sz. 1705. 44. old.

128. U. o. 5. old.

gyakran rögzítettek, tehát rá jól emlékeztek, hanem a függetlenségi harc pénzéről. A sok tucat alkalommal feltűnő, kongóról történő feljegyzés között alig találunk esetet, amikor értelmező jelzőt illesztettek utána: „Szabó Istvánné rovas igazítása: „huszon ket taller, kongo 3, polturas.” „Az Körösztés uram rovasra az kit vittek, tizen 3 taller. Item taller 8, kongo 2, polturas.” „Kiss István (. . .) igazítás kongo 3, poltur.”¹²⁹

Ez az értelmezés nyilvánvalóan a kongó (garas)-nál lényegesen gyakrabban fellelhető máriás garassal szembeni megkülönböztetést szolgálta, mely közismerten nem poltura, hanem krajcár veret volt.

Érdeemes arra is felhívni a figyelmet, hogy a kongó csaknem mindig viszonylag kis összegben tűnik fel, általában 1—5 kongóval való fizetést, illetve adósságot rögzítenek a székbírói lajstromok. Ez azzal magyarázható, hogy nagyobb tételek alkalmával átszámolták azt 180 dénár, így hat kongóval azonos értékű számítási pénzre, és azt külön nem jelölték, hogy kongó garasból állították össze, miként a máriás garas esetében sem. A gyakran fellelhető „fehér pénz” megfogalmazás ugyanis utal arra, hogy apróbb ezüst pénzekből összeállított tallérokra gondoltak. Valahányszor pedig „veres pénzből” vagy libertas pénzből állították össze a számítási tallérokat, ezt következetesen feltüntették: „Második uttyokban el viven ismet Bano István és Borbély Gergely uraimék Selymeczre 1000 tallért veres pénzt”, „Bode János uramnak in paratis rezpenzül attam 1500 tall.”¹³⁰ „Kongó tallér” kitételekre viszont egyetlen alkalommal sem leltünk.

Ugyancsak ide kívánczik annak említése is, hogy a fehér (feir) pénz, a veres pénz, a libertas stb. introitusáról és exitusáról több esetben készítették feljegyzést, de a kongó külön nyilvántartásával egyetlen esetben sem találkozunk, pedig a kongó csaknem annyiszor fordul elő, mint a rézpénzre vonatkozó különféle megjelölés összesen!

A kongó népi ragadvány jellegét és azt a tényt, hogy nem azonos Kecskeméten a libertasszal, legmeggyőzőbben az igazolhatja, hogy 1717—1722 közötti években váratlanul ismét feltűnik használata. Egyáltalán nem véletlen, hogy ismét a székbírák számadásaiban találunk rá viszonylag bőséges adatot. Az alábbiakban csak néhány példát idézünk az egyes évekből. 1717: „Pápa Györgytől . . . 2 iuhot 11 kongon”, „Vida Mihálytul 2 iuhot

129. Sz. sz. 1705. 38. és a 49. old.

A székbírák lajstromait írásban kevésbé gyakorlott kezek vezették. Nem egyformán kezdetleges ugyan minden kézírás, de valamelyest is kulturáltabb személyiségre utaló kézvonást szinte egyáltalán nem találhatunk, hisz gyakorlatilag a mészárosok vezették ezeket. Így a központosítás szinte következetesen hiányzik. Az érthetőség kedvéért a szövegek bővebb ismeretében a központosítást értelemszerűen elvégeztük. A gyakorlatlanságnak tudható be az is, hogy a megfogalmazás is olykor bizonytalan.

A kongót még az alábbi formában is írták: congo, kogo, konko, cogo, kon, con, ko, illetve co. Az utóbbiak rövidítések.

130. Al 1705. 140. és a 144. old.

11 kongon”¹³¹ 1718: „Nagy György uram adott 4 kost 21 kongo garason”, „Osvat Peter adott 1 kost 5 kongon”¹³² 1719: „Barta Mihálytul vettünk 2 iuhot, 14 kongon”, „Körös Ferentül vettünk 4 iuhot, páriát 13 kongon”¹³³ „Bodacz Andrástul vettünk 2 juh: 9 kongon.” 1722: „Ban Andras uramtul vöttünk 8 juhokat párját 10 kongo garason”, „Nagy Gáspár uramtul vöttünk 3 juhot tizenöt kongo garason.”¹³⁴

A korábban feltett kérdéseknek megfelelően ezek után a kongó és a réz-pénné értékének a szabadságharc alatti változását kell egybevetnünk, majd a rendelkezésünkre álló adatok birtokában a következtetéseket levonnunk.

Előbb már láttuk, hogy a századfordulón Kecskeméten feltűnt kongó garas értéke következetesen 30 dénár volt.

1705-ből csak közvetett bizonyítékok állnak rendelkezésünkre. Ezek felsorakoztatása hosszadalmas lenne, ezért mellőzzük. Ezt annál inkább megtehetjük, mivel a két évvel későbbi adatok is minden kétséget kizáróan igazolják állításunkat.

A székbírák 1707-es felvásárlását és kifizetését rögzítő nyilvántartásban leljük az alábbi bejegyzéseket:

„Király Andrástul 1 kost, kon(gó) 10,
item egy tehenet tall(ér) 13,
Hust hordott tallér 8, ga(ras) 1,
fizettünk tall(ér) 6, ga(ras) 3.”¹³⁵

A kifizetett összeg nagyságát könnyen és minden kétséget kizáróan meghatározhatjuk. A húsként elhordott 8 számítási tallér 1440 dénárt, az egy garas 30 dénárt jelentett. A készpénzben kifizetett 6 számítási tallér 1080 dénárt, a 3 garas 90 dénárt ért. Tehát Király András a székbírói feljegyzés szerint 2640 dénár értéket kapott. Az ennek fejében adott tehen 13 számítási tallért ért. Ez 2340 dénárnak felelt meg. Így a kapott és adott összeg közötti különbség 300 dénár, mely összeget az egy kosért járó 10 kongó fejében számoltak el. Tehát egy kongót 30 dénárral tartottak egyenértékűnek.

„Kalla Jánostul 1 iuhot tall(ér) 1, ga(ras) 3.
1 báránt kongo 7,
item 3 juhok tall(ér) 4, ga(ras) 3.
Hust hordott tallér 6,
fizettünk tall(ér) 1, ga(ras) 1, totum.”¹³⁶

131. 1717. 15., ill. 23. old.

132. 1718. 34–35. old.

133. 1719. 10–10., ill. 5. old.

134. 1722. 50., 70. old.

135. Sz. sz. 1707. 28. old.

136. Uo. 30. old.

E szerint Kalla János húsként kapott 6 számítási tallért, azaz 1080 dénárt; készpénzként 1 számítási tallért, azaz 180 dénárt és egy garast, azaz 30 dénárt. Tehát összesen: 1290 dénárt. Az eladott 5 juh ára 5 számítási tallér, azaz 900 dénár és 6 garas, azaz 180 dénár. Ezért az egy bárány árát képező 7 kongó 210 dénárt ért. Egy kongót itt is 30 dénár értékben számítottak.

„Molnár Istvántul 2 juhot tal(lér) 3, kon(gó) 1;
fizettünk husul tal(lér) 2, ga(ras) 1,
penzül tal(lér) 1.”
„Kerek Mihálynétul 1 kost kon(gó) 9,
hust hordott ga(rast) 4,
penzül ga(ras) 5.”¹³⁷

E két utóbbi feljegyzés már semmi kétséget sem hagyhat afelől, hogy az egy kongót egy garasban, illetve a 9 kongót 9 garasban fogadták el, tehát a kongót mindkét esetben 30 dénárra értékelték.

Így igazoltnak tekinthetjük, hogy a kongó éppen úgy 30 dénár forgalmi értékkel rendelkezett 1707-ig mint a kongó garas a századfordulón. Tehát értékében inflálódás nem tapasztalható.

A kongó garas értéke az 1717—22 közötti években is hozzávetőlegesen megegyezhetett a 10 poltura értékű garassal, a 15 krajcároséval. Erre vonatkozóan egyértelmű megfogalmazást nem találunk ugyan, de vásárolt juhok ára alapján ezt kétségtelenül megállapíthatjuk.

28. Körmöci arany

A XIV. század óta Európa szerte híres és kedvelt magyar dukát a XVII. században közel olyan süllyal és finomsággal készült mint a birodalom területén vert többi arany.

I. Ferdinánd 1559-es rendelete sem érintette e dukát pénzlábát, így 1727-ig a kontinens legjobb aranypénze volt.¹³⁸ A XVII. század folyamán a csekély minőségi különbséget általában nem vették figyelembe. A századfordulón, amikor a felszabadító harcok révén többféle arany is megjelent,

137. Uo. 24. és a 31. old.

Szakirodalmunknak a kongóval kapcsolatos megállapításait e közlemény szerzője is maradéktalanul elfogadta a „Rézpénz forgalmának és értékváltozásának alakulása a Rákóczi-szabadságharc idején” c. cikkének elkészítése során. (Numizmatikai Közöny 76—77. évf.) A későbbi kutatásai alkalmával a XVII—XVIII. század fordulóján keletkezett iratokban talált adatok komoly kételyeket ébresztettek, és arra készítették, hogy a korábbi megfogalmazások és az új adatok között meglévő ellentmondásokat feloldja, az ott elkövetett pontatlanságokat ily módon korigálja.

138. Szigeti: i. m. 200—201. old.

nagyobb hangsúlyt kapott e differencia. Minden bizonytalansággal hozzájárult ehhez az arany és az ezüst pénzek közötti árfolyam fokozatos módosulása is.

Már 1674-ben Kohári István körmöczi aranyban határozta meg a Vacsi puszta bérét, 1681-ben pedig „Az ur (Kohári) eő na(gysá)ga elengedte minden honoráriumját azért, hogy körmöczi aranyul . . .” fizette Kecskemét a cenzust.¹³⁹ Az 1690-es tanácsi határozat még csak „az arany” és a török arany között tett különbséget.

XII. táblázat

A KÖRMÖCI ARANY FORGALMI ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA

Év	A körmöci arany és a fontosabb pénznek értékeinek arányára utaló megszövegezések	Értékének számszerű jelzése a fontosabb pénzokban		
		tall.	gar.	den.
1674	Vacsi puszta bérében 210 körmöci — — ennek fejében . . . 400 tallér	1,9	—	—
1681	Kohárinak cenzusra 400 arany 800 tallérban — mivel körmöci „aranyul” fizették, elengedte az ajándékokat	—	—	—
1695	egy körmöcöt 3 tallérban — adó	—	—	540
	60 körmöci facit tallér 180 — adó	—	—	540
	egy körmöci: 5 Ft és 40 den. — adó	—	—	540
	három tallért idest egy aranyat — adó	—	—	540
1696	körmöcöt tallér 2, garas 5-ben — adó	—	—	510
	106 aranyért 300 tallér és 2 garas — váci püspöknek	—	—	510
	28 aranyért 82 tallért	—	—	527
	38 körmöci facit tallér 107 és garas 4 (helyben) egy aranyat tudván 17 garasokban	—	17	—
1697	körmöci 17 garasban — adó	—	17	—
	ekkor a körmöci folyt 17 tízpolturás garasokban — sz. k.	—	17	—
	30 körmöci — 80 tallér — helyben	—	—	480
	34 körmöci facit tallér 96 garas — sz. k.	—	—	510
1698	18 körmöci facit tall. 51, gar. 3. den. 12. — sz. k.	—	—	516
	100 formális körmöci: 283 tallér — adó	—	—	510
	65 körmöci per 17 garas teszen tallér 184, garas 1 — sz. k.	—	17	—
1699	80 tallért idest 30 körmöczi aranyakat — (helyben)	—	—	480
	körmöci és közönséges aranyakat 4 Rh forintban számlálván — sz. k.	—	—	480

139. Al 1681.

A körmöczi arany forgalmát és forgalmi értékét csak 1695-től tudjuk nyomon követni. Korábban megegyezett a közönséges aranyéval az ára. Ettől kezdve tudatosan megkülönböztetik, hisz ágiója magasabb. 1695-ben a Vacsi puszta bérében fizetett a város 60 körmöci aranyat. Ugyanez év főbírója Magó Mihály 13 „közönséges arany” mellett 892 körmöcitet adott át utódjának.¹⁴⁰ A következő évek elszámolásaiban szereplő kisebb összegek közül kiemelkedik az 1699. évi elszámolás 493 körmöci és közönséges aranya.¹⁴¹ A viszonylag széleskörű forgalomra utal, hogy több alkalommal fizettek vele adót. A váci püspöknek ebben a pénznemben fizette ki a város az árendát (106 arany), és feltűnik a székbírák elszámolásaiban is. A református egyház gondnoka pedig kamatra ad 30 körmöcitet.¹⁴² (L. még: aranyforint.)

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a körmöci forgalmi értéke számottevően csak fél évtizeden át tért el a közönséges aranyétól.¹⁴³

29. Krajcár

Az 1659. március 28-i királyi rendelet döntő fordulatot jelentett a magyar pénzverés történetében is. Nemcsak a tallérverést egységesítették, hanem mindenekelőtt a krajcár értékű pénzek veretését is elrendelték minden egyes magyarországi verdében. Veretésre kerültek tömegesen a 15, 6, 3 és az 1 krajcárosok. Főleg a 15 krajcáros vált fontossá.¹⁴⁴ (L. garas, öreggaras.) Ennek ellenére még ekkor a krajcár elnevezés vidékünkön nagyon ritkán fordul elő. Ezek a veretek ugyanis szinte kivétel nélkül külön nevet kaptak: aprógaras, kisgaras, öreggaras stb.

A krajcár kifejezéssel mindössze három alkalommal találkoztunk a XVII. századi forrásainkban. 1693. február 24.: „Banovics Kapitály urunk kezében adtam négy száz huszon hat németh forintot, hatvan németh kis pénzt, azaz 36 graitzart, mely csinál 66 magyar kispénzt, faciunt tall. háromszáz nyolcvan négyet, 66 kis magyar pénzt . . .”¹⁴⁵ 1695. március 27.: „Sup-

140. Szk 1695. 59. old.

141. Szk 1699. 3. old.

142. RE 1698. gondnoki napló.

143. Itt is szükségesnek tartjuk jelezni, hogy a tallér 1686-tól, ha külön nem jelzik a veretet, számítási pénz. Értéke 180 dénár, míg a vert talléré vagy „formális” talléré 210—240 dénár.

144. HUSZÁR L.: Pénzforgalom és pénzürtékviszonyok . . . 1177—1178. old., ill. Kováts F.: Forint és krajcár 17—19. old.

145. AI 1693. 194. old.

pan vármegeye notoriussának attunk egy fekete paripát 70 tallérokön graj-szaron számlálván.”¹⁴⁶ 1696. november 23.: „Sepsei István bíró urunktól discretioba vett ló ára: tall. 40, polt. 2, 1 grajczár.”¹⁴⁷

30. Kurta forint

Az évszázadok során több értelemben használták ezt az elnevezést. Latinul „florenus brevis” (1533—1843). A XVI. században egynek veszik a rénes forinttal. A XVII. században számítási forintként alkalmazzák, már magyarul, melyet Debrecenben 16,5 garasnak tekintenek, a XIX. század elejéig 50 krajcárnak veszik. Az egri forint ugyanennyit ér, tehát azonos vele.¹⁴⁸

A XVII. század végén lezajlott pénzreform hatására az 1 krajczár 2 dénár értékre emelkedett. A 15 krajczáros árát ezen reform során 17 krajczárra növelték. Így nálunk újabb számítási pénz jött létre: a kurta forint (rövid forint), amelyen 33 polturás forintot értettek, azaz 99 dénárt.¹⁴⁹

Vidékünkön, ahol 1686 után a rénes vagy más megfogalmazással német forint fogalma meghonosodott, majd a hivatalos használat hatására egyre általánosabb lett, a magyar forintra alkalmazták a kurta forint elnevezést. A rénes forint 120 dénár értékével szemben ez 100 dénárt jelentett. Ezt az értékrendet nemcsak következtetések alapján állapíthatjuk meg, hanem a teljesen egyértelmű fogalmazások segítségével is. „100 magyar forint, azaz száz kurta forint facit tall. hatával 55,5, den. 10.” „Flor. Hungaricales No 100, azaz 100 kurta forintokat facit tall. hatával számlálván No 55,5, den. 10.”¹⁵⁰ „...hoztanak föld bért egy forint hyán 300 magyar kurta forintokat . . . facient 166 tall. 20 den.” „Tiszteletes Szalontai Urannak fizettem in numero 100 forintokat négy garasaval, az mely teszen 115 kurta forintott.” „A N. Vármegeyének inponáltam 300 k(urta) f 166 tall. 5 gar. 8 den.” „A fejedelem contractusára 1000 kurta forintot, azaz 555 tall. 3 gar. 10 den.” „A fejedelem számára (sóért) 1000 kurta forintokat tészen 555 tall. 3 gar. 10 den.”¹⁵¹

Csak 1703-ban található arra adat, hogy 99 dénárban számolták. „...ugyanoda 1000 k(urta) f(orint) 555 tall. 3 gar. 10 den.”¹⁵²

146. PmL V. 206/a 1695. 27. old.

147. Szk 1696. 82. old.

148. HORVÁTH T. A.: Régi magyar pénznevek . . . 17. old.

149. HORVÁTH T. A.: A magyar aranyforint . . . 33. old.

150. Al 1689. és 1690.

151. Szk 1701. 73. RE gondnoki napló 1696. Al 1703. 248. old. HORNYIK: i. m. IV. 85. old.

152. Al 1703. 242. odl.

31. Lengyel tallér

A szakirodalomban nem találtunk semmi támpontot rá vonatkozóan. Az 1696-os adókönyvben fordul elő egyetlen alkalommal. A befizetés során egy lengyel tallért egy tallér és egy garas értékben fogadták el, azaz 210 denárként. Tehát értékét azonosnak vették a közönséges talléréval.

32. Lepér

Török ezüst pénz. A Hornyik és a Szilády—Szilágyi kötetek nyomán ismerte meg a magyar szakirodalom. Ugyanilyen értelemben tárgyalja Horváth Tibor Antal is, aki kiemeli, hogy 1679—83 között fordul elő.¹⁵³ Ha nem is sokkal, de valamelyest tágítanunk kell ezt az időközt. Az általunk vizsgált városokban: Kecskeméten és Nagykőrösön 1678-tól 1686-ig lelhető fel. A legelső adatok: 1678-ban Nagykőrös város nevében Csizmadia oglitól vettek fel 75 tallért kölcsön. „Ebben attak neki vissza lepért, id est 1,5 tall.” A következő évben már 73 forintot fizettek „lepérül” a „Nazur számára 50 szekér fájáért.” Ez már viszonylag széles körű elterjedtségét jelenti, bár kétségtelenül elenyésző a többi pénzhez viszonyítva. Nyilván közrejátszott olyan törekvés is, hogy a török eredetű pénzt lehetőleg a török követelések kiegyenlítésére fordítsák.¹⁵⁴

Ettől kezdve többször tűnik fel a lepér a következő évek során is. Az összeg nagysága azonban mindig elenyésző. Szinte csak hozzá csapódik a kifizetésekhez.

Mivel a török tisztségviselők ugyanazon értékben elfogadták, devalválódásának nincs jele, de igazán széleskörű elterjedtségéről nem szólhatunk. A bírák év végi elszámolásában pl. nincs nyoma. Különösen a nagykőrösi számadáskönyvekből tudnánk idézni forgalmára vonatkozóan az 1678—80 közötti be- és kifizetésekből. 1680-ban Kecskeméten is több adófizetőtől fogadtak el lepért: Vörösmarti Pál 5 lepért, Bano Gergely „egy garas lepirt”, Kovács Istvánné két ízben 5—5 „lepirt” fizetett. Igazán figyelemre méltó, hogy „Isop Mihály nagy Szombatban Bórnják Judit ó ngtul kért 1 lep(ért).”¹⁵⁵ 1682-ben „It levén a Nazur, tih^r nak kölcsön attunk neki egy aranyat 15 lepérben. Ismet 15 lepért. In summa 30 lepér.”¹⁵⁶ A következő

153. HORVÁTH T. A.: Régi magyar pénznevek . . . 17. old. SZILÁDY Áron—SZILÁGYI Sándor: Okmánytár a török hódoltság történetéhez Magyarországon. I—II. Bp. 1863.

154. PmL V. 206/a 1678. 178. és a 185. old.

155. SZILÁDY—SZILÁGYI: i. m. II. 82. old.

156. Szk 1682. 1. old.

évek feljegyzései között sem ritka a lepér. Murat aga 1683. augusztus 12-én követeli a Duna—Tisza közti városoktól és községektől: „Disznók, a pénzt hozzátok meg, mert bizony minden marhán egy-egy lepért veszünk a ti kutyaságtokért. Ha a Csauz oda megyen két-két lepérrel sem éritek be.”¹⁵⁷ Az utolsó feljegyzés 1686-ból származik: „Mikor a horvátok nálunk voltak arultunk nyolc atalagból 9 lepér híján száz tallért.”¹⁵⁸

XIII. táblázat

A LEPÉR FORGALMI ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA

Év	Forgalmi értékre utaló megfogalmazások	Dénárban kifejezett értéke
1678	„Ebben adtak vissza néki 9 lepért, idest 1,5 tall.” ¹⁵⁹	30 denár
1679	1 lepér 6 poltura facit den 40 (N. K.)	30 denár
1860	6 lepér facit f 1 den. 80 (N. K.) „item tíz lepér (azaz f 3 den 60	30 denár 36 denár
1681	minden aranyért tizenöt lepért 266 lepér „facit 40 tall. 6 garas”	36,8 denár
1682	egy aranyat 15 lepérbe (n) — adó l.	

A lepér forgalmi értéke tehát azonos volt a garaséval. Erre utal a fentebb idézett megfogalmazás is: „garas lepir”.

33. Libertas

Rákóczi már 1703 végén körlevélben értesítette a megyéket, hogy szükségessé válik a rézpénz verése, amelyet a háború „fundusának” nevezett. A megyék és a szabad királyi városok hozzájárulásával 1704 tavaszán jelent meg az ezüstpénzzel egyenértékű 1, 10 és 20 polturas alakban mintegy 500 ezer forint értékű rézpénz. A libertást a lakosság eleinte bizalommal fogadta. A forgalomba kerülését gyorsította az is, hogy csaknem teljesen hiányzott mindenféle vásárlóeszköz.¹⁶⁰ Azonban a gazdasági élet törvényszerűségei

157. Kjk 1683—87. 28—29. old.

158. Szk 1686.

159. PmL. V. 206/a 1678.

160. BILOVESZKY: i. m. 10—13. A rézpénz anyagára vonatkozóan szolgáltat adatokat Thaly Kálmán (Századok, 1881. 776. és Esze Tamás is 1943. 60—62.) Esze Tamás kiemeli, hogy az ölömpénz verésére valószínűleg nem került sor a szabadságharc alatt. Egyébként is ezüst pénzre szóló utalványként kívánták adni a Munkácson erődítő munkát végzők számára. A „PRO LIBERTATE” elnevezés egyben anagramma is. „Az anagramm, melyet Esze Tamásnak Eöri Lászlóhoz 1703. augusztusában írt „tábori papságra hívó” levelének hátlapján a levél frójától eltérő kézírással találkoztunk, a következő: P Princeps; R Rákóczi; O Ope; L Languajana; I Illusztrissimus; B Bercsenyi; E Et; R Religvi; T Totam; A Austriam; T Turbant; E Ense” Rudnay Gyula: Adatok II. Rákóczi Ferenc érmészetéhez . . . 71—72. old.

hamarosan éreztették hatásukat, a „veres pénz” értéke fokozatosan csökkent. Ezt a folyamatot gyorsította az is, hogy az eredeti elképzeléstől eltérően lényegesen több érmét vertek. 1704—5-ben a tervezett 2 millióval szemben Rákóczi kénytelen volt kb. 4 milliónyit kibocsátani. A pénzhamisítók révén pedig újabb 1 millió került forgalomba. Az inflációs folyamatot a szigorú intézkedések sem tudták korlátozni, a „kongó” hitele megingott. 1705 végén már maga Rákóczi sem bízik abban, hogy a háborút kizárólag a libertásokra alapozva eredményesen lehet folytatni. Ekkor került előtérbe a korábbi tervekkel szemben az adókivetés gondolata.¹⁶¹

A rézpénz 1707 nyarán az ónódi országgyűlésen már súlyos összetűzések forrása lett. A túróci követek legyilkolására is e viták kiéleződése miatt került sor. A rézpénz devalválását törvénybe iktatták, az újabb rézpénz verését betiltották, és elrendelték, hogy a felülbélyegzett pénzt teljes értékű fizetési eszközként kell elfogadni. Kötelezték továbbá a lakosságot, hogy hitelügyletekben, adósság fizetésére és zálog kiváltására egyaránt fogadják el.¹⁶² Ennek ellenére 1707. augusztus 7-én Rákóczi az általánosan jelentkező panasz hatására kénytelen volt engedni, és elrendelte, hogy az uradalmi kocsmákat „fele fejtér pénzül, fele pecsételt pénzül folyassák, hasonló aestimatumban tartván minden ember a pecsétes pénzt, mint az ezüstöt.”¹⁶³ Majd 1708. február 28-án Tokajból újabb utasítást volt kénytelen kiadni: a sót ezentúl fehér pénzen árulják! 1708. augusztus 19-én pedig Bottyán tábornok már azt kénytelen írni a fejedelemnek, hogy „rézpénzben senki csak egy polturat sem veszen el, úgy megbomlott.”¹⁶⁴

Bár a szabadságharc első felében állami adóztatás nem volt, Kecskemét magisztrátusa az első hónapoktól kezdve rendszeres pénzügyi kapcsolatban állt a kuruc hadsereg katonai vezetőivel. E kapcsolat eleinte érthetően egyoldalú volt, amely különféle szolgáltatásból és ajándékozásból állott. Hornyik János számításai szerint csak az első hét hónapban 10.226 tallért fizetett a város a kurucoknak. 1704 nyarán pedig újabb 15 000 forintot a katonai szolgálat megváltására. A következő évek során a labancok sarcolásai társultak a kurucoknak történő kifizetésekhez. A pénzbeli követeléseket és ajándékokat természetesen mindig arany és ezüst pénzben egyenlítették ki. Csak egyetlen adatunk van arra, hogy katonának rézpénzzel fizettek. Maga helyett katonát állító civis 1706-ban „Nyereg, s annak szerszámára, pokróca nélkül, adott katonájának in summa veres pénzül f. Ung. 19, den. 30. Feir pénzül f. 9, den. 18 . . . Adott . . . lodingot 50 poltura veres pénzt.”¹⁶⁵

161. Uo. 14—17., illetve Magyarország története (Egyetemi tankönyv II. 353. és 357. old.)

162. BILOVESZKY: i. m. 20—22. old.

163. Uo. Ennek hatására rendelkezett hasonló értelemben a debreceni tanács is. Balogh I. 1935. 19. old.

164. BILOVESZKY i. m. 25. old. HORNYIK János: Kecskemét város története IV. köt. 219—220. old.

165. HORNYIK i. m. 80—93. old. PmL V. 206/a 1705—8. 135/a.

A kétirányú kapcsolatra csak 1706 elejéről maradtak adataink. E néhány feljegyzést érdemes teljes terjedelmében közölni. „Anno 1706. die 2. jan. Becsületes Bánó István és Borbély Gergely uraimék Selmeczre menvén a minemű két ezer tallért felváltani vittek, azokat egészben az ott valo nemes kamara fel váltván, meg is hozták ő kegyelmek, de abbol az keresztyén reformata ecclesianak adosságban fizettünk 2000 R. f. facientes 1333 tall. 2 gar.”

„Második uttyukban el vivén ismét Bano István és Borbély Gergely uraimék Selmeczre 1000 tallér veres pénzt, melynek valamely részét visszahozták ugyan, de száz tízen edgy fejedelem aranyát és 14 R. ezüst forintot váltottak fel 586 tallérral 1 garassal. Mivel pedig a görögök azon aranyakat úgy el nem vették amint ő kegyelmék váltották, kárt vallottunk rajtok 31 tall. 1 gar.”

„Harmadik uttyokban is a pénznek nagyobb részét oda hagyván, jól lehet 333 tallér és 1 garast fejr pénzt, ugyanannyi veressel váltottak, de 260 tallér fejr pénzt, s 1 garast váltottak 720 tallér s 3 garassal veres pénzsel, ezért káruk lett 460 tallér, 2 garas.”¹⁶⁶

„Die 17. junii eiusdem anni B. Varga István uram formalis aranyakat, melyeket ő kegyelme Selmezen váltott volt, assignált kezemhez No. 8, mindenike nyolcz veres tallérokban lévén, téssen tallér 64.”¹⁶⁷

Lényegesen bővebb adatokkal rendelkezünk Kecskemétnek a földesurival való pénzügyi kapcsolatairól. A földesúri cenzust a szabadságharc alatt is változatlan összegben fizette a város. Mind a cenzust, mind az egyházi tized árendáját csaknem kizárólag ezüst és arany pénzben küldték meg. A földesúri terhek fizetésében csak annyi változás történt, hogy 1705. január 3-tól Kecskemét legnagyobb földesura, gróf Kohári István helyett gróf Károlyi Sándor lett, aki másodévenként kapta meg a Koháriakat illető cenzust.¹⁶⁸ Kivételnek számít a következő eset: „Die 11. septembris. Méltóságos generalis Károlyi Sándor földes urunk ő nagysága ezen 1705. esztendőre jární szokott adaját az ő nagysága deputatus embereinek n. Kamarás János uram ő kegyelme házánál fel olvasván, kiis fejr pénzül ki nem telvén, attam hozzá réz pénzül 400 rénes forintot. Idest 266 tallért, 4 garast.”¹⁶⁹

A váci püspökség a tized árendájában alkalmanként szintén fogadott el rézpénzt. Nagykőröstől 1706. június 8-án az 1704. és az 1705. évi árenda 432 forint értékű összegéből 54 forint és 51 dénár értékben volt hajlandó

166. Al 1705. 140—143. old.

167. Szk 1706. 2. old.

168. HORNYIK I. m. 344. old.

169. 1704. 241. old. A Koháriaknak a város évenként 800 tallér cenzust fizetett.

rézpenzt átvenni. 1707 augusztus 3-án pedig kész „nyolcadfélszáz forintig réz pénzül” a hátralék törlesztéséhez hozzájárulni.¹⁷⁰

A kecskeméti kevésbé szerencsések. 1706-ban a következőket kénytelenek rögzíteni: „Az árendát veres pénzül fel nem vevén, a fejért pedig drágán váltva, extendalva volt az arenda summaja 547 tallér, 2 garas.”¹⁷¹

Alakossággal való közvetlenebb kapcsolata miatt merőben más volt a helyi egyházi szervezetek eljárása. Tekintettel arra, hogy különféle alamizsnákból, egyházi „szolgáltatások” pontosan ritkán rögzített díjából tartották fenn magukat, az önkéntes adományokat akkor is el kellett fogadniuk, ha a kevésbé értékelt pénznemben adták azt. Tekintettel arra, hogy igen kevés hasonló adat maradt fenn, érdemes ezúttal is bővebben idézni, annál inkább, mert így érezhető, a pénzek milyen sokfélesége kerül az egyház gondnokának néhány oldalas feljegyzéseibe is. 1706: „Gyütt kezünkbe harangozásért 4 libertás . . . Ugyan harangozásért libertás 4 . . . Ugyancsak adtak 4 libertást . . . Baranyi Márton hajdú harangozásért hagyott libertást 4 . . . Sánta Catátul harangozásért attak 2 máriásokat . . . Egy katonátul harangozásért lib. 3 . . . Szivós János harangozásért adott máriás garast, kilencet . . . Kis János alamizsnát adott tall. 3 vereset . . . Tamás Mihály adott harangozásért kongót 4 . . . Herceg Jánosné . . . temetésért adott forintot ötöt, kongót . . . Bakonyi György alamizsnája tall. 21 veres . . . Csaba István a harangozásért adott tall. 3 fejer . . . Herceg István alamizsnát adott tall. 3, veres, máriás garas 3 . . .”

Az ugyancsak 1706-ból származó kiadások rögzítése között található néhány feljegyzés, amely azt érzékelteti, hogy a rézpenzt ekkor még különféle cikkek esetében elfogadták: „Kenyeret vettem, 2 libertás . . . husra 1 libertás . . . pálinka 1 libertás . . . borsra 1 tennegy (pénzes) . . . hal ára 5 libertás . . .” A munkadíj és a természetben történő juttatás céljára is többször fel tudták használni a rézpenzt: Turiculomra . . . csináltatására 14 libertás, ezüst pénz 2 nemöt . . . Az mestörnek atam 18 libertast . . . hozattam 4 libertás ára bort. Dalos Máté kovács mester uramnak hozattam 10 libertás ára bort. . .”

Kecskeméti feljegyzéseinkben egyedülálló eset, hogy ingatlanért az egyház rézpenzt fogadott el: „Szőlő ára jött kezemben, mely szőlő volt Hajagos Istváné: fejer pénz nolitván (?) tallérok, melyek között voltanak 12 aranyak, ugyan veres pénz husz tallér.”

Egy-egy sokatmondó kölcsönügyletről is maradt fenn feljegyzés: „Verös pénz is adtunk ugyan egyházfia uramnak másfélszáz tallérokot . . . Tiszte-

170. PmL V. 210. zárt levéltár. A váci egyház aktái. Jelzet nélkü.
171. Szlk 1705.

letes Tanács adott interest, tallérokat 2, vereset . . . Thot Istvánnak elmaradott feírje, adott libertásokat 32.”¹⁷²

Egy év alatt sokat változott a libertás kelendősege. 1707 végén Károlyi Sándornak akartak rézpénzzel fizetni földesúri cenzust. Maga a főúr is kénytelen volt levelében megállapítani, hogy ugyan „az onodi determinatio ezt diktálná”, „de országszerte már mindenütt annyira nyaka szakatt, hogy nem többet de csak egy polturát sem költhetni el benne . . . magatok sem kívánhatjátok, s tudom is, hogy nem kívánjátok, másként is a meddig böcsi vala a réz monetanak.” 1708. szeptember 11-i levelében pedig így nyilatkozik a város megismételt kérdésére: „Az rézpénzt acceptálom-e?” — „azon legyetek, hogy jó pénzül minél hamarabb fizessétek a cenzust.”¹⁷³

Kecskemét város magisztrátusának is hamarosan szembe kellett néznie azokkal a problémákkal, amelyek a rézpénz használata során szükségszerűen felmerültek. Az új moneta viszonylag gyorsan elterjedt, és különösen a szegényebb rétegek szinte egyetlen fizetési eszköze lett. Hivatalosan az ezüsttel azonos értékű lévén, a vásárlásoknál és az adófizetésnél is el kellett volna fogadni. A hadsereg, az állam és a földesurak követelései viszont ezt nem tették lehetővé. Ennek következménye, hogy az 1704. és az 1705. év folyamán nincs adatunk arra, hogy adófizetésre a város elfogadta volna a rézpénzt. Mindössze 1706 elejéről maradt fenn az első adatunk, mely szerint tettek bizonyos kivételt. Mivel a bejegyzések más irányú tájékoztatást is nyújtanak, érdemes azokat idézni. „Az esztendőnek elein, szükségünk levén a pénzre, s az veres monetanak pedig jó folyamattya lévén, némely becsületes lakosunktul borok árából és egyéb képpen, fejár pénzbeli adojok helyett veresül percipialtunk eképpen: Becsületes Király István uramtul 2 tallér, 2 garas, s mivel ő kegyelme Csaba István uram idejében fejár pénzt adott a német itt lételekor, és adóssa maradtunk volt 11 tallérral, 4 garassal, melyet Csorba István uramtul veres pénzül nem akart leválni, azért én vettem kezemhez, de az utána 5 tallért, 4 garast ő kegyelmének vissza attam, s marattam adossa 6 tallérral, azért említett 2 tallér, 2 garas ezüst pénz helyett ugyanannyit vettem, vagyis defalcaltam vereset. Id est 2 tall. 2 gar.”

„Váradí Takács János bora árrából fogtam el tallér 2 fejár pénz helyett tíz tallér vereset. Id est 10 tall. Szántó János bora árrából 3 tall. 2 gar. fejár pénzbeli adoja helyett fogtam el veres pénzet 16 tall. Körösztyös Jánosnéét is 2 t. 1 g. ezüst pénz helyett réz pénzt fogadtam el 12 tall. Szentes Jánosnéét 1 t. 1 gr. helyett fogadtam el 7 tall. Csordás Miklósnak, mivel lovászul a város

172. Rk gn 1706.

173. Károlyiak levelei, 3/1 és 3/3.

lovai mellett való szolgálattyanak jutalmában veres pénzü fizettünk, ezért ő is 1 tallért ezüst pénzbeli adajáért adott rezet 5 tall. 1 gar.”¹⁷⁴

A fentiekén kívül is tehettek még néhány alkalommal kivételt az adószedők. Ezt igazolja újabb két adat. 1706. július 23-án Kincses György adószedő leadott 16 tallért „vörös libertas pénzü” a főbírónak. Ez év augusztus 18-án pedig „Becsületos Csorba István tavalyi adószedő uram, mostani adószedő uram becsületos Kincses György és Garai János deák uram praesentatiojukban (adtak) fejr formalis rhénes forintokat 26, facit tall. 17, 2 gar. veres pénzü tall. 1500, summa utriusque: 1717, 2.”¹⁷⁵

A rézpénz 1706-os viszonylagos stabilitására utal az is, hogy a főbíró és az adószedő után összesen 1653 tallér maradt belőle a következő esztendőkre, mely összeget nyilván az év során szedtek be a lakosságtól.

A város a só árusításánál is az ezüstpénzhez ragaszkodott. Egyetlen kivételt ismerünk. Kincses György adószedő „megszűkült embereknek adott el sókat n.o. 33. Réz pénzt árult belőle tall. 174.”¹⁷⁶

A városi magisztrátus és a lakosság pénzügyi kapcsolatának újabb területe a mészárszék volt. Itt az érdekkellentétek korán jelentkeztek. „E szokatlanul nagy mennyiségben kibocsátott pénz ellen már 1704-ben panaszok és tiszti vizsgálatok fordultak elő Kecskeméten, mert a mészárosok, kik csak fejr pénzen láthatták el magukat marhával, ezért húst adni vonakodtak.”¹⁷⁷ Ezért a forgalmazás nem történhetett kizárólag egy pénznemben. Ezt jelzi a székbírák 1705-ben történt elszámolása is: „adtanak fejr és vörös pénzü kész pénzt 706 tall. 4 gar. 14 den.” 1706. június 15-én 200 tallér „veres pénzt” fizettek be, június 21-én pedig 1165 tallért és 3 garast.¹⁷⁸

A rézpénz a következő évek során is jelentős mennyiségben forgalmazhatták a város mészárszékeiben. Ezt igazolja az 1707-es „veres pénz” exitusának összege is: 344 tallér, 4 garas, 21 dénár. Mellette a „fehér pénz exitusa”: 169 tallér, 5 garas, 4 dénár. Megerősíti állításunkat a következő bejegyzés: a bőr és a hús „Eddig veres pénzen költ, melyből többet 17 száz tallérnál 10 polturában vettem, és ki kellett fizetni 4 polturában, melynek az váltásában let kárát magára vállalta az becsületos váras. De hála Istennek, azt is megh keresvén, kifizettük.”¹⁷⁹ Az év folyamán még több alkalommal

174. Al 1706. 85—86. old.

175. Al fogalmazvány, 1706. 357. old. Szi 1706. 6. old. Érdemes megemlíteni a következő adatot is: „Réz pénz exitusa.” Összesen 2128 tallér, 1 garas és 28 dénár szerepel. A „fehér pénzben” történt kiadás összege 2843 tallér, 2 garas. Ebben az összegben azonban benne van az 1094 tallér földesúri census is. Adólajstromok, 1706. 108—124., old.

176. Az elszámolás részletes rögzítése és a veszteség hosszadalmas igazolása egyaránt bizonyítja, hogy egyedi és rendkívüli esetről van szó.

177. HORNYIK i. m. IV. 219. old.

178. Szi 1705. 2. old.

179. A számvéví számadáskönyvei 1707. 114—116., ill. 43. old.

előfordult, hogy a rovásra előre befizetett összeg egy része rézpénz. Pl.: „Varga István uram adott 7 magyar forintokat rovásra, 4 feir, 3 veres, elhordta.”

A fentiek alapján feltételezhetjük, hogy ezekben a hónapokban a rézpénz és az ezüstpénz kb. fele-fele arányban történő forgalmazása a mészárszékekben is gyakori lehetett.

Míg a város mészárszékeiben, ha kisebb arányban is, de kaphatott árut rézpénzért a lakosság egészen 1707 végéig, a bort ezüstpénzen árulták a város kocsmáiban. A bor árusításával kapcsolatosan mindössze néhány esetben maradt feljegyzés arról, hogy e gyakorlat alól kivételt tettek, pedig a velük kapcsolatos számadások jóval nagyobb mennyiségben maradtak fenn. 1704. június 23—24: 8 akó és 1 fertály bor kiárulása révén „Hasznocskája lett veres pénz tall. 4, gar. 3. Fejér pénz tall. 1, gros 4, den. 6.” A másik eset vásárlásról tudósít: Bede Mihálytól vásároltak 11 akó bort 230 „veres talléron.”¹⁸⁰ 1707. április 19-én „. . . Várad Takács Jánosnak 13 akó, 3 fertály, 4 pint boraért 27 libertasaval számlálván akóját, fizettem 61 tall., 5 gar., 6 den.”¹⁸¹

Néhány esetben gabonavásárlásra is sor került 1704-ben: „63 véka árpát, felét 4, felét 5 libertassal, fizettem tall. 96, gar. 1.”¹⁸² 1706: „270 véka árpa 5 libertassal, fizettem 225 tallért.” 1707: 32 véka árpa fél-fél libertason 29 tall. 2 gar.”¹⁸³

Már a szabadságharc első felében országszerte súlyos személyi és társadalmi ellentétek forrása lett az adósságok és zálogkölcönök rézpénzben történő kifizetése. Érthető, hogy Kecskeméten is vonakodtak az ilyen formában történő visszafizetésektől. Magán jellegű kölcsönzésről csak olyan formában maradt adatunk, amikor a felvevő maga a város. Azonban ezen esetek száma is elenyészően kevés. Mindössze néhány feljegyzésre akadtunk. 1706. augusztus 17: A „kölcsön vett 7 fejér tallérokat Sz. Királyi Pálné asszonynak . . . veres pénzült fizettem tall. 14.” 1706. november 30: „Becsületes fő bíró uram az mely 1000 fejér forintokat adott volt még 1704-dik esztendőben közönséges váras szükségére, annak defalcatiojára tavalyi bíró, becsületes Varga István uram 10 pár ökröt per tallér 26 adván, teszen 390 Rh. f, annak restanciáját veres pénzült kétannyit számlálván vett 1220 Rh. f. facit tallér 813, gar. 2.”¹⁸⁴

Ingatlannak rézpénzen való megváltásáról is maradt fenn adatunk,

180. Uo. 1707. 20. és 13. old.

181. 1705. adó, 285. old.

182. Szk 1704.

183. Sz 1706., ill. 1707.

184. Szl 1706. 48. és 84. old.

miként az egyházak eljárásának ismertetésekor idéztük, a szomszédos Nagykőrösről is. 1706. június: „Gerecze Mathe adott kisbíró Tot Pál uram kezéhez 40 tallért rézpénzül, Tot Mihály elhagyott szőlőjének arraban, mely szőlőtis az becsületes tanács engedett Gerecze Mathenak.”¹⁸⁵

A város magisztrátusa a rézpénzt bérek kifizetésére is ritkán alkalmazta. Szükséges még azt is megjegyezni, hogy minden esetben fizikai dolgozónak és alkalmoszerűen fizetett libertással. Nagykőrösön az egyik tized kocsisának „Tánczosnak 20 véka búzáért ugyanannyi libertast” fizetett a város. 1706-ban Csordás Miklós lovásznak fizetett „veres pénzül” Kecskemét. Egy újabb esetben 1707-ben: „Gulyás János béri flo 50, ha valami változása leszen az veres pénznek, leszen a béri flo 40.” 1708. július 25: „Eorsik asszony szakácsné conventiojára veres pénzül polturául adtam 4 Rh. f, N. B. Minekünk egy-egy polturában adták volt, ezért 4 tallér volt.” A város alkalmazottjait és szolgálait egyébként ezüstpénzzel és különféle természeti juttatásokkal díjazta.¹⁸⁶ Magánjellegű fizetésről sajnos e téren nincs adatunk. Feltételezhető azonban, hogy a nagy ínség miatt alkalmi munkákat gyakran fizettek rézpénzzel. Nem érdektelen megjegyezni, hogy a postaként és küldöttként útrakelőknek is gyakran adhattak rézpénzt költségeikre: „Bíró uramnak Boldogi gyűléskor tall. 4 veres pénzül, tall. 1 fejer.” „István mesternek Lodocsig polt. 40 veres pénz.” 1707. febr. 4: „Ráckeveben járó postának adtam egy máriást s egy libertart.”¹⁸⁷

A XVII. század végén Kecskeméten is megtelepedtek a görög kereskedők. A rájuk vonatkozó legrégebbi bejegyzés 1690-ből való.¹⁸⁸ A karlóczai béke 14. pontja szabályozta a Habsburg monarchia és a török birodalom területén a kereskedelmet, mely mindkét fél számára széles lehetőséget biztosított.¹⁸⁹ Ennek köszönhető, hogy a görög kereskedők száma, gazdasági és pénzügyi szerepe a város életében fokozatosan nőtt. 1704-ben már hatan vannak az adórajstromban, 1705-ben 7, 1706-ban 10 görög kereskedő adózott. 1707-ben a huzamosan itt tartózkodókon kívül 55 török kalmár pusztult el a rácok dúlása során, 1708-ban „némely görögök, akik nem adófizetők és itt árultak,” valamint a török kereskedők is kötelesek voltak bizonyos adót fizetni

185. PmL V. 206/a 1705—1708. 1. old.

186. Szl 1705. 60. Al 1706. 83. PmL V. 206/a 1705—1708. 15. old. A kecskeméti számvéví számadáskönyve 1707. 125. A jelzett bért rézpénzben számolhatták! A szövegben történt utaláson kívül igazolja ezt a Nagykőrösön 1704-ben gulyásnak és a lovászoknak kifizetett bér. A gulyás bére a ruházaton kívül 18 magyar forint. 1705: 16 forint, 1706: 16 forint. A lovászok bére általában ez alatt maradt.

187. PmL V. 206/a 1705—8. 145. old. Kecskemét, számadási lajstromok 1706. 66. old.

188. Petri Edit megállapításával szemben (A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században. 1975. Cumánia III. köt. 38—39. old.) a kecskeméti porcióbeszedési lajstromban szerepel a 2. tizedben Görög Kozma, aki 22 garas adót fizetett. Az alábbi adatok is részben kiegészítik, részben módosítják a tanulmányban tett megállapításait.

189. BÁNKUTI Imre: Egy görög kereskedő tevékenysége Kecskeméten és a Dél-Alföldön. Cumánia III.

1709-ben pedig „... az tizennégy bolt beli görögök alkuttanak meg eszteni-deig kétszáz harminc Rh forintokban...” és rajtuk kívül ebben az évben is öt „jövevény” görög fizetett adót.¹⁹⁰

A görög és török kereskedők számának növekedése egyaránt jelzi a város külkereskedelmi súlyának gyarapodását. A forgalom élénkülésének köszönhető, hogy Rákóczi 1705. január 3-án Szeged helyett itt állított harmincadot,¹⁹¹ majd a fejedelem 1706. július 22-én Érsekújváron azt is elrendelte, „hogy az török Kecskeméten és Debrecenen innen ne kereskedjék, hanem ott adja el a portékáját”, amit limitáltatott. A rendelkezés alapvető oka az volt, hogy a török kereskedők a rézpénzt nem fogadták el, és az árak limitációját nem tartották be. Kecskemét tehát a szabadságharc idején a Török Birodalomból jövő kereskedelmi útvonal egyik fontos állomása lett.¹⁹²

A szakirodalom megállapítása szerint általános panasz forrása lett, hogy a hazai kereskedők sem fogadták el a rézpénzt. A külföldi kereskedőkkel kapcsolatosan még egyértelműbb ez a kijelentés. Ezek a tények sokoldalúan igazolhatók. A kecskeméti adatok mégis arra hívják fel a figyelmet, hogy bizonyos és nagyon jelentősnek minősülő kivételek adódtak, és ezeket a végleges megfogalmazásnál nem árt figyelembe venni. Az egyértelműség érdekében ismét érdemes a szöveget teljes terjedelmében idéznünk.

„A német tábor megvárásáért, méltóságos generális Bottyán János uram nemes regimene megruházására, büntetésül reánk vetett mundirungcsináltatásához hozattunk Szegedről 60 bál abát, melyeknek hetét a görög kereskedőknek visszaadván, maradtot kezünknel 53 bál, lévén mindenik bálban a takarójával együtt 28 vég aba, teszen in summa: 1484 véget, computalvan minden edgy véget 8 mariassával, az takaróját pedig egy tallérjával, tett volna az arra 2215 tall. 2 garast, 12 den, de mivel Varga István fő bíró uram 270 tallért fizetett hozzá, én adtam 1945 tall. 2 gar. 12 den. Fellyebb megírt abák arraban fizettünk rézpénzt 2832,5 forintokat, adván minden máriás garasért 2—2 libertast, melyben lett kárunk 818 tall., 2 gar. 12 den.”¹⁹³

A másik feljegyzés 1706-ból maradt ránk. „Die 13. aug. M. gróff Barkóczy

190. Az adórajstromok 1704. pótlólagosan készített adórajstrom. Uo. 1705. szám nélkül. Uo. 1706. Fogalmazvány 252. old. HORNÝK i. m. IV. 187. old. Adórajstromok 1708. Fogalmazvány 313. old. Uo. 1709. 65. old.

191. A levél szövegét Hornýk teljes terjedelmében közli. IV. 344. old.

192. BĀNKUTI i. m. 84. old. Az árucere érthetően a harcok során sem szűnt meg. A vásárokat, ha nem is a korábbi gyakorisággal, de megtartották. Erre utal pl. az 1704. évi adókönyvben levő bejegyzés is: „Katalin napi vásárkor szedtem vásárpénzt 12 tallér. Gergely napi vásáron 14 tallér. Summája 26 tallér.” Továbbá az 1707. évi adókönyvben: Szent Gergely napi vásárban szedtem vásárpénzt in toto 3 tallér, 3 garas, 21 dénár. Az összehasonlítási lehetőség érdekében rögzítjük az 1662. évi (a legrégebbi ilyen jellegű feljegyzésünk) bevételeket: a Szent Lőrinc napi vásárban 46 tallér, a Szent Katalin napi vásárban 37 forint, 44 dénár, a Szent Gergely napi vásárban 30 forint és 60 dénár.

193. Al 1705. 175—176. old.

Ferenc generális urunknak discretioban egy szőnyeget vevén az töröktől, alkuttam felére fejr pénzül, felére veressel, facit 14 tallér.”¹⁹⁴

Forrásaink jellegéből adódik, hogy nagyjából a város gazdálkodására vonatkozó adatok maradtak fenn. A magánszemélyek adásvételéről nem rendelkezünk fejlegyzésekkel. Éppen ezért igen fontosak számunkra a helyi református egyház gondnokának feljegyzései. Tekintettel arra, hogy a libertas forgalmával kapcsolatosan igen csekély adattal rendelkezünk, indokolt, hogy a feljegyzés azon részeit, amelyek a libertas forgalmára utalnak, a szokottnál bővebben idézzük.

1706. május 8. „Az faragóknak fizettem a mögcsinálástul (t. i. a temető hídja) 7 libertast. Tiszt. Nándudvari uramnak vettem egy kenyeret egy libertason. Kovács Mihálynak 4 napi sövén fonásáért adtam 6 libertasokat. Ismét más embörnekis 3 napi sövén fonásért adtam 3 libertasokat. Ismet harmadik embörnek 3 napi munkájáért adtam 3 libertasokat. Ismét negyedik embernek egy napi munkájáért egy libertast. . . . egy kenyeret egy libertason . . . két sing vasat vöttem pántoknak 3 libertason. Csináltattam két pántot két libertasért. Az szekernek kenni vöttem fadgyut egy libertas arrat. Egy másik vasat vöttem egy libertason. Az Ecclesia szekérének egyik kerekébe csináltattam 3 talpat, fizettem a csináltatásától egy libertast. . . . vöttem 96 szál fenyő deszkát 32 magyar forintokon 40 pénzen . . . Vöttem 53 szál fenyő deszkát 53 libertason. Vöttem 60 szál deszkát 60 libertason. A templom söprőnek vöttem vödrot egy libertason. . . . Vöttem két könyeret két libertason. Tiszt. Nád Udvari uramnak vettem egy könyeret egy libertason. Fa olajat vöttem a harangok lengője kenni két libertas arra. Lakatos mestertől vettem egy pléhet az ujj háznak ajtajára ött libertasokon. Ismet más pléheknekis kulcsai csinállásától fizettem 4 libertasokat. Egy szekeret vöttem az Ecclesia számára 9 tallerokon vörös penzön. Két jármot vöttem az ecclesia szekere eleibe, egyiket egy libertason vörös penzön. Ismet az Mester Cantor uramnak szekerök eleibenis két jármot, egyiket . . . ött libertason.”

1707. május 20-án kelt az alábbi: „Az veres pénzről való szám tartás, mi jut kezembe esztendeig.

Első zacskóban 300 tall., másodikban volt 400 rénes forint, az harmadikban volt 222 rénes forint, item attak 11 konkot, Kata asszony adot 160 tall. Bíró György uram János nevű szolgája penze jut az kezembe 16 tall. Ugyanattul maradt 90 tall. Ötvös János uram székhasznából adot 15 tall., Varga István uram adot az kezembe 25 tall. Fonalat, hitván lepedőt attam el 30 konkon. Nagy János adott 120 tallért.”

194. Szl 1706. 68. old.

Az idézett feljegyzések igazolják, hogy 1706-ban sőt még 1707-ben is a legkülönbözőbb áruk vásárlására, napszamosok bérének fizetésére, fuvardíjként és iparosok munkájának díjaként is fizettek libertással. Tehát a hétköznapi adásvételeiben, kisebb értékek kiegyenlítésében a rézpenz éveken át jelentősebb szerepet játszott mint azt a korábbi szakirodalom alapján gondolhattuk volna.

A rézpenz forgalmára utaló adatok ismertetése után érdemes kísérletet tennünk arra is, hogy felvázoljuk a forgalmi értékének helyi alakulását. Mivel az ezüstpénznek egymáshoz viszonyított értéke a szabadságharc idején vidékünkön nem módosult, szinte bármelyiket lehet alapul venni.

1705-ben a görög kereskedők is „minden máriás garasért 2—2 libertást” kértek. A hivatalos 30 denáros értéke helyett 17 denárban fogadták el.

1706-ban az egyszerűbb, kizárólag fizikai jellegű munkák végzéséért, legtöbbször egy libertást adtak napszámként. Ezüst pénzben fizetve a napszám 15—20 dénár között mozgott, ez esetben a libertást ugyancsak kb. fél névértékben fogadták el. Ugyanilyen arány érvényesült a kenyérvásárlás alkalmával is. A fenyődeszkaért ezüst pénzben 33,75 dénárt fizettek, ez esetben tehát a libertást névértékben fogadták el!

Még 1706 végén is az adószedő úgy emlékezett vissza: „Az esztendő elein . . . az veres monetanak pedig jo folyamattya lévén . . .” Selmecen az állami pénzváltó „260 tallér fejr pénz s 1 garast” váltott „720 tallér és 3 garassal, veres pénzzel”. Itt az arány 1:2,76 az ezüst tallér javára. Egy aranyért 8 tallér értékű libertást kértek a pénzváltók. Ezüstpénzben 3 tallért számoltak általában egy aranyért. Az ezüsttel szemben még jobban tartotta értékét: aug. 17-én: „7 fejr tallérokát . . . veres pénzül fizettem tallér 14”. Az árfolyam azonban nem kiegyensúlyozott. Október 21-i bejegyzés szerint: „Öt-öt tallérban edgyre fejr pénzül, veres pénzül fizették meg az árrat.” Ez év november 30-i feljegyzés: „veres pénzül kétannyit számálván . . .”

Az adóba történő beszámítás esetén is egészen más az arány: „2 tallér 1 garas ezüst pénz helyett réz pénz fogadtam el 12 tallért”. (1:5,5) „1 tallér 1 garas helyett fogadtam el 7 tallért” — az arány 1:6. „1 tallérért, fejr pénzbeli adójáért adott 5 tallért 1 garast” (1:5,1). 1707. április 23-án: 300 máriás garasért 100 tallér „veres pénzül”, tehát egy máriás 2 libertás értékében (17:30) ment.¹⁹⁵

Kockázatos lenne arra vállalkozni, hogy a libertás Kecskeméten tapasztalható viszonylagos kelendőségének okait pontosan meghatározzuk. Ezen évek forrásainak pontosabb feltárása feltehetően közelebb fog vinni. Való-

195. A fenti adatok lelőhelyeit az egyes témáknál korábban már jeleztük.

színű okként részben a nagyarányú pénzhiányt, részben azt a tényt kell kiemelni, hogy a város tisztségviselőitől néhány alkalommal a kuruc állam jelentős mennyiségű rézpént váltott be. Ez feltétlenül hozzájárult ahhoz, hogy a mézárszékekben és a város kocsmáiban is elfogadták jelentős időközön át a libertásokat.

XIV. táblázat

A LIBERTÁS ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA 1707-BEN NÉHÁNY ÁRU ÉRTÉKE ALAPJÁN

Az áru neve	Értéke		Arányuk
	„fejér pénz”-ben	„veres pénz”-ben	
ló	13 tallér 4 garas	41 tallér, 54 tall.	1:3,2 1:4,1
tehén	8,5 tallér	43 tallér,	1:4,5
bárány	6 tallér	14 tallér	1:2,33
árpa (vékája)	68 dénár	10 libertás	1:4,4
	7 poltura (21 dénár)	4—5 libertás	1:6,4
		7 libertás	1:10
pokróc	270 dénár	6 tallér, 3 gar.	1:4,3
óbor (pint)	19 dénár	175 dénár	1:9,2
hús	5 dénár	1 libertás	1:6

A következő évben az inflálódás felgyorsult, 1709 elejére a rézpént teljesen elvesztette értékét, és csak fémként fogadták el. Ez igazolják az alábbi adatok is. „Veres réz libertas, réz introitusa. Néhai boldog emlékezetű fő bíró Bede János ideibeli, ott lévén Bede Albert adószedő ideibeliis valamely, vettem kezemhez hetvenöt okat, tudván minden okaban 160 libertast, teszen tizenkétezer libertast, ha számlálván egy tallérban, lészen tall. 2000.

Ennek exitusa így következik:

Die 28. Április 1,5 szolonnát vett 17 oka libertason, hatával számlálván 1 tallérban, teszen t. 453. gr. 2.

Die eodem: Huszon 4 oka vajat vettem 21 oka libertason, teszen t. 560.

Item 60 oka mézet 17 okan, teszen t. 453, gr. 2.

Item 3 véka szilvájáért 9 okát adtam, t. 240.

Item 9 oka riskásájért 3 okat, teszen t. 80.

Item 4 oka mogyoróért, 7,5 oka malasa szőlőért és egy pár csizmájért 8 okat, teszen t. 213, gr. 2.

Summa facit 2000.¹⁹⁶

196. Al 1709. 102. old. A római katolikus egyház gondnoka is arra kényszerült, hogy súlyra értékesítse a pénz-tárában maradt rézpént: „Az veres kongobul, mely volt kilenc oka, árultam máriás garast 21, den. 20.” Bk gn. 1708.

Nem sokkal kisebb összeg halmozódott fel a főbíró kezében is:

„Réz pénz perceptioja

Die 28. Ápr. Néhai jóemlékezetű Bede János fő bíró ur szám adás beli réz pénzt, mely akkor hatával járt egy tallérban, és már most becsi el veszvén, mint pusztá rezet kellett erogalmon 57 okaban, minden okaban ment 160 libertas, faciunt tall. 1520. Tavalyi becsületes fő bíró Tóth Muhály urtul percipialtam 5 okara való réz pénzt, facientes tall. 133, gr. 2.

Réz pénz summája: 1653 tall. 2 gr.”

Ezt a következő módon hasznosították:

„Anno 1709. die 28. Ápr. Néhai jó emlékezetű Bede János uram szám adás beli réz pénzen, oka számra 11 okán, mindenik okában 160 libertas lévén, vettem 5 kordovánt, 293 tall. 2 gr.

Item bellesnek való 6 szattyánért adtam 6 okát, facit 160 tallér.

Item ujobban 5 kordovánért attam 12 okát, 320 tallér.

Item 3 kötés Cselebi dohányért 4 oka réz pénzt attam, facientes 106 tallér 4 garas.

Item 10 pár talp bőrért 8 okát, facit 213 tallér, 2 garas.

Item 1 oka dohányért attam 2 okát, facit 53 tallér 2 garas.

Item 1 oka kávéért attam 8 okát, facit 213 tallér 2 garas.

Die 22. Maii, 3 Szattyánért és 1 oka dohányért attam 5 oka réz pénzt, facit 133 tallér 2 garas.

Summája 1653 tallér, 2 garas.”¹⁹⁷

A libertás értékcsökkenését csak akkor tudjuk igazán érzékelni, ha fel-tüntetjük az egyes árucikkek ezüstpénzbeli értékét is. Az összehasonlításul szolgáló árak ugyancsak az 1709. évből és Kecskemétről valók.

XV. táblázat

A LIBERTAS ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA 1709-BEN NÉHÁNY ÁRU ÉRTÉKE ALAPJÁN

Az áru neve	Az áru értéke			A két pénz értékaránya
	ezüst tallérban	oka súlyú	tallér értékű	
		rézpénzben		
szalonna (egy oldal)	4,75	11,3	302	1:63,5
rizs (oka)	0,25	0,33	8,88	1:35,52
szattyán	0,73	1	26,6	1:36,43
kordován	0,87	2,2	58,6	1:67,35
talpbőr	0,28	0,8	21,3	1:76,07
dohány (oka)	0,75	2	53,2	1:70,93
kávé (oka)	2,8	8	213,3	1:76,17

197. Sz 1709. 3. és 31. old.

A felsorolt adatok nem elegendők ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonhassunk le belőlük a pénzforgalomról. További városok és tájegységek forrásainak feltárása után erre is sor kerülhet. Azonban a rendelkezésünkre álló számok és folyamatok is lehetővé teszik, hogy egy-egy megfigyelést rögzítsünk.

Kecskeméten, ahol a korábbi évtizedekben is fejlett volt a mezőgazdasági árutermelés néhány területe, gyorsan elterjedt a rézpént használata, és a lakosság körében még 1707 második felében is általánosan elfogadott és használt fizetési eszköz lehetett.

Adataink azt is igazolják, hogy a rézpénzzel szembeni bizalmatlanság mindenekelőtt a feudális urak (egyházi és világi egyaránt) részéről nyilvánult meg. E tekintetben a kuruc és labanc érzelmű között nem volt különbség. A gazdag civisek részéről is megnyilvánult vele szemben fenntartás, majd később elutasító magatartás, de még 1707-ben is a leggazdagabbak is adtak el jelentős számban jószágot részben vagy egészben rézpénzért.

Figyelemre méltó az a tény is, hogy bár a kurucok katonai jelenléte 1705-től fokozatosan csökkent, a rézpénz forgalmazása a civis városban különösebb gondot nem jelentett. Minden bizonnyal az általános pénzhiány is hatással volt az iránta megnyilvánuló minimális bizalom fennmaradásában. Nem lebecsülendő azonban a város vezetőinek rugalmassága sem a különféle szolgáltatások behajtásakor, amely révén a máshol oly gyakran jelentkező feszültségeket megelőzték. A szabadságharc csaknem egész idején a legszegényebbek részben természetben, részben munkában róhatták le terheiket. A város mészárszékei még 1707 második felében is nagyobb mennyiségben fogadtak el rézpénzt.

A súlyosabb feszültségek elmaradását természetesen lehetővé tette az is, hogy Kecskeméten még a békés években is kevés ingatlan cserélt gazdát. A nagyobb összegű pénzkölcsönzés is ritka volt. Így a régi adósságok rézpénzben történő törlesztése nagyobb anyagi kárt nem okozhatott.

Végül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szabadságharc alatt is biztosított az állatokkal való kereskedés bizonyos mennyiségű ezüstpénz utánpótlást.

A szabadságharc idején Kecskeméten távolról sem a rézpénz jelentette a legnagyobb csapást. A közvetlen fronthelyzetből adódó ismételt veszteségek évről-évre olyan nagy megrázkódtatásokat okoztak a lakosságnak, hogy mellettük a rézpénz okozta anyagi kár szinte jelentéktelen volt.

34. Magyar forint

(Florenus Ungaricalis) 1. Forint

35. Máriás garas

1693-ban hozott királyi rendelet értelmében a korábbi 15 krajcáros 18 krajcár értékű lett azonos színezüst súllyal. 1695-ben az elhibázottnak minősített rendeletet, amely jelentős inflálódást idézett elő, oly módon igyekeztek helyrehozni, hogy a 18 krajcáros 17 krajcár értékű lett, még mindig az egykori 15 krajcáros súlyában.¹⁹⁸ Ez lett a később közkedvelt máriás garas, amely a XVIII. században is rendkívül fontos helyet kapott a pénzforgalmunkban.¹⁹⁹

Kecskeméten 1694-től találkozunk rendszeresen, majd tömegesen a máriással. Időnként még előfordul, hogy 34 pénzes garasként említik. „Attanak gondviselő ur kezében harmincs négy pénzes garasul nyolcvan negy tallérokatt . . .”²⁰⁰ Tömeges elterjedését jelzi, hogy az 1698-as főbírói elszámolásban 4 zacskóban összesen 1482 tallér értékű, 1699-ben pedig 437 tallér értékű máriás garas volt.

E pénznem megtartja fontosságát a szabadságharc alatt is, bár lényegesen kisebb tömegben fordul elő. Főként a külföldi kereskedőnek fizetnek vele.²⁰¹ Az iránta való általános bizalmat jelzi az is, hogy pl. Nagy András végrendeletében, 1708-ban minden tételt máriás garasban rögzített.²⁰² A közkedvelt pénz forgalmi értéke csaknem állandó volt. Mindössze néhány kivételt találtunk. „És mivel akkor az M(áriás) garas csak 30 d(enárban) járt, azért hatával olvasták egy tallérba, most pedig 34 den(árban) jár, azért annak az aukciója teszen 58 tallér, garas 1, denár 18.”²⁰³ A másik eset a Károlyi Sándor számára történő census fizetésével kapcsolatos. „. . . Máriás pénzül, de úgy, hogy minden máriást tizen két polturában számláljon.”²⁰⁴ Ekkor tehát 36 denárban fogadták el, ami átmeneti értékelkedést mutat. A szabadságharc bukása után továbbra is 34 denár az értéke.

36. Negyed

A tallér negyed része. (L. ott.)

198. KUPA 1968. II. 14. old.

199. KŐHEGYI—NAGY 1975. 114. old.

200. RE gn 1696.

201. A1 fogalmazvány 1706. 315. old.

202. Végrendeletek. Nagy András végzése.

203 Szk. 1699.

204. Károlyiak levelei 1/8. 1708.

37. Német forint

Florenus Germanus néven is előfordul. Azonos a rajnai, vagy rénes forinttal. (L. ott, illetve l. még bomlott forint.)

38. Német garas

Csak egyetlen alkalommal talákoztunk vele: „Kerekes István uramnak, ki Kassára volt kísérő, német garas 12.”²⁰⁵ Sajnos az értéke ezen egyetlen bejegyzés alapján nem állapítható meg.

39. Ólomtallér

A szakirodalomban semmi kézzelfoghatót nem találunk róla. Kecskeméten nem leltük nyomát, de minden bizonnyal ismert volt itt is, hisz Nagykőrösön 1638—41 között az óntallérral együtt néhány alkalommal előfordult. „Tallas János Harmadévi bíró adott az mi kezünkben 14 tallért, ennek 2,5 talléra olom tallér volt.”²⁰⁶

40. Óntallér

A szakirodalomban erről a pénzről sem találunk szinte semmi útbaigazítást. Kecskeméten mindössze egyetlen alkalommal történik róla említés forrásainkban. Igaz ekkor igen jelentős összegről van szó. A „Szent Györgyi földbérben Máriási urainknak . . . ón tallért 80, egy másféle pinz . . .”²⁰⁷ Feltűnő, hogy a közforgalomban levő pénzekhez viszonyított értékét nem jelölték. Ez részben azt jelzi, hogy viszonylag széles körben ismert lehetett, másrészt azt, hogy a közismert ezüst tallérral tekintették egyenértékűnek.

Erre utal az 1640-ből származó alábbi nagykőrösi adat is, ahol valamivel több alkalommal találjuk nyomát. „A tavalyi bírák fizettek . . . 2711 forint, 90 denárt . . . Ebben volt roz dutka on elegi forint 44, denár 25.”²⁰⁸ „Az idei bírának attunk . . . 8 on tallérok, forint 12, denár 80.” „. . . Ugian akkor attanak 8 on tallért . . .”²⁰⁹

205. Szk 1681. 26. old.

206. PmL V. 206/a 1638. 101. old.

207. Al 1664. 123. old.

208. PmL V. 206/a 1638. 101. old.

209. Uo. 1640. 182. old. és 1641.

AZ OROSLÁNOS TALLÉR FORGALMI ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA

Év	Forgalmi értékének alakulását jelző megfogalmazások	Értéke kisebb ezüst pénzben	
		gar.	den.
1662	1 orozslános = 150 denár — adó	—	150
1663	2 orozslános tallér = 3 forint — adó	—	150
	10 orozslános = 15 forint — adó	—	150
1664	1 orozslános = 142 denár — adó	—	142
	1 orozslános = 145 denár — adó	—	145
1665	1 orozslános = 140 denár — adó	—	140
	1 orozslános = 142 denár — adó	—	142
	1 orozslános = 146 denár — adó	—	146
1666	2 orozslános tallér és 5 timon = 2 tallér — adó	—	150
1674	1 orozslános tallér = 1 tallér — adó	—	—
1676	1 orozslános tallér és 20 denár = egy tallér — adó	—	220
	1 orozslános tallér 1 timon = egy tallér — adó	—	220
1677	az orozslános tallérokra, akiket egész tallér számban adott — török	—	—
1679	1 orozslános tallér és 40 denár = egy tallér — adó	—	200
1680	orozslánost in. fl. 2 — adó	—	200
1683	4 orozslános = 14 forint — adó	—	370
	4 orozslános = 9 forint és 60 denár — adó	—	240
	1 orozslános = 1 tallér — adó	—	280
	3 orozslános — 930 denár — adó	—	310
	1 orozslános = 240 denár — adó	—	240
	120 orozslánost 48 citkin aranyban — török	—	—
1685	4 orozslános = 12 forint és 40 denár — adó	—	310
1686	1 orozslános = 180 denár — adó	—	180
	„Nazurnak ajándék Pénzre száz orozslánost garas pénzül olvasván tizenhármával kett Tallér számban.” — sz. k.	6,5	—
	18 orozslános facit tallér 16 garas 5 — sz. k.	—	168
	6 garasával számlálván az orozslánosokat — helyi	6	—
	20 orozslános tallér, öt garasban egyet — német adókönyv	5	150
	az orozslános tallért 5 öreg garasban — városi határozat	5	—
1691	1 orozslános tallér és 1 garas = egy tallér — adó	—	150
	1 orozslános tallér 5 garasban — adó	5	—
1695	orozslános = 5 gar.	5	—

41. Oroszlános tallér

A szakirodalmunk megállapítása szerint az egyik legelterjedtebb fizetési eszköz volt nálunk. Hazánkban 1575-ben tűnt fel.²¹⁰

Ennek a németalföldi eredetű pénznek a súlya jóval kisebb volt mint a magyar és a birodalmi talléroké. Ezért értéke is mindig kisebb. Az oroszlános tallér értékének alakulását még nehezebb nyomon követni mint a magyar tallérét.²¹¹

Vidékünkön is már a legkorábbi forrásokban fellelhető, és ettől kezdve egészen a XVIII. század elejéig időről időre előkerül. 1662—66 között évenként fizettek vele adót, majd utána közel egy évtizedig nyoma sincs. Itt mindenképpen fel kell hívni a figyelmet arra a sajátos jelenségre, hogy az oroszlános tallér forgalmában is jelentkezik ugyanaz a cezura mint a garaséban (azaz a 15 krajcároséban). Valószínű, hogy ugyanazon gazdasági tényezők befolyásolták ez időben a forgalmát, mint a garasét. A hetvenes évek második felében elvéve ismét nyomára bukkanunk, majd a kilencvenes években újból ritkaság számba megy, legalábbis a forrásainkban. Forgalma sohasem közelítette meg a többi tallérveretét, és nem versenyezhetett sem az arannyal, sem a különféle kisebb értékű ezüstpénzekkel.

42. ORT

Németországban a középkorban annyit jelent, mint negyed, tehát a pénzrendszerben a pénzegység (rendszerint a tallér) negyed része. Esetenként a folyadékknál a mértékegység negyede is lehetett. Szakirodalmunk szerint nálunk általában csak számítási pénz, negyede valamely nagyobb pénznek. A külföldi ortok mint kivert pénzek is szerepeltek, és Magyarországon forgalomban voltak. Pl.: danzkai, lengyel stb. ort még a XVIII. században is fellelhető. 1650 után a lengyel ort gyakran szerepel az egykorú leletekben.²¹²

Adókönyveinkben néhány esetben „negyedrész” néven fordul elő és mindig a tallér 25 százalékát jelenti.²¹³ Ezen esetben szinte biztos, hogy vert érméről van szó, hisz más alkalmakkor is a kifizetett aprópénzt mindig

210. HORVÁTH Tibor Antal: Régi magyar . . . 18. old.

211. HUSZÁR 1975. 49. old. Huszár Lajos szerint az önállóvá vált németalföldi tartományok 1575-től verették ezt a pénzt. Éppen ezért feltűnő Horváth T. A. megállapítása, hogy már ugyanebben az évben nálunk is megjelent a forgalomban.

212. HORVÁTH Tibor Antal: Régi . . . 18., ill. Huszár: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon . . . 62. old.

213. AI 1665. 36. old. 1672. és 1673.

pontosan jelölik timonban vagy denárban, miként az alábbi esetben is: „vett fel a vezér tihaja 9 timont s egy orthot.”²¹⁴

Vert ort léteire utalnak a nagykőrösi adatok is. Ott egyrészt mindig ort néven szerepel az adófizetés során, másrészt bizonyos években (1672, 1676, 1678, 1679 és 1682) viszonylag gyakran előfordul a számadáskönyvekben, majd utána ismét nyoma vesz. Ez azt bizonyítja tehát, hogy nem számítási vagy könyvelési szokásról van szó, hanem az adott érme egy-egy esetben történő feltűnéséről. Petes János: „Adott 1,5 tall, egy ortot.”, majd ugyan-csak ő „Adott egy tallért meghis egy ortot.” Nyilvánvaló, hogy lényegesen egyszerűbb módon történt volna a bejegyzés, ha nem vert pénzről lenne szó. Még meggyőzőbb a következő feljegyzés. 1678. május 2.: „Szent Mihályi pusztá bérre kecskemétieknek fizettünk 10 tallért, egy ortot, d(enár) 40.”²¹⁵

A helyi pénzforgalomban számottevő szerepet nem játszott, Kecskeméten csak szórványosan fordul elő. „Kovács Péter számot vetvén postaságáról, tall. 15, 1 ort.” „Péternek adatot egy ort”²¹⁶

43. Oszpora

Az oszpora vagy akce a legkisebb török pénzegység volt. Jelentősége viszont igen nagy, mert ennek értékarányaival számoltak, és a többi pénz értékviszonyát is ebben állapították meg.²¹⁷

Rendkívül figyelemre méltó tény, hogy bár Kecskemét másfél évszázadon át a Török Birodalomnak hódolt, a török pénz, így az oszpora nem játszott mégcsak számottevő szerepet sem a helyi pénzforgalomban. Pedig török kereskedőkkel való rendszeres kapcsolat és a sűrű vásárlás révén ez szinte szükségszerű lett volna.

Kisebb arányú forgalma folyamatosan dokumentálható: 1663-ban a borbíró elszámolása alapján „Ez nyolcadfél térő boron jött haszon készpénz

214. Szk 1677. 26. old.

215. PmL V. 206/a 1672. 49., ill. 1678. 193. old.

216. 1677. Szk 1., ill. 11. old.

217. RÁDÓCZY György: A török pénz értékviszonyai a hódoltság alatt. *Az Érem* 1968. 24. évf. 43., 44. szám. 18. old. Nem áll helyt viszont Rádóczy következő megállapítása: „Bár az adó fizetését minden esetben magyar tallérban követelték, az adó kivétele akcésában történt.” Uo. E megfogalmazás túlságosan sommás. Kivétel bőven volt. Itt csak néhányat sorolunk fel. „Nazurnak . . . a Szent György napi summánkra fizettünk f(orient) 2000 . . . Föl pénz ugyan az három száz forint potura pénzert fizettünk f 20.” Nsz. 1645. 161. Kecskeméten pedig: „Hogy az tallért vissza hánták, timont kellett érte adnunk . . .” Szk 1674. 9. „A derék csaszar adajat 130 haracsra, minden haracs után nro 606 oszpora lévén vetve, fizettük be pro f(orient) 1181, d(énár) 70, garast 13-mával 396 tallér, timon f(orient) 2, dénár 24.” Nszk 1681. 190. Végül Nagykőrös 1682. évi adata: „Harács után nro 486 osztporat, lévén az egy-egy harács f(orient) 7, d(énár) 29. Tallér száma: a tallért pro f(orient) 2, d(énár) 73 számlálván, facit 347 tallér, 1 gar(as).” Elfogadott tehát a török másféle pénzt is, igaz, hogy rendszerint felárat kért érte. Ugyanerre a következtetésre jutott Buza János is. 1977. 90—92. old.

tall. 164. Item f. 1, den. 20, oszpora f. 1, den. 60.”²¹⁸ Mindenesetre feltűnő, hogy a lényegesen szűkebb időközben használt para és lepér adófizetés során is feltűnik, az oszporának nyomát ezen feljegyzésekben nem leljük. Ez nem zárja ugyan teljesen ki, hogy közterhek lerovására nem használták volna. Valószínűbb az, hogy a csekély értéke miatt inkább dénárba, forintba számolták át. De a fenti példa mellett csaknem valamennyi feljegyzés, amely az oszporára utal azt jelzi, hogy elenyészően csekély részét képezte még az aprópénzeknek is. „Komlós Ambrust és Szűcs Istvánt Nándorfehérvárig küldvén kölcségére adtunk f10 3. d. 28. Derék pénzből, oszpora pénzbül.”²¹⁹ Ugyanez évben a főbíró elődjétől a város pénzét átvéve kapott „item oszpora pénztis flo 3.”²²⁰

Nagykőrösön sem játszott fontosabb szerepet e török pénz. Ritka kivételnek számít a rá történő utalás, mint pl. az alábbi is: a bírák elszámolásakor átadtak „rossz oszporat d. 65.”²²¹

Az 1680-as években valamivel gyakoribbá vált a használata Kecskeméten. A református ecclesia gondnokának feljegyzései között 1683-tól több, az alábbihoz hasonló bejegyzés található: „Egy ember adot 14 oszporat.” (Döntő többségben garasban, ritkábban polturában adták az alamizsnát.) „Sárközi ember adot 5 garast item két oszporat.” „Az sarkadi Keresztyén Ecclesia küldött alamizsnát ket garast, oszporat hatvan hatot. Ismét hozott Király János öt oszporat, egy poltorát.” „Szabadszállásról Nemődi János. . . küldött 26 garast, 20 polturát, 6 oszporat.” „. . . hogy az nazur hivatot az templom felől vittünk innen hazul hétszáz garast, oszporat 67.” Majd később ugyanoda „vittünk két száz ötven garast, 6 oszporat”²²²

Egyetlen közvetett adatunk van, hogy adóba is fizettek oszporát: „Az mely adópénzt Csertő János uram adott Biro uramnak tall. 50, parat és oszporat f 8.”²²³

1686 folyamán a kisebb kiadások között többször fellelhető az oszporában

218. Al 1663. 185. old.

219. Szk töredékek. 1677. 24. old. A hódoltság előző évtizedeiben a török pénzek, pontosabban az oszpora minden bizonnyal gyakrabban előfordult a kiadásokban és a bevételekben. Sajnos 1662-t megelőző évekből nagyon töredékesek forrásaink, és mindössze néhány erre vonatkozó adatot sikerült fellelnünk a XVI—XVII. század fordulójáról. 1599-ben Szabó Pétert és Varga Ferencet küldte a város Budára az adó kifizetésére. Magukkal vitték 961 forintot és 91 pénzt, ezen belül 89 forintot oszporában. (Hornyik II. 44.) 1600-ban „Gyertyaszentelő tájban elhalván Szűcs Péter a város bírása, halála után felnyitották a város ládáját, és találtak benne 84 aranyat, 78 forint aprópénzt és 1215 oszporát.” (Hornyik II. 52.) Majd ugyanebben az évben: „Szent György napján maradt Kun János bíró uramtul pénz és egyéb: forint 392. Arany van benne 181, tallér van benne 22. Aprópénz 40 forint. Oszpora van 500 forint 45 dénár.” (Hornyik II. 54.)

220. Szk 1677.

221. PmL V. 206/a 1678. 169. old.

222. RE gn 1682—99.

223. Szk 1684. 29. old.

történő kifizetés: „Csömör János megyen Szentesre tatár hír hallására, adtam neki 20 oszporat.”²²⁴

Tehát a rendelkezésünkre álló valamennyi adat azt jelzi, hogy az oszpora, ha ritkán előfordul, rendkívül kis összegben szerepel. Csekély értéke miatt sem válhatott a viszonylag fejlett pénzgazdálkodásban számottevővé. Értéke a század elején történt nagy zuhanás után állandósult. Ritka kivételtől eltekintve általában egy oszporát 1,5 denár értékben számoltak.

Éppen ezért meglepő Rádóczy közlése, mely szerint 1630-ban 1 tallér 200 akcse, 1650-ben 1 tallér 250 akcse.²²⁵

44. Öreggaras

Horváth Tibor Antal egykori megállapítását, hogy az öreggaras török pénz, Buza János a közelmúltban korrigálta.²²⁶ Meggyőző érvelése szerint azonos a 15 krajcárossal.

Öreggaras néven a kecskeméti forrásokban is (miként Nagykőrösön is) csak 1676-tól fordul elő. Azonban a garas, amit Buza János azonosnak tekint az öreggarassal, városunkban már 1663-tól fizetőeszköz. (L. részletesebben a garas címszó alatt.) Hogy az öreggaras nem török pénz, azt egyértelműen igazolja az 1686 utáni előfordulása is. Ugyanis Buda és Kecskemét felszabadítása után a városban a török pénzek csaknem azonnal eltűntek a forgalomból. Kivételnek számít a török arany, amelyet még néhány alkalommal említenek (L. ott). Merőben más a helyzet az öreggarassal, amely évtizedekkel később is feltűnik, gyakorisága egyes években egészen meglepő. 1687-ben a tallér értékének meghatározásához használják: „számlálván az öreg garast. hetével egy tallér számban . . .” Az 1691-es számadáskönyvben is sok alkalommal feltűnik. De nem gondolhatjuk, hogy valamely hivatalnok megszkott számolási formájával állunk szemben, mivel a református egyház gondnokának elszámolásában is sok-sok alkalommal fellelhető. Pl. 1691: „Nagy István, Sárközi János attanak istenes indulatból öt öreg garast.” „Buzának pedig fertályt nyolcz öreg garasban adtam.”

A garassal azonos értékben fogadták el.

1693-ban az előző évi elszámolás rögzítése során „. . .hatt huszon ött pénzes garasokat olvasván egy tallér számban, az egész tallérokot hétt öreg garasokban, az forintos pénzt mind négy huszonött pénzes garasokban, eött.

224. Szék 1686. 28. old.

225. RÁDÓCZY: i. m. 19—20. old.

226. HORVÁTH Tibor Antal: Régi . . . 10. old. ill. Buza János: Az öreg garas . . .

12 polturásokatt, huszonkétt tallerra valott, egy-egy tallér számban. . .”²²⁷ Ezekben az években viszonylag gyakran fellelhető ez az elnevezés. (L. még: kongó.) Újabb adatunk 1694. május 25-én kelt: „hatt 25 pénzes garasokatt olvasván egy tallér számban . . .”²²⁸ 1700-ban: „öreg harangra kötelet vettem 2 öreg garason.” „Az fa vágóknak három kemenczehez való fa vágásáért 12 öreg garast” fizetett ki a gondnok. Még 1739-ben is feltűnik: 170 rénes forint „facit 113 tall. és 2 öreg garast.”²²⁹

Nem kerülheti el figyelmünket az az ellentmondás, hogy az öreggarast meglehetősen következetesen huszonöt pénzesnek nevezik, és értéke ugyanakkor megegyezik a 30 dénáros árfolyamú garaséval.

E mögött minden bizonnyal a régi elnevezés húzódik meg. 1660 körül a tallér hivatalos értéke 150 dénár volt. Egy tallért ugyanakkor 6 db 15 krajcáros, azaz öreggaras értékben fogadtak el. A 15 krajcáros tehát 1660 táján 25 denárt (pénzt) ért. 1686 után több más pénz esetében is visszatértek a hatvanas évek átváltási arányaihoz. (L. arany, tallér stb.) E mellett minden bizonnyal valamely hasonló pénztől való megkülönböztetésként is használták ezt a „ragadványnevet”.

Ez a tény néhány gondolat, illetve kétely megfogalmazását teszi szükségessé.

1686 után tehát a 15 krajcárost (öreggarast) megkülönböztetik a 30 dénár értékű garastól, mellyel értékben azonos. Feltehető tehát, hogy a tízpolturást jelölték a garas kifejezéssel, míg az öreggarast a 15 krajcárosra alkalmazták továbbra is.

Külön vizsgálatot igényelne, hogy a tízpolturás és a tizenöt krajcáros nemesfém tartalma hogyan aránylott egymáshoz. Sajnos erre vonatkozóan sem találtunk utalást a szakirodalomban.

45. Para

E török pénz is azon idegen fizetési eszközök közé tartozik, melyek egy időre feltűnnek a mezővárosok gazdálkodása során, néhány éven át ritkábban vagy gyakrabban jelentkeztek a hétköznapi adás-vételei során is, majd váratlanul örökre eltűnnek erről a vidékről.

A para forgalma Kecskeméten a felszabadító háborúkkal lehetett szoros összefüggésben. Első alkalommal Bécs ostromának évében találkozunk vele, és Buda felszabadítása után csaknem valamennyi török pénzzel együtt

227. Szk 1693.

228 Szk 1693. 23. old. ill. Tjk 1690—1699. 282. old.

229. RE gn.

kiszorult a helyi forgalomból. Ezen négy esztendő alatt viszonylag széles körben forgott számadáskönyveink bizonyossága szerint. 1683-ban utiköltésre kapja a város egyik lakosa: „Vidácsnak attam 40 parat költségre”. minden bizonnyal Budán fogadhatták el fennakadás nélkül, ezért kapcsolódik a feljegyzések többsége a budai úthoz, illetve vásárlásokhoz: „Bíró uram Budán vezér számára vett 250 vaját, okáját 3 garason egy paran. Az ára teszen 750 garast, 250 parat. Megatta.” „Vitte fel Budára az pénzt Vidács Mátyás, attunk költségre 25 parat.” „Magos Mihályt másodmagával Budára küldvén, költségekre adtunk 26 parat.”²³⁰ Utiköltségre ebben az évben több alkalommal fizetett ki a másodbíró 7—40 parát. A viszonylag széles körben történt elterjedtségét érzékelteti, hogy már a feltűnésének évében a helyi református templom építésére „Egy rácz adot egy parat”, „Kőrösi Juhász adot két parat.”²³¹ A következő években adófizetésnél is elfogadják, és nemcsak a budai utakra indulók költségeit fedezik e pénzzel: „Egy legént Szentestre küldvén levéllel, adtunk neki 7 parat.”²³² „Éva Györgyöt küldvén Bölcskére az hatalmas Szerdán híre hallatára, adtam neki 6 parát.”²³³ Az 1685—86-os számadáskönyvben azt mondhatjuk, hogy tömegesen fordulnak elő parára vonatkozó bejegyzések. Forgalma e néhány év alatt lényegesen nagyobb mint a timoné, amely pedig korábban széles körben forgott. 1684-ben az adószedő elszámolása során többek között „. . . adott bíró uramnak tall. 50, parat és oszporat f. 8 . . . Item adott eő kegyelme hetven egy parat és egy timont.”²³⁴

A jelentős számú előfordulás ellenére kevés megbízható adatunk van a para helyi értékének dokumentálására. 1686-ban adófizetésnél 12 dénár értékben fogadták el. Ettől viszont eltér az alábbi teljesen egyértelmű megfogalmazás, amely feltétlen hitelt érdemlőbb: „Budára menvén fő bíró uram, vit el magával eő kegyelme paratt 33, facit d. 132.”²³⁵ A para értéke tehát 4 dénár volt.

46. Petak

Ez a lengyel pénz csak néhány alkalommal fordul elő forrásainkban. Gulyás János kapott bérének kifizetése során a máriás garasok mellett 1 petákot is találunk. 1709-ben Bakó István testamentumának 11. pontjában

230. Szék 1683. 35., 38. old.

231. RE gn 1683.

232. Szék 1684. 63. old.

233. Szék 1685. 79. old.

234. Szék 1684. 29. old.

235. Szék 1686. 24. old.

rögzítette: „vagyok az Toth Peternek ados 2 petakkal.”²³⁶ Később a XVIII. század folyamán a 7 krajcáros neveként is szerepel. Az egykori öt poltura értékű peták a későbbi évtizedekben 14 dénárral volt egyenlő.

47. Piaszter

A hódoltsági terület rendkívül változatos pénzügyi életére jellemző, hogy török közvetítéssel ez az ezüst pénz is fellelhető vidékünkön. Hornyik János közöl két levelet, melyek igazolják, hogy a nagykőrösi kereskedők, a kecskeméti civisek és a budai török tisztségviselők egyaránt jól ismerték és elfogadták ezt a spanyol eredetű, de hozzánk török közvetítéssel került fizetési eszközt. 1653-ban Kecskemét lakói a templom vakolatának megújítására kértek engedélyt a török hatóságoktól: „...miután ezért a kincstárnak járó 15 ezüst piasztert lefizették...” az engedélyt megkapták.²³⁷ 1658-ban történt, hogy Dusak János „ezelőtt hat hónappal városunkba jövén tőlünk kereskedésére 22, Tálás Zsuzska nevű keresztyén nőtül pedig 12 és fél ezüst piasztert vitt el. Halas határában rabló katonákkal találkozott, kik őt megfogván kifosztották. Elvettek tőle 44 piasztert...” 1673-ban pedig Kecskeméten Hegedűs János és Sárközi Pál fizettek Bene pusztáért haszonbérben 32 piasztert Musztafa budai szandzsák bégnek.²³⁸

E néhány eset azt is igazolja, hogy csak szórványosan használták a piasztert a helyi adásvételek lebonyolításában.

Ezek alapján a piaszter helyi forgalmi értékét megállapítani nem tudjuk. Zsámbéki szerint a para tízszerese volt.²³⁹

48. Poltura

A XVI—XVII. század folyamán a lengyel pénzek igen nagy teret kaptak a magyar gazdasági életben. Közöttük a legelterjedtebb a poltura volt. Fél garassal, azaz másfél krajcárral volt egyenlő. Nevét is innen kapta: pol = fél, twory = más. Azonban nemcsak a lengyel veretek terjedtek el nálunk. A poltura verését már az 1674-es instrukció is elrendelte az ebben működni kezdő nagybányai pénzverdében.²⁴⁰

236. Szk 1707. 125. old. illetve Végrendeletek 1709.

237. HORNYIK: i. m. II. 232—233. old.

238. HORNYIK: i. m. II. 483., ill. uo. 358. old.

239. ZSÁMBÉKI László: Magyar művelődéstörténeti kislexikon, Bp. 1937. 325. old.

240. BODOR I.: i. m. 12. old.

A lengyel pénzek, így a poltura is lényegesen gyengébb minőségűek voltak, mint a magyar aprópénzek. A két ország pénze közötti finomság nagy különbsége okozta a lengyel pénzek iránti ellenszenvet. Azonban bármilyen zavart is okozott a poltura a magyar pénzforgalomban, nem lehetett nélkülözni.²⁴¹

A lengyel pénzek mindenekelőtt a felvidéki pénzforgalomban voltak meghatározóak. Kecskemét pénzforgalmában a török uralom alatt és után is az egyik leggyakoribb aprópénz lehetett. Viszonylagos gyakorisága ellenére a feljegyzésekben aránylag ritkán tűnik fel. Ennek egyik oka az lehetett, hogy csekély értéke miatt a többi apró pénzzel együtt az összeg nagyságát számítási pénzben fejezhették ki. Már az egyik legrégebb kecskeméti feljegyzésben, az 1663-as adókönyvben fellelhető. „Posta Nagy Jánostul megh küldvén Palatinus urunknak az 500 tallert, az tabori szallasra, volt 30 taller heján ött száz, mert az 30 tallerat Csendes Petörnek haitotta. Attunk hozzá tall. 104 potura penzül.”²⁴² A következő években nagyobb összegek kifizetése során sem ritka a poltura. „Az árendánk közzé Gyöngyösön lévő nógrádi vicáriusnak attunk tall. 22 polturájul.”²⁴³ Lévén a poltura aprópénz, a jelentős pénzforgalmat lebonyolító mezővárosokban a nagyértékű aranyak és tallérveretek mellett a polturában kifizetett összegek nagysága legtöbbször csekély.

Az 1669. május 11-én a főbíró elszámolása során 421 tallérnyi összegben csupán 21 tallér értékű polturát adott át utódjának.²⁴⁴

Hasonló arányokat mutatnak a nagykőrösi elszámolások is. 1678-ban 43 forintban 6 forint értékű a poltura. 1681-ben az 1744 tallér összegben 8 tallérnyi volt a poltura pénz.²⁴⁵

Figyelemre méltó az a jelenség is, hogy a földesurak különféle vásárlásokra jelentős mennyiségben küldenek polturát, miközben ők ezüst tallérban vagy aranyban kérik legtöbbször a cenzust. „Amely 188 tallért hagyott Csaba János uram Palatinusné asszonynak ökreire, abban volt poutura pénz, hatvan polturájával olvasván 15 tallerra való, garas tíz puturás hatával volt 19 tallér.”²⁴⁶ „Gróf Erdődi György uramnak eő N[agysá]g adta pénz az 16 ökor áraban flo 82 poltura pénz.”²⁴⁷ „Gróf Erdődi urunk ő N[agysá]gga küldött Könyves Andrástul és Fejér Jánostul száz német forintot, az tizen-

241. HUSZÁR Lajos: A lengyel pénzek forgalma . . . 62. old.

242. Al 1663. 182. old.

243. Al 1664. 225. old.

244. Szk 1667—69. 118. old.

245. PmL V. 206/a 1678. és 1681. 183. old.

246. Al 1667.

247. Szk 1677.

két polturást tíz polturában számlálván, mely nálunk való módon tessen . . . ”²⁴⁸

A poltura fokozatos terjedésére utal, hogy a Thököly-szabadságharc során a portapénzt is csaknem mindig polturában határozta meg a megye.²⁴⁹ 1683 őszén Karaffa is polturában vetette ki a három városra a téli szállás költségeit.²⁵⁰ 1686-tól egyre többen fizetik adójukat polturában, illetve az 1687-es adókönyv első bejegyzéseként rögzítette az adószedő: „A tallér hét garasával vétetett, az vadszám pedig öt polturára tudatott.” Ezt korábban mindig denárban szabták meg. 1688-ban Nagykovácsán „A város házána! esztendeig való költség egymásra” bejegyzései az összegeket az esetek többségében polturában határozták meg, pedig még az előző évben is zömmel garasban és denárban rögzítették a kisebb kiadásokat. Kecskeméten is 1691-ből és 1694-ből fennmaradt „Az konyhára való vételnek lajstroma” kizárólag polturában számol el minden kiadást.²⁵¹ Ez a gyakorlat Nagykovácsán a század végén állandósul, míg Kecskeméten garasban és denárban rögzítik továbbra is a kiadásokat.

A poltura mint fizetési eszköz és mint számolási egység gyakran szerepel forrásainkban a századforduló éveiben és a Rákóczi-szabadságharc alatt is. Itt csak utalni tudunk arra, hogy a felszabadító háborúk után a korábbinál jóval elterjedtebb váltópénz lett.

A poltura népes „családjából” nálunk az alábbiak terjedtek el:

Az egypolturás, amely 3 denárt ért.

A négyolturás, „négyolturás vagy on tall. 19,5, den. 72.”²⁵²

A tízolturás, amely értékben azonos a 30 denár értékű garassal, ill. kongóval. (1. ott.)

A tizenkét polturás: „Az tizen két polturast tízolturában számlálván . . . ”²⁵³

A poltura mint gyakorlatilag váltópénz, denárban kifejezett értékéből a század folyamán nem vesztett. Gyakori panasz viszont, hogy akár a török, akár a megye nem vette el eredeti értékben. Nyilván erre utal az 1645-ös nagykovácsi elszámolás is: „A tavalyi birák adtak . . . 2272 forintot. Volt ebben potura pénz harmadfél penzben ezör száz nyolevan öt forint. Volt három penzes potura is f. 115.” Teljesen egyértelmű a következő feljegyzés: „Nazurnak . . . a Szent György napi summákra fizettünk f. 2000 . . . Föl

248. Szk 1682. 6. old.

249. Szk 1682. és PmL V. 206/a 1682.

250. HORNYIK: i. m. II. 178. old.

251. 1691. 134—138., ill. 53—56. old. Ugyanakkor nagyon figyelemre méltó az a körülmény is, hogy a városi tisztségviselők elszámolásában igen ritkán és nagyon csekély mennyiségben fordul elő. (L. a XXXI. táblázatot.)

252. Szk 1684. 21. old.

253. Szk 1682. 6. old.

pentz ugyan akkor az három száz forint potura penzert fizettünk f. 20.”²⁵⁴ Lényegében tehát 6,66%-kal kisebb értékkel vették el. A hasonló eljárás nem megy ritkaság számba.

A tizenkét polturás értéke sem volt állandó. 1682-től a század végéig föllelhető forgalmi értékének ingadozása: „az tizenkét polturást tiz polturában számlálván . . .”²⁵⁵ „tizenkét polturásokat egyeseket hoztak 7 tallér való hetivel.” Tehát ugyanolyan arányban számolták, mint a tízpolturás garasokat. Az 1690-es tanácsi határozat nyilván ezért szögezi le az utolsó pontjában: „Az tizenkét polturást 12 polturában kell elvenni.”²⁵⁶ A gyakorlat persze nem követte pontosan a deklarációkat. Viszont a pénzügyi egyensúly alakulását jelzi az, hogy két évvel később 1692-ben már valóban ilyen értékben veszik át: „melyben vagyon 12 polturas 22 tallerra való eötével olvasván egy tallér számban”, azaz 36 denár volt az értéke.²⁵⁷

A poltura forgalmi értékének vizsgálata során figyelniük kell arra is, hogy az aranyhoz és az ezüst tallérhoz viszonyított értéke jelentősen csökkent. Ez mutatja, hogy az átváltási arányát csak a még kisebb címletű pénzekhez viszonyítva tudta tartani. 1630—40-es években az arány a vert tallér és a poltura között 1:50. Ez az 1650—60-as években 1:60-ra, az 1670—80-as években 1:80-ra nőtt, majd 1687-től ismét 1:70-re módosult. (L. a tallérveretek értékének alakulását.)

49. Rákóczi arany

A leginkább értékálló pénz az arany nemcsak térben, hanem időben is nagy távolságokat hidal át. Több évtizeddel korábbi veretek is nemritkán forgalomban lehettek. Egyedülálló esetnek számít az 1691-ben történt kifizetés: Nagy János, aki négy tallér lerovására volt kötelezve, többek között „adott egy Rákóczi aranyat.” Ezt a vidékünkön ritkán előforduló érmét 420 denár értékben számították be, tehát azonosnak vették a körmöci arany értékével.²⁵⁸

254. PmL V. 206/a 1645. 158., ill. 161. old.

255. Szk 1682. 6. old.

256. Szk 1683. 1. old.

257. Szk 1692. 6., ill. 1693. 23. old.

258. Al 1691. jövevények adója.

50. Rénes forint

Florenus Rhenesis, Florenus Germánicus és német forint néven egyaránt előfordul forrásainkban. Ez is számítási pénz, miként a magyar forint. 1 rénes forint 15 pác (Batzen) értékű, és mivel 1 pác 4 krajcár, a rénes forint mindig 60 krajcárt ér.²⁵⁹

A hódoltság területén a különféle királyi rendeletek sem egyformán érvényesültek. A számítási pénzek használata, a pénzügyi nyilvántartás formái még inkább eltértek a nyugati országrész szokásaitól. Vidékünkön a rénes forint széleskörű használata csak a török kiűzése után honosodott meg. Addig szinte kizárólagos volt a magyar forint alkalmazása. A rénes forinttal csak a földesurakkal és a nemesi megyével fenntartott pénzügyi kapcsolatok során számoltak. A városi nyilvántartások a szabadságharc végéig vagy a magyar forintban jelezték a pénzösszegeket, vagy az 1686 után a szintén számítási pénzként használt 180 denár értékű tallérban.

A szabadságharc bukása után, amikor egyre fokozottabban érvényesül a központi közigazgatás, itt is csaknem általános lett a rénes forint használata. Értéke a krajcár két dénárre emelkedése után 120 denár lett. Kecskeméten mindig ilyen összeget jelentett.

A rénes forint használata 1750-ben szűnt meg az újabb pénzrendszer kiépítése során. Ettől kezdve egy konvenció forint 3 huszas (krajcáros) azaz 60 krajcár értékű lett, mely átvette emennek a szerepét.²⁶⁰

Bár számítási pénz, 1706-ban az adószedők 26 „fejér formális rhénes forintokat” adnak le az elszámolás alkalmával. Nyilvánvalóan sajátos névátvitelről van szó az értékazonosság miatt. (L. még bomlott forint.)

51. Rénes tallér

Forrásainkban csak elvétve előforduló pénznem. 1640-ben, amikor a nagykőrösi bíró elszámol utódjának a város pénzével, átadásra kerül „Hat Renios tall. f. 6.” értékben. A következő évben adtak „Ismét ugian akkor 6 Renios tall.”²⁶¹

Újból csak közel félévszázad multán találkozunk vele Kecskeméten. 1683-ban az adószedő elszámolásakor „Renes tallér egy forintos 13 szám.”²⁶² Az utóbbi minden bizonyonl féltalléros lehet. (L. ott.) Az előző esetekben a

259. HORVÁTH Tibor Antal: Régi . . . 33. old.

260. HUSZÁR L.: Pénzforgalom . . . 1181. old.

261. PmL V. 206/a 1640. 182.

262. SzK 1683. 12. old.

meghatározás annál is nehezebb, mivel akkor a tallér értéke még csak 150 denár volt, tehát a féltalléros nem képviselt 1 forint értéket. Valószínűnek tartjuk, hogy a német 2/3 tallérosokról van szó, melynek ausztriai forgalmát csak 1692-ben tiltotta el I. Lipót, s a külkereskedelem révén juthatott el Nagykőrösre is.²⁶³

Tényleges szerepe a helyi pénzforgalomban nem volt.

52. Silling

Az újkorban német és lengyel területeken vert pénz. Az 1650 utáni pénzforgalmunkban, miként erre már utaltunk, váltakozó arányban feltűnnek a lengyel pénzek. Ezért a régészeti leletekben nem ritka a silling sem.²⁶⁴

A kecskeméti forrásokban ilyen néven 1685-ben fordul elő első alkalommal a „birságpénz exitusa” rovatban. E helyen nyolc alkalommal rögzítettek sillingben történő kifizetést. Ebből négyszer utiköltséget fedeztek, újabb négy esetben pedig különféle iparcikket vásároltak rajta. Mindez egyértelműen igazolja, hogy viszonylag széles körben ismert és elterjedt fizetési eszköz lehetett már a török kiűzése előtt is vidékünkön.

Értéke sajnos egyértelműen nem határozható meg. Minden bizonnyal a garas többszörösét érte. Erre következtethetünk az alábbi bejegyzésekből: „... köto feket(et) vettem sill. 3.”, majd alább: „... kötőfeket vettem garas 7.”²⁶⁵ E szerint tehát a három silling 7 garas értékű lehetett. Amennyiben itt is hétsillingesről van szó, mint az alábbi esetekben Nagykőrösön, ez az arány nagyon valószínű.

Nagykőrösön a sillinget csak 1694–95-ben lertük fel első alkalommal. Itt az előfordulások száma is szembetűnő. Még fontosabb azonban az, hogy viszonylag széles körben használták. Pénzváltás: „N. B. 12 (db) 7 sillingest hoztunk vissza az 31 arany váltásából.” Beszállásolás: „Item capitaneo quartirizanti Gottberch 400 (db) 7 sillingest, seu 233 tallér, poltura 20.” Utiköltség: „Expensar viacar. Indiscretionarium viennensium summa 330 (db) sillinges, poltura 18.”²⁶⁶

„Czeplédi uraimék az harmincz három fl. 7 sill(ingest) amely esett reájuk viaticumra és vecturára, meg atták.” Bér kifizetése: Dezső István béresnek május 20-án „fizettünk sim silling 1.” Kár megállapítása: „Eodem die elfojt bor . . . eget bornak percip. 8 sim silling.” Hordóvásárlás: „vett egy hordót

263. KUPA: i. m. 14. old.

264. HUSZÁR: A lengyel pénzek . . . 62. old.

265. Szk 1685. 34. old.

266. PmL V. 206/a 1694. 48. old.

2 sim silling.” Borvásárlás: „adott ki bor vételére 7 sillingest 342, poltura 30.” „Adott ki bor vételére 367 sillingest és 20 polturát.”²⁶⁷

Ezt a pénz tehát érdekes módon mindig csak 7 sillinges formában fizették. Értéke, amikor kiszámítható, következetesen 105 denár. Ennek alapján nem lehetett rézpénz!²⁶⁸ Végezetül érdemes még arra utalnunk, hogy ugyanilyen értékben forogtak az ezüst féltallérok is.

53. Spades tallér

A nálunk ritkán előforduló pénzek közé tartozik. Mindössze két alkalommal történik róla említés az 1695-ös adólajstromban „item adott egy spades tallért, tall. 1, gar(as) 2.” „Item egy hasonló spades tall.” Ez a forrásainkban ritkán felbukkanó pénz biztosan nem játszott komoly szerepet a pénzforgalomban, de az a tény, hogy adófizetésre is használták, jelzi, nem egyedi esettel állunk szembe. A bizalom iránta az adószedő részéről is megvolt, hisz a legértékesebb tallérokkal egyenértékben fogadta el.

54. Szusztak

Ezt az elnevezést nem egyetlen pénzre alkalmazták. Kőhegyi-Nagy szerint a hatkrajcárossal azonos a XVIII. században.²⁶⁹ Az alább idézendő szövegek kétségesse teszik ezen megállapítás kizárólagosságát az előző évtizedeket illetően. Biztos, hogy lengyel pénzek is voltak e néven forgalomban. Fenntartásunkat, illetve megállapításunkat megerősíti az is, hogy forrásainkban 1640-től találkozunk szusztakkal, míg a hatkrajcárosok verésére csak 1659-től kerül sor.²⁷⁰

A kecskeméti és a nagykőrösi forrásokban, ha nem is nagy tömegben, de rendszeresen fellelhető fizetési eszköz. Nagykőrösön az egyes évek bírái adnak át egymásnak belőle: „. . . szusztakot, negyven számot, forint 80.”²⁷¹ „. . . Ismét ugyan akkor attanak 4 sustakot forint 6.”²⁷² Majd később adófizetésnél leljük fel: „Adott megh 8 sust (azaz) denár 96.”²⁷³ A század végén Kecskeméten munkabért fizettek vele. „A cigányoknak adtam 5 tallért,

267. Uo. 1695. 26. old.

268. HUSZÁR L.: i. m. 62-n egyértelműen rézpénzre utal. Egysillinges esetben ez még el is képzelhető.

269. KŐHEGYI—NAGY: i. m. 114. old.

270. R. GEYER: i. m. 28—29. old.

271. PmL V. 206/a 1640. 182. old.

272. Uo. 1641. old.

273. Uo. 1679. 192. old.

4 sustakot.”²⁷⁴ Alig később: „... alamizsnát kéregető paternek attam 5 szusztakot, item szuszt. egy”²⁷⁵ Különféle bevásárlásokra, pl.: „Nyulakat vettem urak számára, 2 szusztak.” „Abroncsért, hogy Bank Jánost el küldöttem, attam neki 5 szusztakot.”²⁷⁶ A századfordulón jelentősége átmenetileg megnőtt. Ezt nemcsak a viszonylag gyakori előfordulás igazolja, hanem az összegek nagysága is. 1695-ben Magó Mihály a 2401 tallérnyi összeggel „szusztakul és polturájul tall. 8”-at adott át utódjának.²⁷⁷ Itt nem is az összeg nagysága a figyelemre méltó, hanem az, hogy semmiféle más aprópénz nem szerepelt, 1699-ben viszont az 575 tallér között „Primo lengyel sustak pénz 53 tallér.”²⁷⁸ 1703-ban pedig a székbírák „Kész pénzt garas és sustakul mindenestül adtam tall. 214, gar. 5, d. 9.”²⁷⁹

Tehát a garasok mellett, ha átmenetileg is, a lengyel pénzek Kecskemén is gyakoribbak lettek a XVII–XVIII. század fordulóján.

Igen nagy gondot jelent a szusztak forgalmi értékének meghatározása forrásaink alapján, mivel az esetek többségében nincs viszonyítási alap. Az első két adatunk minden bizonnyal nagyobb címletekre utal.

1640: szusztakot 40 számot f 80 egységenként 200 denár.

1641: attanak 4 sustakot f. 6 egységenként 150 denár.

A további adatok azonban többé-kevésbé egybehangzóak:

1641	40 sustak f 6	15	denár
1678	9 sustak f 1, d. 8	12	denár
1679	8 sustak 96 den.	12	denár
1688	174 sustak teszen f 16, d. 80	9,65	denár

Ugyanilyen értéket ad meg a Magyar Művelődéstörténeti Kislexikon is: „sustak két garas vagyis hat krajcár”²⁸⁰

55. Tallér

A tallér-pénzlábra való áttérés jelentette az újabb kori pénzviszonyok kezdetét. Ausztria 1524-ben kezdte veretni a tallért. Nálunk 1553-ban vezették be ezt a pénzt, mely ettől kezdve hosszú időn át a magyar pénzviszonyok egyik meghatározójává vált.²⁸¹

274. RE gn 1688. old.

275. Szk 1691. 57. old.

276. Szk 1691. 82. és 75. old.

277. Szk 1695. 59. old.

278. Szk 1699. 62. old.

279. Szk 1703. 7. old.

280. ZSÁMBÉKI: i. m. 370. old.

281. HUSZÁR: Pénzforg. 1171–1174., illetve HUSZÁR: Habsburgközi 24–29. old.

A magyar tallér mellett nálunk különféle külföldi veretek is elterjedtek: az imperialis, vagy más néven császár tallér, a gréci-, a reichs tallér stb. Ezeknek és a körmöci tallérnak finomsága és színsúlya lényegesen nem tért el, ezért forgalmi értékük is általában azonos. Csak néhány különleges tallérveret, pl. az oroszlanos tallér értéke tért el amazokétól.²⁸² (L. még az egyes címszavaknál.)

1659-ben új szakasz kezdődött a tallér történetében. A március 28-i királyi rendelet értelmében egyrészt ettől az időponttól kezdve az osztrák tallérok is átvették a tirolai pénzlábat, tehát a tallérverés mindenütt egyforma lett a Habsburg-birodalom területén, másrészt a krajcár értékű pénzek verését Magyarországon is elrendelték.²⁸³ A 15 krajcárrost például olyan tömegesen verték, hogy a forgalma már inflációs jeleget öltött, és közvetlenül hozzájárult a tallérok drágulásához. Így már valójában nem is a tallér, hanem a 15 krajcáros lett a pénzrendszer értékmérője. Ez az állapot csak 1683-ban szűnt meg, amikor a tallér értéke 90 krajcárról 105 krajcárra emelkedett.²⁸⁴ Ezt a folyamatot I. Lipót 1692. szeptember 28-i rendelete véglegesítette.²⁸⁵ A tallérok drágulásához hozzájárult az is, hogy 1695-től a krajcár-infláció elleni védekezésül felhagytak az egész tallérok verésével.²⁸⁶

A tallér a hódoltság területén is az egyik legelterjedtebb és az egyik legkedveltebb fizetési eszköz volt. Az állami adók kiegyenlítése, a helyi adófizetés során a földesúri cenzus megküldésekor, kölcsönök, bírságok lerovására, adásvételnél egyaránt gyakran használt pénz. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy a hódoltság utolsó évtizedében egyre ritkábbá válik a „formális”, tehát a ténylegesen kivert tallér.²⁸⁷ Mind gyakrabban különféle kisebb értékű ezüst pénzek helyettesítik, és 1686-tól leggyakrabban számítási pénzként emlegetik. Sajnos, forrásaink nem minden alkalommal jelzik, hogy vert érméről, vagy apróbb pénzekből összeállított tallérről van-e szó. Ezért nehéz helyzetben vagyunk, ha a tallér pénzforgalomban való arányát akarjuk érzékeltetni. Kizárólag azokat az adatokat használhatjuk fel ilyen célra, melyek félre nem érthetően tájékoztatnak bennünket. A tallér forgalmára utaló egyre ritkább adatok alapján is nyílik azonban lehetőség, hogy e fél száz esztendőben történő változásokat nyomon követhessük. Min-

282. HORVÁTH T. A.: A tallér értékváltozásai . . . 26. old.

283. HUSZÁR: Pénzforgalom . . . 1177. old.

284. HUSZÁR: uo. 1180. A még mélyebben fekvő ok a kis értékű aprópénzek értékének folyamatos romlása volt, amely a 15 krajcáros viszonylagos értéknövekedését eredményezte. R. GEYER: Münz und Geldgeschichte 28—29. old. (IN A. F. Pribram: Materialien zur Geschichte und Löhne in Österreich. Wien. 1938.) adata a tallér értékváltozását illetően: 1659: 90, 1667: 96, 1680: 96, 1683: 105, 1683: 105, 1693: 120 krajcár.

285. KUPA: i. m. 14.

286. BUZA János: A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században. T. Sz. 1977. 101. old.

287. E sajátosságokkal is részletesen foglalkozik BUZA J. idézett munkájában.

XVII. táblázat

A TALLÉR FORGALMA A KECSKEMÉTI TISZTSÉGVISELŐK ELSZÁMOLÁSAI ALAPJÁN

Év	Az előforduló tallérok száma	A tallér értékének %-os aránya az egész összegben	Az összeg rendeltetése, eredete, illetve az elszámoló
1600	97	10,6	török adó
1600	22	1,8	Kun János bíró
1600	8	1,9	Rákóczi cenzusa
1662	932	45,8	főbíró
1664	80	53,7	kölesön
1664	2	4,3	főbíró
1669	165	35,6	főbíró
1670	350	55,4	főbíró
1670	270	39,0	adószedő
1673	762	85,9	főbíró
1673	239	49,9	török adó
1674	701	73,7	főbíró
1675	75	25,0	főbíró
1676	560	80,0	székbírák
1680	1290	58,2	adószedő
1680	1000	95,0	főbíró
1681	648	28,8	adószedő
1682	148	6,6	adószedő
1682	425	23,1	adószedő
1683	55	2,8	adószedő
1683	200	22,7	adószedő
1683	425	22,4	adószedő
1683	10	2,7	kisbírák
1684	541	23,7	főbíró
1684	40	11,2	főbíró
1685	626	33,3	török adó
1686	830	83,0	német adó
1687	11	2,5	kölesön
1687	3	6,2	kölesön törlesztés
1695	127	4,7	főbíró
1696	127	4,0	főbíró
1696	2	1,4	főbíró
1696	5	1,2	székbírák
1697	133	3,1	főbíró
1697	53	9,5	adószedő
1697	5	11,1	másodbíró
1697	190	2,5	summa generalis
1698	225	17,5	adószedő
1699	25	19,0	főbíró
1701	104	42,3	székbírák
1704	127	26,25	főbíró

denekelőtt a városi számadások alkalmasak erre, mivel hitelt érdemlően és szükségszerűen pontosan számoltak el egyes tisztségviselők a kezükbe került összegekről. Bár kétségtelen, hogy ők minden bizonnyal szándékosan visszafogták a vert tallérokot, és a bérek kifizetésére, valamint a város számára történő vásárlások alkalmával a kevésbé értékes apróbb pénzzel fizettek, a még így is igen sokféle pénzfajtából összetevődő elszámolt összegek érzékeltetik, a tallér milyen arányban fordult elő ezekben. Mivel hasonló összesítés más területekről nem áll rendelkezésünkre, az alábbi táblázatok rendkívül hasznos tájékoztatást jelentenek számunkra. (L. a XVII. számú táblázatot.)

Táblázataink összeállításakor az volt célunk, érzékeltessük, a több pénzféleségben szám szerint hány tallér volt, illetve a tallérok a feltüntetett összegnek milyen %-át képezték. Maga módján mindkét mutató igen hasznos lehet. A tallér %-os arányának meghatározását annak és az összes többi pénz dénárértékének alapulvételével végeztük el.

Érthető, hogy forrásaink időbeli behatároltsága és jellege szabta meg, mely évből tudunk táblázatainkba adatokat gyűjteni. Bár a választott időpont előttről való az első három adatunk, érdemesnek tartottuk az itt történő közlését, mivel egy távolibb szakasz tallérforgalmába enged egy pillantást.

A következő táblázatunkat a Református Egyház gondnokának elszámolásai alapján állítottuk össze. A számadásokat itt is épp oly gondosan vezették, mint a városnál, azok jelentős hányada az általunk tárgyalt időszak utolsó negyedszázadából maradt fenn. (L. XVIII. táblázatot.)

XVIII. táblázat

A TALLÉR FORGALMA A REFORMÁTUS EGYHÁZ GONDNOKÁNAK ELSZÁMOLÁSAI ALAPJÁN

Év	Az elforduló tallérok száma	A tallér értékének %-os aránya az egész összegben	Az összeg rendeltetése, eredete, illetve az elszámoló
1683	2	2,2	alamizsna
1684	162	12,4	gondnok elszámolása
1693	2	0,7	gondnok elszámolása
1695	56	12,2	gondnok elszámolása
1696	7	1,24	befizetés
1696	69	11,4	gondnok elszámolása
1697	6	0,9	gondnok elszámolása
1701	2	0,3	gondnok elszámolása
1702	4	0,8	bevételek
1706	195	11,6	végrendelet
1707	12	1,5	bevételek
1709	24	2,2	gondnok elszámolása

Összesítésünk tanúsága szerint a tallér forgalma a török kiűzése előtt Kecskeméten a városi számadásokban viszonylag magas volt. E megállapítás megbízhatóságát növeli, hogy 1662-től 1686-ig csaknem minden évből áll rendelkezésünkre adat, illetve jelentősebb pauza alig akad. Számottevő csökkenés csak a török kiűzése után tapasztalható. Ezt érzékelteti az is, hogy 1687-től 95-ig nem leltünk itt felhasználható adatot. De csaknem ugyanilyen időbeli megszakítás lehető fel a református gondnok elszámolásában is. Ennek okát részben a törökellenes harcok nyomán létrejött általános és súlyos elszegényedésben, részben a marhakereskedés rohamos csökkenésében és a birodalomban kibontakozó pénzügyi válságban kereshetjük.

A tallér forgalmának felvázolásán túl rendkívül fontos, hogy annak értékváltozását is nyomon kövessük. A hosszú időn át meghatározó szerepet játszó pénz értékének alakulása, ismerete nélkül ezen időszak gazdasági életéről elfogadhatóan pontos képet alkotni aligha lehet.

Mivel a tallér értékének változásáról a hódoltság területén nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre, célszerűnek tartjuk, hogy a változást évről évre rögzítsük. Kiindulásnak itt is felhasználhatjuk a Hornyik-kötetektől rendelkezésünkre álló korábbi adatokat, hogy így is érzékeltessük az értékváltozás ütemét és arányát. Hasznosnak látjuk azt is, hogy az érték meghatározására minél sokrétűbb adatsort állítsunk össze, annál is inkább, mivel a gyakori változás és a nem ritka önkényes értékelés okozta bizonytalanságot csak így tudjuk egyértelműen korlátozni. Táblázatunkban a tallérnak a garashoz, a timonhoz és a dénárhoz viszonyított arányát, értékét rögzítjük.

Tekintettel arra, hogy feljegyzéseinkben nemcsak a kecskeméti értékváltozásokra találtunk adatokat, hanem a budai (török) és a királyi területen meglevő gyakorlatra is, azokat külön-külön csoportosítva rögzítjük.

Itt nem vállalkozhatunk arra, hogy a tallér és az arany közötti értékarány változását részletesen bemutassuk, csupán utalunk arra, hogy a tárgyalt időszak nagyobb részében két ezüst tallért adtak egy arany forintért (dukátért). (L. még aranyforint.)

A választott időközben a tallér értékének változásában három jelentősebb szakaszt tudunk megkülönböztetni. Az első és a leghosszabb, a hódoltság ideje. Ekkor meglepően nagy arányú értékváltozást állapíthatunk meg. 1626-hoz viszonyítva a hódoltság korának végére Kecskeméten a tallér dénárértéke 224%-kal nőtt. (A Kipper-kor előtti értékéhez viszonyítva pedig 266,6%-os a növekedés.) Egyben ismét rögzítenünk kell, hogy ekkor viszonylag nagy számban forog még közkézen.

A TALLÉR ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA A HELYI FORGALOM ALAPJÁN²⁸⁸

Év	A tallér értékére utaló megszövegezések	A tallér értéke más pénznemben kifejezve		
		gar.	den.	timon
1600	97 tallért, mely tészen 101 for. 85 pénzt egy tallér = 1 forint 5 denár — elszámolás H. J. II. 44—45.	—	105	—
1626	28 tallér tészen fl. 36 H. J. II. 182.	—	105	—
1629	30 tallér, mely tészen fl. 37, den. 50. H. J. II. 182.	—	125	—
	adtunk húsz császár tallért, mely tészen fl. 57, den. 5. H. J. II. 183.	—	187	—
1632	attunk egy császár tallért f.1, den 50-ért (Nagykörös),	—	150	—
1636	egy tallért f. 1, den. 50-ért (Nagykörös)	—	150	—
1658	alkuttam penigh meg . . . száz harmincött tallérokban, idest két száz tizen hat forintokban . . . R. E.	—	160	—
1662	8751 forint és 40 denár = 5470 tallér 10 forint és 10 den. = 6 tallér — adó 22 forint és 40 denár = 14 tallér — mészárosok elszámása	—	160	—
1663	3 forint és 20 denár = 2 tallér — adó 5 tallér timon nyolcával 12 garas = 2 tallér 18 timon = 2 tallér 3 tallér timonul kilencével 50 garasra és egy tallérra fizetünk tall. 9, den. 50 Volt az garas pénz tall. 132 hatával — — elszámolás	— — 6 — — — 6 6	— — — — — — — —	— 8 — 9 9 — — —
1664	tallér 12 hatával — elszámolás 8 forint = 5 tallér 1 tallér = 6 garas tallér tíz timonul 9 tallérra való garast hatával — elszámolás 4 tallérra való timont tizével garas tallér 46, hatával a garast	— — 6 — — 6 — 6	— 160 — — — — — —	— — — 10 — — 10 —

288. HORVÁTH T. A.: A tallér értékváltozásával foglalkozó, már idézett rendkívül fontos tanulmányában és közlésében nem vállalkozhatott arra, hogy a helyi értékek alakulását pontosan kimutassa. Az országos gyakorlatot tükröző adatai nem teszik feleslegessé a helyi jellegű gyűjtéseket és összesítéseket.

XIX. táblázat folytatása

Év	A tallér értékére utaló megszövegezések	A tallér értéke más pénznemben kifejezve		
		gar.	den.	timon
1665	16 forint = 10 tallér	—	160	—
	8 forint és 40 den. = 5 tallér	—	168	—
	14 forint és 40 den. = 9 forint	—	160	—
	1 tallér = 10 timon	—	—	10
1666	a tallér ment tíz timonra — elszámolás	—	—	10
	In unverszum conupatalvá(n) a taller			
	2 forintban jár	—	200	—
	5 forint = 2,5 tallér	—	200	—
	6 forint = 3 tallér	—	200	—
	1 tallér = 10 timon	—	—	10
	1 tallér = 192 denár	—	192	—
	1 tallér = 2 forint és 5 den.	—	205	—
	2 tallér = két oroszlanos és 5 timon	—	170	—
	tall. 35, idest fl. 70.	—	200	—
1667	6 forint = 3 tallér	—	200	—
	4 forint = 2 tallér	—	200	—
	1 tallér = 10 timon	—	—	10
	garas tíz polturás hatával volt			
	19 tallér — elszámolás	6	—	—
1668	abban volt poltura pénz, 60 polturájával olvasván, 15 tallérra való — elszámolás	—	180	—
	33 forint facit 15,5 tallér — adás-vétel	—	212	—
	38 forint facit 19 tallér — adás-vétel	—	200	—
	16 forint = 8 tallér	—	200	—
	12 forint = 6 tallér	—	200	—
1669	0,5 tallér = 5 timon	—	—	10
	2 tallér = 9 timon és 20 denár	—	—	10
	0,5 tallér = 1 forint 10 denár	—	220	—
	tall. 17., idest f. 34. R. E.	—	200	—
	11 forint = 5 tallér	—	220	—
1670	1 tallér = 11 timon	—	—	11
	1 tallér = 10 timon	—	—	10
	2 tallér = 22 timon	—	—	11
	tall. 17, idest fl. 34 — R. E.	—	200	—
	2 tallér = 4 forint 40 denár	—	220	—
1671	1 tallér = 2 forint és 60 denár	—	260	—
	1 tallér = 13 timon	—	—	13
	3 tallér = 39 timon	—	—	13
1671	0,5 tallér = 130 denár	—	260	—
	1 tallér = 2 forint és 60 denár	—	260	—

XIX. táblázat folytatása

Év	A tallér értékére utaló megszövegezések	A tallér értéke más pénznemben kifejezve		
		gar.	den.	timon
1672	6 forint és 50 denár = 2,5 tallér	—	260	—
	1 tallér = 13 timon	—	—	13
	1 tallér = 2 forint és 60 denár	—	260	—
	1 tallér = 13 timon	—	—	13
	két tallérért 26 timont —	—	—	—
	H. J. II. 201.	—	—	13
1673	0,5 tallér = 120 denár	—	240	—
	1 tallér = 2 forint és 40 denár	—	240	—
	1 tallér = 13 timon	—	—	13
	2022 forint és 20 denár = 842,5 tallér — adóösszesítés	—	240	—
1674	1 tallér = 2 forint és 40 denár	—	240	—
	0,5 tallér = 1 forint és 20 denár	—	240	—
	24 forint = 10 tallér	—	240	—
	1 tallér = 13 timon	—	—	13
	1 tallér = 12 timon	—	—	12
	2 tallér = 26 timon	—	—	13
	103 talléron ment el olvasván az timont	—	—	—
	13, 103 timon — sz. k.	—	—	13
	olvasván 12 timonnal — sz. k.	—	—	12
	tallér 11 = forint 26 és denár 40 —	—	—	—
	adás-vétel — Sz.	—	240	—
	garast hatával olvasván egy tallér számban — sz. k.	6	—	—
	2152 forint = 896 tallér — adóösszesítés	—	240	—
1675	10 tallér = 24 forint	—	240	—
	tallér 67 in flo. 2 den. 50. — elszámolás juhok eladásáról	—	250	—
1676	1 tallér = 240 denár	—	240	—
	1 tallér = 1 orozslános és 20 denár	—	—	—
	0,5 tallér = 1 forint és 20 denár	—	240	—
	1 tallér = 1 orozslános és 1 timon	—	—	—
	1 tallér és 30 dénár = 7 garas	—	—	—
1677	12 timonával olvasva a tallért — székbírák elszámoltatása — sz. k.	—	—	12
	„1 tallérszámot 244 pénzben tudván” — csaplárok elszámoltatása sz. k.	—	244	—
	2 tallér = 4 forint 80 denár	—	240	—
	0,5 tallér = 120 denár	—	240	—
	1 tallér = 12 timon	—	—	12
	2 tallér = 13 garas	6,5	—	—

XIX. táblázat folytatása

Év	A tallér értékére utaló megszövegezések	A tallér értéke más pénznemben kifejezve		
		gar.	den.	timon
1678	3,5 tallér = 8 forint és 40 denár			
	— adás-vétel	—	240	—
	tallér 68 teszen 163 forint és 20 denár —			
	— juhok gyapjának eladása	—	240	—
	tudván az tallért ad denarius 220	—	220	—
1679	5 tallér = 12 forint	—	240	—
	1 tallér = 6 garas és 24 denár			
	2 tallér = 13 garas	6,5	—	—
	0,5 tallér = 3 garas és 12 denár			
	1 tallér = 12 timon	—	—	12
1680	1 tallér = 240 denár	—	240	—
	1 tallér = 12 timon	—	—	12
	3 negyed (t.i. tallér) = 9 timon	—	—	12
	2 tallér = 13 garas és 12 denár			
	4 tallér = 26 garas és 24 denár			
1681	1 tallér = oroszlanos és 40 denár			
	1 tallér = 2 forint és 40 denár	—	240	—
	1,5 tallér = 18 timon	—	—	12
	1,5 tallér = 10 garas	6,66	—	—
	2 tallér = 13 garas és 12 denár			
1681	3 tallér = 20 garas	6,66	—	—
	olvasván 13-val a garast — adás-vétel	6,5	—	—
	olvasván huszával a garast 3 tallér számban	6,66	—	—
	tallér 100 absque denár 14 — itt való módon nro. 666 garas, 6 denár — elszámolás	6,66	—	—
	1 tallér = 240 denár	—	240	—
	2 tallér = 13 garas és 12 denár			
	3 tallér = 20 garas — pénzváltás	6,66	—	—
	tizenhármával a garast két tallér számban — kölesön	6,5	—	—
	nyolevan polturát egy tallér számban —			
	— Thökolyhez küldött emberek útiköltsége — sz. k.	—	240	—
	hat öreg huszon ött pénzes garasokkal egy tall. számban — elszámolás —			
	hetivel számlálva a garast — elszámolás — sz. k.	7	—	—
garast huszával 3 tallérba — elszámolás — sz. k.	6,66	—	—	

XIX. táblázat folytatása

Év	A tallér értékére utaló megszövegezések	A tallér értéke más pénznemben kifejezve		
		gar.	den.	timon
1682	3 tallér = 20 garas	6,66	—	—
	1 tallér = 7 garas	7	—	—
	6 tallér = 42 garas	7	—	—
	10 tallér = 24 forint	—	240	—
	3 tallér = egy arany és 6 garas			
	15 tallér = 7 arany			
	5 tallér = 2 arany és 5 garas			
	3 tallér = 21 garas	7	—	—
	12 tallér garasul — superfluvium 8. polt. R. E. kölcsön			
	30 tall garasul superfluvium 56 pénz R.E. kölcsön			
	16 tall garasul superfluvium 62 pénz R.E. kölcsön			
	13 -val a garasokat harminc tallérokat, superfluvium 56 pénzt — R.E. kölcsön			
	12 tall superfluvium egy garas — R.E. kölcsön			
	12 tall superfluvium 48 pénz — R.E. kölcsön			
	16 tall. garasul — supefluvium 16 polt. R.E. kölcsön			
	tall 2 = gar 14, den 10 R.E. kölcsön			
	10 tallér = 4 arany és 10 garas			
	8 tallér = 3 arany és 11 garas			
	6 tallér = 2 arany és 12 garas			
	2 tallér = 13 garas és 36 denár			
	9 tallér = 63 garas	7	—	—
	tizenhármával a garast két tallérban — az előző évről maradt pénz elszámolása — sz. k.	6,5	—	—
	tallér 25 hetivel — elszámolás — sz. k.	7	—	—
1683	1 tallér = 2 forint és 80 denár ²⁸⁹	—	280	—
	4 tallér = 1 arany és 13 garas			

289. Szinte hihetetlennek látszik, hogy a következő évek során a tallér és az arany áglója a hódoltság területén milyen magasra emelkedett. Ennek révén még jobban nőtt az ország nyugati részén és a hódoltság területén tapasztalható értékkülönbség. Ez a változás nem máról holnapra jelentkezett, és nem lehet valamely tisztségviselő önkényének tulajdonítani, vagy a tanács által diktált kényszerárfolyamnak betudni. Azért is idézünk ezen évből különösen sok adatot, mivel a reformátusok gondnokának fejegyzései sorozatosan utalnak a superfluvium, a felár meglétére, növekedésére, melynek révén a „formális” tallér dénárértéke váratlan magasságot ért el.

XIX. táblázat folytatása

Év	A tallér értékére utaló megszövegeзések	A tallér értéke más pénznemben kifejezve		
		gar.	den.	timon
	2 tallér = 13 garas	6,5	—	—
	2 tallér = 15 garas	7,5	—	—
	1 tallér = 28 vadszám utáni adó	—	280	—
	4 tallér = 28 garas	7	—	—
	2 tallér = 13 garas és 40 denár			
	1 tallér = 5 garas és 80 denár	7	—	—
	2 tallér = 14 garas	7	—	—
	5 tallér = 2 arany és 5 garas			
	3 tallér = 2 oroszlanos és 20 denár			
	tallér tíz, hetivel — kölcsön — sz. k.	7	—	—
	tizenkét polturásokat hoztak hét tallérra			
	valót hetivel — elszámolás — sz. k.			
	14 timont tudván egy tallérba — sz. k.	—	—	14
	tizenhármával a gar-t olvasván 30 tall.			
	superfluvium 56 den — R. E. kölcsön	6,5	—	—
	180 tall. után superfluviumot 3 Ft. — R.			
	E. kölcsön			
	14 tallérért 91 garast — R. E. kölcsön	6,5	—	—
	57 tallért tizenhármával olvasván a garast			
	két tallér számban — R. E. kölcsön	6,5	—	—
	12 tall. 48 pénz felár — R. E. kölcsön			
	16 tall. felár 16 poltura — R. E. kölcsön			
1684	timonul tall. 11, olvasván 14, tallér számban — R. E. kölcsön	—	—	14
	1 tallér 2 forint és 80 denár	—	280	—
	6 tallér = 16 forint és 80 denár	—	280	—
	1 tallér = 7 garas	7	—	—
	40 tallér hatával	6	—	—
	az apácák adaja: 212 tallér — hatával	6	—	—
	1 timon tallér = 250 denár	—	250	—
1685	1 tallér = 280 denár	—	280	—
	1 tallér = 7 garas	7	—	—
	3 tallér = 1 arany és 6 garas			
	timon híján 4 tallér = 11 forint	—	275	—
	1617 forint és 85 denár = 577 tallér,			
	2 forint és 25 denár — adóösszesítés	—	280	—
1686	1 tallér = 7 garas	7	—	—
	1 tallér = 1 oroszlanos és egy garas	—	210	—
	1 tallér = 2 forint és 10 denár	—	210	—
	tallér 17 hetével — elszámolás — sz. k.	7	—	—
	1000 forint „facit itt való módon 7 gara-			

XIX. táblázat folytatása

Év	A tallér értékére utaló megszövegeзések	A tallér értéke más pénznemben kifejezve		
		gar.	den.	timon
1686	sával tallér 571, garas 3'' — sz. k.	7	—	—
	136 tallér hetével — a város vette fel kölcsönként — sz. k.			
	tallér 11, kik között volt (keresztes) 5, az többi hatával — elszámolás — sz. k.	6	—	—
	„flor. 24, tall. facit nro. 11, gar. 3''	—	210	—
1687	22 tallér = 44 fl. és 94 den.	—	204	—
	tall. nro. 212 . . . tall. integros faciunt nro. 182 és 2 gar.	—	210	—
	Fáy Györgynek két esztendei adaját fizettük meg tall. nro 25 hatával számlálva a garast. Léven benne 10 formális Tallér, ezeknek a főleit hozzá tudván tessen nálunk való tallérokat 22 gar. 6	—	210	—
	„ . . . tallér hét garassával vétetett . . . ” — bevezető megjegyzés az adólajstromhoz	7	—	—
	10 kurta forint . . . talléros integros faciunt nro 48, absque den. 80	—	210	—
	1 tallér = 70 poltura	—	210	—
	1 tallér = 2 forint és 10 denár	—	210	—
	„számlálván az öreg garasokat hetével egy tallérban” — H. J. III. 174.	7	—	—
	tallér 18 hatával — Nagy György rabtól vásárolt egy pár puskának és egy „karabin”-nak az ára — sz. k.	6	—	—
	1688	1 tallér = 2 forint és 10 denár — adó öt tallért adtunk a szamar árában, hetével az garast — sz. k.	—	210
tallér 20 hetével — János Deák bére — sz. k.		7	—	—
„Az kik az ecclesianak adóssak: Szabó István 12 tall. hatával adott meg benne 6 tall. hatával R. E.		6	—	—
Bíró György fiai 50 tall. hetével attanak meg benne 20 tall. hatával” — R. E.		6	—	—
1689	20 tallérok helyében flor. No. Hungaricales 40, azaz negyven forintokat.	—	200	—
	2 garas és 2 poltura — Vay Ábrahámnak fizetett cenzus	—	207	—
	12,5 tallér garasban fizetve = 14 tallér	—	196	—

XIX. táblázat folytatása

Év	A tallér értékére utaló megszövegeзések	A tallér értéke más pénznemben kifejezve		
		gar.	den.	timon
1690	Kohárinak 800 tallér hetével = 933 tallér és 2 garas	7	—	—
	a tallérokot minden ember hét-hét öreg garasban vegye el — tanácsi határozat	7	210	—
1691	12,5 tallér garas pénzül = 14 tallér hatával	—	202	—
	Magó Mihály adott 100 tallérokot garas pénzül hetével . . .” — R. E. — kölcsön	7	—	—
1693	„Az egész tallérokot hétt öreg garasokban” elszámolás — sz. k.	7	—	—
	gróf Kohári Farkas számára járt volna 800 tallér, „adtam az Tallérnak mostan nyolc garasával folyó alkalmatosságával 928 tallérokot hat garasával . . .”	8	—	—
1694	Vettem 14 tallért, melyért esett 16 tallér — helyben	—	206	—
	2 tallérért 4 bomlott forintokat a formális tallért számlálván hét garasban — R. E.	7	—	—
1695	20 formális tallér = két-két forint — sz. k.	—	210	—
	Adott egy timon forma tallért 8 garasban — adó	8	—	—
	négy közönséges tallér 7 garasos — sz. k.	7	—	—
1696	1 tallér és 1 garas = 1 fond tallér	—	210	—
	négy tallérban 3 gréczi forma tallér	—	210	—
	1 tallér és 1 garas = 1 lengyel tallér egy formális 8 garasos tallér — alamizsna R. E.	—	210	—
	„Derék adóra adtam tall. 800 8—8 garasával, mely csinál 6—6 garasával 1200.” — Kohári cenzusa	8	—	—
	374 ezüst tallér helyett 748 rénes forint — Kohári cenzusa	—	240	—
1697	A császár tallérok folytanak nyolc harminc pénzben folyó garasokban. — sz. k.	8	240	—
	A közönséges tallérok hét garasokban. — sz. k.	7	210	—
	A garasokból csinált tallérok, melyek tudni illik nem formális tallérok 180 den., akár 6 tíz polturas garasban folytanak. — sz. k.	—	180	—

XIX. táblázat folytatása

Év	A tallér értékére utaló megszövegezések	A tallér értéke más pénznemben kifejezve		
		gar.	den.	timon
1698	800 ezüst tallér helyett 1600 rénes forint — Kohári cenzusa	—	240	—
1699	„Vadszáma hajlott a Blts. városnállevő 25 keresztos talléroakra, mely tall. 18, gr. 2” — adó a császár tallért a német tiszt 7—7 garasával vette el — sz. k. egy tallér 30 kis garas és 68 pénz — szőlő-vásárlás az adószedés során 8—8 kongó garasban számolták a császár tallért	7 — 8	— 248 —	— — —
	800 ezüst tallér helyett 1600 rénes forint — Kohári cenzusa	—	240	—
1701	800 ezüst tallér helyett 1600 rénes forint — Kohári cenzusa	—	240	—
1703	800 ezüst tallér = 1600 rénes forint — Kohári cenzusa	—	240	—
1706	formális négy tallér = veres pénzül 8 tallér — sz. k.	—	210	—
1707	1 tallér = 2 bomlott forint — adó „12 formális tallért tudván 20 tallér számba” — R. E.	—	300	—
1709	800 ezüst tallér = 1600 rénes forint — Károlyi cenzusa	—	240	—

XX. táblázat

A TALLÉR ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA A TÖRÖKNEK TÖRTÉNŐ KIFIZETÉSEK ALAPJÁN

Év	A tallér értékére utaló megszövegezések	A tallér értéke más pénznemben kifejezve		
		gar.	den.	timon
1600	Budára . . . adó lerovására . . . 97 tall. mely tészen 101 for., 85 pénzt H. J. II. 44.	—	105	—
1626	Janicsár Aga vitte el a tallért száztizenhét pénzért H. J. II. 189.	—	117	—
1627	222 tallért és den. 30, az ki tött egészben fl. 300. H. J. II. 189.	—	135	—

XX. táblázat folytatása

Év	A tallér értékére utaló megszövegeзések	A tallér értéke más pénznemben kifejezve		
		gar.	den.	timon
1647	Cseri basának . . . tall. 8 = f. 12. H. J. II. 200.	—	150	—
	zsákszedő töröknek . . . tall. 15 = fl. 22,5 H. J. II. 200.	—	150	—
1663	tatár csauznak tall. 40, az garast negyével — adó	4	—	—
	Nazur bégnek . . . 100 tallérra adtunk 500 garast	5	—	—
1664	tallér 35, két forintot minden tallérért — adóbefizetés	—	200	—
	summánkban — minthogy jó tallérunk nem volt — 6 n(agysá)ga minden tallérért ket-ket forintot vett rajtunk	—	200	—
	Murtizánnak . . . tallér 60 denarul, tallér is den 195	—	195	—
1665	a főbíró Budára menve vitt magával garast hetivel tall. 33 — elszámolás	7	—	—
1672	császár adajára . . . az tallért vették el forint 2, denár 55	—	255	—
1674	császár adaja . . . tallér in forint 2, denár 70	—	270	—
	Nazur ki hánt 27 tallért, adtuk meg timonul, ment reá 27 timon (azaz for. 5, den. 40) — sz. k.	—	—	—
	harács pénz . . . 1 tallért 2 forint és 65 dénárban	—	265	—
	török tolmácsnak — tallér 20 timonul ment reá forint 52, 13 timonával	—	260	13
1675	harács . . . 1 tallér = 2 forint és 70 denár	—	270	—
	császár adaja — 1300 forint = 487 tallér	—	267	—
	császár adaja — tallér in fr. 2, den. 70.	—	270	—
1676	császár adaja . . . a tallért bevévén forint 2, den. 70.	—	270	—
1677	az esizmadia bulyok basa számára 10 tallért in flo. 26	—	260	—
	janicsár agának . . . vevén el a tallért in flo. 2, den. 70.	—	270	—
1678	császár adaja . . . tudván az tallért ad denáriis 270	—	270	—
1679	harács . . . tallér 392 absque 60 = 1057 forint és 68 denár	—	270	—

XX. táblázat folytatása

Év	A tallér értékére utaló megszövegeзések	A tallér értéke más pénznmemben kifejezve		
		gar.	den.	timon
1681	harács . . . 455 tallér = 1228 forint és 67 denár	—	270	—
	harács . . . 416 tallér = 1123 forint és 20 denár	—	270	—
1682	harács . . . 413 tallér = 2740 garas — sz. k.	6,63	—	—
	császár adaja . . . tallér 605,5 absque denár 6, facit 1452 forint, 14 denár	—	240	—
1683	a tatárok három rabért 1300 garast, vagyis 325 tallért vontak — H. J. III. 90.	4	—	—
	harács: 192 tallér és 40 denár = 1345 garas és 20 denár	7	—	—
1684	töröknek történő kifizetés . . . tizenhármával a timont egy tallérban	—	—	13
	harács . . . flo. 656, den. 20 facit tallér 223	—	294	—
	harács . . . flo. 538, den. 20 facit talleros 192, den. 40	—	200	—
	császár adaja . . . flo. 2059, den. 20 facit tall. 700, gar. 3.	—	294	—
1684	timonul tall. 11, olvasván 14 tallér számban	—	—	14
	1 tallér = 2 forint és 80 denár	—	280	—
	6 talér = 16 forint és 80 denár	—	280	—
	1 tallér = 7 garas	7	—	—
1685	1 tallér = 280 denár	—	280	—
	1 tallér = 7 garas	7	—	—
	4 tallér — 11 forint	—	275	—
	1617 forint és 85 denár = 577 tallér és 2 forint, 25 denár	—	280	—
1686	1 tallér = 7 garas	7	—	—
	1 tallér = egy oroszlános és 1 garas	—	210	—
	1 tallér = 2 forint és 10 denár	—	210	—
	tallér 17 hetével	7	—	—
	1000 forint „facit itt való módon 7 garasával tallér 571, garas 3”	7	—	—
	136 tallér hetével	7	—	—
	tallér 11, kik között volt keresztés 5, az többi hatával	6	—	—
	„flor 24, tall. facit nro 11, gar. 3”	—	210	—
22 tallér = 44 flor és 94 den	—	204	—	

A TALLÉR ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA A FÖLDESURAKNAK ÉS A NEMESI VÁRMEGYÉKNEK
TÖRTÉNŐ KIFIZETÉSEK ALAPJÁN

Év	A tallér értékére utaló megszövegezések	A tallér értéke más pénznemben kifejezve		
		gar.	den.	timon
1600	Rákóczihoz...8 tallér = 8 forint és 40 dénár... H. J. II. 53.	—	105	—
1667	Rákóczi cenzusa...40 forint = 22 tallér és 21 dénár, tudván itt a tallér pro forint 1, dénár 80	—	180	—
	Barius Péter cenzusa...50 forint = 27,5 tallér és 56 dénár	—	180	—
1673	Rákóczi cenzusa... 40 forint, tallér in denár 180, facit 22 tallér 40 den.	—	180	—
1674	Rákóczi cenzusa...tallér 20 teszen forint 40	—	200	—
1677	Vay Ábrahám cenzusa...tallér 12,5 seu flo. 25	—	200	—
1680	Kohári cenzusa...hat garast egy tallér számban.	—	180	—
	50 imperialis tallér 2—2 forintban — Kohári cenzusa	—	200	—
	Győrből kölesön kapott pénz... olvasván a garast hatával egy tallér számban	6	—	—
1681	tallér 100 absque dénár 14... a vár- megyének küldött 200 forint összegben	—	200	—
1682	Thökölynek ... hatával a garast egy tallérban	6	—	—
	Erdődi számára cenzus...olvasván hatá- val a garast egy tallér számban	6	—	—
	Nemesi megyének 200 forintért 100 tallért Nemesi megyének 167 forint és 66 dénárért 83 tallért	—	200	—
	Thököly számára adó... 200 tallér, olvas- ván 13 garasával talléronként	6,5	—	—
1683	németeknek adtunk 1000 tallért hatával hetével faciunt tallért 857 garas — sz.k.	6	—	—
	Kohári Farkasnak honoráriumban ... tallér 40, hatával a garast...	7	—	—
	(királyi területre küldötteknek költségre) 8 tallért, hatával a garast	6	—	—
	németek tartására tallér 300, hatával egy tallér számban	6	—	—
	tarjániaktul vettünk...hatával olvasván a garast...egy tallér számban R. E.	6	—	—
1686	Fáy Györgynek cenzus...hatával számlálván a garast	6	—	—

A török kiűzése és a szabadságharc közötti időszakban megszűnt a helyi és az ország többi részén tapasztalható értékkülönbség. Dénárértéke stabilizálódott, bár a forgalma erősen lecsökkent.

A harmadik szakaszt a szabadságharc ideje képezi, amikor forgalmára alig találunk utalást. Értékében viszont lényegi változás nem ment végbe. Ekkor gazdasági hatása erősen csökkent.

56. Táblás arany

A szakirodalomban nem találkozunk vele. Az 1695-ös adókönyvben találhatunk két rá utaló bejegyzést. „Adott egy táblás aranyat Tall. 2, gr. 5.”, majd „Egy táblás aranyat tall. 2, gr. 4”.

A körmöci, illetve a közönséges arany forgalmi értékében fogadták el.

57. Timon

Francia eredetű pénz, mely 1663-ban jött forgalomba a hódoltság területén. Először Rimaszombat környékén vált ismertté. A harmincados szerint, aki mutatót is küldött a kamarának, háromféle timon volt. Az egyik XIV. Lajos, a másik Guillemus francia palatinus nevét viselte. Ezekből 8 ért egy tallért. A harmadik kisebb volt, két polturában fogadták el.

Nálunk csak egyetlen formájával találoztunk. Ez a török néven elterjedt francia, illetve francia mintára vert pénz az 5 sous nevű váltópénzzel azonos.²⁹⁰ Rohamos gyorsasággal terjedt el az egész Török Birodalom területén, és Magyarországon is kedvelt fizetési eszköz lett.

Kecskeméten a timon 1663-ban már tömegesen fordul elő az adófizetés során. Ettől kezdve másfél évtizeden át az egyik legfontosabb váltópénz volt. A hetvenes évek második felében a tömeges forgalom erősen lecsökkent, és egyre ritkábban szerepel az adók kiegyenlítésére. 1683-ban már csak elvétve akadunk nyomára. Az 1685-ös adókönyvben már ilyen kitétel szerepel: „Timon hiján 4 tallér.” 1686-ban ismét előfordul néhány esetben „témon” formában, de ettől kezdve szinte nem akadunk nyomára. Kecskeméten és Nagykőrösön az előző év pénzügyeinek lezárásakor az 1687-es számadáskönyvekben lelhető még fel.²⁹¹

A timonnak a helyi forgalomban betöltött szerepét jól érzékelteti a főbírói elszámolásokban a többi pénznemhez viszonyított aránya. 1669-ben a 431 tallérnyi összegből 160 tallérnyi volt a timon, tehát az átadott pénz

290. HORVÁTH Tibor Antal: Régi ... 20. old. BUZA János: A tallér és az aranyforint ... 84—85. old.

291. Szék 1687., ill. Nszék 1687. 42. old.

kb. 35,6 százaléka.²⁹² 1670-ben 42,7 százalék.²⁹³ Ettől kezdve a pénzforgalomban betöltött szerepe rohamosan csökkent. 1678: Nagykőrösön Urházi Péter elszámolásában a 49 forint 21 denár összegben 7-féle pénz szerepel és a timon (rossztimon!) f 1, denár 40-nel van képviselve.²⁹⁴ 1679-ben Kecskeméten az 1500 tallérnyi összegben csak 20 forinttal szerepel a garas, a timon és a poltura összesen.²⁹⁵ 1680-ban az 1571 tallérnyi összegben csak 11 tallérra való timon akadt.²⁹⁶ 1682-ben az 1902 tallérban mindössze 4 timon.²⁹⁷ 1687-ben ismét szerepel 330 timon, melyet a török adóban küldtek. Azonban ez is az egész adónak csak elenyészően kis része, a közel 2000 tallérból csak 23,5 tallér értékű.²⁹⁸

Ezek az arányok nem tükrözik ugyan pontosan a timon pénzforgalomban betöltött súlyának alakulását, de mindenképpen illusztrálják arányának fokozatos csökkenését.²⁹⁹

Más célból gyűjtöttük ki azokat az adatokat, amelyek alapján az alábbi táblázatot összeállítottuk. Jól tudjuk, hogy újabb szempontok alapján kell majd az anyagot feldolgoznunk ahhoz, hogy egyértelműen érvelni tudjunk vele. Mégis úgy látjuk, hogy bizonyos mélységig jelen formájában is képes illusztrálni az egyes pénzek forgalmát az adófizetés során. Az összeállítást az egyes évek első 100 adófizetőjének kifizetései alapján állítottuk össze. Az egyes adatok a jelzett pénzzel történő kifizetések gyakoriságát és nem számokkal kifejezett nagyságát érzékelteti. (L. a XXII. táblázatot.)

XXII. táblázat

A TIMON ARÁNYA A HELYI PÉNZFORGALOMBAN

Év	Arany	Tallér	Garas	Timon	Poltura	Nem ellenőrizhető aprópénz
1662	17	111	—	—	—	56
1664	13	132	6	25	2	91
1669	3	101	—	7	—	144
1674	—	233	—	13	—	24
1679	7	167	43	7	—	15
1684	33	159	62	—	—	19
1689	6	133	276	—	21	5

292. Szk 1667—69. 118. old.

293. Szk 1670.

294. Szk. 1678. 168. old.

295. Szk 1679. 181. old.

296. Szk 1690. 97. old.

297. Szk. 1682. 181. old.

298. PmL V. 206/a 1687. 42. old.

299. A táblázat a városi adókönyvek adatainak összesítése alapján készült.

A TIMON FORGALMI ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA

Év	A timon értékére utaló megszövegeзések	Más pénznemekhez viszonyított értéke	
		tallér	den.
1663	100 tall. kilencével az timonul	1:9	—
	5 tallér timon nyoleával — adó	1:8	20
	3 tallér timonul kilencével — adó	1:9	17,77
	8 timon = 160 denár — adó	1:8	20
	18 timon = 3 forint és 20 den. — adó	—	17,77
1664	1 timon = 16 denár — adó	—	16
	2 forint 40 den. = 15 timon — adó	—	16
	10 timon = 165 denár — adó	1:10	16,5
	Szabasaknak tallér 6, timon 9-esivel — török tallér tíz timonul — adó	1:9	—
1665	5 timon = 80 denár — adó ³⁰⁰	—	16
	25 timon = 4 forint — adó	—	16
	1 tallér = tíz timon — adó	1:10	16
	1 tallér = nyole timon — kölesön	1:8	20
1666	2 timon = 40 denár — adó	—	20
	1 tallér = 10 timon — adó	—	20
	11 timon = 210 denár — adó	1:11	19
1667	2 forint = 10 timon — adó	—	20
	0,5 tallér = 5 timon — adó	1:10	20
1668	80 denár = 4 timon — adó	1:10	20
	0,5 tallér = 5 timon — adó	1:10	20
	2 tallér = 9 timon és 20 denár — adó	—	20
1669	1 tallér = 11 timon — adó	1:11	20
	1 tallér = 10 timon — adó	1:10	22
	2 tallér = 22 timon — adó	1:11	20
	6 forint = 30 timon — adó	—	20
1670	1 forint = 5 timon — adó	1:13	20
	1 tallér = 13 timon — adó	—	20
1671	1 tallér = 13 timon — adó	—	20
	1 timon = 20 denár — adó	—	20
1672	1 tallér = 13 timon — adó	1:13	20
	2 forint és 40 denár = 12 timon — adó	—	20
	az timont ismet egy fillér hijannel (vette el a török)		
1673	1 tallér = 13 timon — adó	1:13	18,4
	2 forint = 10 timon — adó	—	20
1674	1 tallér = 13 timon — adó	1:13	18,4
	110 denár = 6 timon — adó	—	18,3

300. Erdélyben 1665-ben 1 timon = 15 pénz. Horváth Tibor Antal: Régi Pénzvek... 20. old.

XXIII. táblázat folytatása

Év	A timon értékére utaló megszövegezések	Más pénzemekhez viszonyított értéke	
		tallér	den.
	1 forint és 20 denár = 6 timon — adó'	—	20
	„Nazur ki hánt 27 tallért adtuk megh timonul, ment reá timon (azaz f. 5 d. 40)''	—	20
	a tallért olvasván 12 timonnal — sz. k.	—	20
	tallér 20 timonul 13 timonával, ment reá forint 52 — török tolmácsnak — sz. k.	—	20
1675	2 forint 80 denár = 14 timon — adó	—	20
	0,5 tallér = 6 timon — adó	1:12	—
1676	180 denár = 9 timon — adó	—	20
	12 timonával olvasva a tallért — a székbírák elszámolásában sz. k.	1:12	20
1677	2 forint és 20 denár = 11 timon — adó	—	20
	tallért 10 in timon 130 — török	1:11	20
	1 tallér = 11 timon és 20 denár — adó	—	20
	16 timon = 1 tallér és 80 denár — adó	—	20
	egy nagy garas = 2 timon — sz. k. — Buda	1:12	20
1678	1 tallér = 12 timon — adó	—	20
	9 timon = 180 denár — adó	—	20
1679	1 tallér = 12 timon — adó	1:12	20
	9 timon = 3 negyed (t.i. tallér) — adó	—	20
	1 forint 80 denár = 9 timon — adó	—	20
1680	8 timon = 1 forint és 60 denár — adó	—	20
	18 timon = 1,5 tallér — adó	1:12	20
1681	1 forint és 20 denár = 6 timon — adó	—	20
1683	14 timont tudván egy tallérba — sz. k.	1:14	20
	24 timon = 12 garas — H. J. II. 202.	—	20
1684	13-val a timont egy tallérban — török	1:13	—
1685	timon híján 4 tallér = 11 forint — adó	—	20
1686	1 témon = 15 denár — adó	—	15
	3 témon = 45 denár — adó	—	15
	11 vadszám után járó adó = 11 témon — adó	—	15

Különösen feltűnő a timon háttérbe szorulása 1676-tól, amikor a garast, illetve az öreg garast tömegesen használják fizetési eszközként. Ettől kezdve a garassal szemben alárendelt szerepet játszik. Tehát Kecskeméten és Nagykőrösön csak kb. másfél évtizeden át volt igazán széles körben elterjedt váltópénz.

Szakirodalmunk a timon magyarországi forgalmának záró dátumaként 1708. évet jelöli meg. „Császárs, Gréczi, Körmöczi és Timon tallérok in. Ren.

flor. 2 értékben járnak.”³⁰¹ Meglátásunk szerint a timon tallér nem bizonyítja a timon forgalmát. Amennyiben bizonyos számú timon vagy garas tallérban kifejezett összeget kívánják megadni, a „tallér garasul”, „tallér timonul” kifejezéssel élnek, vagy a garasból, timonból csinált tallér formulát használják. Az idézett példa meglátásunk szerint egyértelműen tallérra utal, azért is került a többi közismert tallérveret közé. (L. még timon tallér.)

A timon forgalmának körét erőteljesen korlátozta még a 60-as évek során is az, hogy csak a helyi forgalomban és a töröknek történő kifizetéseknél használták. Egyetlen adatunk sincs arra, hogy akár a nemesi vármegeye vagy valamely földesúr elfogadta volna. További zavaró tényező lehetett az átlagosnál is labilisabb árfolyama. A tallérhoz viszonyított gyors inflálódása miatt is hátrányos volt a nagyobb összegű timon elfogadása. A hatvanas évek végétől a török is egyre nagyobb felárat követelt érte. A summa fizetésénél „A száz tallér timon fölire adtanak 13 f.” „Item 20 timonra is adtak 2 t[allért]”.³⁰² Tehát 10%-os felárról beszélhetünk. Ugyanebben az évben „A timonpénzt tallér számára huszonöt öt pénzzel pótolván a potura vesztéssel együtt facit 149 Ft. 9 d.”³⁰³ 1672-ben a kecskemétiak panaszolják, hogy „Az timont ismét egy fillér híjával . . .” fogadták el Budán,³⁰⁴ majd 1674-ben: „Nazur ki hánt 27 tallért adtunk timonul, ment reá 27 timon, azaz f. 5, d. 40.”³⁰⁵ Hasonló visszaélésről forrásaink gyakran szólnak.

A timon értéke néhány éven belül nagy mértékben változott. Denárértéke egy időben valamelyest nőtt, a tallérhoz viszonyított forgalmi értéke viszont fokozatosan csökkent, miként ezt az előbbi összesítésünk is érzékelteti.

58. Timon tallér

Forrásainkban nagyon ritkán fordul elő. 1678. május 11. (Az előző évi bíró elszámolásában) „item adott tall. 85 . . . három oroszlanos és egy timon tallér volt közte . . .”³⁰⁶ 1684-ben adófizetés során 1 timon tallért fogadnak el 250 denár értékben. 1695-ben ugyancsak adót fizettek vele: „Adott egy timon forma tallért 8 garasban.”

Ezek alapján egyértelmű, hogy vert ezüst tallérról van szó. Értékét is a legjobb ezüst tallérok árfolyamán határozták meg. Valószínű, hogy azonos a francia tallérral. (L. ott.)

301. HORVÁTH Tibor Antal: Régi . . . 20. old.

302. PmL V. 206/a 1669. 282. old.

303. Szk 1668—69. 368. old.

304. AI 1672.

305. Szk 1674. 26.

306. Szk 1677.

59. Tizenkét pénzes

A krajcárveretek népes családjának minden tagjára találó elnevezést még a népi fantázia sem talált. Ennek köszönhető, hogy néhány kisebb értékű veret megnevezése tényleges dénárértékükhöz tapadt. A gyakorlatilag 6 krajcáros ilyen néven történő emlegetése forrásainkban 1677-től lehető fel. „Varga Gergely jobbágyi embernek árpáért 2½ fertályét fizettünk 10 garast és egy tizenkétpénzest, quid facit flo. 3.”³⁰⁷ (.L még az aprógaras és a kisgaras címszó alatt.)

60. Tizennégy pénzes

Azonos lehet a 6 krajcárossal, melynek az értéke az 1692. szeptember 28-i királyi rendelet értelmében 7 krajcárosra nőtt, így 14 denár értékű lett.³⁰⁸ Forrásainkban csak néhány alkalommal találkoztunk vele: „B. bíró uram adott 50 id est ötven tizen negy penzest, ket p(olturát), mely csinált in summa 7 magyar forintokat 6 penzt.”³⁰⁹ 1702: „Poetica classicaban levő perceptornak fizettem 34 14 penzest, egy máriást.” Más helyen: „ugyanakkor malacot vettem kettőt negy tizennegyzeseken.”³¹⁰

A XVII—XVIII. század közvetlen fordulóján a közforgalomban még igen ritkán lehetett jelen.

61. Tíz arany

A tízes aranyakat nálunk portugál, lisimachus, aranytallér és öregarany néven is emlegették. Ezek az érmék rendes forgalmi pénzeknek tekinthetők, gyakran fellelhetők az ország különféle területein a XVIII. század első feléig.³¹¹ 1675-től 1684-ig rendszeresen feltűnik forrásainkban is. Különösen a Wesselényiek körében lehetett népszerű, mivel Kecskemét az ajándékokat évenként két tízes aranyon válthatta meg. A városnak adott nyugták külön is kiemelik: „a két száz apró aranyakat és két tízest hoztak . . .”³¹² Adófize-

307. Szk 1677. 15., ill. 102. old.

308. KUPA: i. m. 14. old.

309. RE gn 1699.

310. RE gn 1702.

311. HORVÁTH Tibor Antal: Adalékok a tízes aranyak . . . 53—56. old.

312. Wesselényiek iratai 2/11—25.

tésnél csak egy esetben találkozunk vele: „Papa Fer(enc) adot ar(anyat) egy tizest in tall(ér) 21,5.”³¹³ A helyi forgalmat jelzi még néhány, pénzváltásra utaló bejegyzés is: „két tizes aranyat váltottunk in tall. 43.” „Wesselényi Pál urunknak két tizes aranyat váltottunk in tall. 43.”³¹⁴

A tizes aranyak forgalmi értéke egyébként nem tért el a „formális” aranyétól. Az itt jelentkező felár a megfelelő arányban fellelhető a többi aranyveretnél is. (L. arany.)

62. Török arany

A szakirodalmunk nagyon keveset mond erről a pénznemről.³¹⁵ Vidékünkön 1683—1701-ig fordul elő forrásainkban. Az egyetlen olyan török pénz, amely a város felszabadítását követő években is forgalomban maradt. A viszonylag széles körű elterjedtséget jelzi, hogy alamizsnaként adják: „Körös János gujasa fele Ferenc adot egy török aranyat.”³¹⁶ Adót is meglehetősen gyakran fizettek vele 1683—85 között. A következő években ritkábban találkozunk vele, de 1690-ben a városi tanács szükségesnek érezte, hogy rendeletben határozza meg értékét.³¹⁷ 1693-ban és 1699-ben pedig a szolgabíró limitálta a forgalmi értékét. Legutoljára 1701-ben a porció befizetés során tűnt fel.³¹⁸ Érdemes utalni arra, hogy sem a magán, sem a városi kifizetések vagy nyilvántartások során nagyobb mennyiségben nem szerepelt.³¹⁹ Legnagyobb összegben Nagykőrösön találkozunk vele: 11 török aranyat vittek a töröknek summára 220 „cikkely” arany, 425 közönséges arany, 200 formális tallér stb. társaságában. Az 1800 tallér adó összegének tehát csak 1,2%-át alkotta. Más alkalmakkor még kisebb összegekben leljük. Mivel nem a legkeresettebb, legértékesebb arany, a teaurálást különösebben nem szolgálhatta!

A török aranynak a legelterjedtebb pénzekhez viszonyított értéke az alábbi módon változott: (L. a XXIV. táblázatot.)

313. Al 1680.

314. Al 1676., ill. 1678—79.

315. Nem szól róla Rádóczy korábban már idézett cikke sem.

316. RE gn 1683.

317. Tjk 1690—1699.

318. Al 1701.

319. I. a. a. XX. és a XXXI. táblázatotat.

A TÖRÖK ARANY ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA

Év	A török arany forgalmára utaló megszövegezések	Más pénznemekhez viszonyított aránya		
		tall.	gar.	den.
1683	„adott egy ar törököt in tall. 2.” — adó	2	—	—
	2 török arany = 9 forint 80 denár — adó	—	—	490
1684	3 török arany = 16 forint és 80 den. — adó	—	—	560
	2 török arany = 11 forint és 20 den. — adó	—	—	560
	2 török arany = 4 tallér — adó	2	—	—
	1 török arany = 2 tallér — adó	2	—	—
	1 török arany = 5 forint és 60 den. — adó	—	—	560
1685	1 török arany in tallér 2 — adó	2	—	—
	2 tallér török aranyul	2	—	—
1689	1 török arany = 2 tallér — adó	2	—	—
1690	egy török aranyat 12 öregh garasban városi rendelet	—	12	—
1691	1 török arany = 3 forint 60 den. — adó	—	—	360
1692	egy lyukas török aranyat 325 den-ben — adó	—	—	325
1693	„az török arany adó 3 forint” — szolgabírói rendelet	—	—	360
1699	„a török aranyat viszont csak 3 forint-ban” — szolgabírói hirdetmény	—	—	360
1701	2 török arany 6 német ft. — portió befizetés	—	—	360
	a szegénységtől 2 db török aranyat 8 német Ft-ban — u.o.	—	—	480

63. Veres pénz

A Rákóczi-szabadságharc során éveken át rendkívül fontos csereszkezköz lett az 1704-ben kényszerből vert rézpénz, melyet környékünkön is gyakran neveztek veres pénznek. Forrásainkban 1707-ig rendszeresen előfordul. Utoljára 1709-ben találkozunk vele. (L. bővebben: libertas.)

64. Vonás forint

A XVII. század végén végrehajtott pénzügyi reformok hatására alakult ki ez a számítási pénz. Miután a 15 krajcáros 17 krajcár értékben járt, három 17 krajcáros, azaz 51 krajcár jelentett egy vonás forintot. Latin neve ritkán fordul elő: florenus tractitius. Főleg az ország keleti felében használták.³²⁰ Forrásainkban 1711-ig csak egyetlen esetben találoztunk vele. 1708. február 10.: „Görög Mihály Juhász Dömötör és Colorenda Gyurka M. Generális Károlyi Sándor Ur ő Naga adójához adtak kölcsön 230 idest kettő-százharminc m vonyas forintokat, három három máriássával számlálván.”³²¹

Később gyakran találkozunk e kifejezéssel. 1711: „More István uramtul hoztunk 18 vonyas forintot az rovastul, faragtunk le 8 taller, marat ben 2 tall.” 1712: Vöttünk föl Kecskeméti uramtul marias penzül egészlen szaz vonyas forintokat.” Kecskeméti uramnak fizettünk a szapanért 40 von. forintot.” 120 rénes forint után „. . . osorara Szent György napig fizettünk az varasara 11 vonya forintot.” 1719: Német Istvánnak . . . „attam az beriben 11 vonas forintot.” 1721: Kis István uram adott rovasra 50 vonas forintokat.”³²²

65. Zolota

A szakirodalmunkban nem találunk rá utalást. Minden bizonnyal lengyel ezüstpénz. Vidékünkön 1678—1706-ig fordult elő. Legkorábban Nagykőrösön az előző évi bírák elszámolásában a rossz pénzek között egy arany társavolt 4 rossz zolota is.³²³ A későbbiek során is legtöbbször az egyes városi elszámolásokban tűnik fel. Adófizetésnél egyszer bukkantunk rá. Andrásai Ferenc „adott zoltát” 1683-ban. Utolsó adatunk: 1706-ban „Palocsai Mihály úr számára elkészített forgójához váltván egy zolota tallért 5 g(aras).”³²⁴

Az 1680-as években viszonylag gyakori feltűnéséből számottevő forgalmára következtethetünk. Ezt igazolja az is, hogy 1690-ben a városi tanács határozata is foglalkozik vele: „6. Az zolotát 3 öregh garasban”, kellett elfogadni.³²⁵ A legnagyobb számban 1687-ben szerepel: 49 zolotát küldtek

320. HORVÁTH Tibor Antal: A magyar aranyforint . . . 33. old.

321. Al 1707. 240. old.

322. Sz. sz. 1711. 11., 1712. 36., 1719. 57., 65., 67., 1721. 28. old.

323. PmK V. 206/a 1678. 169. old.

324. Szk 1706. Kiadások.

325. Tjk 1690—99. 16. old.

a töröknek, de ez, az egész összeg elenyészően kis hányadát jelentette.³²⁶ A pénzforgalomban tehát periférikus a szerepe.

Értékére csak két adatunk utal. A tanácsi utasítás szerint 3 öreg garasban kellett elfogadni, tehát 90 denár értékben járt. 1706-ban viszont 5 garason váltották, tehát 150 denárra értékelték.

A PÉNZFORGALOM ALAKULÁSÁNAK SZAKASZAI ÉS SAJÁTOSSÁGAI

Kecskeméten és a hódoltság területén az 1662—1711-ig terjedő fél évszázadot pénztörténeti szempontból is három jól elkülöníthető részre lehet felosztani. Az első nyilvánvalóan az első évektől tart 1686-ig. A második a török kiűzésétől a Rákóczi-szabadságharcig. A harmadik a szabadságharc éveit foglalja magába.

Lényegében az első szakasz is rendelkezik természetes határidőponttal, és nem kizárólag a források hiánya szabja meg a kezdő terminust. Az 1660-as évekkkel megszűnt a hódoltság „békés” időszaka. A sorozatos háborúk, a hadak vonulásai, a szisztematikus kettős adóztatás mellett döntően befolyásolták a város gazdasági és ezen keresztül pénzügyi életét.³²⁷ A civis város lakóinak száma, gazdasági teherbíró képességének alakulása is kirajzolja e három szakasz határait.³²⁸ (L. a XXV. táblázatot.)

A táblázat adatsorai közül azok a leginkább meggyőzőek, amelyek a 11 vadszámmal vagy annál nagyobb értékkel rendelkezők számát jelzik. Ugyanis a lakosság lélekszáma a közbiztonság romlásával nem csökkent, hanem növekedett a nagyobb településeken. A török kiűzése után, a közbiz-

326. PmK V. 206/a 1687. 42. old.

327. A török állami adók a XVII. század első harmadában alig emelkedtek. Az akkor fizetett összeg nagysága nem is hasonlítható az 1660-as évek második felében követelt adókhöz. De még az adónál is súlyosabbnak minősültek sok esetben a különféle, korábban ismeretlen szolgáltatások: pl. Érsekújvárra történő szekerezés, (Purjesz 1958. 188. old.) bizonyos természetbeni szolgáltatások (vaj), melyek beszerzése igen körülményes volt a kívánt mennyiségben. A szolgáltatásokra vonatkozóan részletesebben l. még Hornyik III. kötet. Fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy a hódoltsági mezővárosok állami kizsákmányolásának mértékére és pontos gyakorlatára csak utalásaink vannak. Ezek ellenőrzése, a teljes adatbázis feltárása és értékelése, majd más országrészekben levő hasonló települések terheivel való összehasonlítása még nem történt meg. Minden bizonnyal ezzel magyarázható, hogy makacsul él a török kizsákmányolással kapcsolatosan több hamis illúzió.

328. Kecskemét lakosságának számával és teherbíró képességének alakulásával részletesen foglalkozik Iványosi: Három katonai összeírás . . . (Bács-Kiskun megye múltjából II. 1979.) Az egyes szakaszokra vonatkozó adatokat, így a következő táblázatot is ebből a tanulmányból vettük.

A „VADSZÁM” ADÓALAP-ALAKULÁSA KECSKEMÉTEN 1662—1711 KÖZÖTT

Év	Adófizetők száma	A vadszám szerinti megoszlás						
		0	1—5	6—10	11—50	51—100	101—200	201—
1662	792	177	202	85	230	50	36	12
1667	815	235	257	89	190	25	17	4
1676	1133	163	434	128	322	38	30	18
1684	1219	338	379	147	271	62	12	10
1686	1108	423	470	103	94	11	4	3
1688	1085	342	405	151	167	13	6	1
1695	1113	552	284	115	133	17	10	2
1703	1243	551	371	145	156	21	16	3
1705	1278	758	319	82	97	13	6	3
1707	1043	728	214	47	43	9	2	—
1711	1222	901	260	25	28	7	1	—

tonság javulásának hatására, a széttelepülések miatt nem egyszer csökkent.³²⁹

Mivel a legmobilisebb társadalmi rétegek a legszegényebbek voltak, ezek tömege és vagyonuk alakulása nem jelzi pontosan az egész város anyagi szintjének változását és közvetve a pénzforgalom alakulását. A középvagyonnal vagy nagy állatállománnyal rendelkezők számának hullámzása viszont egyértelműen vall.

A török kiűzéséig bizonyos ingadozások ellenére is kitapintható a fokozatos elszegényedés. A háborúk hatására egyrészt a gulyák ritkultak meg, másrészt a külföldi kereskedelmi kapcsolatok módosultak. Ennek ellenére az árutermelésre berendezkedett civis város ekkor még sokirányú és viszonylag széles körű kapcsolatot tartott fenn részben a német és az olasz területekkel, részben pedig az ország többi politikai és tájegységével. Ez a kapcsolatrendszer biztosította számára az aránylag nagy pénzforgalmat.

A különféle török pénzek magyarországi elterjedtségének köréről eddig csak szorványos megfigyelések és utalások szóltak. Kecskemét és részben Nagykőrös korabeli forrásai alapján egységesebb képet tudunk formálni.

329. KOSÁRY DOMOKOS: Pest megye a kuruckorban. In: Pest megye múltjából. Bp. 1965. 31—36. old. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy Kosáry adatait a megyei adminisztráció számára készített összeállítás alapján gyűjtötte. Ezek pedig nem mindig fedték a valóságot. Kecskemét és Nagykőrös esetében lehetőségünk van arra, hogy ezeket az adatokat szembesítsük a városi adókönyvekkel. A saját használatra készített, éveken át folyamatosan vezetett, és szerencsére megmaradt lajstromok feltétlenül megbízhatóbbak. Ezek szerint Kecskeméten a lakosság számának csökkenése távolról sem volt olyan nagyarányú, mint amekkorát Kosáry jelez, és az átmeneti csekély csökkenés után ismét hamarosan nőtt az adófizetők száma. (L. még 417—420. old.)

Az összegyűjtött adatok alapján a korábban megrajzoltaktól eltérő állapotok bontakozódnak ki előttünk. Nem is az meglepő, hogy a török értékpénzek szinte teljesen hiányoznak, hisz közismert, hogy ennek verésére viszonylag későn került sor a Török Birodalomban. Csupán a török arany a kivétel. Azonban ez a fizetési eszköz is csak 1683-ban tűnik fel vidékünkön, és 1701-ig ritkán és elenyészően csekély mennyiségben lelhető fel. A többi török pénz nagyon szerény forgalma az igazán feltűnő. A piasterre Kecskeméten és Nagykőrösön is csak egy-egy feljegyzést találunk. A timon, a lepér, a para és az oszpora voltaképpen váltópénzként forgott közkezen. Ezen váltópénzek közül is csupán az oszpora volt forgalomban városunkban 1662 előtt. A timon alig másfél évtizedig, a para pedig csupán 3—4 évig lelhető fel elvéve írott emlékeinkben. A lepér forgalma is alig valamivel nagyobb.

Fontos megfigyelésként rögzíthetjük tehát, hogy a hódoltság utolsó évtizedeiben (de a nagykőrösi források tanulságai alapján az előző félévszázadban is!) a török pénzek nagyon szűk köre végig alárendelt szerepet játszott pénzforgalmunkban. Ezt igazolják a város tisztségviselőinek elszámolásai is, amelyek alapján készült a XXX. és XXXI. táblázatunk. 1686-ig a legtömegesebben forgalomban levő „török” pénz, a timon az elszámolt összegekben csupán 5,6 százalékot jelentett, míg az oszpora és a török arany százalékban szinte ki sem fejezhető mennyiségben lelhető fel. A parának, a piasternek és a lepérnek pedig nyoma sincs ezekben a számadásokban. Feltétlenül hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a város konyhájára történő bevásárlások, a különféle ajándékok vételének nyilvántartásából is hiányoznak, vagy csak ritkán tűnnek fel. Ugyanezt mondhatjuk el az adókönyvekről, ahol az esetek többségében részletesen feljegyezték, ki milyen pénzzel fizetett. Természetesen a timon kivételével, melynek forgalmáról már külön szoltunk.

Nem szabad elmennünk megjegyzés nélkül amellet sem, hogy a timon feltüntetése és átmeneti térhódítása szoros kapcsolatban lehet a Habsburg Birodalomban 1659-ben végrehajtott pénzügyi reformmal is. Az ennek nyomán kialakult bizonytalanság és pénzhiány valószínűleg hozzájárult a francia eredetű, de török közvetítéssel terjedő pénz népszerűségéhez.

Külön vizsgálat tárgya lehetne viszont, hogy a garas, illetve öreggaras a 60-as évek elején tapasztalható átmeneti és csekély forgalom után miért tűnik el, és miért csak 1676 után tör be, most már tömeges arányokban, a hódoltság területére.

Az viszont könnyen igazolható tény, hogy a garas elterjedése fokozatosan kiszorította a timont. (L. a XXX. és a XXXI., valamint a XXII. táblázat adatait.) Ez is megerősíti azt a feltételezésünket, hogy a timon elterjedéséhez hozzájárult az említett vákuum. Tehát nem valamiféle váratlanul kialakult gazdasági kapcsolatrendszer emelte át e pénzt a hódoltsági területekre.

Már korábban is utaltunk arra, hogy az oroszlanos tallér a garassal együtt tűnt el kb. tíz évre a helyi forgalomból.

A magyarországi viszonyoktól eltérő sajátosságként kell kiemelnünk azt is, hogy a török kiűzéséig a lengyel pénzek a pénzforgalomban elenyésző hányadot jelentettek. Az összehasonlításra módot adó elszámolásokban jelentősebb mennyiségben ritkán tűnik fel a poltura, és az egész összegnek csak 0,2 százalékát képezi. A többi lengyel pénz forgalma még szűkebbkörű.

Ugyancsak csekély az egyéb idegen pénz előfordulásának a száma is. A velencei eredetű citkin arany is csupán néhány alkalommal, bár jelentős mennyiségben bukkan fel. (L. ott.)

Forrásaink tanulsága szerint tehát a hódoltság idején Kecskeméten a pénzforgalom döntő hányadát a királyi Magyarországon hivatalosan forgalmazott pénzek képezték. Az összehasonlítási lehetőséget nyújtó elszámolások adatai azt jelzik, hogy a pénzforgalom kb. 87 százalékát ezek alkották. Nem volt egyértelműen ellenőrizhető 6,70 százalék. A török és minden más idegen pénz nem egészen 6 százalék arányban részesült a forgalomban.

Nehezítette a kecskeméti elszámolások és nyilvántartások vezetését, hogy ugyanannak a pénznek az értéke más volt helyben, Budán, Füleken és Pozsonyban. Márpedig mindezekkel pénzügyi kapcsolatban is álltak. Részben ennek köszönhetjük, hogy az értékváltozásokra, átváltási arányokra vonatkozóan viszonylag sok feljegyzésünk maradt. Minden bizonnyal a nyilvántartásokban fellelhető eltérő arányok sugallták hosszú időn át azt a benyomást, hogy a hódoltság területén az egyes pénzek arányát az önkény határozta meg. Természetesen számolnunk kell a gyakori értékváltozással is, amely vidékenként más-más ütemben történt és az új értékek megszilárdulásáig tartó átmeneti állapotokkal is. A bonyolult, sokszor zavaros állapotok naponta születték az alkalmat a spekuláció és az önkény számára.

A következő szakasz pénzforgalmát a felszabadító háborúk, a nyomukban járó nagyfokú elnyomorodás és az abszolutisztikus törekvések határozták meg.

A háborús terhek és a közbiztonság hiánya miatt az állatállomány, amely köztudottan a legfontosabb árucikk volt a hódoltság területén, katasztrofálisan lecsökkent. A felemelkedés igen lassú volt. A szabadságharc kezdetéig, a csaknem két évtized alatt, a 6—10 marha értékének megfelelő ingó vagyonnal rendelkezők száma sem érte el az 1684-es szintet. A 11—50 vadszámmal rendelkező, tehetős civisek száma a korábbinak csak az 57%-át, az 51—100 vadszámmal rendelkezők 33,8 százalékát képezték, a 101—200 vadszámmal rendelkező gazdag civisek sajátos módon 33 százalékkal meghaladták a háború előtti számot, de a rendkívül gazdagnak számító 201-nél

nagyobb vadszámmal rendelkezők a korábbiak csak 30 százalékát képezték.

Még egyértelműbben jelzi a visszaesést az egy főre eső átlag alakulása. 1662: 26,6 vadszám (100%), 1684: 16,45 (61,8%), 1686: 6,7 (25,18%), 1703: 9,58 (36%).

A fenti adatsorok jól illusztrálják a vidékünkön végbement pusztulást. Ezek alapján könnyen érthető, hogy a város áruforgalma és ennek nyomán pénzforgalma erősen csökkent. Nem téveszthet meg bennünket az a tény sem, hogy a különféle tisztségviselők elszámolásában a korábbinál nagyobb összegek is többször előfordulnak, hogy a beszedett adók mennyisége is meghaladta az előző éveket. Mindez csak az állami terhek növekedését bizonyítja egyértelműen.³³⁰

A város pénzforgalmában ez a közel két évtized vonultatja fel a legtöbb pénzfajta. A pénzforgalmat a felszabadító háború során vidékünkön átvonuló nyugat-európai katonák által hozott különféle pénznemek teszik szinte áttekinthetetlenül bonyolulttá. Ehhez járultak még a kilencvenes évek elején lezajlott pénzreformok, az abszolutisztikus gazdasági és politikai irányítás hatásának egyre fokozottabb érvényesülése. Joggal állítjuk, hogy ennek az időszaknak a pénzügyi élete összetettebb és változékonyabb mint a hódoltságé. Ezt igazolja az is, hogy e nem egészen két évtized alatt kb. negyven féle pénz, illetve elnevezés szerepel forrásainkban.

Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy ez a sokféleség a tényleges forgalomnak csak kisebb részét érintette. Az adóbefizetések között a külföldi pénzek szórványosan tűnnek fel, arányuk százalékban gyakran szinte ki sem fejezhető. Ezt jelzik a református egyház számadáskönyveinek bejegyzései is.

Ugyanakkor a rendelkezésünkre álló tényanyag több tekintetben hézagossabb, mint az előző évtizedekben. Vannak évek, amelyekből használható adatokkal alig, vagy egyáltalán nem rendelkezünk.

E fenti megállapítással egyidőben fel kell hívnunk a figyelmet arra is, hogy a tallérveretek esetenként jelentős számban fordulnak ugyan elő a város tisztségviselőinek elszámolásában, de amíg az aranypénzek aránya 1662 és 1686 között csak 10,42 százalék, 1687—1703-ig viszonyt 59,67 százalék, a tallérveretek összege az előző szakasz 35,64 százalékról ez utóbbiban 4,46 százalékra süllyedt. Nem elhanyagolandó mértékben csökkent az egyébként továbbra is tömegesen forgalomban levő garasveretek aránya is: 41,5-ről 31,25 százalékra. (L. a XXX—XXXI. táblázatokat.) Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy az adó befizetésekor és a város „házi pénztárának” nyilvántartásaiban mégis a garasban történő fizetés a legtöbb.

330. Hornyik III. kötet erre vonatkozóan bőséges anyagot szolgáltat.

E fenti arányok és adatok is azt igazolják hogy az állami adóztatás a viszonylag gazdag civis város pénztartalékát felemésztette, mégha nem is került sor olyan feltűnő sarcolásra, Kecskeméten mint pl. Debrecenben.

Ezen időszak pénzeinek értéke és az egyes pénzek érték szerinti megkülönböztetése is változott az előzőhöz képest. Korábban néhány speciális tallérveret kivételével, mint pl. az oroszlanos tallér, a körmöci, az imperiális, a gréci és a Reichstaler azonos ligájú volt, ezért értékük is azonos. Éppen ezért minden hasonló pénzláb szerint vert tallért imperialis tallérnak neveztek.³³¹ Ezekben az évtizedekben viszont legtöbbször jelzik az egyes veretek nevét, sajátosságát is, és gyakran rögzítik, hogy mekkora az árfolyama.

Csaknem ugyanezt mondhatjuk el az arannyal kapcsolatosan is. Nálunk a XVII. században kétféle dukát volt forgalomban. A körmöci (magyar), amely 3,52 g. színsúllyal rendelkezett, és az osztrák dukát, amelynek csak 3,44 g színsúlya volt. 1625 után a források dukát, arany kifejezései mindkettőre vonatkozathatók, de legtöbbször lehetetlen megállapítani, hogy melyikre. Ennek gyakran nincs is jelentősége, mivel a közforgalom a különbségüket nem vette figyelembe.³³² A század végefelé viszont a helyi források mind pontosabban és következetesebben rögzítik az arany márkáját. Tehát nemcsak a gyengébb minőségű török aranyat különböztetik meg, hanem a „közönséges” aranyat, a körmöcit és ciklin (zecchino) aranyat stb. sorra jelölik.

Ez az eljárás, ha nem is olyan egyöntetűen, de fellelhető a garas-vereteknél is.

Ehhez a gyakorlathoz az általános pénzhiányon kívül minden bizonnyal hozzájárult az értékpénzek iránti fokozott kereslet és a 90-es évek sok bizonytalanságot és ellenszenvet kiváltó pénzreformja is.

1703-ra a szabadságharc kibontakozására a város gazdasági és pénzügyi téren egyaránt kedvezőtlen körülmények közé került. Igaz ugyan, hogy az állatállomány a közbiztonság javulása révén számottevően nőtt. A 6—10 vadszámmal rendelkezők száma az 1686-os mélyponthoz viszonyítva 40 százalékkal, a 11—50 vadszámmal rendelkezőké 66 százalékkal, az 15—100 vadszámmal rendelkezőké 90 százalékkal, a 101—200 vadszámmal rendelkezőké négyszeresére, a 201-nél nagyobb vadszámmal rendelkező vicisek száma pedig háromszorosára emelkedett. Ez a gyarapodás összesen 341 gazdát érintett, az összes adófizető 27 százalékát. Ezek külföldön egyre több állatot tudtak értékesíteni, de a rövid idő és főként az 1686-os súlyos vesz-

331. HUSZÁR: Pénzforgalom ... 1174. old., ill. Habsburgházi ... 49. old.

332. HUSZÁR: Pénzforgalom ... 1173—1174. old.

teség nem tette lehetővé a számottevő felhalmozást, sőt még csak a fokozott állami kizsákmányolás ellensúlyozását sem.

A szabadságharc nagymértékű gazdasági és katonai igénybevétele miatt a lakosság anyagi helyzete gyorsan tovább romlott. A nyolc év alatt az ingó vagyon katasztrofálisan lecsökkent. 1703-hoz viszonyítva az 1—5 vadszámmal rendelkezők száma 49 százalékra, a 6—10 vadszámmal rendelkezőké 17 százalékra, a 11—50 vadszámmal rendelkezőké 18 százalékra, az 51—100 vadszámmal rendelkezőké 53 százalékra, a 101—200 vadszámmal rendelkezőké 16 százalékra süllyedt. Ennél nagyobb jószágállománnyal pedig senki sem rendelkezett. E pusztulás a város szinte minden lakosát közvetlenül is érintette. Igen sokat elárul a következő adat: 1711-ben egy adófizetőre csak 2,05 vadszám jutott. Ez az 1662-es mennyiség 7,7 százaléka volt! Ha ehhez még hozzávesszük, hogy az értékesítési lehetőségek egyébként is minimumra csökkentek, könnyen beláthatjuk, hogy a függetlenségi harcok az árutermelésre berendezkedett civis városok gazdasági és pénzügyi életét mélyebben érintették, mint azokat az országrészeket, melyekben az önellátás még nagyobb arányú volt.

A jószágállomány nagyobb részének az elvesztését, az értékesítési nehézségek fokozódását nem tudta ellensúlyozni az, hogy átmenetileg Kecskemét török-görög kereskedelmi kapcsolata megélénkült. Ezek a kapcsolatok pénzforgalomban sem hoztak új szintet. A külföldi kereskedők iparcikkeik értékesítése végett jöttek, és így a meglevő csekély pénzkészletet is apasztották, hisz ők a rézpénzt nagyon ritkán fogadták el.

A Rákóczi-szabadságharc első éveiben a pénzforgalom alig különbözött az előző évektől. Legfeljebb a mennyiségi differencia tűnik fel. Megállapítható, hogy az első évek során még jelentős az arany és az ezüst értékpenzек összege a városi tisztségviselők elszámolásában. Pl. 1703—4 fordulóján 300 aranyat juttattak a kuruc hadsereg tisztjeinek. Hornyik számításai szerint a kuruc uralom első hét hónapja alatt a különféle ajándékokra, útiköltségre és „discretiora” 15 ezer tallérnyi összeget fizetett a város. Ehhez járult a fejedelem 1704. május 9-i parancsa alapján 15 000 forint lerovása, mellyel 600 katona kiállítását váltották meg. A következő évek német és rác sarcolásai, pusztításai után a város végleg elszegényedett. A különféle nemesfém-ből készült vert pénz egyre ritkább lett.

Ezért 1704-től 1707-ig, tehát kb. négy éven át a helyi forgalomban igen jelentős helyet kapott a réz moneta (lásd. libertas). Mivel azonban az állami szolgáltatások, földesúri és egyházi terhek kifizetésére nem, vagy csak kivételesen fogadták el, különféle termékekben és élőmunkában követelte a város a legszegényebb rétegektől a járandóságokat.

A sok viszontagság és a harcok okozta rendkívüli gazdasági viszonyok el-

lenére Kecskemét pénzforgalma a szabadságharc idején, a rézpénz viszonylag széleskörű használatától eltekintve, valószínűleg nem mutat az országos gyakorlathoz képest semmi eltérőt. A korábbi években hivatalosan forgalomba került pénzek képezték a csereszközt. Igaz, a vert tallérral szinte egyáltalán nem találkozunk. A leggyakoribb fizetési eszköz továbbra is a garas és a máriás garas, melyet a görög és a török kereskedők is szívesen fogadnak el. Ezek mellett a poltura vált egyre általánosabb fizetési eszközzé. Ennek köszönhető, hogy 1707-től itt is polturában szabták meg a vadszám után fizetendő összeget, tehát az egyik legfontosabb adónemet. Úgy látszik, hogy a rézpénz elértéktelenedésével párhuzamosan nőtt a forgalma.

Érdeemes röviden szólni a számítási pénzekről is. A forinton szinte kivétel nélkül magyar forintot értenek. A rénes forint ritkán szerepel. Kivételesnek említhetjük a vonás forint használatát is (lásd ott). Fel kell viszont hívnunk a figyelmet arra, hogy a tallér is csaknem mindig számítási pénzként jelenik meg ezekben az években. Az értéke következetesen 180 denár.

A függetlenségi küzdelem utolsó éveiben e vidék katonai és gazdasági súlya erőteljesen csökkent. Ez az állapot megóvta ugyan a várost az újabb súlyos tehertételektől, de egyben a gazdasági stagnálást is magával hozta. Ennek következménye, hogy pénzforgalmában sem jelentkezett új szín, a gazdasági és pénzügyi élet nehezen heverte ki a negyedszázados viszonyosságokat. A bukás után pedig az ország egészére jellemző pénzügyi állapotok alakultak ki itt is.

A FONTOSABB PÉNZNEMEK EGYMÁSHOZ VISZONYÍTOTT ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA

A XVII. századi pénztörténeti irodalmunk némi fejlődésének kézzel fogható jele, hogy bizonyos területeken már konkrét összehasonlításra, illetve polemiaira is nyílik lehetőség. Búza János már többször idézett munkájában feldolgozta Nagykőrös pénztörténetét a hódoltság utolsó évtizedeiből. A szakirodalom és a korábbi kutatásainak eredményeit felhasználva több figyelemre méltó megállapítást tett, melyeket a hódoltság gazdaságtörténetének egészénél kamatoztatni lehet.

A kecskeméti források alapján városunkra vonatkozóan néhány esetben eltérő véleményt fogalmazunk meg. A valamivel bővebb források többértűbb adatainak elemzése során lehetőségünk nyílt arra is, hogy egy-egy ítélethez újabb adatokat szolgáltatassunk, illetve egyikét-másikat korrigáljuk.

Tapasztalataink szerint a hódoltság utolsó évtizedeinek és a Rákóczi-szabadságharc lezárásáig tartó periódusnak pénztörténetére vonatkozóan

mindaddig nem fogalmazhatunk meg teljesen egyértelmű megállapításokat, amíg a rendelkezésünkre álló források döntő többségét fel nem tárjuk, és azokat kellően nem elemezzük. Éppen a források szűkössége és a szakirodalom hézagossága miatt egy-egy újabb feltárt adatsor is alkalmas lehet arra, hogy korábban kikristályosodottnak minősülő véleményt módosításra kényszerítsen. Az alábbi korrekciókat és megfogalmazásainkat annak tudatában tesszük meg, hogy azokat az újabb kutatások hamarosan pontosítani tudják és fogják.

Az aranyveretek és az ezüst tallér értéke évszázadokon keresztül jelentős változáson ment át. Különösen nagy volt értékük emelkedése az ún. árforradalom idején és a XVII. század első harmadában. A század újabb három évtizedében viszonylagos egyensúly jött létre. Az értékpénzek meghatározott szinten stabilizálódtak. Ez az egyensúly az 1660-as évek folyamán fokozatosan felbomlott. Ennek révén az egyes pénznemek közötti értékarány is jelentősen átalakult. Különösen feltűnő volt az ezüst tallér és a különféle aranypénzek árfolyamának megnövekedése. E pénzek dénárértékének emelkedése főként a török hódoltság területén volt szembetűnő.³³³

Legújabb szakirodalmunk az emelkedés okát több tényezőre vezeti vissza. Figyelembe veszi azt, hogy a Török Birodalom a XVII. század végéig nem veretett ugyan tallért, ettől függetlenül az adóztatás során mind nyomasztóbban követelte az ezüst tallért és az aranyat. Hangsúlyozza, hogy a Habsburg-államháztartás 1659 után egyre kevesebb tallért veretett. Az értéknövekedés alapvető okát ettől függetlenül nem ebben látja: „... bizonyítottnak tekinthető, hogy a tallér Nagykőrösön észlelt és Kecskemét anyagából is kimutatható árfolyamemelkedését az 1/12 ecu értékű 5 sous, azaz a timon váltotta ki a törököt uraló magyarországi területeken.”³³⁴

E megfogalmazásban rejltérszigazságot feltétlenül figyelembe kell vennünk. Ugyanakkor több területen ki kell egészítenünk, illetve meg kell fogalmaznunk jogos kételyeinket is.

A timon Kecskeméten már 1663-tól a pénzforgalom jelentős arányát képezte. Az inflálódási tünetek, a tallér felértékelődése viszont csak 1666-tól mutatható ki. Nagykőrösön pedig csak 1668-tól érződik ez a folyamat.

Ennek ellenére elgondolkodtató a kecskeméti pénzek dénárértékének alakulását bemutató XXXII. táblázatunk. Célszerű ezt összehasonlítaniunka XXX. és a XXXI. táblázatunkkal. Az arany és a tallér dénárértékben kifejezett

333. BUZA: Öreg garas . . . ill. Horváth T. A.: A tallér értékváltozásai.

334. BUZA: no. 86. old. Meglátásunk szerint Buza sajátos ellentmondásba keveredett elemzése során. Aláhúzottan kiemeli, hogy a hódoltság területén a timon idézte elő a tallér árfolyamának gyors emelkedését, majd később adatok sorával meggyőzően igazolja, hogy több más tényező is közrejátszott ebben. Minket ez utóbbi érvelések győztek inkább meg.

emelkedése és a timonnak a kecskeméti pénzforgalomban betöltött súlya között kétségtelenül fellelhető számottevő összefüggés.

Sajnos, a Búza János tanulmányban közölt adatok nem terjednek ki az 1682 utáni évekre. Érvelésünk igazolását viszont a következő évek, illetve évtizedek pénztörténeti adatai is alátámasztják. Ugyanis a tallér dénárértékének emelkedése nincs teljesen szinkronban a timon forgalmának görbéjével és a timon relatív értékvesztésének változásával.

Igaz ugyan, hogy a tallér és az arany dénárértékének növekedése és részbeni csökkenése megegyezik a timon forgalmi grafikonjával, de a timon Kecskeméten 1674 után a pénzforgalomból szinte teljesen eltűnt. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a tallér dénárértéke 260-ról 240-re, az arany dénárértéke pedig 520-ról 480-ra csökkent. A timon gyakorlatilag teljes kiiktatása sem tette lehetővé viszont, hogy a tallér és vele együtt az arany a régi szintjén állapodjon meg. Mindkét városban a 240 dénár értéke vált tartóssá. A kecskeméti adatok 1682 után további meglepő hullámzásokat mutatnak. 1683—85. között a tallér dénárértéke 240-ről 280-ra emelkedett, az arany dénárértéke pedig ezen években 600 dénáron kulminált, és mindkettő 1686-ban a felszabadítás hatására alázuhant. Átmenetileg csaknem az 1666—68-as szintre süllyedt, és csak néhány évvel később emelkedett ismét az 1668—82-es átlagra.

Ez a hullámozás tehát csaknem teljesen független a timon forgalmának helyi alakulásától. Ennek alapján a két pénznem felértékelődését alapvetően más okokban kell keresnünk, mégha Búza érvelését figyelembe is kell vennünk. Ő is utal arra, hogy a pénzek értékváltozásait Magyarországon a XVII. sz. második harmadában a világgazdasági hatások is befolyásolták.

A Török Birodalom sajátos pénzügyi helyzete, amely a XVII. század végén a felszabadító harcok hatására igen súlyos válságot élt át, messzemenően kihatott a hódoltság területének pénzügyi és gazdasági életére is. Az alábbi táblázataink a kétségtelen hézagosságok ellenére ezt egyértelműen igazolják. (L. XXVI. és a XXVII. táblázatokat.)

E szerint tehát a kecskeméti árfolyam viszonylag szorosan követte a budai értékelkedést. A török árfolyamemelés kihatása egyértelműnek látszik. Hangsúlyoznunk kell tehát azt, hogy a budai értékek nem egyszerűen magasabbak voltak, hanem erőteljesen visszahatottak a hódoltsági terület gyakorlatára. Ezt igazolja továbbá a garas árfolyamában mutatkozó kölcsönhatás is. 1663-ban a helyi forgalomban egy tallérért 6 garast adtak, tehát 26,6 dénár értékben fogadták el. Ugyanabban az évben „az tatár csauznak is adtunk belőle tallér 40, az garast negyével számítván.” Tehát már ekkor negyven dénár értékben fogadták el a tatárok, illetve a törökök. Budán valószínűleg ugyancsak ennyiért. A budai árfolyamra egyértelmű ada-

XXVI. táblázat

A TALLÉR DÉNÁRÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA AZ ORSZÁG EGYES TERÜLETEIN
(a kecskeméti források alapján)

Év	Buda		Kecskemét		Felső-Magyarország dénár
	dénár	garas	dénár	garas	
1662	—	4 (tatár)	160	—	—
1663	—	5	160	6	—
1664	200	—	160	6	—
1665	—	7	160	6	—
1666	—	—	200	—	180
1667	—	—	200	6	—
1668	—	—	200	—	—
1669	—	—	220	—	—
1670	—	—	220	—	—
1671	—	—	260	—	—
1672	255	—	260	—	—
1673	—	—	240	—	180
1674	270	—	240	6	200
1675	270	—	240	—	—
1676	270	—	240	—	—
1677	270	—	240	6,5	—
1678	270	—	240	—	—
1679	270	—	240	—	—
1680	—	—	240	6,66	200
1681	270	—	240	6,5 7	—
1682	240	6,63	240	6,5 7	—
1683	280	4 (tatár)	280	6,5 7	—
1684	294	—	280	7	—
1685	—	—	280	—	—

XXVII. táblázat

AZ ARANY DÉNÁRÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA AZ ORSZÁG EGYES TERÜLETEIN
(a kecskeméti források alapján)

Év	Buda		Kecskemét	
	dénár	garas	dénár	garas
1677	600	14	480	13
1678	600	—	500	—
1679	—	—	540	—
1691	—	15	—	15
1682	—	15	540	14, 15
1683	—	—	600	—
1684	—	—	600	15

tunk csak 1676-ból van, ekkor következetesen 40 dénárban számolják az öreggarast. Ezekben az években viszont már Kecskeméten is 36 dénár az árfolyama, 1683-tól következetesen 40 dénár, és 1684-ben Budán már 42 dénárért fogadják el a garast.

Tehát a „felhúzó erő” kétségtelen. Nem mehetünk el megjegyzés nélkül amellett, hogy a garas és a tallér átváltási aránya, tehát a tallér dénárértéke a tatárok között úgy látszik eltér mind a budai, mind a kecskeméti gyakorlattól. Ezt látszik igazolni az egymástól távollevő két időpontból ránk maradt adat, 1663 és 1683-ból, amikor mindkét esetben 4 garasban számoltak egy tallért. Az előző esetet az imént idéztük, a másikat Hornyik örökítette meg: „... innen kiküldött a szultán 70 tatárt Kecskemétre három szökevény rab felkeresése végett: a rabokat nem találták, de a városban a három rabért 1300 garast vagyis 325 tallért vontak . . .”³³⁵

Egy ennyire összetett gazdasági folyamatot egy-egy okkal természetesen nem lehet magyarázni. Mivel kimutathatóan az ország minden részén számottevően emelkedett az arany és a tallér értéke, és az ország határain kívül is, a Török Birodalom és a Habsburgok fennhatósága alá tartozó területeken egyaránt jelentős pénzügyi-gazdasági zavarok jelentkeztek, ezeknek a magyar területekre történő visszahatása elkerülhetetlen volt. A garas szinte inflációt okozó tömeges veretése az egyik alapvetően fontos oka az elemzett árfolyamemelkedésnek.³³⁶

Ugyanakkor kétségtelen, hogy a gazdaságon kívüli hatások, a törökök háborús készülődései, a közbiztonság fokozott romlása, a törökök által követelt újabb beszolgáltatások (szekerezés stb.), majd a háborúk alaposan megzavarták a korábbi külföldi gazdasági kapcsolatokat is. Ezek együttesen és külön-külön is hozzájárulhattak a ritkábban beszerezhető pénzek értékének emelkedéséhez. A török kiűzése után e téren kialakult egyensúly jelzi, hogy a legfeltűnőbb árfolyamhullámzásokat ezek az utóbbi okok idézték elő, amennyiben felfokozták a mélyebben meghúzódó valutáris és gazdasági mozgatók hatását. (L. a XXXII. táblázatot.)

Megkülönböztetett figyelmet érdemel az arany és a tallér átváltási arányának alakulása is ebben a fél évszázadban. A három szakaszon belül sajnos nem egyforma mértékben rendelkezünk adatokkal. Legbővebben a hódoltság korából, legszűkösebben a szabadságharc éveiből tudtunk tényeket gyűjteni.³³⁷ Az összegzést a XXXII. táblázat tartalmazza.

335. Al 1663. 243., ill. Hornyik III. 89–90. old.

336. Ezt hangsúlyozza Huszár is 1971. 1180. old.

337. BUZA: uo. 103. old. Buza 1669–1681. közötti évekből nem lelt anyagot. Így a lényegesen bővebb kecskeméti forrásokra fokozottabban kell támaszkodnunk a következtetések levonásakor is. De a kecskeméti forrásokból gyűjtött adatokkal vannak szinkronban a szűrőpróbaszerűen végzett nagykőrösi gyűjtésünk adatai is. L. az V. táblázat.

A két pénznem közvetlen átváltása alkalmával a század középső harmadában az 1:2-es arány állandósult. Ugyanez a viszony mutatható ki a hatvanas évek derekától kb. tíz éven át. Ez az arány az adófizetésnél a török kiűzéséig kimutatható. 1673-tól viszont részben az adófizetéskor, részben különböző kölcsönök törlesztésénél, kifizetések alkalmával és átváltások esetén nálunk is jelentkezik az arany ágiója. Ez a felár néhány esettől eltekintve nem tér el a Felső-Magyarországon tapasztalható szinttől.³³⁸

A kétségtelenül fellelhető eltérések a hivatalnokok fellépésének módjától és az adófizetők kiszolgáltatottságának fokától függően változhattak. Táblázatunkban a két végletet rögzítettük, ha erre lehetőségünk nyílt. (Bővebben l. aranyforint).

A török kiűzése utáni időszakból a közvetlen átváltási arányra mindössze két adatunk van. Mindkét alkalommal az 1:2-es viszony érvényesült.

Nem kevésbé fontos megvizsgálunk azt is, hogy a két pénz dénárban kifejezett aránya hogyan alakult.

Buza János nagykőrösi kutatásának eredményét a következőképpen öszszegzi: „Mindezek alapján levonható a következtetés, hogy az arany és a tallér dénárban kifejezett árfolyama nem tükrözi a két pénzféleség egymás közti tényleges értékviszonyát, s ez azt sugallja, hogy Nagykőrösön és valószínűleg Kecskeméten is az arany dénárértéke irreálisan alacsony volt, amit feltehetően a helyi tisztségviselők mesterségesen igyekeztek rögzíteni, betartaniok azonban csak átmenetileg sikerült . . .”³³⁹ Miként a XXXII. táblázatunk is jelzi, e tekintetben valamivel még bővebb adatokkal rendelkezünk. A hódoltság utolsó évtizedeiből mindössze két évből nincs támpontunk. A szabadságharcig tartó időszak szinte minden második évéből találunk egy vagy több utalást. A függetlenségi küzdelmek idejéből viszont csak két év adata érzékelteti a valószínű gyakorlatot.

A dénárértékben kifejezett arányok és a közvetlen átváltásnál követett arányok a számszerűséget tekintve és a változások időbeli megoszlását nézve is szinte pontosan megegyeznek. A dénárértékben megfogalmazott aránynál a felár néhány évvel későbbben jelentkezik ugyan, de ezt egyértelműen magyarázza az a tény, hogy éppen ezekből az évekből nem rendelkezünk ilyen jellegű feljegyzésekkel.

Ezek alapján tehát levonhatjuk következtetésünket:

1. Az arany és a tallér átváltási aránya Kecskeméten nem módosult akár közvetlenül történt az átváltás vagy az átszámolás, akár pedig a két pénznem dénárértékének megfelelően számoltak.

338 BUZA: no. 103–105. old.

339. BUZA: no. 105. old.

2. A kecskeméti adatok birtokában megalapozottnak látszik az a feltételezés, hogy a két pénz értékaránya e fél évszázad alatt a következő négy szakasznak megfelelően alakult.

- a) az 1630-as évektől 1673-ig: az arány 1:2.
- b) 1673—1686-ig: ez idő alatt (bár nem minden esetben!) jelentkezik a felár,
- c) 1687—1694-ig: csak az 1:2-es arányra van feljegyzésünk,
- d) 1695—1709-ig: az 1:2-es arány mellett csaknem mindig kimutatható a korábban is fellelhető felár.

Ezen sajátos szakaszok meglátásunk szerint azt bizonyítják, hogy nemcsak a két pénznem dénárértékének növekedését, hanem a köztük levő arányeltolódást is rendkívül erősen befolyásolták a háborús körülmények, illetve az abszolutisztikus gazdasági és politikai irányítás, és a pénzreform körüli zavar.

A helyi állapotok bemutatása után röviden szólnunk kell a budai és a kecskeméti értékarányok kapcsolatáról is. Buza János a nagykőrösi tapasztalatait így összegzi: „A budai adófizetésekből kiviláglik továbbá, hogy a törökök egy aranyat 6 forintban, egy tallért pedig 2 forint 73 dénárban számítottak, ami egyfelől azt mutatja, hogy számítási módjukat nem jellemezte az a divergencia, amely Nagykovácsoson fennállt az arany és a tallér — mint tényleges fizetési eszközök — átváltási aránya között. Más felől a két pénz dénárértékében mutatkozó jelentős eltérést — ami a budai, valamint a nagykovácsos kurzus között fennállt — még szembetűnőbbé teszi, hogy Nagykovácsoson a tallér dénárban meghatározható árfolyama rendkívül magas, az aranyé pedig irreálisan alacsony volt.”³⁴⁰

A mi adataink e tekintetben is eltérőek. Először is utalnunk kell a két pénznem dénárértékét bemutató két táblázatunkra. XXVI. és XXVII. táblázat.) Másrészt figyelembe kell vennünk azokat az adatokat, amelyek a két értékpénz dénárértékének arányát érzékeltetik. Erre vonatkozóan az alábbi évekből tudtunk anyagot gyűjteni. (L. a XXVIII. illetve az V. táblázatokat.

XXVIII. táblázat

AZ ARANY ÉS A TALLÉR ARÁNYÁNAK ALAKULÁSA BUDÁN ÉS KECSKEMÉTEN

Év	Buda	Kecskemét	
1677	1:2,22	1:2	1:2,33
1678	1:2,22	1:2	1:2,08
1681	1:2,22	—	1:2,25
1682	1:2,04	1:2,25	1:2,33

340. Uo.

Tehát a kecskeméti és a budai arany árfolyam és átváltási arány között nem érződik az a jelentős és nehezen magyarázható különbség, amelyet a nagykőrösi adatok sugalltak. Mindössze azt állapíthatjuk meg, hogy Budán az arany ágiója valamivel hamarabb kezdett emelkedni, mint Kecskeméten. Így a korábban már jelzett „fáziseltolódás” e tekintetben is érvényesült.

Elemzésünk utolsó területe az értékpénzek és a „váltópénzek” kapcsolata. Közismert, hogy a középkorban lényegében csak értékpénzek voltak forgalomban. A XVI. és XVII. század pénzrontásai után viszont már azt fogalmazhatjuk meg, hogy az ezüst aprópénzek nemesfémtartalmának fokozott romlása miatt ezek gyakorlatilag váltópénzzé süllyedtek.³⁴¹ Ennek is köszönhető, hogy a két legfontosabb értékpénzhez, az aranyhoz és a tallérhoz viszonyított kurzusuk egyre alább szállt. Ezt a folyamatot érzékelteti a tárgyalt félévszázadon belül a XXXIV. táblázatunk, amely a tallérnak a legnagyobb forgalmú pénzekhez viszonyított értékváltozását illusztrálja. Lényegében ugyanez a táblázat az aranynak és a leggyakrabban használt egyéb pénzeknek az értékarányát is tartalmazza, hisz a korábbi megállapításaink és táblázataink az arany és a tallér értékarányában történt változásokat rögzítették.

A már többször jelzett három szakasz e tekintetben is jól kirajzolódik.

A hódoltság utolsó évtizedeiben sajátos lépcsőzetes értékvesztésre figyelhetünk fel. A tallér és a dénár 1662-es értékaránya 1665-ben módosult. A tallér és a timon átváltási kulcsa 1668-ban változott. A tallér és az arany közötti viszony 1674-ben. Sajnos a garasra vonatkozóan éppen az átrendeződést jelentő nyolc évből nincs sem kecskeméti, sem nagykőrösi adatunk. Az összeállítás egyértelműen jelzi viszont, hogy a tallérhoz képest dénárértéke módosult. Valószínűnek tarthatjuk, hogy itt is hasonló időeltolódás után ment ez végbe. Az így felrajzolódott folyamat egyik sajátossága feltétlenül szembetűnő: kb. három évenként követik egymást az egyes pénzek értékük nagyságának sorrendjében.

Az sem kerülheti el figyelmünket, hogy az egyes pénzeknek a tallérhoz viszonyított le-, illetve felértékelődése nem egyforma mértékben történt. Ez a folyamat értékükkel fordított arányban érvényesült.

A második szakaszon belül egyöntetű és egzakt módon megfogalmazható változások leírására nem vállalkozhatunk. Egyrészt a rendelkezésünkre álló források lényegesen szegényebbek, másrészt a korábban sem könnyen áttekinthető pénzügyek még ziláltabbak lettek, a bizonytalansági tényező tovább nőtt.

341. HUSZÁR: i. m. 1150. old.

AZ EGYES PÉNZEK FORGALMÁNAK KRONOLÓGIAI ILLUSZTRÁLÁSA

dukátok

aranyforint	1662—1711
attyafias kettős arany	1695
citkin (czittin, czikkent, csikkeny, czitkiny, czikely) arany	1684—1696
dukát (1. aranyforint)	
fejedelem aranya	1706
kettős arany	1674—1711
Rákóczi arany	1691
táblás arany	1695
tíz arany	1675—1711

tallérvetétek

cikett tallér	1697
fehér tallér	(1630—) 1675
féltallér	1672—1699
fond tallér	1696
francia tallér	1687—1690
gréci tallér	1687—1696
imperiális tallér	1626—1711
keresztes tallér	1686—1699
lengyel tallér	1696
negyed tallér	1665—1687
óntallér	1664
oroszlános tallér	1662—1702
rénés tallér	1683
spades tallér	1695
tallér	1662—1711
timon tallér	1678—1695

egyéb értékpénzek

bomlott forint	1694—1707
formális forint	1694—1709

garasok

apró garas	1676—1701
garas	1663—1711
kis garas	1686—1699
kongó	1698—1722
máriás garas	1695—1711
német garas	1681
öreg garas	1676—1739

polturák

poltura	1662—1711
négypolturás	1684
tízpolturás	1664—1707
tizenkétpolturás	1682—1695

a török révén forgalomba került pénzek

lepér	1678—1686
oszipora (akcse)	1662—1686
para	1683—1686
piaszter	1673
timon	1663—1687
török arany	1683—1701

egyéb külföldi pénzek

besling	1663
dutka	1663—1705
kettős táblás pénz	1696
komorócki	1663
ort	1672—1679
peták	1703—1711
silling	1685—1695
szusztak	1662—1703
zolota	1678—1706

rézpénz

libertas	1704—1709
rézpénz (l. libertas)	
veres pénz (l. libertas)	

egyéb apró ezüstpénz

dénár	1662—1711
krajcár	1693—1711
másfélpénzes	1685—1695
tizenkétpénzes	1667—1711
tizennégypénzes	1699—1702

számítási pénzek

forint (Florenus Ungaricális magyar forint)	1626—1711
kis forint	1704
kurta forint	1689—1711
rénés forint (német forint)	1686—1711
tallér	1686—1711
vonás forint	1708—1711

AZ EGYES PÉNZEK ÖSSZEG SZERINTI ELŐFORDULÁSA A VÁROSI ELSZÁMOLÁSOKBAN
(magyar forintra átszámolva)

Év	Arany	formális Tallér	(külön- féle) Garas	Timon	Pol- tura	for- mális bom- lott Fo- rint	Osz- pora	nem ellen- őriz- hető	Összesen	Az elszámolás, illetve az összeg rendelgetése
1662	1 600	1 491	—	—	—	—	—	166	3 257	főbíró
1669	220	330	—	332	46	—	—	—	928	főbíró
1670	—	910	—	260	—	—	—	473	1 643	főbíró
1670	—	702	—	1100	—	—	—	—	1 802	adószedő
1673	—	1 829	—	120	—	—	—	180	2 129	főbíró
1673	576	574	—	—	—	—	—	—	1 150	török adó
1674	—	1 682	—	600	—	—	—	—	2 282	főbíró
1675	—	180	—	540	—	—	—	—	720	főbíró
1675	—	—	—	96	—	—	—	180	276	kisbírók
1676	—	1 344	—	336	—	—	—	—	1 680	székbírák
1677	1 180	—	—	—	—	—	3	13	1 196	székbírák
1680	135	3 096	2 092	—	—	—	—	—	5 323	adószedő
1680	32	2 400	—	30	—	—	—	62	2 524	főbíró
1682	237	356	3 600	—	—	—	—	1200	5 393	Dallos István
1683	564	154	4 670	56	—	—	—	—	5 444	derék pénz introitusa
1683	180	1 190	3 851	—	—	16	—	—	5 237	adószedő
1683	176	1 176	3 896	—	—	—	—	—	5 248	török adó
1683	162	28	—	—	—	—	—	840	1 030	kisbírók
1684	618	1 516	3 138	—	—	—	—	1120	6 392	főbíró
1684	450	—	784	14	55	—	—	—	1 303	bor haszna
1684	115	112	748	—	29	—	—	—	1 004	főbíró
1685	—	1 752	3 500	—	—	—	—	—	5 252	török adó
1686	357	1 743	—	—	—	—	—	—	2 100	német adó
1689	14 280	6 795	4 320	—	—	1200	—	1048	27 642	a hadiadó kifizetése
1695	4 619	267	—	—	14	804	—	—	5 704	főbíró
1696	4 679	267	958	—	14	804	—	—	6 722	főbíró
1696	112	5	1	—	—	251	—	—	369	főbíró
1696	764	—	—	—	—	—	—	11	775	adószedő
1696	212	11	727	—	—	—	—	—	950	székbírák
1697	6 326	279	2 273	—	—	—	—	—	8 878	főbíró
1697	658	111	395	—	—	—	—	—	1 164	adószedő
1697	38	11	50	—	—	—	—	—	99	másodbíró
1697	19	—	7	—	—	—	—	—	26	vásárbíró
1697	14	—	21	—	—	—	—	—	35	kisbíró
1697	7 056	400	8 312	—	—	—	—	—	15 768	summa generális

XXX. táblázat folytatása

Év	Arany	formá- lis Tallér	(külön- féle) Garas	Timon	Poltu- ra	for- mális bom- lott Forint	Oszpó- ra	Nem ellenő- rizhető	Összesen	Az elszámolás, ill. az összeg rendelteté- se	
1698	412	540	2 127	—	—	—	—	—	3 079	adószedő	
1699	—	60	160	—	—	—	—	95	315	főbíró	
1699	2 365	—	256	—	—	—	—	23	2 645	főbíró	
1701	231	250	110	—	—	—	—	—	591	székbírák	
1703	187	—	703	—	29	—	—	58	977	székbírák	
1704	302	304	336	—	—	—	—	216	1 158	főbíró	
1662—1704	Össz.	34 597	25 070	42 715	3484	187	1875	3	4637	112 568	
	%	30,73	22,27	37,94	3,09	0,16	1,66	—	4,11	—	
1662—1686	Össz.	6 602	22 565	26 279	3484	130	16	3	4234	63 313	
	%	10,42	35,64	41,5	5,5	0,2	0,02	—	6,68	—	
1687—1704	Össz.	27 995	2 505	16 436	—	57	1859	—	403	49 235	
	%	56,83	5,08	33,36	—	0,11	3,77	—	0,8	—	

AZ EGYES PÉNZEK %-OS ARÁNYA A VÁROSI ELSZÁMOLÁSOKBAN
(magyar forintra való átszámolás alapján)

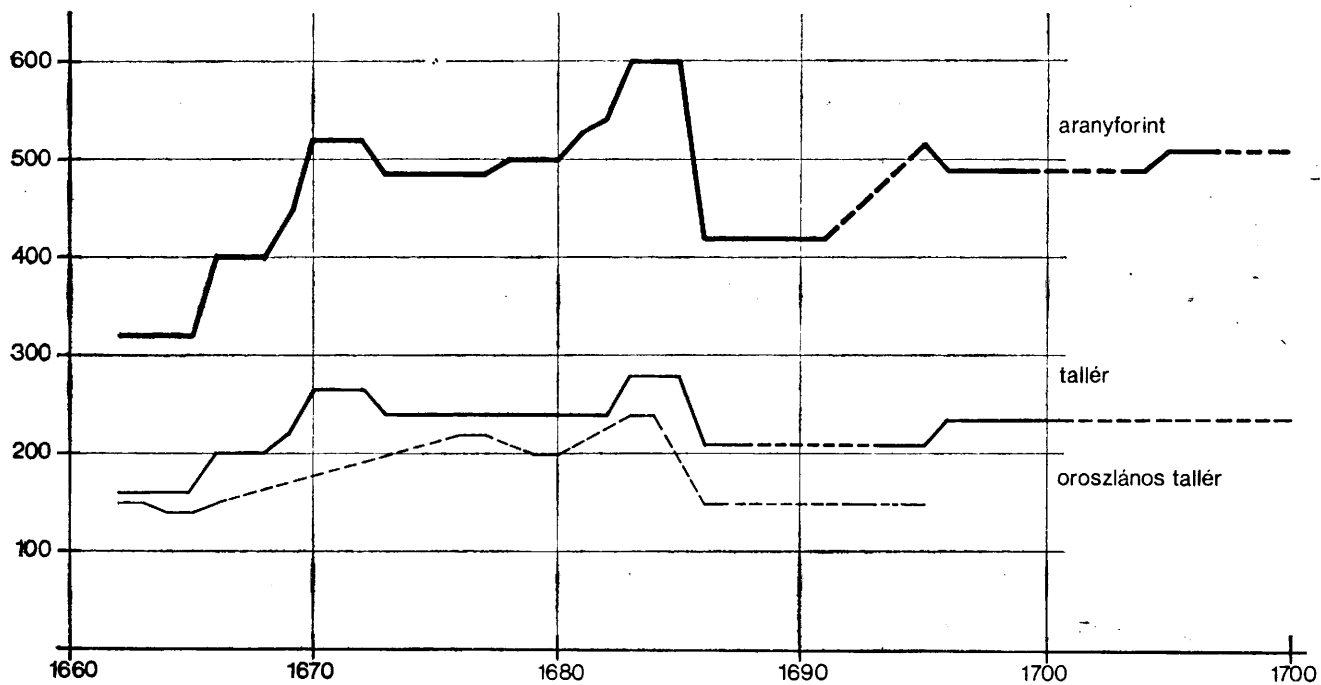
XXXI. táblázat

Év	külön- féle Arany	formá- lis Tallér	külön- féle Garas	Timon	Poltura	formális és boml. Forint	Oszipora	nem el- lenőriz- hető	Az elszámolás, illetve az összeg rendelgetése
1662	49	45,8	—	—	—	—	—	5,1	főbíró
1669	23,7	35,6	—	35,8	5	—	—	—	főbíró
1670	—	55,38	—	15,8	—	—	—	28,8	főbíró
1670	—	39,—	—	61	—	—	—	—	adószedő
1673	—	85,9	—	5,6	—	—	—	8,5	főbíró
1673	50,1	49,9	—	—	—	—	—	—	török adó
1674	—	73,7	—	26,3	—	—	—	—	főbíró
1675	—	25	—	75	—	—	—	—	főbíró
1675	—	—	—	34,8	—	—	—	65,2	kisbírók
1676	—	80	—	20	—	—	—	—	székbírók
1677	98,7	—	—	—	—	—	0,2	1,1	székbírák
1680	2,5	58,2	39,3	—	—	—	—	—	adószedő
1680	1,5	95	—	1,2	—	—	—	2,5	főbíró
1682	4,4	6,6	66,8	—	—	—	—	22,25	Dallos István
1683	10,4	2,8	85,8	1	—	—	—	—	a derék pénzek introitusa
1683	3,4	22,7	73,5	—	—	0,3	—	—	adószedő
1683	3,4	22,4	74,2	—	—	—	—	—	török adó
1683	15,7	2,7	—	—	—	—	—	81	kisbíró
1684	9,7	23,7	49,1	—	—	—	—	17,5	főbíró
1684	34,5	—	60,16	1,1	4,2	—	—	—	bor haszna
1684	11,5	11,5	74,5	—	2,9	—	—	—	főbíró
1685	—	33,3	66,6	—	—	—	—	—	török adó
1686	17	83	—	—	—	—	—	—	német adó
1689	52	25	16	—	—	4	—	3	a hadiadó kifizetése
1695	81	4,7	—	—	0,2	14,1	—	—	főbíró
1696	69,6	4	14,3	—	0,2	12	—	—	főbíró
1696	30,4	1,4	0,27	—	—	68	—	—	másodbíró
1696	98,6	—	—	—	—	—	—	1,4	adószedő
1696	22,3	1,2	76,5	—	—	—	—	—	székbírák
1697	71,25	3,1	25,6	—	—	—	—	—	főbíró
1697	56,5	9,5	34	—	—	—	—	—	adószedő
1697	38,4	11,1	50,5	—	—	—	—	—	másodbíró
1697	73,1	—	26,9	—	—	—	—	—	vásárbíró
1697	40	—	60	—	—	—	—	—	kisbíró
1697	44,7	2,5	52,7	—	—	—	—	—	summa generalis
1698	13,4	17,5	69,1	—	—	—	—	—	adószedő
1699	—	19	50,8	—	—	—	—	30,2	főbíró
1699	89,5	—	9,7	—	—	—	—	0,86	főbíró
1701	39,1	42,3	18,6	—	—	—	—	—	székbírák
1703	19,1	—	71,95	—	—	3	—	6	székbírák
1704	26	26,25	29	—	—	—	—	18,7	főbíró

XXXII. tábla

Az aranyforint, a tallér és az oroszlanos tallér

dénárban kifejezett értékének alakulása (1662-1711)

AZ ARANY ÉS A TALLÉR ÉRTÉKARÁNYÁNAK ALAKULÁSA KECSKEMÉTEN

Év	Dénárérték		Közvetlen átváltás	
1662	1:2	—	—	—
1663	1:2	—	—	—
1664	1:2	—	—	—
1665	1:2	—	—	—
1666	1:2	—	1:2	—
1667	1:2	—	1:2	—
1668	1:2	—	1:2	—
1669	1:2	—	1:2	—
1670	1:2	—	1:2	—
1671	1:2	—	1:2	—
1672	1:2	—	1:2	—
1673	1:2	—	1:2	1:2,4
1674	—	—	1:2	—
1675	—	—	1:2	1:2,16
1676	1:2	—	—	—
1677	1:2	1:2,33	1:2	1:2,2
1678	1:2	1:2,08	1:2	1:2,15
1679	1:2	1:2,25	1:2	1:2,16
1680	1:2	1:2,15	1:2	1:2,19
1681	—	1:2,25	1:2	1:2,25
1682	1:2,25	1:2,33	1:2,1	1:2,5
1683	—	1:2,14	—	1:2,14
1684	—	1:2,14	1:2	1:2,14
1685	—	1:2,14	—	1:2,14
1686	1:2	1:2,28	1:2	—
1687	1:2	—	1:2	—
1688	1:2	—	—	—
1689	1:2	—	—	—
1690	1:2	—	—	—
1691	1:2	—	—	—
1692	—	—	—	—
1693	—	—	1:2	—
1694	—	—	—	—
1695	1:2,28	1:2,42	—	—
1696	1:2	1:2,25	—	—
1697	1:2	1:2,26	—	—
1698	1:2	—	—	—
1699	1:2	1:2,28	—	—
1700	—	—	—	—
1701	—	—	—	—
1702	—	—	—	—

XXXIII. táblázat folytatása.

Év	Dénárérték		Közvetlen átváltás	
1703	1:2	1:2,12	—	—
1704	—	—	—	—
1705	—	—	—	—
1706	—	—	—	—
1707	—	—	—	—
1708	—	—	—	—
1709	—	1:2,12	—	—

XXXIV. táblázat

A TALLÉRNAK A LEGNAGYOBB FORGALMÚ PÉNZEKHEZ VISZONYÍTOTT ÉRTÉKE
(az 1662., illetve az 1663. évi arány = 100)

Év	Dénár	Timon	Garas	Arany
1662	100	—	—	100
1663	100	100	100	—
1664	100	111	100	—
1665	100	111	—	—
1666	125	111	—	100
1667	125	111	100	100
1668	125	111	—	100
1669	137,5	122	—	100
1670	162,5	144	—	100
1671	162,5	144	—	100
1672	162,5	144	—	100
1673	150	144	—	100
1674	150	144	—	100
1675	150	—	—	92
1676	150	133	116,6	92
1677	150	133	108,3	90
1678	150	133	108,3	92
1679	150	133	110	92
1680	150	133	108,3	92
1681	150	—	108,3	90
1682	150	—	116,6	92
1683	175	155	116,6	93
1684	175	133	116,6	93
1685	175	—	116,6	93
1686	112,5	—	116,6	100

Néhány fontos tényt és megfigyelést ennek ellenére rögzíthetünk. Ezek közül az egyik, hogy a dénár említése is ritkább lett. Értékmérő szerepe viszont változatlanul megmaradt. Bár a korábbi értékvesztése a nagyobb „címletű” pénzekhez viszonyítva állandósult, további változás, romlás nem mutatható ki. A polturaival és a garasveretekkel szembeni aránya egészen 1711-ig gyakorlatilag változatlan. Kilengéseket csak a háborús viszonyok eredményeznek átmenetileg.

A másik váltópénz a poltura és a nála értékesebb pénzek aránya is gyakorlatilag változatlan maradt. Eltérést csak akkor állapíthatunk meg, ha új veretek jelennek meg. Ezen túl csak a tallérféleségek és a különféle aranyak eltérő ágiója érvényesül.

A tallér és a garas, az arany és a garas közötti arányt minden esetben az határozza meg, hogy milyen jellegű, milyen dénárértékű pénzek összevetéséről van szó. Sok-sok idézettel igazolhatnánk, hogy a különféle átszámolások alkalmával és a kifizetések pontos értelmezése érdekében dénárértékre számolnak vissza mindent és így rögzítik azt.

Az egész időszakon át, sőt a szabadságharc éveiben is az egyes veretek dénárban kifejezett értéke viszonylag stabil. A régi garas, vagy öreggaras 30 dénáros értéke nem ingadozott. A „közönséges” vert tallérhoz 1:7-es aránya tartósan bizonyult. Az imperiális tallérhoz viszonyított aránya azonban csaknem mindig 1:8 maradt. A máriás garas, amely egyre népszerűbb lett a „kongó”-nak minősített 30 dénáros garassal szemben, legtöbbször dénárértékére átszámítva került szembe a nagyobb értékű pénzekkel.

A szabadságharc éveiben az értékpenzek és a váltópénzek aránya gyakorlatilag nem változott. A korábbinál is ritkább előfordulás miatt ennek dokumentálása sajnos csak bizonyos években lehetséges.

Kecskemét pénzforgalmát a Habsburg-házi uralkodók pénzei szorosan kötik nemcsak a többi országrész pénzügyi életéhez, hanem az általunk vizsgált félévszázadot megelőző és követő időszakhoz is. Ugyanakkor a várost közvetlenül érő külső gazdasági és katonai hatások motiválták is a hódoltság alatti időszak és az azt követő évtizedek gyakorlatát.

A széleskörű pénzügyi kapcsolatokkal rendelkező Kecskemét (és részben Nagykőrös) forrásai alapján feltárt sajátosságok megközelítő pontossággal illusztrálják az egész hódoltsági terület, illetve az Alföld pénzügyi életét, megbízható támpontot nyújtanak a feldolgozott félévszázad gazdasági és társadalomtörténeti vizsgálódásokhoz is.

Gabonaürmértékek használata Kecskeméten a XVII—XVIII. században

„A gazdaságtörténetnek, de főként a magyar gazdaságtörténetnek nincs egyetlen annyira elhanyagolt területe, mint a mértékeknek története. Pedig épp a gazdaságtörténeti kutatásban igen gyakran van szükségünk, mint segítő eszközre a régi mértékek pontos ismeretére”¹ Bár Bogdán István munkássága révén a magyar középkorral kapcsolatos adósságából sokat törlesztett történettudományunk, de az ürmértékekkel kapcsolatosan még mindig jogos Léderer Emma egykori megállapítása.² Minden bizonnyal ez is hozzájárul ahhoz, hogy az adatok viszonylagos bősége ellenére is kevés ár- és bértörténeti munka jelent meg a XVII—XVIII. századból. Közvetve ugyan, de érezhetően hátráltatja a mértékegységek kellő ismeretének hiánya ezen időszak társadalmi változásainak pontosabb rögzítését is.

A feudális kor egészen belül általános a központilag meghatározott mértékegységek hiánya, illetve azok mellőzése, a helyi mértékek használata. Ennek következtében az eredményes kutatás érdekében célszerű minden jelentősebb tájegységben belül megvizsgálni, milyen sajátosságok érvényesültek.

A hódoltság különleges viszonyai a másfél évszázad alatt erőteljesen hozzájárultak ahhoz, hogy a pénzek forgalma és a pénzértékek mellett a mértékegységek alakulásában is a helyi tényezők jobban érvényesüljenek. Ennek hatása még a XVIII. században is érezhető. Ez az eltérés legfeltűnőbbben talán a gabonaürmértéknél jelentkezik. Ezek pontos ismerete nélkül viszont nem lehet feldolgozni az egyik legfontosabb, legszélesebb körben vásárolt, illetve fogyasztott árucsoportnak, a gabonaféléknek árváltozásait. A Duna—Tisza-közén a XVII—XVIII. században a gabonanemük mérésére a fertály, a kila, a mérő és a véka szolgált. Tekintettel arra, hogy egy egész tájegységben belül kb. két évszázadon át használták e mértékeket, rögzítették forrásaink

1. LÉDERER Emma: Régi magyar ürmértékek. *Századok*, 1923. 1—6. sz. 123.

2. BOGDÁN István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp. 1978. Akadémiai Kiadó, 388. l.

e fogalmakat, a gazdaságtörténettel foglalkozók számára rendkívül fontos, hogy ezeknek a mértékegységeknek nagyságát, egymáshoz viszonyított arányát minél pontosabban meg tudjuk határozni.

A fertály, e régi űrmértékegységünk Bogdán István megfogalmazása alapján „(. . .) egész szám negyed részének hasonló jelentésű német viertell, viertel szóból származó régi neve(. . .) Ritkábban hossz-, gyakrabban űr- és földmértéknél önállósult az egésznél, mint mértékegységnél kisebb rész neve.”³ A legutóbbi időkig egy nagyobb mértékegység negyedrésze értelemben használták a Kecskemét történetével foglalkozók is. Hornyik János, a város kiváló monográfusa is úgy vélekedett, hogy „Egy fertály vagy negyed száraz mérték nem jelentett egyebet, mint az e kötetben sokszor előforduló kassai köbölnek egy negyedét, vagyis egy közönséges vékát.”⁴

Buza János, aki a szomszédos Nagykőrös XVII. századi árviszonyait kutatta, figyelt fel arra, hogy „(. . .) fertály szavunk a XVII. században a Duna—Tisza-közének egyes területein mint űrmérték nem egy meghatározott mérő negyed része, hanem egy teljes mérő értelmében volt használatos(. . .)”. Becslése szerint a fertály 80—125 liter gabona befogadására lehetett alkalmas.⁵

Valóban, szinte tetszés szerint gyűjthetünk adatokat arra vonatkozóan Kecskemét írott emlékeiben is, hogy a negyed szavunk és a fertály nem szinonimaként használatos: „Item 3 fertály kölestis vettünk ugyan ezen Totth Jánostól es egy negyedét. Egy-egy forintban tudvan ide fertályt, facit flo. 3, den 24.”⁶ „Buzat halasiaktul vettünk hat fertályt masfel negyedét 12 tallér és öt garason. Eodem die tizenöt fertály és egy negyed buzát vettünk talléron és három garason.”⁷ Tehát a negyed a későbbiek során körülhatárolásra és meghatározására kerülő (itt még ismeretlen nagyságúnak kezelt) fertály negyedrésze volt.

A fertály mint mértékegység Kecskeméten a XVIII. század első évtizedeiben is elég gyakran használt mértékegység, bár kétségtelen, hogy a 20-as évektől kezdve egyre gyakoribb lesz a véka említése. Valószínűnek látszik, hogy a szélesedő árucseré miatt az országos gyakorlattól eltérő elnevezés zavart okozhatott, nemegyszer félreértést eredményezhetett, s ennek kiküszöbölését is szolgálta a véka egyre általánosabb használata.

3. Uo. 166.

4. HORNYIK János: Kecskemét város története oklevéltárral, III. Kecskemét, 1862. 89.

5. BUZA János: Fertály szavunk XVI—XVII. századi jelentés történetéhez. Magyar Nyelv 1974. 1. sz. 80—84.

6. Kecskemét város levéltára, 1509/c, 1677. 102. (Számadási lajstromok)

7. Uo. 1681. 19. Az adatok egész sorát lehet kigyűjteni a nagykőrösi számadáskönyvekből is. Pl. Sajtos Pap János bérének részét alkotta 1 fertály búza és 1 fertály köles. A kifizetés során négy negyed búza és négy negyed köles átadását rögzítették. Pest megyei Levéltár (később: Pm. L.) V. 208/a 1688—89. 14.

A Kecskemét környékén használatos fertály ürtartalmának nagyságára vonatkozó konkrét utalásunk a XVII. századból sajnos nincs. Akad azonban néhány olyan feljegyzés, amely azt a gyanút keltheti, hogy a fertályon akkor sem a kassai mérőt értették. Már maga a sajátos elnevezés is elgondolkodtató, hisz nem valamilyen mérőről, vagy köbölről van szó. A fertály mögött meghúzódó névátvitel minden bizonnyal azért történt meg, mert ezen a vidéken a kassai köböltől és a pozsonyi mérőtől erőteljesen eltérő nagyságú űrmértéket használtak.

„Az Csillagos vezér a 400 kila árpaért az melly ezer oroslánios tallért adott volt, abbol atunk Murtezannak az adosságra tall. 850 Az Nazur bek vött raytunk tall. 100”⁸ A kapott ezer oroslánios tallér értéke 150 000 dénár volt. Ennek alapján egy kila árpaért 37,5 dénárt kaptak. Ezen évtizedekben még nem volt ritkaság, hogy a török tisztségviselők szabályosan vásároltak is a hódoltságon élőkől különféle terményeket napi, vagy ahhoz hasonló áron. Az adókönyvnek ugyanezen az oldalán olvasható az alábbi idézet, tehát egymáshoz közel álló időben történhetett meg a vásárlás. „Böde Andrásnak 5 fertály s egy negyed arpaert attunk f(orint) 8, d(énár) 50.” A 21 negyed mennyiségű árpa ára 840 dénár volt. Egy fertálynak az ára pedig 160 dénárt jelentett. A két ár összehasonlítása alapján egy fertály árpaért kifizetett összegnek 4,56 kila árpa értéke felel meg. Bár gondolnunk kell arra, hogy több bizonytalansági tényező is közrejátszhat, nem tekinthetjük véletlennek, hogy az alább idézett esethez hasonlóan az arány 1:4,56.⁹

Egy újabb adat, amely 1666-os adókönyvben lelhető fel: „Murtizánnak attunk 70 fertály buzat, tall. 10 (. . .) egy kila arraval ados d(énár) 50.” Ennek alapján egy fertály búzáért 228 dénárt kaptak. Mivel egy kila ára 50 dénár volt, egy fertályban itt is 4,56 kilát számoltak.¹⁰ Ami számunkra ezúttal is elsődlegesen fontos, hogy egy fertály legalább négy kila nagyságával volt egyenlő, s ha ez 40—50 liter közötti értéket jelentett, a fertály itt is lényegesen nagyobb a közismert kassai avagy pozsonyi mérőnél.¹¹

8. Kecskemét város levéltára, 1508/c, 1663, 236.

9. LÉDERER Emma: i. m. A szerző a csejtei mérőről szólván, amely 46,897 literrel volt egyenlő, megjegyzi: „Ugyanez a mérték kyla néven Nógrád megyében is használatos. A török mértékelnevezést különben a XIX. századi mértékösszehasonlítások, úgyszólván kivétel nélkül a pozsonyi mérőre alkalmazzák. 153. old. A pozsonyi mérő ürtartalma: 61,49 liter. Uo. 145. old.

10. A tallér értéke éppen 1666-ban mutat jelentős változást. Ha a korábbi értéken számoljuk, ami a török tisztségviselő számára kedvezőbb volt, így valószínűleg ezt vették figyelembe, az alábbi eredményre jutunk: 100 tallér értéke 16 000 dénár. Ennyi volt 70 fertály búza ára. Egy fertályért ennek alapján 228 dénárt adtak. Mivel az idézet szerint egy kila búza ára, mellyel Murtizán adós maradt 50 dénár volt, $228:50 = 4,56$. Tehát egy fertályban 4,56 kila búza lehetett. (Ha a tallér újabb árfolyamán számolunk, az alábbi eredményre jutunk: 100 tallér = 20 000 dénárral. Egy fertály gabonáért 285 dénár járt, ez osztva 50-nel: 5,7. E szerint egy fertályban 5,7 kila lett volna. Ennek alapján a fertály nagysága méginkább eltávolodik a vékától, illetve a kassai köböltől.)

11. Nem árt hangsúlyoznunk, hogy a török tisztségviselő ezúttal is a Kecskeméten kimutatható áraknak megfelelő összeget fizette a terményért. Bár ezeket az adatokat nem tarthatjuk maradéktalanul bizonyító erejűnek, mivel az árak ingadoztak, de a későbbi adatok ismeretében célszerű ezeket is idézni.

A jogos kételyek elosztatását nagyban segíti, egy a témánk szempontjából rendkívül fontos nagykőrösi feljegyzés. 1689-ben a szomszéd város gyakorlata hihetően azonos volt a kecskemétivel. A kapusok salláriumának kifizetése során az alábbiakat rögzítették:

1. Csala Lőrincnek adtunk 1N/egyed) kölest, item adtunk 1. N. kölest.
2. Faragó István kapusnak adtunk kölest 1 v/ékát), item 1 v. Item 1 N. kölest.
3. Dombovári Mihály kapusnak adtunk 1. N. kölest, item adtunk 1. N. kölest
4. Kis János Semmike (sic!) kapusnak 1 N. kölest
5. Az szolnoki kapusoknak mind 2-tok/nek/ 29. 8-bris fél-fél fertály kölest adtunk.

Pécsi Varga János kapusnak $\frac{1}{2}$ fertály kölest adtunk.

Német János kapusnak adtunk 2 N. kölest.”¹²

Faragó István kapusnak történt kifizetés alapján nem lehet kétséges, hogy egy negyed két vékával és ennek alapján egy fertály 8 vékával volt egyenlő.¹³

Érthetően nem lenne szerencsés, ha egyetlen — mégoly félreérthetetlen — feljegyzésre is alapoznánk egy sajátságos mértékegység nagyságának meghatározását. Ezért célszerű a következő század gyakorlatának az ellenőrzése és a tapasztalatok bizonyosságul hívása is.

1721. december 6: „Mind Szentén vettem 155 fertály és két kis véka arpat, fertallyat 32 polturájával számlálván fizettem érette 82 tall. 4 gr. 24 den.”¹⁴ A 82 számítási tallér 14760 denár értéket jelentett, a négy garas 120 dénárt. Így a vásárolt gabona értéke 14904 denár volt. A Nagykőrösön tapasztaltak alapján feltételezve, hogy ez alkalommal is 8 vékát számítottak egy fertályban, a 155 fertály 1240 vékával volt egyenlő. A dénárban meghatározott összeg, 14904 és a vékák számának, 1242-nek a hányadosa: 12, azaz egy véka árpa ára 12 dénár és egy fertály ára pedig 96 dénár volt. A két véka mellőzésével a két szám hányadosa 96,15. Tekintettel arra, hogy hányadosként egész számot csak akkor kapunk, ha az előbbi Nagykőrösön tapasztalt arány érvényesül, ez a feljegyzés is teljes értékű bizonyítékul szolgálhat arra, hogy egy fertályba 8 (kis) vékát számítottak.

A XVIII. század elejétől lényegesen több gabonavásárlásra vonatkozó feljegyzés áll rendelkezésünkre mint az 1600-as évekből. Ezen feljegyzések között jelentős számban vannak olyanok, amelyek a fertály és más gabona-

12. PmL V. 208/a 1689. 11.

13. A véka: „Ürmérték gabona mérésére. A szentmiklósi uradalomban valószínűleg 31,265 literes vékát használtak (a XVII. században). Urbáriumok, XVI—XVII. század. Szerk. Maksay Ferenc Bp. 1959. 840.

14. B—KmL. 1509/c. 1721. 85.

űrmérték közötti arányra utalnak. A két mértékegység közötti arányt a teljes egyértelműséggel megadott egységár, illetve a vásárolt gabona értékének teljes összege ismeretében kétséget kizáróan megállapíthatjuk. „11 fertály árpaért 7—7 polturájával vékáját, tall. 10, gar. 1, den. 18.”¹⁵ Az idézet szerint a 11 fertály árpaért összesen 1848 dénárt fizettek, mivel a 10 számítási tallér értéke 1800 dénár, az egy garas értéke 30 dénár. Tehát egy fertály értéke: 168 dénár. Tekintettel arra, hogy az egy véka mennyiségű árpa értékét is rögzítették, amely 7 poltura, azaz 21 dénár volt, lehetséges itt is a fertály és a véka arányának megállapítása. A 168 és a 21 hányadosa: 8. Tehát ez alkalommal is egy fertály nyolc vékát tartalmazott. Hasonló egyértelműséggel kiszámítható az arány a következő feljegyzés segítségével is: „18 fertály búzát, vékáját egy-egy máriássával számlálván, tészen az árra 27 tall. 1 gar. 6 den.”¹⁶ A 27 számítási tallér értéke: 4860 dénár, az egy garasé 30. Így a 18 fertály búzáért kiadott összeg: 4896 dénár. Ennek alapján 1 fertály értéke 272 dénár volt, amit elosztva 34-el, az egy máriás dénárértékével, ismét nyolcat kapunk. A század utolsó harmadából származik az alábbi adatunk: 1771. szeptember 14-én „A tanácsban végeztetett: l. minden tized felvetett abrakot adjon 100 fertályt, mely 4800 véka.(...)”¹⁷ Az idézet megértéséhez jelezniünk kell, hogy Kecskeméten a XVIII. század legnagyobb részében nyolc tizedet különböztettek meg, így a jelzett mennyiség, a 4800 véka 800 fertállyal egyenlő. Tehát ebben az esetben hat vékát számítottak egy fertályba.

Tekintettel arra, hogy bőségesen áll rendelkezésünkre adat a főbírói és másodbírói számadáskönyvekben, és az idézetek igen nagy helyet foglalnának el, az adatokat táblázatokba sűrítettük külön válogatva az egyes gabonaneműket. Csak olyan adatokat vettünk figyelembe, ahol a fenti idézetekhez hasonlóan egyértelműen igazolható a fertály és a véka egymáshoz viszonyított aránya.¹⁸ A táblázatba felvett eseteknél a legtöbbször a fertályban meghatározott mennyiség mellett a vékában megalkudott, illetve fizetett ár is fel van tüntetve a végső összeg mellett. Néhány esetben, amikor csaknem egymást követő feljegyzésről volt szó, tehát szinte egyidőben történt a vásárlás, felhasználtuk a külön fertályban és külön vékában rögzített árakat is az arányok érzékeltetéséhez. (L. az I—III. táblázatokat.)

15. 1509/c. 1705. 21.

16. 1508/c. 102, 1707.

17. Kecskemét város statutumai. 1504. h/1.

18. Kecskemét város levéltára, 1510/a. Természetesen az áttekinthetőség kedvéért meg kellett elégednünk azzal, hogy csak a másodbírói számadáskönyvek éveire utalunk.

ÁRPA

Év	Fertály	Véka	Az összeg dénárban	Egységár		Arányuk
				Fertály	Véka	
1703	63	7	7 605	120	15	8
	12	4	1 500	120	15	8
1704	8	3	755	90	11	8
	6	6	544	90	11	8
1705	20	—	4 680	234	30	8
1707	6	1	7 350	960	150	8
	9	2	1 530	168	21	8
1711	1	—	224	224	28	8
1717	12	—	2 640	220	35	6,2
1725	18	—	2 268	126	21	6
1726	18	—	4 536	252	42	6
1728	76	—	15 504	204	34	6
1738	28	—	8 352	298	36	8,2
	11	—	1 980	180	30	6
1741	18	—	3 888	216	36	6
	14	—	1 764	126	21	6
1742	61	—	12 444	204	34	6
	18	—	3 672	204	34	6
1750	17	3	3 150	180	30	6

A fenti adatsorok alapján néhány megállapítást egyértelműen megfogalmazhatunk. A XVIII. század első évtizedeiben általában egy fertályt 8 vékával vettek egyenlőnek a különféle gabonaféleségek mérésénél. Tekintettel arra, hogy semmiféle utalás, külön kiemelés nincs arra vonatkozóan, hogy a régebbi szokásoktól eltérően járnának el, biztosnak látszik, hogy a fertályt a korábbi évtizedekben sem tekintették a kassai köböllel, vagy a pozsonyi mérővel azonosnak, hanem annál nagyobb úrtartalmúnak vették.

Ugyancsak feltűnő, hogy 1720 tájától az arány megváltozik, egyre következetesebben 6 vékát számítanak egy fertálynak.

Az eltérés okait, a két gabonaűrmérték aránya közötti ingadozásokat, változásokat már részben az eddigi idézetek is sejtetik: a véka vidékenként eltérő nagyságú volt, és a fellendülő árucserre következtében nem lehetett kitérni ezek használatára elől sem. A Mindszenten vásárolt árpát „kis” vékával mérték, s ez esetben számítottak egy fertályba 8 vékát. Ezzel a kis vékával szemben válik egyre általánosabbá, gyakoribbá az „itt való öreg véka, amelynek használatára több egyértelmű megfogalmazást találunk.¹⁹ 1717-

19. B-KmL. 1509/c. 1719. 38.

II. táblázat

BÚZA

Év	Fertály	Véka	Az összeg dénárban	Egységár		Arányok
				Fertály	Véka	
1705	6	—	1 815	302	33	9
	4	—	1 088	272	34	8
1711	11	—	3 432	312	39	8
1715	2	—	544	272	34	8
1719	3	—	1 080	360	51	7
	3	—	910	306	51	6
1720	4	3	1 620	306	60	6
1722	9,5	—	2 280	240	30	8
1723	1	4	340	204	34	6
1724	3	—	504	168	28	6
	7	—	1 176	168	28	6
1725	12	—	2 448	204	34	6
	68	—	13 874	204	34	6
	22	—	4 590	208	34	6
	17	—	3 468	204	34	6
1731	2	—	546	273	34	8
1733	52	1	15 963	306	51	6
1736	10	1	3 400	340	45	7,5
1737	1	—	540	540	60	9
1738	15	—	7 140	476	68	7
1739	14	—	5 712	408	68	6
	13	—	3 978	306	51	6
1742	1	—	408	408	68	6
	5	—	2 040	408	68	6
	2	—	888	444	74	6
1743	16	—	6 528	408	68	6

III. táblázat

ZAB

Év	Fertály	Véka	Az összeg dénárban	Egységár		Arányok
				Fertály	Véka	
1707	2	—	1800	900	120	7,5
1736	16	—	2058	128	21	6
1742	12	—	2448	204	28	7,3
1750	20	—	3600	180	25	7,2

ben Gulya Mihály mészáros konvenciójának egy részét a 3 fertály búza alkotta. A kifizetés során ezzel kapcsolatosan a perceptor az alábbi rögzítette: „attunk az öregh vékával 18 buzatt.” Az ugyancsak mészáros Pánczél Mihálynak is 3 fertály búza járt a konvenciója alapján, és esetében is azt rögzítették: „fizettünk az öregh vékával 18 buzatt.”²⁰ 1720-ban Bán András a város megbízásából „. . . Szentesen az ott való vékával vett 556 véka kölest . . .”²¹ 1741-ben a vacsi csósz, Fekete András konvenciójának számottevő részét képezte a „20 öreg véka búza”.²² Az öreg véka használatának állandósulását nemcsak a táblázatunkba felvett adatok érzékeltetik, hanem a már korábban idézett 1771-es városi határozat is.

Tekintettel arra, hogy rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek alapján a véka és a többi gabonaürmérték arányát rögzítették, összegyűjtöttük azokat, amelyek lehetővé teszik az összehasonlítást. Mivel pontosan tudjuk, hogy a pozsonyi mérő 61,49 liter volt, mód van arra is, hogy az itt használatos véka nagyságát viszonylag pontosan meghatározzuk. Sajnos ezúttal ritkábban rendelkezünk annyira egyértelmű utalásokkal az arányokat illetően, mint a fertály és a véka esetében. Így meg kellett elégednünk az azonos évben, azonos termények árának arányba állításával. Ez az eljárás nagyobb hibalehetőséget jelent ugyan, de a rendelkezésünkre álló adatok bősége

A VÉKA, A POZSONYI MÉRŐ ÉS A KILA EGYMÁSHOZ VISZONYÍTOTT ARÁNYÁNAK ÖSSZEHA-SO-NLÍTÁSA

IV. táblázat

ÁRPA

Év	Véka	Pozsonyi mérő	Kila	Teljes összeg dénárban	Egységár dénárban			Arányuk (kerekítve)
					Véka	Pozsonyi mérő	Kila	
1728	—	402	—	24 120	—	60	—	
	20	—	—	600	30	—	—	1:2
1719	—	69	—	4 140	—	60	—	
	1000	—	—	34 000	34	—	—	1:2
1720	—	—	67	4 020	—	—	60	
	180	—	—	6 120	34	—	—	1:2
1726	—	—	20	1 740	—	—	87	
	71	—	—	2 982	42	—	—	1:2
1737	—	—	281	20 232	—	—	72	
	15	—	—	510	34	—	—	1:2
1755	94	—	—	2 820	30	—	—	
	—	11	—	792	—	72	—	1:2

BÚZA

Év	Véka	Pozsonyi mérő	Kila	Teljes összeg dénárban	Egységár dénárban			Arányuk (kerekítve)
					Véka	Pozsonyi mérő	Kila	
1721	—	12	—	1 224	—	102	—	
	23	—	—	1 143	50	—	—	1:2
1726	—	—	300	56 100	—	—	187	
	3	—	—	240	—	—	80	1:2
1728	—	—	414	37 260	—	—	90	
	—	—	16	1 440	—	—	90	
	5,5	—	—	720	44	—	—	1:2
1735	—	496	—	44 640	—	90	—	
	67	—	—	1 809	27	—	—	1:3
1737	—	—	104,5	10 032	—	—	96	
	10	—	—	510	51	—	—	1:2
1749	25	—	—	1 275	51	—	—	
	—	—	13	1 326	—	—	102	1:2
1757	15	—	—	720	48	—	—	
	—	—	90	10 080	—	—	112	1:2
1765	14	—	—	598	34	—	—	
	—	—	75	4 800	—	—	64	1:2
1768	5	—	—	340	68	—	—	
	—	—	93	12 720	—	—	136	1:2
1769	31	—	—	1 480	48	—	—	
	—	200	—	20 400	—	102	—	
	—	—	93	10 044	—	—	108	1:2
1780	1537	—	—	71 115	46	—	—	1:2

csökkenti a tévedés veszélyét. Adatsorainkat úgy állítottuk össze, hogy segítségükkel a véka, a pozsonyi mérő és a kila egymáshoz viszonyított arányát egyszerre érzékeltessük.²³ A különféle pénznemeket (számítási tallér, rénes forint, magyar forint, peták, poltura, máriás garas, krajcár) dénárba számoltuk át, hogy az értékek áttekinthetőbbek legyenek. (L. a IV—VI. táblázatokat)

20. B-KmL. 1510/g. (Székbíró számadásai) 1717/II. 90—91.

21. B-KmL. 1509/c. 1720. 76.

22. Uo. 1741. cselédek conventiói.

23. Itt ismételtelen utalunk arra, hogy a kila a pozsonyi mérővel azonosnak vehető: Ezt igazolja az egyik 1720-ból való kitétel is: „67 pozsonyi kila árpát, kiláját 20 polt.”

24. B-KmL. 1509/z 1719. 38.

Év	Véka	Pozsonyi mérő	Kila	Teljes összeg dénárban	Egységár dénárban			Arányuk (kerekítve)
					Véka	Pozsonyi mérő	Kila	
1717	3	4	—	660	60	120	—	1:2
1726	—	—	50	3 400	—	—	68	
	10	—	—	280	28	—	—	
	20	—	—	720	36	—	—	1:2
1727	—	—	6,5	293	—	—	45	
	120	—	—	2 880	24	—	—	1:2
1750	30	—	—	3 600	25	—	—	
	—	—	62	3 472	—	—	56	1:2
1752	150	—	—	2 700	30	—	—	
	—	—	70	5 600	—	—	80	1:2,5
1755	—	852	—	51 120	—	60	—	
	40	—	—	960	24	—	—	1:2
1757	31	—	—	930	30	—	—	
	—	—	97	6 208	—	—	64	1:2
1762	1071	—	—	3 213	30	—	—	
	—	—	65	4 690	—	—	76	1:2
1765	—	—	75	3 000	—	—	40	
	210	—	—	3 780	18	—	—	1:2
1767	130	—	—	4 420	34	—	—	
	—	—	120	8 160	—	—	68	1:2
1768	81	—	—	4 050	50	—	—	
	—	27	—	3 240	—	120	—	1:2
1769	31	—	—	930	30	—	—	
	—	—	73	5 256	—	—	72	1:2
1770	40	—	—	1 200	30	—	—	
	—	—	93	5 580	—	—	60	1:2

A fenti adatsorok egyértelműen meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a 61,49 literes pozsonyi mérő és a Kecskeméten használatos véka közötti arány általában 1:2-höz áll közel. Ennek alapján bizonyosnak vehetjük, hogy a Kecskeméten használt véka 30 liter körüli lehetett, attól lényegesen nem tért el. Ez az érték egyébként megegyezik az országos gyakorlattal, pontosabban a 25—30 liter közötti értékek felső határát jelenti.

Ennek alapján az látszik valószínűnek, hogy Kecskeméten a fertály kb. három pozsonyi mérővel, azaz kb. 185 literrel lehetett azonos. Valószínűnek látszik, hogy a kis véka nagysága 25—30 liter között lehetett, inkább az alsó-határhoz közelebb, míg az öregvéka 30 liter, illetve annál valamivel több. Amennyiben a véka úrtartalmának az alsó határát vennénk is alapul, amit

a fenti összehasonlítások nem tesznek valószínűvé, akkor is azt látjuk, hogy a 8, illetve 6 vékát tartalmazó kecskeméti fertály minimum 150 literrel volt azonos, ami ugyancsak jelentősen meghaladja a kassai köből nagyságát, azaz a Kecskeméten használt gabonaűrmérték nem igazodott az ország más tájegységein kialakult mértékekhez.

Bár a fenti bizonyító anyag meggyőzhet bennünket arról, hogy Kecskeméten és Nagykőrösön a XVII-XVIII. században is használt fertály kifejezés nem valamely közismert űrmérték negyed része, hanem egy meglepően nagy űrtartalmat képviselő önálló mértékegység, még mindig megoldatlan kérdés, miért fertály a fertály, azaz minek a negyede. Hisz az sem lehet kétséges, hogy a névátvitel oly módon történt, hogy egy még nagyobb tömeg, valamilyen formában mérhető és közismert egységnek a negyed részeként használták a kb. 180—200 liternyi űrtartalmú mértékegységet.

Egy fertály mennyiségű, azaz a kb. 180—200 liternyi gabona súlya kb. 140—150 kg lehetett. Ennek alapján az a nagyobb mennyiség, az az „egész” amelynek a „fertály” a negyed része, hozzávetőlegesen 550—600 kg gabonát jelenthetett. Tekintettel arra, hogy Kecskeméten a hódoltság idején és a XVIII. század első felében még azt a mennyiségű szemes terményt sem tudták rendszeresen megtermelni, amely az itt élő jelentős számú lakosság ellátásához, a háziállatok tartásához feltétlenül szükséges volt, a város rendszeresen kénytelen volt a környező és távolabbi településekről tetemes mennyiségű gabonát vásárolni, azt ide szállítani, hogy részben a saját szükségletét, részben a különféle szolgáltatásokat fedezni tudja. Így a gabona fuvarozása, szállítása általánosnak, mindennaposnak volt mondható. Ugyanakkor közismert, hogy a XV—XIX. század útviszonyai és szállítóeszközei kb. 600 kilónyi teher szállítását tették lehetővé. A szomszédos tájegységekről, településekről történő szállításokra, vásárlásokra sok adatot lehetne idézni. Olyan feljegyzést viszont, amely egy-egy kocsira tett teher nagyságára is utal, csak egyetlen egyet találtunk. Ezt az esetet 1719. május 7-én rögzítette a másodbíró: „Ugyanazon a napon érkezett meg Tóth István Baranyáru, és 10 kocsin 283 itt való öreg véka búzát hozott, mellyis kocsibérekkel, váموkkaal és révbérekkel több 280 tallér, 23 dénár.”²⁴ A feljegyzés szerint egy-egy kocsira 28,3 véka gabona jutott átlagosan. Ennek „vier”-tele, fertálya kb. 7 véka volt. Ez az egyetlen adat, ha nem is oszlat le minden fenntartást, de feltétlenül hihetővé teszi, hogy a Kecskeméten használatos fertály, mint gabonaűrmérték, egy fuvarnyi gabona negyed részével volt egyenlő.

Talán nem felesleges kitérni arra, hogy a fertály mint önálló számítási egység, ha nem is mint fizikailag is megformált gabonaűrmérték, nagyon egyértelműen, igen pontosan meghatározott nagyságú lehetett, azt éppen

a korábbi sok-sok-idézet, illetve adatsor igazolhatja. Nem meghatározott számú eltérő nagyságú véka űrtartalmával volt egyenlő. Éppen ezért kellett ismételtten rögzíteni, milyen vékában számolnak, ha gabonavárarlás során az egységárat nem fertályban, hanem ennek tört részében határozták meg. Mivel a fertály nagysága beépült a köztudatba, ennek értelmezésére éppen ezért nem volt szükség, az állandósult nagysága pedig feleslegessé tette az értelmező jelzőket, amelyek például a vékával kapcsolatosan szükségszerűen kialakultak.

Az árak alakulása Kecskeméten 1662—1790

Történeiszek többsége már a XIX. század végén felhívta a figyelmet a gazdaságtörténet rendkívüli fontosságára. Azóta is nemegyszer idézték Acsády Ignácnak, ezen generáció talán legkiválóbb gazdaságtörténésének máig aktuális megállapítását: „Amíg alaposan meg nem írják Magyarország gazdasági történetét, addig alig ismerhetjük tiszta valójában Magyarország politikai történetét.”¹ E kulcsfontosságú feladat elvégzése a következő fél-évszázad alatt kevés történeiszet inspirált. Közben Európában, mindenekelőtt Franciaországban egész történeisziskolák fáradoztak eredményesen hasonló ügy érdekében.²

Marxista történetírásunk is egyik legfontosabb feladatának tekintette, és tekinti ma is, hogy a politikai és a szellemi élet jobb megismerése érdekében minél pontosabban feltárjuk a gazdasági és a társadalmi változások folyamatát, illetve e változások okait. E szerteágazó tevékenységben belül különösen fontos a XVI—XVIII. századi hazai és nyugat-európai fejlődés eltérő vonásainak, valamint kapcsolatrendszerének megismerése érdekében kifejtett munka. E tekintetben nemcsak a külföldi eredmények adaptálása történt meg az elmúlt évtizedek során, hanem a hazai kutatások és tudományos sikerek is nemegy alkalommal ösztönzően hatottak a külföldi marxista és polgári történetírásra.³ A gazdaságtörténeten belül a pénz- és ártörténet feltárása közismerten az egyik legsürgősebb, minden későbbi munkát előkészítő teendő. Ezért hangsúlyozta már közel negyed századdal ezelőtt Wittman Tibor: „[...] meg kell indulnia nálunk is a pénzártörténeti munkáknak. Ez a XVI—XVII. század legfontosabb problémáinak eldöntéséhez

1. ACSÁDY Ignác: Közgazdasági állapotaink a XVI. és a XVII. században. Bp. 1889. 5.

2. Ausztriában Příbram körül, Franciaországban Bloch körül kialakult gazdaságtörténeti csoport munkásságát kell elsődlegesen kiemelnünk.

3. Nem lehet feladatunk e helyen a felszabadulás utáni évtizedek kiemelkedő tudományos eredményeinek ismertetése és méltatása. A nevek és a művek pusztja felsorolása is nehéz lenne. Ezért itt csak Makkai László, Pach Zsigmond Pál, Wittman Tibor és Zimányi Vera munkásságára utalunk, akik a legelsőek között és legtöbbet tettek gazdaságtörténetünk feltárása érdekében.

nélkülözhetetlen lesz.”⁴ Igazán jelentős eredmények e téren a Habsburgok fennhatósága alá került országrészre kiterjedően születtek. A hódoltság viszont gyakran kimaradt a vizsgálódásokból.⁵ Sajnos az elmúlt három évtized ezirányú tudományos elemzése alig érintette e vidéket.⁶ Igaz ugyan, hogy a magyarországi gazdasági fejlődés szempontjából az Alföld a XVI—XVIII. század során nem volt meghatározó jelentőségű, a tapasztalható mellőzés mégsem indokolt. Egyrészt a sajátos politikai és gazdasági állapota ajánlhatná a behatóbb vizsgálódást, másrészt az a közismert tény, hogy a jelzett századokban az ország exportjának tekintélyes hányada éppen ebből a térségből származott az élő állat kivitele formájában. Az export volumenének alakulásáról, a lebonyolítók, a tőzsérek társadalmi helyzetéről, az útvonalakról, a valutáris kihatásokról igen sokat tudunk. Azonban e rendkívül fontos exportcikk létrehozóinak életkörülményeit, annak változásait máig sem ismerjük eléggé. Igaz, több tucat feldolgozás készült a civis városokról, a hódoltságon élők szenvedéseiről, az őket fenyegető veszélyekről, politikai és társadalmi körülményekről, majd a betelepítésekről. A kapott kép azonban távolról sem teljes. Mivel pedig legtöbbször csak a leíró forrásokra alapoztak, nem is mindig pontos. Nem véletlen, hogy a XVIII. századi demográfiai vizsgálatok alapján egyre többen utalnak arra, hogy a hódoltság területén a pusztulás nem is volt olyan nagyarányú mint feltételeztük, s az elnéptelenedés is nem kis mértékben a felszabadító harcok következménye lehetett. Anélkül, hogy kétségbe kívánnánk vonni ezen hipotézisek indokoltságát, nem árt utalnunk arra, hogy a végső véleményalkotáshoz feltétlenül jobban be kell vonni az alföldi városokban létrehozott és máig fennmaradt forrásokat.⁷ Igaz ugyan, hogy az e térségre utaló XVII. századi források semmiképpen sem hasonlíthatók a XVIII. századi iratok bőségéhez, de a helyi, illetve a tájegység történetét érintő, eddig ismeretlen adatok egész sorát lehet felszínre hozni belőlük. Ezek az ismeretek mindenekelőtt az itt élők hétköznapjaira vonatkozóan nyújthatnak olyan adatokat, amelyek a felmerült kétségek eloszlatását, illetve az eddigi bizonyosságok megerősítését elősegíthetik. Sem a központi kormányzervek, sem a főúri családok iratai nem helyettesíthetik e forrásokat.

4. WITTMAN Tibor: Az „árforradalom” és a világpiaci kapcsolatok kezdeti mozzanatai. Írtekezések a történettudomány köréből. Új sorozat. 4. 1957. 58.

5. A XVI—XVII. századi agrártörténetünk legfontosabb forrásainak feltárásában nagy érdemeket szerzett Kirilly Zsigmondné és N. Kiss István. A munkaközösségük által összegyűjtött forrásokban yag jelentőségét elismerve Varga János egyben kénytelen volt arra is felhívni a figyelmet, hogy kutatásaikból többek között Erdély és a Duna—Tisza köze is kimaradt. Kirilly Zsigmondné—N. Kiss István: A XVI—XVII. századi parasztgazdaság struktúrájának vizsgálata. (Forráskritika és módszertani elemzés) *Történelmi Szemle* 1967. 10. évf. 2. sz. 212.

6. Feltétlenül ki kell viszont emelni Búza János, Hegyi Klára, Mészáros László, Káldi-Nagy Gyula és Szakály Ferenc gazdaságtörténeti ismereteinket is bővítő kutatásait.

7. Ezek közül külön is meg kell említenünk Szilády Á.—Szilágyi S.: Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Pest, 1863. 2. köt. amely az előző évtizedekre vonatkozóan sok ártörténeti adatot is tartalmaz.

Máig nem kamatoztatta eléggé történetírásunk a vidéki levéltárak XVIII. századi forrásainak azon részét sem, amelyek feltárása révén a jelenleginél jóval pontosabb képet tudnánk rajzolni országrészekre kiterjedően ezen fontos történelmi időszak meghatározó folyamatairól: a migráció arányairól és irányáról, az árak és a bérek alakulásáról, az alföldi mezővárosok gazdasági és társadalmi fejlődésének üteméről, árutermelésükről és pénzgazdálkodásukról.

Nemcsak olyan népes mezőváros rendelkezik igen gazdag XVIII. századi forrásanyaggal mint Kecskemét, hanem a jóval kisebbek is, mint Pataj és Szabadszállás, Kunszentmiklós és Nagykőrös, Ordas és Baja is. Ezek birtokában e települések gazdasági fejlődését pontosabban fel lehetne térképezni, s ezáltal e térség egészéről lehetne az eddig ismerteknél minden tekintetben realisabb képet alkotni.

Miként már jeleztük, a gazdaságtörténet általában elhanyagolt területén belül is az egyik legperiférikusabbnak nálunk az ártörténet mondható. XVII—XVIII. századra szűkítve pedig azt fogalmazhatjuk meg, hogy ezirányú érdemi feldolgozás még nem jelent meg. Hosszú időn át hátráltatta e munkát a pénztörténet és a mértékegységek kutatásának mellőzése is.⁸ Szerencsére a XVII. századra vonatkozóan a pénztörténeti kutatások már lehetővé teszik az ár- és bértörténeti kutatásokat.⁹ A XVIII. század pénztörténete pedig nem rejt olyan fehér foltokat vagy bizonytalanságokat, amelyek a legcsekélyebb mértékben is hátráltathatnák az ezirányú tevékenységet. A választott időhatáron belül az ártörténeti vizsgálódására az általános indokokon túl azért is érdemes vállalkozni, mivel e vidék ezen legkritikusabb időszakával kapcsolatosan nem kevés a bizonytalanság. A „három város” kétségtelenül sajátos helyzetet tudott a török alatt a maga számára kivívni. Tudjuk, hogy mind gazdasági élete, mind társadalmi struktúrája eltért az ország több más részétől. Ezen eltérésektől viszont nagyjából csak hipotéziseink vannak, illetve csak részadatok egy-egy csoportjára tudunk tá-

8. BOGDÁN István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp. 1978. 388 l. rendkívül fontos munkája sem ad maradéktalanul biztos fogódzót a XVII. századi hódoltság területére, ahol több esetben török mértékegységek is feltűntek. Még kevésbé megnyugtató az űrmértékek terén ismeretünk. Jelen ismereteink mellett is ritka kivételektől eltekintve elég pontosan meghatározhatjuk az egykori mértékeket, így ennek alapján nem indokolt az ártörténeti kutatás mellőzése.

9. A jelentős pénztörténeti irodalomból az alábbiakat érdemes a hódoltsági ártörténeti kutatással kapcsolatosan kiemelni. BÚZA János: Óreg garas (A hódoltság utolsó éveinek pénzforgalmához.) Történelmi Szemle 1973. 151—159. A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században. Történelmi Szemle 1977. 73—106. HORVÁTH Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1490—1700 között. Numizmatikai Közlöny 1959—1960. Adalékok a tizes arany forgalmához. Numizmatikai Közlöny 1961—1962. 33—50. A tallér értékváltozásai 1542—1700 között. Numizmatikai Közlöny 1963—1964. 25—50. HUSZÁR Lajos: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI—XVII. században. Numizmatikai Közlöny 1969—1970. 57—62. Pénzforgalom és pénzürtékviszonyok Sopronban. Századok 1971. 1150—1184. Habsburg-házi királyok pénzei 1526—1657. Corpus Nummorum Hungarice III/1. Bp. 1975. 168. Táblák XXIV. Bővebben 1.e kötet első feldolgozását.

maszkodni. A nem ritkán túlzottan is dicsőségesnek feltüntetett hódoltság alatti viszonyok, életkörülmények azért is kaphattak olykor talmi fényt, mivel még nem tárták fel szélesebb körben a gazdasági élet fejlődési lehetőségeit, a gazdasági tevékenység és a mezővárosi önkormányzat kereteit és korlátait. De így is súlyos paradoxon, hogy a város szűkös és töredékes forrásokkal rendelkező XVI—XVII. századi történetéről átfogóbb és pontosabb ismereteink vannak, mint a bőségesen dokumentálható XVIII. századról, az ekkor végbement mélyreható gazdasági átalakulásról, a város gazdasági megerősödéséről.

Kecskeméten fennmaradt írásos emlékek lehetővé teszik a XVII. század derekától részben az árak, részben a bérek alakulásának részletes és egzakt vizsgálatát. Ezen kívül e század közepétől nyomon követhető a város e gazdálkodásának a folyamata, a közigazgatás és az önkormányzat alakulása. Az Alföldön talán egyetlen más városon belül sem nyílik arra olyan arányú lehetőség mint éppen itt. A fentiekén kívül az ártörténeti kitekintés lehetőséget nyújt a mezőváros kereskedelmi-gazdasági kapcsolatrendszerének pontosabb megrajzolásához is. Csak így láthatjuk tisztábban, hogy az Alföld közepén élők milyen szoros gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat tartottak fenn az ország többi területével. Csak az árak és a bérek pontos rögzítése után látható, milyen arányú volt az életszínvonalbeli különbség a normálisabb fejlődés útján haladó országrészekkel szemben.

Az árak változásának minél többretű és minél pontosabb rögzítése előtt nem gondolhatunk arra, hogy a bérek mozgását, az itt élő társadalmi rétegek életvitelének összehasonlítását érdemben elvégezzük. A feudális társadalom ezen szakaszában a bérek jelentős hányadát itt is természetbeni juttatások formájában kapta a pap, a jegyző és a béres egyaránt. Azonban nagy hányadát legtöbbször pénzben határozták meg a konvenciók, és igen gyakran a naturáliák helyett pénzbeli kifizetést rögzítettek a számadások. Ennek a pénznek a birtokában tudták időről időre megvásárolni még a vagyontalanok, illetve a csekély vagyonnal rendelkezők is az élelmiszerek és az egyéb fogyasztási cikkek nem ritkán hosszú sorát. Bár kétségtelen, hogy a feudális viszonyok között, amikor a lakosság 80—90%-a közvetlenül vagy közvetve az élelmiszerek előállításával foglalkozott, és az árutermelés valamint a pénzgazdálkodás periférikus volt, az agrártermékek árának mozgása kevésbé volt meghatározó az életszínvonal alakulására. Az árutermelés és pénzgazdálkodás kibontakozása során, a bérből és fizetésből élők számának növekedése után a helyzet érthetően jelentősen módosult. „Az ár- és bérvizonyok változása, mozgásuk párhuzamos vagy eltérő iránya minden időben az egyik

legfontosabb, ha nem éppen egyedüli mutatója volt az életszínvonal alakulásának, a dolgozó tömegek gazdasági helyzetének.¹⁰

Az alföldi civis városok gazdasági életének vizsgálata során arra kell figyelniünk, hogy itt az árutermelés és pénzgazdálkodás szélesebb körű volt mint az ország sok más területén. A Duna—Tisza közén a hódoltság idején és a XVIII. század egy részében az állattartás volt a fő termelési ág. A szarvasmarha külföldi értékesítése révén a civis lakosság rendszeresen számottevő pénzbevételhez jutott, amely birtokában nemcsak a különféle szolgáltatásainak, adóinak lerovására volt képes, hanem mind a helyi, mind a felvidéki, sőt részben még külföldi ipari termékek rendszeres fogyasztója is lett.

A kecskeméti források egyértelműen tanúsítják, hogy e város sem gabonából, sem borból nem termelt annyit, ami részben a saját szükségletét, részben a különféle szolgáltatásait fedezte volna. Ezért a hiányt a környező településeken történő felvásárlásokkal ellensúlyozták.

Tekintettel kell lenniük arra is, hogy a civis városok lakóinak jelentős hányadát képezték a bérből, fizetésből élők: cselédek, napszámosok, alkalmazottak. Így a prekapitalistának mondható társadalmon belül, bár a legtöbb területen kétségtelenül meghatározó maradt az önellátás, igen fontos a természetbeni juttatás, mégis a viszonylag széles körű árucseré és pénzforgalom révén a lakosság nagy hányadának életkörülményeit határozta meg az árak alakulása, illetve az értékesítési lehetőség.

Régtől fogva valószínűnek tartják az e korral foglalkozó történészek, hogy a hódoltság területén élők életkörülményei lényegesen mostohábbak voltak mint a töröktől meg nem szállt területeken. A kettős adózás, a nagyfokú létbizonytalanság indokoltta tették ezen feltételezéseket. A tényleges eltérések megfogalmazása, az arányok pontosabb érzékeltetése, az eltérések időbeli jelentkezésének rögzítése természetesen csak akkor történhet meg, ha az árak alakulását, a bérek mozgását előbb itt is, ott is egzakt módon rögzítjük. Ezen munka alól nem menthet fel bennünket a források nem ritkán tapasztalható töredékessége sem.

Egyáltalán más városokkal, más tájegységekkel, más fejlődési utat járó országrészekkel való összehasonlításnak is az az előfeltétele, hogy az egyes helyeken előbb a tényeket rögzítsük, az adatokat összegyűjtsük. Az árak alakulásának ismerete, a bérek, a lakosság vagyoni helyzetének feltárása nélkül aligha képzelhető el, hogy a sajátos fejlődési utat befutó civis városok társadalmi rétegződését, belső fejlődésének menetét az eddigiéknél pontosabban fel tudnánk térképezni.

10. N. KISS István: Az ár- és bértörténet kérdése Magyarországon 1550—1650 között. *Történelmi Szemle* 1963. 2. sz. 146.

A XVII—XVIII. századi árak bemutatását, azok lehetőségeken belüli elemzését a fentiekén kívül az is indokolja, hogy egyrészt az ezirányú források legkorábbi csoportjának feldolgozása, a „kezdetek” rögzítése a későbbi gazdagabb és összetettebb irategyüttesek feldolgozására is inspirálhat, másrészt a többi városunk hasonló anyagának kutatását serkentheti. Nem lebecsülhető eredmény lehet az sem, hogy a nálunk még elég szegényes tapasztalathoz újabbakat nyújthat a módszerek megválasztása terén is.

Témánk időbeli behatárolását egyrészt a rendelkezésünkre álló források, másrészt a francia forradalom, majd a forradalmi háborúk kezdete, pontosabban II. József halálának éve határozta meg.

Kecskemétre vonatkozóan a XVII—XVIII. századi ártörténet alakulása terén a legfontosabb források kétségtelenül a különféle számadások. A város sajátos pénzügyi nyilvántartási gyakorlatának alapján nemcsak a főbírói, illetve másodbírói számadáskönyvek jöhetnek számításba. Mivel az egyes hivatali teendők még nem különültek teljesen el, így a kiadások rögzítése is több helyen, nemegyszer párhuzamosan is történt. Ennek köszönhető, hogy a legkülönbélebb nyilvántartásokban váratlanul találkozunk vásárlások, kiadások rögzítésével is.

Az alföldi városok ártörténeti forrásai több feladat, illetve kötelezettség teljesítése során keletkeztek. A legösszetettebb és minden bizonnyal a legfontosabb a város gazdálkodása során felhalmozódó számadási nyilvántartások. A település a XVIII. század derekáig kénytelen volt folyamatosan konyhát üzemeltetni, hogy részben a török, részben a megyei tisztségviselők ellátását meg tudja oldani. Ennek fenntartása érdekében a különféle nyersanyagok, felszerelések beszerzése és áruk rögzítése elkerülhetetlen volt. Ezzel párhuzamosan a város önálló termelő-, gazdasági tevékenységet is kifejtett, amely érdekében kénytelen volt szakácsnóket, béreseket, juhászokat, kocsi-sokat, gulyásokat stb. felfogadni és számukra évről-évre a természetbeni juttatásokat megvásárolni. Így egy közepes nagybirtok nyilvántartásával vetekedhetnek e feljegyzések. Újabb forráscsoportot jelentenek a török és a magyar földesurak, illetve tisztségviselők számára az írásos és a szokásjog alapján rögzült ajándékok beszerzése és azok nyilvántartása. Ezek is a legkülönbélebb áruk árának rögzítését tették lehetővé és szükségessé.¹¹

Forrásaink között fontos helyet foglal el a helyi református egyház gondnokának számadása. Bár a XVII. századi rész erősen töredékes, a hódoltság utolsó éveiben megkezdett templomépítésre vonatkozóan több hasznos fel-

11. Legfontosabb forrásaink Kecskemét Város Levéltárának iratain belül az alábbiak voltak: Kecskemét Város Adópénztárának iratai (1633—), Kecskemét Város Pénztárának iratai (1663—), Kecskemét város számvévőjének (másodbírájának) iratai (1667—).

jegyzést tartalmaz. Lényegesen bővebb és folyamatosabb itt is a XVIII. századi anyag.¹²

Munkánk során tudatosan törekedtünk egyetlen város, Kecskemét adatainak feldolgozására. E törekvésekben szakirodalmunk korábbi tapasztalatai is megerősítettek. Wittman Tibor is hangsúlyozta, „[...] a mezőgazdasági és ipari cikkek árának viszonya és kölcsönhatása egy helyen jobban lemérhető [...]”¹³ Wellmann Imre tanácsa szerint: „A területi alapon történő elindulás előnye: a szilárd megalapozás és az életszerűbb ábrázolás [...]. A kutató az ilyen helyi mélyfúrás során juthat leginkább közel álló, a parasztság életét közvetlenül, torzítás nélkül tükröző forrásanyaghoz.”¹⁴ Makkai László is a nagyobb egységek átfogó vizsgálata helyett előbb több, kisebb időpontra kiterjedő mélyfúrást tart célravezetőnek.¹⁵

A választott időszak első szakaszán belül a források jellege arra ösztönzött, hogy a gyűjtés módját az adatanyaghoz idomítsuk. Ezen közel másfél évszázadnyi időt az adatvétele gyakoriságát illetően két szakaszra kellett bontanunk. Az első szakasz a hódoltság utolsó negyedszázadát öleli fel. Az adatok rendkívüli szűkössége, a már említett töredékes jellege azt követelte, hogy minden árufeleséget, minden év adatát számításba vegyük. A későbbi évtizedek lényegesen bővebb forrásai más módszer alkalmazását tették lehetővé, illetve szükségessé. A török kiűzését követő több mint egy évszázad alatt a fellelhető árufeleségek száma is tetemesen megnőtt, a rájuk vonatkozó adatok pedig olyan bőségesé váltak, hogy azok évenkénti ki-gyűjtése szertelenül felduzzasztotta volna az adattárat. Ennek elkerülése érdekében öt évenként rögzítettük az árakat. Ez az eljárás magában rejti ugyan azt a veszélyt, hogy nem lehet mindenkor dokumentálni a háborúk, az időjárási tényezők, a gazdálkodás eredményeinek a közvetlen hatását. A nagyobb időszakot átfogó ártörténeti feldolgozások mégis arra kényszerülnek, hogy nem ritkán 10, sőt 20 éves időközöket kövessenek. E kétség-telenül fellelhető hézagosság ellensúlyozását kívántuk elérni azáltal, hogy a gabonafeleségek és néhány, a tömegélelmezésben nagy szerepet játszó cikk árát minden olyan évben rögzítettük, melyben adatot találtunk rá. Nem ragaszkodtunk az öt évenkénti időközökhöz akkor sem, ha az adatsor egy-egy szakaszon belül hézagos maradt volna. Ezek révén elérhetőnek véltük azt, hogy a rendelkezésünkre álló adatok belső egysége nem szenvedett csorbát, s kamatoztathattuk Wellmann Imre egy korábbi nagyon megszívle-

12. Kecskeméti Református Egyház Levéltára, gondnoki naplók, 1680-tól.

13. WITTMAN Tibor: i. m. 44.

14. WELLMANN Imre: Agrártörténetírásunk feladatai. Agrártudományi Szemle 1947. 328.

15. Történelmi és forráskritikai elemzés. *Történelmi Szemle* 1987. 10. évf. 2. sz. 211.

lendő figyelmeztetését is: „A pozitivisták adatgyűjtő buzgalma azért nem lett gyümölcsöző, mert eredeti összefüggésekből kiszakítva, belső, helyi kötőanyagukról lefejtve, elszórta tették közzé rendszertelenül összehordott adataikat. Nos az atomizálástól éppen a helytörténet egybefogó kerete óvhat meg . . .”¹⁶

Bízunk abban, hogy az atomizálás elkerülését nem kis mértékben segíti az árák változásainak bemutatása során a teljességre való törekvés is, amely révén közel 600 áruféleség árának alakulását tudtuk dokumentálni. A választott időkeretek feltétlenül alkalmasak arra, hogy az egyes árképzők érvényesülését, a nyomukban jelentkező tendenciákat érzékeljük, esetenként változásait is rögzíthessük.

A közel másfél évszázad nemcsak a magyar, hanem az európai történelemben is rendkívül fontos időszak. Elég, ha csak arra utalunk, hogy ezen századokban indul meg nemegy, a következő évszázadok politikai és részben gazdasági fejlődését is meghatározó folyamat. Ezen évtizedekben zajlottak le mind a svéd, mind az oszmán birodalom utolsó nagy erőfeszítései, melyek kudarcai után Európa hatalmi viszonyai gyökeresen átrendeződtek. E folyamattal emelkedett Oroszország gazdasági és politikai hatalma, ekkor jött létre térségünk későbbi sorsának alakulására ugyancsak jelentős mértékben ható másik nagyhatalom: Poroszország. A felvilágosodás győzelmével és az ipari forradalom kibontakozásával záruló „nagy század” nyomán nemcsak a hatalmi és a kulturális viszonyok alakultak át gyökeresen. Az egyre nagyobb földrészeket átfogó világpiac és a rohamosan terjedő gyarmatosítás, az abszolút monarchiák erőfeszítései és a feudális társadalmak fokozódó válságai, ha nem is alakították át gyökeresen az iparosodottabb és agrárius zónák, országok közötti korábbi kapcsolatokat, az új törekvések sorát indították el.

Ma még senki sem tud megközelítő pontossággal sem választ adni arra, hogyan változott Magyarországon a hódoltság, majd a felszabadító háborúk és a szabadságharcok révén rendkívül mozgalmassá vált XVII. században, és utóbb a viszonylag nyugalmas fejlődést hozó XVIII. század hatására a pénz vásárló értéke. Volt-e, illetve milyen mértékű volt az infláció? Mennyiben változott a legfontosabb termékek ára? Hogyan alakult a tömegek életszínvonala? Ezen és még több más igen fontos kérdésre megnyugtató választ adni az árák alakulásának tisztázása nélkül lehetetlen.

Az ártörténeti adatszolgáltatásoknál az egyik legalapvetőbb követelmény az, hogy a tényleges piaci forgalmat, a tényleges árakat tükrözze, ne pedig a valamilyen formában rögzített kényszer-árfolyamokat. Éppen ezért e célra a limitációk adatai alkalmatlanok, mivel nem a tényleges adás-vétel során

16. WELLMANN Imre: i. m. 330.

kialakult csereértéket, hanem egy meghatározott cél érdekében mesterségesen kialakított kényszer-árfolyamatot rögzítettek. Kecskeméten, sajnos nem maradtak fenn a legrégebb jegyzőkönyvek, így a legkorábbi limitációk is csak a XVIII. század derekától állnak rendelkezésünkre. Ezek adatait is érthetően mellőztük. Gyűjtésünk a naponkénti adásvételek árainak rögzítésére támaszkodott. Mindössze néhány esetben akadtunk olyan adatra, amely nem a helyi adásvételt, egy meghatározott árunak nem a helyi piacon kialakult ellenértékét jelezte. Ezek kivétel nélkül a magyar földesurak számára adott ajándékok — helyben minden bizonylyan luxuscikknek minősülő áruk — egy része.

Külön nem is kell hangsúlyozni, hogy csak azokat a feljegyzéseket vettük figyelembe, amelyek az áru értékét és mértékegységét, illetve annak számát egyértelműen rögzítette. Sajnos igen gyakori az az eljárás, hogy több áruféleség árát egyetlen összegben adták meg, illetve a mértékegységet vagy annak számát elhagyták. Ennek következtében a feljegyzések közül csak elemnyészően kevés volt hasznosítható.

A mértékegységekre vonatkozó legfontosabb adatokat célszerűnek látjuk e kötet végén jelezni.

Az árak egymáshoz viszonyított értékének alakulását és az évek során történő változását csak akkor rögzíthetjük pontosan, ha olyan pénznemben tudjuk megadni, amelynek nemesfém-tartalma az adott időszakon belül állandó volt. Mint utaltunk már rá, a hódoltság utolsó évtizedeinek pénztörténetét ismerjük már olyan szinten, hogy az árak rögzítését, egy meghatározott pénzre való átszámítását elvégezhessek. Tudomásul kell vennünk, hogy éppen ebben a negyedszázadban és éppen Kecskeméten igen sok pénz volt forgalomban. Az árakat a legkülönbébb pénznemekben rögzítették. Nagy érték vagy árutömeg esetén nem ritkán (arany) dukátban, illetve ezüst tallérban fejezték ki az értéket. Más esetekben kisebb ezüstpénzekkel érzékeltették az árakat. Ráadásul ezekben az évtizedekben az egyes pénzek értéke jelentős hullámozást mutat. Az átszámítás így nem is mindig könnyű feladat. A kényes műveletet mégis el kell végeznünk. S. Kazimir megállapítása is erre készlet: „Igaz, hogy a folyópénz reális értéke kiszámításának módszere a nagy érmék ára vagy árfolyam alapján nem mentes a fogyatékoságoktól, csak hogy véleményünk szerint ennél jobb módszer mindmáig nem létezik.”¹⁷ Ezen módszer követésére felbátorít bennünket a korabeliek eljárása is. A több tucatnyi pénz értékváltozását ők is csak úgy tudták követni, illetve áthidalni, hogy legtöbbször forintban is meghatározták a kifizetendő össze-

17. KAZIMIR, Stefan: Adalékok az árak és a bérek történetéhez. *Történelmi Szemle* 1976. XIX. évf. 1—2. sz. 170. Az arany és a tallér árfolyamának alakulására vonatkozóan bővebben I. e kötet első feldolgozását.

get. Ezen eljárásunk helyességét, a hibalehetőség minimálisra történő zsugorodását biztosítja az is, hogy a forintnál kisebb értékű áruk árát csaknem mindig dénárban, a forintnál nagyobb értékű áruk árát pedig az esetek nagy százalékában magyar forintban határozták meg.¹⁸

Miként már utaltunk is erre, a XVIII. századi pénzvizsnyók lényegesen áttekinthetőbbek mint a korábbi évszázadoké. A hétköznapi adásvételei során a nagy értéket képviselő dukátok és tallerveretek, amelyek a XVII. században még lépten-nyomon fellelhetők voltak, ekkor már a legritkább esetben fordulnak elő. A végrendeletekben, a kölcsönök felvételében és kifizetésében, különféle díjazásokban és a tisztségviselők elszámolásában is csak elvétve találkozunk velük. Az átszámítással járó esetleges pontatlanságokat, esetleges hibalehetőségeket a feldolgozott időszak aránytalanul nagyobb részében kizárja már ez a tény is, részben pedig az, hogy számítási pénzekben rögzítették az árakat, illetve a kiadásokat. A magyar forint értéke pedig változatlanul 100 dénár volt, miként a rénes vagy más néven „német” forint is mindig 60 krajcár, azaz 120 dénár értékű maradt, a számítási tallér pedig 180 dénárt jelentett.

Tekintettel arra, hogy a dénár ezüstértéke ezen időszak alatt nem változott, feleslegesnek tartottuk az árakat ezüstgrammra, illetve aranygrammra átszámítani és azt rögzíteni. Igaz ugyan, hogy ezt az eljárást alkalmazza többek között S. Kazimir is idézett feldolgozásában, ő viszont olyan évszázadok értékváltozását követi nyomon, melyekben az egyes pénzféleségek és azok nemesfém tartalma számottevően változott. Eljárása tehát minden tekintetben indokolt volt.

Az egyes adatok lelőhelyének rögzítésétől érthetően el kellett tekintenünk, mivel ez a dokumentációt áttekinthetetlené tette volna, hisz legtöbbször egyetlen súlyozott átlag is 5—10 helyről származik.

Az adattárba minden, célkitűzésünk érdekében hasznosítható adatot felvettünk. A közel hatszáz áruféleségen belül bizonyos belső rend kialakítása a tájékozódás érdekében szükségessé vált. Az alábbi csoportosítás mindenekelőtt a gyorsabb eligazodást szolgálja. Biztosak vagyunk abban, hogy több más eljárás is elképzelhető lenne. A könnyebb áttekinthetőség érdekében ezt a csoportosítást itt külön is rögzítjük. Az egyes csoportokon belül az alfabetikus sorrendet követjük.

18. A magyar forint a tárgyalt időszakban számítási pénz, amely mindenkor 100 dénárt jelentett. Bővebben I. e kötet első feldolgozását.

I. Termelés

A) növénytermesztés

1. gabonafélék
2. gyümölcsfélék
3. szeszésitalok
4. takarmány, ipari növények
5. zöldségfélék

B) állattartás

1. nagyállatok
2. juhfélék
3. sertésfélék
4. szárnyasok
5. kutya

C) halászat, vadászat

1. halak
2. vadak

II. Háztartás, háziipar

1. konyhai felszerelések
2. szerszámok, eszközök
3. egyéb eszközök, tárgyak

III. Közlekedés

1. közlekedési és szállítási eszközök, alkatrészek
2. szerszám, felszerelés

IV. Alapanyagok, félkészárúk, nyersanyagok

1. bőrök (nyers-)
2. bőrök (kidolgozott-)
3. építőanyag
4. fa és tüzelő
5. festék
6. féanyag
7. gyógyászati anyagok
8. egyéb anyagok

V. Lakásfelszerelés

1. bútorok
2. lakberendezési tárgyak

VI. Élelmiszerek

1. cereáliák
2. tejtermékek
3. hús, zsíradék
4. ételízesítő, fűszer
5. élvezeti cikkek

VII. Ruházkodás

1. felsőruha — férfi
2. felsőruha — női
3. lábbeli
4. fehérnemű
5. textíliák
6. darabáru és egyéb ruházkodási cikk

VIII. Katonai eszköz, felszerelés

1. fegyverek
2. ruházat
3. egyéb felszerelés

IX. Igazgatás, kultúra, szórakozás

1. igazgatás
2. kulturális és kultikus eszközök
3. szórakozás, luxus

X. Ingatlan

1. termőföld
2. ipari létesítmény
3. mezőgazdasági épület
4. lakóépület

Az adattárban minden esetben megadjuk a mértékegységet, amely az áru mennyiségét meghatározza. Az esetlegesség kisebbítése érdekében hasznosnak tartottuk, hogy minden esetben rögzítsük azt a maximumot és minimumot, amelyben az áru egy-egy évben gazdára talált. A súlyozott átlagnak és az esetek számának a megadása segítheti a szélsőségek ismertetése mellett egyben azok kiszűrését is. Ezek feltüntetésére meglátásunk szerint azért is szükség volt, mivel több árunál bármikor jelentős eltérések adódhatnak, ha a minőség meghatározó. Ilyen esetek az élelmiszerektől és az alapanyagoktól eltekintve szinte minden más árunál előfordulnak. Pl.: az élő állat, ha nem húsáért vásárolták, a különféle használati tárgyak, divat és luxuscikkek, stb.

* * *

A csaknem másfél évszázados időközti felölelő adatsorok lehetővé teszik, hogy felvázoljuk az árak alakulásán belül jelentkező fontosabb tendenciákat, szakaszokat. Arra természetesen gondolni sem lehet, hogy a közel hatszáz áruféleség értékének alakulását egyenként sorravegyük. Meg kell elégednünk azzal, hogy csak a legfontosabb termékek, áruk árának változását elemezzük. E vidék legjellegzetesebb termékei mellett egy-két olyan árut is érdemes kiemelni, amelynek használata általános, s így lehetőség nyílik arra, hogy más országrészek és országok gyakorlatával könnyebben össze lehessen vetni a helyi árakat.

Elemzésünket nemcsak azért célszerű a gabonafélékkel kezdeni, mert az adattár élén állanak, hanem mivel kétségtelen, hogy meghatározó szerepük volt a tömegek élelmezésében, s így áruk alakulása talán legtöbbet sejtet a tömegek életkörülményeinek változásáról. Ezen túlmenően, ill. éppen ezért az egyik legfontosabb kereskedelmi cikknek is tekinthetjük a gabonát.

Bár nem vonhatjuk kétségbe, hogy a XVII—XVIII. század fordulóján is az állattartás képezte a kecskeméti legfontosabb bevételi forrását, kétségtelen, hogy a növénytermesztés, ezen belül a gabonaneműek termesztése igen fontos foglalkozásnak minősült ebben a városban is. Az itt folyó XVII—XVIII. századi gabonatermesztés arányairól, illetve annak hozamáról feldolgozás még nem készült. Az viszont kétségtelennek látszik a feljegyzések alapján, hogy a város határában termesztett gabona nem fedezhette az itt élők szükségletét, még kevésbé a különféle természetbeni szolgáltatásokat. Nemcsak a hódoltság alatt, hanem a XVIII. század során is gyakorta találkoztunk olyan feljegyzésekkel, amelyek nemesak a szomszédos településektől történő gabonaváráslásokra utalnak, hanem, hogy távolabbi vidékekről is szállítottak ide jelentős mennyiségben kenyérgabonát és takarmányt. Baranya és Tiszántúl egyaránt fellelhető ezen szállítók között. 1719. május 7-én kelt feljegyzés: „Ugyanazon a napon érkezett meg Tóth István Baranyáról, és 10 kocsin 283 itt való öreg véka búzát hozott . . .”¹⁹ 1720-ban Bán András a város megbízásából „. . . Szentesen az ott való vékával vett 556 véka kölest . . .”²⁰ Hasonló példákat tömegével lehetne idézni. A hódoltság és a felszabadító háborúk idején a sarcolások miatt a város rendszeresen kényszerült arra, hogy más településektől gabonát vásároljon.

A gabonaneműek árának részletesebb elemzését indokolja az is, hogy ezen egyik legáltalánosabb fogyasztási cikk árváltozása bőven dokumentálható, így az esetleges torzító hatások minimumra csökkennek. Jelentőségét növeli, hogy katonai szempontból is igen fontossá vált számottevő körzetben az itt termesztett növények mennyisége. A statisztikai feldolgozás szempontjából nem elhanyagolható tényező az sem, hogy részben a mértékegységeket ismerjük, részben pedig nagyjából azonos minőséggel számolhatunk, legalábbis az esetek többségében a minőségi tényezők lényegesen nem módosítják az árakat.

Az *árpa* talán a legfontosabb takarmánygabona ezen a vidéken, amit a szűkös esztendőkből emberek élelmezésére is felhasználtak. Viszonylag bőséges mennyiségben áll rendelkezésünkre adat a feldolgozott időtartam egészéből: a kb. 130 évből 79 esetben rendelkezünk olyan feljegyzésekkel, amelyek az árpa fertályban meghatározott mennyiségére vonatkozóan egyértelmű adatot tartalmaznak. Ez idő alatt e termény árának súlyozott átlaga 211 dénár volt. Ezen átlag rendkívüli végleteket fed. A legalacsonyabb árat 1724-ben rögzítették, amikor 66 dénárért cserélt gazdát egy fertály árpa. Ehhez közelállóan olcsó volt további kilenc évben. A legmagasabb árat

19. BKmL Kecskemét város levéltára, számadási lajstromok, 1719. 38.

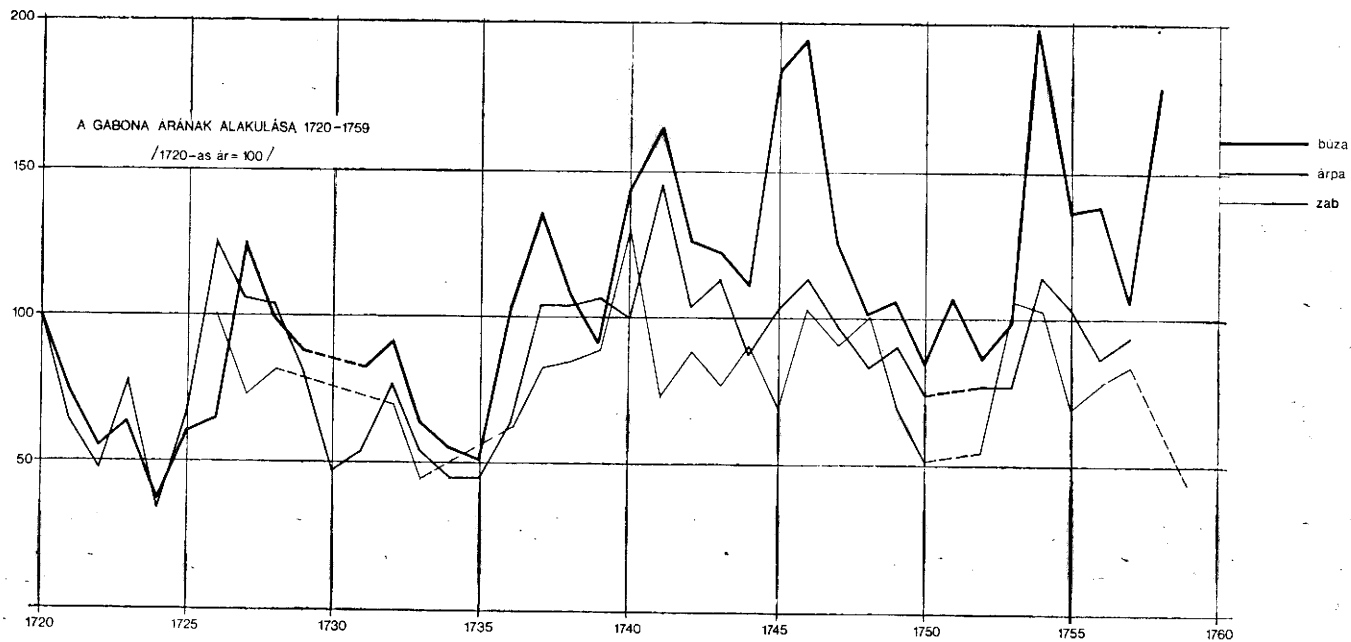
20. Uo. 1720. 76.

1685-ben jegyezték fel: 1250 dénárt kértek egy fertály árpáért. Ehhez hasonlóan magas árat egyetlen más évben sem jegyezték fel. Ezt meg sem közelíti az 1790-ben rögzített ugyancsak kirívóan magas 792 dénár, illetve az 1718-ban tapasztalt 612 dénáros érték. Ezek a szertelen, a tényleges értéket erősen meghaladó árak kivétel nélkül háborús évekből jelentkeztek. Ennek a rendkívüli körülménynek az eredménye, hogy a legmagasabb ár a legalacsonyabbnak közel húszszorosa volt! Bár erős ingadozást mutat az árpa árának alakulása, azt rögzíthetjük, hogy az esetek jóval több mint felében az átlagár 75—125 százaléka között mozgott az egyes évek átlagára.

Ugyancsak sokat érzékeltet a „normális” árakat illetően az alábbi két adat, amelyet azért is érdemes rögzíteni, mivel az adatok nem egyenletesen oszlanak meg, s a két legtávolibb évtized átlagának rögzítése segít az esetleges hibát kiszűrni. 1671—1680 közötti tíz évben az árpa átlagára 154 dénár volt, az 1781—1790 közötti évtizedben pedig 316 dénár. Ha azonban eltekintünk az átlagot erősen torzító 1790-es háborús évtől, 158 dénáros átlagárát kapunk. Ez utóbbi néhány adat azért is fontos számunkra, mivel kétséget kizáróan érzékelteti, hogy a körülményeket tekintve egymástól erősen eltérő évtizedeket felölelő közel másfél évszázad alatt a rendkívül nagymértékű ármozgás a jelzett súlyozott átlag körül maradt, tehát sem egyértelmű emelkedési, sem érdemi árcsökkenési tendencia nem mutatható ki adataink alapján.

Bár a háborúk alkalmával az állatok takarmányozása miatt talán az árpa ára mozdult a legérzékenyebben, kétségtelen, hogy a búza árának alakulása sokkal erőteljesebben érintette a lakosság egészét. A búza fertályonkénti súlyozott átlagára az 1672—1791 közötti időszakban, melyből 72 esetben rendelkezünk adatokkal, 394 dénár volt. A szélső értékek ez esetben is igen messze vannak egymástól. Nem lehet meglepő, hogy ugyancsak 1724-ben rögzítették a legalacsonyabb búzaárat, a 164 dénáros fertályonkénti átlagot. A legmagasabb árakat is ugyanazon körülmények eredményezték mint az árpa esetében: 1684-ben 1119 dénárt, 1685-ben 1190 dénárt kértek el egy fertály búzáért. Ugyancsak rendkívülinek volt mondható az 1718-as 1080 dénáros átlag, és bár jóval kisebb, de az átlagtól erősen eltérő volt az 1789-es 648, ill. az 1790-es 540 dénáros ár is. A rendkívüli ingadozások ellenére a búzánál a legnagyobb ár a legalacsonyabbnak „csak” 7,25-szöröse volt. Ha a grafikonunkra nézünk, mégis azt látjuk, hogy a búza árának alakulása fel-tűnőbb ingadozást mutat mint az árpáé. Az átlagtól való 25%-osnál nagyobb eltérés ez esetben lényegesen több évben jelentkezett, mint az árpánál. Kirívóan magas árat, az átlag 152%-ánál magasabbat jegyezték fel hét esetben, csaknem kivétel nélkül háborús esztendőben. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a viszonylag szolidabb árak többségét 1711 utáni évekből gyűjt-

hettük. Az első tíz év átlaga 349 dénárt jelentett, az utolsó tíz évé 390-t. Azonban itt is figyelembe kell vennünk, hogy a két utolsó háborús év átlaga erősen megnövelte ezt az értéket. Ettől eltekintve a kiválasztott tíz év átlagára csak 282 dénárt jelent. Mindezt azért kell hangsúlyoznunk, hogy a búza áránál sem tapasztalható a több mint száz év során egyértelmű csökkenés vagy emelkedés.

Kölest Kecskeméten és környékén ma már igen csekély mennyiségben termesztenek. A XVII—XVIII. században viszont még az egyik tömegélelmezési cikk volt, ha nem is vetekedhetett a búzával vagy az árpával. Igénytelensége, viszonylag megbízható terméshozama akkor a homokos talajokon gazdaságossá tette termesztését. 1677—1790 között 26 évből tudtunk gyűjteni rá vonatkozó adatot, amely alapján megbízhatóan követhetjük árának alakulását. A súlyozott átlagár 238 dénár volt. A többi gabonaműhöz hasonlóan itt is nagyok az árak alakulásában a szélsőségek. A legalacsonyabb árat 1723-ban és 1724-ben rögzítették, amikor 72, illetve 78 dénárt kértek egy fertály kölesért. A legmagasabb árat 1790-ben, amikor 738 dénár volt az ára. Tehát a maximum a minimumnak több mint tízszerese volt. Kirívóan magas, az átlagár 175%-ánál nagyobb árat tögzítettek 1686, 1727, 1772, 1782 és 1790-ben. Tekintettel arra, hogy viszonylag kevés évből maradt fenn adatunk, általános következtetést kockázatos lenne levonni. Azt azonban egyértelműen megállapíthatjuk, hogy ennek a terménynek az ára is igen nagy szélsőségek között mozgott. A hódoltság alatti árakhoz viszonyítva a XVIII. század utolsó harmadában az árak érezhető emelkedést mutatnak még a háborús éveket leszámítva is.

A *rizs* termesztésére a XVIII. században nálunk még nem gondolhattak. E vidéken már régóta kedvelt termék a tömegélelmezés terén ismeretlen volt ugyan, de a jobb módú civisek étrendjében biztosan fontos helyet foglalhatott el. Árának alakulása nem a helyi termelést reprezentálja ugyan, de képes érzékeltetni, hogy az import áruk helyi értékesítése a gyakori háborúkkal vagy a hosszú békés időszakokkal megtűzdelte szakaszon belül milyen sajátosságokat mutat. Árára vonatkozóan 1665—1750-ig terjedő időszakból tudtunk adatokat gyűjteni. Huszonkét évben talált feljegyzést használtunk fel arra vonatkozóan, hogy megállapítsuk, a város konyhájára mekkora összegekért szerezték be e csemegének minősülő termékét. Ellentétben a többi gabonaművel, ennek egységárát okában rögzítették. A közel száz év alatt a rizs súlyozott átlagára 34 dénár volt. Több mint figyelemre méltó, hogy távolról sincs olyan nagy ingadozás árának alakulásában mint a helyben termelt gabonáknál! A legkisebb és a legnagyobb árat egyaránt a hódoltság alatt rögzítették: 1671-ben 20, 1683-ban 85 dénárt kértek egy oka rizsért. Ha e két egyedi esetet jelentő szélsőségtől eltekintünk, azt kell megállapíta-

nunk, hogy a maximum a minimumnak nem egészen háromszorosa. A viszonylag kiegyensúlyozott árakat dokumentálja az is, hogy az első tíz év 23 dénáros átlagárát alig haladja meg a kb. száz évvel későbbi tíz esztendő 26,5 dénáros átlagára.

A gabonaféleségek közül végül a *zab* árának változását kell szemügyre vennünk. Ezen igen jelentős takarmánygabona a búza tömegének csak töredékével volt egyenlő, de ettől függetlenül az állattenyésztés bizonyos területein nélkülözhetetlen volt, s így legalábbis közvetve kihatott a szélesebb tömegek életkörülményeinek módosulására is.

1663—1790 közötti évekből tudtunk gyűjteni viszonylag bőséges anyagot, hisz 68 évből találtunk feljegyzést arra, mennyiért cserélt gazdát egy-egy fertály zab. Az árak ingadozása itt is erőteljes. A legalacsonyabb értéket 1669-ben (70 dénár), a legmagasabbat 1707-ben (900 dénár) rögzítették. Ez utóbbi annyira kirívóan magas, hogy az utána következő legkiemelkedőbb ár is ennek csupán a fele. Ettől eltekintve azt mondhatjuk, hogy a maximum a minimumnak kb. 6,5 szerese, ami még így is igen szélsőséges ingadozásokat érzékeltet. A zab az a gabonanemű, amely árának alakulásában fellelhető érdemi emelkedés az 1770—80-as évek során. Az 1671—81 közötti tíz esztendő 121 dénáros átlagával szemben az 1780—1789 közötti átlag 197 dénáros átlagára is érzékelteti, hogy a XVIII. században folyamatosan nőtt e takarmány ára. Ennek okát kétségtelenül részben az istállózó állattartás terjedésében, ezen belül a lovak igavonó energiájának szélesebb körben való hasznosításában kell keresnünk, részben pedig a háborúk járulhattak hozzá az árak emelkedéséhez.

A rizstől eltekintve, amely — mint jeleztük — import révén került a fogyasztók asztalára, minden gabonanemű árának alakulására nem ritkán rövid időszakon belül is a szélsőség volt a jellemző. Tekintettel arra, hogy Kecskeméten a földesúri monopólium a gabonaárakat nem torzította, mégha a megyei limitáció esetenként kisebb mértékben hatott is, lényegében az időjárás, a termelési kultúra és a háborús konjunktúra határozta meg az állandósult helyi kereslet mellett az eladói árakat. Ezek ismeretében mindenekelőtt azt rögzíthetjük, hogy az időjárás a kezdetleges technológia miatt csaknem drasztikusan befolyásolta az egyes évek gabonatermését, illetve ezen keresztül az árak változását.

A legfontosabb gabonaféleségek árának alakulását célszerű részletesebben is vizsgálat alá venni. Ezt annál inkább megtehetjük, mivel jelentős évtizedek adódnak, melyekben csaknem minden évből található feljegyzés mind az árpára, mind a búzára, sőt csekély kivétellel a zabra is.

Az 1720-tól csaknem 1760-ig terjedő közel négy évtized kínálkozik e célra leginkább alkalmasnak. Kiindulópontnak 1720 azért ígérkezik szerencsés-

nek, mivel a török ellenes háborúk lezárása után kb két évtizedes békés időszak vette kezdetét, s így az árak alakulását a háborús konjunktúra nem zavarta. 1740-től pedig azt kísérhetjük figyelemmel, milyen hatással voltak a hosszú háborúk a gabonaárak emelkedésére. Az áttekinthetőség kedvéért a vékában megadott árakat véve figyelembe az árpánál az 1720-as 31 dénárt, a búzánál az 53 dénárt tekintettük száznak, és a következő évek árainak alakulását ehhez viszonyítottuk. A zab esetében sajnos csak 1726-tól rendelkezünk többé-kevésbé folyamatos adatsorral, így az 1726-os 33 dénáros árat tekintettük kiindulópontnak. Bár a rizst nem helyben termesztették, és csak ötvenként gyűjtöttünk rá vonatkozó adatokat, tájékozódás végett ennek áralakulását is rögzítettük. A szemléletesség érdekében az I. táblázaton fellelhető adatokat grafikonra is kivetítettük. Ily módon az írásban megfogalmazottak könnyebben ellenőrizhetők.

Az első megfigyelésünk az lehet, hogy a békés időszakban az egyes gabonafélék árát az időjárási tényezők és a folyamatosnak mondható kereslet nagyjából azonos módon érintette, az egyes gabonaárak alakulása csaknem szinkronban van. A zab áránál jelentkező különbség a fél évtizeddel későbbi kiindulópontból adódhat. Egyébként csaknem pontosan jelentkezik minden számottevő kilengés a zab árának alakulásában is.

Ugyancsak feltűnő, hogy kb. tízéves periódusok jelentkeznek a kisebb hullámzások mellett. Az 1718-as háborús konjunktúrát fokozatos árcsökkenés követte, amelynek következtében 1723—24-ben a legalacsonyabb árak alakultak ki. 1727—28-ban ismét magasabbra emelkedtek az árak, majd a következő évek során megközelítették a korábbi mélypontot, és még a háború kirobbanása előtt, 1736—37-ben igen magasra szöktek, ahonnan a háború hatására még tovább emelkedtek. Ez a hullámozás-szerű ármozgás minden bizonnyal elsődlegesen a természeti tényezők hatására alakult így.

A háború alatti ármozgás egyik legfeltűnőbb vonása az, hogy a konjunktúra a búza árának alakulására hatott legérzékenyebben. Itt jelentkeztek a legnagyobb kilengések, és ennek a terménynek az ára csökkent legkésőbb, és ráadásul a többenél valamivel kisebb mértékben is.

Az árak elemzése során megkülönböztetett figyelmet kell fordítanunk a *bor* árának alakulására. Ez az áru a vizsgált időszakban a mainál fontosabb helyet kapott mind a napi fogyasztásban, mind a helyi és távolsági kereskedelemben, mint napjainkban. Ezért a bortermelés és főként annak értékesítése igen fontos jövedelmi forrás volt. Van igazság abban, hogy a bortermelők között kevés a szegény, de a valóság mégis az, hogy legalábbis a feudális viszonyok között az árusítók haszna volt igazán jelentős. Ezért is ragaszkodtak a földesurak oly makacsul a borkimérés monopóliumához. Ezt az elő-

A GABONA ÁRÁNAK ALAKULÁSA 1720—1759 (1720-as ár = 100)

Év	Árpa	Búza	Köles	Rizs	Zab
	Dénár/véka			Dénár/véka	Dénár/véka
	31	53	17	47	33
1720	100,—	100,—	100,—	100,—	—
21	64,5	77,4	—	—	—
22	48,4	56,6	117,6	—	—
23	77,4	64,2	70,6	—	—
24	35,5	37,7	76,5	—	—
25	67,7	60,4	100,—	7,45	—
26	125,8	66,—	158,8	—	100,—
27	106,5	124,5	400,—	—	72,7
28	103,2	100,—	164,7	—	81,8
29	80,6	88,7	70,6	—	—
30	48,4	—	111,8	55,3	—
31	54,8	83,—	194,1	—	—
32	77,4	90,6	247,—	—	69,7
33	54,8	64,1	—	—	45,5
34	45,2	56,6	—	—	—
35	45,2	50,9	—	44,7	—
36	64,5	101,9	—	—	63,6
37	103,2	135,8	—	—	81,8
38	103,2	109,4	—	—	84,8
39	106,4	92,5	—	—	87,9
40	100,—	143,4	—	102,1	130,3
41	145,2	164,2	—	—	72,7
42	103,2	126,4	—	—	87,9
43	112,9	122,6	—	—	77,8
44	87,—	111,3	—	—	90,9
45	103,2	184,9	—	44,7	69,7
46	112,9	196,2	—	—	103,—
47	96,8	126,4	—	90,9	—
48	83,9	101,8	—	—	100,—
49	90,3	105,7	—	—	69,7
50	74,2	84,9	—	—	51,5
51	—	107,5	—	—	—
52	77,4	86,8	—	—	54,5
53	77,4	98,1	—	—	106,—
54	112,9	205,6	—	—	103,—
55	103,2	135,8	—	—	69,7
56	87,—	137,7	—	—	78,8
57	93,5	105,6	—	—	84,8
58	—	179,2	—	—	—
59	—	—	—	—	45,45

jogot az alföldi nagy mezővárosok a legtöbb esetben megvásárolták földesuraiktól, s maguk gyakorolták azt.

Ma a hazai bortermés kb. felét a homoki szőlők adják. A XVII—XVIII. században is számottevő szőlőkultúrák voltak e vidéken, de Kecskemét nagyszámú lakosságát a városkörnyéki szőlők még nem tudták ellátni a szükséges mennyiségű borral. Éppen ezért rendszeresen vásároltak a környező és a távolabbi településeken jelentős mennyiségű bort. Solt, Dunaföldvár, Nagykőrös, Halas és Csongrád mellett gyakran találkozunk a számadáskönyvekben Baranya, Tolna és Győr nevével is. A XVIII. században pedig Eger válik megszokottá a bevásárlásokat rögzítő lajstromokban.

A bor árának vizsgálata során igen körültekintően kell eljárunk. Ennél a terméknél a szezon és a helyben kialakult szokásrend szomottevően formálta a bor árának változását. Az csaknem általános gyakorlat volt, hogy tavaszig saját termésüket mérhették a gazdák. Ez idő alatt Kecskemét város kocsmáiban is nagyobbrészt olcsóbb, ún. dézsma borokat mértek. A kialakult gyakorlat részleges bemutatására 1720-as esztendőt választottuk, amely egy hosszabb békés időszak nyitánya volt.

Április 24-től, az új bíró megválasztásának napjától június 24-ig 10 „falka” dézsmabor került kiárusításra a város kocsmáiban. Egy-egy falkába 10—13 hordó bor tartozott, amelyekben három és fél—négyezer pint volt (azaz 50—60 hektoliternyi). Ebben az évben csak június 15-én „kezdődött az első falka pénzen vett” bor árusítása. Az őszi folyamán kiforrt új bor mérésére első alkalommal november 6-án került sor.

Az árak gyűjtésénél, még inkább azok feldolgozása során lehetőleg külön kell választanunk az óbort és az újbort, mivel áruk jelentősen eltért egyazon időszakon belül is. A borra vonatkozó adatokat illetően olykor a bőség zavarával kellett megküzdeni. Így mind az ó-, mind az újborok esetében az 1720-as évektől a rendelkezésre álló adattömegnek csak egy részét tudtuk felhasználni. Azokból az évekből, amelyekben bőven volt forrás, az egyes hónapokból arányosan igyekeztünk összegyűjteni adatainkat. Az egyes évek vizsgálata során azt tapasztalhatjuk, hogy az augusztusban kialakult árak nagyjából állandósultak a következő hónapokban is, sőt a következő évi óborok ára is közel állt ehhez. Ezért az óbor—újbor megkülönböztetéshez, ha nem volt konkrét jelölés, ezt a hónapot választottuk. Ezt érzékelteti az árrést bemutató alábbi táblázatunk is. (L. a II. táblázatot)

Feltétlenül és ismételten utalnunk kell arra is, hogy a város monopolhelyzete révén kocsmáiban drágábban mérte az italt, mint amennyiért a kurtakocsmákban adták azt. A tapasztalható árrés igen nagy nemcsak az illusztrálásra kiválasztott 1720-as évben, hanem hasonló nagyságú volt az azt megelőző és az azt követő évtizedekben is. Igaz ugyan, hogy a „veszteség”

AZ ÁRRÉS ALAKULÁSA KECSKEMÉT VÁROS BORKIMÉRÉSEIBEN 1720-BAN (pint/dénár)

Dátum	Vételár	Eladói ár	A vételár és az eladói ár % -os aránya	A veszteség az egész % -os arányában	Megjegyzés
VI. 15.	4,7	8	170	12,9	
VI. 26.	4,2	8	190	22,5	
VII. 2.	4,25	8	188	16,0	
VII. 8.	4,8	8	167	12,2	
VII. 14.	4,9	12	245	17,2	
VII. 22.	4,7	12	255	17,0	
VIII. 8.	5,2	12	231	7,0	Lőrinc napi vásár
	5,3	12	226	6,8	Lőrinc napi vásár
	5,3	12	226	13,0	Lőrinc napi vásár
	5,0	12	240	6,8	Lőrinc napi vásár
	5,2	12	231	8,1	Lőrinc napi vásár

nem ritkán jelentős volt, sokszor lényegesen nagyobb, mint a táblázaton látható értékek. Különösen a hódoltság idején volt meglepően nagy a „veszteség”, mivel a török és a magyar katonáknak, a különféle kóbor elemeknek tömegével kellett a bort mérniük, éppen úgy, miként a város tisztségviselői számára is. A veszteség rovatba mindig beszámították a fentiekén kívül a városnak dolgozó iparosok, egyházi személyek stb. számára ingyen kiadott mennyiséget is.

Bár kétségtelen, hogy az árusításra vonatkozó monopóliumhelyzetből adódóan az átlagosnál valamivel magasabb árakat rögzítettek a városi számadások, azt azonban figyelembe kell vennünk, hogy ez a gyakorlat más településeken is hasonlóképpen érvényesült, ez az árakat megemelő tényező csaknem általános jelenség volt. Egyben látnunk kell, hogy hatalmas mennyiségről van szó, hisz csak Kecskeméten 1720. április 24-től 1721. április 23-ig, a bíróválasztástól a mandátum lejártáig 153612 pint bor kimérését rögzítették, ami kb 2400 hektoliternek felelt meg. Az árrés rögzítése révén egyben érzékelítettük a felvásárlói ár szintjének alakulását is. E táblázat alapján két jelentős vonásra figyelhetünk fel. Az egyik: az óboron lényegesen többet nyert a város, mint az újboron. Az árrés hirtelen tágulása július derekán jelentkezik. Ez is indokolja, hogy legkésőbb augusztus elejétől óborral kell számol-

nunk. A másik feltűnő vonás: a vételártól függetlenül egyformán határozták meg a bor eladási árát. Azaz: a vételár kialakításában a szállítás, a kínálat és a minőség is közrejátszhatott, míg az eladói árban mindez, főként pedig a minőség nem idézett elő változást. Július végétől november elejéig egyaránt 12 dénárért adtak egy pint bort. Persze valószínű, hogy az igazán minőségi borokat tömegfogyasztásra akkor sem mérték ki, az áru kezelését, a forgalmazás nyilvántartását pedig ez az egyszerűsítés számottevően segítette.

Tehát a bor árának alakulására vonatkozó adattömeg sem teszi kényelmetlenné az ezirányú munkát, bizonyos hibalehetőség itt is fennmarad, de másfajta forrás nincs, ezeknél egyértelműbb adatok nem állnak rendelkezésünkre, és jobb, körületekintőbb feldolgozási módszer még nem ismeretes.

A bor árának vizsgálata során némileg eltérünk a gabonaneműeknél alkalmazott eljárástól. Azonban ez az eltérés csak minimális, s csak abban áll, hogy külön vizsgáljuk az 1663—1711 közötti kb. félévszázadnyi időszakot, leválasztva a szabadságharc utáni évtizedektől. Ennek alapvető oka az, hogy az előző esetben szinte állandósult a rossz közbiztonság, és gyakori volt a hadak járása, ami külön-külön is erőteljesen befolyásolta a bor árának alakulását. Még ennél is súlyosabb ok volt az, hogy az előző időszakból lényegesen esetlegesebbek az adatok mint később. 1711 előtti évtizedekből aránytalan eloszlásban az esetek egyharmadában találtunk adatokat, míg a szabadságharc utáni évtizedekből csaknem minden esztendőre vonatkozóan lelhető fel mind az ó-, mind az újborra vonatkozó adat.

Az óbor súlyozott átlagára a 15 évből származó feljegyzések alapján 20 dénár volt. Egy pint óbort legkevesebb 15 dénáron árusítottak, míg a legmagasabb ár 35 dénár volt. A legmagasabb érték a legalacsonyabbnak 2,3 szerese volt. Bár ez az arány is igen jelentős, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ezen esetben nem a rendkívüli minőség okozta az eltérést. Mégis meg kell állapítanunk, hogy mindegyik gabonaneműnél lényegesen nagyobb szóródás volt tapasztalható mint itt. Érdemes megjegyezni, hogy a legalacsonyabb ár nem véletlenül 1702-ben alakult ki, tehát még egy békésnek mondható időszakban, míg a legmagasabb 1706-ban, amikor a békés és normális termelés feltételei sem voltak biztosítva a hadi események és a kiűritési parancsok miatt.

Az újborra utaló 18 adat alapján a súlyozott átlagár 16,6 dénár volt. A szélsőértékek itt valamivel közelebb állnak egymáshoz: a minimális ár 12 dénár volt, míg a maximális 24 dénár, azaz annak kétszerese. A legalacsonyabb árat 1663-ban, a legmagasabbat 1709-ben rögzítették. Ismételten hangsúlyoznunk kell viszont, hogy az adatok hézagossága miatt a következtetések levonásakor igen óvatosan kell eljárunk.

1719—1790-ig terjedő időszak minden esztendejéből van adatunk az óbor

árának alakulására: súlyozott átlaga 14 dénár volt. A legalacsonyabb árat 1751-ben tapasztalhatjuk, amikor 8 dénárt kértek egy pint borért, a legmagasabb árat 1776-ban rögzítették, pintenként 26 dénárt. Az utóbbi a minimum 3,25-szerese, itt tehát az árakban nagyobb szélsőség jelentkezik mint a hódoltság, ill. a szabadságharc esztendei alatt. Az igen nagy szélsőségekkel szemben viszont ki kell emelnünk, hogy a 11—16 dénár között volt a pintenkénti ár 42 évben (az esetek 58%-ában), ami egyfajta kiegyensúlyozottságra utal, hisz az átlagár 78,6%-a és 114%-a közötti mozgás az időjárási viszonyoktól annyira függő terméknél nem mondható feltűnőnek, de még nagynak sem. Az viszont kétségtelen, hogy az egymást követő évek árainak eltérése számottevő, ami ugyancsak az időjárás meghatározó jellegét emeli ki. Érdekes arra is külön felhívni a figyelmet, hogy a jelentős háborús események, illetve eseménysorozatok hatása nem mutatható ki egyértelműen sem az óbor, sem az újbor árának alakulásában. Az a tény viszont, hogy az átlagár lényegesen alacsonyabb, mint a hódoltság alatt, illetve az azt követő néhány évtizedben, azt jelzi, hogy a háborúk nem valami konjunktúrát teremtettek a bor számára, hanem a termelés és a szállítás akadályozásával, a rossz közbiztonság előidézésével járultak hozzá az árak emelkedéséhez. Mindez azt is érzékelteti, hogy ez a vidék a XVII—XVIII. századi bortermelésével mégcsak az országon belüli forgalom alakulásában is csekély szerepet vállalhatott.

Érdekes rögzítenünk még azt is, hogy az 1719—1728 közötti 10 év 14,1 dénáros átlagára csak minimálisan tér el az 1781—1790 közötti 10 év 15,1 dénáros átlagárától.

Ugyanezen időszakon belül az újbor árának változásaira 70 évből tudunk adatot gyűjteni. A súlyozott átlagár: 12 dénár volt. A legcsekélyebb összeget 1719-ben, 1728-ban és 1735-ben adtak egy pint újborért: 6 dénárt, a legmagasabbra 1789-ben szökött az ára: 24 dénár, bár az ezt követő legmagasabb ár is csak 20 dénár volt. Ez esetben lényegesen szélsőségesebb árakkal állunk szemben mint az óbor esetében, a kettő aránya 1:4. Figyelemre méltó szélsőségeket takar az első és az utolsó évtized átlagára is. A huszas években 8,7 dénáros, a nyolcvanas években 16,6 dénáros átlag konstataálható. Az átlagár 75—116% között mozgott 38 évben (52%), ami közel azonos kiegyensúlyozottságot jelez, mint az óbor esetében, de itt is hangsúlyoznunk kell, hogy az egymást követő évek árai között ritka a kiegyensúlyozottság.

Végezetül azt kell rögzítenünk, miként a gabonaneműeknél is, a bor esetében sem tapasztalható jelentős áremelkedés. Sőt az óbor esetében bizonyos csökkenés mutatkozik a másfél évszázados időközben.

Választott témánkon kívül esik annak vizsgálata, milyen mértékben mér-

székelhette a bor árának emelkedését a XVIII. században történt újabb szőlőtelepítés. Külön feldolgozást igényelne annak vizsgálata, milyen mértékben nőtt ezen időszakban a szőlő termőterülete, termés hozama, illetve a város határain túlmutató kereskedelem.

Rendkívül hasznos lenne elvégezni a takarmányok és a különféle ipari növények árának elemzését is. Ennek fontosságát növeli az a tény, hogy az istállózó állattartás a XVIII. század második felében Kecskeméten is szélesebb körűvé vált, mivel az egykori hatalmas pusztákat a betelepítések során elvesztették. Az ipari növények közül néhány a belterjesebb növénytermesztés során vált fontossá. Részben az adatok esetlegessége, mindenekelőtt pedig a mértékegységek sokfélesége (pl.: kazal, szekér, kocsi, boglya, öl, stb. a széna esetében) és az egyes mértékek átváltási nehézsége nem teszi lehetővé, hogy a korábban is alkalmazott elemzést elvégezzük. Az adatok vizsgálata révén bizonyos tendenciák megállapíthatók ugyan, de ezeket matematikai-statisztikai formulákba nem önthetjük, ezért az eljárást itt mellőzzük.

A növénytermesztésen belül érdemes kitérni két olyan termékre, amelyre elfogadható mennyiségben található adat. Ezek a kereskedelemben nem játszhattak ugyan jelentős szerepet, de termelésük és fogyasztásuk széles körű lehetett, így az árak alakulásában jelentkező sajátosságok rögzítése nem felesleges.

A borsó árára 1710—1770 között 14 évből találunk adatot. A legalacsonyabb vékánkénti érték 41, a legmagasabb 240 dénár volt. Az árak alakulásának szélsőségeire utal, hogy a maximum a legalacsonyabb árak közel hatszorosa volt. Rendkívül magas árakat rögzítettek: 1720-, 1740-, 1755- és 1770-ben. A súlyozott átlagár a hat évtized alatt 136 dénár volt vékánként. Az első tíz évben az átlag csak 72, az utolsó tíz évben viszont 196 dénár volt. A borsó árának erőteljes növekedése 1738-tól figyelhető meg. Kisebb ingadozásoktól eltekintve a korábbiakhoz képest magas ár rögződött.

A lencse termelésével kapcsolatosan a borsóéhoz hasonlóakat mondhatunk el. A hat és fél évtizeden belül 17 évben találtunk feldolgozásra alkalmas adatokat. Ezek alapján a súlyozott átlagár 105 dénár volt. A szélső értékek itt is erősen eltérőek: a minimum vékánként 46, a legmagasabb 240 dénár volt. A kettő közötti arány 1:5,2, ami erősen közelíti a borsónál tapasztalt hányadost. Ha valamivel csekélyebb is a különbség az első és az utolsó évtized átlagára között, itt is jelentős a 108, ill. 156 dénár. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy 1719-, 1720-, 1740-, valamint 1765-ben is igen magas a lencse ára, akárcsak a borsóé. Ezek az adatok feltétlenül azt érzékeltetik, hogy a statisztikai feldolgozás módja a valóságot nem, vagy csak igen csekély mértékben torzította.

Feltétlenül fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy a gabonaneműekkel szemben e belterjesebb művelést igénylő termékek árában számottevő emelkedés tapasztalható. Tekintettel arra, hogy a tömegélelmezésben ezek mégis kisebb arányt képviseltek mint a cereáliák csoportja, illetve a hús és a zsiradék, ezen áremelkedés alapján nem következtethetünk valamiféle általános drágulásra, illetve a pénz inflálódására.

A többi növényfeleség, illetve termék árának hasonló jellegű elemzésére a jelen keretek között, sajnos, nem vállalkozhatunk. Itt is részben az adatok esetlegesebb és szűkebb köre, főként pedig az akadályozza, hogy a minőség, illetve a mértékegység ezeknél is, miként a takarmánynál, kevésbé egyértelműen adott, és ezek az eltérések az árban is tükröződhetnek. Feltétlen indokoltnak tartjuk tehát, hogy ezeket előbb más települések hasonló adatsoraival kell összevetni, hogy az elemzés minden tekintetben megnyugtató lehessen. Meg kell tehát várnunk, hogy máshol is hasonló feldolgozás készüljön el.

Tekintettel arra, hogy az alföldi pusztákon a hódoltság alatt a lakosság legfontosabb pénzbeli bevételi forrása az állattartás volt, sőt az egész ország egyik legfontosabb devizaforrását is az élőállatok exportja jelentette, feltétlen szükséges lenne tudnunk, milyen áron cseréltek gazdát ezek a jószágok. A felvásárló országok gazdag forrásanyaguk révén már évtizedekkel ezelőtt feltárták és elemezték az élő állat és a különféle húsok árának alakulását. Az esetek igen nagy százalékában tudjuk, milyen tömegű állatot hajtottak ki a tőzsérek, milyen áron értékesítették azokat. A termelőtől történő felvásárlási árról viszont vajmi keveset ismerhettünk meg eddigi szakirodalmunk alapján. A legjobb esetben is csak szórványadatok állnak rendelkezésünkre.

Tudjuk, hogy az európai gazdasági élet peremére szorulva a XV—XVII. század során számunkra előnytelenül alakult a cserearány, indokolatlanul olcsóbban tudtuk értékesíteni termékeinket, mint ahogyan az importált ipar- és luxus cikkeket megvásároltuk. De mindaddig nem fogalmazhatjuk meg egyértelműen, milyen mértékben sújtott bennünket e háttérbe szorulás, amíg legfőbb termékeink előállításának költségeit, illetve a termelőknek kifizetett felvásárlási árakat, azok alakulását viszonylag pontosan nem ismerjük. Ennek érdekében célszerű a korábban alkalmazott elemzést e területre is kiterjeszteni. Igaz ugyan, hogy a minőségi különbségek itt lényegesen nagyobbak mint a gabona, ill. a bor esetében. Egy ökör átlagára nem egészen 29 magyar forint volt. Ugyanakkor 1782-ben Böde József végrendeletében azt rögzítette: „... egy szép bikámat Méltóságos gróf Károlyi ő exellenciája számára kérték 100 forinton, más uraságok is akarták megvenni [...]”. A lovak esetében is ezek a szélsőségek hasonlóak lehet-

tek. Ennek ellenére azt kell hangsúlyoznunk, és ezt az adattár, ill. ennek elemzése is dokumentálja, az esetek döntő többségében az eladói ár egy jól rögzíthető sávban helyezkedik el. Szertelenül magas árat csak a tenyészállatokért, vagy a kiemelkedően jó adottságokkal rendelkező lovakért, csikókért (valószínűleg ugyancsak tenyészállatokért) kértek és kaptak.

Az élőállatok árának vizsgálata során a helyvel való takarékoság miatt nem vállalkozhattunk arra, hogy minden évből gyűjtsünk adatokat. Meg kellett elégednünk azzal, hogy a hódoltságot követő évtizedekben ötévenkénti időszakot kövessük. Ettől csak néhány esetben tértünk el, főként akkor, ha a hozzá közel álló terminusban nem lertünk adatot. A hódoltság idejében minden évből rögzítettük a forrásainkban fellelhető árakat.

A ló az Alföldön mindig is igen nagy értéket képviselt. A hódoltság alatt ára még növekedett, hisz a gazdasági hasznosítása mellett a katonai okok miatt az iránta való igény még inkább megnőtt. Nem véletlen, hogy Kecskeméten is több civis gazda saját ménest is tartott fenn, s a város maga is évszázadokon át rendelkezett önálló ménessel.²¹ 1662 és 1790 közötti időszakból 43 év adatait dolgoztuk fel. A jóval több mint száz év átlagára 3700 dénár volt. A szélső értékek érthetően erősen eltérnek egymástól: legkisebb értékben 1200, legmagasabb értékben 8300 dénárban cserélt a ló gazdát. A legnagyobb összeg a legkisebbnek 6,9 szerese. Ez az első ránézésre szertelenül nagynak látszik, gondolnunk kell viszont arra, hogy a minőségi különbségek talán ezen állatnál a legnagyobbak, illetve fel kell idéznünk a gabonaféléknél tapasztalható szélsőségeket is, ahol ennél nagyobb szorzók is fellelhetők voltak, s ekkor rögtön kevésbé tűnik irreálisnak a két szélsőség. Látnunk kell ugyanakkor azt is, hogy az esetek döntően nagy hányada egymáshoz viszonylag közel álló értékek között mozog. Az átlag — 25 év átlaga — 68—135% között van, amely az esetek 58%-át jelentette. Ilyen körülmények között, amikor az egyes évek átlagai csaknem kivétel nélkül elég nagy szélsőségek összegeződése révén alakulnak ki, nem könnyű az ár mozgásának a tendenciáját kitapintani. De talán éppen ilyen esetekben segíthet a statisztikai módszer a legtöbbet.

Feltétlenül fel kell arra is figyelniünk, hogy az 1740-et követő fél évszázadban az éves átlag csaknem kivétel nélkül a vizsgált 130 év átlaga fölött volt. Ez feltétlenül azt jelzi, hogy ennek a fontos háziállatnak az értéke ezen évtizedekben kitapinthatóan nőtt. Árának csaknem folyamatos növekedését az időszakra jellemző hosszú háborúkon túl a mezőgazdasági áru-termelés fokozódásával, a lovak igavonásra történő fokozottabb bevonásával lehet magyarázni.

21. RUSVAY Kálmán: Kecskemét város ménese In: Bács-Kiskun megye múltjából I. 53—80.

A XVII—XVIII. század hétköznapjaiban összetettebb szerepet kapott az *ökör*, mint a ló. A lónál igénytelenebb, igen nagy fizikai erővel rendelkező jószágok energiáját mind a mezőgazdaságban, mind a közlekedésben—szállításban (amelyen a hadseregnek szóló szállításokat is érteni kell) felhasználták, húsuk révén pedig az ételmezésben volt nem ritkán meghatározó helyük.

Az ökrök árának alakulására 1662—1790 közötti időszakon belül 26 évből gyűjtöttünk adatot. Ekkor a súlyozott átlagáruk 2846 dénár volt. A szélső értékek egymástól igen nagy távolságban vannak: a legalacsonyabb 10 forint, a legmagasabb 60 forint volt. A hatszoros különbség közel áll a lovaknál tapasztalt szorzószámhoz. A szóródás esetükben jóval nagyobb, mint a másik igavonónál. Az átlag 70 és 123% között 11 évben (az esetek 42%-ában) állapotodott meg, tehát igen nagy az átlagtól eltérő, azaz meglepően alacsony, illetve szertelenül magas ár. Több mint szembetűnő az ökrök árának változása, ha az első tíz év átlagát vetjük össze a választott időkeret utolsó évtizedének átlagával: az 1966 dénáros átlag 4700-ra emelkedett. Ugyancsak kiemelésre kívánczok, hogy 1730-tól minden év átlagára magasabb a vizsgált időszak átlagánál. A kiemelkedően magas árat felmutató hét év kivétel nélkül erre az időszakra esik. Az utolsó hatvan évben jelentősen és tartósan emelkedett ezen igavonó értéke. Egyben utalunk arra is, hogy bár az éves átlagoknál ez nem érződik feltűnően, az egyes adás-vételek során a szélsőségek itt mérsékeltőbbek mint a lovak esetében. A maximum- és a minimum-árak összevetése révén ez elég jól érzékelhető.

A *tehenek* árának vizsgálata ugyancsak rendkívül fontos és hasznos az árak egészén belül, bár ez esetben is jelentkezik kisebb gond, amely a maradéktalan pontosságot zavarja. Az elemzés fontosságát emeli az, hogy a szarvasmarha tenyésztésének azon a fokán a differenciálódás lényegesen mérsékeltőbb volt mint napjainkban. A tejtermelő, a hús-hasznosítású és az igavonó egymástól nem különült el oly mértékben mint napjainkban, sőt nem ritkán együtt jelentkezett. Ezért a húzáért külföldre hajtott „marha” gyakorlatilag azonosnak vehető a tehénnel, ha külön nem jelölik esetlegesen az eltérő „minőséget”: „pasztormán tehén”, azaz speciális feldolgozóra alkalmas fiatal állat, illetve sóre, azaz hizlalt fiatal szarvasmarha. Az esetleges kisebb pontatlanságok, főként a borjas tehenek révén kerülhetnek elő, hisz ezek tejhozama hónapokon át nagyobb volt mint az ún. „öreg fias” teheneké. A másik ilyen tényező, hogy a részben vagy egészben istállózó állattartás és a rideg vagy félrideg állattartás keretei között lévő tehenek, marhák értéke között is lehetett némi eltérés, amit az adás-vételek során érthetően nem tüntettek fel. Az alapvető értéken ezek olyan változást mégsem jelentettek, hogy a statisztikai feldolgozást érdemben veszélyeztették volna.

Az értékesítések viszonylag nagy száma, valamint az igen jelentős feldolgozott időköz az árak alakulásának tendenciáját feltétlenül egyértelműen érzékeltetni tudják.

A tehenek árának alakulására 1662—1780 közötti időszakon belül 34 évből gyűjtöttünk. Az átlagár 1573 dénár volt. Egyáltalán nem véletlen, hogy az árakban a szélsőségek ennél a jószágnál is jelentkeztek. A minimális átlag: 663 dénár, a maximális: 4080 dénár volt. Az sem lehet meglepő, hogy a legalacsonyabb átlagot 1662-ből, a legmagasabbat 1755-ből gyűjthettük. Az előző év a hódoltságnak még viszonylag békés időszakába tartozott, amikor az egykori szilaj állattartást kevés tényező zavarhatta, a belső piac pedig e téren minimális volt, míg a másik évszám az ún. kun puszták elvesztését követő válságos időszak mélypontját jelzi, amikor e tényezőkön túl a belső és a külső fogyasztás együttes növekedése egyaránt hozzájárulhatott az árak emelkedéséhez. E tendenciát érzékelteti az is, hogy a későbbi időszakból is kivétel nélkül az átlagár kétszerese körüli szint volt rögzíthető. Ugyancsak a szélsőségek érvényesülését jelzi az is, hogy a maximum a minimumnak 6,15 szöröse volt, azaz csaknem megegyezett a lovak és az ökrök árának hasonló sajátosságával. Érthetően a termelési körülmények az értékesítési lehetőségek, a közbiztonság hiányával kapcsolatos veszélyek, illetve azok változása valamennyi nagyállat árának alakulására közel megegyezően kellett hogy hasson.

Az ár alakulásának tendenciáját érzékelteti az alábbi adatpár is: Az első tíz év átlagára csak 1190 dénár volt, míg az utolsó 20 évé 3400 dénár. (Az adatok csekély volta miatt célszerűbbnek tekinthetjük a nagyobb időszak kiválasztását, hogy az esetlegességet csökkentjük.) A tehén esetében is azt tapasztaljuk, mint az ökrök árának vizsgálatánál: az egyes évek átlagára igen nagy sávban helyezkedik el, a gabonaárakhoz viszonyítva nagy a szórádás. Egy elég széles sávban, az átlagár 64—127%-a között csak 20 év adata (59%) található. Itt is azt rögzíthetjük, hogy a legmagasabb öt átlagár közül négy 1740 után található. Mindez közvetlen következménye lehet annak, hogy a rideg állattartás méretei ez időszaktól erőteljesen leszűkültek, a nagyállattartás költségei megnöttek.

A juh tartása az Alföldön méreteiben, jelentőségében a hódoltság időszakában is közvetlenül a nagyállattartás után következett. Ennek az igen sok téren hasznosítható, igénytelen állatnak tartása, hasznosítása az egyik fontos jövedelmi forrása volt sok tucat gazdának. 1662—1781 közötti időszakból 31 évből gyűjtöttünk adatot. Ennek átlagára: 173 dénár volt. A szélső értékek, a maximum és a minimum ennél az árunál lényegesen közelebb volt egymáshoz, mint a nagyállatoknál: 102, illetve 333 dénár volt. A kettő közötti hányados azokéhoz viszonyítva csak felényi: 3,26. Az éves

átlagok jóval szűkebb sávban helyezkednek el mint a nagyállatok esetében: az átlag 81—127%-a között található a vizsgált évek 61%-a.

Ugyancsak feltűnő eltérést mutat a juh árának alakulása is. A lónál, ökörnél, tehénél tapasztalt kb. 2—2,5 szeres áremelkedéssel szemben itt kiegyensúlyozottság tapasztalható, amit az is érzékeltet, hogy az első tíz év 214,5 dénáros átlagával szemben az 1778—81-es évek átlaga 196,5 dénár volt. A kirívóan magas árakat egy kivétellel a XVII. században találhatjuk.

Erre a többlettől eltérő ármozgásra kellő magyarázatot csak Kecskemét gazdaságtörténetének szélesebb körű feltárása során lehet adni, ami több tekintetben is túlmutat választott témánk keretein.

Az adattárban fellelhető sorrendtől eltérően ismertetjük a hús és zsiradék-félék árának alakulását. Ez az árucsoport egyrészt a közéletelmzésben, másrészt a háziipar néhány igen fontos területén mellőzhetetlen.

A hájra vonatkozóan az 1716—1790 közötti időszakból a hozzávetőlegesen ötévenkénti időközzel 19 évben akadtunk adatra. Az átlagár 20,2 dénár. A szélső értékek aránya 1:2,5. A minimum fontonkénti 12 dénár, a maximum 30 volt. Az első tíz év átlaga: 22,7 dénár, az utolsó: 17 dénár volt. Az alábbi tendenciákat tekintve figyelemre méltó a kb. 25%-os csökkenés.

Az élelmzésben kétségtelenül fontosabb szerepet kapott a hús, ezen belül is a *marhahús*. Ez esetben a városi mészárszékekben alkalmazott árakat tudtuk elemzés alá venni, mivel más helyről származó adtuk nincs. Kétségtelen, hogy ez esetben részben a városnak a hús árusítása terén lévő monopolhelyzete minimális mértékben formálhatta az árakat, de a megyei limitációk ennek nagyon is egyértelmű határt szabtak, illetve még hatékonyabban a mezővároson belül folyamatosan megnyilvánuló sokféle kínálat (baromfi, sertés, stb.), más részről a lakosság létszámával növekvő kereslet.

Utálnunk kell arra is, hogy csak a XVIII század. utolsó harmadából vannak olyan feljegyzéseink, amelyek a különféle húsok árát egymástól különválasztva pontosan rögzítik. Mivel a városi mészárszékekben az esetek nagyobb részében mérték marhahúst mint birkát, feljegyzéseink korábban nem utálnak az áru féleségére, elfogadhatjuk, hogy döntő többségében marhahúsra vonatkoznak, illetve feltételezhetjük, hogy a marha és az ökör árának erőteljes emelkedése előtt a két hús ára között nem volt érdemi különbség, hisz a vizsgált időszak végén is viszonylag csekély az eltérés, sőt nemegyszer a két ár egybeesik.

Az 1678—1786 közötti időszakban 35 évből találtunk értékelhető adatokat. Az átlagár fontonként 4,8 dénár volt. A szélsőségek itt érthetően

lényegesen kisebbek mint az élőállatok esetében. A maximum 7 dénár, a minimum 3 dénár volt. Az első és az utolsó tíz év átlagára egyértelmű és elég jelentős emelkedést jelez, hisz a török kiűzése előtti 3 dénáros fontonkénti ár az 1780-as években 5,1 dénár-ra emelkedett. Nem felesleges utalnunk arra, hogy a felszabadító háborúk alatt végbement egy számottevő emelkedés, ahonnan visszaesés csak ritkán történt: mindössze 1704, 1724 és 1737 folyamán érezhető ez. Az 5 dénár körüli fontonkénti ár már a XVIII. század elejétől kezdve elég gyakori, csaknem általános. A háborúk hatására 1718—20 között, illetve 1740-ben erről a szintről emelkedik 6 dénár-ra. Természetesen számolnunk kell még egyéb árfelhajtó tényezőkkkel is, melyekre már az élőállatok árának elemzése során utaltunk.

Nem lesz érdektelen röviden illusztrálni, egy-egy ökör, tehén, illetve söre levágása során milyen mennyiségű húst vagy faggyút mértek ki. 1718: „Város ökrei. Edgyik volt 543 font husú, fagyú volt 38 font. Másik volt 460 font, fagyú 37 font. Harmadik 460 font, fagyúja volt 27 font. Ismét másik ökör húsa 320 font, fagja 18 font.”²²

1749-ből fennmaradt a székbírák elszámolásán belül egy 32 oldalas kimutatás, amely kb. 1200 vágás adatait tartalmazza. Ennek felhasználásával készült az alábbi összesítésünk, melyhez az első tíz-tíz bejegyzést használtuk fel mind a tehének, mind a sörék esetében. (L. a III. táblázatot).

III. táblázat

A VÁGÓMARHÁK ÁRA ÉS ÉRTÉKESÜLÉSÜK ARÁNYA

Megnevezés		Vételár magyar forintban	A kimért hús mennyisége		A kimért faggyú
			mázsa	font	font
söre	maximum	27,50	4	7	47
	minimum	26,—	3	57	30
	átlag	26,42	3	86	32,6
tehén	maximum	17,50	3	47	20
	minimum	10,—	2	49	8
	átlag	16,20	3	—	18,2

A kimutatás az értékesíthető anyag egy részére nem tér ki. Az állatok bőre, a belsőség stb. itt nincs jelölve. Ezek nélkül a söre esetében egy font hús ára kb. 5 dénár, a tehén esetében kb. 4 dénár körüli lehetett.

Tekintettel arra, hogy hasonló adatokat még nemigen tettek közzé, nem lesz felesleges a juhok színhúsára és faggyújára vonatkozó hasonló adatokat is rögzíteni. (L. a IV. táblázatot.)

22. Székbírói számadáskönyvek, 1718. I. 53.

A JUHOK HÚSÁNAK ÉS ZSIRADÉKÁNAK ARÁNYA

Számuk	Színhús (font)	Faggyú (font)
8	311	23
1	32	9
5	153	11
5	144	10
3	86	24
6	186	24
Összesen: 28	912	101
átlag:	32,57	3,6

A *faggyú* részben az élelmezés, főként pedig a háziipar számára jelentett nélkülözhetetlen alapanyagot. (Az adattárban éppen ezért nem is az élelmiszerek, hanem az anyagok között rögzítettük az ide vonatkozó árakat.) 1674—1786 közötti szakaszon belül 22 évből rendelkezésünkre álló adatot elemezzük. Az átlagár 9,5 dénár fontonként. A legelső és a legfelső érték közötti hányados: 3,6. Az első harminc év átlagára 9,3 dénár, az utolsó évtizedé: 14,6. Itt feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a legmagasabb árak ezen utóbbi időközben le lehetők fel. Sem előtte, sem utána ilyen magas árát nem jegyezték fel a faggyúval kapcsolatosan. Így valójában 1786-ban ugyanakkora volt egy font faggyú ára, mint 1693-ban, ill. 1701-ben. Lényegében tehát egy váratlan árhullámozás érdemben torzítja a hosszú távon át viszonylag kiegyensúlyozottan érvényesülő árképzési tendenciát.

Arra viszont erőteljesen fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a húsok és a faggyú ára közötti arány akkor merőben más volt mint ma. Az egyes évekre vonatkozó feljegyzéseket összevetve azt mondhatjuk, hogy ma a húsnál jóval értéktelenebbnek érzett faggyú ára akkor kétszer akkora volt általában, mint a marha vagy a juhhús ára. Ennek okaként ismételtelen csak azt tudjuk kiemelni, hogy mással nem helyettesíthető ipari nyersanyag volt.

Nemkevésbé szokatlan a *szalonna* és a húsok ára közötti arány is. 1689—1790 közötti időszakból csak 20 olyan év akadt, amelyben fontban adták meg a szalonna árát, így elemzésünkben csak ezekre támaszkodunk. E szerint az átlagár 15,2 dénár volt. A szélső értékek, a maximum és a minimum között a távolság éppoly nagy, mint a nagyállatok áránál. E két érték: 6,5, illetve 40 dénár. A XVIII. század első harmadában még csak 7,8 dénár volt egy font szalonna ára, a nyolcvanas években ez 22,7 dénárra emelkedett. Az egész időszakon át megfigyelhető, hogy az ára meglepően magas: általában a hasonló súlyú marhahús árának háromszorosa! Nem

hagyhatjuk azt sem említés nélkül, hogy a legmagasabb árat (1689 kivételével) 1779-ben, illetve 1790-ben rögzítették. Ez a tény azt jelzi, lehetett közös ok, amely a faggyú és a szalonna árát egyidőben emelte.

A szó szoros értelmében a *vaj* nem tartozik ugyan a zsiradék közé, de mivel a zsírral azonos funkciót kapott, nem indokolatlan a vele kapcsolatos megjegyzések e helyen történő rögzítése.

Alig van termék, amelyre vonatkozóan oly bőven állana rendelkezésünkre adat, mint a vaj esetében. Ez is érzékelteti, hogy a helyi élelmezésben igen fontos szerepet kapott, illetve a hódoltság idején súlyát még növelte az is, hogy a töröknek rendszeresen kellett beszolgáltatni, kényszerárfolyamon eladni, beszerezni.

A 30 évből kiemelt árak átlaga pintenként 86,3 dénár. A szélső értékek a többi élelmiszerhez viszonyítva elég távol esnek egymástól. Minimum 42, maximum 160 dénár értékben adtak, illetve vettek egy pint vajat a feldolgozott időszakon belül. A két ár közötti arány 1:3,8. Jellemzőek a kiemelkedően magas árat mutató évek: 1664, 1683, 1684 (valamennyi a török hadsereg jelentős, ill. nagy akciójának éve), 1695 (a felszabadító háborúk időszaka) és 1790: újabb háborús esztendő.

Bár a vaj árában meglepő szélsőségeket kellett rögzítenünk, az első tíz év átlagára (96 dénár) és az utolsó húsz év átlagára (104 dénár) között alig van különbség, hisz a 8 százalékos eltérés a kb száz év alatt nem jelentős.

Külön kell szólnunk néhány további élelmiszer árának alakulásáról is. Ezt mindenekelőtt a tömeges használat, ill. a rendelkezésre álló adatok elégsége indokolja. A levonható tanulságok pedig fontos támpontot jelenthetnek az árak alakulását befolyásoló tényezők rögzítésénél.

A *kenyér* máig egyik legfontosabb tömegélelmezési cikkünk. A rá vonatkozó adatok 1663—1790-ig állanak rendelkezésünkre, s nem kevesebb mint 40 év adatát tudtuk feldolgozni. Mégis kevésbé megnyugtató az itt összeállítható adatsor tanulsága. Ennek oka elsődlegesen az, hogy a mértékegység nem elég egzakta, ha formailag megfelelő is, valójában nem elég pontos. A darabban rögzített árak mögött nem ellenőrizhető a tényleges súly. Igaz ugyan, hogy vidékenként kialakultak elég következetesen érvényesülő formák, s ezek éppen az ilyen cikkek esetében állandósulhattak, de a kisebb eltérések lehetősége feltétlenül fennállt. A rendelkezésünkre álló adatok fontosságát mégsem szabad alábecsülnünk.

Az átlagár a 40 év adatai alapján 19,4 dénár volt. A szélső értékek igen nagyok: a minimum 10 dénár, a maximum 78 dénár volt. A szorzószám tehát 7,8. Ha viszont figyelembe vesszük a gabonaáraknál érvényesülő szélsőséges árakat, ez az egyébként rendkívül nagy ingadozás egyáltalán nem érződik hihetetlennek. Különösen nem tűnik annak, ha az adott évek eseményeire

gondolunk. 1690-ben, amikor a szertelenül magas, 78 dénáros árat rögzítették, élte át a város történelmének egyik legkeservesebb időszakát a szertelen adóztatások és élelmiszer beszolgáltatások miatt. Az ezt követő legmagasabb árakat 1684—85-ben jegyezték fel, amely évek hasonló okok miatt váltak ismertté a város történetében, amikor török és keresztény hadak egyforma kíméletlenséggel hajtották be a szolgáltatásokat. A legalacsonyabb árakat a Thököly szabadságharcot megelőző évek termései eredményezték.

Sajnos, csupán egyetlen évből áll rendelkezésünkre olyan adat, amely a kenyér árát fontban is megadja. 1745-ben egy font kenyérért 2 dénárt kértek. (A maitól nagyon eltérő arányokra jellemző, hogy 1750-ben és 53-ban (1745-ből nincs adatunk) egy font hús ára 4 dénár volt.)

Mivel 1745-ben egy db kenyér ára átlagosan 20 dénár volt, egy kenyér átlagos súlya 10 font, azaz öt kiló körül lehetett. A paraszti háztartásokban sütött kenyerek súlya a közelmúltban is még 4—6 kiló között változott, így a két adat között nem lelhető fel ellentmondás.

A civis lakosság konyháján általánosnak volt mondható a *bors* használata. 1663—1770 közötti időszakból 28 évből gyűjthetünk rá vonatkozó adatokat. A fontonkénti átlagár 112,5 dénár volt. Az árak esetében is meglehetősen szélsőségesen alakultak. A minimális fontonkénti ár 50 dénár volt, a maximum 240 dénár. Így a kettő közötti arány 1:4,8. E szélsőségek említésekor viszont utalnunk kell arra is, hogy a 240 dénáros ár csupán egyetlen alkalommal (1677) lelhető fel. Az ezt követő maximum, a 180 dénáros ár is csak egy alkalommal, nem véletlenül 1688-ban tapasztalható. Ezt annál inkább célszerű kiemelni, mivel az egyes évek árait figyelve a kiegyensúlyozottság az, amit rögzítenünk kell. Ezt érzékelteti az a tény is, hogy az első tíz év 118,7 dénáros átlagával szemben a vizsgált szakasz utolsó 30 évének átlagára 112,3 dénár volt.

A borsnál is lényegesen fontosabb cikk a *só*, amely közismerten olykor a pénzt is helyettesítő, csaknem „általános” csereeszköznek minősült a XVII. század egyes szakaszaiban. Árának alakulása azért lehet fontos, mivel ezen cikk esetében az időjárási tényezők kiküszöbölődnek, s lényegében a szállítás az, amely a helyi ár alakulásában közrejátszhat. A fontonként rögzített árra vonatkozóan viszonylag kevés feljegyzés áll rendelkezésünkre. Ezek viszont kétséget kizáróan jelzik, hogy a török kiűzése előtti évekhez viszonyítva ára a XVIII. század végéig azonos szinten maradt. Igaz ugyan, hogy az állami monopólium miatt ezen árucikk ármozgásából csak erősen behatárolt következtetéseket lehet levonni, az viszont kétségtelen, hogy a só árának stabilizáltsága egy fajta gazdasági kiegyensúlyozottságot feltétlenül érzékeltet, amely a XVIII. század nagyobb részére jellemző volt.

Nem csekély kockázattal jár egyetlen település mégoly gazdagon dokumentált ármozgásának főbb tendenciáit szövegesen is megfogalmazni. Ennek megkönnyítése érdekében állítottuk össze V. táblázatunkat.

V. táblázat

AZ ÁRAK MOZGÁSÁNAK TENDENCIÁJA 1662—1790-IG A FONTOSABB TERMÉKEKNÉL
(az értékek dénárban vannak megadva)

Termék-csoport	A termék megnevezése	Mértékegység	Az első évtized átlaga	Az utolsó évtized átlaga	Az árváltozás indexe	A jelzett időponttól való eltérés
gabonafélék	árpa	fertály	154	158	102%	1671—1680; 1790 nélkül
	búza	fertály	349	282	80%	1671—1680; 1790 nélkül
	köles	fertály	228	304	133%	1677—1686; utolsó év
	rizs	oka	23	26,5	115%	1665—1675; 1740—1750
	zab	fertály	121	197	163%	1671—1681; 1780—1789
zöldség	borsó	véka	108	156	144%	1710—1720; 1760—1770
	lencse	véka	72	196	272%	1700—1710; 1755—1765
élőállat	ló	db	2402	4481	186%	
	ökör	db	1966	4700	239%	
	tehén	db	1190	3400	285%	1760—1780
	juh	db	214,5	196,5	91%	1771—1781
hús és zsíradék	faggyú	font	9,3	14,6	157%	az első 30 év:
	háj	font	22,7	17	75%	1716—1725;
	hús	font	3	5,1	170%	1678—1784;
	szalonna	font	7,8	22,7	291%	a XVIII. sz. első harmada
	vaj	pint	96	104	108%	
egyéb	óbor	pint	14,1	15,1	107%	1719—1728;
	újbor	pint	8,7	16,6	190%	1719—1728;
	só	font	4	4	100%	1680-as évek;
	bors	font	118,7	112,3	95%	1745—1770

A gabonafélék árának hosszú távon történő alakulása egészében nagyfokú kiegyensúlyozottságot érzékeltet minimális áremelkedéssel. Ezt nem cáfolja a köles árának ettől történő eltérése, hisz ez eltörpült a többi gabonaféleség tömege mellett.²³ A zab árának erőteljesebb növekedése sem kérdőjelezi meg alapvetően fenti megállapításunkat.

A gabonaárakhoz hasonló kiegyensúlyozottság érvényesül hosszú távon az óbor, a só, a bors, a juh és a vaj esetében is. Ezekről számottevően eltérő tendencia mutatható ki a legtöbb élőállatnál és a néhány zöldségnél.

23. A köles és a többi gabonaféleség termékarányaira vonatkozóan Nagykőrös XVII. század végi állapotai adnak tájékoztatást. L. e kötet 477—479. oldalán.

A kecskeméti árak alapján azt fogalmazhatjuk meg, hogy a termelés során az időjárás, a közbiztonság, esetéenként a háborús konjunktúra erőteljesen éreztette a hatását. Ennek eredménye, hogy több évre szólóan alig néhány cikk ára mutatkozott csaknem állandónak. A gyengén fejlett technológia miatt a természeti tényezők nem ritkán drasztikusan befolyásolták a tömegek ellátását, életkörülményeit. Mégis a szűkös esztendő és a bőséges termékek okozta áringadozásokon át is látnunk kell a statisztikai adatsorok meggyőző vonala alapján, hogy komoly valutáris válság, konjunkturális mozgás hosszabb távon nem mutatható ki. A termelés költségei a legtöbb árucikk esetében nem változhattak. A bérek vizsgálata alapján ítélhető meg véglegesen, hogy az életkörülmények a legtöbb áru esetében stabilnak mondható árak ellenére változtak-e. Az árak minden esetre egy nagyon kiegyensúlyozott gazdálkodási korszak meglétét érzékeltetik.

ADATTÁR

I. Termelés

A) növénytermesztés

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset		
1. GABONAFÉLÉK								
abrak (árpa, zab, köles stb.)	fertály	1676	240	240	240	53		
	pozsonyi mérő	1716	90	90	90	117		
	véka		34	34	34	4		
	mérő	1720	45	45	45	61		
	véka	1755	24	24	24	44		
		1770	22	18	20	370		
	kila	1780	52	52	52	149		
	véka		24	24	24	21		
atlac	fertály	1674	180	180	180	1		
		1678	180	180	180	1		
árpa	fertály	1662	160	135	152	53		
		1663	225	100	156	68		
		1664	200	160	176	18		
		1665	200	200	200	18		
		1668	100	90	98	43		
		1669	80	80	80	7		
		1671	100	100	100	22		
		1672	140	120	136	11		
		1674	120	100	109	48		
		1676	240	120	185	95		
				240	200	220	106	
			csupor	1677	280	150	170	48
			fertály	1680	180	120	160	19
				1681	229	229	229	7
				1682	226	194	216	229
				1683	400	240	319	188
			1684	560	280	414	150	
			1685	1296	1296	1296	1	
			1686	630	525	600	10	
			1700	188	188	188	20	
		1703	135	117	122	28		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
	véka		15	15	15	611
	fertály	1704	168	120	173	27
	véka		15	11	15	115
	fertály	1705	234	168	203	38
	véka		25	18	23	203
		1706	60	23	52	64
		1707	21	21	21	2
		1709	34	17	27	20
	fertály	1711	224	184	192	5
	véka		28	19	24	438
		1715	30	24	27	169
		1716	40	33	39	162
	fertály	1717	220	220	220	12
	véka		35	19	31	124
		1718	102	102	102	32
	mérő	1719	60	60	60	68
	véka		45	34	35	127
	fertály	1720	272	133	191	163
	pozsonyi					
	kila		60	60	60	67
	véka		34	28	31	442
	fertály	1721	120	96	98	168
	véka		21	18	20	76
	fertály	1722	136	136	136	139
	véka		23	14	15	464
		1723	24	24	24	6
		1724	12	9	11	958
	fertály	1725	126	108	115	42
	véka		34	12	21	534
	fertály	1726	252	252	252	18
	kila		87	87	87	20
	véka		42	30	39	214
	fertály	1727	306	306	306	202
	véka		36	24	33	309
	fertály	1728	204	204	204	76
	soproni mérő		60	60	60	402
	véka		39	24	32	867
		1729	26	18	25	549
		1730	15	14	15	308
		1731	17	17	17	18
		1732	34	23	24	382
		1733	18	14	17	999
		1734	17	12	14	999

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1735	17	12	14	131
		1736	24	15	20	361
	kila	1737	72	72	72	281
	véka		36	21	32	999
	fertály	1738	296	180	226	40
	véka		66	24	32	869
	véka	1739	34	28	33	657
		1740	35	23	31	563
	fertály	1741	252	126	205	52
	véka		48	21	45	772
	fertály	1742	204	204	204	80
	véka		34	74	32	734
		1743	36	30	35	110
		1744	34	21	27	116
	fertály	1745	204	204	204	39
	véka		40	25	32	190
		1746	42	30	35	515
		1747	42	15	30	149
		1748	31	18	26	176
		1749	34	21	28	162
	fertály	1750	180	180	180	35
	véka		30	18	23	199
		1752	24	24	24	1
		1753	26	15	24	298
		1754	43	15	35	110
	mérő	1755	72	72	72	11
	véka		40	27	32	357
	kila	1756	120	120	120	1092
	véka		30	24	27	581
		1757	30	24	29	190
		1765	28	28	28	25
		1766	30	24	26	244
	mérő	1768	132	132	132	66
	véka	1770	34	21	26	338
		1773	54	40	46	539
	véka	1778	36	36	36	22
		1779	29	29	29	1232
		1781	42	30	32	1535
		1783	24	24	24	14
		1784	23	23	23	5875
		1790	132	132	132	98

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
búza	fertály	1671	300	300	300	1
		1672	260	260	260	18
		1676	520	480	515	65
		1677	260	240	250	2
		1680	420	420	420	8
		1681	540	369	563	60
		1682	540	324	527	21
		1683	720	560	587	6
		1684	1400	560	1119	8
		1685	1800	720	1190	23
		1695	454	454	454	12
		1701	273	238	253	9
		1704	336	120	194	73
		véka	62	13	32	462
		fertály	1705	384	240	305
	véka	83	33	60	377	
	fertály	1706	330	330	330	29
	véka	60	30	47	758	
	fertály	1707	518	518	518	4
	véka	49	40	43	117	
		1709	45	34	39	94
	fertály	1710	272	272	272	5
		1711	480	312	326	12
	véka	1711	51	30	44	185
		1713	36	36	36	51
	fertály	1715	544	544	544	2
	véka	68	68	68	148	
	fertály	1716	360	272	317	15
	véka	36	36	36	11	
	mérő	1717	120	120	120	3
	fertály	1718	1080	1080	1080	2
	véka	180	180	180	10	
	fertály	1719	360	306	333	26
	véka	60	51	52	37	
	fertály	1720	360	342	348	6
	véka	60	45	53	15	
	pozsonyi					
	mérő	1721	102	102	102	12
	véka	50	30	41	51	
	fertály	1722	240	240	240	10
	véka	30	30	30	19	
	fertály	1723	204	204	204	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Baet
véka (tavaszi)			34	34	34	4
fertály		1724	204	144	164	29
véka			29	12	20	440
fertály		1725	209	204	205	119
véka			36	21	32	311
mérő		1726	240	240	240	1072
kila			187	187	187	300
véka			43	27	35	243
		1727	68	34	66	207
kila		1728	90	90	90	430
véka			83	39	53	377
		1729	90	24	47	567
öreg véka		1731	68	68	68	8
véka			56	34	44	34
		1732	51	39	48	113
fertály		1733	306	306	306	52
véka			40	30	34	165
		1734	39	21	30	803
pozsonyi						
mérő		1735	90	90	90	496
véka			24	27	27	86
fertály		1736	340	306	323	83
kila			128	128	128	88
véka			68	39	54	195
fertály		1737	540	540	540	1
kila			96	96	96	105
véka			90	51	72	382
fertály		1738	476	476	476	15
véka			68	42	58	427
fertály		1739	408	306	359	27
véka			68	34	49	861
fertály		1740	510	408	498	111
véka			102	51	76	494
		1741	102	60	87	942
fertály		1742	444	408	410	37
véka			68	60	67	72
fertály		1743	408	408	408	16
véka			68	36	65	478
		1744	68	48	59	505
		1745	120	60	98	211
		1746	120	68	104	570
		1747	74	48	67	187
		1748	68	36	54	160

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset		
cirok	kila	1749	102	102	102	13		
	véka		74	39	56	214		
		1750	45	45	45	10		
		1751	57	57	57	2		
		1752	48	36	46	101		
		1753	55	51	52	51		
		1754	120	102	109	258		
		1755	84	60	72	27		
		1756	112	112	112	315		
		kila		84	48	73	140	
		véka		112	68	79	369	
		kila	1757	66	48	56	27	
		véka		1758	108	60	95	134
				1763	47	36	39	24
		kila	1765	64	64	64	75	
		véka		54	34	47	73	
				1766	90	72	86	174
				1767	98	60	77	1239
		kila	1768	137	137	137	93	
		véka		84	68	69	910	
		pozsonyi						
		kila	1769	108	102	104	393	
		véka		82	48	52	300	
			1770	66	45	61	603	
			1771	32	32	32	89	
			1772	108	90	101	288	
			1773	99	99	99	30	
		kila	1774	102	102	102	145	
		véka		90	51	55	390	
		mérő	1780	120	120	120	14	
		véka		48	44	46	1537	
				1781	72	43	53	396
				1782	45	45	45	1010
				1786	36	36	36	150
				1789	108	108	108	88
		pozsonyi						
		mérő	1790	180	180	180	2370	
		fertály	1664	140	140	140	1	
			1680	200	200	200	20	
			1684	400	400	400	10	
			1686	540	430	502	4	
		véka	1715	17	17	17	2	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
köles	fertály	1677	100	100	100	9
		1680	200	135	165	90
		1686	420	420	420	1
	mérő	1695	84	84	84	3
		1707	360	360	360	1
	véka	1710	30	30	30	6
		1715	17	17	17	3
	fertály	1719	286	34	62	9
		1720	17	17	17	556
	fertály	1722	90	90	90	2
		1723	34	14	20	34
	véka	1723	72	72	72	6
		1724	14	12	12	85
	fertály	1724	14	12	13	270
		1725	18	17	17	33
	véka	1726	28	24	27	53
		1727	408	408	408	10
	fertály	1727	68	68	68	39
		1728	36	24	28	201
	véka	1730	12	12	12	18
		1732	24	18	19	17
	fertály	1733	34	30	33	46
		1734	42	42	42	30
	véka	1758	28	28	28	30
		1760	34	34	34	137
	fertály	1773	78	78	78	1
		1775	48	48	48	481
	véka	1775	48	48	48	481
		1782	72	68	71	28
	fertály	1790	123	123	123	76
		1665	22	22	22	10
	rizs	oka	1668	23	20	22
1670			24	24	24	6
1671			20	20	20	8
1674			30	25	26	10
1676			40	27	33	11
1677			30	30	30	15
1678			30	30	30	15
1682			27	24	25	28
1683			112	80	85	35
1695			17	17	17	14
1700			68	37	93	9
font			29	29	24	8
oka						
font						

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
	oka	1705	113	21	40	99
		1710	34	28	32	12
		1715	75	27	37	58
		1715	18	15	16	7
		1719	78	42	59	14
		1720	60	36	47	52
		1725	41	34	35	23
	font		108	17	19	67
	oka	1730	34	21	26	17
		1735	21	21	21	50
	font		18	18	18	8
	oka	1740	54	24	48	65
	font		27	27	27	5
	oka	1745	21	21	21	6
	font		17	17	17	4
	oka	1750	32	32	32	4
tönköly	fertály	1662	144	144	144	9
zab	fertály	1663	125	125	125	1
		1664	125	125	125	43
		1668	75	75	75	11
		1669	70	70	70	25
		1671	80	80	80	1
		1672	100	100	100	11
		1647	100	100	100	2
		1676	240	120	135	92
		1677	120	120	120	8
		1680	200	120	190	106
		1681	200	162	194	34
		1684	400	320	350	25
		1686	490	240	455	2
		1704	120	80	111	30
	véka	1705	26	20	23	190
	fertály	1707	900	900	900	2
	véka		480	120	129	42
		1711	17	11	13	161
		1715	13	13	13	39
	mérő	1717	136	120	124	4
	véka		68	60	64	6
	mérő	1726	120	120	120	425
	kila		69	69	69	50
	véka		36	28	33	30

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
	kila	1727	45	45	45	7
	véka		24	24	24	120
		1728	68	24	27	272
	kila	1729	46	46	46	48
	véka	1732	30	21	23	403
		1733	15	15	15	25
	fertály	1736	129	129	129	16
	kila		40	40	40	88
	véka		24	17	21	384
		1737	39	24	27	450
		1738	36	20	28	539
		1739	30	24	29	336
	mérő	1740	120	120	120	300
	véka		85	30	43	721
		1741	34	18	24	86
	fertály	1742	204	204	204	12
	véka		34	21	29	433
		1743	34	14	26	1163
		1744	30	30	30	36
	véka	1745	24	20	23	358
		1746	36	23	34	1704
		1747	34	17	30	458
		1748	115	12	33	308
		1749	34	18	23	331
	fertály	1750	180	180	180	40
	kila		56	56	56	62
	véka		17	17	17	151
	kila	1752	80	80	80	70
	véka		18	18	18	150
		1753	45	22	35	1368
		1754	45	18	34	1461
	mérő	1755	71	71	71	852
	véka		24	14	23	1271
	kila	1756	96	96	96	120
	véka		34	20	26	5518
	kila	1757	72	30	65	3917
	véka		30	24	28	172
		1759	15	15	15	46
	mérő	1760	66	66	66	4
	kila		26	26	26	99
	véka	1761	24	24	24	524
	kila	1762	76	76	76	65
	véka		30	30	30	1071
		1763	30	24	25	5066

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
	kila	1765	40	40	40	75
	véka		24	14	17	8151
		1766	34	24	30	5547
	kila	1767	68	68	68	121
	véka		30	30	30	130
	mérő	1768	144	120	143	656
	véka		47	35	38	1853
	mérő	1769	132	132	132	178
	kila		72	72	72	74
	véka		44	26	28	5895
	kila	1770	96	60	78	187
	véka		36	18	29	1051
		1771	50	30	46	4553
		1772	42	24	32	6139
		1773	30	27	29	3860
	mérő	1775	96	25	28	5221
	véka	1776	30	25	26	3711
		1778	28	28	28	66
		1779	36	36	36	8642
		1780	29	20	26	35
		1781	30	18	29	1256
		1782	36	28	33	9556
		1783	21	21	21	6154
		1789	72	43	55	6994
	pozsonyi	1790	120	120	120	1500
	véka		90	90	90	220

2. GYÜMÖLCSFÉLÉK

alma	véka	1705	90	31	36	13
	zsák	1710	238	238	238	1
	véka		52	51	51,5	14
		1715	68	34	38	8
		1719	68	53	63	22
	zsák	1720	136	136	136	3
	véka		68	68	68	21
	zsák	1725	136	136	136	1
	véka		90	42	56	23
		1732	48	48	48	9
		1735	34	34	34	23
		1745	68	49	54	18
		1750	136	68	87	7

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
citrom	db	1760	42	42	42	33
		1780	315	48	93	26
		1700	10	9	9,5	16
		1705	60	30	56	34
		1710	17	11	12	14
		1715	7	7	7	375
		1717	7	7	6,8	400
		1719	21	9	9	52
		1720	24	6	7	370
		1725	52	11	14	96
		1730	11	7	8	112
		1735	17	9	13	37
		1740	24	14	17	59
		1745	12	6	7	38
		1750	18	12	16	16
1755	15	15	15	6		
1760	6	6	6	12		
dió	negyed	1662	130	130	130	1
		1663	125	125	125	1
		1666	170	170	170	6
	kosár	1670	9	9	9	1
		1672	200	200	200	1
	negyed	1674	100	100	100	1
		1675	100	100	100	1
		1686	105	105	105	1
	véka	1700	91	91	91	2
		1705	270	90	144	14
		1710	165	165	165	3
		1715	119	102	112	4
		1719	136	136	136	6
1725	120	90	106	27		
egyiptomi szilva	oka	1734	68	68	68	1
földimogyoró	véka	1709	170	150	154	5
		1725	102	96	97	8
füge	oka	1672	60	60	60	8
		1681	60	60	60	8
		1705	150	58	89	12
		1715	72	54	68	16
		1719	42	42	42	4

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
gesztenye	fücsi	1720	720	720	720	1
	oka		68	42	48	23
	font	1725	21	21	21	2
	oka	1730	48	24	37	33
		1745	36	36	36	2
		1750	48	34	43	16
		1756	36	36	36	3
	negyed	1670	220	220	220	2
		1674	106	100	103	2
	véka	1715	136	136	136	2
		1719	260	170	210	13
		1720	221	170	187	3
		1725	142	102	112	28
		1730	170	170	170	3
		1735	136	102	116	5
gyümölcs (megnevezés nélkül)		1736	108	108	108	6
		1745	120	120	120	1
	negyed	1666	200	200	200	2
		1674	100	94	97	5
	körte (száraz) körte	véka	1715	170	114	151
		1719	204	204	204	2
		1720	68	68	68	4
		1725	114	90	107	4
		1732	96	96	96	5
mandula	font	1719	90	90	90	5
	oka	1725	84	78	81	19
		1730	84	84	84	20
	tarisznya	1735	476	476	476	1
	tarisznya		96	70	80	9
	font	1740	60	60	69	3
		1742	72	72	72	4
	oka	1745	68	68	68	2
		1750	96	96	96	2
mazsola	oka	1670	60	60	60	6
		1705	240	60	99	35
		1719	60	60	60	6
	font		27	27	27	3

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
mazsola	fucsi	1715	254	254	254	2
	oka		75	34	55	48
	font		30	30	30	5
	oka	1720	102	39	44	76
		1725	84	34	41	62
	fucsi	1730	126	126	126	2
	oka		68	30	31	46
	fucsi	1735	170	170	170	2
	font	1740	61	61	61	29
	oka	1745	72	51	62	4
	font		25	20	23	12
	oka	1750	48	42	46	24
	lat	1770	28	28	28	1
	meggy (száraz)	icce	1719	12	12	12
		1725	6	6	6	14
kis véka		1730	48	48	48	1
icce			9	9	9	15
véka		1735	50	50	50	1
mogyoró	véka	1715	85	85	85	2
	font		27	27	20	3
	oka		29	29	29	4
		1719	60	60	60	1
	véka	1720	170	170	170	4
	lat	1735	48	48	48	5
oltvány (facsemete)	db	1724	34	34	34	1
		1725	34	30	33	31
		1729	34	34	34	1
		1730	34	34	34	12
		1735	34	34	34	1
szilva	negyed	1670	160	160	160	1
		1671	160	160	160	1
		1674	150	150	150	3
		1675	90	90	90	1
		1677	200	200	200	1
		1686	320	320	320	1
	véka	1700	136	136	136	2
		1705	180	120	150	6
		1710	170	108	121	15
		1715	111	26	68	8
		1719	182	42	106	27
		1725	102	90	99	4

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
szilva (száraz)		1730	68	68	68	3
		1732	136	136	136	3
szilva		1760	170	170	170	2
szőlő	oka	1674	60	69	60	2
		1715	54	54	54	1
	véka	1720	68	69	68	2
		1723	61	61	61	3
		1725	68	68	68	3
		1735	68	68	68	8
		1750	68	68	68	3
szőlővessző	db	1717	72	60	65	5
		1719	68	68	68	6
óbor	pint	1663	26	18	22	13
		1664	28	26	27	7
		1665	28	28	28	2
		1666	20	20	20	2
		1690	36	10	19	360
		1695	30	30	30	999
		1701	24	24	24	999
		1702	16	14	15	999
		1703	18	14	16	999
		1704	28	18	24	999
		1706	48	24	35	999
		1707	36	12	19	999
		1709	36	12	18	999
		1710	42	18	32	999
		1711	18	12	15	999
		1715	24	18	22	999
		1719	24	12	18	999
		1720	18	18	18	999
		1721	24	16	20	999
		1722	12	8	9	999
		1723	14	6	11	999
		1724	12	6	10	999
		1725	18	8	12	910
1726	17	6	9	999		
1727	12	8	11	999		
1728	16	8	10	999		
1729	16	8	14	999		
1720	12	8	9	999		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1731	16	8	11	999
		1732	12	8	11	999
		1733	12	8	11	999
		1734	12	8	1	999
		1735	12	12	12	999
		1736	16	8	11	999
		1737	20	12	17	999
		1738	28	16	17	999
		1739	28	12	19	999
		1740	16	12	15	999
		1741	16	12	15	999
		1742	12	6	9	999
		1743	12	8	10	999
		1744	20	12	14	999
		1745	16	12	15	999
		1746	20	8	16	999
		1747	16	8	14	999
		1748	20	6	12	999
		1949	24	6	14	999
		1750	12	6	9	999
		1751	16	6	8	999
		1752	16	8	12	999
		1753	20	12	15	999
		1754	20	8	14	999
		1755	16	8	12	999
		1756	16	12	15	999
		1757	16	12	13	999
		1758	28	12	20	999
		1759	20	8	16	999
		1760	24	8	13	999
		1761	16	8	12	999
		1762	16	8	11	999
		1763	24	12	17	999
		1764	28	8	15	999
		1765	28	8	10	999
		1766	24	12	13	999
		1767	24	12	16	999
		1768	28	16	19	999
		1769	24	12	19	999
		1770	24	12	15	999
		1771	36	12	18	999
		1772	24	8	14	999
		1773	24	8	12	999
		1774	12	12	12	999
		1775	32	12	13	999

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minumim	Átlag	Eset
		1776	32	20	26	999
		1747	40	12	21	999
		1778	32	8	13	999
		1779	24	8	12	999
		1780	28	8	13	999
		1781	28	8	10	999
		1782	24	8	12	999
		1783	24	16	18	999
		1784	24	8	10	999
		1785	24	8	11	999
		1786	28	12	13	999
		1787	32	16	17	999
		1788	24	16	18	999
		1789	36	20	24	999
		1790	36	12	18	999
<i>újbor</i>	<i>pint</i>	1662	22	16	19	8
		1663	14	8	12	17
		1664	20	12	14	8
		1665	20	10	13	15
		1666	14	14	14	1
		1675	12	12	12	1
		1766	13	13	13	1
		1677	13	12	12,5	2
		1690	14	12	13	999
		1695	18	12	18	999
		1701	16	16	16	999
		1702	16	14	15	999
		1703	12	12	12	999
		1704	28	12	14	999
		1707	12	12	12	999
		1709	36	18	24	999
		1710	18	12	13	999
		1711	12	12	12	999
		1715	12	12	12	999
		1719	6	6	6	999
		1720	12	6	7	999
		1721	12	12	12	999
		1722	8	8	8	999
		1723	12	12	12	999
		1724	8	8	8	999
		1725	12	12	12	999
		1726	8	6	7	999
		1727	12	8	9	999
		1728	6	6	6	999

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1729	8	6	7	999
		1730	12	8	9	999
		1732	8	8	8	999
		1733	12	12	12	999
		1734	12	8	10	999
		1735	6	6	6	999
		1736	12	12	12	999
		1737	12	12	12	999
		1739	8	8	8	999
		1740	16	12	14	999
		1741	12	12	12	999
		1742	12	6	10	999
		1743	12	12	12	999
		1744	12	8	11	999
		1745	16	16	16	999
		1746	8	8	8	999
		1747	8	8	8	999
		1748	8	8	8	999
		1749	12	8	9	999
		1750	8	6	7	999
		1751	12	8	10	999
		1752	12	8	10	999
		1753	16	12	14	999
		1754	20	8	16	999
		1755	12	12	12	999
		1756	16	8	10	999
		1757	8	8	8	999
		1758	16	12	13	999
		1759	16	8	9	999
		1760	16	4	10	999
		1761	20	6	10	999
		1762	12	8	10	999
		1763	20	12	15	999
		1764	28	8	15	999
		1765	12	8	12	999
		1766	16	12	13	999
		1767	24	16	17	999
		1768	28	12	19	999
		1769	16	12	15	999
		1770	20	8	11	999
		1771	12	12	12	999
		1772	20	8	11	999
		1773	20	8	10	999
		1774	20	8	11	999
		1775	12	12	12	999

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1776	32	24	18	999
		1777	36	12	18	999
		1778	16	8	14	999
		1779	24	8	14	999
		1780	24	12	17	999
		1781	8	8	8	999
		1782	28	12	16	999
		1783	16	16	16	999
		1684	16	12	14	999
		1785	12	12	12	999
		1786	12	12	12	999
		1787	16	16	16	999
		1788	32	16	20	999
		1789	32	16	24	999
		1790	32	12	16	999
csiger	pint	1710	12	12	12	21
	icce		8	6	7	100
		1715	3	3	3	20
		1725	6	5	5,8	200
		1730	4	4	4	120
pálinka	pint	1664	105	60	94	84
	icce	1668	50	50	50	1
		1670	50	50	50	80
		1671	50	50	50	75
	pint	1672	120	100	109	68
		1673	80	80	80	1
		1674	75	74	75	50
		1675	80	75	76	45
	icce	1705	30	30	30	4
	messzely	1710	34	34	34	4
	icce	1715	60	48	54	999
	akó	1716	2040	1440	1639	67
		1717	1727	1080	1360	82
		1718	1260	960	1177	60
		1719	1320	1200	1306	26
		1720	1440	1200	1211	42
		1730	738	738	738	4
		1735	660	660	660	6
		1740	1560	1560	1560	4
		1745	966	966	966	100
	1750	960	720	763	16	
		1755	960	720	890	29

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
pálinka	akó	1760	1080	1080	1080	54	
		1765	1680	1680	1680	111	
		1765	1200	600	1109	57	
		1770	1440	960	1280	30	
		1775	1200	1200	1200	101	
		1780	1800	1692	1707	14	
		1785	720	720	720	96	
rosoli	üveg	1719	60	60	60	5	
		1720	60	60	60	7	
		1725	48	24	34	114	
		1730	34	34	34	108	
		1735	91	91	91	3	
	icece			78	78	78	5
		1740	102	102	102	2	
butélia			90	90	90	1	
	1780	58	58	58	840		
sőr	akó	1700	270	246	254	6	
			540	540	540	1	
	hordó						
		1714	8	8	8	1	
	akó	1715	12	12	12	1	
		1721	240	240	240	2	
	icece	1722	4	4	4	44	
		1725	120	120	120	244	
	akó	1730	120	120	120	4	
		1735	160	160	160	1	
		1740	180	180	180	4	
		1745	132	132	132	2	
		1755	120	120	120	2	
hordó	1790	1008	960	984	2		

4. TAKARMÁNY, IPARI NÖVÉNY

kender	oka	1693	180	180	180	2
len		1719	68	68	68	11
		1723	68	68	68	30
		1730	63	63	63	10
lenmag	fertály	1663	320	320	320	1
		1683	320	320	320	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
szalma	véka	1710	67	49	52	21
		1720	109	109	109	10
	szekér	1746	60	60	60	1
		kocsi	1755	60	60	60
	darab	1765	1200	1200	1200	2
	osztag		4080	4080	4080	1
	csomó		2280	2280	2280	1
	öl	1768	480	480	480	5
	kazal	1770	3000	3000	3000	1
		1775	5280	1320	2910	4
	szekér		420	102	357	11
	kazal	1780	4920	4200	4560	2
	szekér	1785	720	108	297	4
	széna	kocsi	1662	100	100	100
1664			450	450	450	4
1667			213	213	213	8
kocsi		1676	168	168	168	10
szék		1677	480	480	480	2
kocsi			240	240	240	3
		1678	480	480	480	2
szekér		1681	240	240	250	80
		1682	864	864	864	14
kocsi			280	192	235	4
szekér		1684	706	700	702	7
		1685	280	280	280	25
boglya		1698	136	136	136	2
szekér		1711	204	170	187	2
boglya		1716	190	112	146	15
asztag			7200	7200	7200	1
szekér		1719	180	180	180	9
		1720	113	113	113	8
		1725	442	442	442	1
öl			2250	2250	2250	5
asztag		1729	6000	6000	6000	1
boglya			102	102	102	4
öl		1740	4320	1620	3120	5
		1745	1200	1040	1120	6
		1755	2700	2700	2700	4
		szekér	1760	150	150	150
		1765	150	150	150	1
		1770	420	420	420	1
öl		1775	3667	900	2815	13
db			2880	2880	2880	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Éset
töröklen (gyapot?)	székér	1780	310	310	310	1
	öl	1785	2400	1920	2240	8
	kazal	1785	9918	9918	9918	1
	porció	1790	7	7	7	1425
	öl		21 600	9000	13 604	14
	mázsa		72	72	72	120
	oka	1724	66	66	66	7
		1736	22	22	22	60
		1741	90	90	90	6

5. ZÖLDSÉGFÉLÉK

bab	véka	1740	220	220	220	3
borsó	véka	1710	90	87	89	5
	mérő	1715	68	68	68	3
	véka	1716	58	58	58	2
		1720	120	120	120	13
		1724	102	34	41	19
		1725	48	34	42	9
		1726	68	68	68	29
		1730	140	68	82	15
		1736	57	42	46	10
		1738	141	141	141	2
		1740	240	240	240	2
		1755	144	144	144	1
		icce	1759	8	8	8
	véka	1765	204	204	204	1
		1770	240	240	240	1
dinnye	darab	1672	4	2	3	23
		1677	1	1	1	3
		1688	6	6	6	1
		1690	12	12	12	1
		1720	36	36	36	5
		1725	11	11	11	7
fokhagyma	fogás	1662	10	10	10	2
		1672	2	2	2	5
		1677	5	5	5	7
		1705	20	20	20	9

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
káposzta	fej	1720	12	12	12	1
		1726	10	7	8	150
		1662	2,5	2,5	2,5	200
		1663	3	2	2,6	17
		1670	2	2	2	54
		1673	1,5	1,5	1,5	50
		1676	3	3	3	500
		1677	2	2	2	100
		1681	4	3	3	50
		1685	4	4	4	25
		1688	6	6	6	1
		1696	3	3	3	50
		1705	6	3	4	1058
		1712	5	3	4	51
		1715	3	3	3	25
		1720	6	4	5	164
		1723	2	2	2	200
		1724	1	1	1	474
		1725	4	2	3	408
		1730	4	2	3	150
1939	4	2	3	396		
1768	3	3	3	700		
1780	1	1	1	350		
káposzta (savanyított)	hordó	1683	320	320	320	1
		1686	2400	2400	2400	1
	akó	1710	240	240	240	3
		1719	600	600	600	4
		1720	204	204	204	2
		1725	280	272	274	14
lencse	véka	1700	120	120	120	3
		1705	900	900	900	1
	fertály véka	1710	100	90	92	13
		1715	102	68	99	11
		1719	210	149	176	11
		1720	591	591	591	2
	mérő véka	1720	120	120	120	5
		1723	59	59	59	22
		1724	51	39	46	15
		1725	68	36	51	25
		1726	72	68	70	11
		1730	140	68	78	21

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1736	60	60	60	9
		1740	170	136	147	10
		1745	112	102	107	4
		1755	144	102	120	39
		1765	240	240	240	2
reték		1719	39	39	39	4
		1732	14	14	14	3
	zsák	1720	156	156	156	1
	véka	1725	18	18	18	8
répa	véka	1710	51	34	43	13
sárgarépa	véka	1740	30	30	30	6
tökkáposzta	db	1672	4	4	4	23
vöröshagyma	fogás	1663	6	4	5	140
		1665	12	12	12	4
		1667	2	2	2	120
		1675	6	6	6	3
		1676	15	15	15	102
		1685	120	120	120	1
		1695	3	3	3	200
	szekér	1700	1802	1802	1802	1
	fogás	1702	6	6	6	1
		1704	30	30	30	1
		1705	113	12	102	9
		1715	6	6	6	150
		1720	12	12	12	1
		1725	4	4	4	50
		1726	5	3	4	400
zöldség	kötés	1671	13	13	13	2

B/ állattartás

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset		
1. NAGYÁLLATOK								
bika	db	1693	1 800	1 800	1 800	1		
		1700	2 520	2 520	2 520	1		
		1707	9 000	2 640	3 972	7		
		1720	4 680	3 600	4 320	4		
		1725	2 400	2 400	2 400	1		
		1735	1 200	1 200	1 200	2		
		1750	5 400	5 400	5 400	2		
		1778	2 640	2 400	2 544	5		
		1782	10 000	10 000	10 000	1		
		1790	6 900	6 900	6 900	2		
borjú	db	1682	828	828	828	1		
		1683	200	200	200	1		
		1685	280	280	280	2		
		1690	360	360	360	2		
		1693	540	360	480	3		
		1695	90	90	90	3		
		1700	1440	351	1274	12		
		1702	1620	540	180	5		
		1705	270	270	270	1		
		1707	1620	1620	1620	1		
		1711	870	102	563	5		
		1717	654	540	583	3		
		1719	1080	680	800	4		
		1720	360	360	360	1		
		1721	900	360	614	4		
		1723	476	442	459	2		
		1745	240	240	240	1		
1778	358	354	356	15				
csikó	db	1667	3300	3300	3300	6		
		1677	3360	3360	3360	1		
		1695	6480	3758	6445	6		
		1705	3600	3600	3600	4		
		1715	6840	3600	4590	4		
		(harmadfű)		1720	3960	3240	3679	14
					4500	3600	3996	5
		(negyedfű)		1730	4000	4000	4000	1
				1735	720	600	600	2
				1745	5400	4200	4800	2

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
16	db	1662	2400	1360	1880	2
		1663	2880	1280	2360	8
		1664	2560	400	1389	15
		1665	3520	933	1640	5
		1666	2000	1800	1900	2
		1667	3200	2600	3000	3
		1668	4600	3200	3720	10
		1669	1200	1200	1200	1
		1670	5200	3300	3884	5
		1671	4400	1700	3050	2
		1673	6480	4800	5333	3
		1674	12720	3840	8330	4
		1676	5280	1920	2220	5
		1677	3600	1920	3217	7
		1678	1860	1440	1560	2
		1681	20400	2480	4545	10
		1682	7680	980	2560	13
		1683	4200	880	1830	4
		1684	8560	860	1414	12
		1685	5040	5040	5040	1
		1690	7200	5940	6516	5
		1693	2490	2490	2490	1
		1695	8100	8100	8100	2
		1700	7218	1108	4152	19
		1705	9000	1170	4562	15
		1710	4680	306	2697	5
		1715	5287	2160	4507	19
		1720	5382	1620	3342	11
		1725	7200	2160	3296	19
		1730	4140	675	1255	33
		1735	6120	1395	2220	12
		1740	5400	2400	3972	13
		1742	4800	4320	4560	2
1745	7200	4980	5840	3		
1750	6000	3034	4893	20		
1755	4680	3360	3920	6		
1760	6000	1920	4812	15		
1765	5040	3720	4365	8		
1770	4800	1200	3316	15		
1775	6240	4320	5151	7		
1780	5520	5040	5320	3		
1785	5340	2720	4709	7		
1790	10800	1440	4253	24		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
marha	db	1662	2600	2600	2600	16
		1685	1040	1040	1040	22
		1707	4500	642	2264	25
		1711	1800	540	1520	55
		1717	2025	555	1644	59
		1718	2880	1080	1833	54
		1723	23400	720	1761	16
		1725	1400	510	832	27
ökör	db	1662	1280	1280	1280	1
		1667	2300	2300	2300	36
		1668	2300	2300	2300	2
		1676	3240	1800	2005	14
		1677	2632	2632	2632	16
		1681	2040	2040	2040	14
		1682	1680	1680	1680	10
		1683	1960	1400	1820	100
		1684	1920	1920	1920	2
		1693	2700	1800	2095	12
		1707	3725	1620	3565	20
		1711	2340	1980	2160	2
		1712	1080	900	1050	12
		1715	3323	3323	3323	4
		1717	1800	1800	1800	2
		1720	2160	2160	2160	1
		1725	1440	1440	1440	2
		1730	2835	2835	2835	2
		1735	2700	2700	2700	2
		1760	5310	3600	4280	28
		1765	4680	3257	4062	42
1770	6300	3816	4533	92		
1775	5130	3630	4363	17		
1780	4230	3570	4010	6		
ökör	db	1785	4230	4140	4185	6
		1790	6420	4203	6062	17
		1693	2625	1740	2087	19
söre	db	1711	720	84	167	54
		1712	1710	810	1170	5
		1716	2250	1180	2176	29
			2520	540	1685	94
		1717	2160	1620	2123	39
	2160	1080	1868	4		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
szamár	db	1718	2700	2520	2610	2
		1720	2080	1440	1645	4
		1723	1890	1080	1560	6
		1725	515	515	515	2
		1665	820	820	820	1
		1680	1440	1440	1440	1
		1683	980	980	980	1
		1720	1320	1320	1320	1
		1725	1200	1200	1200	1
		1730	1200	1200	1200	1
tehén	db	1662	800	542	663	6
		1663	800	640	747	3
		1664	1600	1440	1520	2
		1665	3200	1120	1576	13
		1668	2600	1200	1450	15
		1672	1170	1170	1170	2
		1673	1200	1200	1200	9
		1675	1200	1200	1200	8
		1676	1200	870	946	35
		1677	1200	945	1065	26
		1680	1080	600	840	2
		1681	1180	960	1033	3
		1682	1200	720	781	29
		1683	1120	600	793	8
		1684	1680	840	1120	15
		1690	3330	3330	3330	1
		1693	2700	1020	1968	9
		1695	2520	1980	2250	2
		1700	2548	2548	2548	1
		1702	1800	1800	1800	20
		1705	1980	720	1106	7
		1711	2700	510	1186	16
		1712	2340	540	1440	5
		1717	2160	1440	1652	116
		1719	3732	1530	2284	18
		1720	2700	1000	1971	61
		1721	2340	1080	1927	77
		1722	1800	720	1476	19
		1725	1680	1560	1590	4
		1740	1800	1710	1785	12
1755	4080	4080	4080	2		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
tehén	db	1760	3600	3360	3480	2
		1765	3600	3600	3600	2
		1780	3360	2880	3080	3
tulok	db	1677	2160	2160	2160	1
üsző	db	1693	1020	1020	1020	1
		1725	480	480	480	1
tinó	db	1676	1680	1500	1590	4
		1683	1320	400	807	3
		1693	2160	1620	1872	5
		1702	2520	1800	2160	2
		1705	1125	1125	1125	2
		1710	990	900	900	2
		1711	1260	1260	1260	4
		1716	1980	1260	1556	7
		1717	1980	1620	1800	2
		1718	1800	1800	1800	1
		1721	2070	1080	1620	4
		1722	900	900	900	1
		1723	1800	1080	1440	4
		1725	1400	476	901	6
		1730	960	960	960	1
1760	6000	6000	6000	2		
1780	1680	1680	1680	2		

2. JUHFÉLÉK

bárány	db	1662	75	75	75	4
		1664	60	60	60	1
		1674	120	120	120	1
		1683	80	60	63	23
		1685	200	120	180	4
		1695	120	120	120	2
		1702	116	116	116	1
		1707	265	265	265	6
		1710	238	68	181	3
		1715	68	68	68	2
		1716	90	90	90	1
		1720	85	68	80	30
		1721	75	45	58	167
		1723	165	102	134	2

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
juh	db	1740	120	120	120	1	
		1778	91	91	91	276	
		1780	101	101	101	415	
		1662	160	135	145	5	
		1664	200	200	212	200	
		1665	300	300	300	8	
		1666	251	200	222	3	
		1669	220	220	220	11	
		1671	195	180	188	47	
	1677	180	155	172	253		
	1678	150	150	150	133		
	1680	165	150	158	196		
	1681	150	142	144	13		
	1682	150	105	102	108		
	1693	270	44	114	49		
	1695	251	251	251	22		
	pár	1700	480	450	472	215	
		1702	204	204	204	3	
		db	1705	167	150	164	12
			1707	690	77	136	7
			1711	170	85	118	64
			1712	136	102	112	42
			1715	224	224	224	57
			1716	170	15	111	38
			1717	272	135	247	154
			1718	340	48	191	99
			1719	204	34	189	79
			1720	187	187	187	136
			1721	187	120	180	379
			1722	255	102	146	60
	1723		180	120	157	72	
	1725	300	102	176	16		
	1730	120	120	120	154		
1778	189	189	189	153			
1781	204	204	204	3			
kos	db	1677	240	240	240	1	
		1678	150	150	150	96	
		1693	270	270	225	43	
		1700	315	315	315	2	
		1705	90	90	90	298	
		1707	600	600	600	1	
		1711	153	102	144	8	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
toklyó	pár	1712	136	136	136	2
		1716	170	120	163	12
		1718	340	179	205	24
		1721	204	204	204	1
		1722	136	136	136	1
	db	1730	181	181	181	39
		1735	180	180	180	60
		db	1671	150	150	150
	db	1676	100	100	100	3
		1683	100	100	100	6
ürü		db	1662	160	160	160
	1673		160	160	160	60
	1674		160	150	158	104
	1676		155	155	155	321
	1679		150	150	150	100
	1683		162	162	162	42
	1685		200	140	165	4
	1689		285	285	285	1
	1693		290	290	290	21
	1701		136	136	136	1
1702	228	130	154	4		

3. SERTÉSFÉLÉK

ártán	db	1664	540	210	226	42
		1675	900	900	900	2
		1677	480	480	480	2
malac	db	1683	40	40	40	1
		1685	80	36	44	12
		1694	75	75	75	1
		1700	68	45	53	3
		1702	34	34	34	1
		1705	60	44	51	3
		1707	15	15	15	2
		1710	55	33	38	5
		1715	58	24	37	14
		1720	34	34	34	3
1724	34	34	34	1		
1725	30	14	25	31		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
sertés	db	1730	34	34	34	4
		1740	85	34	51	7
		1745	36	24	27	7
		1755	36	36	36	6
		1663	480	320	373	3
		1665	480	480	480	2
		1674	180	180	180	2
		1675	660	480	608	13
		1676	1820	1820	1820	6
		1682	1053	1053	1053	2
		1685	1920	360	1173	6
		1695	2820	540	1431	7
		1696	1980	198	1980	1
		1700	1700	360	695	4
		1701	1620	1530	1545	5
		1704	1080	1080	1080	2
		1705	1320	225	706	7
		1707	748	748	748	1
		1708	576	576	576	1
		1710	1032	660	948	7
		1715	612	540	594	4
		1720	850	600	759	12
		1724	660	660	660	1
		1725	840	240	419	15
		1730	557	540	554	13
		1735	1080	1080	1080	10
		1740	887	884	884	27
		1745	3360	3360	3360	8
		1765	1095	1095	1095	8
		1770	1440	1440	1440	8
		1775	1114	1114	1114	8
		1780	1500	1200	1440	6
		süldő	db	1705	270	270
1725	28			28	28	2

4. SZÁBNYASOK

csirke	db	1690	10	10	10	4
		1700	17	17	17	10
		1719	12	12	12	4
		1723	7	7	7	6

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1724	6	6	6	14
		1725	7	3	4	132
		1735	12	12	12	4
galamb	db	1725	3	3	3	625
		1736	3	3	3	10
kacsa	db	1704	21	21	21	2
		1717	17	17	17	4
		1722	20	20	20	3
		1725	17	12	15	17
		1735	17	17	17	8
			14	14	14	16
		1740	24	24	24	4
	e		24	24	24	11
		1745	18	18	18	5
		1755	24	9	12	34
kappan	db	1717	21	21	21	1
pulyka	db	1705	90	90	90	6
		1715	51	51	51	4
		1717	90	90	90	2
		1720	51	51	51	8
		1722	21	21	21	9
		1724	44	44	44	10
		1725	90	60	74	11
		1730	120	54	81	3
		1735	90	90	90	5
		1740	120	102	106	10
		1745	90	90	90	2
		1750	126	48	87	2
		1755	82	34	48	9
		1760	85	85	85	2
		1775	60	60	60	2
tyúk	db	1688	24	24	24	2
		1693	23	22	22,5	2
		1694	27	18	25	9
		1695	18	18	18	2
		1698	18	18	18	2
		1702	34	15	21	3

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
tyúk	db	1720	14	14	14	10
		1722	16	16	16	2
liba	db	1690	36	36	36	1
		1698	68	68	68	2
		1700	60	60	60	2
		1707	34	34	34	1
		1717	31	31	31	18
		1715	34	34	34	3
		1722	32	30	31	5
		1725	29	24	26	15
		1735	34	34	34	4
		1740	60	34	42	19
		1745	48	34	36	9
		1750	34	34	34	9
		1755	18	14	17	20
1775	68	68	68	6		

5. KUTYA

agár	db	1640	160	160	160	1	
		1665	145	145	145	2	
		1666	200	200	200	1	
		1673	240	240	240	1	
		1682	540	540	540	2	
		1690	360	360	360	1	
		1693	180	180	180	2	
		(kölyök)	1723	240	240	240	2
		1750	360	360	360	2	
		1760	480	480	480	1	
komondor	db	1640	160	160	160	1	
		1670	380	380	380	2	
kuvasz	db	1722	170	170	170	2	

C) halászat, vadászat

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
1. HALAK							
compó	db	1700	6	6	6	1	
csík	db	1664	190	190	190	1	
		1665	25	25	25	1	
		1671	40	4	17	3	
		1682	144	144	144	1	
csuka	db	1663	45	34	41	3	
		1664	20	16	17	23	
		1667	30	30	30	1	
		1675	80	13	28	7	
		1690	45	15	30	2	
		1725	12	12	12	2	
		(szárított)	1726	14	14	14	8
		1739	8	6	7	13	
		1740	18	18	18	2	
		fogas	1690	60	60	60	1
		1705	36	36	36	1	
harcsa	font db	1662	200	43	97	4	
			4	4	4	8	
		1663	40	25	30	10	
		1664	180	120	140	3	
		1665	124	40	61	4	
		1666	50	50	50	2	
		1667	80	32	56	2	
		1671	70	52	61	2	
		1689	60	60	60	1	
		1690	45	15	30	2	
		1704	21	16	18	2	
		1705	90	90	90	4	
		font	1725	3	3	3	12
		db		360	85	140	8
		font	1726	3	3	3	4
db	1740	180	180	180	1		
hering	db	1715	6	6	6	36	
		1725	9	9	9	24	
		1730	6	6	6	14	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
kecsege	db	1664	44	44	44	1
		1665	16	16	16	1
		1684	120	120	120	1
		1739	17	14	15	31
		1740	84	84	84	3
ponty	db	1666	35	35	35	6
		1671	39	39	39	1
		1677	120	15	23	65
		1740	83	83	83	5
		1720	39	34	36	73
		1725	60	28	39	16
		1726	126	126	126	1
		1730	120	17	64	16
		1739	60	55	56	4
		1780	12	12	12	3
poszár	db	1663	200	36	53	11
		1664	65	65	65	4
		1665	118	45	69	31
		1666	100	80	90	2
		1667	300	40	152	8
		1671	55	50	54	7
		1673	47	47	47	3
		1675	72	72	72	2
		1678	80	80	80	1
		1683	50	50	50	2
		1685	120	70	95	4
		1690	150	150	150	1
		1700	68	68	68	3
		1715	89	41	59	22
1740	68	68	68	5		
süllő	db	1663	10	10	10	1
tokhal	db	1663	160	160	160	1
	font	1722	7	7	7	4
	db	1780	24	24	24	14
hal (megnevezés nélkül)	db	1662	15	3,6	9,5	3
		1663	40	40	40	1
		1664	90	80	85	2
		1666	60	28	49	6
		1667	80	20	45	6

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1668	60	60	60	1
		1669	40	40	40	3
		1670	140	4	32	19
		1671	60	3	25	17
		1672	8	8	8	10
		1673	40	40	40	13
		1675	24	8	17	7
		1676	22	22	22	11
		1681	72	36	44	13
		1682	144	48	108	5
		1683	40	40	40	2
		1685	160	40	63	9
		1700	68	7	25	7
		1704	21	21	21	1
	font	1721	6	6	6	72
		1724	3	3	3	20
	db	1740	119	90	108	3
	font	1751	4	4	4	58
		1752	4	4	4	703
	db	1753	9	4	8	918
		1754	6	5	5,7	229
		1755	10	4	5	272
		1756	8	5	7	302
		1759	5	5	5	66
		1761	14	8	11	167
		1762	10	6	8	167
		1763	14	10	12	197
		1765	12	7	9	226
		1769	18	8	10	121
	mázsa	1772	720	720	720	3
	font	1776	6	6	6	372
		1778	10	10	10	140
	db	1665	21	21	21	7
		1666	55	55	55	1
		1705	30	30	30	2
		1710	28	28	28	6
		1715	17	17	17	6
		1720	53	17	27	132
	mázsa	1723	780	780	780	2
	font	1724	8	8	8	195
	db	1725	54	51	53	15
		1730	44	44	44	10

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
	font	1731	5	5	5	116
	db	1735	136	68	89	5
		1740	153	145	149	4

2. VADAK

csiga [100]	db	1772	25	25	25	400	
fajd	db	1682	18	18	18	10	
		1685	48	23	40	16	
		1690	15	15	15	2	
		1693	36	30	35	11	
		1710	18	18	18	2	
		1717	26	24	25	73	
		1720	11	11	11	3	
		1722	9	9	9	2	
		pár	1725	39	34	38	18
		db	1730	12	12	12	1
	pár	1735	30	30	30	20	
fácán	db	1721	34	34	34	3	
		1725	34	28	33	5	
fogoly	db	1677	46	20	22	41	
		1685	21	12	19	8	
		1690	15	12	14	10	
		1693	18	11	14	13	
		1705	15	15	15	4	
		1700	30	30	30	26	
		1710	25	17	19	17	
		1715	63	9	19	245	
		1719	15	13	14	20	
		1720	22	6	13	218	
		1722	7	5	6	114	
		1725	18	6	14	11	
		1730	9	8	8.7	9	
		1735	17	17	17	3	
		pár	1745	42	24	35	146
			1755	73	73	73	8
hattyú	db	1690	225	225	225	2	
		1693	360	360	360	2	
		1695	720	720	720	2	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1700	90	90	90	2
		1717	85	85	85	10
madár	db	1685	120	13	28	8
(megnev. nélkül)	pár	1725	18	18	18	3
nyúl	db	1687	30	30	30	2
		1688	30	18	22	4
		1690	30	11	19	12
		1693	24	8	18	15
		1695	24	24	24	1
		1698	24	21	22	3
		1700	27	27	27	1
		1705	33	30	31	3
		1710	24	12	21	6
		1715	28	15	20	4
		1720	28	17	21	37
		1725	14	12	12,5	18
		1730	24	24	24	1
		1740	30	28	29	2
		1745	29	11	21	7
		1755	23	23	23	4
		1765	12	12	12	1
őz	db	1690	210	143	165	3
		1701	68	68	68	1
		1710	28	28	28	1
		1717	102	90	96	2
		1720	68	68	68	1
		1722	102	102	102	1
		1725	102	102	102	1
szarvas	db	1707	724	724	724	1
		1720	600	600	600	1
		1735	480	480	480	1
teknős-béka	db	1706	42	42	42	1
		1725	7	7	7	13
	pár	1750	17	17	17	6
tűzok	db	1678	80	80	80	1
		1684	40	40	40	1
		1685	40	24	36	4
		1690	60	30	45	4
		1700	68	68	68	2

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1715	28	28	28	1
		1719	68	30	39	5
		1722	34	34	34	1
		1724	28	28	28	1
		1725	42	19	25	8
		1730	34	34	34	1
		1740	68	48	55	3
		1745	54	54	54	1
vaddisznó	db	1705	945	945	945	2
		1723	360	360	360	1
vadlúd	db	1694	34	34	34	1

II. Háztartás, háziipar

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
1. KONYHAI FELSZERELÉSEK						
abrosz	db	1669	145	144	145	2
		1700	170	170	170	5
		1745	360	360	360	2
bogrács	db	1680	36	36	36	1
		1685	340	340	340	1
borsórlő	db	1745	104	104	104	1
bögre	db	1682	3	3	3	1
cinedény	db	1770	140	140	140	6
cintányér	db	1775	86	86	86	12
	font	1780	66	66	66	35
csanak	db	1674	2	2	2	10
fazék	db	1662	46	24	30	2
		1663	12	7	9	5
		1666	29	2	5	14
		1667	208	208	208	1
		1669	136	136	136	1
		1670	30	12	23	3
		1671	60	18	48	5
		1674	60	12	31	11
		1678	36	20	29	4
		1679	8	8	8	1
		1680	92	20	58	5
		1681	54	13	33	5
		1682	36	36	36	1
		1684	44	33	39	5
		1685	80	80	80	1
		1686	12	12	12	1
		1690	540	540	540	2
1715	2	2	2	765		
1725	28	2	3	219		
1730	2	2	2	265		
1770	22	15	17	85		
1785	6	4	4	324		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
fazék (réz)	db	1681	288	288	288	1
		1715	482	482	482	1
fazék (vas-)	db	1668	140	140	140	2
		1681	324	324	324	2
		1684	400	400	400	1
		1700	120	120	120	2
		1705	90	90	90	2
		1710	24	24	24	1
		1715	170	170	170	1
		1720	102	102	102	3
		1725	120	120	120	1
		1785	240	240	240	5
fazék (?)		1765	840	840	840	8
findzsa	db	1720	12	12	12	8
		1730	4	4	4	8
		1735	34	21	29	16
		1740	20	20	20	1
		1745	6	6	6	4
gesztenyesütő serpenyő	db	1720	102	102	102	1
húsmosóteknő	db	1674	45	45	45	1
ibrik	db	1720	286	180	233	2
		1745	272	272	272	1
		1775	170	170	170	1
jegeskorsó	db	1665	45	45	45	1
kanál	db	1669	20	20	20	1
		1674	80	80	80	1
		1720	6	6	6	12
		1735	110	94	104	5
		1740	36	30	32	5
		1745	28	28	28	1
		1770	25	25	25	12
		1780	12	12	12	18
kanál (főző-)		1725	4	4	4	5
kancsó	db	1725	11	6	10	31
		1735	2	2	2	4290

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1745	2	2	2	9370
		1750	4	3	3,5	73
		1755	3	3	3	1950
		1760	2	0,3	0,4	98
		1765	3	1,5	1,8	94
		1770	1,8	1,8	1,8	94
		1775	1,8	1,2	1,7	9300
		1780	1,8	1,8	1,8	9350
		1785	1,8	1,8	1,8	6650
(fődeles)		1725	74	74	74	3
		1740	42	42	42	2
kancsó (üvegfedelfi)		1745	84	84	84	2
kancsótisztító	db	1735	24	24	24	1
karafina	db	1760	8	8	8	4
kazstrol	db	1780	540	540	540	2
kávédörítő	db	1725	170	170	170	1
kés	db	1662	40	30	32	344
		1663	60	17	41	282
		1664	80	30	32	178
		1665	40	17	31	474
		1666	40	30	31	112
		1667	27	12	14	204
		1670	25	6	24	16
		1671	20	20	20	1
		1673	35	25	27	16
		1674	45	24	24	240
		1675	75	25	32	574
		1677	240	21	25	508
		1678	26	26	26	368
		1679	26	26	26	80
		1680	26	26	26	400
		1681	72	25	25	201
(gyöngyház)		1682	327	327	327	3
		1684	45	28	32	42
		1685	28	28	28	10
		1686	60	60	60	4

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1690	240	60	90	12
		1695	90	45	49	22
		1700	90	14	65	3
	pár	1700	384	68	135	6
		1705	240	90	102	3
	db		90	75	83	4
	pár	1715	289	34	150	32
	db		34	34	34	1
	pár	1720	136	85	128	13
	db	1725	48	30	44	4
	pár		272	96	61	6
		1735	34	34	34	40
	tucat		204	204	204	4
	pár	1740	31	31	31	13
	tucat	1745	120	120	120	4
	db	1750	30	30	30	12
		1770	24	22	23	24
	pár	1775	220	220	220	10
	db	1785	95	24	60	24
korsó	db	1663	6	5	6	2
		1666	15	9	11	6
		1667	8	8	8	2
		1670	12	3	8	7
		1671	13	4	8	7
		1673	13	13	13	1
		1674	30	4	14	6
		1675	20	4	8	13
		1676	9	9	9	1
		1678	34	20	27	2
		1679	16	6	11	3
		1680	20	12	16	5
		1681	10	6	9	5
		1682	18	3	8	8
		1683	12	12	12	1
		1684	20	3	19	6
		1686	12	12	12	1
		1690	30	30	30	1
		1700	6	6	6	1
		1705	9	9	9	1
		1725	10	10	10	5
		1730	3	3	3	1392
		1735	2	2	2	8451

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
	pár	1740	24	24	24	6
	db		28	28	28	8
		1745	2	2	2	5200
		1770	36	6	7	62
		1785	5	1,8	2	220
lábás	db	1780	8	8	8	6
pohár	db	1670	12	12	12	7
		1715	18	13	15	11
		1720	24	14	21	8
		1725	14	12	13	14
		1735	6	6	6	21
		1740	8	8	8	9
		1745	6	6	6	7
		1760	53	53	53	5
		1775	48	36	44	18
selyemszita	db	1665	20	20	20	1
serpenyő	db	1674	120	120	120	1
		1685	120	120	120	1
		1690	60	60	60	1
		1700	136	136	136	1
		1705	120	120	120	1
		1715	120	120	120	1
		1735	132	132	132	1
spékelő	db	1695	20	20	20	11
sikár	db	1665	10	10	10	1
		1666	14	14	14	1
		1670	8	8	8	1
		1690	9	9	9	1
		1700	14	8	10	3
		1705	102	102	102	1
		1725	9	9	9	1
sótartó	db	1682	15	15	15	1
		1780	176	176	176	2
szita	db	1663	28	25	27	2
		1667	12	12	12	1
		1670	16	16	16	2

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1670	16	16	16	2
		1673	26	12	19	5
		1674	19	19	19	3
		1677	12	12	12	1
		1679	40	40	40	1
		1680	20	20	20	1
		1682	15	15	15	1
		1685	18	18	18	1
		1700	68	68	68	1
		1710	34	28	31	2
		1715	85	85	85	2
		1725	18	18	18	1
		1730	90	42	58	3
csíkmák-szűrő	db	1700	14	14	14	1
		1725	9	9	9	1
szűrődaróc	db	1674	23	23	23	1
szűrőruha	db	1725	14	14	14	2
tál	db	1666	4	4	4	3
		1674	96	17	47	5
		1675	96	30	63	2
		1678	60	60	60	1
		1679	18	18	18	2
		1680	63	12	33	3
		1681	9	9	9	1
		1683	104	104	104	1
		1684	60	20	33	3
		1685	60	40	50	2
		1700	34	34	34	1
		1725	9	9	9	10
		1730	35	6	11	12
		1735	6	6	6	4
		1785	8	8	8	10
tálca	db	1730	119	119	119	2
tányér	db	1674	2	2	2	30
		1675	20	12	16	2
		1700	7	7	7	18

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1725	78	78	78	2
		1730	5	5	5	25
		1760	125	125	125	24
		1765	36	36	36	6
		1770	4	4	4	24
		1785	6	3	5	46
tányér kendő	db	1735	18	18	18	5
teafőző	db	1765	120	120	120	1
teaszűrő	db	1673	20	20	20	1
tejszűrőszita	db	1672	20	20	20	1
tepsi	db	1679	80	80	80	1
		1720	102	102	102	1
		1765	420	420	420	1

2. SZERSZÁMOK, ESZKÖZÖK

akózófa	db	1705	90	90	90	1
		1720	102	102	102	1
ásó	db	1735	99	99	99	1
ászlopó	db	1765	102	102	102	10
átalag	db	1662	80	69	75	2
		1663	65	65	66	1
		1666	196	196	196	1
		1671	130	130	130	18
		1677	60	60	60	1
		1681	216	216	216	4
		1685	170	170	170	1
		1705	140	60	120	5
balta	db	1695	24	24	24	1
bárd	db	1745	120	120	120	2
bicsak	db	1715	34	34	34	13
	pár		60	60	60	2

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1725	68	34	43	4
		1735	34	34	34	1
billog	db	1725	45	45	45	2
borotva	db	1677	100	100	100	1
csap	db	1695	270	270	270	1
		1715	14	14	14	3
		1720	18	14	15	4
		1730	240	12	58	5
		1735	24	6	15	8
		1745	14	14	14	1
		1765	72	72	72	12
csapfűrő	db	1730	126	126	126	2
cséve	db	1681	18	18	18	4
csobolyó	db	1666	29	20	25	2
		1771	16	16	16	1
		1681	21	21	21	1
		1683	80	80	80	2
		1725	33	33	33	3
		1770	28	28	28	6
csőbőr	db	1672	60	60	60	1
		1681	83	72	77	2
dézsza	db	1662	25	15	20	2
		1663	20	20	20	9
		1665	36	36	36	3
		1666	40	22	30	4
		1667	21	21	21	3
		1668	24	24	24	3
		1672	40	40	40	2
		1673	30	30	30	1
		1674	36	24	30	2
		1676	100	100	100	1
		1681	32	32	32	1
		1682	36	36	36	6
		1683	120	40	80	2
		1684	46	40	43	2
		1705	360	360	360	1

Megnevezés	Nértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1725	45	34	39	7
		1735	24	24	24	2
		1745	24	24	24	2
		1765	34	24	29	8
		1785	30	24	26	3
derékszög	db	1735	68	68	68	1
fejőbögge	db	1700	3	3	3	1
fejse	db	1664	60	60	60	1
		1667	68	68	68	1
		1668	68	68	68	1
		1677	160	160	160	1
		1682	108	20	69	3
		1695	36	36	36	1
		1700	68	68	68	2
		1720	119	108	110	12
		1725	108	108	108	1
		1735	68	68	68	3
		1765	84	84	84	1
ficsü	db	1725	12	12	12	2
fertály	db	1770	840	840	840	9
font (mérőeszköz)	db	1716	168	168	168	1
		1717	170	170	170	2
fúró	db	1683	7	4	6	5
		1725	9	9	9	3
		1735	22	22	22	3
fűrész	db	1682	396	396	396	1
		1735	42	42	42	1
garabó	db	1745	24	24	24	1
gyűszű	db	1735	34	34	34	2
harang	db	1695	145	145	145	6
		1700	34	34	34	1
		1720	187	187	187	2
		1735	204	204	204	2
		1745	120	120	120	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
harapófogó	db	1735	36	36	36	1
herbese	db	1740	90	90	90	2
hombár	db	1664	240	240	240	1
hordó	db	1662	120	90	104	36
		1663	140	120	133	8
		1664	200	200	200	2
		1665	250	160	173	7
		1666	200	200	200	4
		1667	220	200	205	20
		1670	200	120	179	21
		1671	220	220	220	25
		1673	300	240	292	18
		1675	260	240	247	9
		1676	360	300	353	8
		1677	240	120	238	81
		1678	240	240	240	74
		1680	360	240	285	8
		1681	360	204	265	10
		1682	411	144	376	9
		1683	400	400	400	1
		1685	613	613	613	21
		1690	60	60	60	1
		1695	190	190	190	3
		1700	426	136	325	33
		1705	180	180	180	14
		1710	269	204	253	8
		1715	408	408	408	2
		1720	34	34	34	1
		1725	115	34	75	2
		1735	375	136	185	154
		1745	90	90	90	16
		1750	340	204	287	76
			akó	42	34	41
		1760	34	34	34	321
	db		270	270	270	1
		1765	312	312	312	61
	akó		35	18	31	223
icec	db	1695	540	540	540	1
		1725	30	30	30	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1745	42	24	40	3
		1780	72	72	72	1
kapa	db	1700	68	68	68	1
		1720	54	54	54	1
		1725	51	45	49	3
		1735	39	39	39	2
kasza	db	1700	68	68	68	1
kaszanyél	db	1700	34	34	34	1
kád	db	1720	240	240	240	1
		1730	239	329	329	3
		1735	408	408	408	8
		1770	524	524	524	2
		1780	497	497	497	2
káposztás hordó	db	1682	98	98	98	1
		1735	198	198	198	1
		1730	147	147	147	3
kézvonó	db	1735	54	54	45	2
kosár	db	1666	16	16	16	2
		1673	12	12	12	1
		1680	12	12	12	1
		1685	2	2	2	1
		1730	102	85	87	15
		1735	120	57	73	4
kőfaragó csákány		1682	20	20	20	1
kőrző	db	1678	9	9	9	1
köszörőkő	db	1700	72	72	72	1
kulacs	db	1690	18	18	18	1
		1715	68	68	68	1
		1720	68	68	68	1
		1725	42	42	42	1
		1735	60	21	37	7

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
kulcs	db	1685	120	120	120	1
		1688	18	18	18	2
		1695	34	34	34	1
lakat	db	1662	70	70	70	4
		1664	20	20	20	3
		1665	57	57	57	3
		1666	80	80	80	1
		1671	20	20	20	1
		1672	50	20	40	6
		1674	60	20	38	6
		1675	140	50	60	9
		1683	280	280	280	1
		1684	40	40	40	1
		1685	120	50	85	2
		1688	24	24	24	1
		1690	30	30	30	2
		1695	80	36	69	4
		1700	48	28	36	4
		1705	90	90	90	1
		1710	35	35	35	3
		1715	34	14	27	7
1720	120	21	54	24		
1725	34	15	30	31		
1735	74	74	74	26		
1755	30	30	30	1		
lakatkulcs	db	1720	12	12	12	12
lapát	db	1675	15	15	15	2
		1679	12	12	12	2
		1680	20	12	16	3
		1682	12	12	12	1
		1683	20	20	20	1
		1684	20	20	20	1
		1699	14	14	14	1
		1725	24	24	24	3
		1730	14	14	14	2
		1740	22	22	22	1
		1755	4	4	4	20
		1775	22	16	21	40
		1780	12	12	12	51
1785	14	14	14	55		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
falapát	db	1666	13	13	13	1
		1680	10	10	10	2
		1730	6	6	6	7
		1745	192	192	192	1
		1765	16	12	14	10
		1770	14	8	12	35
lapát (sütő)	db	1662	10	10	10	2
		1720	14	14	14	2
		1785	14	14	14	5
lapát (szóró)	db	1720	18	18	18	2
		1730	12	12	12	2
		1735	18	18	18	8
lapát (vas)	db	1700	68	68	68	1
		1705	60	60	60	1
		1725	60	60	60	2
		1770	42	35	39	12
lajtorja	db	1770	78	78	78	1
lénia	db	1670	12	12	12	1
malomkő	db	1663	6400	6400	6400	1
		1710	1260	1260	1260	2
		1724	1080	1080	1080	2
		1760	1800	1800	1800	1
		1765	1440	840	1240	3
		1770	1800	1800	1800	2
		1780	600	600	600	1
mázsa	db	1770	660	660	660	1
metezőlló	db	1720	34	34	34	1
messzely (réz)	db	1775	144	144	144	1
mérő	db	1715	68	68	68	5
mozsár	db	1745	1086	1086	1086	1
		1775	636	636	636	1
negyed (mérőeszköz)	db	1665	100	100	100	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
olló	db	1667	80	80	80	1
		1668	80	80	80	2
		1674	100	100	100	4
		1685	60	60	60	2
		1735	48	48	48	1
pálinkafőző fazék	db	1700	1440	1440	1440	1
pálinkafőző üst	db	1705	1680	1680	1680	1
		1731	3360	3360	3360	1
puttony	db	1736	34	34	34	2
reszelő	forma	1735	24	24	24	1
	db		18	18	18	1
rosta (vas)	db	1663	80	10	57	3
		1666	60	60	60	1
		1671	100	100	100	1
		1674	100	100	100	1
		1675	18	18	18	2
		1685	120	120	120	3
		1690	60	60	60	2
		1710	102	102	102	1
		1715	68	68	68	1
		1725	60	12	22	10
		1730	54	54	54	5
		1750	24	24	24	1
		1760	24	24	24	7
		1770	24	24	24	2
		1775	120	120	120	2
rosta (abrák)			12	12	12	6
sajtruha	db	1665	57	38	46	3
		1666	75	27	57	3
		1667	127	127	127	1
		1668	60	60	60	1
		1670	60	60	60	1
		1672	65	65	65	2
		1673	60	60	60	1
		1674	160	120	140	2
		1675	120	60	80	3
		1677	90	60	75	4

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1678	36	36	36	4
		1680	60	60	60	9
		1684	40	40	40	2
		1700	45	45	45	2
		1725	45	45	45	11
		1730	42	42	42	12
		1735	42	42	42	2
sajtár	db	1666	35	34	35	2
		1678	20	20	20	2
szatyor	db	1665	8	8	8	1
		1679	6	6	6	1
szekere	db	1700	68	68	68	1
		1720	36	36	36	1
talicska	db	1720	180	150	165	4
		1735	120	120	120	3
		1745	136	45	86	5
		1755	72	48	67	5
		1765	360	360	360	4
		1770	30	30	30	4
		1775	36	36	36	12
		1780	36	36	36	16
		1785	36	34	35	21
tarisznya	db	1665	30	30	30	2
		1668	20	20	20	1
		1670	15	15	15	1
		1671	20	20	20	1
		1672	20	20	20	1
		1673	40	27	32	5
		1674	20	20	20	5
		1675	25	25	25	2
(szőr)		1676	20	20	20	4
		1677	40	40	40	23
		1678	20	20	20	4
		1680	26	20	20	13
		1681	36	18	21	17
		1682	29	18	26	46
		1685	17	17	17	12
		1695	30	24	28	20
(szőr-)		1700	26	26	26	4

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
			34	34	34	2
		1705	30	33	33	1
(szőr-)			20	20	20	3
		1710	28	28	28	2
		1715	16	12	15	11
		1720	24	12	15	12
(szőr-)		1725	14	10	11	14
(bőr)		1730	18	18	18	2
(szőr-)		1735	18	14	17	16
teknő	db	1666	35	35	35	1
		1678	51	51	51	1
		1680	36	36	36	1
		1682	144	144	144	1
		1686	18	18	18	1
		1700	30	30	30	1
		1725	40	40	40	3
		1765	240	240	240	1
		1780	90	90	90	1
tölesér	db	1700	14	14	14	1
		1725	48	48	48	4
üst (réz)	db	1682	485	485	485	1
		1720	634	634	634	1
		1785	780	780	780	1
vödör	db	1665	15	15	15	1
		1666	15	15	15	1
		1670	12	12	12	1
		1671	15	15	15	1
(vasas)		1674	120	120	120	1
			20	20	20	1
		1675	20	15	18	4
		1677	15	15	15	1
(bőr-)			272	272	272	8
		1679	20	20	20	1
		1681	24	12	18	2
		1682	36	36	36	1
		1683	20	20	20	1
		1684	20	20	20	1
		1672	260	260	260	1
(vasas)		1678	128	128	128	1
		1680	240	240	240	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset		
(fa)		1681	100	100	100	1		
		1682	96	96	96	1		
			18	18	18	2		
		1689	18	18	18	1		
		1700	102	17	40	6		
		1705	15	15	15	1		
		1720	60	60	60	1		
		(føjő)		1725	24	24	24	1
					12	10	11	18
				1730	96	33	65	2
				1735	150	14	24	14
				1740	18	18	18	18
				1745	102	102	102	1
				1765	18	14	15	37
				1770	12	12	12	26
1775	240			16	81	68		
1780	16			14	15	60		
1785	18	14	15	110				
véka	db	1680	36	36	36	2		
		1715	136	136	136	2		
véső	db	1735	24	24	24	1		
villa	db	1755	24	24	24	3		
		1780	10	10	10	39		
		1785	11	11	11	74		
villa (fa)	db	1720	17	17	17	17		
		1725	21	21	21	12		
	pár db		11	11	11	15		
		1730	7	7	7	5		
		1735	12	12	12	100		
		1740	14	14	14	100		
		1745	12	12	12	376		
		1750	8	8	8	36		
		1765	6	6	6	37		
		1775	39	19	25	29		
villa (vas)	db	1700	34	34	34	2		
		1725	72	72	72	1		
		1775	24	11	16	20		
vízpuska (fa)	db	1780	480	480	480	12		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
------------	--------------	----	---------	---------	-------	------

3. EGYÉB ESZKÖZÖK, TÁRGYAK

gyertya	db	1666	12	12	12	1
harang (jószágra)	db	1681	200	200	200	1
kefe	db	1735	78	78	78	2
		1780	120	120	120	1
kolomp	db	1775	84	78	83	8
kova	db	1705	3	3	3	4
	pár		6	6	6	1
	db	1725	1	1	1	12
		1740	2	2	2	6
korcsolya	db	1730	41	41	41	2
		1735	120	120	120	3
kútlánc	db	1730	1080	1080	1080	1
kút	db	1730	4800	4800	4080	1
		1745	3360	3360	3360	1
kútkáva	db	1730	120	120	120	1
nyűg	db	1725	9	6	7	8
		1735	6	6	6	8
		1740	6	6	6	16
pincetok	db	1725	540	480	510	2
		1735	360	360	360	1
		1740	600	600	600	2
		1745	720	720	720	1
		1780	420	420	420	1
üveg (palack)	db	1666	26	26	26	1
		1671	30	9	15	5
		1672	15	15	15	2
		1675	49	4	24	3
		1678	20	10	15	2
		1680	30	9	20	4
		1684	12	12	12	1
		1686	36	36	36	2

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
(flaskó)	db	1684	12	12	12	1
		1690	18	18	18	1
(kotyogós)	db	1695	7	7	7	1
(boros)	db	1700	34	34	34	3
		1715	13	13	13	3
üveg	db	1720	34	34	34	2
	pár	1740	99	99	99	10
	db		48	34	35	14
		1750	25	24	24,5	14
		1755	31	31	31	16
		1760	16	16	16	10
		1765	30	30	30	4
		1775	20	16	18	38
	1785	24	19	23	28	
sarokvas	db	1730	12	12	12	16
		1735	74	74	74	2
vakaró	db	1735	57	57	57	2
vakaróskefe	db	1715	51	51	51	2
vályú	db	1735	600	340	427	3
		1750	720	720	720	1
		1770	360	360	360	1
		1780	720	720	720	1
viaszkos vászon rőf		1770	90	90	90	16
zsák	db	1673	10	10	10	1
		1725	36	36	36	1
		1735	34	34	34	3
		1780	36	36	36	1

III. Közlekedés

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
1 KÖZLEKEDÉSI ÉS SZÁLLÍTÓ ESKÖZÖK ÉS ALKATRÉSZEK						
kerékabroncs	db	1663	25	25	25	1
		1735	18	18	18	2
		1745	93	60	77	238
kar (bakra való)	db	1770	136	136	136	1
fék	db	1666	50	50	50	1
heveder	db	1666	20	20	20	1
		1676	10	10	10	3
		1682	108	108	108	1
kerék	db	1662	100	100	100	4
		1663	180	180	180	4
		1664	124	124	124	2
		1665	100	100	100	1
		1666	125	125	125	1
		1670	100	100	100	1
		1672	100	100	100	1
		1673	120	120	120	2
		1675	120	120	120	2
		1676	110	110	110	2
		1677	140	60	113	3
		1682	288	288	288	2
		1690	60	60	60	1
		1700	164	119	142	4
		1715	102	68	89	30
		1720	111	67	100	8
		1725	123	120	122	6
1735	102	102	102	8		
1740	81	34	74	14		
1750	390	390	390	2		
1755	60	60	60	4		
1765	102	102	102	6		
keréktalp	db	1745	18	18	18	12
kocsi	db	1664	1000	600	823	6
		1665	800	800	800	1
		1666	900	900	900	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1683	1200	780	991	2
		1684	1000	1000	1000	1
		1685	1680	1680	1680	1
		1686	840	840	840	1
		1705	810	810	810	2
		1715	600	600	600	1
		1720	1200	960	1149	7
		1725	826	750	780	13
(baranyai)		1730	840	800	835	6
(vasas)			3480	3480	3480	2
		1735	600	600	600	1
(baranyai)			720	720	720	4
		1740	1020	1020	1020	8
		1745	720	720	720	1
		1750	720	720	720	2
		1750	900	720	810	4
			3720	3720	3720	2
(vajjas)		1755	720	720	720	2
		1775	22 320	22 320	22 320	2
(vasas)	db	1735	4620	4620	4620	1
kocsikas	db	1690	120	120	120	1
		1730	120	120	120	1
kocsioldal	pár	1665	40	40	40	1
		1765	228	228	228	3
kocsirúd	db	1673	20	20	20	1
		1720	21	21	21	1
kocsitengely	db	1671	26	26	26	1
		1672	45	45	45	2
		1674	28	28	28	1
		1680	36	36	36	1
		1695	66	66	66	5
		1700	62	62	62	1
			48	48	48	1
		1710	24	24	24	5
		1715	36	28	34	6
		1720	34	34	34	1
		1725	28	14	22	5
		1730	12	12	12	2
		1735	24	24	24	6
		1745	30	18	27	10
		1755	24	24	24	6

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
ostorfa	db	1770	9	9	9	2
oldalfa	db	1675	50	50	50	1
szekérlekötő kötél	db	1684	40	32	37	3
		1685	160	160	160	2
ponyva	db	1662	320	320	320	1
		1664	124	124	124	1
		1666	200	200	200	1
		1672	200	200	200	1
		1674	150	150	150	1
		1676	140	140	140	1
		1677	240	240	240	1
		1680	240	240	240	1
		1683	320	320	320	1
		1685	600	600	600	1
		1686	300	300	300	1
		1725	420	420	420	1
1745	476	476	476	1		
saraglya	1 kocsi	1745	480	480	480	1
		1760	600	600	600	1
szán	db	1725	306	120	213	2
		1735	255	255	255	2
		1780	75	75	75	2
szekér	db	1700	822	822	222	1
		1725	720	720	720	1
		1770	1320	1320	1320	2
szekérabroncs	db	1735	1257	1257	1257	2
szekérrúd	db	1700	204	204	204	1
tengelyvánkos	db	1700	48	48	48	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
------------	--------------	----	---------	---------	-------	------

2. SZERSZÁM, FELSZERELÉS

abrakos tarisznya	db	1715	21	11	15	34
		1720	14	14	14	18
		1725	18	18	18	2
		1730	16	16	16	3
		1735	18	14	15	4
		1750	84	12	30	40
béklyó	db	1680	72	72	72	1
		1683	40	40	40	1
		1684	120	120	120	2
gyeplő	db	1735	68	68	68	1
hám	db	1677	120	120	120	2
		1684	160	160	160	1
		1690	60	60	60	1
		1700	90	17	48	8
		1735	68	60	67	10
		1745	200	170	193	4
		1750	171	171	171	10
		1765	1253	1253	1253	9
1770	990	570	850	6		
hámra való vánkos	db	1735	3	3	3	2
hámvédő	db	1735	20	20	20	10
heveder	db	1715	11	11	11	3
heveder	pár	1740	75	75	75	2
istráng	db	1663	8	6	8	14
		1664	9	9	9	8
		1665	11	9	10	18
		1666	12	11	12	5
		1668	14	10	11	26
		1671	8	6	7	7
		1673	10	8	6	9
		1674	10	8	9	8
		1676	10	9	10	4
		1681	10	10	10	8
		1682	12	12	12	1
		1690	12	6	10	5
		1700	15	6	9	45

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1705	40	12	16	46
		1715	14	8	11	69
	pár	1720	21	21	21	31
	kötés		194	194	194	5
	db	1725	14	7	8	115
		1730	9	5	6	121
	szál	1740	12	8	9	90
		1745	10	10	10	16
	tucat		272	204	238	2
	kötés		204	204	204	1
	szál	1750	6	6	6	23
	db	1770	7	7	7	10
járom	db	1715	34	34	34	20
		1725	34	34	34	2
		1735	34	34	34	4
		1765	36	36	36	10
		1770	60	42	44	11
		1775	60	60	60	10
		1780	68	60	63	6
		1785	60	60	60	8
kantár	db	1667	11	11	11	7
		1668	50	50	50	6
		1672	20	20	20	1
		1705	150	90	114	5
		1715	68	68	68	1
		1735	54	30	42	2
kas	db	1765	136	136	136	1
		1770	128	128	128	2
		1780	180	180	180	1
		1785	360	150	220	3
korbács	db	1715	42	42	42	2
korbácsnyél	db	1678	6	6	6	1
kötél	db	1664	10	10	10	10
		1666	10	10	10	8
		1671	10	6	9	3
		1685	12	12	12	2
		1700	94	94	94	2
		1715	9	9	9	27
		1720	612	9	22	47

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset		
kötél	öl	1720	17	17	17	20		
		db	1725	9	9	9	2	
			1745	180	180	180	1	
kötőfék	db	1664	18	18	18	1		
			1665	5	5	5	11	
			1666	30	30	30	1	
			1670	10	10	10	1	
			1672	40	40	40	1	
			1676	4	4	4	26	
			1678	36	36	36	1	
			1681	12	9	9	9	
			1682	12	11	11	16	
			1684	20	20	20	1	
			1685	17	17	17	12	
			1690	13	13	13	3	
			1700	14	14	14	4	
			1705	18	15	16	36	
			pár	1715	34	34	34	1
			db		17	10	12	41
				1720	18	11	12	66
		kötés		43	43	43	5	
		db	1725	14	11	12	6	
			1730	10	7	9	75	
			1735	60	30	40	9	
			1740	14	14	14	35	
		tucat	1745	204	204	204	1	
	db		17	17	17	9		
	pár	1750	21	21	21	1		
	db	1760	14	14	14	6		
lánc	db	1665	120	120	120	1		
			1674	100	100	100	1	
			1681	252	252	252	1	
			1684	120	120	120	1	
			1700	221	221	221	2	
			1705	240	240	240	1	
			1720	280	280	280	3	
lópatkó	pár	1745	14	12	13	90		
		db		3	3	3	100	
			1755	16	8	9	250	
			1760	7	7	7	200	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
	pár	1765	30	16	22	50
	db		8	8	8	276
		1770	8	8	8	75
lőszerszám	db	1765	1050	1050	1050	8
		1780	810	810	810	8
lővakaró	db	1745	12	12	12	1
lőcs	db	1735	24	24	24	1
nyakló	db	1720	22	22	22	3
		1725	30	30	30	1
		1730	15	15	15	2
		1735	66	66	66	1
		1745	17	15	16	16
nyereg	db					
		1662	160	80	104	6
		1665	140	132	136	2
		1666	1200	160	352	5
		1667	260	260	260	1
		1668	260	260	260	1
		1670	100	100	100	1
		1671	100	100	100	2
		1673	120	120	120	1
		1676	740	740	740	1
		1677	90	90	90	2
		1700	170	80	125	2
		1705	120	120	120	1
		1710	119	119	119	4
		1715	120	120	120	6
		1720	90	75	79	4
		1725	51	36	46	3
		1730	170	170	170	1
		1735	360	102	194	15
		1740	780	480	580	3
		1755	90	90	90	2
ostor (ökörhajtó)	db	1682	468	468	468	1
		1685	30	30	30	1
		1700	14	14	14	1
		1715	12	12	12	1
		1735	12	12	12	9

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
sarkantyú	pár	1675	20	20	20	1
		1677	20	20	20	3
		1681	40	40	40	2
		1685	40	40	40	1
		1686	75	75	75	1
szájjodzó	db	1775	3	3	3	10
zabla	db	1670	26	26	26	1
		1672	115	115	115	1
		1673	40	40	40	1
		1683	40	40	40	1
		1684	100	100	100	1
		1690	36	36	36	1

IV. Alapanyagok, félkész áruk, nyersanyagok

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
1. BŐRÖK (NYERS)						
bárány	db	1669	20	20	20	9
		1681	36	36	36	6
		1682	20	20	20	13
		1683	20	20	20	10
		1711	21	21	21	40
		1725	15	12	14	57
		1778	30	30	30	276
borjú	db	1683	20	20	20	24
		1723	204	204	204	6
		1766	155	155	155	18
farkas	db	1666	130	130	130	1
		1671	120	120	120	1
		1672	120	120	120	1
		1675	180	180	180	1
		1676	180	180	180	1
		1683	120	120	120	1
		1685	80	80	80	1
		1700	102	102	102	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
juhbőr	db	1662	35	35	35	64
		1664	45	17	30	46
		1666	31	28	21	30
		1671	95	45	63	3
		1673	17	10	15	31
		1693	68	51	65	240
		1705	15	15	15	30
		1711	68	34	61	224
			34	17	30	224
		1716	51	34	40	1029
		1717	76	34	68	56
		1718	85	75	76	141
		1719	27	27	27	63
		1723	51	51	51	466
		1745	68	68	68	4
		1753	94	94	94	10
		1766	83	83	83	195
		1784	50	50	50	2
kosbőr	db	1674	50	50	50	145
lóbőr	db	1760	102	102	102	1
marhabőr	db	1683	181	80	164	539
		1693	470	306	441	182
		1711	340	204	310	166
		1716	357	389	305	126
		1717	323	161	264	17
		1719	340	272	315	7
		1723	408	340	367	15
		1725	210	210	210	25
		1735	136	136	136	12
		1740	360	360	360	1
		1753	300	300	300	38
		1766	300	300	300	93
		1776	340	340	340	8
		1777	450	450	450	9
		1778	375	375	375	8
1781	400	400	400	11		
1784	320	320	320	7		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
ökörbőr	db	1695	660	660	660	1
		1723	476	476	476	2
		1776	550	550	550	4
		1777	500	500	500	1
rókabőr	db	1662	120	115	117	3
		1663	120	96	112	13
		1664	120	80	117	32
		1665	120	100	114	12
		1666	135	125	130	29
		1667	131	106	124	10
		1668	126	120	123	6
		1669	135	135	135	8
		1671	150	140	147	14
		1673	200	180	196	5
		1674	220	220	220	9
		1675	240	200	236	10
		1676	240	240	240	6
		1677	250	220	240	7
		1678	200	200	200	1
		1679	360	240	260	6
		1681	216	200	211	3
		1682	216	198	206	7
		1683	240	240	240	8
		1684	200	200	200	7
		1685	280	100	215	46
		1686	180	130	147	29
		1690	150	120	130	3
1695	210	210	210	1		
1700	270	180	225	8		
1705	180	180	180	11		
1707	119	119	119	2		
1710	204	170	190	5		
1715	170	170	170	1		
külön nem jelzett bőr	db	1662	17	17	17	26
		1669	41	41	41	17
		1695	615	615	615	2

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
------------	--------------	----	---------	---------	-------	------

BŐR (KIDOLGOZOTT)

bagaria	kötés	1663	160	160	160	1	
bélés	db	1671	120	120	120	8	
		1672	204	204	204	20	
		1673	240	240	240	5	
		1674	480	480	480	2	
		1676	270	223	240	13	
		1677	240	230	233	24	
		1678	240	240	240	1	
		1681	173	173	173	30	
		1682	252	252	252	1	
		1683	200	200	200	1	
irha	db	1672	36	36	36	1	
		1681	36	36	36	1	
		1685	12	12	12	1	
karmasin	kötés	1663	320	252	298	6	
		1664	353	353	353	3	
		1671	260	260	260	1	
		1674	360	360	360	1	
		1677	288	288	288	10	
		1678	480	480	480	1	
		1687	315	315	315	4	
		db	1690	540	450	518	4
			1700	480	471	472	13
		kötés	2640	2640	2640	1	
	1705		780	490	639	10	
	1710		510	510	510	1	
	1715		474	183	333	29	
	1720		1800	1800	1800	2	
	db		487	360	417	22	
			1725	410	102	320	14
	kötés		1730	1920	1680	1820	3
	db		1730	192	192	192	10
			1730	1800	1560	1656	5
	kötés	1735	3300	3000	3200	3	
600		567	570	12			
db	1745	540	360	495	4		
	1750	432	62	360	13		
	1755	463	463	463	2		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
kordován	db	1760	540	540	540	1	
		1765	540	540	540	1	
		1677	260	240	250	2	
		1690	147	147	147	11	
		1700	320	320	320	3	
		1705	600	180	307	10	
		1715	240	90	149	23	
		1720	238	153	205	10	
		1725	238	102	160	30	
		kötés	1560	1560	1560	1	
		db	1730	166	140	143	36
		1735	340	238	289	2	
		1755	170	170	170	3	
		1760	216	216	216	1	
		párduc és és tigris bőr	db	1677	(a kettő együtt:) 25 200		
róka bélés	db	1674	2880	2880	2880	1	
		1682	3024	3024	3024	1	
rókahát-bélés	db	1676	1600	1600	1600	1	
rókaláb-bélés	db	1672	480	480	480	4	
róka mál bélés	db	1677	2040	1920	1980	2	
	db	1680	3432	3432	3432	1	
szattyán	kötés	1663	640	640	640	1	
	db	1667	90	90	90	2	
	1668	60	60	60	4		
	1669	180	180	180	1		
	1672	100	100	100	4		
	1673	90	90	90	4		
	1675	80	80	80	5		
	1676	80	80	80	5		
	kötés	1677	720	720	720	1	
	db	1684	120	120	120	6	
	1690	120	120	120	1		
	1695	170	150	157	8		
	1700	158	158	158	10		
	1705	150	90	127	17		
	1715	68	54	59	13		
	kötés	422	422	422	1		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
	db	1720	68	68	68	1
	kötés	1725	476	476	476	2
	db		51	51	51	2
		1730	34	34	34	1
	kötés		510	510	510	1
	db	1740	73	73	73	9
	kötés		720	720	720	6
	db	1770	72	72	72	3
	kötés	1775	1440	1440	1440	1
talpbőr	pár	1695	176	176	176	3
	db	1700	1140	1140	1140	1
	pár	1710	48	34	37	15
	db	1715	960	960	960	1
	pár	1720	48	42	44	3
	db	1730	840	840	840	1
vidrabőr	db	1720	323	323	323	2
külön nem jelzett bőr		1765	690	630	670	3
		1780	120	120	120	6

3. ÉPÍTŐANYAG

cserép	1000 db	1736	960	960	960	13
	100	1760	1200	1200	1200	1
(görbecserép)	100	1775	127	115	117	32
			300	300	300	2
kályhacsempe	db (100)	1745	150	150	150	4
		1755	120	120	120	5
		1765	100	100	100	15
kő (homok)	öl	1755	136	136	136	15
		1765	136	136	136	106
		1775	136	136	136	76
márványkő	db	1770	22	22	22	80
márvány	db	1780	2640	2640	2640	1
mész	véka	1695	210	210	210	1
	mérő	1700	92	92	92	84
	szekér	1720	1680	1680	1680	33
	mérő	1730	107	107	107	93
		1740	102	48	66	238

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1745	108	108	108	198
		1760	194	102	135	308
	véka		34	34	34	2
	mérő	1765	93	81	88	798
		1770	90	90	90	300
		1775	110	16	42	1085
		1780	108	102	105	495
		1790	120	120	120	300
nád	100 kéve	1681	300	200	300	242
		1682	330	330	330	1
		1683	329	273	303	2
		1685	480	480	480	1
		1715	400	400	400	12
		1725	500	300	400	4
		1730	600	100	300	4
		1735	600	100	200	19
		1740	120	120	120	21
		1745	120	120	120	47
		1750	600	300	330	9
		1755	120	120	120	19
		1760	400	200	300	7
		1765	400	100	200	11
		1775	600	600	600	3
		1780	600	600	600	3
tégla	1000 db	1700	900	900	900	25
		1707	351	351	351	9
		1720	360	360	360	8
		1725	105	105	105	5
		1725	720	720	720	1
(széles)		1735	9486	9486	9486	4
		1745	600	600	600	4
		1755	720	720	720	6
		1765	720	720	720	2
		1770	720	720	720	28
		1775	720	720	720	73
		1780	200	180	188	4
üveg	db	1735	48	48	48	9
vályog	1000 db	1715	225	225	225	1
		1720	272	272	272	1
		1725	300	240	243	6
		1730	300	243	253	9

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
vályog	1000 db	1735	227	227	227	1
		1745	255	255	255	1
		1755	240	180	209	17
		1760	204	180	201	53
		1765	240	240	240	6
		1775	240	212	223	2
		1780	162	133	150	8
		1785	180	170	171	16
		1790	240	240	240	70
zsindely	1000 db	1682	1107	1107	1107	32
		1683	1200	540	920	21
		1695	274	274	274	1
		1720	250	235	238	71
		1740	240	240	240	150
		1745	399	360	368	36
		1750	210	192	200	55
		1755	420	420	420	5
		1760	360	360	360	71
		1765	420	330	341	30
		1770	480	420	425	26
		1775	432	432	432	15
		1780	336	300	327	36
		1785	410	390	400	15
		zsup	100 kéve	1785	800	200
1790	2100			1400	1700	694

4. FA ÉS TŰZELŐ

abroncsnak való fa	szál	1715	3	3	3	12
		1720	1	1	1	2400
vessző	szál	1725	3	2	2,6	917
ágas	db	1750	60	60	60	1
deszka	szál	1663	5	2	4	14
		1664	40	21	22	21
		1665	38	38	38	4
		1666	50	26	29	20
		1667	40	40	40	4
		1668	25	25	25	11
		1674	25	25	25	18

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1675	12	12	12	1
		1676	24	20	23	20
		1677	18	18	18	13
		1681	22	18	20	10
		1682	108	18	29	137
		1683	140	20	60	85
		1684	80	20	40	3
		1685	100	40	60	8
		1690	35	18	29	43
		1695	16	10	14	132
		1705	34	34	34	65
		1710	28	28	28	30
		1715	46	16	13	464
		1720	34	15	20	498
		1725	34	15	18	260
		1730	17	17	17	38
			61	14	27	284
		1735	18	14	17	792
		1740	25	25	25	38
	pár		42	18	26	426
	szál	1745	34	12	22	58
			24	14	16	620
		1750	17	4	9	344
	szál	1755	17	12	15	1500
		1760	23	21	22	520
		1765	34	24	29	4
			29	20	22	953
		1775	38	20	31	1508
		1780	26	21	23	1270
		1785	32	16	20	1045
		1790	42	30	40	60
		1730	31	30	30,5	33
égerfa	db	1780	60	57	58	224
		1730	18	18	18	2
épületfa	szál	1685	5	5	5	94
faabroncs	szál	1725	3	1	2	68
		1745	3	3	3	2100
fakarika		1755	10	10	10	3
		1769	15	15	15	46

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
(fa)szén	szekér	1683	480	372	426	2
	zsák	1705	90	30	40	6
	szekér	1715	204	204	204	1
	zsák		34	34	34	5
(kovács)szén	szekér	1720	510	408	468	4
	zsák	1725	54	34	40	17
	szekér		510	442	476	2
	zsák	1730	18	10	16	24
	szekér		252	252	252	1
		1735	703	480	592	4
szén	zsák	1735	34	34	34	1
		1740	68	34	41	19
	szekér		1440	1440	1440	1
	kocsi	1745	600	450	492	5
	zsák	1750	43	43	43	4
	szekér		600	600	600	1
	zsák	1755	34	30	33	8
fenyőszál	szál	1720	69	69	69	10
	db		136	62	65	31
		1725	91	60	64	23
	kocsi	1730	12	12	12	2
	szál	1735	45	45	45	280
		1740	51	51	51	10
	db		51	51	51	680
		1745	90	68	78	47
		1750	68	30	65	129
			120	60	65	375
	szál	1755	75	75	75	5
			150	120	140	375
		1760	95	45	68	40
		1765	120	78	94	11
		1770	94	94	94	47
		1775	81	42	72	866
		1780	66	60	63	1080
	1785	20	20	20	10	
		67	20	64	492	
	1790	70	70	70	1512	
födélfa	szál	1725	9	7	8	58
		1755	36	30	34	131
		1760	48	48	48	3
	db	1780	10	10	10	40

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
gerenda	szál	1677	80	13	58	59	
		1678	75	13	55	59	
		1683	140	140	140	4	
	db	1725	68	68	68	4	
horagfa	pár	1755	42	42	42	15	
	db	1765	12	12	12	80	
		1790	12	12	12	78	
karó	darab	1690	3	3	3	180	
keményfa	db	1684	47	47	47	1	
léc	100 szál	1715	240	240	240	1	
	szál	1720	6	6	6	680	
		db	1740	6	6	6	800
		1745	6	6	6	500	
		1750	5	5	5	400	
		1755	6	6	6	250	
		1760	6	6	6	1900	
		1765	9	6	7	1251	
		1770	7	7	7	1300	
		1775	18	7	9	2192	
		szál	1780	8	6	7	700
			1785	6	3	5	409
		nyárfaszál	db	1765	30	30	30
oszlop	db	1682	36	36	36	1	
		1755	36	36	36	1	
somfa	malomorsó- sónak való	1750	204	204	204	1	
		1775	5	5	5	147	
	db	1780	5	5	5	300	
szálfa	db	1662	116	116	116	1	
		1664	100	100	100	3	
		1668	40	40	40	1	
		1681	240	114	1177	2	
		1682	259	234	245	35	
		1683	300	300	300	2	
		szál	1684	160	160	160	1
			1685	107	106	107	3
			1730	34	34	34	1
		1745	68	63	66	540	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
		1750	30	30	30	2	
		1755	18	18	18	3	
		1775	21	21	21	8	
		1790	90	90	90	32	
(fa)tuskó	db	1735	120	120	120	4	
tűzifa	szeker	1663	50	50	50	1	
		1664	165	105	142	16	
		1677	106	106	106	1	
		1678	106	106	106	1	
		1682	187	78	123	216	
		1683	261	140	227	30	
		1684	280	280	280	13	
		1685	260	240	241	52	
		1753	165	165	165	60	
		szekér öl	1755	240	240	240	46
			1760	336	336	336	1
			1765	348	90	225	343
			1770	262	262	262	81
			1775	228	228	228	53
			1780	184	184	184	130
1785	480		480	480	9		
1790	600	480	509	41			
vessző	kéve	1735	7	7	7	68	
		1745	7	7	7	95	
		1755	6	6	6	100	
	csomó kéve	1760	12	12	12	30	
		1760	8	8	8	12	
	guzs	1780	6	6	6	84	
		1780	11	11	11	24	

5. FESTÉK

enyv	font	1685	160	160	160	2
		1736	30	30	30	7
indik	lat	1685	70	70	70	12
lakk	lat	1685	80	80	80	2
lenolaj	icce	1730	34	34	34	5
		1750	34	34	34	10
		1770	36	24	30	16

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
kréta	font	1759	15	15	15	2
mínium	lat	1685	50	50	50	3
sárgafesték	lat	1685	9	9	9	26
szicsán (legyek ellen)	íat	1682	36	36	36	1
fekete festék	font	1740	48	48	48	1

6. FÉMAMYAG

acélszál	oka	1681	40	40	40	3	
	szál	1682	216	216	216	1	
	font	1726	25	24	24,2	13	
drót	lat	1735	4	4	4	8	
cin	font	1715	72	72	72	2	
hordóabroncs (teljes)	db	1677	24	24	24	18	
		1682	20	20	20	1	
		1683	40	40	40	6	
	mázsa	1740	480	480	480	182	
	db	1715	212	221	221	2	
	karika	1740	120	120	120	168	
	db	1745	120	60	782	242	
	karika	1750	136	123	127	275	
	karika	1755	120	120	120	212	
			10	10	10	3	
			1760	140	140	140	32
			1765	194	120	164	260
			1770	168	68	96	298
			1775	180	90	176	24
			1780	400	48	153	206
		1785	285	96	243	101	
		1790	102	102	102	2	
ólom	font	1715	21	21	21	6	
		1723	36	36	36	10	
		1759	18	18	18	2	
pléh	db	1683	120	120	120	1	
		1720	120	120	120	1	
		1730	48	48	48	5	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset		
réz	lat	1736	4	4	4	23		
szeg	100 db	1725	150	150	150	1		
		1735	170	170	170	3		
(öreg)szeg	db		5	5	5	98		
(léc)szeg	1000 db	1683	250	250	250	1		
		1685	240	240	240	1		
		1715	300	300	300	2		
		1720	400	200	240	9		
		1725	400	300	350	76		
		1730	400	200	300	35		
		1735	300	300	300	2		
		1740	300	300	300	1		
		1770	200	200	200	9		
		(zsindely)szeg		1682	90	72	81	14
				1683	160	85	111	58
				1720	100	100	100	80
				1725	100	100	100	29
1735	150			100	102	5		
vas	sing	1662	15	15	15	2		
		1665	68	68	68	1		
		1666	25	20	21	22		
		1667	20	20	20	2		
		1668	20	20	20	10		
		1670	200	200	200	20		
		1671	26	20	24	13		
		1673	20	20	20	5		
		1674	16	16	16	6		
		1675	20	18	18	17		
	1676	20	20	20	1			
	marok		1677	6	6	6	1	
			1679	40	40	40	1	
	sing		1680	25	25	25	2	
			1681	23	23	23	1	
	oka		1682	22	22	22	5	
			1682	23	15	18	28	
			1684	20	20	20	1	
			1685	80	22	33	11	
			1690	18	18	18	13	
	sing		1694	27	27	27	1	
			1695	35	30	34	5	
			1700	18	18	18	2	
marok		18	18	18	2			
sing		38	20	27	30			
marok		34	34	34	2			

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
vas	szál sing	1715	26	18	22	29	
	sing		27	18	23	84	
	pár marok		40	40	40	5	
	marok		5	5	5	9	
	sing	1720	32	16	19	49	
	pár marok		32	24	26	27	
	rúd		68	68	68	1	
	marok		11	11	11	75	
	sing	1725	24	18	23	17	
	marok		11	11	11	27	
	font	1726	9	9	9	254	
		1729	9	9	9	85	
	marok	1730	10	10	10	100	
	sing	1730	18	18	18	100	
		1735	21	18	19	94	
	karikás						
	marok			15	15	15	27
	sing	1740	17	17	17	473	
	mázsa	1745	660	600	623	9	
	sing		17	16	16,5	54	
	mázsa	1765	595	595	595	14	
	font		7	7	7	72	
	mázsa	1770	870	870	870	23	
	font	1775	16	16	16	24	
	mázsa	1780	900	900	900	16	
		1785	900	900	900	2	

7. GYÓGYÁSZATI ANYAGOK

büdös kő	font (?)	1671	6	6	6	2
		1715	7	7	7	5
keserűső	db	1674	40	40	40	1
kék kő	db	1666	4	4	4	3
		1672	8	8	8	1
		1674	20	20	20	1
		1675	20	20	20	1
		1681	4	4	4	1
		1685	12	12	12	1
grisván	font (?)	1663	20	20	20	1
		1666	60	60	60	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
------------	--------------	----	---------	---------	-------	------

8. EGYÉB ANYAGOK

faggyú	font	1674	8	8	8	178
	mázsa	1693	1100	1100	1100	4
	font	1701	11	11	11	100
		1707	10	6	9	188
		1711	12	10	11	48
	mázsa	1712	450	400	410	980
		font	10	10	10	250
		1716	10	10	10	650
		1717	7	4	6	810
		1718	12	10	11	118
		1721	6	6	6	2
		1725	6	5	5,5	460
		1730	8	8	8	30
		1732	8	8	8	130
		1739	8	8	8	150
		1742	12	12	12	100
		1744	10	10	10	130
		1750	8	8	8	125
		1753	8	8	8	844
		1758	10	10	10	488
		1765	12	12	12	256
		1766	12	12	12	781
		1773	12	10	11	398
		1774	14	12	13	255
		1776	16	12	14	285
		1777	12	12	12	919
		1778	11	10	10,2	913
	1781	20	20	20	995	
	1784	20	20	20	577	
	1786	11	11	11	510	
gyapjú	[egy juh]	1662	12	11	11	1285
		1664	12	12	12	350
		1665	17	17	17	300
		1673	11	11	11	1370
		1674	10	10	10	1000
		1677	12	10	11	2860
		1680	10	10	10	1182
		1681	9	9	9	137
		1682	9	9	9	1350
		1685	10	10	10	376
		1705	10	10	10	390
		1715	14	14	14	416

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
gyapjú	[egy juh]	1720	13	13	13	800
		1725	7	7	7	1231
gyertyabél	100 db	1665	10	10	10	4
		1668	10	10	10	4
kátrány	font icce	1733	10	10	10	1
		1760	12	12	12	22
		1770	9	9	9	18
seprű (bor-)	átalag	1662	130	100	110	40
		1663	130	130	130	13
		1664	110	100	105	120
		1665	120	100	111	56
		1666	120	106	113	50
		1667	120	120	120	21
		1670	130	100	120	50
		1674	100	100	100	85
		1675	100	100	100	150
		1676	100	100	100	7
		1781	108	108	108	2
		1684	160	146	149	15
szappan	oka	1662	19	19	19	18
		1663	19	19	19	18
		1665	12	12	12	10
	tábla	1666	875	875	875	3
		1681	600	600	600	1
		1683	1120	1120	1120	2
	oka	1685	20	20	20	1
		1690	180	180	180	1
	tábla	1700	1088	1088	1088	1
	öntő	1705	5400	5400	5400	2
	tábla	90	90	90	90	7
		1710	102	102	102	4
		1715	120	120	120	5
		1720	120	102	119	12
		tőke	1200	1200	1200	3
	tábla	1725	840	840	840	7
		84	84	84	14	
	tőke	1730	96	96	96	3
		1020	1020	1020	1	
	tábla	1735	900	900	900	2
90		90	90	31		
tőke	1740	1560	1020	1470	12	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
szappan	tábla	1745	120	120	120	2
	tőke		1200	1080	1152	5
	főzet		840	840	840	3
	tőke	1750	1200	1080	1170	4
	tábla		108	108	108	4
	tőke	1765	1080	1080	1080	2
	tábla	1765	102	102	102	10
	tőke	1770	840	840	840	2
	dupla tábla	1775	120	120	120	4
	tábla		120	120	120	18
	tőke		1200	1200	1200	1
	tábla	1780	120	120	120	4
			240	114	146	4
	tőke	1785	816	816	816	1
tábla		102	102	102	5	
		1790	368	180	227	4
timsó	font	1723	21	21	21	6
		1725	36	28	31	5
		1735	24	24	24	13
		1740	26	24	25	77
viasz	font	1663	40	40	40	2
	oka		140	140	140	10
	font	1790	180	180	180	1

V. Lakásfelszerelés

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
------------	--------------	----	---------	---------	-------	------

1. BÚTOROK

almárium	db	1730	624	624	624	1
		1759	1050	1050	1050	1
		1765	292	292	292	1
asztal	db	1676	280	280	280	1
		1682	282	282	282	1
		1700	170	170	170	1
		1715	221	221	221	2
		1720	136	136	136	1
		1725	136	90	108	4

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
asztal	db	1730	60	60	60	1
		1735	180	180	180	2
		1780	888	888	888	1
		1785	150	150	150	2
ágy	ab	1725	17	17	17	4
derékalj	db	1765	420	420	420	1
kályha	db	1684	196	196	196	2
		1685	500	500	500	1
		1730	960	960	960	1
		1745	720	720	720	1
		1750	480	480	480	1
		1755	371	371	371	3
		1760	330	330	330	3
		1770	1200	360	885	8
		1775	840	330	383	21
1785	420	420	420	6		
kemence	db	1740	900	900	900	1
		1750	480	480	480	1
		1755	600	180	390	2
láda	db	1662	100	100	100	1
		1665	200	200	200	1
		1676	120	120	120	1
		1682	36	36	36	1
		1705	150	150	150	1
		1715	45	45	45	1
		1720	168	168	168	1
		1725	60	60	60	1
		1740	616	136	376	2
nyoszolya	db	1740	34	34	34	1
nyoszolya	db	1715	136	136	136	1
		1730	102	102	102	1
		1735	120	120	120	1
		1759	540	540	540	2
		1760	120	120	120	5
		1785	150	150	150	2

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
szék (kar-)	db	1672	200	200	200	1
		1745	42	34	39	5
		1760	54	54	54	4
(bőr-)			60	60	60	4
		1780	240	240	240	4
(kar-)		1790	42	42	42	50

2. LAKBERENDEZÉSI TÁRGYAK

batak	db	1683	30	30	30	1	
gyertya	db	1705	15	15	15	1	
		1725	1680	1680	1680	3	
		mázsa	1735	1800	1800	1800	4
		font	1740	15	15	15	50
		tekeres	1750	24	24	24	2
		1755	77	77	77	2	
gyertyatartó	db	1760	24	24	24	1	
		1725	30	21	26	10	
		1735	21	21	21	8	
gyékény	db	1662	17	17	17	3	
		1663	15	10	14	4	
		1666	25	20	22	3	
		1667	25	20	22	3	
		1668	20	20	20	2	
		1670	40	40	40	1	
		1671	26	18	20	4	
		1673	72	20	46	2	
		1678	8	8	8	1	
		1683	40	3	21	2	
		1684	20	20	20	7	
		1686	78	78	78	1	
		1720	102	102	102	2	
		1735	90	68	83	6	
		kéve		1765	3	3	3
1770	28			28	28	1	
hara	db	1677	720	720	720	4	
		1678	712	712	712	4	
		1730	42	42	42	1	
		1755	102	102	102	12	
		1760	144	144	144	10	
		1765	136	136	136	2	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
koppantó	db	1695	18	18	18	2	
		1700	34	34	34	3	
lámpás	db	1775	90	90	90	10	
		1780	66	66	66	8	
lepedő	db	1760	94	94	94	3	
		1770	180	180	180	1	
pokróc	db	1671	120	120	120	6	
		1673	140	120	130	1	
		1674	120	120	120	2	
		1676	120	120	120	1	
		1677	120	120	120	1	
		1680	150	120	140	3	
		1681	160	160	160	9	
		1682	108	108	108	4	
		1685	260	240	253	3	
			240	240	240	2	
		1686	240	240	240	1	
		1687	180	180	180	1	
		1693	300	300	300	1	
		1695	315	315	315	2	
		1705	360	204	278	11	
		1715	184	102	169	15	
		1720	476	476	476	1	
		pár db			238	68	159
	1725		168	114	134	6	
	1730		136	84	95	16	
	1735		136	80	123	35	
	1740		240	204	216	3	
	1750		240	136	151	7	
	1755		180	180	180	2	
	1765		231	120	161	19	
	1765		126	126	126	4	
	1775		210	136	173	8	
	1780	240	120	180	4		
	1785	170	170	170	8		
	1790	192	192	192	28		
	paplan	db	1664	6300	5920	6110	2
			1666	6000	6000	6000	1
1676			4800	4800	4800	1	
1677			4080	1200	1760	2	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1678	4080	1200	2480	3
		1680	720	720	720	2
		1683	11200	11200	11200	1
		1687	640	640	640	1
		1690	2400	2400	2400	1
		1695	2940	1260	2305	3
		1700	1440	1200	1320	2
		1705	1080	1080	1080	1
		1710	4800	816	2161	3
		1735	806	680	743	2
		1740	960	960	960	3
		1765	720	720	720	1
párnahaj	db	1673	120	120	120	1
skatula	db	1666	6	6	6	1
		1671	28	28	28	1
		1780	16	16	16	1
		1682	54	54	53	2
		1695	0,7	0,7	0,7	9
		1720	34	13	23	5
		1730	12	12	12	3
		1735	11	11	11	2
		1745	6	6	6	3
		1750	20	20	20	2
szőnyeg	db	1662	1600	960	1551	13
		1663	1600	1280	1493	3
		1664	1920	1600	1813	3
		1665	2500	2160	2308	5
		1666	2900	2900	2900	2
		1671	2080	2080	2080	5
		1674	1600	1600	1600	6
		1676	1920	1920	1920	7
		1677	2400	1500	1800	3
		1678	2100	2100	2100	1
		1680	4080	600	1680	15
		1681	2560	1890	2178	10
		1682	2000	1680	1886	7
		1683	2240	2240	2240	2
		1684	2800	960	1573	3
		1685	2700	1820	2260	4
		1686	2310	2310	2310	2
		1695	3240	3240	3240	1
		1700	3240	1646	2482	4

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1705	4050	3450	3750	4
		1710	1800	408	1104	2
		1720	2160	272	1719	7
		1725	2040	1680	1896	5
		1730	1440	1320	1400	3
		1735	2400	1800	2040	5
törülköző	db	1770	24	24	24	2
tükör	db	1720	442	442	442	1
vánkos	db	1683	320	240	280	2
		1755	68	68	68	1
		1765	180	180	180	1

VI. Élelmiszerek

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
1. CERELIÁK						
árpakása	véka	1721	136	136	136	3
		1722	102	102	102	2
		1724	191	191	191	3
	mérő zsák	1725	340	340	340	2
			340	340	340	3
		véka	1730	136	130	133
	1736		160	160	160	3
	1740		288	288	288	2
	mérő véka	1745	540	540	540	1
		1755	144	144	144	34
		1765	150	150	150	1
		1770	150	150	150	1
	cipó	db	1668	18	18	18
1670			6	6	6	1
1719			18	18	18	2
darakása	icce font	1724	6	6	6	20
		1740	21	21	21	5

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
kalács	db	1662	20	20	20	1
		1665	16	16	16	1
		1668	12	12	12	1
		1670	20	20	20	1
		1673	20	20	20	1
		1674	16	16	16	1
		1675	20	20	20	1
		1680	18	6	12	2
		1712	9	3	5	3
		1733	48	48	48	1
kása	véka	1715	102	90	98	3
	oka	1750	30	30	30	3
	véka	1778	102	102	102	1
	icce	1779	8	8	8	4
	véka	1780	102	102	102	1
kenyér	db	1663	15	15	15	3
		1666	23	23	23	1
		1670	20	20	20	1
		1671	16	10	11	7
		1673	10	10	10	2
		1674	20	9	12	4
		1675	10	9	10	10
		1680	12	12	12	2
		1683	30	20	25	4
		1684	40	20	40	105
		1685	40	40	40	2
		1686	5	5	5	5
		1688	24	15	17	4
		1690	78	78	78	4
		1694	17	12	14	5
		1698	17	15	16	5
		1699	18	9	13	12
		1700	19	12	15	9
		1702	14	14	14	2
		1704	14	12	13	4
		1705	60	14	19	128
		1707	14	14	14	3
		1710	25	15	18	28
		1712	18	17	17	15
		1713	17	17	17	1
		1715	17	14	18	7
		1716	30	17	27	8
1717	30	15	16	45		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
kenyér	db	1719	17	17	17	2	
		1720	17	12	14	9	
		1721	15	15	15	2	
		1723	23	22	22,5	2	
		1724	14	8	12	19	
		1725	14	8	13	56	
		1730	12	12	12	2	
		1732	12	12	12	1	
		1735	14	8	12	7	
		1739	18	11	16	12	
		1740	28	24	25	4	
		1745	23	18	20	9	
		1745	2	2	2	6	
		darab	1778	17	17	17	8
			1779	13	12	12,2	21
			1780	42	42	42	2
porció	1790	4	4	4	2398		
liszt	oka véka	1666	8	8	8	200	
		1719	204	204	204	20	
		1729	90	90	90	2	
		1740	60	60	60	12	
		1760	200	130	165	2	
		1765	138	138	138	2	
		1769	204	204	204	1	
		1770	240	240	240	1	
		1772	330	330	330	3	
		1773	300	300	300	1	
		1774	240	240	240	1	
		1775	180	180	180	1	
		1776	240	120	192	5	
		1778	210	192	204	3	
		1779	240	150	180	3	
		1780	240	180	216	3	
		1781	240	240	240	1	
1786	168	168	168	1			
piskóta tészta	font	1770	102	102	102	1	
		(metélt tészta)					
(metélt tészta)	pint icce	1662	10	10	10	4	
		1700	9	9	9	40	
		1720	6	6	6	40	
		1721	12	12	12	30	
		1722	9	6	6,7	157	
		1723	10	8	9	24	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
tészta	icce	1724	6	3	5	105
		1737	6	6	6	15
zsemlyedara	icce	1730	6	6	6	20
		1740	9	9	9	12
		1765	6	6	6	10

2. TEJTERMÉKEK

gömölye sajt sajt	db	1739	34	34	34	2	
		1663	45	40	43	13	
	1664	100	80	97	7		
	1666	29	29	29	1		
	1677	30	25	28	2		
	1681	60	60	60	1		
	1682	72	64	71	13		
	1683	120	40	62	20		
	1684	40	40	40	20		
	oka	db	1685	110	48	84	10
			1688	30	30	30	1
	1690	60	60	60	1		
	1699	102	68	85	2		
	1705	90	60	74	19		
	1707	68	68	68	2		
	1710	68	51	57	4		
	1715	68	52	64	4		
	1720	40	40	40	1		
	1722	34	34	34	4		
	1724	30	30	30	1		
	1725	56	18	40	3		
	1730	40	40	40	6		
	pár	db	1760	80	80	80	3
1775			60	60	60	4	
túró	dézsa	1662	500	500	500	1	
		1682	240	240	240	1	
vaj	pint	1662	90	90	90	12	
		1663	120	80	90	24	
		1664	120	120	120	18	
		1667	100	100	100	6	
	oka	pint	1669	28	28	28	78
			1670	80	80	80	2
			1674	80	80	80	97

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
vaj	oka	1676	51	48	49	402
	pint	1679	100	100	100	17
	oka	1683	120	120	120	136
		1684	120	120	120	81
	pint	1685	140	140	140	6
		1696	120	120	120	8
		1701	115	102	113	9
	meszely	1695	46	46	46	2
	pint		120	120	120	2
	meszely	1700	30	24	29	88
	pint		120	90	106	34
	fazék		27	27	27	1
	icce	1705	45	34	37	122
	icce	1710	56	26	43	485
	oka		37	37	37	30
	icce	1715	48	28	34	545
	fucsi		270	270	270	1
	icce	1719	60	42	48	178
		1720	38	33	34	588
		1725	34	24	31	300
		1730	42	24	30	90
		1735	30	17	26	297
		1740	54	40	45	404
		1745	48	30	39	164
	pint		90	90	90	1
	icce	1750	36	30	33	251
		1755	31	24	29	203
		1760	41	36	37	65
	font		24	24	25	16
	icce	1765	36	28	33	556
	font		28	28	28	18
	icce	1770	45	34	40	424
	font		10	10	10	200
	mázsa		751	751	751	5
	icce	1775	24	24	24	5
			71	42	49	134
	font		24	24	24	50
	icce	1780	40	36	39	193
			36	36	36	64
		1790	80	80	80	20

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
------------	--------------	----	---------	---------	-------	------

2. HÚS, ZSIRADÉK

faolaj	oka	1715	68	68	68	20
	font		34	34	34	3
	oka	1720	90	90	90	1
		1725	72	60	68	2
		1730	68	68	68	1
		1735	71	68	69	6
háj	font	1716	30	30	30	1
		1719	28	18	25	42
		1725	14	14	14	36
	db	1730	105	105	105	4
	font	1735	12	12	12	29
		1739	30	30	30	92
	mázsa	1740	2142	2142	2142	2
	font	1745	18	17	17,3	78
		1750	30	6	27	234
		1755	15	12	14	216
	mázsa	1759	1782	1782	1782	1
	font		18	16	17,6	64
		1760	24	22	23	93
		1765	18	18	18	258
		1770	25	20	22	434
		1771	24	24	24	37
		1774	24	24	24	32
		1775	24	21	23	488
		1776	24	24	24	76
		1780	30	14	16	282
	1785	18	18	18	296	
	1790	42	14	17	190	
hús	font	1678	3	3	3	46
		1682	3	3	3	495
		1683	3	3	3	465
		1684	3	3	3	400
		1696	7	6	6,6	300
		1701	5	5	5	400
		1704	3	3	3	425
		1706	4	4	4	24
		1715	5	5	5	453
		1716	6	5	5,6	120
	mázsa	1717	500	500	500	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
hús	font		4	3	3,5	113	
		1718	6	5	5,3	140	
		1719	6	5	5,4	370	
		1720	6	6	6	354	
		1721	8	5	6	893	
		1724	3	3	3	153	
		1726	3	3	3	175	
		1730	4	4	4	1702	
		1732	4	4	4	150	
		1733	4	4	4	14	
		1735	4	4	4	550	
		1736	4	4	4	350	
		1737	4	3	3,8	61	
		1739	4	4	4	140	
		1740	6	6	6	24	
		1742	6	6	6	987	
		1743	6	5	5,8	190	
		1744	6	5	5,5	200	
		1745	5	5	5	170	
		1746	5	5	5	120	
		1747	5	5	5	180	
		1750	5	4	4,5	61	
		1752	4	4	4	80	
		1753	5	4	4,2	879	
		1754	4	4	4	130	
		1758	5	5	5	795	
		1760	5	5	5	250	
		1762	5	5	5	120	
		1763	5	5	5	160	
		1765	6	6	6	821	
		font (bárány)	1766	6	6	6	527
		font (borjú)	1766	6	6	6	274
		(juh)		6	6	6	425
		(marha)		6	6	6	763
		(borjú)	1773	6	6	6	28
		(marha)		6	6	6	158
		(bárány)	1774	7	7	7	39
		(marha)		8	6	7	751
		(borjú)	1776	10	9	9,5	37
		(bárány)		5	5	5	53
(marha)		8	6	7	597		
(bárány)	1777	5	5	5	126		
(borjú)		8	8	8	224		
(juh)		5	5	5	12		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
	(marha)		6	6	6	107
	(bárány)	1778	4	4	4	42
	(borjú)		7	7	7	70
	(juh)		4	4	4	50
	(marha)		5	5	5	169
	(borjú)	1781	7,5	7,5	7,5	61
	(juh)		4	4	4	94
	(marha)		5	5	5	474
	(borjú)	1783	7	7	7	116
	(juh)		4	4	4	32
	(marha)		5	5	5	597
	(borjú)	1784	7	7	7	24
	(juh)		4	4	4	28
	(marha)		5	5	5	964
	(borjú)	1786	8	8	8	23
	(juh)		5	5	5	20
	font (marha)	1786	5,5	5,5	5,5	17
kolbász	font	1790	30	30	30	24
olaj	pint	1662	60	60	60	1
		1663	60	60	60	5
		1665	100	100	100	2
		1683	104	104	104	1
		1685	100	100	100	2
		1686	60	60	60	1
	icce	1700	34	34	34	2
		1725	36	28	34	51
		1735	28	28	28	19
		1736	28	28	28	22
		1745	34	27	33	25
		1765	34	34	34	20
szalonna	oldal	1662	640	640	640	1
		1676	840	840	840	1
		1677	684	684	684	5
		1678	672	480	587	9
		1682	1080	612	768	3
		1683	840	800	813	3
			840	600	659	15
		1684	1400	1030	1187	3
		1685	1960	1960	1960	1
		1686	1680	1680	1680	1
	font	1689	30	30	30	10

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
szalonna	darab	1690	660	660	660	1
		1700	960	960	960	1
		1705	2160	480	700	31
	db	1710	714	408	560	9
		1715	646	631	636	3
		1719	960	960	960	4
	font	1721	7	6	6,5	615
	db	1725	612	459	560	8
	font		9	9	9	240
	db	1729	510	510	510	4
		1730	660	480	570	4
	font		14	14	14	7
	font	1735	8	8	8	327
	mázsa	1740	2100	2100	2100	4
	font	1742	24	24	24	5
	oldal		1326	1326	1326	21
	db	1745	2160	960	1493	9
	font	1750	10	10	10	60
	db		1320	756	1038	2
	font		14	14	14	95
		1755	10	10	10	175
		1758	12	12	12	925
		1759	11	11	11	60
		1760	17	14	16	187
		1765	14	11	12	466
		1769	18	18	18	80
		1770	18	14	15	766
		1774	16	16	16	51
		1775	22	14	19	1045
		1776	15	14	14,5	185
		1779	24	24	24	2
	1780	22	11	15	1481	
	1785	16	12	13	433	
	1790	40	40	40	726	
zsír	icce	1780	28	28	28	6

4. ÉTELÍZESÍTŐ, FÜSZER

aszuszem	oka	1676	15	15	15	1
bors	font	1663	80	64	67	8
		1664	120	120	120	4
		1665	140	140	140	1
		1667	160	160	160	1
		1668	160	160	160	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1669	100	100	100	2
		1670	110	80	100	6
		1673	120	100	103	4
		1674	120	110	117	10
		1675	100	90	92	5
		1677	240	240	240	3
		1682	50	50	50	12
		1683	109	80	101	7
		1685	140	100	125	4
		1688	180	180	180	1
		1695	100	100	100	9
		1696	102	102	102	1
		1701	120	102	111	2
		1705	210	100	160	20
		1710	166	102	128	18
		1715	136	90	123	53
		1719	90	90	90	1
		1720	102	102	102	1
		1725	68	68	68	78
		1730	90	69	83	58
		1735	102	90	95	11
bors	font	1740	120	120	120	2
		1745	120	111	115	6
		1770	102	102	102	1
cukor	süveg	1695	330	300	315	4
		1700	272	272	272	14
		1705	360	180	265	8
		1715	258	188	220	13
	font	1719	90	90	90	5
	süveg		180	180	180	1
		1720	225	180	206	8
	font		106	84	101	9
		1721	123	123	123	4
		1725	66	54	64	14
		1730	88	66	70	55
		1735	68	68	68	8
		1740	84	81	83	7
			84	60	72	34
		1745	180	140	160	2
		1750	144	144	144	7
		1759	80	80	80	30
		1760	96	96	96	3
		1780	96	96	96	6

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset		
ecet	korsó átalag icce	1671	32	32	32	1		
		1677	400	400	400	1		
		1710	20	20	20	15		
		1724	9	9	9	18		
		1725	10	10	10	22		
		1735	12	12	12	5		
	akó icce	1735	360	360	360	3		
		1736	24	24	24	13		
		1740	12	12	12	58		
		1742	18	18	18	5		
		akó	840	768	816	3		
		1745	600	420	480	6		
	icce akó	1750	8	8	8	23		
		1765	420	420	420	2		
	gyömbér	font	1682	50	50	50	3	
1715			54	54	54	2		
1725			34	34	34	8		
1730			28	28	28	1		
1735			26	26	26	1		
1740			48	48	48	1		
fahéj	lat	1715	42	24	29	4		
		1725	24	24	24	2		
		1730	17	17	17	1		
köménymag	icce	1724	24	24	24	1		
méz	pint	1662	80	53	75	26		
		1663	73	55	65	71		
		1666	90	90	90	6		
		1667	85	85	85	21		
		1670	84	50	69	12		
		1673	100	100	100	2		
		1674	95	95	95	15		
		1675	100	80	97	28		
		1680	72	72	72	1		
		1682	80	72	76	2		
		1683	65	65	65	80		
		1685	120	120	120	1		
		(veres nádméz)	font	1682	100	100	100	4
			pint	1694	96	65	80	39
1695	96			96	96	24		
1696	85			85	85	6		

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
	icce	1700	42	42	42	35
	pint		56	48	55	40
		1701	52	51	51	12
	süveg	1705	300	300	300	1
	icce		37	27	34	220
	oka	1710	240	240	240	2
	icce		36	36	36	9
	akó		1560	1260	1360	3
	icce	1715	31	27	28	124
		1719	28	28	28	9
		1720	34	34	34	19
	akó		1560	1560	1560	1
		1725	1440	960	1280	3
	icce		28	28	28	11
		1670	90	90	90	4
	font	1673	20	20	20	1
		1682	254	254	254	1
	lat	1684	160	160	160	1
		1695	180	90	103	9
		1696	102	102	102	1
		1700	120	68	84	15
		1705	240	120	190	9
		1715	272	102	155	16
sáfrány	lat	1715	361	90	126	5
		1725	120	120	120	32
		1730	120	66	105	20
		1735	120	66	82	13
		1740	74	66	68	24
		1745	90	60	68	8
só	kő	1655	80	80	80	32
		1662	250	133	159	11
		1663	150	96	134	15
		1664	160	120	140	13
		1665	180	180	180	11
		1666	150	100	123	12
		1667	123	105	118	11
		1668	120	68	85	22
		1669	120	106	115	6
		1670	120	95	96	14
		1671	140	130	133	3
		1672	134	134	134	24
		1673	120	105	108	25

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
só	kő	1674	142	120	126	6
		1675	180	120	143	13
		1676	140	120	123	17
		1677	240	107	155	11
		1680	140	123	126	7
		1683	95	95	95	6
	font	1685	4	4	4	3100
	kő	1686	210	210	210	13
		1690	1890	270	900	18
		1695	660	660	660	1
		1695	424	424	424	30
		1700	472	362	378	7
		1701	404	404	404	2
		1705	540	360	450	2
		1710	306	306	306	1
			306	170	210	27
		oka	1715	14	14	14
	kő		306	306	306	1
	mázsa		318	306	311	24
	font	1719	4	3	3,7	608
	mázsa	1720	307	307	307	16
	db		420	420	420	2
	mázsa	1725	306	306	306	2
	font		3	3	3	1149
	mázsa	1729	306	306	306	1
	font		3	3	3	625
	mázsa	1730	306	306	306	60
	font		3	3	3	1080
	mázsa	1735	342	342	342	100
	font	1740	3,6	3,6	3,6	191
	mázsa		376	360	371	231
	font	1745	3	3	3	716
	mázsa		332	330	331	14
	font	1750	3	3	3	2003
		1755	400	310	320	1412
	mázsa		551	551	551	4
		1759	275	275	275	12
	font	1760	3	3	3	580
		1765	4	4	4	1640
	mázsa	1765	420	420	420	10
		1770	339	399	399	10
		1771	420	420	420	9
	font	1775	6,5	4,2	5,8	1575
		1780	4	4	4	870
	mázsa		445	390	423	53

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
dohány	font	1726	17	17	17	7	
	csomó		9	5	6	66	
	oka	1730	68	48	58	8	
	csomag		12	12	12	40	
	font		10	10	10	270	
	csomó	1735	12	2	7	141	
	oka		26	26	26	6	
	font	1740	48	48	48	1	
	csomó	1755	6	6	6	12	
	oka	1755	78	78	78	12	
	font	1759	80	80	80	5	
		1775	16	16	16	20	
kávé	oka	1705	1080	450	725	11	
		1719	493	476	482	24	
		1720	510	476	481	63	
		1721	420	420	420	1	
		1725	510	374	426	44	
		1730	380	306	345	46	
		1735	374	289	325	104	
		1740	240	225	227	61	
		font	1742	180	180	180	1
				120	120	120	2
	oka	1745	408	204	267	7	
		1750	238	238	238	4	
	font	1760	78	78	78	2	
	oka	1770	270	204	242	7	
	font	1780	90	90	90	2	
	tea (herba)	skatulya	1755	68	68	68	3

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
szegfűszeg	lat	1705	54	54	54	5
	font	1710	510	510	510	1
	lat	1715	24	24	24	42
	font		120	120	120	4
	lat	1719	24	23	23,3	15
		1725	24	24	24	56
		1730	276	17	38	14
		1735	24	24	24	24
		1740	24	24	24	2
		1745	28	28	28	1
szerecsendió	db	1682	320	320	320	8
	lat	1700	120	120	120	1
		1715	42	24	28	14
szerecsendió virág	lat	1682	47,5	47,5	47,5	8
		1725	42	36	40	35
		1730	42	21	37	8
		1735	24	24	24	2

5. ÉLVEZETI CIKKEK

dohány	kötés	1673	120	120	120	2
	oka	1674	50	50	50	2
	tarisznya	1677	220	220	220	1
	oka		120	120	120	4
		1680	80	80	80	6
		1681	72	45	50	17
	font	1700	60	60	60	6
	oka	1705	270	120	194	19
	kötés		28	28	28	1
	csomag		20	20	20	3
	oka	1710	113	102	110	9
		1715	184	34	55	91
	csomó		6	6	6	20
	csomag		15	15	15	2
	oka	1719	45	45	45	3
	font		25,7	25,7	25,7	7
	kötés	1720	9	9	9	100
	véka		1000	1000	1000	1
	oka		136	90	106	22
	csomó		9	5	6	59
	mázsa		1560	1560	1560	2
	oka	1721	120	102	114	6
		1725	68	68	68	3

VII. Ruházkodás

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
1. FELSŐRUHA — FÉRFI						
bunda	db	1720	476	476	476	1
dolmány		1662	200	200	200	1
		1695	270	270	270	2
		1705	540	540	540	1
		1715	360	360	360	1
ködmön	db	1662	400	250	323	3
		1663	320	320	320	1
		1664	320	240	293	3
		1666	200	200	200	1
		1667	200	200	200	1
		1668	200	120	140	4
		1669	220	220	220	1
		1672	260	260	260	3
		1673	260	100	216	5
		1674	240	240	240	2
		1675	320	240	280	4
		1676	240	240	240	7
		1677	240	240	240	18
		1678	240	240	240	1
		1679	240	240	240	1
		1681	252	216	241	5
		1682	684	684	684	1
		1683	400	280	340	2
		1684	560	320	410	4
		1685	400	240	320	2
1695	360	360	360	1		
1700	442	442	442	1		
1705	540	540	540	2		
1707	540	540	540	1		
köpeny	db	1677	480	444	462	2
		1685	400	400	400	1
		1705	600	360	500	3
		1715	320	320	320	1
nadrág	db	1662	80	80	80	1
		1663	280	280	280	1
		1664	120	120	120	2

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1666	100	100	100	2
		1668	67	67	67	4
		1671	780	780	780	1
		1672	80	80	80	1
		1673	100	100	100	4
		1675	100	100	100	2
		1676	80	80	80	4
		1677	240	240	240	1
		1678	720	720	720	1
		1679	720	720	720	1
		1680	720	720	720	1
		1681	720	720	720	1
		1682	144	144	144	1
		1683	160	160	160	1
		1685	200	200	200	1
		1695	120	120	120	3
		1700	600	136	225	6
		1705	540	150	243	9
(gyermeknadrág)		1720	85	85	85	2
		1725	68	54	61	2
suba	db	1725	120	68	94	4
süveg	db	1663	90	60	84	10
		1664	117	117	117	3
		1665	284	284	284	1
		1666	120	80	112	10
		1667	50	50	50	1
		1668	105	105	105	1
		1669	70	70	70	2
		1670	100	63	90	11
		1671	190	60	103	3
		1672	80	60	70	2
		1673	120	70	103	10
		1674	100	100	100	9
		1675	100	60	88	16
		1676	100	100	100	9
		1680	108	108	108	10
		1681	108	108	108	1
		1682	100	78	89	2
		1683	80	80	80	2
		1684	133	133	133	3
		1685	120	120	120	1
		1686	90	90	90	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
süveg	db	1690	60	60	60	2
		1700	170	68	124	22
		1701	68	68	68	1
		1705	120	15	93	26
		1710	272	90	142	4
		1715	111	70	107	13
		1725	102	102	102	2
		1730	300	300	300	1
		1735	54	54	54	1
		1740	68	60	67	190
		1745	90	68	89	16
		1770	132	132	132	1
		1790	150	120	145	23
szűr	db	1653	225	225	225	1
		1664	320	320	320	1
		1670	180	180	180	3
		1671	180	180	180	2
		1672	260	200	220	3
		1674	200	180	192	5
		1676	240	240	240	1
		1677	240	240	240	1
		1682	252	252	252	1
		1683	240	240	240	1
		1690	300	270	282	5
		1695	360	360	360	5
		1700	374	272	309	12
		1701	340	340	340	1
		1705	300	300	300	2
1710	238	238	238	1		
1725	204	120	176	3		
szűrcsuha	db	1664	240	240	240	2
		1666	220	220	220	3
		1667	213	213	213	2
		1668	200	200	200	1
		1671	180	180	180	1
		1673	172	172	172	1
		1675	150	108	129	2
		1676	200	200	200	1
szűrdolmány	db	1675	240	240	240	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
------------	--------------	----	---------	---------	-------	------

2. FELSŐRUHA — NŐI

daróckötő	db	1683	120	120	120	1
előkötő	db	1664	300	300	300	1
		1674	100	100	100	1
		1715	136	136	136	2
futa		1662	160	160	160	1
		1664	230	230	230	1
		1666	200	200	200	1
		1668	180	180	180	2
		1671	210	210	210	2
		1672	260	120	190	2
		1674	180	180	180	2
		1675	240	240	240	1
		1676	140	140	140	3
		1677	120	120	120	2
(selyem aljú-)			720	720	720	1
főrevaló	db	1682	72	72	72	1
		1690	120	120	120	2
		1705	210	30	120	2
istár	db	1662	120	120	120	1
kalpag	db	1663	320	320	320	1
		1674	360	360	360	2
		1681	460	460	460	4
		1705	450	450	450	1
		1720	102	102	102	1
		1730	102	102	102	1
kendő	db	1705	90	90	90	1
	selyem	1725	93	90	91	15
	dupla		120	120	120	1
	db	1730	2520	1680	2100	4
(aranyos) (duplaselyem) (selyem)	db		180	180	180	12
			114	114	114	14
		1735	204	204	204	1
		1740	136	136	136	1
		1755	240	120	180	2
		1775	360	360	360	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
keszkenő	db	1664	30	30	30	10
		1675	18	18	18	40
(selyem)	dupla db	1715	960	68	198	14
		1720	306	102	183	9
		1725	1380	90	217	21
		1730	810	272	407	8
		1735	285	120	260	9
		1740	240	136	209	8
		1750	300	272	290	14
		1765	136	136	136	2
kesztyű	pár	1662	60	60	60	1
		1675	70	70	70	10
		1676	44	44	44	10
		1677	60	60	60	2
(szattyán)		1682	216	216	216	1
		1715	374	102	306	4
		1725	102	102	102	13
kötő	db	1700	228	228	228	1
öv	db	1662	140	140	140	1
		1665	640	240	278	27
		1672	180	180	180	2
		1678	240	240	240	1
		1679	240	240	240	1
		1680	240	240	240	1
		1681	240	240	240	1
		1682	240	240	240	1
rásakötő	db	1675	720	720	720	1
		1677	270	270	270	1
		1684	320	320	320	1
		1710	303	303	303	1
kendő — sál	db	1745	990	990	990	1
selyemöv	db	1662	1360	1360	1360	2
		1663	1440	1440	1440	1
		1668	3900	1040	2380	5
		1676	2160	2160	2160	1
		1677	720	520	548	7
		1681	6720	1920	4320	2
		1683	1200	1200	1200	3

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
szoknya	db	1662	480	480	480	1
		1674	400	400	400	1
zobbon	db	1662	320	320	320	1
		1664	300	300	300	1
		1672	400	390	393	3
		1673	400	400	400	1
		1674	360	360	360	2
		1679	480	240	360	2
		1680	360	360	360	2
		1681	480	220	350	2
zsínór	vég	1677	720	720	720	1
		1680	420	420	420	1

3. LÁBBELI

bocskor	pár	1662	17	17	17	3
		1666	85	20	29	7
		1668	35	35	35	1
		1669	72	72	72	1
		1677	36	20	29	2
		1683	20	20	20	5
bőrkapca	db	1665	100	100	100	1
		1681	36	36	36	2
		1684	40	40	36	2
	pár	1715	15	15	15	12
bakancs	pár	1735	120	120	120	1
		1770	140	140	140	3
cipellő	pár	1725	150	150	150	1
cipő	pár	1666	100	100	100	1
csizma	pár	1662	390	120	185	9
		1663	480	110	236	76
		1664	450	160	221	33
		1665	640	240	278	27
		1667	275	275	275	4
		1668	400	400	400	1
		1669	220	220	220	1
		1671	216	80	182	9

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
csizma	pár	1672	300	100	226	62	
		1673	425	200	216	40	
		1674	240	220	233	3	
		1675	240	240	240	4	
		1676	330	192	231	94	
		1677	360	216	242	117	
		1678	360	180	295	4	
		1680	288	240	266	84	
		1681	360	215	240	170	
		1682	468	180	251	92	
		1683	400	200	326	53	
		1684	520	140	429	48	
			460	140	249	13	
		1685	603	200	316	79	
		1686	420	210	261	9	
		1687	180	180	180	3	
		1690	540	180	385	31	
			90	90	90	16	
		1695	510	131	217	9	
		1700	480	272	327	46	
		1705	900	210	357	137	
		1710	252	39	188	34	
		1715	540	120	237	32	
		1720	272	170	268	39	
		1725	873	194	425	9	
		1730	238	238	238	1	
		1745	340	340	340	23	
		1765	272	272	272	1	
kapca	pár	1664	18	18	18	2	
		1674	6	6	6	2	
		1675	20	20	20	20	
		1676	42	40	41	20	
		1677	40	20	37	14	
		1678	40	40	40	2	
		1682	47	25	34	14	
		1683	40	40	40	2	
		1684	40	40	40	12	
		db	1680	15	15	15	1
			1681	42	37	39	2
			1685	40	40	40	4
	1695		24	24	24	10	
	pár	1715	34	34	34	1	
		1725	68	34	38	15	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
pacsmag	pár	1671	70	70	70	4
papucs	pár	1662	160	160	160	2
		1663	160	160	160	1
		1687	180	180	180	1
		1715	34	34	34	1
saru	pár	1662	100	80	90	2
		1664	120	115	117	3
		1665	160	80	116	4
		1666	180	180	180	1
		1668	238	238	238	1
		1669	140	140	140	2
		1672	270	270	270	1
		1673	140	140	140	5
		1674	140	132	133	13
		1676	120	120	120	2
		1677	140	140	140	1
1680	100	100	100	1		
topanka		1745	136	136	136	1

4. FEHÉRNEMŰ

fehérruha (ing és alsónadrág)	pár	1705	240	240	240	2
		1710	408	136	227	3
		1720	170	138	159	3
		1725	120	102	105	6
		1735	90	90	90	3
		1740	90	90	90	39
		1745	168	168	168	1
		1755	90	48	69	2
		1760	96	96	96	1
		1765	126	126	126	1
ing (férfi)	db	1663	40	40	40	1
		1668	80	80	80	1
		1673	20	20	20	1
		1682	120	72	96	2
		1683	80	80	80	1
		1684	140	140	140	2
		1695	177	120	166	5

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1700	181	136	165	19
		1710	170	170	170	1
		1715	120	120	120	2
ingváll (női)	db	1710	180	180	180	1
lábravaló (alsónadrág)	db	1673	52	52	52	1
		1680	54	54	54	2
pendely	db	1679	100	100	100	1

5. TEXTÍLIÁK

aba	vég	1662	320	320	230	3
		1663	320	320	320	2
		1664	400	320	390	8
		1666	400	400	400	2
		1667	400	400	400	2
		1668	280	280	280	6
		1671	331	331	331	3
		1672	450	400	419	9
		1673	400	320	370	11
		1674	400	360	390	4
		1675	400	195	312	6
		1676	364	364	364	5
		1677	420	320	352	5
		1678	320	310	318	4
		1679	480	480	480	1
		1680	360	360	360	2
		1681	415	324	413	98
		1682	360	324	340	12
		sing vég	1683	20	20	20
			480	480	480	1
1684	520		420	498	11	
1685	520		360	392	5	
1686	560		560	560	6	
(barát-)		980	980	980	1	
(leány-)		1677	960	905	932	2
(takaró-)		1684	320	320	320	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
(verse-)		1671	440	440	440	1	
		1681	460	460	460	5	
(veres-)		1682	468	468	468	1	
		1684	600	600	600	1	
		1690	540	450	470	6	
		1693	480	480	480	2	
		1695	570	510	540	12	
		7696	480	480	480	1	
		1700	544	544	544	1	
		1701	442	442	442	1	
		1705	810	810	810	60	
	bála						
	vég		600	360	513	12	
	sing			42	30	37	13
	vég	1707	340	306	329	2	
sing			54	54	54	2	
vég	1710	212	157	158	59		
		1715	432	204	250	20	
(gyöngynek való							
vég)			272	272	272	3	
(kapcának)	vég	1720	170	170	170	2	
(leány takaró)	vég		646	646	646	3	
			306	300	302	3	
		1725	218	90	203	32	
(takaró)	sing		10	10	10	7	
(köpenynek			320	320	320	1	
	vég	1730	204	204	204	1	
abavászon	vég	1673	400	320	370	11	
		1674	410	410	410	1	
bársony	sing	1686	468	468	468	1	
bagazia	vég	1673	240	240	240	8	
		1674	240	240	240	2	
		1682	288	216	252	3	
bélés	db	1690	540	540	540	1	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
buljavászon	vég sing	1672	324	342	342	1
		1671	27	26	26	5
		1674	20	20	20	13
	vég sing	1676	520	520	520	1
		1678	30	30	30	26
		1682	5	5	5	75
csipke	rőf	1730	27	27	27	12
daróc	rőf	1725	18	18	18	29
dikta	sing	1720	24	24	24	4
		1721	24	24	24	3
	rőf	1770	34	34	34	9
fejtő	sing vég	1662	60	60	60	1
		1673	440	440	440	2
		1675	480	480	480	1
		1677	480	480	480	2
		(veres-)	520	480	500	8
(veres-)	sing vég	1678	480	480	480	1
		1681	396	396	396	10
		1685	180	180	180	2
		1705	60	60	60	4
		1705	390	360	378	5
		1705	390	360	378	5
granat	sing	1663	533	533	533	3
		1674	720	720	720	12
(velencei)	vég sing	1676	320	330	320	3
		1677	1068	900	984	24
(angliai, claris)	sing	1677	89	89	89	12
		1678	900	900	900	12
gyolcs	vég	1663	160	160	160	1
		1664	247	247	247	1
		1665	16	16	16	7
	sing vég	1674	240	240	240	2
		1675	325	235	325	1
	sing	1677	20	20	20	7
		1677	20	20	20	7

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
(török)	vég	1681	216	216	216	4
	sing	1682	16	16	16	2
	vég		1152	1152	1152	1
	sing	1705	36	25	28	64
gyolcs (győri)	vég		1800	360	840	3
	vég	1710	1260	1260	1260	2
	(török)		180	180	180	1
	(győri)	1719	1260	1260	1260	2
(lengyel)		1720	34	34	34	7
	rőf	1725	60	39	45	10
			30	30	30	5
		1730	34	34	34	18
		1735	34	24	32	16
(lengyel)		1740	600	600	600	7
	vég		1020	600	810	2
kamuka		1663	160	160	160	1
	vég	1664	320	320	320	1
		1683	36	36	36	10
karmazsin ing		1700	612	612	612	8
kendővászón	vég					
		1671	480	460	470	2
	vég	1673	440	440	440	2
		1675	480	480	480	1
	1676	480	480	480	1	
muhar patyolat		1665	1700	1700	1700	1
	vég	1681	36	36	36	1
letyepuri (lecsepuri)	sing					
	vég	1681	720	720	720	1
nemez		1662	40	40	40	8
	sing	1665	500	500	500	4
	vég	1666	50	50	50	4
	sing	1671	60	60	60	6
		1677	64	63	64	4
	db	1681	18	18	18	4
		1682	60	60	60	4
patyolat		1663	800	640	720	4
	vég	1664	1700	1120	3650	6
		1665	1200	1200	1200	1
		1666	2400	1410	1775	6

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1668	2275	1100	1399	8
	sing	1671	1040	1040	1040	1
		1672	260	260	260	2
			840	360	786	9
	vég	1673	480	480	480	1
		1676	1200	1080	1120	3
		1677	1200	740	994	10
(aranyos végű)	sing		360	360	360	14
	vég	1680	847	252	673	13
(janicsár)			720	720	720	3
		1681	1080	252	773	8
		1682	960	108	714	11
		1684	1200	840	960	6
	sing	1685	315	280	292	24
	vég	1693	840	840	840	1
		1700	1200	1200	1200	1
		1705	2160	2160	2160	1
		1720	3120	3120	3120	1
		1725	1800	1200	1500	2
		1745	1680	1680	1680	1
	rőf		30	30	30	10
	vég	1765	4374	4374	4374	2
perpetula	sing	1664	160	160	160	5
posztó (angliai)	sing	1674	696	696	696	20
	vég	1677	19 000	19 000	19 000	1
	sing	1678	720	720	720	6
	vég		19 000	19 000	19 000	1
(fajlandia)	vég	1677	11 520	11 520	11 520	1
(karmasin színű)	sing		380	380	380	13
	vég	1678	4320	4320	4320	1
		1681	14 820	14 820	14 820	2
(közönséges)	vég		3120	3120	3120	8
(szederjes, remek)	sing	1677	200	200	200	6
(veres)	vég		3120	3120	3120	8
		1678	3360	3120	3212	13
	db	1705	360	360	360	1
			420	420	420	1
	rőf	1740	171	150	156	156

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset		
(páduai)	vég		4200	4200	4200	1		
		rőf	1745	204	120	200	44	
		1759	225	225	225	5		
		1770	272	240	257	7		
	vég	1780	2400	2400	2400	2		
résa (francia)	sing	1683	240	240	240	31		
	rőf	1770	48	48	48	11		
karmasinselyem (nyitrai)	sing (?)	1677	480	480	480	2		
	vég	1672	480	480	480	3		
		1677	480	480	480	2		
selyem	db	1705	825	825	825	4		
	köteg		2460	2460	2460	1		
	db	1735	47	47	47	16		
(török)		1755	510	510	510	1		
törökvászon	vég	1662	200	200	200	1		
		1663	200	160	180	2		
		1664	300	300	300	1		
		1671	250	250	250	4		
		1672	267	267	267	3		
		1673	280	202	253	3		
		1674	240	240	240	2		
		1675	240	240	240	3		
		1676	240	240	240	3		
		1677	240	240	240	3		
		1679	240	240	240	1		
		1680	240	240	240	2		
		1681	216	216	216	1		
		1682	216	216	216	1		
		1683	280	240	260	2		
		1684	360	320	340	2		
		1685	400	240	293	3		
		1686	315	315	315	2		
		1690	420	420	420	1		
		1696	360	360	360	1		
		1700	11	11	11	40		
		sing		780	780	780	1	
		vég		1701	360	360	360	1
				1705	360	360	360	1
		vászon	vég	1710	180	180	180	1
				1719	240	240	240	2

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
vászon	sing	1662	13	7	10	86	
		1663	20	6	8	39	
		1664	10	10	10	62	
		1665	20	8	9	227	
		1666	20	10	14	21	
		1667	16	10	11	94	
		1670	11	9	10	47	
		1671	9	9	9	11	
		vég	1672	132	132	132	1
		sing	1673	9	7	8	72
		vég	1674	252	229	242	3
		sing	1677	18	9	11	26
			1682	15	9	12	8
			1684	26	20	22	102
			1685	20	20	20	62
			1686	40	11	16	64
		1695	13	9	11	102	
		1705	40	9	17	309	
		1707	17	17	17	10	
		1715	24	8	21	46	
		1717	12	12	12	5	
	rőf		1720	34	17	30	20
			1725	24	7	18	158
			1730	48	9	32	21
			1735	183	4	52	64
			1740	12	12	12	7
			1755	17	8	12	104
			1765	14	8	13	58
			1770	22	22	22	4
			1775	21	13	16	15
		vég	1780	360	352	356	2

6. DARABÁRU ÉS EG YÉB RUHÁZKODÁSI CIKKEK

aranyfonál	motring	1678	80	80	80	12
	cérna	1770	4	4	4	6
(selyem)			24	12	16	9
csat	db	1740	3	3	3	252
darutoll	szál	1663	88	88	88	80
		1664	45	45	45	146
		1666	20	20	20	2
		1677	40	40	40	4
fésű	db	1681	72	72	72	1
		1695	30	30	30	2
		1735	3	3	3	7

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
gomb	kötés	1770	68	68	68	2
gombostű	lat		14	14	14	1
gyöngyházastű	db	1664	480	480	480	1
kapocs	db	1671	60	60	60	1
		1677	33	33	33	3
		1684	7	7	7	1
	rúd	1770	6	6	6	6
hegyező	db	1730	7	7	7	3
pántlika	rőf	1770	8	8	8	20
sujtás	db	1715	340	340	340	1
		1765	381	381	381	2
(kocsikra)		1775	420	420	420	2
sastoll	szál	1670	50	50	50	2
		1677	50	40	48	46
		1678	50	40	47	6
zsinór	sing	1695	28	28	28	5
		1700	15	15	15	4
	vég		121	121	121	3
		1705	120	70	87	3
(szőrzsinór)			75	75	75	2
	sing	1715	6	2	2,5	67
	rőf	1720	2	2	2	36
		1730	1,5	1,5	1,5	66
zsebkendő	db	1664	50	50	50	80

VIII. Katonai eszköz, felszerelés

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
1. FEGYVEREK						
dárda	db	1745	90	90	90	6
fegyver	db	1662	976	976	976	1
karabély	db	1700	884	884	884	1
		1715	360	360	360	8
		1740	570	570	570	362
kard	db	1705	900	900	900	1
		1740	600	600	600	1
pallós	db	1705	1800	1800	1800	1
pisztoly	db	1664	400	400	400	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
puska	db	1663	100	65	83	2
		1683	520	160	340	2
		1693	240	240	240	1
		1725	428	428	428	1
puskacső	db	1700	210	210	210	1
puskakules	db	1677	710	710	710	1
puskapalack	db	1676	720	720	720	1
puskapor	font	1715	68	68	68	1
		1719	102	102	102	3
		1720	102	69	72	9
		1725	68	54	61	11
		1735	68	68	68	6
		1762	60	60	60	4
		1720	24	24	24	1
puskaportartó	db	1735	21	21	21	1
puskatok	db	1663	80	80	80	1
		1664	100	100	100	1
		1672	120	120	120	1
		1684	160	160	160	1
		1705	90	90	90	2
		1725	240	240	240	16
		1740	8	8	8	181
serét	font	1715	34	24	26	11
		1719	24	24	24	10
		1720	24	24	24	39
		1725	108	9	26	24
szablya	db	1705	720	720	720	1
		1740	360	360	360	2
szablyatársoly	db	1705	540	540	540	1
és lóding	db	1720	56	56	56	1
szablyaszíj	db	1669	18	18	18	2
töltés	kötés	1671	20	9	16	18
		1674	20	12	13	21
		1683	20	12	15	4
		1690	12	12	12	5
		1705	31	31	31	2
		1715	14	9	10	9
		1720	14	14	14	11
		1725	14	12	13	4
		1730	12	12	12	5
		1735	48	14	18	8
	kötés	12	12	12	19	
tőr	db	1682	336	336	336	3

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
2. RUHÁZAT						
csákó	db	1725	9	9	9	40
katona öltözet	pár	1740	96	90	92	142
mente	db	1682	396	396	396	1
		1715	480	480	480	1

3. EGYÉB FELSZERELÉSEK

csótár	db	1682	720	720	720	1
		1705	1200	560	820	24
		1715	620	423	541	5
	dupla db		714	714	714	2
		1720	363	180	326	5
		1730	600	374	445	7
		1755	480	480	480	1
lódíng sátor	db	1770	480	480	480	2
		1705	240	120	180	3
		1677	7680	3360	5520	2
zászlókopja	db	1681	7200	7200	7200	1
		1745	34	34	34	2
		1735	18	18	18	2

IX. Igazgatás, kultúra, szórakozás

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
1. IGAZGATÁS						
dictionárium	db	1785	300	300	300	1
kalamárisra való gallér	db	1681	20	20	20	1
kalmáris	db	1663	160	160	160	1
		1666	80	80	80	1
		1672	200	200	200	1
		1678	20	20	20	2
		1683	50	50	50	1
		1695	150	150	150	1
		1705	180	100	140	2
		1730	120	120	120	1
lajstrom	db	1681	56	46	49	3
		1695	75	75	75	2
		1700	102	102	102	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
		1725	84	74	79	2
		1765	156	156	156	2
levéltartó	db	1725	18	18	18	1
levéltáska	db	1672	160	160	160	1
nádpálca	db	1775	270	270	270	1
papír	konc	1664	64	19	35	15
		1665	24	16	21	15
		1666	20	20	20	10
		1167	20	19	19	6
		1668	24	24	24	1
		1670	20	20	20	2
		1671	20	20	20	1
		1672	20	20	20	2
		1677	20	20	20	2
		1680	20	20	20	1
		1682	20	20	20	2
		1683	20	20	20	1
	kötés		400	400	400	1
	konc	1684	20	20	20	3
		1685	40	40	40	2
	kötés	1695	630	420	510	3
	konc	1700	34	34	34	1
	kötés		600	600	600	1
	bála	1700	600	600	600	1
	konc	1705	90	21	26	44
	bála		420	300	343	7
	kötés	1710	578	578	578	1
		1715	510	476	489	3
	bála	1720	340	340	340	1
	kötés	1725	360	306	334	3
	konc		30	14	18	17
	kötés	1730	480	340	410	2
	konc		17	17	17	5
	risz		480	480	480	5
		1735	552	450	484	3
			136	136	136	1
	konc	1740	30	30	30	2
		1745	18	18	18	1
	kötés		444	360	402	2
	risz	1750	204	204	204	1
	kötés		330	330	330	1
	konc	1770	36	24	26	3
	kötés		72	72	72	1
	rizma	1780	330	330	300	3
		1785	400	304	368	5

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset	
papírnyomó pálca	db	1715	11	11	11	8	
	db	1720	38	38	38	3	
		1730	34	34	34	7	
	pár	1780	270	270	270	1	
pecsétgyűrű pecsétnyomó penicillus	db	1705	90	90	90	1	
	db	1725	90	90	90	1	
	db	1750	14	14	14	2	
		1755	14	14	14	1	
plajbász	db	1730	3	3	3	1	
		1735	27	27	27	1	
		1740	20	20	20	1	
	tucat	1750	20	20	20	1	
	selyem (kalamárisba) spanyolviasz	db	1695	36	36	36	1
rúd		1677	20	20	20	1	
		1685	80	52	64	3	
		1695	30	30	30	1	
		1700	350	18	110	4	
db		1705	150	14	82	2	
		rúd	1710	72	51	58	3
		1715	12	12	12	1	
		1715	34	12	27	3	
		1720	18	18	18	7	
		1725	18	17	17,6	9	
		1730	18	18	18	15	
		1735	24	12	19	10	
font		1740	18	14	16	2	
		1750	144	144	144	0,25	
	rúd	1750	18	18	18	1	

2. KULTURÁLIS ÉS KULTIKUS ESZKÖZÖK

énekeskönyv (egyházi)	db	1694	400	400	400	1
		1707	476	476	476	1
		1730	102	102	102	1
		1683	67 200	67 200	67 200	1
(halottas) harang	db	1685	19 600	19 600	19 600	1
		1715	1 140	1 140	1 140	1
		1728	44 040	44 040	44 040	1
hegedű	db	1639	160	160	160	1
		1726	374	374	374	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
kalendárium	db	1672	20	20	20	1
		1673	12	12	12	1
		1677	12	12	12	2
		1678	24	24	24	1
		1690	15	15	15	4
		1700	32	32	32	2
		1715	18	18	18	5
		1750	24	24	24	2
		1765	111	111	111	3
koplyafa	db	1735	30	30	30	2
könyv	db	1707	100	100	100	16
		1725	120	120	120	1
missale (velencei)	db	1728	840	840	840	1
ocular	db	1675	20	20	20	1
		1682	36	36	36	1
rituale	db	1730	150	150	150	1
síp	db	1681	1287	1287	1287	1
tömjén	oka	1715	170	170	170	1
		1726	136	136	136	3
		1742	180	180	180	1

3. SZÓRAKOZÁS ÉS LUXUS

csutóra	db	1679	120	120	120	1
		1720	30	30	30	12
		1725	24	24	24	10
		(veres dupla)	780	780	780	2
		1730	600	14	37	25
		1735	16	16	16	13
		1740	180	180	180	2
		1745	27	27	27	22
csutóra	pár	1750	36	36	36	6
	db	1755	18	15	16	15
	pár	1760	54	44	47	4
erszény	db	1675	20	20	20	2
kártya	kötés	1720	18	18	18	1
		1725	9	9	9	1
óra (ezüst)	db	1703	1620	1620	1620	1

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
pipa (rész) (paraszt) (tajték)	db	1672	440	440	440	1
			40	40	40	1
		1674	120	120	120	1
		1676	160	160	160	1
		1677	60	60	60	2
		1680	100	100	100	1
		1681	84	60	72	6
		1686	180	180	180	2
		1695	360	360	360	3
		1687	165	165	165	2
		1700	68	68	68	2
		1705	90	30	49	16
		1710	85	68	81	8
		1715	70	27	41	11
		1720	120	45	74	35
		1725	97	4	49	57
1730	105	27	40	50		
1735	102	30	61	58		
pipaszár	db	1673	60	60	60	1
		1682	36	36	36	1
		1700	128	128	128	4
		1710	34	18	20	9
		1715	34	34	34	2
			14	14	14	4
		1720	180	18	99	2
		1725	12	12	12	17
skófiúm	levél	1671	720	720	720	1
		1674	1350	1350	1350	2
		1676	900	320	706	6
		1680	960	960	960	6
		1681	960	660	687	11
		1682	886	792	868	14
virginia	db	1676	2880	2880	2880	1

X. Ingatlan

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
1. TERMŐFÖLD						
gyümölcsös mezei kert	db	1659	2000	2000	2000	1
	db	1624	1200	1200	1200	1
		1631	4000	4000	4000	1
		1639	6000	6000	6000	1
		1658	4000	4000	4000	1
		1662	7520	7520	7520	1
		1665	7500	7500	7500	1
		1681	12000	12000	12000	1
		1683	28000	28000	28000	1
		1686	14000	3040	7090	8
		1696	21000	21000	21000	2
		1710	5299	5299	5299	1
		1727	4830	4830	4830	1
		1762	20000	20000	20000	1
		1766	4320	4320	4320	1
		1767	15100	15100	15100	1
		1769	1300	1300	1300	1
		1774	30000	30000	30000	1
	1775	18000	18000	18000	1	
	1776	35000	35000	35000	1	
szőlő	(1 pászta)	1659	2400	2400	2400	1
		1661	2400	2400	2400	1
	db	1681	2400	2400	2400	1
		1686	9800	2800	6486	6
		1689	2520	2520	2520	1
	(1 pászta)	1739	3360	2520	2940	2
	(1 pászta)	1741	3300	3300	3300	1
		1759	18000	8000	18000	1
	(1 pászta)		5400	13360	4890	5
	(1 pászta)	1762	10000	6000	8000	2
	(18 út)		1400	1400	1400	1
		1764	36000	18000	27000	2
	(33 út=1 pászta)		6300	6300	6300	1
		1765	36000	36000	36000	2
	(1 pászta)		8000	8000	8000	1
	(25 út)	1766	3000	3000	3000	1
	db	1770	18000	18000	18000	1
	(66 út)	1772	12000	12000	12000	1
(84 út= 3 pászta)	1786	15120	15120	15120	1	

Megnevezés	Mértékegység	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
------------	--------------	----	---------	---------	-------	------

2. IPARI LÉTESÍTMÉNY

malom (visszaváltás)		1688	8400	8400	8400	1
-------------------------	--	------	------	------	------	---

3. MEZŐGAZDASÁGI ÉPÜLET

istálló	db	1717	2610	2610	2610	1
---------	----	------	------	------	------	---

4. LAKÓÉPÜLET

ház	db	1680	6720	6720	6720	1
		1681	2160	2160	2160	1
		1686	1960	1960	1960	1
		1687	2730	2730	2730	1
		1715	1800	884	1342	2
		1717	6120	6120	6120	1
		1720	4246	4246	4246	1
		1725	5760	5760	5760	1
		1739	12100	12100	12100	1
		1752	20000	20000	20000	1
		1759	18000	3600	108000	2
		1760	13200	11000	12100	2
		1762	6000	6000	6000	2
		1763	24000	7200	13200	3
		1764	36000	19200	24800	3
		1765	36000	19200	23400	4
1767	7200	7200	7200	1		
1769	48000	48000	48000	1		
1775	75000	42000	58500	2		

A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben

BEVEZETŐ

A hódoltsággal foglalkozó gazdaságtörténeti kutatás

„Az 1960-as évek első feléig történetírásunk egyik legelhanyagoltabb ága az ár- és bértörténetírás volt” — hívja fel a figyelmet Buza János historiográfiai vázlatában.¹ Egy árnyalattal talán súlyosabb Ránki György megállapítása: „(. . .) még változatlanul létezik az igazságtalanul egyoldalú politika-történeti érdeklődés és politika-történeti kutatás.”² Rajtuk kívül már sokan szóvá tették ezen anomáliát. Közülük itt még Szakály Ferencre érdemes hivatkoznunk, aki a korábbi magyar történetírás alapvetően közjogi beállítottságát marasztalta el.³ Ezen elgondolkodtató summázatok súlyát még növeli, hogy a legkiválóbb polgári történészeink már közel száz évvel korábban is kifogásolták a gazdaságtörténet indokolatlan elhanyagolását. „S lehet-e szó addig alapos hazai történetről, míg nemzeti gazdaságunk története nem képezi annak kiváló fejezeteit” — fogalmazta meg kérdés formájában véleményét Salamon Ferenc.⁴ Más szavakkal ugyanezt teszi másik kiváló történészünk Acsády Ignác is: „Amíg alaposan nem ismerjük tiszta valójában Magyarország gazdasági történetét, addig alig ismerhetjük tiszta valójában Magyarország politikai történetét.”⁵ Sajnos e figyelmeztetések viszonylag kevés eredménnyel jártak.

A „szemléleti okok” mellett tudomásul kell vennünk azt is, hogy „forrásaink e studiumra nézve nem voltak kedvezőek”. „A forráshiány, illetve

1 BÚZA János: Historiográfia vázlat 1867—1945 közötti ár- és bértörténetírásunkról. MTA Közl. 1977. XXVI. 1—2. sz. 187.

2 RÁNKI György: Társadalomtudományok és ismeretterjesztés (1976. okt. 20-án Szolnokon mondott beszéde.) TIT füzetek 1977. 58.

3 SZAKÁLY Ferenc: Balázs Deák gyöngyösi kereskedő üzleti könyve. Adalékok a hódoltsági terület kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVI. század végén. Agrártörténeti Szemle 1972. 357.

4 A fenti részt Buza János is idézi vázlatában. SALAMON Ferenc: Budapest története 1895. III. 88.

5 ACSÁDY Ignác: Közgazdasági állapotaink a XVI—XVII. században 1889. 5.

a töredékes forrásanyag az ár- és bértörténetírás művelését azért nehezíti különösen, mert a kutatóknak több évtizeden, illetve évszázadon át folyamatosan vezetett levéltári anyagokra — főként számadásokra — lenne szükségük.⁶ Ezt emeli ki Stefan Kazimir is: „A XVI. és a XVII. századi ártörténet kutatásához a legmegfelelőbb anyagot nálunk a szabad királyi városok számadáskönyvei nyújtják.”⁷ Márpedig „Magyarország mai területén — Sopron kivételével — a XVI. és a XVII. századbeli ár- és bértörténeti feldolgozáshoz megfelelő adatok csak nagyon szerény mennyiségben maradtak fenn.”⁸ A hódoltság területe még mostohább adottságokkal rendelkezik, mint a Habsburg—Magyarország, mivel az írásbeliség itt nagyon szűk körre korlátozódott. Az egykori feljegyzések, a levéltári együttesek sorsa e vidéken még rosszabb volt, mint az ország török által meg nem szállt területein. Az ár- és bértörténeti kutatásokra alkalmas források még esetlegesebbek mint az egykori királyi területeken.⁹

Pedig a „... XVI. és a XVII. században az árfejlődés tehát mint a gazdasági-szociális fejlődést forradalmi módon befolyásoló tényező a volt magyar királyság területén új politikai-katonai konstelláció idején megy végbe, s éppen ezért az ár- és bérfejlődés kutatása ezen a területen valószínűleg indokoltabb, mint bármelyik más országban.”¹⁰ A hódoltság területét e megállapítás alól semmiképpen sem vonhatjuk ki, hisz az ország többi részével mindig is szoros kapcsolatot tartott fenn, és az egykori Magyarország középső részét, hazánk területének nagy hányadát alkotó tájegységek számottevően kihatottak mind a felszabadító harcok alakulására, mind függetlenségi mozgalmaink sorsára, és a XVIII. században kibontakozó gazdasági fellendülésre.

Az ár- és bértörténet elhanyagolása még a viszonylag bőséges forrásanyaggal rendelkező területeken is azt eredményezte, hogy a „... gazdasági és szociális állapotokat kutató történészek a szükséges anyagokat vagy saját magának kell felkutatnia, vagy egyszerűen elkerülni az említett kérdést.”¹¹

A hódoltsági ár- és bértörténeti kutatások fontosságát a fentiekén túl indokoltá teszi az is, hogy e terület állapotára, az itt élők életkörülményeire vonatkozó történeti szakirodalmunkban elég ellentmondásos kép uralkodott hosszú időn át. Az egyik részen a hódoltsági viszonyokat sokban idealizáló,

6 BÚZA: i. m. 187.

7 KAZIMIR Stefan: Adalékok a XVI. és a XVII. századbeli árak és bérek fejlődéséhez. Történelmi Szemle 1976. évf. 1—2. szám, 168.

8 Uo. 165.

9 SZAKÁLY: i. m. 358.

10 KAZIMIR: i. m. 167—168.

11 KAZIMIR, Stefan: A XVI—XVIII. századi árviszonyok forrásanyag és felhasználásuk az agrártörténeti kutatásban. Agrártörténeti Szemle, XIII. évf. 1971. 1—2. sz. 21.

a másik oldalon az itteni terheket eltúlzó megállapításokkal szemben az eddig publikált források és feldolgozások e tekintetben nagyobb részt csak esetleges és töredékes anyagot tettek közzé, amelyek az itteni viszonyok illusztrálására feltétlen alkalmasak ugyan, de az egzakt vizsgáldás elvégzésére nem elégségesek. A szórványos közlések a torzítás veszélyét mindenképpen magukban hordják, hisz ott a kísértés, hogy a rendelkezésre álló néhány adatból általánosítsunk.

Ezzel szemben joggal hangsúlyozza Wellmann Imre, hogy „... szórványos, kiragadott adatok helyett (ez kísértett a XIX. század végén dolgozó agrártörténészek jelentős hányadánál) rendszeresen gyűjtött, a természetes összetartozás fonalán összekapcsolódó forrásanyagra épülően, ennek megfelelően valódi belső összefüggésében...” kell megjelenítenünk agrárműtunk egy-egy darabját,¹² majd hozzát teszi: „Minél több konkrét, a maga helyére illesztett tényanyagra van szükség, minél több alapos és körültekintő részlettanulmányra; nemcsak a kép teljessége: a rekonstrukció biztonsága is megkívánja ezt.”¹³

Kecskemét török-kori iratanyaga az elmúlt évszázadok során igen súlyos károkat szenvedett. Szerencsére e pusztulásokat túlélte több fontos irat-együttes. A hódoltság bértörténetének felvázolásához 1662-től folyamatosan rendelkezésünkre állanak a város adókönyvei, amelyek viszont az adózók nyilvántartásán túl sok más feljegyzést is tartalmaznak. Emellett a főbírói és a másodbírói számadások a leghasznosabb források a bérek rekonstruálása során. Külön érdemes még szólnunk a kecskeméti református egyház iratairól, amelyből több alkalommal hasznos adatokat tudtunk meríteni.¹⁴

Témánk időbeli behatárolását egyrészt a rendelkezésünkre álló írott emlékek, másrészt a török kiűzésének eseménye határozta meg. Az ár- és bértörténeti földolgozások során a szakirodalom a nagy időközök vizsgálatára törekszik. Ezen gyakorlat jogosultságához aligha férhet kétség, hisz a fő folyamatok csak így rajzolódhatnak ki pontosan. Ennek ellenére nem tartjuk indokolatlannak e negyedszázad bértörténetének külön történő felvázolását. E viszonylag rövid történelmi szakasz önálló ismertetését részben az indo-

12 WELMANN Imre: Agrártörténetünk módszereinek kérdéseiről. Agrártörténeti Szemle. 1962. 321.

13 WELMANN: i. m. 327. Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a múlt században a kiragadott adatközlés nem volt általános. E térség hódoltság kori életének máig mellőzhetetlen dokumentumait tették közkinccsé Hornyk János, Szilády Áron és Szilágyi Sándor.

14 A felhasznált levéltári anyag döntő többsége a Bács-Kiskun megyei Levéltárban található. Kecskemét város Levéltárának iratain belül leggyakrabban az alábbiakat idézzük a későbbiek során: Kecskemét város Tanácsának iratai, Közmunkaösszeírások 1633—1847 (később: K); Kecskemét város Adópénztárának iratai, adóajlstromok 1662—1848 (később: A); Kecskemét város Pénztárának iratai, számadási lajstromok 1663—1848 (később: Sz); Kecskemét város számvevőjének (másodbírájának) iratai, számadáskönyvek 1667—1848 (később: sz. k.). Ezen kívül Kecskeméti Református Egyház Levéltára, gondnoki naplók 1680-tól (később: g. n.) szolgáltak forrásul.

kolja, hogy a török kiűzése után e vidéken merőben új gazdasági és közgazgatási viszonyok alakultak ki, és egy nagyobb történelmi szakasz feldolgozása esetén is ezen évtizedeket feltétlenül külön kellett volna ismertetni. Másrészt az indokolja eljárásunkat, hogy a török hódoltság idejéből a tájegység, de részben az egész egykori hódoltsági terület ilyen jellegű forrása nagyon hézagos. A bérek részletes ismertetése során sok olyan adat közlésére sor kerül, amelyet más területeken és más tudományágakon belül is kamatoztatni lehet.

Bár nem indokolatlan gazdaságtörténetünk kutatásának elhanyagoltságáról szólnunk, mégis kellő hangsúllyal kell arra is utalnunk, hogy az utóbbi másfél évtized során több olyan feldolgozás született, amelyek elhárították a bértörténeti feldolgozás elől a legfontosabb akadályokat. Ma már rendelkezünk olyan szintű pénztörténeti feldolgozásokkal, amelyek birtokában a különféle pénzek átszámolása biztonságosan megtörténhet.¹⁵ Ugyanakkor rendelkezésünkre áll egy olyan összesítés, amely a konvenciókban és egyéb szerződésekben fellelhető naturáliák mindegyikét felöleli, azok értékének meghatározását lehetővé teszi.¹⁶

A jelen feldolgozás része egy próbálkozásnak, amely arra irányult, hogy a XVII. század végi Kecskemét gazdasági és társadalmi körülményeit a fennmaradt források által behatárolt keretek között az eddigieknél részletesebben vizsgálja. A pénztörténeti és ártörténeti feldolgozások után és alapján vált lehetővé a jelen bértörténeti feltárás. A következő lépés a város XVII. századi gazdálkodásának, majd társadalmának részletes bemutatása lehet.

A bérből és fizetésből élők a XVII. század végén

Miként Közép-Kelet-Európa csaknem egészére is, a hódoltságra még fokozottabban vonatkozik az a megállapítás, hogy a XVII. századra lényegében fejlődésképtelenné vált, és gazdasági hanyatlásnak indult. A fenti megállapítás mellé két újabb kívánkozik. Az egyik: a XVII. század második felében a nyugatra irányuló marhaexportunk az ottani depresszió miatt jelentősen csökkent.¹⁷ Ez nyilván erősen éreztette hatását a Duna—Tisza-közén is. Ehhez járult még az, hogy a marhakereskedelem lebonyolítása, hasznának lefölözése rég kikerült az itteni tőzsérek kezéből, és részben az oszt-

15 L. e kötet pénztörténeti feldolgozásait.

16 L. e kötet ártörténeti feldolgozását

17 PACH Zsigmond Pál: Közép-Kelet-Európa és a nemzetközi kereskedelem a XVI—XVIII. században. MTA FTO Közl. 1970. 266., ill. 262—263.

rák—cseh kereskedők, részben a főurak-hadvezérek monopóliumává vált. Így a század végén ismét jelentkező fellendülés, a szarvasmarha iránti kereslet nem a helyi tőzsérek és állattartók hasznát növelte.¹⁸ Bár a konjunk-túra és a dekonjunk-túra érthetően kihatott a gazdasági élet, és áttétekkel az élet minden területére, Magyarországon az életszínvonal a XVII. század-ban a XVI. század végéhez viszonyítva valószínűleg nem csökkent.¹⁹

Ez természetesen a hódoltsági területre vonatkozóan ilyen egyértelműség-gel nem mondhatjuk el. Egyrészt mert kellő források hiányában nincs elég összehasonlítási alapunk, másrészt, mert a háborúk kiújulása, a gazdasági-lag súlyosan hanyatló Török Birodalom újabb nagyarányú vállalkozása nyomán hosszabb időszakra megnőtték a hódoltság területén élők terhei, az egyébként is gyenge közbiztonság tovább romlott, az általános létbizony-talanság tovább nőtt.

Másik kiegészítésünk: ezekre az évekre is érvényes, hogy éppen a török pusztítása, a kialakult létbizonytalanság segítette a hász birtokok növekedé-sét, tette megkerülhetlenné a rideg állattartást, akadályozta egyben a magyar földesurak zavartalan feudális kizsákmányolását, a közvetlen el-nyomás gyakorlását. Bár e téren éppen a 70-es, 80-as évek során Kecskemét földesurai eredményes ellentámadásba mentek át.²⁰

A sajátos gazdasági fejlődés eredményeként a civis városok társadalm-a gyökeresen különbözött a jobbágyfalvak társadalmától. A tájegység nagy részét gazdálkodásába vonó Kecskemét népe is alapvetően az állattartásra rendezkedett be. A földművelés, a szőlő és gyümölcstermelés, a céhes ipar és a kereskedelem is az előbbinek volt alárendelve.²¹

E térség társadalmi tagolódása több tekintetben eltért a török által meg-nem szállt országrészek mezővárosainak társadalmi rétegződésétől. Kec-

18 ZIMÁNYI Vera: A magyarországi ármozgások helye az európai fejlődésben. Történelmi Szemle 1972. 3—4. szám 405.

19 ZIMÁNYI: i. m. 409., ill. ZIMÁNYI—PRICKLER: Konjunk-túra és depresszió a XVI—XVII. századi Magyarországon az ártörténet és a harmincadbevételek tanúságai alapján, kitekintéssel a XVIII. századra. Agrár-történelmi Szemle 1974. XVI. évf. 1—2. szám, 100.

Ez a megállapítás csak korlátozottan érvényes a hódoltság területére. A felszabadító háborúk hatása pontosan aligha mérhető. Kétségtelen, hogy a rendkívüli viszonyok lényegesen rosszabb körülményeket idéztek elő mint a török kiűzése előtti évtizedek állapotai.

20 HORNYIK János: Kecskemét város története, oklevéltárral. I—IV. 1860—1866. Ezen ellentétekkel be-hatóbban a II. 130—165. A magánföldesúri kizsákmányolásnak, az egyházi tized szedésének és az állami adózásnak minden korábbinál részletesebb és elmélyültebb elemzését adja SZAKÁLY Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp. 1981.

21 MAJLÁTH Jolán: Egy alföldi város kialakulása. Nagykovácsi gazdaság- és társadalomtörténete a XVIII. század elejéig. Bp. 1943. 160. MÉSZÁROS László: Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. 152—157. (In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor).

keméten a XVII. század végén is három nagy társadalmi csoporttal számolhatunk:

1. az állattenyésztők, tőzsérek, pusztabérlők
2. agrár-ipari-értelmiségi középréteg (közép- és kisbirtokos parasztok, kézművesek, szatócsok, boltosok, fuvarosok, juhosgazdák, malomtulajdonosok, vásári kupecsek, litterátusok, jegyzők, papok, deákok, iskolamesterek)
3. bérmunkások (pásztorok, szolgák, cselédek, napszámosok, házatlan zsellérek, állathajcsárok, kézműveslegények, inasok, csőszök, éjjeliőrök stb.).²²

A prekapitalista gazdálkodás és társadalom sok-sok jegyét felmutató Kecskeméten a bérből és fizetésből élők jelentős hányadot, részben itt, részben a hódoltság más területein együttesen jelentős tömeget alkottak. A bérek alakulásának feltárása révén azonban nemcsak a kizsákmányoltak életkörülményeiről alkothatunk pontosabb képet, hanem a középrétegek jelentős részének életszínvonalát is fel tudjuk villantani.

Ehhez feltétlenül szükség van még arra, hogy a bérből és fizetésből élők és az önálló gazdálkodók, kereskedők nagyságrendjét is felvázoljuk.

Az egyes rétegek számának-arányának rögzítése előtt feltétlenül utalnunk kell a lakosság egészének nagyságára a török kiűzése körüli időpontban. Bár a XVII. századi lakosság számának megállapítása a későbbi évszázadban már komoly támaszt nyújtó népességösszeírások hiányában igen körülményes és nem lehet maradéktalanul pontos, többen is kísérletet tettek arra, hogy ezen igen fontos tájékozási pontot minél elfogadhatóbban meghatározzák. Ehhez a legelfogadhatóbb alapot az adólajstromok és a különféle egyéb összeírások nyújtják. Ezek alapján Debrecen lakosságát Balogh István az 1680-as évek derekán 10—12 ezerre teszi.²³ A Kecskeméttel szomszédos Nagykőrös lélekszámát Majláth Jolán egy 1689-es összeírás alapján 3600-ra taksálja.²⁴ Városunk kiváló történésze, Hornyik János 20 ezerre becsülte Kecskemét lakóinak számát a török kiűzésének időpontjában.²⁵

Hornyik ezen megállapítását ma már nem tarthatjuk elfogadhatónak. Igaz, hogy már a XVI. századi török defterek is 4—5000 fős lakosságra utalnak, és a több mint egy évszázad alatt újabb és újabb bevándorlók is

²² MÉSZÁROS: i. m. 152—153.

²³ BALOGH István: A civisek világa (Debrecen néprajza) Gondolat, Bp. 1973. 49—50.

²⁴ MAJLÁTH: i. m. 93—95. L. még e kötetben: Nagykőrös népe és gazdálkodása az 1689-es nyilvántartások alapján.

²⁵ HORNYIK: i. m. 210, ill. 219.

növelték a város létszámát, a XVII. század végén mégsem indokolt 10 ezer főnél nagyobbra feltételezni a mezőváros lakosságát.²⁶

A civis városokon belül a cselédek, zsellérek, egyáltalán bérből és fizetésből élők számának és arányának megállapítása sem könnyebb mint a lélekszám rögzítése. Mészáros László kimutatása szerint Kecskeméten 1546-ban a török defterek 272 háztartásfő mellett 92 szolgát rögzítettek. Ez a nyilvántartásba vettek kb. egynegyedét jelentette.²⁷ Majláth Jolán Nagykőrös 1689-es összeírásában 188 adózó teljesen nincstelen, 298 azok száma, akik csak minimális vagyonnal rendelkeznek, így feltétlenül bér-munka vállalására is kényszerültek. A nincstelenek és a törpebirtokkal rendelkező adózók száma 486 volt, az egész város adózóinak csaknem 63%-a.²⁸

Azonban figyelembe kell vennünk, hogy az 1689-es állapotok távolról sem azonosan a felszabadító háborút megelőző negyed század viszonyaival, ezt az 1686 előtti évekre jellemzőnek nem vehetjük. A kecskeméti adónyilvántartás szerint pl. az 1676-os és az 1688-as vadszám, az egyik legfontosabb adózási alap a következő módon változott.²⁹ (L. az I. táblázatot.)

I. táblázat

AZ INGÓ VAGYON ALAKULÁSA 1676—1686 KÖZÖTT

Év	Adófizetők száma	Vadszám szerinti megoszlás						
		0	1—5	6—10	11—50	51—100	101—200	201—
1676	1133	163	434	128	322	38	30	18
1688	1085	342	405	151	167	13	6	1

Tehát a kuruc mozgalmak és a felszabadító háború idején a vadszámmal nem rendelkezők, a legszegényebb adófizetők száma több mint duplájára nőtt. A legkedvezőbbnek tűnő évhez viszonyítva arányuk a lakosság 14,38%-áról 31,42%-ra emelkedett. Ez az elszegényedésnek rendkívül nagy tömegre történő kiterjedését jelzi. Ugyanakkor katasztrofális lecsökkent a II vagy annál nagyobb vadszám után adózók, azaz a munkáltatók aránya. Az egy adózóra 1676-ban 21,99 vadszám, 1688-ban csak 8,27 vadszám jutott átlagban Kecskeméten. Az 1688—89-es években a szegénység és a nélkülözés e vidéken korábban még ismeretlen arányokat öltött. Így ezen

26 MÉSZÁROS—HAUSFATTER: A hódoltsági mezővárosok népességének kérdéséhez (1546—1562) k. ny. Bp. 1974. 223—225. A lakosság XVII—XVIII. század fordulóján meglévő számának felbecslését segítheti még IVÁNYOSI-Szabó Tibor: Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcból. In: Bács-Kiskun megye múltjából II.

27 MÉSZÁROS: i. m. 154.

28 MAJLÁTH: i. m. 94—95. L. még e kötet Nagykőrössel foglalkozó feldolgozását.

29 A vadszám, vagy más megfogalmazásban marhaszám az adózási alap egyik sajátos formája a civis városokban.

évek állapotát az 1686 előtti évtizedekre nem vetíthetjük ki. Ennek köszönhető, hogy Majláth Jolán Nagykőrösön a nincstelenek és a szegények olyan tömegével kénytelen számolni, amilyennel az előző évtizedekben a városok nem rendelkeztek.

Kecskemétről sajnos nem áll rendelkezésünkre a hódoltság utolsó évtizedeiből hasonló, teljesnek mondható összeírás. Maradéktalanul pontos megállapításokat, következtetéseket így nem áll módunkban a cselédek, napszámosok, zsellérek számát illetően elvégezni. Forrásaink segítségével azonban végezhetünk néhány olyan számítást, amelyek közvetve biztosítják, hogy a megközelítően pontos arányokat a lakosság rétegződésén belül meg tudjuk állapítani.

A város adózóinak száma, illetve a vadszámnak nevezett adóalapjuk szerinti megoszlásuk az alábbi módon alakult a hódoltság utolsó negyedszázadában:³⁰

II. táblázat

AZ INGÓ VAGYON ALAKULÁSA A HÓDOLTSÁG VÉGÉN

Év	Adófizetők száma	A vadszám szerinti megoszlás						
		0	1—5	6—10	11—50	51—100	101—200	201—
1662	792	177	202	85	230	50	36	12
1667	815	233	257	89	190	25	17	4
1676	1133	163	434	128	322	38	30	18
1684	1219	338	379	147	271	62	12	10
1686	1108	423	470	103	94	11	4	3

Az egyes csoportoknak az összes adózóhoz viszonyított százalékos aránya pedig a fentiek alapján a következő:

III. táblázat

AZ INGÓ VAGYON SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁSA A HÓDOLTSÁG VÉGÉN

Év	Az adózók száma	Vadszámmal rendelkezők %-os megoszlása az összlakossághoz viszonyítva						
		0	1—5	6—10	11—50	51—100	101—200	201—
1662	792	22,34	22,5	10,73	29,04	6,31	4,54	1,51
1667	815	28,6	31,5	10,9	23,3	3,0	2,0	0,4
1676	1133	14,38	38,2	11,29	28,42	3,35	2,64	1,58
1684	1219	27,72	31,09	12,05	22,23	5,08	0,98	0,82
1686	1108	38,1	42,2	9,29	8,48	0,99	0,36	0,27

30 A kimutatások a jelzett évekből származó adólajstromai alapján készültek.

Mielőtt ezen összesítések elemzéséhez kezdenénk, utalnunk kell arra, hogy az adólajstromokba, amelyek vezetésére a legnagyobb gondot fordították, és így a lakosság létszámának megállapításánál talán a legfontosabb forrásunk, a cselédek egyáltalán nem kerültek be, mert rájuk adót nem vetettek ki. Csak a felszabadító háború idején, a többirányú és különlegesen nagy adóztatások során kényszerült arra a város, hogy még a szolgákat is bevonja az adóztatásba. 1686-ban a város két adókönyvet fektetett fel. Az egyik a töröknek szedett adó nyilvántartására, a másik a német részre fizetett adó lajstroma. Ez utóbbiban 1685-ös dátummal le lehet fel egy felsorolás: „Az quantumra, az rideghek, szolgák, szolgálók mit adtanak, arról való ratio.” E számvetés 244 nevet rögzített, nőket, férfiakat vegyesen. Biztosan állíthatjuk, hogy e felsorolás a cselédek számát illetően nem lehetett teljes.

A hódoltság korábbi éveiben, amikor a minimális adóalappal rendelkezőket is rendszeresen nyilvántartásba vették, különféle adóval terhelték a város polgárait. Akik csak házzal, kerttel rendelkeztek, azok is fizették a harácsot. Külön adónemnek minősülő vadszám után csak azok adóztak, akik ezen felül is rendelkeztek vagyonnal. (L. 29. sz. jegyzet.) Ennek évről-évre történő megállapítása teszi lehetővé, hogy a lakosság vagyoni részben pedig társadalmi rétegződését fő vonásokban rögzíteni tudjuk.

A fenti táblázatokban feltüntetett vadszámmal nem rendelkezőket a csaknem nincstelenekkel vehetjük azonosnak, akik minden bizonnyal rendszeresen arra kényszerültek, hogy eladják munkaerejüket, csekély vagyonuk révén azonban megmenekültek a cselédek sorsától.

Az 1—5 vadszám után adózókat törpegazdáknak foghatjuk fel, akik esetenként ugyancsak kényszerültek bérmunka vállalására.

A 6—50 vadszám után adózókat a kis- és középbirtokos parasztok közé sorolhatjuk, akik döntő többségükben feltétlenül rendelkeztek házzal, kerttel, szőlővel. Ehhez a réteghez tartozók jelentős hányada is alkalmazott egy vagy több cselédet, az idénymunkák során napszamosokat.

Az ötvennél nagyobb vadszám alapján adózókat joggal sorolhatjuk a gazdag civisek közé, akikben belül a százon felüli vadszám után adózók néhány tucatnyi csoportja alkothatta a város tényleges irányító rétegét.

A vadszámmal nem rendelkezők, tehát rendszeresen bérmunkát vállalók száma és aránya, valamint a 11-nél nagyobb vadszámmal rendelkezők, tehát alkalmoszerűen vagy állandó jelleggel bérmunkát alkalmazók aránya, azaz a munkaerő terén a kereslet és a kínálat módosulása számottevően formálhatta a napszámber és a cseléd conventiójának alakulását. Így a későbbi elemzésekhez is hasznosnak ígérkezik az alábbi összesítés. (L. a IV. táblázatot.)

A MUNKAVÁLLALÓK ÉS A MUNKÁLTATÓK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

Év	Az adózásra nyilvántartásba vett lakosságon belül			
	Munkát vállalók		Munkáltatók	
	száma	%-os arányuk	száma	%-os arányuk
1662	177	22,34	328	41,4
1667	233	28,6	236	28,7
1676	163	14,38	408	35,99
1684	338	27,72	355	29,11
1686	423	38,1	112	10,1

Ezen statisztikai sorok arról tanúskodnak, hogy a bevándorlás és az elszegényedés következtében a nincstelének, a bérmunka vállalására kényszerülők száma kisebb ingadozástól eltekintve növekedett. A jelentős vagyonnal rendelkezők száma, tehát a bérmunkát foglalkoztatók száma — ugyancsak kisebb ingadozástól eltekintve — a hódoltság utolsó évtizedeiben erősen csökkent.

Mint láttuk, az adóajztromok nem rögzítették azok számát, akik semmiféle adóalappal nem rendelkeztek, akik létfenntartásukat csak munkajük eladásával tudták biztosítani. Ezek arányára csak későbbi összeírásokból tudunk következtetni.

1704-ből fennmaradt Kecskeméten egy töredékes összeírás, amely a Rákóczi-szabadságharc során a hadra keltek tizedenkénti névsorát tartalmazza, nagyobb részt rögzítve a társadalmi hovatartozást is.³¹ Az összeírás következetesen jelöli, hogy egy-egy családfő házatól személy szerint ki ült lóra, leggyakrabban rögzítve, hogy saját maga, fia, veje, szolgája, zsellére stb. ment katonának. Pl. az első tizedből „Nádasdi uramtul szolga három, Nemes István, Sárközi István, Besprinyi György.” „Kis Mihálytul ugyanaz fia Kis István.” „Basa Tamástul az öccse Basa Gergely.” „Pap István magatul” (azaz személyesen). Bizonyos esetekben ezek a jelölések nem teljesen egyértelműek, illetve hiányoznak. Pl.: „Totth Andrásitul Szalai Ferenc, Szászi Gergely, Kovács György, Nagy Tamás.” Tekintettel arra, hogy a négy név eltér a háztulajdonos nevéől, joggal tételezhetjük fel, hogy ezek vagy cselédek, vagy zsellérek lehettek. Azaz mindenképpen olyan felnőtt férfiak, akik állandó vagy alkalmi bérmunkát vállaltak. Ezek száma az összeírásban az egyértelműen szolgának, zsellérnek, mesterlegénynek jelzettekkel együtt 440 volt. Mivel az összeíró lapok a 18 tizedből csak 14-nél maradtak fenn, a város egészére vetítve e számot 565-öt kapunk. Joggal

31 Régi oklevelek 8. köt. 56—63.

feltételezhetjük, hogy a tavasz során katonának küldött cselédeken kívül másfél-kétszer annyian otthon maradtak. Ezek alapján a felnőtt férfi zsellérek és szolgák száma 1704-ben Kecskeméten 1400—1700 közötti lehetett. Tekintettel arra, hogy a török kiűzése előtt a város lakóinak száma valamivel kisebb, a szegénység pedig lényegesen szűkebb körű volt, a férfi cselédek és zsellérek számát 1000—1300 közöttinél sokkal nagyobbra nem indokolt becsülni.

Ez az összeírás más összevetésre is ad alkalmat. Mivel több esetben egyértelműen feltüntették, hogy egy-egy gazdától hány cseléd, szolga ment el katonának, az adókönyvben pedig ellenőrizhető, az illető hány vadszámmal rendelkezett, bizonyos arányok a megállapított vadszám és az alkalmazott cselédek száma között kétségtelenül kimutathatóak. A három szolgát lóra ültető Bodacz János 8, Börze István 24,5, Hagymási Gergely 42, Hegedűs János 85, Kovács János 38, Szántó János 16, Szívós János 31, Szívós Pál 31, Varga Ágoston 39 és Zana Gergely 31 vadszámmal rendelkezett. A három szolgát, cselédet küldők vadszámának átlaga 34,5.

Négy szolgát katonának küldő Boda Gergely 28,5, Sárközi Pál 24, Szívós János 142, Thott Gergely 13,5 vadszám után adózott 1703-ban. Vadszámuk átlaga: 52. Nagyon figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a 8. tizedbeli Kis István hat szolgája ment „kuruczságra”.³²

E számok nagyfokú szóródása is arra int, hogy a nyerhető számtani közeparányosokból ezúttal ne vonjunk le fellebbezhetetlennek tűnő következtetéseket. Azt viszont mindenképpen dokumentálhatjuk, hogy a 30—50 vadszám után adózó kecskeméti civisek az esetek többségében tartottak 6—8 bérest, cselédet.

1684-ben 99 adódó rendelkezett 30 vagy annál nagyobb vadszámmal. Ők azok, akik több cselédet is alkalmaztak. A 11—29 vadszámmal rendelkezők, számuk 256, ugyancsak tarthattak néhány szolgát. Ezek alapján nem túlzott tehát a feltételezésünk, hogy Kecskeméten a török kiűzése előtt 1000—1300 körül lehetett azon felnőtt férfiak száma, akik munkaerejük rendszeres eladására kényszerültek. Nincs támpontunk arra vonatkozóan, hogy a bér munkára kényszerülő nők és gyermekek száma, illetve a lakossághoz viszonyított aránya mekkora lehetett. A fentiek alapján joggal tételezhetjük fel, hogy ezek is jelentős tömeget alkottak.

Mindezek figyelembe vételével megállapíthatjuk, hogy Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben a bér munkát vállalók, a cselédek, zsellérek, napszámosok az összlakosság 25—30%-át alkothatták. A város cselédeinek, szolgálóinak bérével kapcsolatos megállapítások tehát a mezőváros lakosainak

32 Mivel több Kis István is előfordul a lajstromban, nem lehet tudni, hogy melyiknek a szolgálóiról van szó.

negyedét-harmadát érintik, e jelentős tömeg életkörülményeire engednek következtetni.

Sajnos még kevesebb támpontot találunk a fizetésből élők számára vonatkozóan. Ezek viszont elenyészően kis csoportot alkottak a cselédekhez és napszámosokhoz mérten.

A BÉREK LEÍRÁSA

A konvenciók bérének alakulása

A különféle munkavállalók csoportosítása jelentős számuk miatt feltétlenül szükséges. Azonban a normák meghatározása, melyek alapján a csoportosítást elvégezhetjük, távolról sem könnyű. A korabeli gyakorlatot nem lehet maradéktalanul követni, egyrészt mert nem volt mindenre kiterjedő és átgondolt rendszer, másrészt a jelen tudományos igények érhetően eltérnek az egykori szemlélettől és gyakorlattól. Ugyanakkor a korabeli nyilvántartások, ítéletalkotások teljes mellőzése sem lenne szerencsés, hisz annak megkerülése torzításokat eredményezne. Ezért olyan megoldást kell keresnünk, amelyik az egykori társadalmi értékrendet is szem előtt tartja, a jogi-formai tényezőkre tekintettel van, de nem kerül ellentétbe a marxista értékrenddel és terminológiával sem.

Forrásaink révén legeggyértelműbben azon munkavállalók bérének alakulását tudjuk leginkább követni, amelyek kötelességeit, illetve az ennek fejében megállapított konvenciót, vagy bért szerződéses formában rögzítették.

Sajnos, részben a korabeli gyakorlat, részben a források pusztulása miatt csak mindenekelőtt a város és az egyes intézmények alkalmazottaival kötött szerződések egy része maradt ránk. E szerződések vagy konvenciók levelek a XVI—XVII. század során kialakult formulák, amelyek a feladat, a munkaterület tömör meghatározásán túl a bérfeltételeket is tartalmazzák. E kétoldalú szerződéseket egyrészt a kialakult gyakorlat, másrészt az előzetes szóbeli megegyezés formálta. A konvenciók levél a fentiekén túl rendszerint tartalmazta a munkavállaló nevét, egy-egy megkülönböztetett tulajdonságát is. Ezen konvenciók levelek formulái a hódoltság területén is viszonylag korán elterjedhettek. A legkorábbiak a XVI. század végéről maradtak fenn, melyeket Hornyik alapján alább idézni is fogunk, formájukban lényegében nem változtak az egész XVII. század során. Érdemes fel-

hívni a figyelmet arra, hogy ezen szerződéseket nemcsak a mezőgazdasági cselédekkel kötötték meg. Mint látni fogjuk a prédikátorral, az iskolamesterrel, a nótáriussal lényegében éppoly konvencióos szerződést kötöttek, mint a szakáccsal, a béressel vagy a kondással.

E konvencióos levelek az esetek többségében csak egy példányban készültek el, és a munkaadónál maradtak. Utalnunk kell arra is, hogy a magánfelek között létrejött szerződéseket nem mindig rögzítették írásban. Ennek oka részben az írásbeliség korlátozottsága, részben a szóbeli szerződésnek a magyar magánjogban való elismerése volt.³³ A város folyamatosan vezetett számadásai között rögzítette a bérekre kifizetett összegeket. A református egyház pedig a gondnoki számadások között jegyezte fel a prédikátor és az iskolamester díjazását. Minden bizonnyal ezzel a gyakorlattal is magyarázható, hogy a város fizetett alkalmazottai között — legalábbis a nyilvántartások során — nem tett különbséget. Az egyik legrégebb ilyen bejegyzés az alábbi módon kezdődik a jelzett év adólajstromában: „anno 1662. Csebe Pál uram fő bíróságában az város szolgai beriről való szamtartás. Georgius Pontani condutus est ad notariam . . .” Majd következik mind a nótárius, mind a többi alkalmazott konvenciójának leírása. Egyben az sem lehetetlen, hogy a város életét irányító gazdag civisek valóban nem sok különbséget tettek a fizetett alkalmazottak mint legtöbbször vagyontalanok vagy csaknem vagyontalanok között. Ne feledjük, hogy a nagy mezővárosokban, valamint az egykori szabad királyi városokban még nem is oly régen „jöttek”-nek tekintették a nem tősgyökeres értelmiségieket is, akiket nagyon nehezen fogadtak be. A kialakult társadalmi értékítélet a hódoltság korában sem lehetett liberálisabb.

Az éves szerződéssel rendelkezőkön belül három nagy csoportot különböztethetünk meg. Az elsőbe az értelmiséghez tartozókat sorolhatjuk. Ide vehetjük a prédikátort, az iskolamestert, valamint a jegyzőt. A másik csoportba megkülönböztetett bérűk, bizonyos szakmai felkészültségük alapján a mészárosokat, a csaplárokat, és a szakácsnőket. A harmadik csoportba a cselédeket, szolgákat, pásztorokat sorolhatjuk.

Az alábbiakban célszerűnek láttuk az egyes foglalkozási ágaknak megfelelően a tipikusnak mondható konvencióos szerződéseket külön-külön is ismertetni. A fontosabb variánsokat, ismétlődő eltéréseket is rögzítjük, hogy az összehasonlításokat, utalásokat megkönnyítsük. Ugyancsak indokolt ezen esetekben a kifizetés feljegyzéseit is közölni, mivel ezek is jellemzőek lehetnek az egyes időszakokra, illetve vidékekre.

33 SÁPI Vilmos: A mezőgazdasági bémunkásság jogviszonyai Magyarországon a XVI. századtól 1848-ig. Bp. 1967. 109—110., ill. 112.

A *prédikátor* fizetésére vonatkozóan a tárgyalt negyedszázadon belül nem maradtak fenn feljegyzések. Itt mégis célszerű a XVII. századból rendelkezésre álló két konvencióos megállapodást ismertetni, és azokat elemzésünkbe bevonni. Egyrészt mert így a kép teljesebb lesz, másrészt — különösen a második — a török kiűzését követő évben keletkezett, így az előző évtizedek gyakorlatát is dokumentálhatja. A korábbi feljegyzés közlése pedig azért indokolt, mert a szerződés formájának korai kialakulásán túlmenően a tartalmi elemek állandó és változó részeit is demonstrálja, érzékelteti.

„A prédikátor fizetése. 1600. Pinkösdben Prédikátor uramat Buzás Mihály Fogatta meg Biró Uram Varga Ferenc: (. . .) Szegődése ez: kész pénz fr. 70, 2 verő Ártány, száz fü kapiszta, 12 fertály buza, 2 f. köles. Az mestörnek ételének viseli gondját ü kegyelme ezön szegötségre.”³⁴

A másik szerződés 1687. augusztus 2-án kelt.

„Tiszteletes Lenti Uramnak az melyekkel tartozunk . . . 1. 100 fo(rint), 2. 27 fertály búza, 3. 200 font hús, 4. 2 sertés, 5. 100 pint bor, 6. 1 karika fa bor, 7. 50 font faggyú, 8. 8 pint vaj, 9. 2 só, 10. tartozik biró uram 100 fü kaposztával a város hazatul.”³⁵

A két szerződés alapján a legszembetűnőbb változás az, hogy az első esetben a prédikátort a város szerződtette, illetve díjazta, míg a második esetben a református egyház vállalta az anyagiakat a minimális kiadást jelentő 100 fő kapiszta kivételével.

A XVII. század végére a kilenc évtizeddel korábbihoz viszonyítva bővült a naturáliák köre. Ennek pontos változásait Kecskemét forrásaiban nyomon követni nem tudjuk. Valószínűnek tarthatjuk, hogy a hódoltság utolsó negyedszázadában fő vonásokban ez utóbbi szolgáltatás ismétlődött meg évről-évre.

„Az *iskolamester*, azaz a tanító fizetésének feljegyzésével kapcsolatosan csaknem ugyanazt ismételhettünk, amit a prédikátor díjazásáról mondtunk. Kivétel csak az, hogy Hornyik János révén nemcsak 1600-ból, hanem 1599-ből, 1601-ből és 1602-ből is van rávonatkozó adatunk.

Az 1599-es szerződés szövege az alábbi: „Az Mestör György Deákat fogattuk meg várasul sz. Dömötör nap után való csütörtökön fr. 32, 3 f(ertály) buza és egy verő Ártány, maga viseli asztalának ételének gongyát”. A következő három feljegyzés fél-fél évre vonatkozott. Lényegi eltérést a fenti formulától és tartalomtól nem mutat. Az 1602-es megegyezésben az azonos készpénz fizetés mellett 6 fertály buza, 1 fertály köles és fél fertály

³⁴ HORNYIK: i. m. II. 73.

³⁵ RE g. n. 1687.

lenmag juttatását garantálja. A megnövekedett gabonaneművel szemben viszont nem biztosítja a „verő ártányt”.³⁶

Az 1687-ből fennmaradt szerződés az alábbiakat tartalmazza: 1. 100 forint, 2. 5 fertály buza, 3. 1 sertés, 4. 100 font hus, 5. 25 font faggyú, 6. 1 font bors, 7. 1 flo saphrany, 8. 1 só, 9. 50 fő káposzta (a városházától).³⁷

Lényegesen bővebb feljegyzéseink vannak a város *jegyzőinek* konvenciójáról. A legelső 1600-ból, amikor Halasi János főjegyző díjazását az alábbi módon rögzítették: „Engömet fogadott meg ü kegyelmök városul: kész pénz fr. 25, 1 ruha, 6 f(ertály) buza, saru, cipellős”, míg az aljegyző az alábbiakat kapta: „Mathé Deák uramnak adnak kész pénz fr. 16, lábabeli saru, cipellős”.³⁸

A hódoltság utolsó negyedszázadának csaknem minden évéből maradt fenn feljegyzés a *notárius* díjazásáról. Mivel itt számottevő változás tapasztalható különösen a naturáliák területén, érdemes három, a fejlődést leginkább érzékeltető számvetést közölnünk.

1662. „Georgius Pontani conductus est ad notárium in fl. 20. Pro vestitu tall(ér) 10, egy végh gyolcs, egy végh török vászon, buza fertály 5, solvimus, july 3. Attunk neki tall. 10 b(or) h(asznából), item tall. 2 b. h., item tall. 10 b. h., item tall. 3 karmasin arra, contentus est totaliter.”³⁹

1671. „Gábor deáknak esztendőre számszerint valo fizetése tall. 30., egy végh aba, egy török vászony, három szekér fa, egy vég felföldi gyolcs tall. 3, nyolc fertal buza, nadragh 3 talléros, egy teveször eoue, marhatartása az városén, egy kő sója. Solutio: attam tall. 20, item Fl. 4, d(énár) 40, fűgét, malosa szőlőt és bulja vásznat . . . tall. 1, item attam tall. 9, török vászonra tall. 1, felföldi gyolcsra tall. 3, nadrágra tall. 3, az eouért tall. 1 1/2, egy sójáért tall. 1/2, Totum.”

1683. „Az szolgák béri. János deák conventioja kész pénz tall. 15, ruhájára tall. 6, nadraghval és egyéb sinor ezközbeli szerszámja tall. 3, egy végh gyolcs, egy végh török vászon, egy vég aba, egy talléros sinor öv, 50 fő kapiszta, 1 kő só, 1 artany, 2 gömölye, 2 sajt, buza 5 fertaly, 2 szekér fa, solutio adó szedő ur(am adott) egy paplanra gar(as) 16, béllésre gar. 5,

36 HORNYIK: i. m. II. 74—75.

37 RE g. n. 1687.

38 HORNYIK: i. m. II. 75.

39 A konvenciókat a jelzett évek adóújstromaiban találhatjuk. Tekintettel arra, hogy a város adminisztrációja ezekben az években még különösebben nem differenciálódott, ismételen tapasztalhatjuk azt, hogy az egyes lajstromokat, feljegyzéseket többen is vezették, több célra is használták. Közülük nem egy szinte „városkönyvnek” is tekinthető a bejegyzések sokszínűsége és gazdagsága alapján. Ezek az adókönyvek többségükben nincsenek paginálva, így erre hivatkozni nem tudunk. A tájékozódás bennük mégis viszonylag könnyű, mivel az egyes témakörök legtöbbször jól elkülönülnek egymástól.

nadra gar. 6 1/2, Janos deaknak 1 vég karasiat gar. 8, szalonnát tall. 4, gar. 1, adóbul tall. 15, contentus totum.”⁴⁰

A *mészárosok* konvenciójára sajnos kevés évből van adatunk. 1662 és 1663-ban két mészárost is felfogadtak. Bérük mindenekelőtt a készpénzben tért el jelentősen egymástól. Járfás Miklósnak 19 tallért, Mészáros Jánosnak pedig 14 tallért fizettek. Az alábbiakban az 1665-ös egyezséget közöljük: „Mészáros Járfás János béri tall. 20, 3 fertaly buza, 3 bokor csizma, az egyik kordovány, egy só, egy vég török uaszon, két labra valo, aba, nadragh, dolmány, száz font hus.”

Jóval bővebb adatsorokkal rendelkezünk a *csaplárok* bérének alakulására. A hatvanas évek adatai alapján arra következtethetünk, hogy csaplárnak is minden évben két személyt alkalmaztak. Ezek bére azonban szinte tökéletesen megegyezett. Az 1662 és 1678 közötti évekből származó szerződések szövegén belül is alig van eltérés. Tehát csaknem „szabványnak” mondhatjuk az alábbi: 1662. „Körös Jánost csaplárságra fogadtuk in f. 25. egy végh aba, megh attuk, egy végh gyolcs, megh attuk, egy végh török vászon, megh attuk, 4 fertaly buza, megh attuk, 2 pár csizma, megh attuk. Attunk neki tall. 6 b(or) h(asznából) item tall. 2 b. h., item tall. 2 b. h., item egy fetaly buzat, item tall. 2 b. h., totum”.

A nyilvántartásokban is a mészárosokat és a csaplárosokat követően, a többi cselédet megelőzve rögzítették a *szakácsnők* szerződését. Kecskeméten, de a hódoltság más jelentősebb mezővárosaiban is alkalmazott állandó jelleggel szakácsnót a tanács. Ezt a szervezett vendéglátás hiánya is indokolta. A városban gyakran megforduló török, esetenként magyar tisztségviselők, katonák étellel, itallal való ellátása, jószándékuk megnyerésének egyik legfőbb eszköze volt. Számadáskönyveinkben évenként oldalakra terjed a legtöbbször hivatalan „vendégek” számára felszolgált borról készített feljegyzés. Még bővebben és gyakrabban találkozunk a konyhára vásárolt élelmiszerekkel és különféle konyhai felszerelésekkel az elszámolásokban. E szakácsok másrészt a városi tanácstagok étvágyának csökkentéséről is gondoskodtak, miként elvégezheték számukra azon nem csekély mennyiségű bornak a felszolgálását is, melyet a borbíró számadása évenként pontosan feltüntet.

Szakácsnőkkel kötött szerződés csaknem valamennyi évből maradt fenn. Szövegük minden más foglalkozást úzókonvenciójánál változatosabb. Nem található közöttük két pontosan egyforma. A készpénzben fizetett összeg is

40 A kurucmozgalom kibontakozása során, majd a törökellenes felszabadító háború alatt a létfenntartási költségek ugrásszerűen megnöttek. A korábbi fizetség egyre szűkebben fedezhette a mindennapi kiadásokat. Nyilván ennek köszönhető, hogy a saját konvenciójuk szövegét is rögzítve egy-egy kitéllettel megtoldották azt: „Az többi baltafok. Katona adta szedte” 1860., „Az többi török balta” 1681.

annak alapján módosul, hogy a különféle ruházati cikkek közül melyet, hányat alkudott ki a munkavállaló. Bár néprajzi szempontból is igen érdekes lehet csaknem minden egyes szerződés, valamennyi közlésétől el kell tekintenünk és csak a legtipikusabbnak látszók közül ismertetünk egyet teljes egészében.

1675. „Szana Mihályné szakács asszony béri tall. 14. Egy rasa kurdi belés, sinor, egy roka bőr, szederjes fejtű szoknya, két sing fejtű, egy vég török vaszon, ket par csizma kordovan, ket ümegh vál, három főre valo, két futa, egyik selyem alyu, másik köz(önséges). Solutio: rására tall. 3, item f. 4 d. 80, item egy pár csizma tall. 1, két futa megh, vagyon adva, ittem f. 3, d. 25, fejtőre attunk tall. 2, bagariara, posztora d. 60, valra valo barsonyra 2, futaért tall. 1.”

Ez a felsorolás lényegesen gazdagabb mint a Hornyik által 1600-ból közölt legrégebb hasonló szerződés.⁴¹ A felsoroltakon kívül még az alábbi ruhafélések, öltözködési kellékek, ruhaanyagok tűnnek fel a szerződések szövegében: perpetula szoknya, zobbony, szederjes zobbony, saru, gyoles, patyolat, muhar mente, öv, bagaria szoknya, előkötő, szederjes rása kötő, fekete bársony, szoknyának való fajlandis, ingnek való buljavászon, kürdi-nek való szederjes rása, zöld bársony, fakó kötő, fekete rása kötő, fekete rása kürdi bélésével, fekete bagaria szoknya, muhar vállra való.

E nem csekély variációs lehetőséget biztosító felsorolás jelzi, hogy a város vezetői nem jártak el mereven, az egymást elég gyakran váltó szakács-asszonyok igényeit figyelembe vették.

A szakácsasszonyok konvenciójában feltüntetett ruházattal annál is inkább érdemes volt részletesebben foglalkozni, mivel a történelmi és a néprajzi szakirodalom egyaránt hangsúlyozza, hogy a cifra öltözködés, a színes ruházkodás a hódoltság területén tilos volt. Ezek a lényegében csaknem cseléd számba menő alkalmazottak, bár viszonylag magas bért kaptak a város alkalmazottjainak többségéhez képest, semmiképpen sem tartozhattak a civis társadalom felső rétegéhez. Ha az ő ruházatuk ilyen változatos és színes, elképzelhető, hogy milyen lehetett a tőzsérek lányainak, asszonyainak öltözéke.⁴² Ezek szerint a tilalmak kevés eredménnyel járhattak.

41 HORNYIK: i. m. II. 75—76.

42 Ezt emeli ki SZAKÁLY F. is: Balázs Deák . . . 362. Ezzel szemben GÁBORJÁN Alice: Magyar népviseletek Bp. Corvina é. n. a cifrázkodás elleni harcot, a város vezetőinek szigorúságát hangsúlyozza.

A ködmönnel kapcsolatosan a szakirodalomban fellelhető megállapítások bizonyos korrekciójára van szükség. GÁBORJÁN Alice idézett munkájában (22. old.) az alábbiakat írja: „A paraszti ködmönnel kapcsolatos első adat 1698-ból való, amikor is Kecskemét városa pálcabüntetésre ítélte cifra ködmönéért egy juhászt (. . .) A büntetés

Ezen évtizedekből maradt fenn egy férfi szakáccsal kötött szerződés is. 1682-ben a református egyház gondnoka kötötte meg vele az alábbi egyezséget. „Gergöly deakot fogadtuk megh szakatsnak tíz tallérban, két par kordovan csizma, két vehg török vászon, egy vehg fejer aba. Az két vehg török vászonért fizettünk neki tizenkét garast. Ismert egy darócz elő ruhát vet-tünk neki két garason. Ismet egy vég abaért fizettünk Gergelynek tíz ga-rast.”

A fizetett alkalmazottak másik nagy csoportját a szolgák, cselédek al-kották. Közöttük valamiféle hierarchiát fellelni, miként ez elég kitapintható módon a nagybirtokokon kialakult, nem lehet. Ezért alcsoportok mestersé-ges jelölésétől eltekintünk. A sorrendiségben is mindössze azt érzékeltetjük, hogy a munkájukat elsődlegesen városi környezetben végzők kerültek előbb-re. Bár itt sem lehetett egyértelműen eljárni, hisz a lovászok munkájuk je-jelentős hányadát minden bizonnyal a városban végezték, főként télen. Mégis az állattartással, állatgondozással foglalkozók között célszerű róluk szólni.

A szerződések között a 70-es évek derekától, évenként — egy-egy kiha-gyással — találkozunk a *tyúszedő deák* konvenciók levelével. A deák titulus ellenére hivatalsegédnek, az adó és dézsma szedő mellett kisegítő munkát végzőnek kell tekintenünk, miként a legelső szerződés szövege is jelzi ezt. A deák szó legfeljebb korára és bizonyos fokú iskolázottságára utalhat. 1674. „Nogradi Ferenczet desma, vaj, tyuk szedő deaknak in tall. 4. Egész ruha. Csertő adott darabant pénzből tall. 4. Dolmány nadrag adó pénzből. Con-tentus.”

A következő szerződések szövege alig tér el ettől. A készpénz összege va-lamelyest nő, 12, majd 1681-ben 15 forintot kap. 1676-ban két fertály bu-zával toldják meg convencióját. 1678-ban és 1679-ben 5 fertály, 1680-ban négy fertály buzát kapott. Az 1681-ben járandóságai között ez a fontos té-tel már egyáltalán nem szerepel. Igaz el is szökött. Ezen utóbbi megjegyzés, kitétel is azt igazolja, hogy a cselédek közé számították.

Hasonló jellegű tevékenységet folytathatott az alábbi feltételeket vállaló személy is. 1681: „Somodi István adószedő úr kajmekányának béri. Jó attuk meg Sz. Demeter naptul fogvást Sz. Gergely napjágh. Buza 1 fertály, nad-

---

élességéből és szigorúságából arra következtethetünk, hogy valószínűleg ebben az időben kezdtek a pásztorok díszített ködmönben járni.”

Valójában a ködmönre már 1662-től, a legrégebb adóajstromból van nem is egy feljegyzésünk. Szabó Mihály primárius és Papp Máté lovász konvenciójában kötik ki feltételként a ködmönt. A következő években is gyakran találkozunk vele. Így biztos, hogy már jóval korábban ismertté és kedveltté vált ezen ruhadarab. A konvencióban kapott öltözék természetesen nem lehetett különösebben ékes. Az itt idézett szerződés is érzékelteti, hogy nem ki-zárólag pásztorok és lovászok hordták e felsőruhát.

rág 1, törökvászon 1 vég, csizma n.o. 1.” (Kajmekán török eredetű szó, jelentése: helytartó, helyettes.)

A város egyik nem jelentéktelen bevételi forrása volt a pálinka értékesítése. Az „égettbör” a különféle ajándékok között is gyakran fellelhető. Ezért volt célszerű a város számára egy önálló pálinkafőző működtetése is, bár ennek folyamatosságát forrásaink alapján már nem tudjuk dokumentálni. A pálinkafőző alkalmazását a 70-es évek elején keletkezett három szerződés igazolja, melyek közül az elsőt idézzük a kifizetéssel együtt. Ezen utóbbi részt azért is érdemes idézni, bár lényegesen bővebb mint maga a szerződés szövege, mert az „egész ruha” formula részletes feloldását, magyarázatát adja, így a későbbiek folyamán a hasonló kitételek tartalmát pontosabban tudjuk érzékeltetni.

1671. „Égetborégető béri f. 12., egész ruha, Solutio: attam egy dolmánt, egy ködment, egy nadrágot, egy csizmát, egy inget, gatyát, item f. 1, item d. 40, item d. 60, item egy inget és lábbelinek való vásznat, esmét béribé f. 10, egy süvegért d. 80, egy csizmájért d. 80.”⁴³

A következő években már személy szerint is említik a munkavállalót: „söprű főző Kőszegi János” néven. 1672-ben convenciója két fertály búzával növekedett, de a következő évben már ez a tétel nem szerepel szerződésében, tehát a gabona csak kivételesen alkotta a convenció részét.

Az 1670-es évek derekától több alkalommal maradt fenn *konyhai kiségitőnek, szolgálónak* szerződése. Ezekben hol kisebbik szakácsasszonynak, hol szolgálónak nevezik, illetve néhány alkalommal csak a név és a szerződés szövege alapján dönthető el, hogy milyen cselédről van szó.

A szerződés tartalma ezúttal is igen eltérő évenként. Közös, hogy egy kivételtől eltekintve készpénz fizetésére nem került sor. Legtipikusabbnak talán az 1686-ból származó szerződés tekinthető. „Csompo Panna convencioja enyi. Egy bagaria szoknya, rása válra, egy kisniczer kürdi belessel, imegh váll 2, főre való 2, csizma 2, futa 1.” Több pontjában eltér az 1676-ból való convenció szövege: „Az szakács asszony szolgálójának béri: egy fejtü szoknya, rasa valra, 1 talléros zobon, 1 füre való patyolat, 1 vaszon ellőkötő, 2 pár szegedi cselebi csizma.” A fentiekén kívül feltűnik még egy-egy olyan anyag, ruhadarab, amilyen a szakácsasszonyok szerződéseiben is szerepelt.

Élelemről a convencióban — érthető módon — sem itt, sem a szakácsasszonyoknál nem esett szó.

Ugyancsak városban, pontosabban a városházánál alkalmazott cseléd a *házi szolgáló*. Kisebb kihagyásokkal az egész negyedszázadon át találkozunk szerződésével. A hetvenes évek derekától az esetek többségében Tolvaj Fe-

43 A. 1671.

renc látta el ezt a munkát. Így érthető is, hogy fizettségében lényegi változás nem történt.

A szerződések és az elszámolások közül az 1684. évit célszerű idézni, mivel egyrészt a legrészletesebb, másrészt érzékelteti, hogy a török kiűzése előtt közvetlenül milyen áron szerezték be, illetve váltották meg az egyes natúrliákat.

„Tolvaj Ferencz béri. Kész pénz flo 16, dolmány, aba, nadrág aba, ködmön nro 1 buza 4 fer(tály), saru 3, r. fejelés 1, török vászon 1 végh, két gatyá.

Adtam neki 2 csizmát gar(as) 10, item 5 garast felesége csizmájára, item béribbe tall. 3, de pecunia totum, ködmönre gar. 9, 1 végh török vászon gar. 9, item 1 csizmát tall. 1/2, 1 fejelés gar. 3, számadás után buzájáért adtam neki tall. 8, egy csizmát gar. 3.”

Ettől a fizettségtől számottevően eltér a 60-as évek elején biztosított járandóság. Farkas János 1663-ban csak 10 forintot kapott, az egész ruha, nadrág, két ing és gatyá mellett egy új saru és fejelés, valamint egy fertály buza szerepel.

A konvenciók szerződéssel rendelkezők között csaknem külön csoportot képeznek itt is a mezőgazdasági cselédek. Ezek között, mivel hasonló foglalkozású több is akadt, kialakulhatott egyfajta hierarchia. A pásztorok között ez nyilvánvalóan jelentős hagyománnyal rendelkezett.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy e cselédek is az elszegődés révén jóval erősebb függésbe kerültek mint a jobbágyok feudális függése. Ők szolgálatuk idejére kénytelenek voltak lemondani bizonyos személyi jogokról is.⁴⁴ Ez megbecsülésükben, bérükben is feltétlenül tükröződött.

Nemcsak e város szolgálói, hanem a mezőgazdasági cselédek között általában a legjelentősebb hányadot, az ún. derékhadat a béresek, kocsisok, lovászok alkották. Munkaerejük kihasználtsága tekintetében a mezőgazdasági bér munkásság talán legkiszákmányoltabb része lehetett a civis városban is.⁴⁵ A szerződésekben az elnevezést tekintve primáriust, bérest, lovászt és csikóst különböztethetünk meg.

A *primarius* elnevezés, amely csak néhány esetben lelhető fel, a cselédek közötti már jelzett rétegződésre utal. Bár éppen ez az esetlegesség is mutatja, hogy olyan hierarchiáról itt nem szólhatunk, amilyen a főúri birtokokon főként a XVIII. században vált általánossá. Az első lovász, első béres készpénz fizetése harmadával magasabb volt mint cselédtársaié.

1662. „Szabó Mihály primariusnak béri tall. 10. Egy vég aba, egy ködmön, egy végh török vászon, két fertály buza.”

⁴⁴ SÁPI: i. m. 37.

⁴⁵ Uo. 51.

Ugyanez a Szabó Mihály a következő években is több alkalommal szegődött a városhoz. Ezen alkalmakkor viszont semmi megkülönböztető jelzót nem kapott, sőt készpénzben meghatározott bére is csökken: 1666-ban 12 forint, 1672-ben is még csak 13, 1674-ben pedig 14 forint. Nyilván „feladatköre” presztízse is ennek megfelelően változott.

A béreseket és a lovászokat szerződéseik alapján igen nehéz megkülönböztetni. Ez nyilvánvalóan annak következménye, hogy munkaterületük és munkakörülményeik sem tértek el érdemben egymástól. A többi cselédttől való különválasztást mindenekelőtt az teszi lehetővé, hogy esetenként egyértelműen utalnak tevékenységükre. Péter lovász minden bizonnyal azonos azzal a Nagy Péterrel, aki több más évben is elszegődött a városhoz, kinek neve mellé szükségtelennek érezték kitenni a megkülönböztető értelmezőt. Kis Mihály lovász, Balas János lovász, Kozári István béres esetében ugyanezt mondhatjuk el.

E béresek, lovászok szerződésének tartalma évről évre csaknem teljesen megegyezik: fizetségük 12, majd a 70-es évek derekától 15 forint készpénz és egy egész ruha. Ritka kivételnek számít 1682-ből származó feljegyzés részletessége, amelyből megtudjuk, hogy „Koncz Lőrinczet fogadtuk esztendőig béresnek in fl. 16, egész ruha, 4 saru, egyik fejelés. De mivel rossz volt, szolgált 3 holnapigh.”

Külön kell említést tennünk a város *csikósáról*, annál is inkább, mivel maga a város is rendelkezett önálló ménessel, ahol a lovászok egy részét is alkalmazhatták. Igaz, hogy csak a nyolcvanas évek elején történik négy évben róla említés, de e vidéken elég elterjedt foglalatosság volt a lótenyésztés, és bérük alapján sok tucat társuk körülményeire következtethetünk. Az első feltűnő jelenség a csikós esetében az, hogy család- és személynevét egyetlen alkalommal sem említik, pedig más cseléddel kapcsolatosan az esetek döntő többségében ezt megteszik. Az 1681-es egyezés szövege: „Csikós beri flo 10, ruha egész. Két sing lábravalót adtam neki. Item flo 12, ködmenre gar. 6.” A következő években a készpénz összege 12, majd 14 forintra nőtt, a naturália lényegében nem változott.

E vidéken a *juhászat* igen nagy múltra tekint vissza. Már az 1546-ban a defterek 16 birkás gazdát vettek nyilvántartásba, akik 3756 juhot tartottak, pásztoraik száma 11 volt, és rajtuk kívül 13 családtag segédkezett gondozásuknál. 1562-ben a juhos gazdák száma 41-re, juhaik száma pedig 10 693-ra nőtt. A 29 alkalmazott pásztor mellett 44 családtag működött közre.⁴⁶ A XVII. század első kétharmadára nincs ilyen irányú adatunk. De 1662-től a dézsmabárányok nyilvántartása alapján tudunk meglehetősen pon-

46 MÉSZÁROS: i. m. 86–88.

tossággal következtetni mind a juhos gazdák számára, mind a tulajdonukban levő juhok mennyiségére. Az alábbi összesítésünk során öt évből gyűjtöttük ezen összeírások adatait. Ezzel párhuzamosan öt csoportra osztottuk a dézsmabarányt beszolgáltató gazdákat, hogy a vagyoni rétegződést, illetve a felszabadító háború éveiben a juhállomány csökkenését egyaránt érzékeltetni tudjuk. (L. az V. táblázatot.)

V. táblázat

A DÉZSMABÁRÁNYOK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA KECSKEMÉTEN A HÓDOLTSÁG UTOLSÓ ÉVTIZEDEIBEN⁴⁷

Év	barányt adtak					Összesen	Gazdák száma
	1—5	6—10	11—20	21—50	51—		
1662	6	9	9	5	1	449	30
1667	8	5	4	4	—	326	21
1678	52	22	11	9	1	829	95
1680	65	13	12	6	—	693	96
1685	55	10	4	—	—	223	69

Bizonyosra vehetjük, hogy legalább a tíznél több dézsmabarányt beszolgáltatására kötelezett gazdák többsége idegen munkaerőt is alkalmazott. Nem szólva arról, hogy kisebb juhállománnyal rendelkezők tucatjai maguk, illetve családtagjaik közel olyan körülmények között éltek és dolgoztak, mint a szegődött juhászok. Tehát számottevő társadalmi csoport életfeltételeire utal a város szolgálatában álló nyájjuhászok, fejőjuhászok, sajtnyomók, kospásztorok, isztrongahajtók, bére és a számukra biztosított egyéb juttatás.

Kecksemét város tanácsa évszázadokon át széleskörű önálló gazdálkodást folytatott.⁴⁸ Ennek volt része a juhászat is. Méretének érzékeltetésére két adatot idézünk, amely egyben utal a hasonló nagyságrendű nyájak sajátos összetételére is. 1663-ban „Szent Dömötör napkor az város juhait megh számlálván es megh billegezven, az örege volt 293 (. . .). Az baranyok melyeket bellegh ala vetöttünk, 52. Mindenestül 345.

Azután hajtottunk oda 15 öreg kost, öt kos baranyt.

Die 1. Novembris olvastunk Janos nevű juhász eleiben mindenestül bárányok és juhokkal 363 johott.” A másik feljegyzés 1668. május 26-án kelt:

⁴⁷ A kimutatás a jelzett évek adóajstromaiban fellelhető bejegyzések alapján készült

⁴⁸ Ennek részletes feltárására még senki sem vállalkozott. Az önálló gazdálkodás tényére a forrásokon túl sokszor utal Hornyik is munkáiban. A város önálló ménest is tartott fenn kisebb megszakításokkal. Erre vonatkozóan l. RUSVAY Kálmán: Kecksemét város ménese. In: Bács-Kiskun megye múltjából I. 53—80.

„Deák Pál uram bíróságában nyírásakor olvastunk Lukács Juhász eleibe 434 juhokat. Item bárányokat 155.⁴⁹

A juhászat, ez az ősi foglalkozás az egyik legjövödelmezőbb, de egyben a legösszetettebb ismereteket és készséget is igénylő pásztorkodási forma. Ennek köszönhető, hogy a fennmaradt szerződések is több speciális munkakört tartalmaznak.

A *nyájjuhászt* az esetek többségében egész évre fogadta fel a város. Konvenciója részben készpénzből állott, a 70-es évek derekától viszont általában bárányt kapott (kért) helyette, részben a szokásos egész ruhát biztosították számára. Ettől azonban elég gyakran eltértek. 1662-ben „Nyajj juhásznak Fejes Maténak béri tall. 10 (azaz 16 forint), egész ruha, 3 fertály buza, két bárány, egy végh török vászon.” Vak Istók pl., aki 1672-től 13 éven át ismételten elszegődött a városhoz, 1672-ben lényegesen kedvezőbb feltételeket tudott maga számára kialkudni. „Vak Istók juhász béri esztendeigh f. 18. Egész ruha és másfél száz juh telettetése.”

Ugyancsak szinte folyamatosan nyomon követhető a *fejős juhász* rendszeres alkalmazása. Somodi István 1665-től 1685-ig csaknem megszakítás nélkül a város szolgálai között található. Az esetek többségében egyértelműen fejős juhásznak titulálják, de előfordul, hogy csak nevét rögzítik, munkaterületét nem. Valószínűnek látszik, hogy e minőségben szolgált végig. Az ő konvenciója is sajátos bővülést mutat az évek során. 1665-ben, amikor első esetben jelenik meg a város szolgálai között feltételei az alábbiak voltak: „fl. 12, egész ruha, 2 saru, 2 ümegh s gatya, 1 fertály buza.” 1680-ban azonban már „Somodi István béri flo 16, 3 fertály buza, 1 szekér fa, 1 saru, ruha.” Nem felesleges megemlíteni, hogy a következő évben, amikor konvenciója ugyanez volt, elszökött. Az ezt követő évek során azonban ismét kötöttek vele szerződést azonos, sőt kedvezőbb feltételekkel.

A juhtenyésztés sajátosságaiból adódik, hogy az év meghatározott időszakára (szent György naptól szent Demeter napjáig, azaz április 24-től október 26-ig) a juhászok munkája megnőtt. Ezekben a hónapokban csak megfelelő segítséggel tudták feladatukat ellátni. Az esetek nagyobb részében nyomát találjuk annak, hogy ezen időszakra a város még egy fejős juhászt alkalmazott. A díjazásra tipikus példaként az 1677-ből való szerződést idézhetjük: „Tok István fejős juhásznak Szent Demeter napigh valo béri flo 10, fél ruha.”

Ugyancsak idény jellegű tevékenység volt az *elletős pásztorok* munkája. 1871-ben Fejes Máténak 4 forintot fizettek e tevékenységéért. Ő vállalt más években egy másik, ugyancsak idény jellegűnek nevezhető munkát. 1674-

ben pl.: „Fejes Matenak *kosok őrzésért* n. 262, fizettem f. 7.” 1676-ban ugyanilyen munkáért 7 forint és 36 dénárt kapott. Más feljegyzés szerint: 1663-ban „Farkas juhásznak fizettünk az meddű juhok őrzéséül tall. 2.” Nyilvánvaló, hogy e munka is csak az év kis hányadára korlátozódhatott.

A fentiek a pásztorok egyik legnépesebb csoportjának kereseti lehetőségeit érzékeltetik.

A juhászathoz szorosan kapcsolódott a tejtermék hasznosítása. Ennek érdekében alkalmazott a város rendszeresen *sajtnyomót*, sajtkészítőt. Esetenként házaspárt fogadtak fel juhásznak, illetve sajtnyomónak. 1662-ben „Nagy Pált feleségestül saít nyomonak és fejüs juhásznak fogattuk megh in tall. 20. Egész ruha, 2 fertaly buza, 1 szekér fa, 2 főre ualo patyolat, 1 csizma, 1 végh gyoles.” 1666-ban „Fejes Mathenenak Annanak béri f. 10, minden hétre egy saít, egy csizma, egy főre való, egy köz futa, egy fertaly buza.” A szerződés még az alábbi szöveget is magába foglalja: „Azon megesküt, hogy az mely varos joszaga kezenel jár, tekozloja nem leszen.” Férje, miként a korábbi idézetekből is kiderül, ezen időszakban több évben a város juhásza volt. Azonban nemcsak asszonyokat alkalmaztak sajtkészítőnek. A férfiak díjazása érthetően eltért az asszonyokétól. 1680-ban „Sajtos 6 uyju István béri barany nro 15, egy pár kapcza, fel ruha”. A többi szerződés tartalma fő vonásokban ezekkel egyezik meg. Esetenként 2 gömölye egészíti ki, illetve az asszonyok más-más ruházati cikket alkuszna ki maguknak.

A juhászattal kapcsolatos cselédek sorát az *isztrongahajtóval* zárhatjuk. Őt a bojtárral vehetjük azonosnak. Elnevezése a fejésnél való körzeműködésére utal. A szerződések szövege is egyértelműen jelzi, hogy gyermek-bérmunkával állunk szemben. 1662-ben „Az isztronghajtó Jancsinak béri f. 7, egész ruha.” 1671-ben a kifizetést is részletezték: „Isztronga hátónak fl., 2, egy imegh és egy lábeli, egy egész ruha. Solutio: Attam egy süveget bériben d. 60, attam egy ködment és egy nadrágot, item egy gattyát is inget, egy szürt csuhát bériben, tíz sing vásznat attam d. 82.” A készpénz összege évekkal később ismét nőtt: 1674-ben „Isztrongás Petit esztendeigh in. f. 6, egész ruha” fogadta fel a város.

* *Kanász*, vagy disznópásztor 1669-től van nyilvántartva a cselédek között. A több mint egy tucat szerződés közül talán a legtipikusabb, legtöbbet mondó az alábbi a kifizetés rögzítésével együtt. 1674: „Diszno pásztorinak Istokot esztendeigh in fl. 6. Egész ruha. Nadrágért attunk f. 1, két szür csuhat timon 9, az egyik hajol a bérre f. 2, item adtunk neki d. 80, item 4 sing vasznat d. 32, dolmányat is, item d. 80, item d. 20, item d. 88.” Kivételnek tekinthető, hogy 1679-ben természetben fizették: „Kanászé egy borjú, egész ruha.”

Bár a választott időhatáron túl keletkezett az alábbi két szerződés, mégis

indokoltnak találjuk itt idézését. Részben azért mert hasonlót korábbi évekből egyáltalán nem leltünk, részben pedig azért, mert a XVII. században egyedül álló adat, amely a kecskeméti kecsketenyésztésre utal. E korból fennmaradt írott emlékeink között e háziállat tenyésztésére semmi más adatot nem találtunk. Ez nyilván nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a legszegényebb emberek nem tenyésztették ezt a nagyon igénytelen, és igen hasznos állatot, azt viszont érzékelteti, hogy tömegesen nem tartották.

Nem felesleges annak ismételt említése sem, hogy a város a katonai sarcolások, a másfél évtizedes kíméletlen adóztatás hatására rendkívül elszegényedett. A vadszámmal nem rendelkezők ötször annyian voltak a városban, mint 1662-ben, és az egy adófizetőre jutó sajátos adóalap az 1662-es harmadát sem érte el. E katasztrófálisnak joggal mondható gazdasági romlás úgy látszik még a várost is arra kényszerítette, hogy korábbi gazdálkodásán módosítson.

1698: „Reznek 5 holnapig való kecske pásztorságáért fizettem tall. 10, den 2, conventioja volt egy holnapra 2 tall.

Item más János nevű kecske pásztornak hat hétig való szolgálattyaért minden hetre fel tal. leven conventioja, 3 tall.”⁵⁰

A nem konvenciók bére (kézművesek munkadíja)

Szerződésben meghatározott munkák

A konvenciók szerződéseken túl csekély számban maradtak fenn olyan munkaszerződések, egyezségek, amelyek egy-egy meghatározott nagyobb arányú munka elvégzésének feltételeit rögzítik. Ezen egyezségek csaknem mindegyike építkezéssel kapcsolatos. Természetesen ilyen egyezésnek fogtuk fel a formailag kevésbé igényes megfogalmazásokat is, ha azok tartalmukat tekintve ennek megfeleltek: rögzítették a konkrét feladatot és az elvégzendő munka díjazását. Az első idézett adatunk is hasonló jellegű.

1678. augusztus 18. „Rimaszombati Kőműves Páll mester a mely penzet itt hadta az Sz. Egyház és torony építésének, azaz munkájának bérít. Megh hagyta, hogy Rimaszombati Bornemissza fiának kezében adgyuk, vagy Kos Istvánnak, vagy pedig Kaza János vejének, István deáknak. Mely pénznek száma tall. 39. Item poltura penz flo 15,5. Item a szolgálja penze Danie flo 18. Fő bíró Deák Páll uramnál vagyon a pénz.”⁵⁵

50 A jelzett évek adókönyvei.

51 Sz. k. 1674. 85. A jelzett évben a város közepén levő egykori ferences rendi templom az udvarán fából felépített református templommal együtt leégett. Minden bizonnyal az ennek során keletkezett károkat hozatták helyre a kőtemplomon, s ezen kiadások egy részét rögzítette a fenti bejegyzés.

A következő feljegyzés jóval nagyobb vállalkozásról tájékoztat. „Mi Döbröcön városában lakó kü mivesek, nevek szörint Kümives András, Kümives László és Kümives Máthé adgiuk emlékezetül az kinek illik és leveleinknek röndiben. Hogy az kecskeméti reformáta Ecclesianak fogattuk föl, hogy uyonnan küből egy templomot építünk, meliknek hosszasága ötven singni, a szélessége hosszon kettő singni, az tornia szélessége ött singni, ahoz illendő vakolásvall és meszelesvel, kü labajavall egiütt, meli munkánknak alkottunk megh ött szaz tallérokban, hatt par szattjan csizmakban, három vegh fejer abakban es három vegh török vásznokban, magunk melle vévén három mestör legeniökett, mellyül fogadunk ő kegielmeknek igaz körösztjén hitünkre, böchületünkre, hogy teljes tehetségünk szörint igazán az mint jobban tudgiuk, ugy munkálkodunk rajta szörinséggel, mastan penigh ő kegelmek attanak elő pénzt harmincz tallérokatt, meliknek nagyobb hite lére s bizonyosabb voltára attunk ezön levelünket kezünk irásavall megh erősítven.

In Anno 1680.
Februari 12 die.
Idem ut supra
(Kézjel)⁵²

Az alábbi egyezmény is a reformátusok templomának építéséhez kapcsolódik. Ez 1683. augusztus 11-én keletkezett. „Mi Varga István és Kis György gondviselők lévén, alkuttunk megh Saron lakozó Üveges Andrassal az templomnak ablakának paczelkötésére ötödfél tallérokban egy ablaktul, tizenharmával olvasván az garast két tallér számban, ismét egy pár csizmában, hoza illendő étellel, borbéli itallal, egy embere egy meszely bort, ebedyere.”⁵⁵

Hasonló munka elvégzését biztosította az alábbi szerződés is. „Mi Varga István és Kis György gondviselők levén, alkuttunk megh Rosnyon lakozó Üveges Martonnal, Üveges Imrével, Mártonnak fiával Petivel, nyolcz ablakra 76 tallérokban, olvasván az garast hatával egy tallér számban, hozzá illendő etelt és itallal egy embere egy meszely bort ebédre, vacsorára.”⁵³

Kisebb arányú munkára vállalkoztak a szerződők az alábbi esetben. Közlése azonban annál indokoltabb, hisz hasonló munkát sok civis gazda végeztetett a városban. „Andrassal, Faragó Péterrel alkudtunk megh pincze csinálásáért 24 tallérokban, 2 vég ababan, két pár csizmában.”⁵⁵

52 Kecskeméti Református Egyház Levéltára, Régi levelek. (Később: R. E. R. 1.)

53 Uo. 1683.

54 Uo. 1683.

55 Uo. 1685.

Választott időhatárunkon túl mutat az alábbi szerződés keletkezési dátuma. Mégis vállalkozunk itt közlésére mivel hasonló a korábbi évekből nem maradt fenn, és tekintettel arra, hogy a körülmények lényegében nem változtak a hódoltságot követő néhány évtizedben, legalább illusztrálásnak, ha nem is dokumentálásnak feltétlen megfelel. A szerződés idézése azért is hasznos, mert képet alkothatunk a XVII. század végi, XVIII. század eleji gazdag cívis házának nagyságáról, formájáról, belső elrendezéséről. E magánépület kecskeméti körülmények között az átlagot meghaladó nagyságára, jellegére nemcsak a szerződés írásba foglalása, hanem még inkább a tanúk és azok száma is utal. Leginkább meggyőző mégis a kőműves munka díja lehet. Kb. húsz évvel korábban a református templom kőműves munkáiért 500 tallért fizettek. Az itt kialakított 180 német forint több mint 100 tallérnak felelt meg.

„Adam kü mives mesterrel alkuttunk megh 180 nemöt forintokban, 20 merő buzában. Nehai Decsi István deák uram haza heljen való épitesre úgy, hogy tartozzek ü kegelme azon megh emlitet funduson maga embereivel maga költségen 8 ölnyi hoszusagban es negyedfel ölni szelessegű épületet (külső reseivel együtt . . .) építeni. Úgy, hogy alatta az egész épületnek bolt hajtasos pincze legien gadorostul és feljül is ket hazat 1 kement, 1 konyhat építeni boltozassa együtt, megh boltozvan az hazakat, az konyhatis, 2 kemenceze patkajával es kis sütő kemenczevel edgyütt.” Nagy Mihály főbíró és további 11 tanú nevének felsorolása után még az alábbiakat rögzítették: „Az kü mives Adamnak minden egy hetre tartozunk 2 pint boral. Item, ha elvegezödtek az hazak, egy arannyal tartozunk.”⁵⁶

Minden bizonnyal szabályos szerződés, vagy legalábbis érdemi alkudást követő szóbeli egyezség előzte meg az alábbi munkák elvégzését, melyeknek fizetségét a református egyház gondnoka naplójában rögzített.

1682: Téglavetőnek „. . . egy kemencejért fizettünk nekik 7 garast”. „Maguk csinálta teglaért hat ezerert huszonket tallert egy garast.” Ismét . . . „egy ezerért huszonegy garast”.

1683: „Petinek adtunk a kis ablaktul két garast, hogy megh üvegezte.”

1683. június 30. „Varga Mihállyal számot vetvén, az husz forint adósságon kívül fezettünk 19 ezer téglátul 57 garast, az égetésre 16 garast.” . . .

„Varga Jánosnak és Szücs Jánosnak fizettünk az hátra maradott részt megh, az eget teglát be advan, 4000 teglátul 24 garast, item den .48.”

1685: „Faragó Péternek és Andrásnak a (templom) kerítés csinálásáért adtam 250 forintot, 2 pénzt. Minden rovast kileneven penzekért csináltak.”

„A templom kerítés két ajtajának csinálásáért 5 tallérokat.” „A templom

ajtaja vasalására adtam 8 garast.” „A kar (templomban) csinálásáért 28 tallér, két fogasokért 2 tall.” „Farkas mester 57 napra (festék töréséért) 9 flo, 12 pénz.”

Július 16. „Varga Jánossal számot vetvén fizettünk neki hatodfél ezer éget téglátul 36 garast.” „Varga Jánosnak hat ezer téglá égetéstül attunk 4 garast.”

Augusztus 25. „Varga Jánossal számot vetvén 6 ezer éget téglátul attunk 42 garast.”

Egészen sajátos, éppen ezért bármely csoportba nehezen illeszthető be az alábbi két szerződés.

„Kis Istvánnéval alkudtunk megh az árva gyermek tartására minden holnapban egy tallérban; az szegények pénzéből attunk neki 4 tallért.”

1684. március 29. „Fogadtunk egy dajtkát az ecclesia árvájának tizenegyedfel tallérban.”⁵⁷

A fentiek alapján valószínűleg egy évre szólhatott az egyezség. Mindkét esetben hozzávetőlegesen napi 10 dénárt fizettek, nyilván az eltartásért és a gondozásért együtt. A napszámbéreket és a cselédek koncencióit figyelembe véve elég nagy összeg.

Napszámbérek

Létszámukat, a lakosság egészéhez viszonyított arányukat tekintve a napszámok alkothatták a legnépesebb csoportot azok közül, akik munkaerejük eladására kényszerültek. Akár csak megközelítően sem tudunk pontos számot velük kapcsolatosan közölni. Az viszont kétségtelen tény, hogy a csaknem nincstelennek számító minimális adózásra kényszerülők, az adókötelesség alá nem esőkről nem is szólva, számottevő tömeget alkottak Kecskeméten, miként erről korábban szóltunk is.

A napszámot vállalók általában valamivel kedvezőbb körülmények között voltak mint a cselédek. Az év egészében nem voltak teljesen lekötte. Kiszolgáltatottságuk is kisebb mérvű volt mint a szolgáké, cselédeké. Bármilyen szűk keretek között is, de ki tudták használni az esetleges kereslet nyújtotta előnyöket, míg ettől a cseléd gyakorlatilag meg volt fosztva. Ezzel szemben nem volt számukra biztosítva az egész évre szóló minimális bér, amit a szolgák megkaptak folyamatos munkájuk után.

Miként több más esetben, a napszámbérekkel kapcsolatosan is azt tapasztaljuk, hogy a legtömegesebben előforduló, így egykoron leghétköznapibb esetről a legkevesebb feljegyzést készítették, éppen mert a napszám-

57 A jelzett évekből származó gondnoki naplóból.

bérek közismertek voltak. A ritka, vagy különleges pénzügyi műveletekről sokkal gyakrabban készítettek írásos feljegyzéseket. Ebből adódik, hogy az egész XVII. századból a napszámbérre vonatkozóan csak szorványszerűen találunk adatokat. Tekintettel arra, hogy a fellelhető néhány eset ahány, annyi féle munkára vonatkozik, statisztikai megjelenítésre nem gondolhatunk, ezért kronológiai sorrendben idézzük ezeket.

A legelső feljegyzés 1602-ből maradt ránk: „7 mettző 70 den., egynek 10 den.”⁵⁸

1681: „Az oskola sárját aki nyomta, attunk neki ötödfél forintot ötödfél hétre.” Ez 15 dénáros napszámot jelentett.

1682: „Holta uram 50 napi munkájától számat vetven, fizettünk huszonhét garast.” A garas 36 dénáros értékét alapul véve ez napi 18,72 dénárnak felel meg.⁵⁹

„Ács Gyurkának számat vetvén az 9 heti kocsisságrul, fizetett bíró uram 37 garast. Szürt vett neki 7 garason.”⁶⁰ Összesen 54 munkanappal számolva napi bére 29,3 dénár volt. A következő évben ismét találkozunk nevével. „Ács Gyurkát, Gyarmati Jánost kocsisokká hat-hat garasban egy hét, megfogadván.” Ekkor napi bérük 36 dénár lett. „Öt heti munkáért ötödfél forintot” (15 dénáros napszám). Két napra egy munkásnak adtam két garast.”⁶¹

1683: „Az kik Vecsei uram mellett forgolódtak, Varga Jánosnak attunk két napra két garast.”⁶²

„Az mely legények az sindelyt fel vonták az templom padlására, adtunk nekik 8 napra 4 garast. Másikaknak adtunk 16 napra 8 garast. Harmadiknak attunk 10 napra 5 garast.” „Az mely legény az toroni sindelyét fel vonta, attunk neki 6 garast öt hétre.”

„Szüretkor fogattam legényeket must hordani, egy egy napra timont: 1. Gergelynek attunk 4 napra két garast. 2. Bir Albertnak attunk 2 napra egy garast. 3. Kis Mihoknak két napra egy garast, Jancsinak attunk négy napra két garast.” Ezen naptári évtől Kecskeméten is néhány éven át az ún. öreg garas, ami egyszerűen garasként is emlegetnek, értéke 40 dénár volt. Mivel esetünkben nem jelzik, hogy öreg garassal fizettek-e, a napszámbér

58 Református Egyház Levéltára, kivonat a városi jegyzőkönyvből 1599—1648. Hornyik is idézi ezt az esetet 6 1681-re datálja, (II. 116.) és az az évi számviteli könyvre utal.

59 XII. 9. A kecskeméti Római-katolikus Egyházközség iratai, gondnoki naplók (később: Rk gn) 1681.

60 Sz. k. 1682. 17.

61 Sz. k. 1683. 32. Ebben az esetben figyelembe kell vennünk, hogy a városon kívüli munka lehetett, ahol a családtól való távollét a költségeket megnövelte, sőt a veszély is a városon kívül lényegesen nagyobb lehetett.

62 G. n. 1683. Illetve: Rk gn 1682. Varga János nevű kőműves a gondnok feljegyzéseiben több alkalommal feltűnik. Valószínűleg ez esetben is róla van szó.

lehetett 18, ill. 20 dénár. Az „egy napra timont” kitétel alapján a napi 20 dénár a valószínűbb.

„Egy kapásnak attunk másfél napra den. 22. Két kapásnak attunk másfél napra egy garast. Egy kapásnak másfél napra 6 polturát, negyediknek attunk másfél napra, hogy meccet, den. 22.” Végül: „Item adtam Kasza Jánosnak 6 napi munkájáért 3 garast.” Ez a garas akkori értékét tekintve 18—20 dénárt jelentett.⁶³

1684. február 16-án kelt végrendeletében Kis András így döntött, „Két kezi munkám által kereset jóságocskám”-ból „... Kőrösön lakozó Nagy Pálnál vagyon három heti munkámnak jutalma, az mely 18 timon, azokat hagyoma Sz. Ferenc oltárához. Ugyanott lakos Dongo István ados 18 timonyal, három heti munkámért, azokat hagyom Boldog Asszony oltárához.” Mivel egy timon 20 dénár értékű volt, egy napi napszám heti hat munkanapot tételezve fel, 20 dénárt ért.

E néhány adat közvetlenül a török kiűzését megelőző évekből származik. Ezek nem teszik lehetővé, hogy az egyes évszakoknak, idénymunkáknak és munkaféleségeknek megfelelően bármiféle csoportosítást el tudjunk végezni. Csupán arra vállalkozhatunk, hogy rögzítjük: a különféle napszámbérek 12—20 dénár között mozoghattak. A konvenciók bérek készpénzösszege ebben a negyed században a cselédeknél és a pásztoroknál 30—50%-os emelkedést mutat. Nem valószínű, hogy a napszámbérek ez idő alatt változatlanok maradtak volna. Nem indokolatlan tehát az a feltételezésünk, hogy a 60-as évek elején a napszámbérek alsó hatása 10 dénár körül lehetett.

Szolgáltatások, alkalmi munkák

Bár tudatában vagyunk annak, hogy a különféle munkálatok díjazásának felsorolása még esetlegesebbnek tűnik, mint a napszámberre utaló néhány feljegyzés, mégsem tekinthetünk el attól, hogy a fellelhető adatokat ismer-tessük. Ez annál inkább hasznos lehet, mivel sem a céhmesterek forgalmáról, meghatározott időközben szerzett jövedelméről, sem bizonyos eszközök, tárgyak elkészítésének díjszabályozásáról nem maradtak fenn adatok. A különféle iparosok munkájának díjazása érthetően a társadalom széles rétegeit érintették, nem szólva arról, hogy az iparosok és a hasonló szinten élő kereskedők a hozzájuk közel álló kontárok, szatócsok a lakosság jelentős hányadát képezték. Az alábbi, bizonyos munkaféleségek szerint csoportosított díjazások legalább illusztrációul szolgálhatnak a „szakszolgál-

63 G. n. 1683.

tatásokról”, melyek alapján a valóságához közelebb álló képet tudunk alkotni e jelentős réteg jövedelméről.

Legelőbb azokról a mesterekről célszerű szólni, akik rendszeresen dolgozhattak a város számára, és így egyfajta munkavállalói viszonyba kerültek a tanáccsal. Legtöbb és legegységesebb adat a lakatos—órás ezirányú tevékenységéről, illetve díjazásáról maradt ránk. „Lakatos Peternek esztendő által való fizetesere orához való latasaert s gondviseleseert adtunk flo 12.” „Lakatos munkajaertis, csizmapatkolasert, kit a biraknak, kit a hatalmasoknak és puska igazításért fizettünk flo 6, den. 6.”⁶⁵ A „fillérre”, helyesebben dénár-ra menő pontossággal rögzített és meghatározott összeg arra utal, hogy a lakatos által végzett egyes munkálatok díját folyamatosan feljegyezheték, s a bíróválasztások előtt a summát kifizették.

1671-ben szövegezett megfogalmazás szerint: „Az órás mester bérre adtam flo. 8.”⁶⁶ 1674-be az órák gondozásáért 12 forintot, egyéb munkájáért 1 tallért kapott Lakatos Péter.⁶⁷ 1681-ben minden kommentár nélkül jelzik: „Órás mesternek adtam 5 tallért.”⁶⁸ 1683-ban ismét bérként említik azt a két aranyat, melyet adnak számára.⁶⁹ Ennek értéke is 12 forint. 1684-ben két részletben kaphatta fizetségét: „Lakatos Istvánnak esztendeigh való munkájáért fizettem 28 garast, azaz tall(ér) 4.”, ill. „Órás mester bérre fizettünk 30 garast, munkájára fizettünk f. 5, den. 20.” „Óra csinálásáért fizettem 52 garast.”⁷⁰

Hasonló, ha nem is ennyire egyértelműen folyamatos munkakapcsolat alakult ki néhány más mesterrel is. „Szücs mester embereknek esztendő által törököknek és egyéb hatalmasoknak munkálkodásokért bért adtunk flo. 23.” „Szijártó Andrásnak mind készülteivel két nyereg arrat es hüvelyek szijak arat, melyet esztendő által hatalmasoknak el hordtunk, fizettünk flo. 13, den. 4.”⁷¹

Azt tapasztaljuk, hogy a város rendszeresen nem alkalmazott csószóket, vagy legalábbis az év egészére nem fogadott fel. Valószínűleg ezért nem található a bérükre utalás a többi alkalmazott konvenciójának nyilvántartása között. Viszont hosszabb időre és alkalmi jelleggel is gyakorta fogadhattak fel csószóket a szétszórtan fellelhető feljegyzések szerint. „Kazari

64 Végrendeletek, 1684.

65 Sz. k. 1676. 106. A jelzett hatalmasokon a török és tatár katonákat, tisztet kell értenünk. Erre több egyértelmű utalás történik a korabeli bejegyzésekben.

66 Sz. k. 1671. 34.

67 Sz. k. 1674. 47.

68 Sz. k. 1681. 52. Ez ugyancsak 12 forintnak felel meg.

69 Sz. k. 1683. 22.

70 Sz. k. 1684. 67., ill. 69. A négy tallér ekkor 11 forint 20 dénár értéknek felel meg Kecskeméten. A 30 garas 12 forinttal volt egyenlő. Illetve: Rk gn 1682.

71 Sz. k. 1676. 107., ill. Sz. k. 1677. 119.

Istvánnak és Kőszegi Jánosnak csőszsége adtuk harmad részt flo. 10, absque den. 2.” „Kazaári Istvánnak és Kőszegi Jánosnak Csőszségekre ki adván az részeket adtuk nekik fl. 19, den 20.”⁷² Egyéb kitétel híján sajnos nem tudhatjuk, hogy a fejenként 14 forint és 56 dénárt kitevő bér hány hónapi munka után járt. Valószínűnek látszik a többi mezőgazdasági munkát vállaló díjazása alapján, hogy félévnyi időt jelenthetett az.

Alkalmi csőszködésre is gyakorta fogadtak fel embereket. Ezek díjazásáról is maradt fenn néhány adat. „Lindvainak csőszsége den. 26.” Újabb alkalmakkor ugyanő 12, 26 és 20 dénár bért kapott. A napszámbérek ismeretében egy-másfél napos tevékenység díjazása lehetett ezen összeg.⁷³

Végül egy-egy munka elvégzésének díjazására vonatkozó adatainkat célszerű rögzíteni.

Cipész, varga: 1663. „Balas szolgának feieltettünk vagi talpaltattunk egi sarut, den 25.” „Balas saruja foltozasaért attunk den 25.” 1671. „Varga Simonnak egy fejelésért den. 60.”⁷⁴

Famegmunkálás: 1668. „Kerek csinálásaert adtuk Sor Gergelynek den 41.” 75 1682. „teknő csinálásáért den 6.” 76 „Tégla formát csináltattunk 1 gar.” 1683. „JKét téglá formát csináltattunk 2 gar.”⁷⁷ „Kapu bálványt csináló embereknek adtuk 8 garast”⁷⁸ „Attam Őrsi uramnak 10 garast asztal csinálástul, egy ajtotul.” „Attam a kut agas csinálástul ket garast.”⁷⁹ Hat szálának a malom építéséhez történő megmunkálására „Faragoknak fizetett biro uram 8 tallért, azaz 52 garast.” Végül: „Az gyóntatórszék csinálásáért attam 5 tallért”. „Farkas mesternek az Almárium csinálásáért 20 tall.”⁸⁰

Szabó: 1662. „Szabó Pál szoknya csináltatás, tall. 1.” 1666. „Szabó Jánosnak dolmányok csinálásaert attunk f. 1, den. 10.” 1671. „Dolmány csináltatására Szabó Istvánnak den. 50.” (A jelzett évek adókönyveiben.)

Lószerszám, dísz: „Egri Batik Szulimán it levén die 7. jan. anno 1678, ket veres, lora valo czafrangot veres posztobol erovel egy ejszaka megh csináltatott nagy fenyegetés alatt. Csináltatasa kettőnek tall. 1.”

Bőrmegmunkálás: 1663. „Egy puska tok készítéséért den 80.” 1678. A szűcsök is két prémes kesztyűt csináltak neki tall. 1/2.” (A fentebb jelzett

72 Sz. k. 1676. 163., ill. 165.

73 Sz. k. 1676. 164—165.

74 A jelzett évek adókönyveiben.

75 A. Nyilván javítás lehetett, mert egy kerék 1666-ban 125, 1670-ben pedig 100 dénár értékű volt.

76 A. Valószínűleg itt is javítással állunk szemben, mivel 1682-ben egy teknő ára 144 dénár volt.

77 G. n. 1683. A nyers téglá megformálásához használták.

78 Sz. k. 1683. 40. Az összeg 2 forint és 88 dénárral egyenlő.

79 G. n. 1685.

80 Sz. k. 1681. 6. Ill. Rk gn. 1683., 1685.

egri töröknek.) 1682. „Az szulimán basának nyerget csinált, den. 37.”
1683. „Egy farkasbőrt megh csáváltattunk, az szücsnek 3 timon.”⁸¹

Fémek megmunkálása: 1662. „István kovács, patkolás den. 30.” 1663.
„Két ló patkolására a cigányoknak den 34.” „Puskacsinálás, den. 65.”
1671. „Lópatkolásért den 40.” 1676. „Lakatos Péternek egy török puska
agya csinálásaert adtam tall. 1.” 1678. „Az ötvessel egy aranyos forgót
kentelen kellett csinaltatnunk, melyre egy tallérnyi ezüst és fél arany ment.”
(A fentebb említett egri török számára készült ez is.) 1680. „Ló patkolásáért
fizettünk den. 26.”⁸² 1682. „vas fazék fodásáért den. 12.” „vas abroncs
csinálásáért den. 9.” 1683. „Az harang vasazástul Pál Kovácsnak attunk
15 garast.” „Három kis furut csinaltattam, egt timon.” „Két kis furut
csinaltattam egt 8 pénz.” „Csakanyü uramnak attunk, hogy az évszámot
fel meccötte, egy egész tallért.”⁸³ „Pajovezit aga forgójához 2 aranyat (...)
Csicsán Mihálynak Pajovezit aga forgójáért fizettünk 95 timont, azaz 47
garast, den. 20.”⁸⁴ 1684. „Kara Jánosnak Lató puskája csinálásaert adtam
garast 10,” „lópatkolástul fizetett 3 gar.” 1685. „Egy bogrács... ónozá-
sáért parat nro 7.”⁸⁵

Kőműves: 1676. „Marton deáknak 120 pénzt a kemence csinálásaert.”
1683. „Pál mesternek az téгла kemence felrakásáért adtunk 10 garast.”
Ez 400 dénárt ért. Téglavető embereknek attunk 3000 tégláért 12 tallerra
való garast, az garast hatával attunk 3000 tégláért 12 tallerra való garast,
az garast hatával számlálván egy tallér számban, item két garast azon
felül.⁸⁶

Gyógyítás: 1662. „Borbély Mihályt és másik Borbély Mihályt fogattuk
megh 10 tallérban Sándor Györgynek gyógyításara, sebbe esvén, történe-
st az tolvajok után járva a varmegyeiekkal.”⁸⁷ 1682. „Geczi foga vonasaert
5 den.”⁸⁸ 1687. Az előző őszön Nagy Bálint Pataki Pált kardjával átszúrta,
mert az borát hivatalosan le akarta foglalni. Pataki Pál felgyógyulása után
azzal a követeléssel állt elő, „hogy Nagy Bálintnak is mennyen ki annyi vére
mint nekem, avagy törvény szerint bünhődjék.” A városi tanács el is ma-
rasztalta Nagy Bálintot, a sértett fél vérdíjában 40 forintot kellett fizetnie,

81A jelzett évek adókönyveiben.

82 Sz. k. 1680. 47.

83 A jelzett évek gondnoki naplóiban.

84 Sz. k. 1683. 22. A jelzett összeg 19 forintnak felel meg.

85 Sz. k. 1685. 87. A para nevű török pénz Kecskenémen ezekben az években 4 dénár értékben fogadták el.

86 G. n. 1683. III.: Rk gn. 1681.

87 A. 1662.

88 G. n. 1682.

és 8 forint gyógyítási költség megtérítésére is kötelezte.⁸⁹ 1699. „Adószedő uram fizetett borbélynak keze gyógyításáért tall. nro. 3.”⁹⁰

Könyvkötés: „Fizettem Péter deáknak lagistromok csinálásától den. 90.” „Könyves Andrásnak munkájára fizettem f. 4, den. 80.” „Lajstrom csinálástul adtunk 1 gar.”⁹¹

Ítéletvégrehajtás: 1643. „Az mely Szalkai Márton nevü legént és Takács Mihály társát gyilkosság beli gonosz cselekedeteikért felakasztottanak, az hóhérnak attunk tüle tallér 10.”⁹² 1671. „Fel akasztó embernek fizettem fl. 24.”⁹⁴

Kütkészítés: „Balogh Jánosnak attam az kut csinálásáért 5 tallért... Item az kut csinálásáért attam Andrásnak 4 tallért.”⁹³

Idomítás: 1685. „Korenak ló tanításáért attam 4 gar.”⁹⁵

Telettetés: 1682. „Város marháját telettette, harmat, tall. 2.”⁹⁶

Posta, fuvar, személyszállítás

A hírszolgalat, az áru- és személyszállítás a XVII. században is a mindennapi élet szerves és igen fontos területe volt, bár szervezettsége és felszereltsége a korabeli igények és lehetőségek szintjét sem tudta elérni. A hírszolgalat létfontossága e vidéken egészen a Rákóczi-szabadságharc végéig kétségtelen volt. Még egy 10—12000 lakossal rendelkező város épsége, nem egyszer fennmaradása is évenként többször megismétlődően attól függött, időben tudomást szereznek-e rabló tatár, vagy török csapatok közeledtéről, ellenséges támadások veszélyéről. Ennek megelőzésére mondhatjuk rendszeresen küldtek hírhozókat a környező településekre. E tevékenység olyan tervszerűen és oly nagy arányban vált szükségessé, hogy a robotnak egy sajátos megjelenési formájává vált Kecskeméten. Az 1663-as robotlajstromban külön feltüntették „Az kik hir mondással adossak”⁹⁷ Ezen túl többek között az 1674. évi számadáskönyvben az 1—6. oldalon rögzítették azok nevét, akik hírmondók voltak. Az egyszerű névrögzítés mellett esetenként összetettebb információt is kaphatunk. Pl.: „Item hirmondani Szolnokon Barcsa István az maga lován”. E tevékenységének elvégzése

89 HORNYIK: i. m. III. 175.

90 A. 1699.

91 Sz. k. 1684. 22., ill. 86.

92 HORNYIK: i. m. II. 154. Hornyik János az 1640—43. évekből származó számviteli könyv végén található bejegyzésre utal. A pontos dátum ennek alapján nem állapítható meg.

94 Sz. k. 1671. 28.

93 Bk gn 1685.

95 Sz. k. 1685. 26.

96 Sz. k. 1682. 44.

97 K. 1663. 70. A felsorolás 129 nevet tartalmaz.

során semmiféle költségterítésnek nincs nyoma. Az esetleges ellenszegülést viszont elég szigorúan büntették. „Molnár Mihály, hogy Posonba nem akart menni, adot f. 4, den. 80.”, „Illés István és Sánta Varga Mihály, hogy az parancsolat szerent Posonba nem akartak menni, fizettek birságot tall. 5.”⁹⁸

Híreket, leveleket a földesurakhoz, az állami és az egyházi igazgatás irányítóihoz is kellett továbbítani, illetve kellett hozni. Ezen túl a város számára időről időre különféle bevásárlásokat kellett végezni (bor, juh, használati cikkek stb.), a török és magyar urak számára a természetbeni juttatásokat ugyancsak be kellett szerezni (szőnyeg, paplan, csizma, különféle textíliák, vaj stb.), illetve ezeket el kellett juttatni. E munkák elvégzésére nem volt mindenki alkalmas. Nyilván részben számukra, részben a lóval nem rendelkező, egyszerűbb hírek továbbítására kényszerülő zsellérek, városlakók számára kellett a városnak „hirmondó lovat” tartani.⁹⁹ Ezen bevásárlásokat végzők, a földesuraknak ajándékot elvívók számára bizonyos térítést biztosítottak. A kiadások között gyakorta találkozunk ilyen költségek megtérítésével, illetve előlegezésével. Tekintettel arra, hogy ezen „napidíjak” részben a megélhetési lehetőségekre bizonyos következtetések levonását lehetővé teszik, illetve bizonyos mértékben díjazásnak is felfoghatók, hasznosnak tartjuk az alábbi összesítést. (L. a VI. táblázatot.)

Sajnos, a felhasznált napok számát nem rögzítették, így nem nyílik lehetőség arra, hogy ezen adatsort elemzés alá vegyük.

Esetenként, valószínűleg ha nem hivatalban levő tisztségviselőt, vagy nem robotot teljesítőt küldtek postával, külön számoltak fel munkabért, külön egyéb költséget: „Laczi Mathenak N. Marjasi uramekhoz Markus falura menvén költségére adtunk flo 1, maga fizetésére flo 4.”¹⁰⁰ Ugyanígy járt el a református egyház is: „Püspök uramhoz az mely postat küldöttünk, attunk neki 3 garast, egy timont, item költségére 3 polturát.” „Sári postának attunk 3 gar., költségére attunk 6 polt.” „Király Jánost, hogy Egerben küldöttük, attunk neki 10 garast, költségére attunk 12 polt.”¹⁰¹

A fenti néhány idézetből mindenképpen feltűnik, hogy a bér jellegű összeg minden esetben többszöröse az esetleges kiadásokra biztosított pénznek: 4:1, 11:1, 10:1, ill. 11:1 az arány a bér javára.

Az összesítésben szereplő esetekben is hasonló lehetett az arány, illetve ezekhez közelálló. Szükséges még felhívni a figyelmet arra, hogy a közeli helységbe utazók „maguk költségére”, azaz ételmezésükre, szállás fizetésére

98 Sz. k. 1671. 48.

99 „Egy hirmondó lovat vettünk f. 8.” A. 1664. 154. „Hirmondok ala valo lovat vettünk f. 20.” „Item egy hirmondo lovat vettünk f. 18.” A. 1666. „Egy hirmondo lovat cserélvén a cigányoktól, füzettünk a város lovához fl. 4. den. 40. Item egy hirmondo lovat f. 8, den. 80.” Sz. k. 1670. 40.

100 Sz. k. 1676. 164.

101 G. n. 1683.

HÍRKÖZLŐK, FUTÁROK DÍJAZÁSA A HÓDOLTSÁG UTOLSÓ ÉVTIZEDEIBEN

Helységnev	Távolság Kecskemét- től km-ben	Év	A kifizetett összeg dénárban meghatározva			
			maximum	minimum	eset	átlag
Baranya (Pécs ?)	170	1682	180	180	1	180
Beszterce	250	1664	50	50	1	50
		1677	46	46	1	46
Bécs	333	1676	501	240	2	370
		1681	600	600	1	600
		1682	936	936	1	936
Buda	86	1662	50	40	4	45
		1663	50	20	5	28
		1664	50	12	5	33
		1665	20	20	1	20
		1666	90	20	8	37
		1667	28	8	3	16
		1668	20	20	2	20
		1670	40	40	2	40
		1673	32	30	3	31
		1676	60	18	8	24
Cegléd	31	1666	25	25	1	25
Csábránd	210	1682	96	45	2	70
Csongrád	51	1677	19	19	1	19
		1680	18	18	1	18
Dévény	293	1671	600	600	1	600
Diósgyőr	205	1677	179	179	1	179
Dunaföldvár	65	1662	12	10	3	12
		1663	50	40	4	47
		1666	8	8	1	8
		1667	10	10	1	10
Fülek	185	1662	100	80	3	87
		1663	50	20	7	26
		1664	40	40	1	40
		1666	80	60	2	70
		1667	100	60	2	80
		1668	60	60	1	60
		1671	200	50	5	126
		1672	100	45	4	72
		1673	100	18	8	62
		1676	130	30	6	74
		1677	60	30	3	40
		1680	100	60	2	80
		1681	216	42	2	129
		1682	100	60	2	80

VI. táblázat folytatása

Helységnev	Távolság Kecskemét- től km-ben	Év	A kifizetett összeg dénárban meghatározva			
			maximum	minimum	eset	átlag
Győr	212	1676	120	120	1	120
		1682	216	216	1	216
Gyula	145	1676	126	40	2	83
		1682	144	144	1	144
Hadad	249	1662	150	150	1	150
		1666	60	60	1	60
		1667	160	160	1	160
		1676	290	290	1	290
Kassa	209	1633	100	100	1	100
		1672	240	240	1	240
Kismarton	317	1673	30	30	1	30
Kolozsvár	357	1677	480	480	1	480
Korpona	191	1679	100	100	1	100
Martonos	119	1663	80	80	2	80
Miskolc	199	1676	100	100	1	100
Nagykőrös	16	1682	36	36	2	36
Nógrád	139	1663	25	25	2	25
Ónod	200	1663	50	50	2	50
		1671	600	600	1	600
		1676	160	160	1	160
		1682	20	20	1	20
Pest	84	1662	13	13	3	13
		1665	20	20	1	20
		1667	11	11	2	11
		1682	72	72	1	72
Pozsony	281	1662	160	160	1	160
		1681	520	520	1	520
		1683	600	600	1	600
Ráckeve	70	1671	20	20	1	20
Regőc	252	1671	60	60	1	60
Rimaszombat	223	1673	40	40	1	40
Sári	64	1683	120	120	1	120
Selmec	198	1676	172	150	2	161
Solt	57	1666	20	20	1	20
Sopron	299	1683	72	72	1	72
Szeged	84	1670	30	30	2	30
		1673	20	20	1	20
		1683	80	21	2	50
Szolnok	62	1663	50	10	3	23
		1664	20	20	1	20
		1665	100	20	3	100

VI. táblázat folytatása

Helységnev	Távolság Kecskemét- től km-ben	Év	A kifizetett összeg dénárban meghatározva			
			maximum	minimum	eset	átlag
		1666	15	15	1	15
		1667	20	14	3	18
		1670	40	40	2	40
		1682	36	20	3	25
Tarján	170	1683	80	80	1	80
Vásárhely	91	1670	24	24	1	24
Vecsés	82	1682	24	24	1	24
Verebély	162	1676	216	216	1	216

érthetően nem kaptak pénzt. Azokban az esetekben, ahol kiszámítható az egy napra jutó fizetség, az összeg a napszámberkekhez állt közel, illetve annál valamivel nagyobb volt. A hosszabb távolságoknál a növekvő veszély tényét is minden bizonnyal beszámították, így történhetett meg az, hogy egy-egy esetben jelentős összegeket kellett a városnak kifizetni.

Közismert, hogy a nagyobb hódoltsági városok számottevő önállósággal rendelkeztek, miközben több tekintetben ki voltak szolgáltatva mind a töröknek, mind földesuraiknak. A drágán „megvásárolt” részleges önállóságuk lehetővé és szükségessé is tette, hogy időről időre megvédjék jogukat, lehetőleg kisebbítsék terheiket. Ennek érdekében közvetlen kapcsolatba kerültek Budával és Istambullal éppúgy mint Béccsel, a Felvidéken székelő nemesi megyével, vagy a Füleken levő leghatalmasabb földesurikkal. A velük való levelezés, kérelmezés, esetenként alkudozás rátermettséget, hely- és nyelvismeretet egyaránt megkövetelt.

Ennek köszönhető, hogy néhány személy évről-évre feltűnik e küldöttek között. Iványosi Jakab, Kovács István, Sági János, Kovács Péter stb. oly gyakran van úton, hogy egyik-másik esetében szinte foglalkozás szerű tevékenységre gondolhatunk. „Kovács Péternek Erdélyben ketszer való járásáért és becsi, pozsonyi ketszer való járasa, és füleki, nagyszombati postassagaért beirt egy summaban meghfizettünk: tall. 15.”¹⁰² Ez az összeg a nótárius ez évi készpénz fizetésével volt egyenlő. E „követjárás” foglalkozás szerű végzését még jobban illusztrálja a vele történt következő évi elszámolás.

„Kovács Péter postaságáról A(nno) 1678.

Elsőben gróf Erdődi György urunkhoz küldöttük Kovács Pétert Szomolya-

102 Sz. k. 1677. 113.

ra. Attunk költségére neki flo. 2, den. 80., bor haszna féle pénzből. Azon járatára béri volt tall. 3. Ennek egyik tallérát megh attuk derék pénzből. Ványára is volt groff Vesselényi Pál urunkhoz, in flo 3 volt a szegődség, melyet az szolgálattýára tudja.

Kovács Pétert Fülekre küldvén az urhoz a szanto földektől és pusztáktól nem méltán követő urak miatt. Adunk tall. 1. Csabragban volt berire.

3. Erdélybe, Kolozsvárra küldvén Kovács Pétert, volt bére tall. 4, ennek 3 tallérát meg attuk, 1 ortot.

Negyedik utja Kovács Péternek Erdélyben, volt bére tall. 7. Ennek 4 tallérát megh adtuk, derék pénz, a 3 tall. rest. Ványai utja a Buzaval, hirmondásra tudgyuk. (. . .) Füleki és pozsonyi útjára Kovács Péternek tall. 5 a béri. Ennek 3 tallérát (. . .) meg adták (. . .) Restat 3 tall.

Item nagyszombati uttára béri tall. 3.

Füleki és pozsonyi uttjára tall. 4 . . .¹⁰³

Az itt felsorolt összeg a költségére szánt pénzen kívül 27 tallér, 3 forint, azaz 67 forint és 80 dénár érték, mely jelentősen meghaladja bármely alkalmazott ez évi bérét.

Ugyancsak ő 1676-ban két alkalommal is járt a török császár udvarában, amikor egyik alkalommal „berire tall. 13”, másik alkalommal 5 tallér járt neki. Ugyanebben az évben „Szücs Istvánnak török császárhoz valo jarasert adtunk tall. 3.”, rögzíti a számadás egyazon oldalon.¹⁰⁴ Ezen utak időtartamára sajnos nem történik utalás.

Tekintettel arra, hogy a közbiztonság ezekben az évtizedekben igen gyenge volt, nem csekély kockázatot jelentett az utazás. E figyelemre méltó „bérek” nyilván ezt is ellensúlyozni kívánták.

Szállítás

A szállítási bérek, díjak alakulásának lehetőség szerinti rögzítését elsődlegesen nem az ezzel foglalkozók tömege indokolja. Bár itt is egyes évekből tucatjával sorolják fel a számadások azok nevét, akiknek fuvardíjat fizettek, ill. akiknek fuvardíját a város éves adójukba beszámolta.¹⁰⁵

A szállítási díjak a helyi piac zártságának alakulását is nagymértékben meghatározták. Igazat adhatunk N. Kiss Istvánnak, amikor azt állítja, hogy „Kiemelkedő fontossága van minden áruszállításra és fuvarozásra vonatkozó adat gyűjtésének, tekintet nélkül arra, hogy az árviszonyokat a

103 Főbírói számadáskönyvek, töredékek. 1678.

104 Sz. k. 1676. 110.

105 Ezek olyan tömeget mégsem képviseltek, mint amire Balogh István Debrecennel kapcsolatosan felgyelt. BALOGH: i. m. 47.

helyi piacok keretei között tanulmányozzuk. Csak a fuvarozás tömegének sűrűségének és költségének számszerű ismeretében tudjuk u. i. meghatározni a helyi piac zárttsága és növekvő áruforgalma közötti ellentmondás intenzitását, melynek a helyi árindex alakulásában, bár nehezen mérhető, de fontos szerepet játszik.¹⁰⁶

A fentebb vázolt okok indokoltá teszik, hogy az adatokat kellően dokumentált fuvarokról is egy rövid statisztikai összesítőt készítsünk. A hiányosan, ill. nem egyértelműen dokumentált adatok ennek többszörösét teszik ki. (L. a VII. táblázatot.)

A fuvarbérékkel kapcsolatos részletes elemzésbe nem bocsátkozhatunk, hisz ez tényleges feladatunktól elég messze vezetne. Kellő összehasonlítás alap nélkül megnyugtató megállapításokat aligha tehetnénk. E viszonylag kevés és esetleges adatsor esetében is gondolnunk kell arra, hogy a szállított anyag sokfélesége tovább nehezíti a megnyugtató általánosítást. A Lőrincről szállított méz, a Dunaföldvárról hozott bor, a Csongrádról vásárolt búzán át több áruféleség szerepel, melyeknek szállítása más és más nehézségekkel járt. Ennek köszönhető, hogy még a szomszédos Nagykőrösről történő szállítások díja is számottevő eltérést mutat. Nem rögzítették egyetlen esetben sem, hogy milyen igavonót alkalmaztak, ami ugyancsak befolyásolhatta a bért.

Igen szorosan kapcsolódik előző gondolkörünkhöz a *személyszállítás*. Azt a néhány feljegyzést, amely rendelkezésünkre áll, feltétlenül érdemes idézni, mivel nemcsak a XVII. századi, kényelmesnek és biztonságosnak egyáltalán nem mondható utazás felettébb költséges voltát bizonyítja, hanem érzékelteti azt is, hogy a kellő vállalkozó kedvvel és bátorsággal rendelkező szállítók jelentős bevételhez juthattak ennek révén.

„Kovács Istvánnak kocsit fogadván Nándor Fejérvártól fogvast, koci bért adtam tall. 10.”¹⁰⁷ „Pál mestert, hogy Szombatban föl vitték, az szerkesnek adtunk 14 garast”. „Varga Mihályt hogy Döbröczönből le hoztak, fizettünk érte 4 garast, den. 14.”¹⁰⁸ „Kis Geczit fogadván meg 4 tallérban Deák Árpád uramat Győrre vivén.”¹⁰⁹

Nem Kecskeméthez kötődnek az alábbi szállítással kapcsolatos kifizetések, de kecskemétiiek fizették ezeket a révpénzeket, melyek rögzítése e helyen nem indokolatlan. „Hogy Budara által költöztünk, magunktól és portekánktól a révésznek adtunk 3 öregh garast, quid facit den. 120. Ugyanak-

106 N KISS István: Az ár- és bértörténet kérdése Magyarországon 1550—1650 között. Történelmi Szemle 1963. 2. sz. 164.

107 Főbírói számadások, töredékek, 1667. 12.

108 G. n. 1683.

109 Bíróság, 1685. 14.

VII. táblázat

A FUVARKÖLTSÉGEK ALAKULÁSA A HÓDOLTSÁG UTOLSÓ ÉVTIZEDEIBEN

Hely	Távolság Kecskemét- től km-ben	Év	A fuvar összege dénárban meghatározva					
			maximum	minimum	eset	átlag		
Baranya (bátai rév)	170	1674	1440	1440	1	1440		
	Csongrád	51	1663	350	300	5	310	
			1664	375	375	1	375	
			1684	280	280	1	280	
Dunaföldvár	65	1685	100	100	3	100		
		1662	450	429	8	447		
		1663	500	429	35	469		
		1667	525	500	19	515		
Fölüpszállás	32	1668	550	550	1	550		
		1682	216	216	1	216		
		1683	1403	1403	12	1403		
Lőrinc (Nógrád)	123	1683	1403	1403	12	1403		
Nagykőrös	16	1663	150	100	4	137		
		1664	80	80	1	80		
		1665	122	100	2	111		
		1667	150	150	2	150		
		1668	150	150	1	150		
		1669	100	75	2	87		
		1672	150	150	1	150		
		1685	80	80	1	80		
Nagyszombat	262	1683	2049	1620	6	1783		
		1688	2049	1620	6	1783		
Pest	85	1665	750	400	11	518		
		1666	700	700	1	700		
		1667	600	300	16	544		
		1668	500	500	3	500		
		1669	250	250	1	250		
		1672	520	500	4	510		
Solt	57	1665	400	200	9	378		
		Szeged	84	1663	500	500	12	500
			1664	600	400	4	525	
			1665	500	500	3	500	
			1666	610	500	26	530	
			1668	500	500	1	500	
			1674	500	108	8	379	
			1675	480	480	6	480	
			1677	240	240	2	240	
			Tolna	120	1665	700	700	7
1666	750	750			33	750		
Zombor	170	1663	240	240	1	240		

kor a révészeknek vissza jövet den. 32.”¹¹⁰ A következő évben, 1677-ben: „A révészeknek a Dunán való által járásért flo, 1, den 32.” „Először a Dunán való által menetelünkben fizettünk a révészeknek flo 1, den 52.” A hasonló kiadások gyakoriságát jelzi az ugyancsak ebből az évből származó újabb két feljegyzés: „A Dunán által menet a révészeknek (egy szekér szénával) fl. 1., vissza jövet den. 20.” „Átmenet a Dunán révészeknek timon 2”¹¹¹ Végül: „Révre Budára adtam 22 parat.”¹¹²

Az előbbi esetekkel áll szoros kapcsolatban e néhány alkalmi szállítás is, amely az anyagmozgatás díjazásához szolgálhat illusztrációként.

„Kett racznak, ladat fel viven Budára, den. 15.”¹¹³

„Amely raczok a ladat a révből fel vitték Budára, s alá hoztak, adtunk azoknak den. 23.”¹¹⁴

ELEMZÉS

A konvenciók bére

A kecskeméti bérekre vonatkozó adatok rendszerezése és ismertetése után hasznos, sőt szükséges a lehetőségnek megfelelő elemzés elvégzése is. Az elemzés összetettségének és mélységének elsődlegesen az adatok hézagossága szab határt. A konvenciók szerződéses feltétlen alkalmasak arra, hogy alaposabb vizsgálat alá vegyük őket. Az adatok, adatsorok pusztá meglétén túl természetesen szükséges több előfeltétel is. Ezek közül a különféle pénzek ismerete, az átszámítási lehetőségek megnyugtató módja mellőzhetetlen.

A kecskeméti nyilvántartásokat vezető tisztségviselők a XVII. század második felében, éppen mert rendkívül sokféle pénz volt forgalomban, az esetek többségében a nagyobb összegeket átszámították egy számítási pénzre, a 100 dénár értéket képviselő magyar forintra. A kisebb összegeket igen nagy százalékban dénárban adták meg. Ha végigtekintünk a konvenciók szerződéses során, azt látjuk, hogy a készpénzből álló fizetést az esetek döntő többségében forintban határozták meg. A tallérban megadott össze-

110 Sz. k. 1676. 36.

111 Főbírói számadások, töredékek. 1677. 22., ill. 31. és 76.

112 Sz. k. 1685. 141.

113 A. 1676.

114 Főbírói számadások, töredékek. 1677. 31.

gek jobbára a kifizetések alkalmával tűnnek fel gyakrabban. Egyébként a tallér értékének változását Kecskeméten elég pontosan lehet követni, és így az átszámítás nem jelenthet érdemi gondot. Bár kétségtelen, hogy az értékváltozások alkalmával átmeneti időszakokkal számolnunk kell, amikor a régi számítás még nem szorult ki, az új érték elfogadása még nem vált általánossá. A tallér mellett leggyakrabban előforduló pénzféleség a garas. Ennek értékváltozása még jobban követhető mint a talléré, így az átszámolás esetén a hibalehetőség a statisztikai tűrés határán feltétlenül belül marad. (L. a pénztörténeti feldolgozást.)

A pénzen túl a különféle naturáliák értékének meghatározása a legjelentősebb feltétel. Tekintettel arra, hogy a város alkalmazottai többségénél a természetbeni juttatások átlagosan kb. a bér felét tették ki, ezek pontos felmérése, meghatározása nélkül a legelemibb számszerű rögzítésre sem nyílik lehetőség. A bérek feldolgozásához rendelkezésünkre álló levéltári források lehetővé teszik, hogy ezen termények és egyéb áruk értékét szinte kivétel nélkül meghatározzuk. Így nincs akadálya annak, hogy a bérek tényleges nagyságát, az egyes kifizetési formák egymáshoz viszonyított arányát rögzítsük.

A különféle foglalkozású, bérmunkát vállaló, vagy alkalmazottként dolgozó személyek munkabérét összehasonlítani, közöttük lévő arányokat feltárni csak úgy tudjuk, ha egy meghatározott évben a rendelkezésünkre álló valamennyi konvencióféleséget elemzés alá vesszük.

Ezen egyetlen év megválasztásakor az 1677-es esztendő adatsorait részesítettük előnyben. Ennek legfőbb oka az volt, hogy ebből az évből maradt fenn a legtöbb konvenció szerződés. Ugyanakkor néhány esetben a mellette, illetve hozzá közel eső évekből is kellett elemzésünkhöz adatokat felhasználnunk. Ezt részben az indokolta, hogy egy-egy cselédnek a jelzett évből nem maradt fenn konvenciója. Egy-két esetben nem a hozzá legközelebb eső év adatait használtuk fel, mivel néhány év eltéréssel teljesebb, egyértelműbb szerződés állt rendelkezésre. Az összesítő táblázaton a megjegyzés rovatban mindezt külön jelöljük.

Az 1677-es esztendő kiválasztását még az is indokolta, hogy a hódoltság idején még viszonylagos „béke” évnek minősült. Thököly szabadságharca is csak a következő évben kezdődött, így a harcok és a sarcok, valamint a létbizonytalanság fokozódása ekkor még sem az árakban, sem a bérekben nem érződhetett különösebben. Ezen év adatainak kiválasztása még abból a szempontból is indokolt, hogy a különféle pénzek értékének változásai előbb vagy később történtek, így a tallér vagy a garas átszámításával kapcsolatos esetleges aggályok is ezen esztendőben teljesen elesnek!

Külön kell szólnunk a prédikátor és az iskolamester béréről. Konvenció

szerződésük sajnos csak a század legelejéről és 1687-ből maradt fenn. Időben az utóbbi áll közelebb, és így ennek feldolgozása az indokolt. Bár egy évtized választja el 1677-től, mellőzése révén hézagossá és színtelenebbé válna kitekintésünk. Gondot jelent viszont az a tény, hogy néhány terménynek az ára, mindenképp a búzáé, a felszabadító háború során aránytalanul megnőtt. Míg 1676-ban egy fertály búza ára 515 dénár volt, és 1680-ban is csak 420 dénár, de még 1683-ban is csak 587 dénár értékű, 1684-ben 1119, 1685-ben pedig 1306 dénár volt, és a hadak járása idején éveken át a megszokott ár fölött volt. Közel hasonlókát írhatunk a borról is. Mivel pedig a prédikátor illetményének tekintélyes hányadát jelentette a 27 fertály búza és a tetemes mennyiségű bor, torzítaná béréről kialakított képünket, ha kétháromszoros árral számolnánk az előző évekre is. Tekintettel arra, hogy sem a nótárius, sem a legtöbb cseléd esetében a konvenció természetbeni része nagyobb mértékben nem változott ezen tíz év alatt, és a prédikátor készpénz fizetése már 1600-ban 70 forintot képezett, nem valószínű, hogy a kb. 30%-os növekedés nagyobb része ez alatt a tíz év alatt történt volna, így minden bizonnyal nem tévedhetünk sokat, ha feltételezzük, hogy a bére egy évtizeddel sem volt lényegesen eltérő az 1687-estől. Ezért tehát a prédikátor és az iskolamester esetében az 1687-ben rögzített konvenció természetbeni részét az 1677-es árfolyamon számítottuk ki. Külön hangsúlyoznunk kell, hogy a naturáliák többi részének értéke eltörpül a boré és a búzáé mellett, így az azok árában bekövetkezett változások a fizetésük egészéhez viszonyítva elhanyagolhatóak. Az esetleges eltérés lehetősége természetesen fennáll. Ezért is hívtuk fel e veszélyre talán az indokoltnál is jobban a figyelmet. Arra sem árt utalnunk, hogy a nagyobb időközöket átfogó ár- és bértörténetek nem ritkán 10—15, esetenként akár 25 éves intervallumokkal is dolgoznak. Hasonló esetekben a két adat azonos időszakba is eshetne.

Mielőtt a tényleges elemzést elvégeznénk, célszerű néhány megfigyelést, kiegészítést tennünk annak érdekében, hogy eljárásunk maradéktalanul egyértelmű legyen.

Igen hasznos lenne, ha követni tudnánk, hogy a szerződésben foglaltakat a kifizetés során mennyiben alkalmazták, milyen eltérések találhatók, egyáltalán a cselédek rovására milyen mértékű önkényes módosítások szerepelnek. Ezt sajnos csak részben ellenőrizhettük. A nyilvántartások magukba foglalják ugyan igen gyakran a kifizetésekkel kapcsolatos feljegyzéseket is, de itt nem törekedtek a ma megkívánt pontosságra a pénzügyi nyilvántartások. A feljegyzések rendszerint csak akkor kerültek be a lajstromokba, ha még maradt a városnak renstanciája. Amennyiben maradéktalanul kifizették a cseléd, vagy az alkalmazott bérét, „totum” bejegyzéssel lezárták a nyilvántarást, mellőzve az utolsó kifizetés összegét, annak részletezését.

Ugyanis ezek a feljegyzések többségükben a másodbíró, vagy más tisztségviselő emlékeztét voltak hivatva segíteni, tehát nem bizonylatként kezelték őket. Reklamálásra ritkán kerülhetett sor.

Ezek a feljegyzések viszont arra mindenképpen alkalmasak, hogy megállapítsuk, a konvenció szövegéhez mereven nem ragaszkodtak a kifizetés során. A megadott kereteken belül más ruhaféleséget, élelem helyett ruhát, natúrália helyett pénzt kérhetett és kaphatott a cseléd. Nem ritka, hogy ilyen alkalommal adott búzáért jóval kevesebbet számítottak, mint amennyiért abban az évben e gabonaféleség került. Oka lehetett az is, hogy nyáron vásárolták meg számára, amikor még olcsóbb volt, vagy gyengébb minőségű lehetett az. A kifizetések sora mindenképpen arra int, hogy nem szabad feltétlenül az egykor divatos feltételezésre, a maximális kizsákmányolás meglétére utalnunk. Ezt cáfolná egyrészt a már említett rugalmasság, melyre bőven van adat, másrészt az a tény, hogy a különféle alkalmazottak évtizedeket töltöttek el a város szolgálatában. Inkább egyfajta emberség-gondoskodás húzódnak meg mögötte, melyhez hasonlót cseléddel, jobbagygyal, családtaggal szemben is nap mint nap alkalmaztak a tényleges kizsákmányolás és kiszolgáltatottság lehetőségeinek kihasználása ellenére mások is.

Ha a feljegyzések hézagossága miatt nem volt egyértelműen követhető a kifizetés során a bérben kapott natúrália értéke, az egyezség szövegét tartottuk szem előtt. Különösen fontos volt ez akkor, ha a pénzbeli fizetség mellett csak az „egész ruha”, „fél ruha” meghatározás áll. Szerencsére több esetben pontosan követhető, hogy az „egész ruhán” mit értettek. 1676-ban Nagy Péter béresnek e címen egy ködmönt, egy nadrágot, 1 vég törökvasznat és egy inget adtak, amelynek az értéke 720 dénár volt. 1675-ben Söprös János sajtnyomónak „fél ruha” ellenében „egy nadrágot f. 1, egy ümög s gatyáert fél, süvegért den. 60, csizmáért f. 1” fizettek ki¹¹⁵ azaz három forint és 60 dénárt, amely Nagy Péter egész ruhájáért kifizetett 720 dénárnak pontosan a fele. Ezek alapján minden olyan esetben, ha nem követhető a kifizetések során pontosan, hogy az egész ruha fejében mit adtak, ezen összeget vesszük alapul.

A fentiekén túl szükségesnek tartjuk még az alábbiakra felhívni a figyelmet. Az árak alakulására vonatkozó adatok is gyakran hézagosak. Ugyanakkor egy-egy áruféleség minősége között jelentős különbség volt. Csizmát vettek a város tisztségviselői Kohári grófnak és Wesselényi bárónak éppen úgy mint a jegyzőnek és a kanásznak. Ebből adódóan ennek az ára 603 és 80 dénár között ingadozott. Ugyanezt mondhatjuk el kisebb módosítással egy

115 A jelzett évek adókönyveiben.

másik közhasználati cikkről, a nadrágról is. A pálinkafőző konvenciók szerződésai közül az 1671. évit tudjuk az alábbi elemzésünk során legjobban hasznosítani. Azonban ebből az évből csak egyetlen alkalommal találunk feljegyzést a nadrág árára, mely 780 dénár volt; ugyanakkor tudjuk, hogy 1678-ban 67 dénáron, 1672-ben pedig 80 dénáron vettek a szolgák számára nadrágot. Tehát a természetbeni bérrészek értékének kiszámításakor nem járhatunk el mechanikusan, mert így jelentős torzításokat idéznénk elő. Figyelemmel kell lennünk minden alkalommal az illető személynek a társadalomban elfoglalt helyére is az áru értékének meghatározásakor. Hasonló körülményeket kell tanúsítanunk, ha egy meghatározott áru értéke a rendelkezésre álló adatsorból feltűnően kiugrik. Fejes Máté nyájjuhász 1677. évi bérében készpénz helyett 28 bárányt kapott. A bárányok árára vonatkozóan az időben legközelebbi adat 1674-ből származik, amikor egy bárányért 120 dénárt adtak. Több adat ebből az évből sem áll rendelkezésre. Ezt megelőzően 1662-ből, ezt követően pedig 1683-ból van adatunk, amikor egy báránynak az ára 60, illetve 63 dénár volt. Nyilvánvalóan az a helyes, ha több évből származó adatok súlyozott átlagát vesszük figyelembe.¹¹⁶ Ennek alapján olyan értékeket kapunk, amely a legutolsó készpénzben történő kifizetésekhez közel áll, így a valóságnak biztosan jobban megfelel. 1671-ben 19 forint, 1674-ben 18 forint, 1678-ban 20 forint készpénz volt az „egész ruha” mellett a bérük. A bárányok árának a fenti módon történő kiszámítása alapján a konvencióban megszabott 28 báránynak az értéke 2240 dénár körül lehetett. Érdeemes megjegyezni, hogy az előző években 25, illetve 27 bárány is szerepel náluk fizetségként, melyeknek értéke 2000, illetve 2160 dénárnak felelt meg.

A fentiek alapul és figyelembe vételével lehetőség nyílik arra, hogy egyetlen esztendőre konkretizálva a különféle foglalkozású munkavállalók teljes bérét pénzben meghatározzuk és néhány szempontból elemezzük, illetve összehasonlítsuk. A jelzett év (ill. évek) konvenciók szerződésai alapján a kb. másfél tucat foglalkozást képviselő munkavállaló bére az alábbi képet mutatja. (L. a VIII. táblázatot.)

A bérek nagyságrendje és a foglalkozások jellege alapján négy jól elhatárolható csoport rajzolódik ki. Ezen választó vonalak még egyértelműbbé válnak, ha az egyes bérek egymáshoz viszonyított arányát is figyelembe vesszük. Ezek a csoportok az alábbiak:

1. értelmiség: prédikátor, iskolamester (tanító) és a jegyző
2. a mézsáros, a csaplár és a szakácsnő

116 L. első kötet 224. oldal.

AZ ÉVES KONVENCIÓVAL RENDELKEZŐK BÉRÉNEK MEGOSZLÁSA 1877-BEN

Az alkalmazott megnevezése	Az egész évi munkabér	Készpénzben meghatározott összeg	Az élelem értéke	A ruha értéke	Egyéb naturalia értéke	A naturaliak értéke összesen	A készpénz %-os aránya	Az élelem %-os aránya	A ruhafélék %-os aránya	Az összes naturalia %-os aránya	Megjegyzés
prédikátor	34 075	10 000	24 075	—	—	24 075	29,3	70,7	—	70,7	
iskolamester	14 150	10 000	4 150	—	—	4 150	70,7	29,3	—	29,3	
jegyző (nótárius)	9 989	3 600	4 940	1440	—	6 380	36,0	49,5	14,5	64,0	1665
mészáros	5 955	3 200	1 117	1638	—	2 755	53,7	18,8	27,5	46,3	
csaplár	7 799	3 840	2 631	1328	—	3 959	49,2	33,7	17,0	50,8	
szakácsnő	5 262	2 500	—	2762	—	2 762	47,5	—	52,5	52,5	
tyúkszedő	2 480	1 200	960	320	—	1 280	48,4	38,7	19,9	51,6	
pálinkafőző	2 380	1 200	—	1180	—	1 180	50,4	—	49,6	49,6	1671
szolgáló (konyhalány)	1 240	—	—	1240	—	1 240	—	—	100,0	100,0	1676
házi szolgálta	2 580	1 620	480	480	—	960	62,8	18,6	18,6	37,2	
lovász	2 340	1 600	260	480	—	740	68,4	11,1	20,5	31,6	
béres	2 320	1 600	—	720	—	720	69,0	—	31,0	31,0	
csikós	1 720	1 000	—	720	—	720	58,0	—	42,0	42,0	
nyájjuhász	2 960	—	—	720	2240	2 960	—	—	24,3	100,0	
fejős juhász	3 607	1 600	1 287	720	—	2 007	44,3	—	26,5	55,7	1676
sajtnyomó	1 460	1 100	—	360	—	360	75,3	—	24,7	24,7	félévi bér
isztrongahajtó	1 120	400	—	720	—	720	35,7	—	64,3	64,3	
kanász	1 120	400	—	720	—	720	35,7	—	64,3	64,3	
kajmekán	1 163	—	563	600	—	1 163	—	48,4	51,6	100,0	1681., félévi bér

3. a városi segédtisztviselők (tyúkszedő, az adószedő kajmekánja), a városban levő cselédek (pálinkafőző, háziszolga) és a különféle pásztorok, béresek, lovászok
4. külön csoportként kell szólni a gyermekkorban levőkről.

Kiinduló alapként a létszámban is legjelentősebbet, a harmadik csoportot érdemes elfogadni. Közülük eltekintünk azoktól, akiket csupán fél évre fogadtak meg, mivel ők ezen szezonális időszak alatt minden bizonnyal intenzívebb munkát végeztek, és ez fizetésüknek is valószínűleg kifejezésre jutott. A tyúkszedő, a pálinkafőző, a háziszolga, a lovász, a béres, a nyájjuhász és a fejős juhász évi összbérenek az átlaga: 2666 dénár. A hozzájuk legközelebb álló csoport átlagbére is többszöröse az övéknek. Így a különválasztás ezen formája feltétlenül indokolt. Bérük évi átlagát egységnek véve, az alábbiakat kapjuk: a prédikátor 12,78-, a tanító 5,3-, a jegyző 3,75-ször akkora bért kapott mint a tényleges cselédek, a mészáros 2,2-, a csaplár 2,9-, a szakácsnő 2-szer akkora bérrel rendelkezett, mint a harmadik csoportban levők.¹¹⁷ A szakácsnő esetében érdemes azt is kiemelni, hogy számára az élelmezés érthetően adva volt, és ez bére teljes összegének megállapításakor nem mellőzhető, bár pénzben meg nem fogalmazható tétel! Így minden tekintetben érthető, hogy ebbe a csoportba soroltuk.

A gyermekek munkabére még századokkal később is lényegesen kisebb volt mint a felnőtteké. Most is azt tapasztaljuk, hogy a konyhalány, aki készpénzfizetést szinte egyáltalán nem is kapott, az isztrongahajtó és a kondás kénytelen volt felényi fizetéssel beérni mint a felnőtt cselédek. Mindenképpen ez esetben a csikós is vagy gyerek, vagy igen fiatal lehetett még ezen esztendőkből. Nemcsak a felnőttek bérétől eltérő juttatások utalnak erre, hanem az a tény is, hogy név szerint egyszer sem említik, pedig a többi konvenciók esetében ritka kivételtől eltekintve legalább személynevével utalnak az illetőre. Ezért is indokolt őt is a 4. csoportba sorolni.

Bár a kifizetett bérek összege egy-egy kivételtől eltekintve csaknem azonos a hivatalsegédek, cselédek és a pásztorok között, még itt is érdemes egy bizonyos megkülönböztetést, egy halvány választóvonalat húzni. A kizsákmányoltság és a kiszolgáltatottság mértékében, a munkaidő terjedelmében feltétlenül volt eltérés, ha nem is nagyságrendbeli különbség. A tyúkszedő, a háziszolga és a pálinkafőző az ekkor jelentős számban levő ünnepnapokon nem dolgozott. Az állatok gondozásával foglalkozóknál a munkaidő és a

¹¹⁷ A mészárossal kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy bérére vonatkozóan 1677-hez legközelebb álló adatunk 1665-ből származik. Ebben az évben készpénz fizetése 32 forint volt, míg a csapláré csak 25 forint. Az azt megelőző években is hasonló különbségek tapasztalhatók. Ennek alapján valószínűnek tarthatjuk, hogy a feldolgozási évben sem lehetett kisebb a bére mint a csapláré, kinek a konvenciója a tíz év alatt érdemben nőtt. Mivel nagyságrendi különbség nem jelentkezik, a dokumentálható bér mellett volt célszerű maradni.

pihenés ilyen értelemben nem választható szét. Legmóshább lehetett a lovászok és a béresek helyzete, akiknél mindehhez még az is hozzájárult, hogy gazdjuk, felügyelőjük szeme előtt voltak állandóan, és ez munkaerőjük még fokozottabb kihasználását eredményezhette.

Feltűnő, hogy ezen rétegen belül a juhászok, különösen a fejős juhász bére kiemelkedő. Az utóbbi másfélszer annyi bért kapott mint a béres, de az átlagnál is 35%-kal nagyobb convenciójának az értéke.

A bérek közötti arányok rögzítése során nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül azt sem, hogy míg a béresek, lovászok és egyéb cselédek ezen bérükön kívül más jövedelemmel nemigen rendelkezhettek, a prédikátor, a tanító és a jegyző szinte biztos, hogy rendelkezett házzal, szőlővel, kerttel vagy jószággal. (Hadd utalunk itt az 1671. évi nótárius, Nyéki Gábor konvenciójára, ahol a naturáliák között szerepel a „Marhatartás a városén” juttatás is. L. old.) Még a mészáros, a csaplár és a szakácsnő esetében is teljesen indokolt ez a feltételezés, hisz a szőlő és a kert megművelésére, az állatok gondozására családjuk tagjai, ill. az idegen munkaerő rendelkezésre állott.

A korabeli árak, adók és adóalapok ismeretében nem tartjuk indokolatlannak, hogy a prédikátort, jövedelmét tekintve akár a leggazdagabb civis gazdákkal vegyük egy csoportba, illetve legalábbis azt állíthajtuk, hogy ezek évi jövedelme átlagosan ritkán lehetett nagyobb mint a prédikátoré. A tanító és a jegyző jövedelme a közepes vagyonnal rendelkező gazdákéval lehetett azonos, ha vagyonuk lényegesen kisebb is volt. A mészáros és a csaplár a céhmesterekhez és kereskedőkhöz hasonlítható, akik maguk is rendelkeztek ingatlannal és jószággal egyaránt.

Ha figyelembe vesszük, hogy Kecskeméten ezekben az években évi hat százalékos kamatra adtak kölcsönt, a prédikátor 340 forint és 75 dénár fizetése 5679 forint után járó kamatnak felelt meg. Ez 560—570 szarvasmarha árával volt egyenlő, vagyis kb. hasonló számú gulya jövedelmezett évenként akkora összeget, mint a prédikátor fizetése. Ekkora jószágállománnyal pedig csak a leggazdagabbak rendelkeztek. A tanító 141 forintos évi jövedelme 2358, a jegyzőé 1664 forint összeg 6%-os kamatával volt egyenlő. A mészárosé 992, a csapláré 1299, a szakácsnőé 877 forint 6%-os kamatának felelt meg. Hasonló értékű adóalappal a gazdák kis hányada rendelkezett.

A napszamosok és a zsellérek a szolgálknál anyagilag is valamivel kedvezőbb helyzetben lehettek, mivel sokuk valamilyen ingatlannal is birt. Az igaz ugyan, hogy a napszámber összege 12 és 20 dénár között mozgott, míg a pásztorok, a cselédek bérét, ha a minimálisnak felfogott 250 évi munkanappal osztjuk is el, kb. 10 dénárt kapunk, tehát a tényleges egy napi munkájukért fizetett összeg valójában ennél is kisebb, de figyelembe kell vennünk, hogy a napszamos folyamatos alkalmazása nem volt biztosított, s bár

kiszolgáltatottsága kisebb volt, közvetlen életkörülményeit tekintve nagyon közel állt azokhoz.

Az egész évi munkabér teljes összegének ismeretében tett összehasonlítások mellett érdemes figyelmet fordítani a bér összetételére is. Az első egyértelmű megállapításunk az lehet, hogy miként e korban más ország-részben, itt Kecskeméten is bérkiegészítés egyik legjelentősebb eszköze a külön naturália. Ennek nagysága a prédikátornál és a nótáriusnál a készpénznek hozzávetőlegesen kétszerese. Érdekes, hogy a tanító bérénel éppen az ellenkező tapasztalható. A második csoporton belül közel fele-fele az arány, míg a harmadik csoportnál a készpénz javára kétharmad-egyharmad érvényesül. A gyermekmunkára és a nem teljes évre szóló szerződések esetében ilyen egyértelmű arányokat nem állapíthatunk meg.

Néhány mondat erejéig érdemes a naturáliák megoszlásánál is időznünk. Az első és a második csoporton belül, ha a szakácsnótól eltekintünk, akinek élelmezéséről konvenciójában érthetően nem kellett gondoskodni, csak a mézárósnál látjuk azt, hogy a ruházatra biztosított érték nagyobb mint az élelemé. Ez foglalkozásának jellegét tekintve ugyancsak érthető. Ugyanakkor a pásztorok esetében az élelem ritkán tűnik fel, s a naturáliák szinte kizárólagosan a ruházati cikkekre vonatkoznak.

A fentiekén kívül nem érdektelen megemlíteni azt a formai elemet sem, hogy az első két csoport tagjainál a természetbeni juttatások igen részletes felsorolása csaknem minden egyes esetben fellelhető a minőség pontos jelzésével, míg a többinél gyakrabban a már említett „egész ruha”, „fél ruha” kitételrel megelégedtek.

A természetben történő kifizetésnek ilyen jelentős érvényesülése több tényezővel magyarázható. A prédikátor esetében feltűnően nagy mennyiségű gabona és bor kikötése elsődlegesen a helyi termelés ezirányú szükségével, és az e téren évről-évre megnyílvánuló igen nagy kereslettel magyarázható. Feltétlenül utalnunk kell arra, hogy a prédikátor konvenciójában nemcsak 1687-ben, hanem már 1600-ban is igen jelentős tételt képezett a naturália. A 12 fertály buza, a két fertály köles, a két verő ártány és a 100 fő káposzta akkor is komoly értéket képviselhetett. Ezen természetbeni juttatásokon belül a legfeltűnőbb növekedést a gabona mennyiségének megduplázása, és a tetemes mennyiségű bor biztosítása mutatja. Ezen túl a termés és a piac bizonytalansága, a szállítási költségek nagysága mind-mind segítette a jeltett gyakorlat kialakulását. Amilyen részletesen rögzítették a különféle élelmiszerek és élvezeti cikkek sorát az első csoport tagjainak konvencióiban ennek alapján feltűnő, hogy vagy egyáltalán nem vagy nagyon kevés súllyal lehetősé fel a ruházatra vonatkozó kikötés részükről, pedig helyzeti előnyük-ből adódóan e lehetőségekkel mind a város, mind a református egyház tiszt-

ségviselőivel szemben élhettek volna. Ezt minden bizonnyal azzal magyarázhatjuk, hogy a ruházkodással kapcsolatos igényeik eltértek a többi „konvenció” szokásától, s készpénz birtokában ennek beszerzése nem jelenthetett különösebb gondot számukra, míg a pásztorok, akik a várostól távol töltötték idejük döntő részét, ruházati cikkeik beszerzésének, készíttetésének gondjától így szabadultak.

Egyetlen év minden konvenciójának figyelembe vételével történt elemzésén túl feltétlenül hasznosnak ígérkezik egy másirányú keresztmetszet, amely a hódoltság utolsó évtizedeit fogja át oly módon, hogy minden egyes évre kiterjedő összegzést ad.

Ennek az áttekintő táblázatnak az elkészítése viszont lényegesen több akadályba ütközik mint az előzőé. Az egyik legfontosabb az adatok még fokozottabb hézagossága. Egyetlen foglalkozásra sem tudunk teljes adatsort összegyűjteni. Ez a mellékelt táblázaton jól kivehető. (L. a IX. táblázatot.) Ezért meg kellett elégednünk azzal, hogy csak a bérek készpénzben meghatározott részének negyedszázados mozgását rögzítsük. Az előző táblázat alapján meggyőződhetünk arról, hogy így is a konvenciók összegének kb. felét kitevő részről kapunk egyértelmű tájékoztatást.

Itt a választott korszakhatárnál lényegesen korábban keltezett néhány adatot is felhasználunk, melyeket Hornyik János köteteiből merítettünk. Ezen néhány adat valamelyest érzékeltetheti, hogy több mint fél évszázad alatt a bérek milyen mértékben nőttek.

A negyedszázadon belül a nótárius, a csaplár, a szakácsnő, a háziszolga, a béres, a lovász és a juhászok bérére vonatkozóan rendelkezünk elég adattal ahhoz, hogy a változások tendenciáját, jellegét megnyugtatóan dokumentálni tudjuk. A gyermekmunka díjazása érthetően annyira esetleges, igen nagyban igazodott mindenkor a felfogadott korához is, hogy azon belül nem a gazdasági és pénzügyi viszonyok voltak a meghatározóak. Következtetések levonására így azok nem olyan egyértelműen alkalmasak.

Tehát a bérek összecszerű változásának érzékeltetésén túl mód van arra, hogy a kiinduló évhez, 1662-höz viszonyítva érzékeltessük a legfontosabb, egyben legjobban dokumentált foglalkozások esetében a bérek változásának arányát. A nyolc legbővebben dokumentálható munkavállaló bérének öt-évenkénti módosulását érzékeltetjük az alábbiakban oly módon, hogy az 1662. évi béreket vesszük 100-nak. Azonban forrásaink hézagosságai miatt ezt az eljárást sem tudjuk maradéktalanul követni. Néhány esetben a jelzett évekből nem maradt ránk adat. Ekkor a hozzá legközelebb álló évek adatait vettük figyelembe. Az utolsó év meghatározásánál nem tartottuk be az öt

KECSKEMÉT VÁROS ALKALMAZOTTAINAK PÉNZBEN KIFIZETETT ÉVI BÉRE
(magyar forintban)

Az alkalmazott megnevezése	Az 1662-es, ill. a legelső előfordulás alkalmával a kp %-os aránya a konvenció- ban	1599	1600	1601	1602	1662	1663	1664	1665	1666	1667	1668	1669
		prédikátor	—	—	70	—	—	—	—	—	—	—	—
iskolamester	—	32	—	32	32	—	—	—	—	—	—	—	—
jegyző	36,6	—	25	—	—	20	20	—	25	25	—	—	35,2
mészáros	50,3	—	—	—	—	30,4	32	—	32	—	—	—	—
mészáros	42,8	—	—	—	—	22,4	20	—	—	—	—	—	—
csaplár	49,2	—	—	—	—	25	25	—	25	34	—	34	25
szakácsnő	53,7	—	—	—	—	17	32	—	128	—	40	—	25
tyúkszedő	73,8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
pálinkafőző	58,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
szolgáló	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
házi szolgáló	48,7	—	—	—	—	—	10	—	—	—	14	—	12
primárius	53,3	—	—	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—
béres	58,3	—	—	—	—	—	—	—	12	12	11	—	12
lovász	58,3	—	—	—	—	—	12	—	—	12	—	—	—
csikós	65,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
nyájuhász	44,8	—	—	—	—	16	—	—	—	—	—	—	23
fejős juhász	45,7	—	—	—	—	—	—	—	12	14	15	—	—
sajtnyomó	50,9	—	—	—	—	—	—	—	9,6	10	10	10	—
isztrongahajtó	66,7	—	—	—	—	7	—	—	—	2,5	3	—	—
kanász	43,9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

A*-gal jelölt években csak természetben kapott fizetséget.

év differenciát, mivel egyrészt az már túl mutatna a választott időkereten, másrészt, mivel az 1685-ös évből lényegesen több adat áll rendelkezésünkre. (L. a X. táblázatot.)

A X. táblázat alapján a jegyző készpénzben kapott fizetésén belül viszonylag egyenletes és elég gyors növekedést tapasztalunk. A két-két és fél-szeres emelkedés a többi alkalmazotéhoz képest feltűnően nagy. Az 1671-es adatot kivételesnek kell tekintenünk. A 70-es évekre esett ugyanis a város és leghatalmasabb földesura, Kohári István között folyó küzdelem kezdete, amely a tanács korábbi csaknem teljes függetlenségének biztosítása érdekében, ill. annak erőteljes korlátozásáért folyt. Nyéki Gábor, a város egykori alkalmazottja a főúr oldalára állt, és tőle telhetően kiszolgáltatta a várost Kohárinak. Hálából a földesúr nótáriusként a városra erőltette, és rendkívüli fizetést biztosított számára. 1672-ből nem maradt fenn adatunk, 73-tól viszont a régi feltételek mellett alkalmazta már a város György deákot.

A többi alkalmazott bérében nagyobb hullámzást és mérsékeltebb növe-

1670	1671	1672	1673	1674	1675	1676	1677	1678	1679	1680	1681	1682	1683	1684	1685	1686	1687
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100	—
41,6	78	—	35	35	—	35	36	36	36	36	36	36	42	50,4	50,4	37,8	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	—	—	—	—	—	—	38,4	—	—	—	38,4	—	—	—	25	—	—
—	20	25	30	24	33,6	26	25	27	16	16	24	24	25,2	40	—	—	—
—	—	—	—	9,6	—	12	—	12	12	12	15	—	—	—	58	—	—
—	—	12	12	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	*	—	—	*	—	4,8	*	—	—	—	*	—
12	—	—	—	—	—	16	16	16	16	16	16	—	—	16	16,8	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	—	—	—	—	—	—
12	12	13	14	14	—	—	—	—	—	—	16	—	10	—	10	—	—
12	—	12	14	—	—	16	16	16	16	16	16	16	—	16	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	10	12	14	—	—	—	—
—	19	22	*	24	20	*	*	—	*	*	—	*	*	—	—	—	—
—	—	—	12	*	16	16	16	16	16	16	*	16	20	24	20	—	—
10	—	9	13	13	12	11	11	11	—	11	*	15	15	15	—	10	—
—	2	5	4	6	6	4	4	—	5	—	*	*	*	3	—	—	—
—	3	5	6	6	7	7	4	5	—	6	6	4	6,8	*	*	—	—

kedést tapasztalhatunk. A csaplár készpénz fizetésének alakulása szinte harang alakú görbét ír le. A szakácsnőknél azt figyelhetjük meg, hogy a személyek változása a bérek erős ingadozását vonta maga után. Elképzelhető, hogy a rátermettsége, esetlegesen a civis társadalomban elfoglalt helye is befolyásolta a számára megajánlott konvenció mértékét. Az itt kiemelt esztendőök a 70-es évek elejétől viszonylagos kiegyensúlyozottságot mutatnak. Megjegyzésre érdemes még, hogy a többitől eltérően nem mutatható ki az emelkedés, sőt csökkenést rögzíthetünk. A háziszolga fizetésében viszont lépcsőzetes emelkedés rajzolódik ki, de éppen a kuruc harcok és a felszabadító háború idején nem mutatkozik érdemi emelkedés. A lovászok és a béresek díjazását, tekintettel arra, hogy közöttük lényegi eltérés nincs, ugyanakkor a rájuk vonatkozó adatok száma csekély, együtt vizsgáljuk. A hetvenes évek derekáig mutatkozó hullámzást a következő évtized változatlan bérszintje követi. A minimális emelkedés, ami a hetvenes években kitapintható, nem ellensúlyozhatta a 80-as évek derekának erős ármozgását, amely

A KÉSZPÉNZFIZETÉSEK ALAKULÁSA A LEGJOBBAN DOKUMENTÁLHATÓ
FOGLALKOZÁSOKNÁL (1662 = 100)

Foglalkozások megnevezése	1662	1667	1672	1677	1682	1685	Megjegyzés a jelzett évszámoktól eltérő adatok
jegyző	100	125	390	180	180	252	1667 helyett 1666; 1672 helyett 1671.
csaplár	100	136	—	154	154	100	1682 helyett 1681.
szakácsnő	100	235	147	147	141	—	1682 helyett 1683.
házi szolgálta	100	140	—	160	160	168	1662 helyett 1663; 1682 helyett 1681.
lovász, béres	100	92	100	133	133	133	1662 helyett 1633; 1685 helyett 1684.
nyájjuhász	100	144	137	—	—	—	1667 helyett 1669.
fejős juhász	100	125	100	133	133	167	1662 helyett 1665; 1667 helyett 1666; 1672 helyett 1673.
sajtnyomó	100	104	94	115	156	156	1662 helyett 1665; 1685 helyett 1684.

a legfontosabb élelmiszereknél tapasztalható. A sajtnyomón kívül ilyen jellegű bérmozgás más foglalkozásnál nem észlelhető. Többek között ez is dokumentálja, mennyire helytálló az a megállapítás, hogy a lovások, a béresek kiszolgáltatottsága, kizsákmányoltsága a legnagyobb ezekben az évtizedekben is. Sajnos a nyájjuhász konvenciók szerződéseinek hézagossága nem teszi lehetővé a maradéktalan elemzést. A hatvanas években jelentkező számottevő emelkedést stagnálás, majd csökkenés követte. A fejős juhász bére végig hullámozást érzékeltet. Az ellentétes irányú mozgásokat a nyolcvanas évek közepén történő ismételt emelkedés törli meg. Csaknem hasonló mondható el a sajtnyomó béréről, ezzel a korábban már jelzett megszorítással, hogy az utolsó fél évtizedben bérében változás nem történt.

Tehát a készpénz fizetések alakulásának tendenciája, aránya alapján is eltér a többitől a jegyző helyzete. Az 1662-höz viszonyított bérmozgásukat illetően a csaplár és a szakács bére nem különbözött a cselédekétől, pásztorokétól. A város lakosságát sújtó anyagi megpróbáltatások őket érzékenyebben érinthették mint az első csoport tagjait.

Tekintettel arra, hogy a konvenciók bérének kb. felét a naturáliák alkották, hasznos lehet ugyanezen alkalmazottak konvencióján belül a természetben meghatározott rész értékének változását is nyomon követni. Az élelem és a ruházati cikkek értékének kiszámítását hasonló módon végez-

tük, mint ahogyan azt már a 1677-es bérek összesítése során rögzítettük. (L. a XI. táblázatot.)

Ezen a táblázat nyomán jóval heterogénebb kép áll előttünk. A naturáliák értékének alakulása nem követi a készpénzben történt kifizetéseknel tapasztalt tendenciát. A jegyző bérének természetbeni részénél is megfigyelhető ugyan számottevő értéknövekedés, de ennek sem nagysága, sem az üteme nem esik egybe a készpénzben fizetett összeg mennyiségének alakulásával. E téren a 60-as évek derekán jelentkező ugrásszerű növekedést további csekély arányú gyarapodás követte, illetve 1685-ben kisebb visszaesés is tapasztalható. Tehát nem jelentkezett 1671-ben az a feltűnő kiugrás, ami a készpénzfizetésnél oly erőszakosan magára hívta a figyelmet. Ezen a nagyságrendben, illetve érvényesülő tendencián érdemben nem módosít az a tény sem, hogy a jegyző állatainak teletetését is ez évben a város vállalta magára. Ezek számára utalás a konvencióban nem történt. A jegyző esetében, ha meg is fogalmazhatjuk azt, hogy a pénzromlás és az árak növekedésének hatására fizetségének ez a része is emelkedett, azt viszont le kell szögeznünk, hogy a gabona és a bor árának ugrásszerű emelkedését a 80-as évek derekán arányaiban távolról sem követte.

A csaplár konvenciói kisebb számban állnak e tekintetben rendelkezésünkre. Az 1685-ös évre vonatkozóan is csak a készpénz kifizetésére, illetve

XI. táblázat

**A KONVENCIO TERMÉSZETBEN MEGHATÁROZOTT RÉSZÉNEK ALAKULÁSA
A LEGJOBBAN DOKUMENTÁLT FOGLALKOZÁSOKNÁL (1662 = 100)**

A foglalkozások megnevezése	A naturáliák %-os aránya a konvencióban 1662-ben	1662	1667	1672	1677	1682	1685	Megjegyzés
jegyző	53,4	100	140	171	184	187	174	1667 helyett 1666; 1672 helyett 1671.
csaplár	50,6	100	113	—	154	54	—	1682 helyett 1681.
szakácsnő	46,3	100	26	237	190	403	—	1682 helyett 1683.
házi szolga	51,3	100	166	—	93	106	503	1662 helyett 1663; 1682 helyett 1681.
lovász, béres	41,7	100	153	107	86	86	392	1662 helyett 1663; 1685 helyett 1684.
nyájjuhász	55,2	100	—	—	150	112	—	
fejős juhász	54,3	100	—	—	141	191	183	1662 helyett 1665; 1677 helyett 1676.
sajtnyomó	49,1	100	56	165	78	153	165	1662 helyett 1665; 1685 helyett 1684.

annak összegére van feljegyzésünk, de ez nem tér ki a természetbeni részre. 1677-ig egyenletes és jelentős emelkedést figyelhetünk meg, míg a 80-as évek elején, amikor az árak növekedése kezd meggyorsulni, nála a természetbeni juttatás mennyisége erősen lecsökken, ami számottevően mérsékli az egyébként jelentős készpénzben kapott fizetségének értékét is.

A szakácsnők természetbeni juttatása, miként erre már korábban utaltunk is, kizárólag ruházati cikkekre korlátozódott. Mivel a város nem ragaszkodott merev normákhoz, a naturáliák és a készpénz összegének az aránya távolról sem volt állandó. 1667-ben ennek megfelelően a készpénzben kialakult összeg több mint kétszeresére emelkedett míg a ruházatkodási cikkek értéke csaknem negyedére csökkent. A későbbi másfél évtized alatt a pénzben történő kifizetés összege csaknem változatlan maradt, míg a ruházati cikkek formájában kapott érték rendkívül erős hullámzást mutat. Itt is hangsúlyoznunk kell, hogy nem az élelmiszereknél tapasztalható különleges árnövekedés játszott közre, de még csak nem is egy-egy iparcikk árának szeszélyes hullámzása okozta ezt. Magyarázatul a korábban már említett rátermettséget, illetve a civis társadalomban elfoglalt helyét emelhetjük ki.

A háziszolga természetben történt juttatása bizonyos mérvű fáziseltolódással csaknem ugyanolyan hullámzást mutat mint a szakácsnőé. E változások oka azonban merőben más. A háziszolgánál, különösen a 80-as években a gabonanemű a meghatározó ezen fizetésrész értékének alakulásában. Megélhetési gondjainak csökkentése érdekében alkudhatta ki az élelmiszer mennyiségének növelését.

Hogy mennyire fontossá vált a kisebb fizetségű alkalmazottaknál a természetben, mindenekelőtt a gabonában történő juttatás, bizonyítja ezt a lovászok, béresek konvenciója is. Itt is a gabonaárak megháromszorozódása okozza a naturáliák értékének ugrásszerű megemelkedését.

A pénz romlása miatt, illetve a nyolcvanas években a forgalomban megjelenő újabb és újabb idegen pénzek iránti bizalmatlanság okozhatta, hogy a nyájjuhász konvenciójában hosszú éveken át kizárólag naturália fordul elő. Még a kondásnál és az istrongahajtónál is fellelhető ezen gyakorlat, ha nem is ilyen kitartó formában. (L. a IX. táblázatot.)

A sajtnyomó bérében is fokozottabb e téren a hullámzás, tendenciájában az előzőeket követi kisebb eltérésekkel.

A konvenciók összetételének elemzése alapján megfogalmazhatjuk azt, hogy bár a naturáliák igen fontos részt, értékben nem egyszer nagyobb hányadot képviseltek, ennek ellenére a békés időszakban a készpénzkifizetés volt a meghatározó. Minden bizonnyal ennek köszönhető az is, hogy e téren az ingadozás kevésbé szeszélyes. A nyolcvanas évektől eltekintve azt tapasztaljuk, hogy egy-egy jelentősebb változás esetén, a kifizetések során a

konvenció szövegétől való eltérés alkalmával a naturáliák rovására a készpénz aránya nő meg csaknem mindig. Itt ismét azt kell hangsúlyoznunk, hogy nem a kizsákmányolás burkolt megjelenéséről van szó. Nem az apró nyereszkeség érdekében tér el a munkaadó a kialakult formától, hisz ez a város számára érdemi bevételt nem jelenthet. Ezzel szemben több kitétel egyértelműen utal arra, hogy az alkalmazott, a cseléd kérte a természetben meghatározott rész pénzben történő kifizetését. Utalhatunk arra is, hogy hódoltság utolsó évtizedeiben számottevő pénzhiány jelentkezett. Az igen sokféle idegen pénz forgalma is részben ezzel magyarázható. A pénzgazdálkodás kialakult kereteinek megbomlása során, főként a nyolcvanas évek derekán e gyakorlattól természetesen több eltérés található. Ezek viszont az előző évtizedek kialakult szokásait, a gazdasági élet menetének korábbi jellegét nem cáfolják.

A konvenciók szerződések két részének külön-külön történő megjelenítése és elemzése után talán nem lesz szószaporítás, ha azok egész értékének alakulását is megfogalmazzuk számokban, illetve vele kapcsolatosan egy-két észrevételt mellékelünk. Ez esetben a korábban is felhasznált évek konvencióinak szövegét követve, a teljes értéket dénárban kifejezve adjuk meg. (L. a XII. táblázatot.)

A táblázathoz kívánczó első megjegyzésünk feltétlenül az, hogy a készpénz és a különféle naturáliák értékének együttes szerepeltetése nem mutatja változatlanul azokat a sajátosságokat, mint az előző két táblázatunk.

XII. táblázat

A KONVENCÍÓK TELJES ÉRTÉKÉNEK ALAKULÁSA (dénárban kifejezve)

A foglalkozás megnevezése	1662	1667	1672	1677	1682	1685	Megjegyzés
jegyző	5 460	7 336	13 726	9 989	10 083	11 072	1667 helyett 1666; 1672 helyett 1671.
csaplár	5 076	6 310	—	7 799	5 230	—	1682 helyett 1681.
szakácsnő	3 260	4 375	5 956	5 272	8 410	—	1682 helyett 1683.
házi szolgáló	2 054	3 150	—	2 580	2 720	6 998	1662 helyett 1663; 1682 helyett 1681.
lovász, béres	2 060	2 420	2 120	2 340	2 340	4 972	1662 helyett 1663; 1685 helyett 1684.
nyájjuhász	3 570	—	2 920	2 960	2 320	—	1667 helyett 1669.
fejős juhász	2 624	—	—	3 607	4 325	4 610	1662 helyett 1665; 1677 helyett 1676.
sajtnyomó	1 887	1 520	2 430	1 820	2 914	3 026	1662 helyett 1665; 1685 helyett 1684.

A pozitív és negatív irányú kimozgások sok esetben itt letompultan, egymást semlegesítve jelentkeznek, s a legritkább esetben történik ettől eltérés.

Az esetlegességek kiszűrése érdekében most is azt az eljárást követjük, hogy a legalacsonyabb konvenciók átlagát vesszük kiindulópontnak. A házi-szolga, a lovasz és a sajtnyomó bérének számtani közepe 1662-ben pontosan 2000 dénár volt. A jegyzőé ezen összegnek 2,7-, a csapláré 2,5-, a szakácsnő fizetése 1,6-, a nyájjuhászé 1,8, míg a fejős juhászé 1,3-szerese volt.

Az összehasonlításhoz a vizsgált időszakot lezáró esztendő, a török kiűzésének idejét ez esetben nem tudjuk kiválasztani, mivel igen kevés adatunk maradt, sőt még az 1685-ös év adatai is hézagosak ehhez. Így kénytelenek voltunk az 1682-es évre alapozni viszonyításunk alkalmával.

Kiindulópontnak vett három legalacsonyabb konvenció értéke a húsz év alatt 1,3-szeresre emelkedett. Tehát a megnövekedett létbizonytalanságot, az emelkedő árakat csekély mértékben követték esetükben a kialakult, kifizetett bérek. Hasonlóan csekély, sőt még csekélyebb növekedést csupán a nyájjuhász konvenciójánál tapasztalhatunk, akinek bére csak 1,2-szerese az alapul vett összegnek, sőt nála a konvenció csökkenését kell konstatálnunk. Minimális a csaplár egész konvenciójának a növekedése is. Figyelemre méltó a fejős juhász bérének emelkedése, 2,2-szeres, míg a szakácsnőé ugrásszerűen nagy: 4,2-szeres. Ugyancsak erősen nőtt a legalacsonyabbhoz viszonyítva a jegyző bére is, akinél a szorzószám a 2,7 helyett 5 lett.

Summázként tehát azt fogalmazhatjuk meg, hogy a gazdasági nehézségek növekedése során, a létbizonytalanság idején az egyébként is fellelhető különbségek a konvenciók között tovább nőttek. Ez a növekedés viszont nem azt jelenti, hogy a jegyző és a szakácsnő anyagi és életkörülményei a jelzett arányban javultak volna. Sokkal inkább arra kell gondolnunk, hogy a cselédsorban levők, vagy azokhoz közelálló anyagi helyzete romlott fozottabban, megnehezítve az egyébként is elég keserves életkörülményeiket.

A nem konvenciók bére

A nem konvenciók bére hasonló szintű elemzésére azok esetlegessége miatt érthetően nem vállalkozhatunk. Mégis, bár a rendelkezésünkre álló adatok száma lényegesen kisebb, összefüggő adatsorokat szinte egyáltalán nem képeznek, egy-egy következtetés levonására alkalmasak lehetnek.

A szerződésekből meghatározott munkák döntő többsége építkezéssel kapcsolatos. A fellelhető kevés eset csaknem mindegyikénél azt tapasztaljuk, hogy a munkát vállalók más városból, illetve más vidékről valók. Minden bizonnyal ez is hozzájárult ahhoz, hogy a vállalkozók nagyobb hánya-

dában a napi élelem és ital biztosítása kikötésként részükről szerepel, bár hasonló a helyi mesterek esetében sem lenne szokatlan. Tekintettel arra, hogy az építkezéshez szükséges időtartamra még csak utalás sem történt, így ennek anyagi kihatásait megbecsülni sem tudjuk.

Lényegesen egyértelműbb utalások történnek néhány alkalommal az egyéb naturáliák mennyiségére. A református templom építkezése során, illetve egy pince építéskor kötötte ki a csizma és különféle vászonféleség biztosítását a munkavállaló. Ezek a ruházkodással kapcsolatos kifizetések nyilván azt a célt szolgálhatták, hogy a családjuktól messze kerülők a közben esetlegesen megrongálódó öltözküket kellően pótolni tudják, és a helyi piac meglepetéseitől is mentesüljenek. Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy ezen naturáliák értéke elenyésző a munkadíj egészéhez viszonyítva. A templomot építő debreceni kőműves esetében a természetben kialakult érték a készpénz 33,33-ad részét alkotta, miként a néhány évvel később üvegezést végző mesternél is, bár nála az élelmezés még növelte a naturáliák értékét. Az 1685-ben rögzített, pinceépítéssel kapcsolatos szerződésben ez az arány nem ilyen nagy, 1:4,7 a készpénz javára.

A kisebb arányú, szerződésben rögzített, vagy anélkül végeztetett munkáknál kizárólag készpénzben történő kifizetésről van szó: pl. a templom kerítésének elkészítése, a templom karzatának megcsinálása, téglaegetés stb. Ezeket minden bizonnyal helyi mesterek végezték.

A naturáliák a *napszamos* munkák bérezésénél is fellelhetők hagyományos módon. Egyetlen esetben sem történik ugyan utalás arra, hogy a napszamosok kosztot kaptak volna, a helyi és más országrészek hagyományos eljárása alapján elég gyakori ez.

A napszámberék alakulására sajnos csak igen szűk időkeret áll rendelkezésünkre: 1682—1684 közötti három évből mindössze 14 adat alapján vonhatunk le egy-egy következtetést. Ezen adatok alapján az átlagos napszámber 18,5 dénár volt. Feldolgozásunk keretein túlmutatna ezen társadalmi réteg életkörülményeinek, életszínvonalának elemzése, bár a létfenntartási cikkek többségének az árát viszonylag pontosan ismerjük. Ezen napszámberék értékét talán jobban tudjuk érzékeltetni, ha a konvenciósook bérével vetjük össze. Ennek érdekében azt az eljárást követjük, hogy megnézzük, az egyes foglalkozást űzők évi konvenciójának értékét hány napi napszámber egyenlítőné ki, azaz hány napig kellett volna dolgoznia egy napszamosnak ahhoz, hogy a jegyző, a szakács stb. éves bérét meg tudja keresni. Az 1682. évet véve alapul a következőket kapjuk: a jegyző konvenciójának értéke 545 napszámberrel, a csapláré 282, a szakácsnéé 455, a házszolgáé 147, a lovászé 126, a nyájjuhászé 125, a fejjős juhászé 234, a sajtnyomóé 158 napszámberrel ért fel.

E fenti számok is azt érzékeltetik, hogy — bár feltétlenül be kell kalkulálnunk, a napszámosok számára távolról sem volt biztosítva a folyamatos munkalehetőség — kizsákmányoltságuk foka és intenzitása közelről sem volt akkora, mint a szó szoros értelmében vett cselédeké, illetve pásztorok többségéé. Egyben azt is jól érzékelteti a fenti számsor, hogy a konvencióosok egy része lényegesen kedvezőbb helyzetben volt mint a napszámosok tömege. Nemcsak a folyamatos munkát biztosították a csaplár, a szakácsnő számára, hanem bérük is lényegesen magasabb volt.

Befejezésül nem lesz felesleges az alábbi összehasonlítás sem, amely egy könnyen áttekinthető táblázat révén elvégezhető. Ezen néhány felvidéki város adatait vetjük egybe a helyi napszámber átlagával, a napi 18,5 dénárral.¹¹⁸ (L. a XIII. táblázatot.)

XIII. táblázat

A FELVIDÉKI ILLETVE A KECSKEMÉTI NAPSZÁMBÉREK ARÁNYA

Helynév, ill. foglalkozás	A napi bérük dénárban	Napi bérük a kecskeméti napszámber %-os arányában
Nagybánya (pénzverde)		
vasmetsző	50	270,3
választók (átlag)	28,75	155
pénzverők (átlag)	26,55	144
„szén mester”	25	135
gálickő főzők		
mester	33,3	180
munkások (átlag)	17,5	94,6
Nagyszombat		
ácslegény	30	162
napszámos	20	108
Besztercebánya		
ácslegény	30	162
Lőcse		
napszámos	24	129,7

A tényleges összehasonlításra a napszámosok, illetve a munkások bére a legalkalmasabb. A nagybányai gálickő főző munkások napi bére alacsonyabb volt mint a kecskeméti napszámosé. Ez esetben még arra is lehet utalni, hogy az nem kapott kosztot, bár az is kétségtelen, hogy munkakörülményei és munkaideje kedvezőbb lehetett. A másik két városban levő nap-

118 KAZIMIR: Adalékok a XVI. és a XVII. századbeli árak és bérek fejlődéséhez 172—204., ill. ESZE Tamás: A nagybányai pénzverőház számadásai 1666—1667. Numizmatikai Közöny 1967—68. 74—75.

számbérek lényegi eltérést nem mutatnak a kecskeméti gyakorlattól. Újabb adatok feltárásiig további következtetések levonása növelné a bizonytalansági tényezőket.

Kitekintés

A bértörténettel kapcsolatos vizsgálódásunk akkor válik igazán hasznossá, ha majd lehetőség nyílik arra, hogy más vidékek, más korok hasonló feldolgozásaival szembeesíthetjük azt.

Tekintettel arra, hogy e tájegységről hasonló feldolgozás még nem készült, el, az időbeli változások elemzéséről le kell mondanunk. Miként már utaltunk rá, a XVII. századi bértörténet feltárása csaknem teljes egészében történettudományunk „tartozik” listáján szerepel. Mindössze két részleges lehetőség nyílik az ilyen irányú összehasonlításra.

Stefan Kazimir már idézett, sajnos szinte egyedülálló munkájában néhány felvidéki város számadáskönyve alapján tárt fel bérekre vonatkozó tényeket is. Miként láttuk, az általunk vizsgált negyedszázadból Nagyszombat, Beszterce és Lőcse területéről ismertet adatokat. Nagyszombaton öt évből közölt napszámbérek mindegyike 20 dénár volt. Lőcsén 16 évből tárt fel adatot, minden esetben 24 dénárt fizettek napszámbéreként.

Vidékünkön az egyik leginkább szembetűnő vonás, hogy a napszámbérek, minden bizonnyal az idényjellegű munkák hatására, lényegesen differenciáltabbak: 12 és 20 dénár között változnak. A másik megfigyelésünk az lehet, amint azt fentebb már megfogalmaztuk, hogy a hódoltság utolsó esztendeiben a napszámbér lényegében megegyezett a Nagyszombaton kialakulttal, és alig kisebb mint a lőcsei.

Szakmunkások napi bérére vonatkozóan sajnos nincs összehasonlítási alapunk. Feltételezhetjük, hogy itt is másfél-kétszerese lehetett az átlagos napszámbérnek.

Valamivel bővebb összevetésre ad alkalmat a nagybányai pénzverőház 1666—67-ből származó számadása.¹¹⁹ E lajstrom március 18-tól június 18-ig terjedő 13 hétre kifizetett béreket rögzíti. Összehasonlításra a legjobb lehetőséget az egész évi bér összege nyújtaná, mivel a kecskeméti konvenciók is az évi béreket tartalmazzák. Tekintettel arra, hogy a hetenkénti összeget is külön rögzítették, az 52 hétre járó bér pontos összehasonlítási alap lehet.

Proczner Bálint gondviselő heti négy forintos bére évi 208 forintnak felel meg. Fizetsége a helyi jegyző évi konvenciójának háromszorosa. Valószínű, hogy a kecskeméti prédikátor fizetése sem sokban haladhatta meg

ezt az összeget. A beosztásnak is inkább megfelel, ha Terebesi István „rationista” fizetésével hasonlítjuk össze a jegyző bérét, hisz felelőssége érthetően kisebb volt mint a gondnoké. Az ő fizetése csupán 6%-kal múlta felül a nótáriusét.

Proczner Mihály „vasmetző” kvalifikált szakmunkásnak minősíthető. Az évi 156 forintot kitevő bérével helyi szakmunkás, illetve iparos jövedelmét sajnos nem tudjuk összevetni.

Hasznosnak ígérkezik viszont a nyolc pénzverő átlagbérének összehasonlítása néhány konvenciós fizetésével. Részben ők is feltétlenül szakembereknek, munkásoknak minősülnek, de nem rendelkeznek annyira sajátos felkészültséggel, mint a metszők. E nyolc munkás évi fizetésének átlaga: 82 forint és 87 dénár. Ez az összeg a kecskeméti mészáros konvenciójának (készpénz és naturália együtt) 139%-a, a csaplárénak 131%-a, a háziszolgáénak 263%-a, a lovásznak 342%-a. Figyelemre méltó, hogy még a jegyző fizetését is meghaladta ez az összeg.

A „gállickü főző ház beliek” közül a mester, Szász Péter évi bérét, amely 104 forintot jelentett, nehéz összehasonlítani a konvenciósokkal. Két társának, László Istvánnak és Thot Mihálynak a fizetését már annál inkább. Ők minden bizonnyal nem rendelkeztek különösebb szakmai felkészültséggel, mai terminológiával segédmunkásnak, illetve betanított munkásnak mondhatnánk őket. Évi fizetésük 52, illetve 57,5 forint csaknem fele a mesterének. Ez napi 18—20 dénár fizetésnek felelt meg. Az itteni csaplár és a mészáros fizetése egyaránt nagyobb mint ezeké a munkásoké. Kettőjük bérének az átlaga a háziszolga fizetésének 173%-a, a lovasz bérének 226%-a.

A töröktől megmenekült és a hódoltsági terület bérvizonyaira ezen néhány adat birtokában általános érvényű megállapítást természetesen nem vonhatunk le. Csak annak a rögzítésére vállalkozhatunk, hogy a nagybányai szakmunkások és munkások fizetése többszörösét képezte a hódoltsági mezőgazdasági cselédek bérének, de a szakmunkásoké is számottevően meghaladta a hódoltság területén élő városi alkalmazottak fizetését.

A VÁROSI TANÁCS AZ ÉLET- ÉS MUNKAKÖRÜLMÉNYEK SZABÁLYOZÁSÁÉRT

A hódoltság utolsó évtizedeiben a Kecskeméten élő cselédek, alkalmazottak életkörülményei rosszabbodó tendenciát érzékeltetnek. Lényegében ugyanezt mondhatjuk el, bár minden bizonnyal kisebb mértékben a paraszt-

gazdákról is. Le kell azonban szögeznünk, hogy az itt élők életkörülményei igazán tragikussá csak a felszabadító háború során váltak. Erről szakirodalmunk már sok alkalommal megemlékezett. A város jeles történésze, Hornyik János szinte egy kötetnyi dokumentumot szedett össze, amely gazdagon illusztrálja, milyen atrocitások és sarcolások követték szinte naponta egymást ezen a vidéken.

A város vezetői a nyomor és az élelemhiány okozta bajokon oly módon kívántak segíteni, hogy a legfontosabb élelmiszerek árát limitálták, és a nyereszkezőket elég szigorúan büntették, illetve a legfontosabb élelmiszerek kereskedelmét korlátozták. Már 1684-ben a számadáskönyv egyetlen oldalára több büntetés rögzítése került: „Egy legény a tilalom ellen árpát adván el, fizetett 6 garast. Szücs Peteris ezen dolgáért fizetett 321 garast. Egy nyereségre kenyeret szedő emberen vettünk 5 garast. Egy solti asszony, kenyérral kereskedő, fizetett 4 garast.”¹²⁰ A hamisan történő mérés sem volt ritka, amely ugyancsak a legszegényebbeket sújtotta... Újabb oldalakon közel hasonló számban találkozunk a nyereszkezés megfékezésére tett büntetésekkel.

A gabona és a kenyér mellett több más élelmiszerral folyhatott a spekuláció. „Bakonyi Istvánon vettünk f. 8, azért, hogy a mézet a váras tilalma ellen megvette és nem igaz úton mérte.”¹²¹

1685-ből és 86-ból hasonló adatokat nem leltünk. Tekintettel arra, hogy az árak, különösen a legfontosabb élelmiszerek ára ezekben az években sem volt kisebb, sőt egyiké-másiké még nőtt is az előző évekhez képest, feltételezhetjük, hogy a nyomor vámszedői később sem maradtak tétlenek, tovább nehezítve a legszegényebbek amúgyis sanyarú életét.

Nem lenne teljes a munkabérekéről felvázolt kép, ha nem szólnánk a bér-munka szabályozásával kapcsolatos intézkedésekről, a cselédekkel szembeni visszaélésekről is. Sajnos ilyen jellegű feljegyzésünk még kevesebb van, mint bérekre utaló adatunk. Az esetlegesség torzító hatását itt mindenképp előtt annyiban kell figyelembe vennünk, hogy a gazdák részéről történő visszaélések kis hányadát torolták meg, még kisebb hányadáról készült feljegyzés. Egy-egy hasonló témájú írásos emlék minden bizonnyal „tipikus” eljárást örökíthetett meg.

A pásztorok mostoha életkörülményeire utal az alábbi eset: „Bab Mihály Katona Jasnossa hideg megh vette juhász karért fizetet az urnak f. 60, melyből az be adonak hajlot tall. 2, deáknak 12.”¹²² Nem lehetett ritka az alábbi eljárás sem: „Patai Andrason birságot vettem 13 garast szolgája

120 Sz. k. 1684. 80.

121 Sz. k. 1684. 79.

122 A. 1662. birságotás.

megh fogásáért.”¹²³ Rendkívüli szigorral járhattak el azokkal a cselédekkel szemben, akik gazdájukat elhagyták, konvenciós szerződésüket egyoldalúan felmondták: „Egy legény gazdáját el hagyván, fizetett tall. 3.” Ez több hónapi fizetésével volt egyenlő.¹²⁴

A munkaadó és a munkavállaló közötti kapcsolatokat ezen században még a békesebben fejlődő országokban és országrészekben sem szabályozták átfogóan. Azonban a tulajdonosok közös érdekeinek védelmére különféle rendeleteket, határozatokat fogadtak el, tettek kötelezővé nemcsak a nemesi vármegyék, a királyi városok, hanem a hódoltság területén levő jelentősebb városok is. Ezen statutumok egy része mindenekelőtt azt a célt szolgálta, hogy a gazdák az esetleges károsodásokat magukról áthárítsák alkalmazottjaikra. A rendkívül alacsony munkabérek, a mostoha megélhetési körülmények érhetően kényszerítették a különféle pásztorokat arra, hogy akár a magántulajdon megsértésével is javítsanak megélhetési körülményeiken. A várostól távoleső pusztákon nyájukat legeltető juhászok számára nyílt talán legnagyobb lehetőség arra, hogy a szaporulat rovására élelmezésükön, anyagi helyzetükön javítsanak. A civis városok gazdái időről-időre gátat igyekeztek szabni a juhászok ezen próbálkozásainak, akár oly módon is, hogy a különféle természeti csapások következményeit is azokra hárítsák. Az elhullások, a közbiztonság hiánya miatt történő rablások minden bizonnyal nem egy esetben csökkentették a juhászok kialakult konvenciójának összegét.

Bár csak közvetve érinti a juhászok bérének alakulását az alábbi statutum — megélhetési lehetőségeiket annál inkább —, ismételt teljes közlését indokolja, hogy e vidékről hasonló nem áll rendelkezésünkre. Gazdasági vonatkozásai mellett a tájegység közigazgatási—bírói gyakorlatára is figyelemre méltó adatokat rögzít. „Anno 1673. die 18. Januarii Minthogy az kecskeméti juhászoknak sok rendbeli szokásul vet rend ellen cselekedések, tolvajlások és mód nélkül való pecseniezésekkel való károsodások származik az juhos gazdáik ellen, mindezeknek el távoztatására ilyen rendek szabattatot az juhászoknak:

Primo: Elsőbben is és mindenek előtt minthogy tehetsége szerént az juhos gazda ki küldi az állést a juhásznak, s azonban pedigh valamely nyavalyaiára képest ollykor el is esik az kezzel, így, ha az juhász magának pecsnyét mettsz, az juhoss gazda szabadon megh vehesse az árát az juhászon.

Secundo: Az juhász csak katonával ne okozzon, hanem az bört füllel, szarvval és pofáján valo beleggel együtt adgya és küldgye számon haza; azonban

123 A. 1683. bírságolás.

124 Sz. k. 1684. 78.

pedigh az melly beórt katona által el vitnek mondand lenni, tehát azt is bizoniságokkal állítsa, ezen kívül cselekszik, számadatlannak mondatik, és ezirántis a juhász magaiéből tegien eleget az gazdának.

Tertio: Ha az juhász fagjut nem küld haza az gazdának, ezirántis az gazda el essendő juhainak számokhoz képest szabadon juhászának bárányaiból tehessen eleget magának.

Quarto: Minthogy ezis kiváltképpen károokra ismértetik az juhos gazdának lenni, hogy elleteőről való ki hajtáskor a juhos gazda az báránjokat juhásza eleiben bellegezzen számlálván, az nyírásra midőn az juhász be hait, akár mennyi héja légyenis az bárányoknak csak számadatlan tartja. Ezért ebbéli egyenetlenségeknek el távoztatására erre vigiazzanak, s keötelesekis maradnak az juhászok ezentúl, hogy az ollyatény bárányokról is imide amoda való mutugatás kívül számot adgyanak gazdájoknak Számot nem adhatván pedigh rendesen, tehát eziránt való károkról is a juhász tartozik zürzavar kívül gazdájának eleget tenni.

Quinto: Az hasi báráni börok reöl is tartozik számot adni, nem lehet azis bitanglásban, ha számot igazán nem ad, füzessen érte.

Sexto: Minthogy akármelly nevel nevezendő egyébféle kereskedeő emberek magok igazságát várossa vagy faluia pecsétés levelévell szokta annak rendes vólta szerént bizonyéttani, ehezképest annivalis inkább méltónak itéljük, hogy az juhokat hatogato juhászok valamiglen várossa vagy faluja levelével dolgát nem álléthatja, mind addiglan tartóztatás alatt legyen, jószágóssént valahálet (sic) tapasztaltatik.

Definitio

Valamelly juhos gazda erre nem vigyázand, és juhását ezen rendben figyelmezzessen megh nem tartja, ki az juhászoknak szarvat nevelvén, az rendtartást megh viselő juhos gazdánakis feles kárt hozhatna, az ollyan juhos gazdán várossunk akkori ordinárius vagy substitutus fő birája 12 forintot vehessen engedelem kívül birságul.

Voltanak ezen végzésben jelen ezen uraimék:

Kőrössy Bubory Balas, Halason lakos Lakatos János és Szabó János, kecskeméti eskettek pedigh Szabó György, Patay András, Biró György, Csaba János, Kamarás Ambrus, Farkas Balás, Szent Királyi Pál, Deák Pál, Nagy István, Királi István, Sárközy Pál, Varga Miklós, Oláh János, Tóth György, Barkó Benedek, Toót Márton, Szabó Betha, az juhos gazdák is felessen. Ismet az juhászok képekben Bab Mihál és Szalai Lukács.¹²⁵

125 Sz. k. 1672. 2—4.

Természetesen esetenként az egyes gazdákkal, bérmunkát alkalmazókkal szemben is nagy szigorral léptek fel a civis gazdák egészségének érdekvédelmében. Ezt mindenekelőtt a bérek alacsonyan tartásával, a szezonális konjunktúra visszaszorításával szolgálták. „Kati Péter más ember munkását elcsalván több bér ígéretével, fizetett f. 6.” „Csuka Miklós azon dolgoért fizetett f. 6. kalodaváltsággal együtt.”¹²⁶ „Tallas Péter máshoz el szegődött szolgát meg fogatta, adott tall. 2. Kis Tamás hasonló vétkeért tall. 1, gar. 4,5. Boros Mihály is azon vétkéért tall. 1, gar. 4,5. Marozs Lőrincz perinde tall. 1, gar. 5, polt. 7.”¹²⁷

A bérek ismertetésével, változásuk bemutatásával távolról sem az volt a célunk, hogy a hódoltság utolsó évetizdeiről minél sötétebb képet fessünk. Sőt a valóság részletes ismertetésével, az eddig ismeretlen részletek feltárásával többek között azt is elértük, hogy ezen időszakban és területen élők körülményeit esetleg kevésbé zordnak ítéljük meg, de mindenesetre pontosabban látjuk mint korábban.

ÖSSZEGRZÉS

A rendelkezésünkre álló írott emlékek hézagossága és az eddigi feldolgozások szűkössége behatárolta a vállalt feladat végrehajtásának módját és eredményességét. Visszatekintve tagadhatatlan, hogy a felvázolt kép nem mindenben arányos és sok fehér folt maradt rajta.

Azt azonban remélhetőleg sikerült igazolni, hogy ezen a területen is nemcsak a maradéktalanul örökbe kapott adatsorok segítségével lehet a történelem ködét ritkítani, illetve felszámolni. Egyik meghatározó célunk éppen az lehetett, hogy bizonyítsuk: az erősen hézagos, sokszor esetleges források birtokában is van remény, sőt lehetőség ennek a nagyon elhanyagolt területnek a művelésére. Igaz, aránytalanul sok munkát igényel a szorványadatok összegyűjtése, de fontos adatok, fejlődési folyamatok megragadására nyílik ily módon lehetőség. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy igen sok településünk van, amelynek forrásai e korból csak hasonló mennyiségben maradtak ránk. Így ezek esetében is a bértörténet, a szociális viszonyok vizsgálatának kezdeteit jelentheti a hasonló jellegű feldolgozás. Így akár az itt látható eredmények, akár a megtett vargabetűk okulásul szolgálhatnak sokak számára.

¹²⁶ A. 1665. 230.

¹²⁷ Birság, 1685. 29.

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy szinte az első lépés megtétele során nem tűzhattük magunk elé azt a célt, hogy egy jelentős táj-, illetve politikai egység bértörténetének árnyalt elemzését adjuk. Jelenleg sok tekintetben kedvezőbb adottságokkal rendelkező országrészek, városok hasonló témájú feldolgozása esetén sem vállalkozhatott volna senki ilyen feladatra. Valóra váltható célunk csak az adatok minél teljesebb feltárása és rendszerezése lehetett. Ezek alapján indokolt volt annak a minimális elemzésnek, értelmezésnek az elvégzése is, amely semmiképpen sem egy lezárt ismeretanyagot kívánt nyújtani, hanem éppen ellenkezőleg az újabb kutatásokra kívánt insprálni.

Bízunk abban, hogy e nem csekély célt el tudtuk érni. Reméljük, hogy e feldolgozás már most sem kizárólag illusztráció lehet e tárgyalt korszak gazdasági—szociális életének megelevenítése során. Eredménynek érezzük hogy több mint másfél tucat foglalkozás munkavállalóinak béréről, életkörülményeiről elfogadható tájékoztatást adtunk egy rendkívül zaklatott negyedszázadon belül. A számok nagyságrendjénél ezen esetben talán még fontosabb, hogy a civis város társadalmának nagyobb részéről ad ez megbízható keresztmetszetet. Remélhetőleg hitelt érdemlően érzékeltettük: az ennyire hézagosan fennmaradt iratok mellett is van lehetőség arra, hogy a legfontosabb társadalmi csoportok, foglalkozások kereseti lehetőségeinek egymáshoz viszonyított arányait is megrajzolhatjuk.

A behatárolt eredményekkel kapcsolatosan hadd jegyezzük még azt is meg, hogy bizonyos keretek között nemcsak a hódoltság utolsó évtizedeire, hanem az adatok egy részének segítségével a hódoltság békésebb évtizedeire vonatkozóan is vonhatunk le következtetéseket. Az sem látszik túlzottnak, hogy az itt tapasztaltakat kamatoztassuk a hódoltság azon településeivel kapcsolatos vizsgálódásoknál, amelyek még kevesebb forrással rendelkeznek ezen évtizedekből mint Kecskemét. E studium jellegéből adódóan a térbeli és az időbeli összehasonlítások teszik igazán lehetővé, hogy a tárgyalt korszakra vonatkozóan egyértelmű megállapításokat tehessünk. Így a most közreadott feldolgozás is igazi értelmét, célját csak akkor fogja elérni, ha hasonló gyűjtések és elemzések más területekről, illetve más időmetszetekből is elkészülnek, és így biztosítják a jelenleginél lényegesen bővebb összehasonlítási lehetőséget. Hisz a helyi sajátosság megragadása, a fejlődési ütem, tendencia kirajzolódása más módon nem képzelhető el.

A migráció Kecskeméten 1662—1711 között

Egy-egy terület etnikai viszonyainak alakulása mindig sokakat érintett, és sokakat érdekelt. Különösen nagy figyelmet fordítottak és fordítanak a Közép-Kelet-Európa térségében élők e fejlődési folyamatra. Az etnikai szempontból egyébként is igen tarka képet mutató Kárpátmedence és Balkán félsziget ez irányú változásainak egyik legjelentősebb formálója kétségtelenül a török hódítás, illetve az ennek keretében megindított, a két földrajzi egységen is túlmutató hadjáratok sora volt. Ezek nyomán, valamint a török állami és magánföldesúri kizsákmányolás következtében tájegységek néptelenedtek szinte teljesen el. A XV—XVI. század fordulójára az ország déli részének magyar lakossága csaknem teljesen kipusztult, illetve elvándorolt. A XVI—XVII. század során a Dunántúl délkeleti részei és az Alföld hatalmas térségei jutottak ugyanerre a sorsra. Így a hódoltság döntően befolyásolta az egész Kárpátmedence, de különösen hazánk mai területének etnikai alakulását. Ennek következménye, hogy alig akad olyan számottevő, a hódoltság történetével foglalkozó munka, amely valamilyen formában ne érintené az itt élő tömegek nagyobb vagy kisebb arányú, kényszerű vagy önkéntes mozgását, a migrációt.

A török és a magyar törekvések, érdekek a hódoltság területén is ellentétesek voltak, így mind az állami, mind a magánföldesúri gyakorlatban gyakran ütköztek is. A két fél legtöbbször ellentmondó rendszabályai, a gyakori háborúk, a közbiztonság szinte teljes hiánya, a sokféle és súlyos terhek hol lökészerűen lendületet adtak a tömegek mozgásának, hol pedig gátolták az egészséges és szükséges folyamatokat is.¹

1 A hódoltság irodalma korok, történetírói iskolák és irányzatok tudományos eredményeit és törekvéseit fogja át. E hatalmas szakirodalom nemegyszer egymásnak is ellentmondó megállapításokat és olykor túlzásokat is rögzít. Az egyik legnagyobb vita a török kizsákmányolás és fennhatóság rendkívül súlyos, a magyar fejlődést végzetesen gátló jellege, illetve viszonylag enyhe módja felett folyt. Az egyik oldalon a török önkényről, a török kizsákmányolás kegyetlenségéről és pusztító hatásáról szóló bizonyítékokat vonultatták fel, a másik oldalon a viszonylag nagy önkormányzati szabadságot, a gazdasági és a társadalmi fejlődés új megjelenési formáit emelték ki, melyek a hódoltsági nagy mezővárosokra volt jellemző. Nem kétséges, hogy ezeket a vitákat nem kis mértékben motiválta a Habsburgokkal szembeni rokon- és ellenszenv is. Előfordult az is, hogy a meggyőződés fokozása

Ha migrációról szólunk, legtöbbször a XVIII. századi népvándorlásszerű nagy népmozgásra gondolunk. Pedig a XVI—XVII. század folyamán is ment végbe igen jelentős belső vándorlás, ha ez nem is mérhető a következő század százezreket új országrészekbe emelő migrációjához. A nyugalmasabb évtizedeket is felmutató XVIII. század ezirányú eseményeiről érthetően lényegesen többet is tudunk.² A XVII. század töredékesebb és e célra kevésbé használható forrásait még nem kamatoztatták.

Az e századokban egyéneket és csoportokat ért szenvedések, a pusztulás rögzítése sem lehet öncélú és felesleges. Mégis talán fokozottabb figyelmet érdemel a nyomukban járó, kisebb-nagyobb közösségekre kiterjedő belső mozgás, a migráció, amely az új élet kereteinek kialakításához kiindulópont lehetett.

A hódoltság középső részén végbement menekülésekre, szökésekre és vándorlásokra eddig csak szórványadatokat, és legjobb esetben is csak ezekre alapozott áttekintéseket tettek közzé. Így eddig is tudtuk, hogy a nagyobb mezővárosokba, mindenekelőtt a „három városba” sokszor és sokan menekültek a rabló csapatok elől a közelben levő falvakból, hogy a veszély elmúltával nagyobb részük a régi otthonába visszatérjen.³ Arra viszont még nem volt vállalkozó, hogy a fennmaradt, nem túlságosan bő forrásanyag egészét a migráció alakulásának vizsgálata érdekében vattatóra fogja. Így a XVII. századi nem jelentéktelen forrásaink erre vonatkozó adatait az országos történetírás sem tudta kamatoztatni.

érdekében bizonyos túlzások, kevésbé kritikus megfogalmazások is születtek még a közelmúltban is. Nagykőrös Buda felszabadítása érdekében folytatott harcok során igen nagy terheket volt kénytelen vállalni több más településsel együtt. Szenvédeéseinek érzékeltetésére Balla Gergely krónikáját idézik többen is, amely szerint a felszabadító háború első éveiben lett is olyan nyomorúság, hogy „... az egész városbeli nép vagy lakosoknak keze alatt nem maradtott több egy fekete tehénnél, amelyis az ekklesia pécéjében tartott, és úgy lett maradása...” (Pest megye műemlékei, Bp. 1958. 122. old.) Pedig már Galgóczy Károly, a város monográfusa a múlt század végén felhívta a figyelmet arra, hogy „Ez azonban vagy csak élcz, vagy túlzás. Élcz, ha azt kell reá mondani, hogy: igenis, mert a többi szarvasmarha fehér volt, vagy kint volt a pusztán és az akolban; — túlzás, ha azt hisszük, hogy a körösi lakosság, amelynek sok minden felé volt pusztája, amely főként barom legeltetésére szolgált, minden marháját otthon tartotta.” (Nagy Kőrös város monográfiája, Bp. 1896. 40. old.)

2 A Duna—Tisza közén a XVIII. században lezajló belső mozgás vizsgálatával kapcsolatosan itt csak Bárth János: Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népességtörténetében. Cumánia (Bács-Kiskun megyei múzeumok közleményei) II. 285—329. Kecskemét, 1974., Uő.: Fajszi népessége a XVIII. század közepén (In Bács-Kiskun megye múltjából I. 81—131. Kecskemét, 1975., Uő.: Doroszló népessége a XVIII. század közepén) (Hung. Közl. 13. évfolyam 1—2. sz. 1—70. Novi Sad — Újvidék, 1981.) Gyetvai Péter: A tiszai korona-kerület újrapépesedése a XVIII. században. (In: Bács-Kiskun megye múltjából II. 1979. 343—406.) Ezen feldolgozások nem tölthetik ki azokat a hiányokat, amelyek a XVII. századot illetően máig fennállnak. A XVI. századra vonatkozóan a népességmozgásra is utalnak esetenként a török defterek feldolgozását vállaló munkák. Pl. Vass Előd: Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai. Kalocsa, 1980. Kecskemét és környékének számszerű alakulására Mészáros László: Kecskemét gazdasági élete és népe a XVII. század közepén (In: Bács-Kiskun megye múltjából II. 1979. 58—287.) nyújt alapos ismereteket.

3 HORNÝIK János: Kecskemét város története oklevéltárral, II. 1861. Kecskemét, ill. Majlát Jolán: Egy alföldi civis-város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig. Bp. 1943.

A hódoltság kellős közepén lévő Kecskemét a XVI—XVII. századi nagy pusztulások során vált igazán jelentős mezővárossá. A XVI. század végétől építette ki önálló, magyar közigazgatását.⁴ Egykori írataiból a többszörös súlyos pusztulás után is igen jelentős XVII. századi irategyüttesek maradtak fenn. Jegyzőkönyvi töredékek, adó- és számadáskönyvek, dézsma- és robotjegyzékek, valamint a levelezések teszik lehetővé, hogy 1662-től folyamatosan viszonylag pontosan követni tudjuk a város életében végbement fontosabb eseményeket, változásokat. Ezen belül a lakosság fluktuációjára, nemkís mértékben a környéken végbemenő migrációra is igen fontos, viszonylag bő ismereteket gyűjthetünk belőlük. Vizsgálódásunk zárópontjaként a Rákóczi szabadságharc végét volt célszerű megválasztani. Ezen öt évtizednyi időszak után kezdődött meg vidékünkön is a szervezett telepítés. Ugyanakkor e félévszázad egészére jellemző a rossz közbiztonság, a visszavisszatérő háború. Az egész időszak alatt hozzávetőlegesen azonosak voltak a gazdasági körülmények, változatlanok az életviszonyok. Mindez indokolja, hogy a XVIII. századi nagy migrációtól különválasztva vegyük szemügyre ezt a folyamatot.

Bár a jegyzőkönyvi töredékekből, a városi statutumokból és számadáskönyvekből is igen hasznos adatokhoz jutunk a jövevényekkel szembeni eljárásra, a legfontosabb és legfolyamatosabb forrásaink mégis az adókönyvek. Ezeknek az összeírásoknak az ezirányú felhasználása azonban nem könnyű. „Ezek az összeírások ugyanis [...] közvetlenül az adózás gyakorlati érdekeit szolgálták. A valóságnak tehát olyan kiragadott mozzanatait jegyezték fel, amelyek az adóztató hatóságokat éppen érdekelték. Más, hiányzó mozzanatok kiszámításán törheti az utókor a fejét . . .”⁵ A helyi közigazgatás egyik legfontosabb feladata a hódoltság idején az volt, hogy időről-időre előteremtsék azokat a pénzüsszegeket és ajándékokat, amelyeket részben a török, részben a magyar államnak és földesuraknak kellett adni. Ennek érdekében rendkívül szigorú és következetes adóztatást kellett a városban gyakorolni.⁶ Így az adólajstromokba bekerült minden olyan személy, aki e tekintetben számításba jöhetett. Ezért gyakorlatilag teljesnek mondhatjuk a város adóköteles lakosságáról készített jegyzékeket, hisz az adózás alsó határa igen alacsony volt. Az adószedő bíró évről-évre házanként rögzítette az adózók nevét. A gazdák neve viszonylag következetesen követi egymást éveken át. A gazdáknál lakó zsellérek között viszont annál nagyobb a változás. Ez tehát azt jelzi, hogy nem mechanikusan másolták át az előző évi feljegyzéseket. Eljárásuk olyan következetes és maradéktalan volt, hogy

4 HORNYIK: i. m. II. 98—99.

5 KOSÁRY Domokos: Pest megye a kuruckorban. (In: Pest megye múltjából, Bp. 1965.) 30.

6 HORNYIK: i. m. II. és III. kötet.

korrigálásra igen ritkán került sor. Érdemi kiegészítésre csak a háborús években volt olyankor szükség, amikor a lakosság létszáma időközben jelentősen módosult.

Az adóztatás csaknem minden társadalmi rétegre kiterjedt. A városban élő tucatnyi nemes éppoly módon adózott, mint a város bármely polgára.⁷ Csak a szolgák és a teljesen nincstelenek mentesülhettek az adóztatás alól. Az adóztatásra történő nyilvántartásba vételkor alkalmazott szigorra jellemző, hogy időről-időre akadtak olyanok, akiktől a felrótt adót nem tudták beszedni. Példaként álljon itt a még viszonylag békésnek mondható 1670-es év adókivetési lajstromába történt néhány ezirányú bejegyzés. „Kemény Gergely, tall. 1,5; nyomorult”, ezért nem fizetett. „Márkus Mihál tall. 3”, a befizetés rögzítésére szánt helyen a bejegyzés: „szolga”. „Szeniczky Mátyás, nincs semmije, nyomorult”, „Bödi János tall. 1, szolga, nincs semmije”, ezért tőlük semmit nem tudtak behajtani. E felsorolás nem teljes.⁸

A város tisztségviselői, akik ezekben az évtizedekben munkájukért még fizetséget nem kaptak, adómentességet élveztek hivatali évükre. Azonban a legmagasabb tisztségviselők kivételével a többi rendszeresen felvették a lajstromba, és külön jelezték adómentességüket. Így a néhány papon, iskolamesteren és a leginkább ágrólszakadtakon kívül gyakorlatilag teljesnek mondható a családfőkről készített jegyzék.

Bizonyos csoportokat, a ridegeket és a kufárokat nemegyszer külön is nyilvántartják⁹. Ez az eljárás viszont nem elég következetes, ezért fennállhatna az a veszély, hogy ezen külön jegyzékben szereplőknek a számításba történő bevonása révén esetenként kétszeresen is figyelembe vennék őket, máskor egyszer sem, ha nem maradt fenn a külön feljegyzés. És ez az utóbbi a gyakoribb. Ezért célszerűbbnek látszott, hogy csak a következetesen vezetett, és teljes egyértelműen fogalmazott feljegyzéseket vegyük figyelembe. A ridegek, a magányosan lakók bevonása egyébként is torzítaná az arányokat a családfők között.

Adó és számadáskönyveink nem ritkán érzékeltetik, honnan származott ide az adófizetésre kötelezett személy. Így a különféle földrajzi eredetű ragadványnevek, ill. előnevek is adhatnak bizonyos támpontot, mely településről, mely népből származott az illető név viselője. Ezek a támpontok azonban távolról sem megnyugtatóan pontosak. Egyrészt igen sok esetben nem

7 RÉVÉSZ Kászló: Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18—19. században. Kecskemét, 1956.

8 Az adó nagyságrendjének érzékeltetése végett megjegyezzük, hogy 1670-ben egy tallér 220 dénárt ért. Egy napi napszám 15—20 dénár volt. Egy szolga, vagy cseléd egy évre 12 forintot kapott az egy ruha kivételével. Márkus Mihályra kivetett 3 tallér 6 forintot és 60 dénárt jelentett, tehát az éves munkabérének több mint a felét.

9 Ridegnek nevezték a XVII—XVIII. század fordulóján a nem házas felnőtt férfiakat, ritkábban nőket.

jelölték előnévvel azokat, akik bizonyíthatóan más városból kerültek ide.¹⁰ Másrészt ezek az előnevek esetenként igen régi bevándorlásra is utalhatnak, így nem nyújthatnak kiindulópontot a XVII—XVIII. század fordulójára.

A bevándorlással kapcsolatosan igazán megbízható adatokat mindenekelőtt a „vidékiekről” készített szabályszerű összeírásokból kaphatunk. Ezek száma azonban igen kevés. Nem ritkán a szökések, távozások irányának, okának jelölése nyújthat támpontot azzal kapcsolatosan, honnan jött az illető Kecskemétre.¹¹

Az adófizetésre kötelezettek szökését, távozását a nyilvántartások pontosságának érdekében is vezetnie kellett a tisztségviselőnek. Bár nem állíthatjuk, hogy valamennyi távozást feljegyezték, az a tény, hogy a vizsgált ötven év alatt mindössze négy évben fordult elő, hogy szökést nem rögzítettek, és elképzelhető, hogy ekkor szökés nem is volt, 18 esetben 1—10 személy, 20 esetben 11—20, 6 esetben 21—50, két esetben pedig 51-nél több személy távozását, illetve szökését jegyezték be, érzékelteti, milyen következetesen jártak el. Az időközben elpusztult tanácsi és bíraskodási jegyzőkönyvek minden bizonnyal további támpontot adhattak volna a migráció menetére, arányaira. Ezek hiányában is rendelkezünk tehát egy folyamatosan vezetett jegyzékkel, amely az itt végbemenő mozgás *minimumát* rögzíti. Ez a minimum főként akkor válik igen megbízható alappá, ha meggondoljuk, hogy azok a személyek, csoportok hatottak érdemben a város gazdasági életére, szokásaira, etnikai összetételére, kultúrájára, akik huzamosabban itt éltek, vagy végleg letelepedtek. Márpedig a néhány hónapnál tovább itt tartózkodó személyeket a tizedeseknek jelenteni kellett, s azokat nyilvántartásba is vették. Az ide menekülők, az innen távozók feltétlenül nagyobb számban voltak, mint amit feljegyzéseink megőriztek, tehát a migráció ennél szélesebbkörű volt.

Számításaink és az ezekből levont következtetéseink során természetesen csak azokat az eseményeket vettük figyelembe, melyeknél a bejegyzés teljesen egyértelmű volt. Ezt a távozás tényének különféle formában történő rögzítése tette lehetővé: abscondit, discessit, elszökött, clam discessit, Halasra ment lakni, aliud locum processit, „masu ve ment lakni” stb.

Tehát, bár nem állíthatjuk, hogy forrásaink számszerűen is maradéktalanul pontos tájékoztatást adnak, lehetővé teszik, hogy a korábbinál lényeg-

10 Bálintné Mikes Katalin: Kecskemét város Tanácsa a XV—XIX. században. (In: Bács-Kiskun megye múltjából II.) Kecskemét, 1979. 9.

11 Figyelemre méltó, hogy a szomszédos Nagykőrös hasonló feljegyzéseiben lényegesen következetesebben jelzik, kik az idegenek, illetve kik azok, akik máshol laknak és Kőrös határában rendelkeznek adóztatás, dézsmálás alá eső értékekkel.

gesen megbízhatóbb adatokkal szolgáljunk, és az itt élők és az ide érkezők, valamint az innen távozők, azaz a törzslakosság és a migrációban résztvevők arányát viszonylag pontosan nyomon tudjuk követni. Tekintettel a feljegyzések folyamatosságára, forrásaink megbízhatóságára, és az adatok igen jelentős tömegére, ezekből megalapozott következtetéseket vonhatunk le.

A feldolgozás megkezdése előtt utalnunk kell arra is, hogy ezen félévszázadnyi idő is több szakaszra osztható, amely időközök egymástól több tekintetben eltérnek. Az első szakasz a felszabadító háborúk kezdetéig tart. Második szakasznak rövid tartama ellenére is a felszabadító háborúknak azt a fél évtizednyi részét kell vennünk, amely idő alatt e vidék közvetlen hadszíntér volt, illetve a hadszíntérnek különféle szolgáltatásokkal tartozott. A harmadik szakasz folyamatosságát csak egy-egy olyan háborús év szakítja meg, melyekben a város és vidéke átmenetileg hadszíntérré vált, vagy annak hatáskörébe került.

A KECSKEMÉTRE TÖRTÉNŐ BEKÖLTÖZÉS

A migrációnak, e latin szónak az alapjelentése: kiköltözés, kivándorlás, egyik településből a másikba történő átköltözés, ott történő letelepedés. A jelentés pontosabb tartalmára azért utalunk e helyen, mert kellő magyarázatul szolgál témaválasztásunkhoz. A török és keresztény hadak közeledtének hírére egyaránt települések sora kényszerült hosszabb-rövidebb időre elhagyni lakóhelyét még a XVII—XVIII. század fordulóján is. Ezúttal viszont nem tartottuk célszerűnek, hogy vizsgálódásunk körébe bevonjuk azokat a „nagy futásokat” is, amelyeket a váratlan támadások vagy katonapolitikai intézkedések idéztek elő, és amelyekről viszonylag keveset tudunk. Így pl. mellőztük Kecskemét város lakosságának azt a kétszeri menekülését is, amelyre a Rákóczi-szabadságharc alatt került sor. A távozás ez alkalommal is csak néhány hét tartamára terjedt ki, nem volt szándékuk bárhol másutt letelepedni, s gyakorlatilag az egész lakosság hazatért. Ezek a pánik szerű, ill. kényszerű menekülések — bár kétségtelen, hogy a rémülettel együtt az anyagi és személyi veszteség is igen nagy volt — legtöbbször nem eredményeztek komolyabb gazdasági, társadalmi, demográfiai és kulturális változást.

Több feljegyzés utal arra, hogy a hódoltság idején a jelentősebb mezővárosokba futottak a kisebb falvak lakói. Kecskemét is egyik mentsvára le-

hetett a török háborúk első évtizedeiben a környéken felégetett, elpusztított falvak lakóinak. Ezekről a bevándorlásokról viszont a részleteket, a menekültek számát illetően igen keveset tudunk. A bevándorlás tényét, folyamatát egyébként is sokkal nehezebb forrásainkban nyomon követni, mint a távozásokat és a szökéseket. A csoportos érkezéseket, a menekültek elhelyezésével, befogadásával kapcsolatos esetleges hatósági intézkedéseket a legjobb esetben is csak az 1944-ben elpusztult jegyzőkönyvekben rögzítették. Tehát a bevándorlás folyamatát, annak jelentősebb hullámaait ma már nem tudjuk rekonstruálni. Fellelhető viszont néhány olyan feljegyzés, amely állóképszerűen ugyan, de igen sokat képes a Kecskemétre irányuló migráció arányairól, a várossal folyamatos kapcsolatot tartó tájegységekről, az azokkal való kölcsönhatásról elmondani.

A Duna—Tisza köze is évtizedeken át biztos célpont lehetett az ország különböző részéről menekültek számára. Még olyan viszonylag nagy távolságra levő területekről is folyamatosan jöttek a szabadabb és talán biztonságosabb életkörülményt ígérő mezővárosokba mint Baranya. Igen figyelemre méltó, hogy nemcsak jobbágyok és polgárok, hanem nemesek is szívesen keresték fel e városokat. 1663-ban Pöczök János kőrösi lakos nemesiségének kivizsgálása során Pest megye két esküdtje tanúvallomásokot hallgatott meg. Mivel Pöczök Baranyából származott, érthetően egykori földijeit hallgatták ki. Ennek során nyilatkozott Godán Demeter kecskeméti nemes is, aki ekkor már 85 éves volt, akinek vallomását más tanú is megerősítette: „Tudom nyilván, mikor oda be Baranyában laktam is régente, keőrösi Pöczök János uramnak az atya, elei, minden nemzetségi igaz taxa fizető nemes szabados személyek voltak, én oda be lakván, eő kegyelmeis oda be baranyai fiu volt, ugy tudom nyilván, mintha ma volna s máighis odabe minden nemzetségi igaz nemes személyek s eő kegyelme Pöczök uram is igaz nemes személy, melyet igaz hitem szerint vallok.” A tanúk között lelhető Domokos István 45 esztendőes kecskeméti nemes is, aki ugyancsak Baranyából, Katádfalváról költözött át.¹² A nagyobb arányú beköltözésre az első igen jelentős feljegyzés 1677-ből maradt fenn az adólajstrom utolsó oldalain. Ezen egyedülállóan érdekes és fontos feljegyzés 16 baranyai és somogyi településből származó 101 jobbágy nevét tartalmazza. A névsort bevezető szöveg az alábbi: „Anno 1677. die 21. Maii. Feő Biro Biro György Uram Budan leven a mely jobbagyokat a Baranyai Iszpaiak keresnek. Azokat a Budai Hatalmas vezér Paranncsolattyabol Varosunkbol a kiket fel talalhattunk fel küldöttük Budára.”

Több mint száz jobbágy családnak elköltözése, pontosabban szökése bár-

mely időszakban igen figyelemre méltó társadalmi feszültségnek lehet a jele. A hódoltság területéről különösen kevés hasonló adattal rendelkezünk. Jelentősége éppen ezért túlnő a helyi kereteken. Miként a bevezető szöveg is jelzi, a menekültek száma a névsorban szereplőkénél nagyobb lehetett. Ugyancsak biztosra vehető, hogy más településeket is felkerestek e jobbágyok sorstársai, miként a lajstrom is utal rá, hogy a monyorosi Varga Jankó a Tiszán túl lakik, Benke nevű falubelije viszont Szegeden halt meg. Mivel a névsorba felvették őket, valószínűnek tarthatjuk, hogy egy ideig ők is Kecskeméten tartózkodtak. A város tehát nemcsak végleges célpontként, hanem átmeneti szállásként is számításba jött távolabbi települések felkeresése érdekében.

Tekintettel arra, hogy a város főbírájának Budán kellett számot adnia a török katonai és közigazgatási vezetőknél a menekültek befogadásáról, azoknak Budára hajtásáról, az összeírásuk is körültekintően történhetett. A török követelésre szervezeten előállított embercsoport, sőt mondhatjuk tömeg pontos számbavételét érzékelteti a gondos írással történt bemásolás is.

Az egyes településekről az alábbi számban voltak menekültek: szabóháziak 2 fő, monyorosiak 6 fő, tornocsiak 8 fő, csokoniaiak 18 fő, Zador 4 fő, Szentmárton 13 fő, Szent Inzit 3 fő, Varjas 4 fő, gördiek 4 fő, Boda falu 1 fő, Hoboly 7 fő, Diboszló 3 fő, Peske falu 1 fő, Visonta 15 fő, Balinghet 4 fő, csekelyiek 12 fő.¹³

A baranyai—somogyi jobbágyoknak a városból való kivonása távolról sem lehetett teljes és maradéktalan. 1677. augusztus 19-én, tehát hónapokkal a Budára való toloncolás után, „Vargha Mátyás lött kezes az Baranyai asszonyért, mely az György Kovácsnál lakik, kit Szűcs György el veszert portékájának el vesztese es etszaka ki adasa felől fogatot megh, hogy midőn kevántatik elő allitya.

Ismet ugyan azon Baranyai asszonynak Eörsik leanyais a Csaszar Gergelynek szolgálója, kezes az anyaert.”¹⁴

1678. június 12-én egy másik bírósági ügy is utal a baranyaiak jelenlétére: „Bakó Benedek két legényt Pécs tartományból valókat Bálintot, Jancsit

13 A felsorolás végén 101-es szám áll. Nyilvánvaló, hogy a szökött jobbágyok számát rögzíti. Összesítésünkben ez viszont csak 99. Tekintettel arra, hogy több esetben is előfordul, meghatározott személynevek előneve helyett apjuk neve van feltüntetve, nem állapítható meg, hogy az illető apja is jelen volt-e. Ha minden esetben feltételeznénk, hogy a fiú mellett az apa is értendő, akkor 101-nél lényegesen nagyobb számot kapnánk. Leghelyesebb tehát, ha a szöveg végén félre nem érthetően rögzített számot tekintjük ténylegesnek. A szökött jobbágyok teljes névsora néhány forráskritikai megjegyzés kíséretében megjelent a Baranyai Helytörténetírás 1981. kötetében 107—113.

14 Meg kell még jegyeznünk, hogy sem itt, sem a következő lajstromok esetében nem szabad egy-egy személyre gondolnunk a nevek rögzítése során. Az esetek döntő többségében a családok egésze menekült, így a migrációban valójában lényegesen többen vettek részt, mint ahány név rögzítve van. Bács-Kiskun megyei Levéltár (később: BKmL) Kecskemét város Levéltára (később: KvL) 1508/c, 1677/78.

méltatlan megfogatta, hogy el nem mentek neki kaszálni. Csornati faluból valókat.”¹⁵

Tehát az 1670-es években már jelentős számban tartózkodtak Kecskeméten a Dunántúl délkeleti részéből folyamatosan áttelepülő jobbágyok.

Egy másik migrációra utaló összeírás már a török alóli felszabadulás után keletkezett. Kecskeméten 1687-ből maradt fenn egy, a városi ügyvitel során létrejött könyv. Külsőjét, formáját tekintve is megegyezik egy másik 1687-ből származó számadáskönyvvel. Ez viszont néhány jelentéktelen összegű kiadás rögzítésén túl csaknem kizárólag egy 1689-ből származó összeírást tartalmaz: „Az Kecskemétieknek it való lakasarul és jobbágyaságokrul való Rátio”-t.

Ezen összeírás nem csekély fejtörést okozhat mindazoknak, akik adatait kamatoztatni kívánják. Forrásértékét igen nagy mértékben növeli az a tény, hogy a 19—59. oldalakon levő összesítés a városnak mind a 20 tizedét külön-külön felöleli. Másrészt az összeírás csoportosítja az „it valók”-at és a „vidékiek”-et. Tehát jól megkülönböztethetőek a bevándorló, a néhány év óta Kecskeméten élő családok. Feltűnő viszont, hogy a nyilvántartásban az „it valók”, a tősgyökeresnek minősülő kecskemétiak száma igen alacsony: 229, míg a „vidékieké”: 331. Az összeírás tehát 560 nevet rögzített. Az ugyancsak 1689-ben készített porcióbefizetési lajstrom viszont 1152 adózót vett nyilvántartásba, és 1672-től Kecskeméten az adózásra kötelezettek száma mindig ezeren felül volt, tehát az összesítés nem teljes! Arra nem gondolhatunk, hogy csak a gazdák névsorát tartalmazza a helybeliek közül e jegyzék, mivel a város leggazdagabb, a város közéletében legjelentősebb szerepet játszóknak nagyobb része e jegyzékből kimaradt.

Bizonyos értelemben talánynak minősül az összeírás jellegének megjelölése is, hisz a város lakosai között ekkor mindössze 16 nemes család volt fellelhető.¹⁶ Az összeírás során három személy esetében történt kiegészítés, illetve pontosítás, kiknél a „nemes” kitétele olvashatjuk. A város lakosai egyébként jogilag a hódoltság idején is jobbágyok voltak. Kizárólag zseléreknek sem minősíthetjük a lajstromban szereplőket, mivel pl. az I. tizedbeli a vidékiek között nyilvántartott Varga Mártonnak az 1688-as adólastrom bizonyossága szerint háza, szőlője, kertje és négy cselédje volt, tehát a helyi fogalmak szerint közepesen módos gazdának számított. A II. tizedbeli, ugyancsak „vidékieknek” minősülő Szalai Jánosnak az 1689-es adókönyv szerint zsellére van, így maga nem lehetett az.

E bizonytalanság ellenére is jól felhasználható ezen összeírás a Kecske

¹⁵ Uo.

¹⁶ RÉVÉSZ L.: i. m.

métre történő bevándorlás vizsgálatához. A lajstrom tizedenként végigmenve minden vidéki neve után rögzíti, honnan való. Az összesítésnél a vidékiek közé vettük természetesen azokat is, akiket eredetileg a helybeliek között írtak össze, de később javították a feljegyzést, rögzítve: baranyai, halasi stb. Nem állíthatjuk ugyan, hogy ezen összeírás maradéktalan, de mindenképpen a városban élő idegenek, illetve annak tartott adózók döntő többségét érinti. Persze az sem kizárt, hogy e tekintetben csaknem teljes és pontos a több kéz által vezetett, lényegében gondosnak mondható összeírás.

A jobb áttekinthetőség, az arányok pontosabb érzékelhetősége érdekében kiegészítettük ezen összeírás adatait. A helybeliek és a vidékiek száma mellett tizedenként feltüntettük az 1689-es porciófelvetés során nyilván tartásba vett személyek, adófizetők számát, és jelöltük a vidékiek %-os arányát is. (L. I. táblázat.)

I. táblázat

A VIDÉKIEK ÉS A HELYBELIEK ARÁNYA AZ 1689-ES ÖSSZEÍRÁSOKBAN

Tized száma	A Ratióba felvettek közül			A porciónyilvántartásba felvettek közül		
	helybeliek	vidékiek	vidékiek aránya	helybeliek	vidékiek	vidékiek aránya
1.	11	19	63	42	19	31
2.	14	17	55	41	17	29
3.	15	22	59	32	22	40
4.	19	12	39	61	12	16
5.	9	18	67	58	18	23
6.	12	14	54	41	14	25
7.	7	25	78	44	25	36
8.	14	18	56	43	18	29
9.	11	21	64	33	21	39
10.	8	27	77	47	27	36
11.	13	12	48	34	12	26
12.	14	18	56	50	18	26
13.	9	13	59	22	13	37
14.	9	12	57	41	12	23
15.	14	12	46	37	12	24
16.	16	14	47	46	14	25
17.	14	10	42	41	10	20
18.	8	19	70	20	19	49
19.	8	12	60	47	12	20
20.	4	14	78	43	14	25
Összesen:	229	329	59%	823	329	28,7%

Tekintettel arra, hogy ezekben az évtizedekben az esetek döntő többségében egész családok menekültek, költöztek, szöktek együttesen, ez esetben is az egyes nevek mögött családokat kell értenünk. A nagyobb bizonyosság kedvéért az első öt tizedben feltüntetett vidékiek nevét azonosítottuk az ugyancsak 1689-ben felfektetett porciófelvetési lajstrom adataival. A városra kivetett igen nagy összeg (24,850 forint) szükségessé tette a korábbiaknál is szigorúbb adóztatást, és ennek következtében azt is, hogy maradéktalan felvetést készítsenek. Ez a jegyzék ugyancsak 1—20 tizedre osztva rögzíti az adófizetők nevét. Az egyeztetés meggyőzhet bennünket arról, hogy igen alapos munkát végeztek az összeírók. Bár ezen lényegesen több nevet tartalmazó összeírásban sem a régóta itt lakók, sem a vidékiek névsora nem követi az előző lajstrom sorrendjét, a merőben más szempontokat követő jegyzék végeredményben meglepő egyezéseket mutat. Az 1. és a 4. tizedben minden vidéki neve maradéktalanul fellelhető. A 2. és a 3. tizedben 3—3, az 5. tizedben 1 fő nem volt azonosítható. Ez a minimális eltérés teljességgel érthető. A rendes évi adókiivetés és a rendkívüli porciókiivetés nem együtt történt. Közöttük bizonyos idő telt el, így a behajtások miatt néhányan szökésre kényszerültek.

Végsősoron a „vidékiek” névsorát tartalmazó összeírás adatait reális számként fogadhatjuk el. Eszerint 1689-ben Kecskeméten minimálisan 331 vidékinek nyilvánított család élt, ami az adófizetők 28,7%-át jelentette. E vidékiek közül csak egy esetben nem tüntették fel, honnan jött az illető. Maga ez a tény is jelzi az összeírás alaposságát. A többi 47 településről és 5 nagyobb tájegységről került a városba. Tehát az a körzet, ahonnan ide menekültek, származtak e vidékiek, igen nagy. Bár eddig is tudtuk, hogy a felszabadító háborúk során és azt megelőzően Kecskemétre is tömegek menekültek be a környékről, csak ezen összeírás alapján figyelhetjük meg, milyen hatalmas „vonzáskörrel” rendelkezett e civis település.

Egy hasonló adatsor birtokában könnyűszerrel ellenőrizhetjük azt is, mely településekről, milyen számban kerültek Kecskemétre családok, emberek. A II. számú táblázatunkon abc sorrendbe szedve közöljük a helységek és az onnan érkezők számát. A tájegységeket a felsorolás végén tüntettük fel.

Végigtekintve a települések nevén, azt tapasztaljuk, hogy nagyobb részük Kecskeméttől egy-két napi járáson, azaz 60—70 km-en kívül eső körzetbe való. A közvetlen környező településekről származók aránya viszonylag alacsony. Rendkívül magas viszont a Baranyából ide érkezők száma. Az összes „vidéki” 56%-a innen jött. Ha felidézzük, hogy 1677-ben kb. 100 baranyai—somogyi jobbágy családot vittek fel innen Budára, az újabb közel 200 baranyai család kecskeméti jelenléte több mint feltűnő. Ez nem-

csak azt bizonyítja, hogy ezen dunántúli tájegységgel a város évtizedeken át igen szoros kapcsolatban állott, hanem azt is, hogy a Baranyából menekülni kényszerülők tömegesen és tudatosan választották új hazájuknak a Duna—Tisza közét és ezen belül mindenekelőtt Kecskemétet.

II. táblázat

A VIDÉKIEK SZÁMA SZÁRMAZÁSI HELYÜK SZERINT

Helység	Az érkezettek száma	Helység	Az érkezettek száma
Abony	1	Mindszent	1
Aporka	1	Miskolc	1
Ányás	3	Nagyút	1
Berény	1	Ócsa	1
Betyka	1	Pataj	4
Cegléd	3	Pécs	1
Csokona	1	Posga	1
Csongrád	2	Rimaszombat	2
Debrecen	1	Sass	2
Ebed	1	Solt	3
Fajsz	5	Solymos	1
Fülöpszállás	3	Sükösd	1
Garamszeg	1	Szeged	14
Gyetva	1	Szentos	8
Gyöngyös	1	Szentgyörgy	1
Győr	2	Szentkirály	18
Halas	14	Szentlőrinc	8
Izsák	4	Szentmárton	1
Jenő	1	Szentmiklós	1
Káta	1	Vecsés	1
Kécske	1	Baranya	182
Kőrös	3	Drávamelléke	1
Ladány	1	Felföld	5
Légrád	2	Mátyusföld	1
Makad	2	Tótország	6
Makó	3		
Martonos	1	Vidéki (?)	1

Nem kerülheti el figyelmünket az sem, hogy a Felvidékről, ha nem is olyan tömegesen mint Baranyából, viszonylag nagy számban érkeztek. Valószínű, hogy ez a spontán migráció már a későbbi nagy telepítések előzménye volt, bár ezek a jövevények még nem szlovákok, hanem magyarok voltak.

A széles körű szóródás, az igen jelentős távolságról történő tömeges beköltözés azt jelzi, hogy nem szabad a hódoltság alatt sem a migráció oka-

ként kizárólag a háborúk okozta „futásokra” gondolnunk. Éppen a Baranyából történő nagyarányú bevándorlás érzékelteti, hogy itt más, igen jelentős okok is feltétlenül közrejátszottak. Szakirodalmunk megállapítása, amely szerint a nagy mezővárosok lakossága a környező falvak menekültjei révén növekedett, mindenekelőtt a XVI. századi nagy hadjáratok idejére, részben a 15 éves háború időszakára vonatkozhat, Viszont az a tény, hogy a Kecskeméten 1689-ben nyilvántartásba vett „vidékiek” annyira sok helyről és nagy távolságról jöttek, arra enged következtetni, hogy ezek valószínűleg nem mind 1686 körül menekültek Kecskemétre. Tekintettel arra, hogy 1662-től rendelkezésünkre állnak a város adóajstromai, lehetőség van arra, hogy több évre visszamenően, illetve az 1689-et követő években is ellenőrizzük az összeírásban szereplő „vidékiek” milyen arányban lehettek fel. Természetesen nem vállalkozhatunk arra, hogy mind a 20 tized 329 adófizetőjére kiterjedően végezzünk ennyire aprólékos összehasonlító munkát. Elég meggyőző lehet az első tizedben összeírt 19 vidéki személy nevének ellenőrzése is. Kb. 20 éven belül keletkezett nyolc összeírás adatait hasonlítottuk össze az alábbiakban. A nevek után megadott számot az egyes években rájuk kivetett adó forintban meghatározott összegét jelzik. (L. III. táblázat.)

III. táblázat

AZ I. TIZEDBEN LAKÓ „VIDÉKIEK” ADÓTERHEI

Név	A kibocsájtó település neve	1683	1684	1685	1689	porció 1693	1693	1698	1703
Csoacsán Mihály	Kőrös	6	6	7	8	33	—	7,5	8
Szabó János	Baranya	5	6	6	7,5	4	—	—	4
Domokos Máté	Baranya	4	4	4	4	10,5	—	6	7
Balassa Miklós	Baranya	4	4	3	3	6,5	—	—	2
Kámány András	Baranya	6	6	6	7	16,5	7	12	10
Varaga Márton	Tótország	6	6	5	3	10	3	5	—
Szögyéni Mihály	Garamszeg	—	5	6	12	46	5	—	—
Kalla János	Berény	—	—	—	4,5	12,5	5	7,5	—
Takács János	Pataj	6	6	5	5,5	19	5	6	8
L. Szabó János	Baranya	—	—	—	—	9	—	—	—
Salamon Mátyás	Baranya	3	3	4	7	15,5	6	10	8
László István	Baranya	5	5	4,5	4	15	4	6	5
Denke Mihály	Baranya	—	—	—	3	8	2	4	5
Bíró Gyurka	Baranya	7	7	6	8	22	5	4	x
Tubak Mihály	Makad	—	—	—	5	18	3	5	—
Balogh János	Baranya	4	3	—	3,5	12	—	4	x
Gál János	Baranya	—	—	—	6	17	5	—	8
Borbély Mihály	Gyöngyös	4	3	3	3	6	1	4	x
Sánta Miklós	Baranya	—	—	6	7	6	—	7,5	—

A kezdődő évszámot úgy választottuk meg, hogy az még lényegében a felszabadító háborúk előtti állapotokat érzékeltethesse. A záró dátum a Rákóczi-szabadságharc kirobbanását megelőző állapotokat rögzíti. Természetesen figyelembe kell vennünk, hogy a húsz tized közül egyetlen egynek a vizsgálata, azaz az összes vidékinek csak 5,77%-a viszonylag szűk merítés, néhány egyértelmű következtetés levonására mégis feltétlenül alkalmas.

Összesítésünk szerint a vidékiek nyilvántartásában szereplők mindegyikét figyelembe vettük az 1689-es porció beszédése során, de teljes számban egyetlen más esztendőben sem lelhetők fel. 1703-ban Balogh János hadnagy volt, így adómentes, neve viszont fellelhető a lajstromban. Biró Gyurka és Borbély Mihály neve helyett Biró Györgyné és Borbély Mihályné van feltüntetve, kik valószínűleg özvegyek, adómentesek lettek. Így őket érthetően a számítások során ez évben is figyelembe vettük.

A nyolc lajstrom mindegyikében hét adófizető lelhető fel (36,8%),¹⁷ de azok száma, akik 1683-tól 1703-ig egy-egy esettől eltekintve fellelhető: 11 (azaz 57,9%). Ennek alapján jogos a megfogalmazás, hogy az ún. vidékiek 60%-a hosszú időn keresztül Kecskeméten lakott, gyakorlatilag a város rendes lakosának számított. Állításunkat megerősíti az is, hogy a fennmaradó 8 adózó közül hét legalább 10 éven át itt lakott, adózott. Egyébként az tény, hogy az 1703-as jegyzékben négy adózó nincs feltüntetve, nem jelenti, hogy a városból feltétlenül el is távoztak, csupán az a biztos, hogy adózásra nem kötelezték őket.

Ezen összesítés egyik legfontosabb tanulságaként azt fogalmazhatjuk meg, hogy a nyilvántartásba vett 351 személy döntő többsége nem futólagosan került Kecskemétre, hanem a szó szoros értelmében vett migráció során. Itt le is telepedtek, végül kecskemétiékké váltak, magukkal hozván korábbi szokásaikat, ismereteiket, s így számottevően hatottak a régóta itt élőkre.

Sajnos a migrációnak hasonló jellegű feldolgozására a választott időszakon belül még senki sem vállalkozott, így itt arra nincs lehetőségünk, hogy érdemi összehasonlítást végezzünk. Tekintettel arra, hogy az egy helyről kikerülő, és az iratok nagyarányú pusztulása miatt nem kis mértékben esetlegesnek mondható összeírásokból levont következtetéseket fönntartással kell kezelni, Nagykőrös város hasonló időszakából fennmaradt lajstrom néhány adatát célszerű itt rögzíteni, hogy az esetlegesség minél kisebb körre szűküljön. Ennek révén egy-egy eltérő sajátosság kiemelésével a kecskeméti viszonyok is karakterisztikusabbá válhatnak.

¹⁷ Célszerűnek látszik a %-os arányt is megadni, mivel bizonyos következtetések az összes vidékire vonatkozóan így könnyebb lehet.

Tekintettel arra, hogy Kőrösön a kecskemétihez hasonló összeírás e vidékiekről nem készült, egy más típusú feljegyzést, a dézsmalajstrom adatait használtuk fel. Az 1687-ben keletkezett összeírás igen következetesen jelöli a más településekről odaköltözőket. Ha nem is tekinthetjük maradéktalanul pontosnak, igen fontos adatokhoz juthatunk segítségével. (L. IV. táblázat.)

IV. táblázat

ÖSSZESÍTÉS NAGYKÖRÖS 1687-ES DÉZSMALAJSTROMÁBAN VIDÉKINEK FELTÜNTETETT SZEMÉLYEKRŐL

Hely	A beköltözők száma	Hely	A beköltözők száma
Abony	6	Pánd	1
Baranya	2	Pataj	1
Cegléd	39	Pécs	1
Cinkota	2	Szeged	1
Csur	1	Szele	4
Földvár	1	Szentes	15
Gyömrő	1	Szentgyörgy	1
Gyöngyös	1	Szentmárton	2
Győr	1	Szentmártonkáta	1
Izsák	1	Tas	1
Káta	4	Tancsal	1
Kecskemét	8	Tózseg	4
Kécske	20	Ug	2
Kürt	3	Ujfalu	1
Légrad	1	Üllő	4
Maka(d)	2	Vác	1
Mocsa	1	Vásárhely	2
Monor	4	Vecse	1
Nagyfalu	1	Nincs jelölve honnan jött	
Némedi	1	24 főnél	
Ócsa	6	Összesen:	174 fő

A dézsmalajstrom tehát 150 szolgáltatásra kötelezett személy esetében jelölte, honnan való. Ők összesen 39 helységről származtak Kőrösre. A felsorolás végén vidékiek címen újabb 24 főt tüntetnek fel, akiknek származási helye nincs jelölve. Azaz Kőrösön ezen összeírás alapján 174 vidékivel lehet számolni.¹⁸

¹⁸ Nagykovácsán 1689-ben a porció kivétele során 774 adózó volt. MAJLÁT: i. m. 94.

Kétségtelen, hogy Kecskemét lényegesen nagyobb lélekszámú település volt mint Kőrös, és a két összeírás közötti két év a jelentős elvándorlás miatt fontos lehet, mégis érdemes ezek alapján néhány összehasonlítást elvégezni.

Helynév	Adózók száma	Vidékiek	%-os arányuk
Kecskemét	(1689) 1152	329 (1689)	28,6
Nagykőrös	(1689) 774	174 (1687)	22,4

Az alig eltérő százalékos arány feltétlenül figyelemre méltó. Minden bizonnyal jelzi azt a határt, milyen százalékban volt képes egy nagyobb mezőváros a hódoltság területén huzamosabb időn át menekülteknek helyet, megélhetést biztosítani, azokat nagyobb részt asszimilálni.

Az nyilván az eltérő nagyságrendből adódhat elsődlegesen, hogy a Kőrös esetén kimutatható 39 kibocsátó helységgel szemben Kecskeméten 52 földrajzi név lelhető fel. Bár figyelniük kell arra is, hogy Kőrösön csak egy tájegység megnevezésével találkozunk, ahonnan csupán ketten származtak, míg Kecskemétre öt tájegységről 193 jövevény jött. Biztos, hogy ezen öt terület sok tucat faluja, települése bocsátotta ki ezen jövevényeket.

Talán még figyelemre méltóbbnak ítélnék az alábbiakat. Mindössze 18 olyan település van, amelyekből mindkét helyre menekültek, költöztek. Tehát a két város „vonzáskörzete” e tekintetben erősen eltérő volt. Nagy-kőrösre a betelepülők nagy hányada a viszonylag közeli településekről érkezett: Abony, Cegléd, Káta, Kécske, Kürt, Monor, Ócsa, Tószeg, összesen 102 fő (58%). Ezzel szemben Kecskemétre a közeli településekről csak 51 fő jött (15,5%), pedig ez esetben beszámoltuk a kb. 50—60 km-re levő Solt-ról és Halasról bevándorlókat is.

Nagyobb távolságról, más tájegységről Nagy-kőrösre 21 fő érkezett (12%): Baranya, Szentmárton, Szentés, Vásárhely. Ezzel szemben Kecskemétre 224 fő (68 %).

A fentiekén kívül még egy újabb lajstrommal rendelkezünk, amely tovább pontosíthatja a Kecskemétre irányuló migráció arányait, annak a város lakosságára gyakorolt hatását. 1691-ben külön listát fektettek fel „Nemzetes Király István fő bíró és Korbacz István adószedő uraimék bíróságában, minden nemű uraink részéről az adó szedés felvetések es be-szedesének a jövevények resziről való laistrom”-ot. Ezen belül az adó be-szedésére utaló fizetéseken túl újabb adatok sajnos nem lelhetők fel. Így azok származási helyéről semmit nem tudunk meg. Ezen a „kisebb re-

gistromba” 569 adózó nevét és adóterhét vették nyilvántartásba. A „nagyobb lajstrom” 519 adózó adatait tartalmazza. A két adókönyv összesen 1088 adózót tart nyilván. Ez a szám igen közel áll az 1688-as adókönyv adatához, amely 1085 adózót rögzített. Jelentősebb az eltérés az 1689-es porcióbeszedési lajstromban fellelhető 1152 adózóhoz képest, de ez esetben figyelembe kell vennünk, hogy a rendkívül nagy teher minél szélesebb körű szétosztása érdekében a teljesen nincstelenek közül a szokásosnál többet vettek nyilvántartásba. De ettől eltekintve sincs lényeges eltérés az előző és a következő évek adózóinak száma között.

Az viszont feltűnő, hogy a város adózóinak több mint fele, 52,3%-a jövevénynek minősült a két évvel korábbi 28,7%-al szemben. Ez esetben nyilván még inkább fennáll a korábbi állításunk, hogy a jövevényeken nem kell maradéktalanul a közvetlen közelmúltban a városba érkezettekkel érteni. Ezen jövevények döntő többsége régtől fogva kecskeméti lakosnak számíthatott, s a megkülönböztetés csak bizonyos szűk körön belül érvényesülhetett.

Ezen állításunkat igazolják azok a bejegyzések is, amelyek a jövevények nyilvántartásában fellelhetőek, s amelyek távolról sem lehetnek teljesek. Ezen bejegyzések szerint a jövevények közül többen a város szolgálatában állottak, mi több különféle tisztségeket is viseltek. Korbacz István a jövevények között van feltüntetve, s jelzik itt is, miként több más lajstromban is, hogy a város adószedő bírása, azaz a tisztségviselők között igen előkelő helyen állott. A jövevények között található Szamca Péter kisbíró, Bíró Gyurka székbíró, Gombos Miklós a város hadnagya, rajta kívül a város négy puskása, négy kapusa, két molnára és két csósz. Ugyanakkor „munkával fizetett” négy „jövevény” iparos, akik tehát itt műhellyel rendelkeztek, legálisan dolgozhattak.

Tehát az 1691-es lajstrom alapján nem gondolhatunk valamiféle újabb nagyarányú betelepedésre. Sokkal valószínűbb, hogy a korábbi teljesebb nyitottság bizonyos mérvű beszűkülésének, bizonyos csoportérdekek egyértelműbb érvényesülésének lehetünk tanúi. A következő évek nyilvántartásainak „differenciáltabbá” válása is ezt a folyamatot érzékelteti.

Nem a számokkal való játék az, ha a fenti adatokat összevetjük a korábbi évtizedek adófizetőinek számával. Nagykőrösön 1633—1640 közötti években 401 és 416 között változott az adózásra kötelezettek száma. Ha az 1687-ben jelzett 174 jövevényt levonjuk az 1689. évi 774 adózóból, 600 főt kapunk.¹⁹ Kecskeméten a legkorábbi adókönyvben 1662-ben 792 adózót vettek számításba, ugyanakkor 1691-ben a nem jövevények száma, tehát

¹⁹ MAJLÁT: i. m. 25.

a tősgyökeresnek minősülő családok száma csak 519. Tekintettel a jelentős járványokra, a közbiztonság hiányára, hihető, hogy a két város lélekszámának a növekedése mindenekelőtt a bevándorlások, a migráció révén növekedett folyamatosan. Egyben azt is konstatálhatjuk, hogy a vidékiek, a jövevények nyilvántartásba vétele meglehetősen akkurátusan történhetett.

Az elvándorlás

Miként már utaltunk rá, a migrációt illetően Kecskeméten a legfontosabb forrásunk az adókönyvek sorozata. Ezeknek a lajstromoknak eredeti funkciójából következik, hogy a városból valamilyen okból távozókat rendszeresebben, pontosabban és kiemeltebben rögzítették, mint a beköltözőket. A város védelmét élvező adóköteles vagyoni alappal rendelkező bevándoroltakat is időről-időre nyilvántartásba vették. Ezek hollétéről, megbízhatóságáról a tizedeseknek rendszeresen jelentést kellett tenniük. Az adózás során a török kiűzése előtt a feljegyzésekben ritkán tesznek megkülönböztetést a jövevények és a törzslakosság között. Az adókulcs nagyságában nem mutatkozott eltérés. A lényegi különbség a vagyon jellegében volt. Különféle ingatlannal a beköltöző személy csak a legritkább esetben rendelkezhetett. A kivetett és a beszedett adó mennyisége közötti különbség indoklása érdekében viszont nyilván kellett tartania az adószedőnek azokat, akik csak részben vagy egyáltalán nem tettek eleget az adókötelezettségüknek. Ezért rögzítették időnként a fizetéseképtelenséget, illetve az adózó távozását, szökését.

Az adólajstrom mellett több esetben utalnak távozásra, szökésre a bírói feljegyzések, a dézsma, ill. robotlajstromok is. Mindezeket figyelembe véve sem állíthatjuk, hogy a távozók közül mindenkiről történt feljegyzés. Nem szólva a szolgálkról, cselédekről, nincstelenekről, akiről nem történt megemlékezés. Ezért itt is egy *minimummal* kell számolnunk. Az adatsorokban rögzítettétnél az esetek egy részében feltétlenül többen hagyták el a várost. Következtetéseink éppen ezért minden esetben csak visszafogottak lehetnek, amíg más települések, vidékek forrásai megfigyeléseinket meg nem erősítik, ki nem egészítik ezt.

Számításaink során az adólajstrom felfektetésének időpontját kellett mindenkor egy eszmei időpontnak felfognunk. Az adófizetők teljes létszámába be kellett vennünk azokat is, akik időközben esetleg meghaltak, valamilyen címen adókötelezettség alól mentesültek. Az adózók számának megállapításakor ezúttal sem voltunk tekintettel azokra a kisebb társadalmi csoportokra, amelyeket esetenként külön is nyilvántartottak. Ezek egyébként nem ritkán, főleg a súlyos adóztatás során, bekerültek az egész városra

kiterjedő felfektetésekbe. Nyomon követésük egyszerűen lehetetlen (ridegek, kufárok, cigányok, stb.). Figyelembe kell vennünk azt is, hogy hivatali év nem esett egybe a naptári évvel. Az egyes dátumok a naptári év nagyobb részét alkotó időtartamot jelzik.

A szakirodalomban a hódoltság alatti migrációra történő utalások során mindenekelőtt a bevándorlásra figyeltek elsődlegesen, ami érthető is, hisz a mezővárosok életében ez a folyamat volt erősebb, nem ritkán meghatározó. Az elvándorlást részben a kényszerből történő menekülések logikus következményének, hazatérésnek minősítették, részben pedig a „természetes” fluktuációval azonosították, s így külön figyelemre kevésbé tartották méltónak.

Kétségtelen, hogy a nagy veszedelmek elmúltával a visszavándorlás legtöbbször megfigyelhető. Bár az sem érdektelen, milyen időköz után és milyen arányban ment végbe ez a folyamat, igazán jelentős kérdéseket az ún. természetes fluktuáció, az egyes települések közötti kapcsolat veti fel. Az első gond rögtön a szó értelmezése, annak pontos behatárolása. Részben mennyiségi oldalról kellene rögzítenünk azt a határt, amely még „természetesnek” minősül, hogy a rendkívülit, illetve a megszokottól való eltérést rögzíteni, megfigyelni és értelmezni lehessen. Külön gondot jelent a hódoltság kiegyensúlyozottnak egyáltalán nem mondható körülménye, amely e tekintetben is szükségszerűen eltérést mutat az ország szerencsésebb területeihez képest. Másrészt jó lenne tudni, hogy ugyanebben az időszakban a normálisabb körülmények között az egyes mezővárosok és a környező falvak, illetve távolabbi települések között a migráció milyen mértékű és milyen irányú volt. Ezekre a kérdésekre, sajnos, még senki sem kísérelt meg kielégítő választ adni.

Ezért a városból történő távozások nyomon követése több szempontból is ajánlatos. Ennek révén tisztábban látjuk a migráció másik, természetes oldalát, és pontosabb képet alkothatunk arról, milyen arányú volt e folyamat a békésebb és a háborús években, milyen arányú a török uralom alatt, illetve a felszabadulás után. Nem kevésbé érdekes lehet a migráció vizsgálata során annak figyelemmel kísérése is, hova történt a Kecskemétről elköltözés, szökés, mely országrészekkel, településekkel voltak a városnak e tekintetben kapcsolatai, milyen vagyoni, társadalmi helyzetben levők vettek részt az elvándorlásban. Tekintettel arra, hogy e tájegység más települései még gyérebb forrásokkal rendelkeznek, mint Kecskemét, a rájuk vonatkozó itt fellelhető szorványadatok is igen fontossá válhatnak (L. V. táblázat).

A KECSKEMÉTRŐL ELTÁVOZOTTAK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

Év	Adófizetők száma	Eltávozottak száma	Ismert helyre távozottak száma
1662	792	8	1
1663		10	2
1664		3	—
1665		10	2
1666		18	4
1667	815	1	—
1668	868	24	1
1669		16	1
1670		32	7
1671		—	—
1672	1037	1	—
1673		7	—
1674		12	3
1675		14	3
1676	1113	15	4
1677		18	7
1678		19	1
1679		16	—
1680		14	4
1681		23	3
1682		13	1
1683		12	3
1684	1219	30	7
1685		13	2
1686	1108	123	16
1687		167	29
1688	1089	44	19
1689	1152	4	1
1690		6	5
1691	1088	20	4
1692		19	—
1693		—	—
1694	1100	11	3
1695	1113	—	—
1696		6	3
1697		3	1
1698		1	1
1699	1362	44	40
1700		4	4
1701	1327	1	1
1702		5	3

V. táblázat folytatása

Év	Adófizetők száma	Eltávozottak száma	Ismert helyre távozottak száma
1703	1243	16	1
1704		7	3
1705	1278	21	8
1706		15	10
1707	1043	2	1
1708		4	2
1709		3	2
1710		—	—
1711	1222	1	—
Összesen:		856	212

A rögzített adatok alapján a városból történő távozás, elvándorlás, erős hullámzást mutat. Kisebb-nagyobb kilengések ellenére lényegében három nagy szakasz rajzolódik ki. Az első a felszabadító háborúk megkezdéséig tart, melyen belül néhány évtől eltekintve 1—1,5% feletti az eltávozók aránya. Az 1684-et követő fél évtizedben a mozgás felfokozódik a háborús viszonyok hatására és eléri a 3—11%-ot is. Az ezt követő több mint két évtizeden belül ugyancsak néhány esztendőből eltekintve, amikor a háború ismét éreztette e vidéken is a hatását, az elvándorlás, költözés minimálisnak mondható, az esetek többségében 0,5% alatt maradt. Ennek alapján újabb adatsorok feltárásiig elfogadhatjuk, hogy az első szakasz a hódoltság békésebb évtizedeire lehetett jellemző, míg a közbülső fél évtized a háborús időszakok arányait mutatja. Ha ezekben az évtizedekben beszélhetünk e vidéken „természetes” migrációról, fluktuációról az elvándorlás jellemzőit az utolsó szakasz éveinek többsége mutatja.

A fenti számsorokhoz hasonlóan, amelyek elsősorban az arányok érzékelésében jelenthetnek igazán biztos támpontot, igen fontos lehet számunkra, hová távoztak a várost elhagyók. Ennek ismeretében részben arra tudunk választ adni, honnan jöttek az elüldözöttek átmeneti nyugvást, biztonságot keresve, illetve honnan érkeztek bevándorlók munkát, jobb megélhetést, esetenként a gazdagodás lehetőségét is kutatva. Ezzel együtt érzékelhetjük azt is, a nem haza igyekvők mely településeken reméltek a Kecskeméten meglévőnél kedvezőbb körülményeket találni, azaz melyek gyakoroltak Kecskemétre elszívó hatást. Tekintettel arra, hogy az eltávozottak csaknem 25%-ánál ismert a település, amerre útját vette az innen távozó, ez igen komoly alap arra, hogy megbízható következtetéseket vonjunk le belőle (L. VI. táblázat).

VI. táblázat

KECSKEMÉTRŐL 1662—1711 KÖZÖTT ISMERT HELYRE TÁVOZÓK MEGOSZLÁSA

A település neve	A távozás időpontja, zárójelben a távozók száma	Összesen
Árokszállás	1690 (1), 1691 (1)	2
Baja	1677 (1)	1
Bácsalmás	1690 (1)	1
Berény	1706 (1)	1
Buda	1687 (1)	1
Cegléd	1670 (1), 1688 (1), 1706 (1), 1708 (1)	4
Csongrád	1675 (1), 1677 (1), 1678 (1), 1684 (1), 1694 (1)	5
Debrecen	1666 (1), 1687 (1), 1690 (1), 1691 (1), 1705 (1)	5
Fajsz	1687 (1)	1
Fényszaru	1705 (1)	1
Fülöpszállás	1694 (1)	1
Gács	1688 (1)	1
Gollya	1668 (1)	1
Gyöngyös	1670 (1), 1680 (1), 1688 (1)	3
Győr	1662 (1), 1663 (2), 1687 (1), 1694 (1)	4
Gyula	1694 (1)	1
Halas	1665 (1), 1670 (1), 1676 (1), 1680 (1), 1683 (1), 1709 (4)	9
Harta	1666 (1)	1
Jenő	1684 (1)	1
Kalocsa	1688 (2), 1705 (1), 1706 (1)	4
Káta	1698 (1), 1699 (3)	4
Kécske	1699 (1)	1
Kőrös	1670 (1), 1677 (2), 1686 (2), 1687 (2), 1697 (2), 1699 (1), 1703 (1), 1706 (1)	12
Komárom	1686 (2), 1687 (5), 1688 (2)	9
Kürt	1699 (1), 1706 (1)	2
Léva	1685 (1), 1686 (1)	2
Makó	1699 (7), 1700 (2), 1705 (1),	10
Martonos	1675 (1)	1
Mezőtúr	1684 (1)	1
Mindszent	1689 (1), 1706 (1)	2
Oroszi	1680 (1)	1
Pataj	1665 (1), 1666 (1), 1669 (1)	3
Pánd	1690 (1), 1691 (1)	2
Pápa	1682 (1)	1
Pécs	1687 (3), 1688 (4)	7
Ragyonc	1677 (1)	1
Ráckeve	1686 (2), 1707 (1)	3

VI. táblázat folytatás

A település neve	A távozás időpontja, zárójelben a távozók száma	Összesen
Solt	1677 (1), 1687 (2), 1700 (1)	4
Sükösd	1686 (2), 1699 (1)	3
Szabadszállás	1686 (1)	1
Szeged	1674 (1), 1676 (2), 1686 (2), 1687 (4), 1688 (4), 1690 (1), 1691 (1), 1704 (1), 1705 (3), 1706 (2)	21
Szentes	1699 (1), 1700 (1), 1704 (1)	3
Szécsény	1687 (1)	1
Szolnok	1687 (1)	1
Tápé	1705 (1), 1706 (1)	2
Ug	1702 (1)	1
Ujvár	1670 (1)	1
Uri	1697 (1)	1
Vásárhely	1699 (25), 1701 (1), 1702 (1), 1706 (1), 1709 (1)	29
Vecse	1708 (1)	1
Zenta	1687 (1)	1
Baranya	1670 (2), 1674 (2), 1675 (1), 1676 (1), 1677 (1), 1680 (1), 1681 (3), 1686 (3), 1687 (4), 1688 (3)	23
Felföld	1687 (1)	1
Hajdúság	1684 (3)	3
Mátyusföld	1687 (1)	1
Tiszántúl	1684 (1), 1685 (1), 1702 (1), 1704 (1)	4
Összesen:	56 helyre, illetve tájegységre távozott	212 fő

A Kecskemétről távozókról oly módon készítettünk összesítést, hogy a célként megjelölt helyneveken túl a távozás időpontja mellett az innen elköltözők száma is áttekinthető lehessen. A fél évszázad alatt a városból kimutathatóan 51 településre, illetve ezen túlmenően öt tájegységre történt elvándorlás. Ez a szám csaknem megegyezik azoknak a településeknek (47), ill. tájegységeknek számával (5), ahonnan az ide költözés ténye kimutatható. Ezen véletlenszerű egyezés mögött több sajátosság húzódik meg.

Az első figyelemre méltó tény az, hogy mindössze 22 olyan település van, ahonnan jöttek is, és ahova mentek is a migrációban résztvevők: Berény, Cegléd, Csongrád, Debrecen, Fajszt, Fülöpszállás, Gyöngyös, Győr, Halas, Jenő, Káta, Kécske, Kőrös, Makó, Martonos, Mindszent, Pataj, Pécs, Solt, Sükösd, Szeged és Szentes, illetve 3 tájegység: Baranya, Felföld és Mátyusföld. Azoknak a településeknek a száma, ahonnan csak beköltözés történt,

25: Abony, Aporka, Ányás, Betyka, Csokona, Ebed, Garamszeg, Gyetva, Izsák, Ladány, Légrad, Makad, Miskolc, Nagyút, Ócsa, Posga, Rimaszombat, Sass, Solymos, Szentgyörgy, Szentkirály, Szentlőrinc, Szentmárton, Szentmiklós és Vecsés, ill. két tájegység: Drávamelléke és Tótország. Kizárólag a távozók úticéljaként megjelölt települések száma 29: Árokszállás, Baja, Bácsalmás, Buda, Fényszaru, Gács, Gollya, Gyula, Harta, Kalocsa, Komárom, Kürt, Léva, Mezőtúr, Oroszi, Pánd, Pápa, Ragyoc, Ráckeve, Szabadszállás, Szécsény, Szolnok, Tápé, Ug, Újvár, Uri, Vásárhely, Vecse és Zenta, ill. két tájegység: Hajdúság és Tiszántúl.

Tehát a migráció során Kecskemét 76 településsel és ezen túl 7 földrajzi egységgel került kapcsolatba. Viszont ezeknek csak a töredékénél, nem egészen harmadánál mutatható ki az ide és a vissza történő áramlás, az újabb harmadánál csak a beköltözés, a közel 40% pedig mint újabb letelepülési cél jelentkezik. Ennek alapján teljesen egyértelmű, hogy szó sem lehet egy nem nagy rádiuszú viszonylag jól behatárolt területen belül történő alkalmi be és kivándorlásról. Bár kétségtelen, hogy kimutatható néhány olyan terület, amely igen jelentős szerepet játszik mindkét irányú mozgásban: Baranya, Szeged és környéke, a Jászság, a Duna melléke, de az arányok jelentősen eltérnek. Pl. Baranyából bizonyíthatóan közel kétszázan érkeztek, ugyanakkor az oda költözők száma nem egészen 30. Szegedről és környékéről kb. húszan érkeztek, míg az oda távozók száma közel hetven. Ez utóbbi eltérés is a fenti megállapítást erősíti meg.²⁰

Nem felesleges összegeznünk, hogy a települések a befogadott, illetve a kibocsátott személyek számát illetően miként oszlanak meg.

EGYAZON TELEPÜLÉSSSEL KAPCSOLATBA KERÜLŐK

	1	2—5	6—10	11—20	21—	Összesen
közös kibocsátó	10	9	1	2	—	22
közös befogadó	6	10	4	1	1	22
csak kibocsátó	16	7	1	1	—	25
csak befogadó	20	7	1	—	1	29

Mindazon esetben, ahol csak egy bevándorlóról, illetve elköltözőről maradt feljegyzés, a kapcsolat a migrációt illetően esetlegesenek, legalábbis kis arányúnak mondható. Figyelemre méltó, vagy jelentős kapcsolatra utal a

²⁰ Ismételten érdemes utalni arra, hogy az itt megadott számok teljes pontossággal nem fedik a valóságot, de az arányokat minden bizonnyal jól érzékeltetik, és a jelzett adatok elfogadható pontossággal mutatják, mely településekkel, mely országrészekkel állott kapcsolatban Kecskemét az 1711 előtti migráció során.

2—5 főt kibocsátó, vagy befogadó településekre irányuló, illetve onnan kiinduló migráció. Az ennél nagyobb számok pedig a széles körű, illetve folyamatos migrációt jelzik.

VII. táblázat

A település neve	Kecskemétre kibocsátott	Kecskemétről befogadott
	fők száma	
Berény	1	1
Cegléd	3	4
Csongrád	2	5
Debrecen	1	5
Fajsz	5	1
Fülöpszállás	3	1
Gyöngyös	1	3
Győr	2	4
Halas	14	9
Izsák	4	—
Jenő	1	1
Káta	1	4
Kécske	1	1
Kőrös	3	12
Makó	3	10
Martonos	1	1
Mindszent	1	2
Pataj	4	3
Pécs	1	7
Solt	3	4
Sükösd	1	3
Szeged	14	23
Szentes	8	3
Szentkirály	18	—
Szentlőrinc	8	—
Vásárhely	—	29
Baranya	180	24
Felföld	5	1
Hajdúság	—	3
Tótország	6	—
Tiszántúl	—	4

A VII. táblázatunkban külön is kiemeltük azokat a településeket, amelyekkel oda-vissza irányú népmozgás mutatható ki, illetve felvettük azt a néhány települést, földrajzi egységet is, amellyel valamely irányban jelentősebb kapcsolat teremtődött meg. Ennek alapján 12—15 olyan települést

és 3—5 olyan földrajzi egységet figyelhetünk meg, amelyekkel a városnak jelentős kapcsolata alakult ki. Újabb összesítésünk célszerűségét akkor értékelhetjük, ha segítségével egyrészt rögzítjük, hogy ezeknek a földrajzi egységeknek a döntő hányada Kecskeméttől jelentős távolságra van, nagyobb részük semmiképpen sem tartozott a Homokhátság tájegységéhez, illetve Kecskemét közvetlen vonzáskörzetéhez. További megfigyelésünk az lehet, hogy egy-két esettől eltekintve a jelentős beköltözések a Kecskemétnél lényegesen kisebb településekről történtek, míg az elvándorlás a Kecskeméthez hasonló nagyságú településekre, illetve egy-egy esetben életerős mezővárosokba történt. Talán nem árt ismét felhívni a figyelmet arra is, hogy a Felvidékről csaknem egyirányú mozgás volt már ezen fél évszázadon belül is megfigyelhető.

Nem lesz felesleges röviden foglalkozni külön is az 1686—1687-es évek népmozgásával, hisz e két évben nem kevesebb, mint 290 fő, illetve család hagyta el a várost. A távozók 17%-ánál tüntették fel a távozás helyét. Ez az arány, valamint az a tény, hogy elég rendszeresen jelölték, haza ment-e az illető, ugyancsak segítséget nyújthat azon dilemma eldöntésében, hogy a háború okozta rémület megszűnése irányította-e a civis városból történő távozást, vagy egyéb motívum is közre játszhatott.

Hely	Távozók	Hazamenők	Hely	Távozók	Hazamenők
	száma			száma	
Buda	1	—	Solt	2	2
Debrecen	1	—	Szécsény	1	1
Győr	1	—	Szeged	6	3
Fajsz	1	1	Szolnok	1	1
Halas	2	2	Ug	1	1
Kevi (Ráckeve)	2	1	Uri	1	1
Komárom	7	2	Zenta	1	—
Kőrös	4	1			
Léva	1	—	Baranya	8	2
Pécs	3	2	Felföld	1	1
Sükösd	2	2	Mátyusföld	1	1

A 21 földrajzi helyre távozó 48 családdal azért is érdemes külön foglalkozni, mivel egy részük minden bizonnyal a nagy csoportokban érkező menekültek közül kerültek ki, és távozásuk során haza igyekeztek. Ezt kétségtelenné teszik a távozó személyek neve után tett bejegyzések. Mivel a közelebbi és távolabbi helységek egyaránt vannak a költözés célpontjaként megjelölve, feltételezhetjük, hogy azokban az esetekben is hasonló arányok lehettek, amelyekben a helységek jelölése nem történt meg.

A földrajzi nevek sorravételekor mindenképpen feltűnik, hogy ezen a rövid időmetszeten belül is egyrészt igen nagy a szóródás. A nem egészen fél-száz család 21 településre ment, sőt a 8 baranyai nyilván több faluba tartott, másrészt a környező települések felé irányuló aránya csaknem pontosan megegyezik az ötven éves átlaggal. Ez az arány itt is kisebb mint a más vonzáskörzetbe, más tájegységre távozóké. Ugyancsak kiemelésre érdemes, hogy a távozóknak csak fele ment haza, egykori településére, másik fele minden bizonnyal számára teljesen idegen helyen próbált szerencsét.

E tényekből egy szűkebb időhatáron belül, egy konkrét eseményhez, az 1686—87-es hadművelethez kapcsolódóan rögzíthetjük azt a megfigyelést, hogy a Duna—Tisza között levő mezővárosokba nemcsak a környező településekről történtek bevándorlások, hanem igen nagy körzetből. A városból távozók nagy hányada nem visszatelepült, hanem egyéb ok miatt hagyta el Kecskemétet. Ezen ok minden bizonnyal a rendkívüli hadiállapottal szoros kapcsolatban levő igen nagyfokú adóztatás, amely úgy látszik sokak számára elrettentőbb volt a nagyon gyenge közbiztonságnál is. Nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül azt sem, hogy a hazatelepülés mellett a *szökés* tényét rögzítették következetesen. E kifejezés tehát mindenképpen az illegális jellegét, a város részéről rossz szemmel nézett távozási módot tükröz, míg a haza történő távozást, a visszaköltözést jogosnak, legálisnak érezhették. Ezt bizonyítja az is, hogy a hazatérők között többen vannak, akik a terhek egy részét, olykor egészét letudták, és valószínűleg zavartalanul, nyilvánosan is távozhattak. Tekintettel arra, hogy a szököttek aránytalanul nagy többsége szegény vagy csaknem nincstelen, ezen szökések a város legszegényebbjeinek tiltakozását is jelentette az ekkor még viszonylag jómódú cívis város adóztatási politikájával szemben.

A Duna—Tisza között levő mezővárosokból történő elvándorlás vizsgálata során külön szükséges foglalkoznunk a megyei összeírások és a helyi nyilvántartások közötti eltérésekkel, annál is inkább, mivel a helyi források kellő feltárásának hiánya miatt a kutatók az esetek többségében a fővárosban fellelhető megyei összeírásokra hagytakoztak és ennek az elemzése alapján vonták le következtetéseiket.

Pest-Pilis-Solt megyében végzett összeírások közül néhány fennmaradt a XVII—XVIII. század fordulójáról, amelyek igen értékes tájékoztatást nyújtanak az e korból viszonylag kevés forrással rendelkező területre. Ezek az összesítések viszont több esetben ellentmondanak a Kecskeméten, illetve Nagykőrösön vezetett adókönyvek adatainak. Erre már Kosáry Domokos is felfigyelt, amikor jelezte, hogy Majlát Jolán Nagykőrössel kapcsolatos számításai nem egyeznek a megyei összesítéssel, és ennek alapján kritikai észre- vételeket is tett a megyei összesítésekkel kapcsolatosan.

Minden különösebb bizonygatás nélkül elfogadhatjuk, hogy a helyben történt, folyamatosan vezetett feljegyzések összecsengő adatai inkább megbízhatóak, mint a különféle, megyei felszólításra készített jelentések, amelyek alapján az adott település terheit később megszabták. A helyi hatóságok abban voltak érdekeltek, hogy a felküldött jelentésekben a település teherbíró képességét minél kisebbnek tüntessék fel, a kiszabott szolgáltatás, fizetés ismeretében pedig már abban, hogy a teher minél több adózó, lehetőleg az egész érintett lakosság között oszljon meg. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az összeírásokat megelőző évek adatait sem. Ha az adóalapok meghatározása, az adók kivetése és behajtása terén folyamatosság és kiegyensúlyozottság érvényesül, fenntartásokkal kell fogadnunk a nagy változásokat tükröző megyei összeírásokat, mivel a megyén összesített számok kevésbé tükrözhatték a településekre vonatkozó valóságot, mint a helyi feljegyzések.

A megyei összeírások szerint a Kecskeméten adózók száma az alábbi módon alakult. 1696: 841, 1699: 1091, 1701: 581, 1703: 669, 1715: 711 fő. Kevésbé nagyarányú, de kisebb csökkenést mutat a Nagykőrösre vonatkozó adatsor is. Teljesen jogos ennek alapján Kosáry Domokos következtetése: „Ha tehát 1699—1701 között Nagykőrösön 488-ról 469-re, Kecskeméten pedig 1091-ről 581-re (!) esik vissza a családfők száma, az talán nem annyira a hanyatlás, mint inkább ellenkezőleg: a lassú újjárendeződésnek köszönhető . . .”²¹

Csakhogy a kecskeméti adókönyvek feljegyzései nem erősítik meg a megyei összeírás adatait. 1695-ben 1113, 1699: 1362, 1701: 1327, 1703: 1243, 1711: 1222, 1715: 1510 az adófizetésre nyilvántartásba vett személyek száma. A V. számú táblázatunk adatai is a lakosság létszámát egy gyakorlatilag folyamatosan növekvő számsornak mutatja.

A századfordulón a felszabadító háborúk utolsó esztendeinek hatására kisebb hullámvész bekövetkezett ugyan, de nagyarányú elvándorlásról Kecskemét esetében semmiképpen sem szólhatunk! Még kevésbé gondolhatunk egy közel 50%-os lélekszám csökkenésre, melyhez hasonlót a város egész történelme folyamán is csak ritkán ért meg. Ilyen arányú csökkenésre feltétlenül kitértek volna a város jegyzőkönyvei is. Hornyik és a város XVII. század történetével a két háború között foglalkozók még lapozhatták ezeket a forrásokat, de egyetlen esetben sem figyeltek fel még sokkal csekélyebb arányú létszámcsökkenésre sem.

A lakosság csökkenése ellen szól az is, hogy 1698-ban feljegyzéseink szerint a „Homoki, vízi kaputul fogvast a budai kapuig való homok”-on egy „kis

21 KOSÁRY Domokos: i. m. 80., a 32. old., ill. III. táblázat.

ÚJ VÁRAS" jött létre, amelyben a következő években is negyedszázadnyi adózót vettek nyilvántartásba. Erről a városrészeiről az 1703-t követő években is történik említés, tehát az itt történő megtelepedés tartós volt.

Nagyjából hasonlókat mondhatunk el a város vagyoni helyzetének alakulását dokumentáló összeírásokról is. „Még a kecskeméti járás állatállománya is nőtt egészében véve, annak ellenére, hogy Kecskemét állatainak száma (ahogy a népessége is) csökkent a visszatelepülések folytán”. A megyei összesítő bizottsága szerint 1699 és 1701 között Kecskeméten az igás ökrök száma 1699: 2313, 1703: 1805, a hámos lovak száma 1699: 1388, 1703: 621, a fejős tehenek száma 1699: 2759, 1703: 2562, az egyéb szarvasmarha száma 1699: 1326, 1703: 2268, a ménesben levő lovak száma 1703-ban 1123.²²

Az itt felsorolt számok a legtöbb esetben kétségtelen csökkenést jeleznek. Viszont nem feltétlenül kell ragaszkodnunk az egykori bontáshoz, hisz a statisztikai összesítőt eltervezők gondolatait nem feltétlen követték pontosan azok, akik a rovatokat kitöltötték, főként, ha érdekeik is mást diktáltak. Igaz, hogy a statisztikai sorokban az igás ökrök száma jelentősen, de még a fejős teheneké is figyelemre méltóan csökkent, viszont azt is látnunk kell, hogy az egyéb szarvasmarhák száma meglepő módon megnőtt! Tehát a szarvasmarhaállomány egésze a jelzett négy évben nem csökkent, hanem 4%-os növekedést mutat. Ha pedig az ökrök és az egyéb szarvasmarhák számát együttesen vesszük, és összehasonlítjuk a négy év során, 20%-os növekedést tapasztalunk!

A feltűnően nagy létszám-ingadozást mutató lovak esetében még meglepőbb eredményre jutunk, ha az igás és a ménes lovak számát együttesen vizsgáljuk. Ez esetben is feltételezhetjük, hogy a számok rögzítése során az adózó város és az adóztató megye érdeke nem esett egybe. Igaz, hogy az igás lovak száma négy év alatt az előző adat 45%-ára csökkent, viszont a lovak együttes száma a négy év alatt 25,6%-al nőtt! Ez esetben is minden bizonnyal az adókulcs szorítására reagáltak. Az igás lovak és igás ökrök értéke lényegesen nagyobb, mint a ménesben levő be nem tört, be nem tanított lovaké, illetve ökröké. A jelentős arányú letagadás számottevően csökkentette az amúgyis igen magasán kivetett adót.

Ezt támasztja alá az alábbi táblázat is, amely az adózók és az adózók vadszámának alakulását érzékelteti a jelzett négy éven belül.²³

²² KOSÁRY: i. m. 36. és az összesítő táblázat.

²³ A vadszám a hódoltsági mezővárosokban sajátos adóalap (más formában: marhaszám), amelyet a nagyobb állatok, a pénzvagyron és a malmok alkottak. L. még bővebben a kötet 15. oldalán 18. sz. jegyzetét is.

A VADSZÁM ALAKULÁSA KECSKEMÉTEN 1695—1703 KÖZÖTT

Év	Az adófizetők száma	0	1—5	6—10	11—50	51—100	101—200	201—	Vadszám összesen
		vadszám után adózó							
1695	1113	552	284	115	133	17	10	2	9 016
1703	1243	531	371	145	156	21	16	3	11 630
%-os növekedés	11,6	—3,8	30,6	26	17,3	23,5	60	50	29

Az adókönyveink ezen adatsorai tehát arról győznek meg bennünket, hogy mezővárosunkban az elszegényedés folyamata megállt, a lakosság létszámának számottevő növekedése közepette jelentősen csökkent azok száma, akik nem rendelkeztek számosjósággal. Az állatállomány minden kategóriában igen jelentősen gyarapodott, és egészében a közel harminc százalékos növekedés minden kétséget kizárhat az állatállomány számának csökkenésével kapcsolatosan.

Összegezve ezen kitérő tanulságait azt rögzíthetjük, hogy a felszabadító háború végén, és a XVIII. század elején a javuló közbiztonság hatására az alföldi mezővárosok lakossága nem csökkent olyan nagyarányban, miként azt a megyei összeírások sejtteni engedik. Sőt azt is megfogalmazhatjuk, hogy kisebb kilengésektől eltekintve Kecskemét lakosságának létszáma a XVIII. század nagy migrációja során sem csökkent érdemben az innen történő elvándorlás miatt, mivel a bevándorlás mindig ellensúlyozta azt.

Mi sem természetesebb, hogy a migráció vizsgálata során a be és a kivándorlás folyamatát egyaránt elemezzük. Éppen ennyire természetes, hogy a két folyamat együttes hatását, pontosabban kölcsönhatását is megkíséreljük rögzíteni. Ehhez nyújt segítséget a VIII. táblázat.

Az egyes éveket ezúttal sem mechanikusan választottuk ki. A migráció alakulását leginkább befolyásoló folyamatok kezdetét, lezárulását vettük elsődlegesen figyelembe. Így néhány esetben viszonylag szűk időszakaszt is pásztáztunk, máskor nagyobb időköz után következett felmérés.

A létszámot a hivatalosan felfektetett adókönyvek bejegyzései alapján állapítottuk meg, eszmei időpontnak tekintve mindenkor a bejegyzés terminusát. Az adófizetők számának %-os alakulását a szemléletesség kedvéért rögzítettük.

Mivel nem vállalkozhatunk arra, hogy minden egyes esztendő valamennyi adófizetőjének számát rögzítsük, a két dátum közötti éves átlagot kellett figyelembe vennünk. Az eltávozottak számának megállapításakor az adókönyvekben jelzett eseteken kívül egyéb források adatait is figyelembe vet-

A MIGRÁCIÓBAN RÉSZTVEVŐK ARÁNYAINAK ALAKULÁSA KECSKEMÉTEN

Évszám	Az adózásra nyilvántartásba vett személyek				A beköltözöttek száma évi átlagban	A migrációban résztvevők száma évi átlagban	A migrációban résztvevők %-os aránya az egész lakossághoz viszonyítva
	száma	számának %-os növekedése	számának alakulása a két évszám között évi átlagban	közül eltávoztak száma a két évszám között évi átlagban			
1662	792	100	—	—	—	—	—
1667	815	103	4,6	8,4	13,0	21,3	2,7
1672	1037	130,9	44,4	14,6	59,0	73,6	9,6
1676	1113	140,5	19,0	9,5	28,5	38,0	3,7
1684	1219	153,9	13,2	18,1	31,3	49,4	4,4
1688	1085	137,0	—33,0	86,7	53,7	140,4	11,4
1694	1100	138,8	2,5	8,2	10,7	18,9	1,7
1699	1362	172,0	52,4	10,8	63,2	74,0	6,7
1703	1243	156,9	—29,7	6,5	—23,2	29,7	2,2
1705	1278	161,3	17,5	14,0	31,5	45,5	3,7
1711	1222	154,3	— 9,3	5,0	— 4,3	9,3	1,0

tük. Tekintettel arra, hogy a bevándorlás tényét folyamatosan nem rögzítették, ezt a fennmaradt feljegyzések alapján követni nem tudtuk. A beköltözöttek számát elfogadható pontossággal lehet megállapítani a városból távozó és az adózók növekvő, illetve csökkenő számának összegzése révén. Ezekben az évtizedekben a járványok, a lét- és közbiztonság hiányából adódó nagy halálozási arány miatt annyira csekély volt a természetes szaporulat, hogy ettől eltekinthetünk anélkül, hogy ez számításainkat érdemben torzítaná. A migráció egészében természetesen a távozó és a városba érkezők együttesen vettek részt, így a számszerű megfogalmazás a két adat összegzése alapján történhet. A szemléletesség kedvéért ezúttal is mellékeltük a %-os arányokat is.

Az önmagukban is sokatmondó adatok, adatsorok néhány tanulságát érdekes szóban is megfogalmazni.

A legfeltűnőbb kétségtelenül az, hogy a háborúk, a járványok, a létbizonytalanság, a sokféle sarcolás ellenére Kecskemét adófizetőinek, az itt élő családoknak a száma a tárgyalt fél évszázad alatt 430-cal, tehát több mint 54%-kal nőtt. Az ötven év alatt mindössze három olyan féltizednyi periódus adódott, amikor a város lakosságának abszolút száma nem nőtt, hanem csökkent, a vándormozgalom negatív eredménnyel zárult. E negatív

eredmény megjelenítéséről nem lenne célszerű lemondani, mégha első halálra ez kevésbé megszokott is, hisz a lakosság csökkenését is rögzítenünk kell. Tekintettel arra, hogy a jelzett időszakra vonatkozóan nincsenek konkrét és folyamatosan rögzített adataink a jövevények érkezéséről, egyébként csaknem kizárt, hogy újabb személyek, csoportok ne érkeztek volna ezen években a városba, részben arra kell gondolnunk, hogy a háborús események alatt, ill. a szabadságharc végén a jelentős járvány eredményezhette az adózók számának csökkenését. Nem lehetetlen persze az sem, hogy az elvándorlók számát nem rögzítették pontosan. Maga a csökkenés viszont tény.

A hozzávetőlegesen fél évtizedes időszakokat átfogó szakaszok rendkívül erőteljes kilengései mindenképpen érzékeltetik, hogy a bevándorlás és az elvándorlás, azaz a migráció alakulásában a gyakran változó külső körülmények játszottak közre. Teljesebb adatsorok még pontosabban tudnák e folyamatot érzékeltetni, de a rendelkezésünkre álló minimumnak tekinthető mutatók is illusztrálják a fő folyamatokat.

A teljesen biztosnak tekinthető adatokkal számolva is tapasztalhatjuk, hogy a Duna—Tisza közén a tárgyalt fél évszázadban igen erőteljes volt a migráció. A 3—4% körüli átlagból három csúcs emelkedett ki igazán: 1667—1672, 1684—1688 és az 1694—1699 közötti évek, amikor a migráció a lakosság 7—11%-át érintette. Ugyancsak fel kell figyelnünk a legkisebb mozgást jelző periódusokra is. Erre 1688—1694, ill. 1705—1711 között került sor. Azaz a török e vidékről való kiűzése és a felszabadító háborúk közvetlen kihatásának megszűnte, majd a szabadságharc második fele, miután a vidék katonai súlya jelentősen csökkent.

Miként már többször is utaltunk rá, e fél évszázadon belül egészében rendkívül nagyarányúnak minősül Kecskemét migrációja. A város adózóinak 430-cal való gyarapodása a 856 elvándorló ellenére azt jelenti, - hogy évszázad alatt a migráció 1286 családra terjedt ki, azaz nagyobb szátmú családra, mint ahányat 1711-ben az adózás végett nyilvántartásba vettek.

A város és a jövevények

A mezővárosokba történő beköltözések és elvándorlások indítékait, azaz a migrációban való részvétel okait és a részvevők társadalmi—vagyonilag megoszlását a feljegyzések hézagos és részleges jellege miatt csak vázlatosan és nemegyszer esetlegesen tudjuk megfogalmazni.

Kétségtelen, hogy a nagyobb mezővárosokba való beköltözés egyik leg-

gyakoribb oka a váratlanul jelentkező támadások, a vissza-vissza térő sarcolások, egyéb önkényeskedések és nem ritkán az elemi csapások voltak, melyekkel szemben védelmet, legalábbis segítséget reméltek a nagyobb közösségektől azok a szerencsétlenek, kikre e bajok zúdultak. Ezeket az okokat a kortársak feljegyzései is sorra említik. Amennyiben a szűkszavú feljegyzések kitérnek a városból történő távozás okaira, az esetek nagy hányadában az „elment a régi helyére”, „haza ment” szavakat rögzítik.

A távozás újabb fontos okaként kell megjelölnünk az igen szigorú adóztatást, amelyet a menekültekre is kiterjesztettek, ha bizonyos időn túl a városban tartózkodtak. Az adózók közé szigorúan felvették, ha a kivetés időpontjában még itt találták őket. Tekintettel arra, hogy a menekülést kiváltó okok, maga a menekülés folyamata egyaránt csorbították a legtöbb esetben csekély vagyont is, az újabb követelések, amelyeket a személyek után is kiróttak, nem ritkán lehettek indítékai egy újabb település felkeresésének, hogy ily módon egy kisebb időre kivonják magukat a teherviselés alól.

A hódoltság területén az egyik településről a másikba való költözés további oka a munkaalkalom keresése is lehetett. A szórványosan fennmaradt adatok között is többször lehet erre utaló adatokat találni. Egy „tápiószentmártoni Örzsébet nevű menyecske Nagy János szolgálójának szegődött”.²⁴ Jósa János Újvár vidékéről jövő Gyarmati Fodor Ambrust fogadta fel gulyásnak a félegyházi határban levő gulyája mellé.²⁵ A mezőgazdaság más ágai is vonzották a munkát keresőket: 1676-ban László Deák ordasi embereket alkalmazott részes aratókként, akik 4,5 kereszt búzát kaptak munkájuk fejében.²⁶ A munkavállalás érdekében akár más tájegységre is távoztak a nincstelenek. Kiss András Kecskeméten kelt végrendeletében találjuk: „Pázmádon lakozó Pázmándi Kiss Mihálynál vagyon esztendeigh való szolgálatomnak bére, ugymint egy hamadfü üsző, egy sertés, egész ruha . . .”²⁷ Biztos, hogy Kecskemétre is hasonló céllal jött.

Ritkaság számba mehetett a költözés indokaként az alábbi eset: „Böddi János házában siller [aki 2 tallér adófizetésre volt kötelezve] Vecsére schola mesterségre ment, mivel egyházi személy volt.”²⁸

Maradékalkalannul lehetetlen feltárni, hány embert érintett, de mindenképpen jelentős lehetett azok száma, akik Páll Istvánhoz hasonlóan, ki Füleken lett katona, vagy Görbödi Györgyhoz hasonlóan, aki 1679-ben elszökött és

24 Dr. SZILÁDY Károly: Kivonatok Kecskemét város tanácsának jegyzőkönyveiből, 26. 1. BKmL KvL.

25 1508/c, 1677/78. BKmL, KvL.

26 Uo. 1677. március 12-i bejegyzés.

27 BKmL, KvL, 1504/v, I. 1/10.

28 Uo. 1508/c, 1708. 208.

„kurucza lött”, a fegyveres szolgálatban kereste szerencsáját. Ezeket a nagyon szegény, vagy teljesen nincstelen legényeket nem mindig kísérte az elismerés. 1684-ben pl. Czompo István neve mellé azt jegyezték be: „kutya katoná lött” azaz Habsburg szolgálatba állt. Ennek legfőbb oka az lehetett, hogy az 1670-es évek során a parasztvármegye minden erőfeszítése ellenére a kóbor magyar katonák, bújdosók sokszor nagyobb veszedelmet jelentettek a közbiztonság számára mint a törökök.

A távozás indokaként természetesen egész sereg szinte formulának, olykor tréfásnak tűnő megjegyzés, kitétel is található. 1676-ban Csizmadia István neve mellé, aki egyébként adójának felét, az egyik tallért kifizette, a „kaptafáit elugratta” megjegyzést írták. 1684-ben Csordás Mihály állítólag „tolvajlásra ment, pokolba”. Varga János ugyanakkor „Hajdúságra pokolba ment.” 1687-ben Fejér András a városból „kicsapatott”.

Ha az 1660-as évek során feltűnőnek bizonyul is az alábbi eset, az eladósodás, az elszegényedés a felszabadító háborúk idején már gyakori ok lehetett a szökésben, távozásban: „... Sötét Mátyás adott volt egy mezei kertet zálogban ugyan kecskeméti Simon Mihálynak tizenhat tallérokban... Simon Mihály sok adósságok miatt az városból eltávozván s minden jószágától megfosztatván, bújdosóba ment... ”²⁹

Keckeméten nem találunk más adatot arra, hogy tisztségviselő megszőkött volna, igaz a város igen nagy árat volt kénytelen ezért is fizetni: „... Kovács Pál kisbíróóságában elszökvén városunkból, fizetett miatta a város 500 tallérokot, utána menvén Gyórré, két lóval fizetett és az mezei kertjét zálogban adta 47 tallérig... ”³⁰

Miként a migráció okainak felsorolásakor már érintettük, ebben a széles körű folyamatban a társadalom mindegyik osztálya, illetve rétege akarva, akaratlanul részt volt kénytelen vállalni. Természetesen a nemesek száma volt a legkisebb, s a szegények, illetve a nincstelenek alkották a tömeget. Mindezek előre bocsátása ellenére is érdemes közelebbről megvizsgálnunk, milyen vagyoni rétegződést mutat a migrációban részvevő kb. másfélezer ember.

A hódoltság alatt a város módosabb lakosainak legjelentősebb vagyontárgya az állatállomány volt ugyan, de a kertek, szőlők és egyéb ingatlanok szorosabb szálakkal kötötték tulajdonosaikat a városhoz. Ez a kötelék azonban nem volt mindig elegendő, s több adatunk van arra vonatkozóan, hogy kertes gazdák elszöktek. Vagy az 1663—1664-es évek feljegyzései teljesebbek, vagy a háború okozta elszegényedés gyorsult fel, mindenesetre

29 SZILÁDY: i. m. 44.

30 Uo. 40.

ezekből az évekből később vissza nem térő bőségben találunk ilyen feljegyzéseket. 1663-ban a város adománya kerttel rendelkező Dakar Imre, Martonosi Kis Mihály és Kusa Mihály szökött el, hátrahagyva jelzett ingatlanját. Miként korábban idéztük, Simon Mihály zálogként bírt kertjét hagyva hátra bújosott el. 1664-ben Borsos Mihály hagyta hátra mezei kertjét.

Nem volt ritka eset az sem, hogy az innen elköltözők valamilyen módon meg tudták tartani itteni ingatlanjaikat. Tekintettel arra, hogy a városon belül számottevő volt a vagyoni-szociális rétegződés, és az ennek nyomán kialakult ellentét, a város leghatalmasabb földesura volt kénytelen közbelépni az anomáliák felszámolása érdekében.

„Anno Domini 1677. die 13. Aug.

Kohári István urunk eő nagysága parancsolattya érkeztén Fülekről 200 forint bírság alatt parancsolja ő nagysága, hogy olyan embereknek neveiknek megtudására szorgalmatosan végére mennyünk, kik innet masuve falukra városokra mentenek lakni, meghis szánttó földeket kertheket, szőlőket birván, magok veszik fel a dezmat. Ezek közül egyik:

Gyöngyösön lakó Petös Gáspárnak ketje levén it a város földén, maga veszi fel az dezmat, noha nem szolgál ettől az földtől, de ezt tovább nem engedgyük.

Isakon lakó Király Ferenc maradéki Király Tamásnak is leven it szanto földgye, nem szolgál tüle, de ez tovább nem engedtetik megh.”

Ugyancsak ebben az évben kelt a főúr újabb rendelete, melyben megparancsolta: „Akik várostul el mentek lakni, azoknak javaikra a város tegye reá a kezit . . .” és foglalja el Koháry számára. A földesúri hatalom újabb megnyilvánulásának e nagy mezővárosra történő kiterjesztése nem eredményezhetett lelkesedést a gyakorlatilag szabad, és jelentős számban gazdag parasztok között. Ennek lehetett következménye, hogy az utasítást néhány évvel később meg kellett ismételnie: (1680. október 29.) „. . . Kecskemét városárul hirem s akaratom nélkül el szökő és idegenedő személyyek jóságoknak, nevezet szerint pedig mezei kerti örökségeknak számomra való elfoglalása végett ki adatott . . .” pádens betartását követelte. A kecskemét parasztok maguknak szerették volna ezeket az ingatlanokat megszerezni, s minden korábbi gyakorlattal szembenállott a hatalmas főúr követelése, és ez érthetően irritálta a korábban ügyeit csaknem szabadon rendező város cíviseit.

Minden bizonnyal csak részlegesen értett egyet a város lakossága a török kiűzését követő nagy népmozgás visszaszorítására szolgáló újabb rendelettel is: „. . . minthogy esett értésemre, hogy némellyek azon város lakosi közül, maga akarattját járván, Kecskemétről Komáromban, Nagy Győrben és más helyekben is recipiálván magokat, fundusokrul el szöktenek

és sem az földös uraknak adózni, sem azon városoknak közönséges terhét segíteni nem igyekeznek, s mindezáltal elhagyott házaikat, s azon város határában lévő örökségheket, távolrul is birni akarják, s néhánkor másoknak árullják is: Sokan ismét újabban azoktul példát vevén, azon várostul elidegenedni s elszökni szándékoznak . . . parancsolom a kecskeméti biráknak. . . . el hagyott s elvesztett örökségheket és neveket irásban vevén, javaikat számomra foglalják, és tarcsák . . . Akiket pedigh észre vesznek, hogy onnéd el szökő szándékkal vannak, adtam arra hatalmat azon biráknak, sőt meghis parancsoltam, hogy az olyaténokat megh fogatván nem különben, hanem jó kezesség alatt bocsássák ki olyan okkal, hogy Kecskeméten állandók és szófogadó jobbágyok lesznek, s erre erős hittel meghis esküttessenek, hol közüllük el szökött jobbágyokra akadnak, hatalom adott azoknakis vissza való vitelére . . .”³¹

A tíz évvel korábbi eljárásnál, amikor a szökés megtorlásaként a vagyonelkobzást helyezte kilátásba, ezen újabb rendelkezés lényegében egy jobbágyfaluvall vette egyenrangúnak Kecskemétet, s a töröktől meg nem szállt területek gyakorlatának gyors és kíméletlen kiterjesztését is jelentette volna. Ezek az intézkedések nemcsak Kecskemét és földesurai között kibontakozódó harc újabb szakaszának felerősödését jelzik, hanem egyben azt is érzékeltetik, milyen jelentős arányú lehetett a Komárom és Győr térségébe történő elvándorlás.

Tekintettel arra, hogy az egyik legfontosabb forrásunk az adókönyv, a migrációban résztvevők anyagi helyzetére, főként a távozók helyzetére elég pontos adatokkal rendelkezünk. Az egyes években a lajstromokba felvett adózók fizetési kötelezettsége mellett, amely a fejadót és a különféle állami adókat jelentette, Kecskeméten külön is feltüntették az ún. vadszámot, amely után évenként általában 10—30 dénárt kellett fizetni. Mivel az alföldi cívis városok lakóinak legjelentősebb jövedelme a nagyállattartásból származott, a vadszámot évenként állapították meg, és az utána fizetett adó nagysága a leggazdagabbaknál az egyéb adók többszörösét is kitette. Ha a különféle ingatlanok alapján nem is, vadszámuk alapján következtethetünk az elvándorlók vagyoni helyzetére. (L. IX. táblázat)

Miként látható, a városból eltávozók (menekülő, elszökők, hazatérők stb) aránytalanul nagy többsége teljesen nincstelen volt. A minimálisnak mondható vagyonnal rendelkezők száma (1—5 vadszám alapján) is viszonylag kicsi. A kisebb és közepesnek mondható vagyonnal rendelkezők (6—10, ill. 11—20 vadszám alapján) igen csekély. A 20 nál nagyobb vadszámmal rendelkezők aránya még elenyészőbb. Az utóbbi két kategórián belül érde-

31 1508/c, 1677/78., ill. 1504/d. 1677, 1680, 1687.

A KECSKEMÉTRŐL ELTÁVOZOTTAK VAGYONI MEGOSZLÁSA VADSZÁMUK ALAPJÁN³²

Év	0	1—5	6—10	11—20	20-nál több	Összesen
1662	2	—	1	—	—	3
1663	4	1	1	—	2	8
1665	8	2	—	—	—	10
1666	15	3	—	—	—	18
1668	22	2	—	—	—	24
1669	16	—	—	—	—	16
1670	15	17	—	—	—	32
1673	3	2	—	2	—	7
1674	2	5	1	4	—	12
1675	5	8	—	1	—	14
1676	8	7	—	—	—	15
1677	8	8	—	—	1	17
1678	11	6	2	—	—	19
1679	13	2	1	—	—	16
1680	8	3	—	3	—	14
1681	3	11	4	2	3	23
1682	4	4	3	1	1	13
1683	7	2	1	2	—	12
1684	30	—	—	—	—	30
1685	8	6	—	—	—	14
1686	123	—	—	—	—	123
1687	154	13	—	—	—	167
1688	27	15	—	1	1	44
1689	2	2	—	—	—	4
1691	6	3	—	—	—	9
1692	18	1	—	—	—	19
1694	11	—	—	—	—	11
1696	5	—	1	—	—	6
1697	—	1	2	—	—	3
1698	—	—	—	—	—	—
1699	19	12	5	3	5	44
1700	2	2	—	—	—	4
1701	1	—	—	—	—	1
1702	4	—	1	—	—	5
1703	15	1	—	—	—	16
1705	14	4	—	—	—	18
1706	15	—	—	—	—	15
Összesen:	608	143	23	19	13	806
%-os meg- oszlás:	75,4	17,7	2,8	2,3	1,6	100

32 Az összehasonlítást jelentősen segítheti a kötet első feldolgozásának XXV. táblája.

mes részletesebben is megvizsgálni a távozás okát, körülményét. 1699-ben olyan jobb módú gazdákról van szó, akik rövidebb Kecskeméten való tartózkodás után hazatértek. A rájuk eső évi adójukat részben vagy egészben ki is fizették. Rajtuk kívül a felszabadító háborúk idején hasonló vagyonú család szinte nem is távozott el Kecskemétről. Az azt megelőző évtizedekben jóval többen vannak, akik számottevő vagyonnal távoztak. Közülük csak Kis Márton esetében tüntették fel, hogy „elment a régi helyére.” A többinél csaknem mindig az „elszökött” jelölés található. Közöttük van Szőke Imre is, aki 30 vadszámmal rendelkezett, és Soltra szökött. Antal Tamás, aki 46 és fél vadszám után volt köteles adózni, tehát kimondottan jómódú cívisnek számított, Pápára szökött. A hasonló vagyonnal rendelkező Retkes Gergely neve mögött is az „elszökött” megjelölés áll. Feltétlenül figyelemre méltó, hogy 1674-ben a 15 vadszámmal rendelkező István Kovács, 1682-ben a 10 vadszámmal rendelkező Gergely Kovács (tehát mindkettő iparos) is az elszököttek között található. Rajtuk kívül iparos csak ritkán található a szökésre kényszerülők között, ezek viszont kivétel nélkül csaknem teljesen vagyontalanok.

Még egy jelentősnek mondható mezőváros mindennapi életét is számottevően befolyásolhatta az évenkénti 5—7%-os migráció, a lakosság nagyarányúnak mondható mozgása, változása. A közbiztonságot, a vagyonsbiztonságot, a kialakult szokásokat, egyáltalán a közösség egész közérzetét befolyásolta ez a szünet nélküli mozgás. Éppen ezért nem érdektelen felvázolni, hogy fogadta a város mint hatóság a jövevényeket, és hogyan fogadta a lakosság, a magánemberek sokasága őket.

A közös sors tudata feltétlenül kialakított a városban lakók részéről egyfajta együttérzést a menekülni kényszerülőkkel, nyilvánvalóan ezért is fogadta őket be a város. A humanitárius gesztus ugyanakkor nem zárta ki azt, hogy az ide költözőkben, menekülőkből ne keressenek, lássanak potenciális munkaerőt, vásárlót, illetve fogyasztót is. A közbiztonság megőrzése ugyanakkor kötelezővé tette a garázda elemekkel szembeni szükséges védekezést is. A nagy vásárok, a hétköznapiok nyüzsgő élete, a különféle csapatok gyakori előfordulása egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy az idegen megszokottá vált a városban. A magánemberek részéről érdemi elutasítás megnyilvánulásáról nem maradt fenn feljegyzésünk.

A város mint hatóság annál inkább kellett, hogy őrködjön a vagyon és közbiztonság felett. Ezen törekvése határozatok formájában is rögzült, miként ezt az 1678-ban elfogadott statutum is jelzi. „Ha Kecskemétre valamely ember házához vidékről és más helyekről valamely személy vagy házas ember, akár özvegy asszony, akármely személy legyen az, bejön, minden ember tartozzék a zsellértől jó végire menni: honnét jött, miért jött, k₁

helyébül, honnét az hol azelőtt lakott, és az itt való bírónak hírt adjon felőle, senki bíró híre nélkül olyat be ne fogadjon, a ki a városunknak botránkozására, kárára lenne, mert valaki ezen kívül cselekszik, az ki más helyről czégeres vétke miatt kiüzetett és kicsapatott, az olyan gazdát mind zsellérestül a városból kicsapatunk és az olyannak még a házát is elpusztítjuk...³³

A rendelkezés szövegéből semmiféle idegengyűlölet, mégcsak komolyabb fenntartás sem olvasható ki. A tett intézkedések, a figyelemfelhívás kizárólag a vagyon és közbiztonság fenntartására irányult, ami ezekben az évtizedekben teljességgel érthető is.

Természetesen a város nem maradhatott meg különféle igények, kívánások megfogalmazásánál. Időről időre ellenőrizni is kellett, hogy a hozott végzések végrehajtása hogyan történt meg, illetve milyen súlyosabb hiányosságok tapasztalhatók az egyes tizedekben. 1678-ból maradt fenn egy ilyen ellenőrzés eredménye. „Varga István kis bíró járásában 6 tized allya népe vizsgaltatot megh az esküt uraimék által die 8. aug. anno 1678.” A 42 pontból álló, jegyzőkönyvnek is felfogható feljegyzés nagyobb része éppen a jövevények igazolásához, illetve a velük szembeni eljáráshoz kapcsolódik. Pl.: 8. „Kadosa István a menyecske zsellérjéről adjon számot”. „21. Bada Gergelynel Barthai mellett egy R [ideg] Keviből jött legény igazicsa magát.” Ugyanezen vizsgálat során intézkedtek: „Fekete Balog Gergely nyilván való lator”, ezért a városból ki kell kergetni.³⁴

Miként már utaltunk rá, bizonyos idő elteltével a jövevények éppoly kötelezettségekkel rendelkeztek mint a helyi lakosok. A városra nehezedő terhekből a rájuk eső részt vállalniok kellett. Ezen nem csekély teher készített igen sok jövevényt a gyors hazatérésre, illetve továbbmenetelre.

Bár az idegenekkel szembeni ellenséges magatartásról nem szólhatunk, nem kerülheti el figyelmünket, hogy bizonyos körülmények között, bizonyos helyzetekben a jövevényeket hátrányosan különböztették meg. A tősgyökeres lakosság rendelkezett több olyan előnnyel, amely a jövevényeket nem illette meg. Ezeket összegyűjtve sajnos sehol nem lelhetjük fel, egy-egy kitétel viszont utal létükre.

Egyik ilyen előny volt a helybeliek számára a kereskedés. „Akárminemű kereskedésben induljon meg a kecskeméti ember, az ki Kecskeméten lakik, s adót ad, szabad legyen annak mindennemű kereskedésbeli eszközökkel élni, azt az városra behozni, árulni és eladni, akár szűr, ködmen, dolmány, nadrág, süveg, saru, gyolcs, vászon, az mivel életét keresheti, marhák és akármi névvel nevezhető jószágok, barmok és eszközök legyenek, abból adó-

³³ HORNYIK: i. m. II. 497.

³⁴ 1509/c, 1674—1678. 81—84.

ját, költségét kiteremteni s az után élni." Ezen tevékenységükben a városban lakó különféle céhbelleik sem akadályozhatják meg.³⁵

A jövevények, vidékiek, miként az 1689-es nyilvántartás elemzése során erre utaltunk, nem ritkán sok éves itt tartózkodás után is vidékinek számítottak. Ezekkel szemben az egyik legjelentősebb megkülönböztetés az volt, hogy nem vehettek részt a város életének irányításában. A főbíró és az esetek döntő többségében a különféle szintű bírák, esküdtek között a város régi, leggazdagabb családtagjai fedezhetők fel. Újabb korlátozást jelenthetett az alábbi idézetben szereplő ok. „...Deák Pál atyánkfia, előnkbe szólította Nagy Istvánt, megkérdezte előttünk, hogy vagyon-e kedve házvételre vagy nincs; előttünk azt felelé Nagy István, ő jövevény lévén, örökös házat nem vehet.”³⁶ Ez a tilalom a felszabadító háborúk során nyilvánvalóan enyhülhetett, hisz olyan széles körű volt a mozgás, hogy annak ellenőrzése csaknem lehetetlenné vált.

Újabb hátrányt szenvedtek a jövevények a város által életfogytiglani használatra biztosított kertek, az ún. városadománya kertek, szőlőhelyek, kaszálók kiosztásánál is.

Ezek a megkülönböztetések azonban semmiképpen sem voltak elriasztóak és hosszabb távon nem szolgálták, nem segítették elő komolyabb módon a vagyoni rétegződést. Ezt igazolja az 1689-es porciókivétési lajstrom is. Az ugyanebből az évből származó, a vidékieket tizedenként feltüntető jegyzék felhasználásával mód nyílik arra, hogy a jövevények és a törzslakosság vagyoni helyzetét összehasonlítsuk. A vidékiek ezen rendkívüli adójegyzékében csaknem kivétel nélkül fellelhetők. Az összehasonlítást az első öt tized adói között végeztük el. (L. X. táblázat).

X. táblázat

A VIDÉKIEK ÉS A HELYIEK VAGYONI HELYZETE AZ 1689-ES PORCIÓKIVÉTESI LAJSTROM FT-BAN MEGADOTT ADÓJUK ÖSSZEGE ALAPJÁN

Tized	1—4		5—10		11—20		21—50		51—		Összesen	
	össze- sen	vidéki	össze- sen	vidéki	össze- sen	vidéki	össze- sen	vidéki	össze- sen	vidéki	össze- sen	vidéki
1.	11	1	21	6	17	9	7	3	5	—	61	19
2.	12	2	17	4	15	3	12	4	2	—	58	13
3.	7	1	14	3	21	12	8	2	4	1	54	19
4.	18	—	23	5	19	4	13	3	—	—	73	12
5.	20	—	31	4	14	8	8	4	3	1	76	17
Összesen:	68	4	106	22	86	36	48	16	14	2	322	80
%-os arány:	21	5	32	27,5	26	45	14,9	20	4,3	2,5	100	100

35 SZILÁDY: i. m. 49.

36 Uo. 49—50.

A városra kirótt hatalmasnak mondható 24,850 forint összeg beszedése érdekében minden korábbinál lényegesen szigorúbb adóztatás vált szükségessé. A vadszám után a korábbi 10—30 dénár közötti összeg többszörösét egy magyar forintot kellett fizetni. Megadóztatták a házakat, ha valaki több házzal is rendelkezett, mindegyik után köteles volt fizetni két-két forintot. Ugyanennyit kellett fizetni a majoroktól is. A ridegek istállói után is két-két forintban állapították meg az adót. Ugyanennyit fizettek a piacon levő boltok után is. A kertek és a szőlők értékét felbecsülték, és minden tíz tallér érték után egy forintot vetettek ki. Végül személyenként a családtagok után is fizetni kellett egy-egy forintot.³⁷

Sajnos a jegyzék, amely a kifizetést is rögzíti, egy összegben határozza meg az adó végösszegét, és csak az első két-három adózónál rögzíti az egyes adóalapot. Bár az egyes vagyontárgyakra nem teljesen arányosan vetették ki az összeget, bizonyos összehasonlításra feltétlenül alapot ad.

Az első öt tized 322 adózója az egész város adóköteles lakosságának 28%-át jelentette, így összesítésünk alapján néhány fontos megfigyelést rögzíthetünk.

Az 1—4 ft. összeg fizetésére általában a nincstelenek voltak kötelezve, akik megadóztatható vagyontárggyal nem rendelkeztek. A város lakosságának 21%-a, a vidékieknek viszont csak öt %-a tartozott ebbe a kategóriába. Az 5—10 forint fizetésére kötelezettek a nem teljesen nincstelen, de szegény lakosok voltak, a vidékiek itt is kisebb arányban vannak. Tehát lényegesen kevesebb közöttük a reménytelenül szegény, mint a város egészében. A már kisbirtokosnak minősülő, 11—20 forintra kötelezettek között található a vidékiek csaknem fele. A jómódú parasztnak mondható 21—50 forintra kötelezettekben belül is lényegesen kedvezőbb az arányuk, mint a város egész lakosságáé. Az viszont igaz, hogy a leggazdagabbak között, az 51 forintnál nagyobb adót fizetők között az öt tizedben mindössze két vidéki lelhető fel, e kategórián belül hátrányban vannak.

Egészében azt fogalmazhatjuk meg, hogy az itt megtelepülő jövevények, akik a költözés a menekülés közepette meglevő értékeik egy részét elveszthették, a városban különösebb hátrányba nem kerültek, és néhány év alatt anyagi helyzetük a lehetőségekhez képes rendeződött.

A migráció vizsgálata során szükségszerűen külön is foglalkoznunk kell a nemzetiségekkel. Részben Kecskemét etnikai összetételének alakulása szempontjából igen fontos e terület, másrészt a nemzetiségek által lakott országrészekkel való kapcsolat alakulása is megkülönböztetett figyelmet követel. Mindezen túl egyáltalán nem érdektelen számunkra, hogyan viselkedett

a jövevényekkel általában igen türelmesnek mondható város a nemzetiségiekkel szemben.

Elöljáróban az 1677-ben Budára vitt 101 baranyai jobbágyot kell szemügyre vennünk. A felsorolt 16 településnév kivétel nélkül magyar. Ez persze nem jelenti azt, hogy e falvakban nem lakhattak más nemzetiségűek. Sokkal figyelemre méltóbb, hogy az előnevek és a keresztnemek között alig akad, amelyről egyértelműen állíthatnánk, hogy nem magyar, és ugyancsak csekély azok száma, amelyekkel kapcsolatosan kétségeink merülhetnének fel. Természetesen arra figyelemmel kell lennünk, hogy magyar lakta területek felé mindenekelőtt a magyar anyanyelvűek fordultak nagyobb bizalommal.

Lényegében ugyanezeket állíthatjuk az 1689-es vidékieket számbavevő lajstrom Baranya megyei, több mint 180 menekült névanyagáról is. Ennek alapján indokolt a következtetés, hogy a felszabadító háborúk előtt Baranyában igen nagyarányú lehetett a magyar lakosság. De nemcsak Baranyából, hanem az ország bármely részéből ideköltöző lakosról azt állapíthatjuk meg, hogy neve alapján magyar volt.

Kecskeméten a nemzetiségek jelenlétét a felszabadító háborút megelőző évtizedekben nem lehet kimutatni. A cigányok, akik érthetően nemzetiségnek nem számíthatnak, a hatvanas évektől kezdve fellelhetők a különféle feljegyzésekben. Többször fizetnek nekik alkalmi munkákért bért (patkolás, lóidomítás, üstfoltozás stb.) 1689-ben a porció kifizetése alkalmával őket is felvették a jegyzékbe. A városi statutum 7. pontja értelmében „Mivelhogy a cigányok is a városunkban házat tartanak azért ők is szintén valamint a magyarok portioznak, mindenekben a limitatio szerint fizessenek.” Ekkor vajdájukkal együtt 18 családot tartottak nyilván, kikre összesen 27,5 tallért vetettek ki. 1704-ben 25 családot vettek számba.³⁸ Közülük négy már a városi lakosok között élt, a többi valószínűleg egy csoportban. 0—1 tallért fizetett 2 fő, 2—3 tallért 3 fő, 4 tallért fizetett 20 fő. A fenti összegek azt jelzik, hogy ezúttal velük szemben is alkalmazták azokat a követeléseket, mint a város többi lakosával szemben. A szabadságharc alatt számuk érdemben nem változott. Az 1714-es adókönyvben 24, az 1715-ösben 27 cigány adózót tüntettek fel.³⁹

Valóban nemzetiségieknek minősültek viszont azok, akik Kecskemét történetében különleges szerepet kaptak ezen évtizedekben, a rácok. Ez a balkáni népcsoport már az előző évszázadokban megjelent az ország déli, majd középső részén is. A hódoltság alatt a Duna menti városok egész sorában települtek be. A felszabadító háborúk idején különféle fegyveres szolgálatra is

³⁸ Uo. 1704. pótlólagosan kivetett adók.

³⁹ A jelzett évek adókönyvei. Az 1704-es adat a pótlajstromból való.

alkalmazták őket. A megye „...felhasználta őket másutt is, ha éppen úgy látta jónak. Idehaza a magyar parasztoktól a hadiadó könyörtelen behajtására mint fegyveres karhatalmat, mellyel a „méltóságos budai főgenerális úr” egyébként is fenyegetni szokta Pest megye falvait: Ha nem küldik sietve a bort, szénát, vágómarhát, „ő exellentíája minden irgalom nélkül a szófogatlanokra ennyihány ezer rácokat fog küldeni excitiora.”⁴⁰

Nyilván ez a népszerűtlenség is hozzájárulhatott a város 1697-es határozatának megszületéséhez. „Item a rácok és oláhok városunkban föllállított hazat ne vegyenek, se csinallyanak, sőt senki itten pénzen ekik hazat el ne adgyon...”⁴¹ De minként oly sok határozat, ez is megtört a gyakorlatban.

1700-as adókönyvben már Szakáll Györgyöt több társával együtt a „homoki rácok között” tartják nyilván. 1701-ben Nagy György neve mellett találjuk: „Az homoki ratzok között.”

Az 1704. évi pótlólagos adófelvetésben „Második lajstrom, Rácoké”. Itt már külön tartják nyilván a „Homoki Rácok”-at és a „Halasi kapunál való Rácok”-at. Tehát egyik csoportjuk a város észak-nyugati, a másik a déli részén telepedett meg. Az előbbi csoportban négy, az utóbbiban 11 család van feltüntetve. A többi a városlakók között szerepel. Közöttük lelhető fel az egyetlen iparos is, Rác Boldizsár „paplancsináló”. Ezek a rácok többségükben cselédek és napszámosok voltak a jobbmódú kecskeméti gazdáknál. Hornyik János megállapítása szerint 1707-ben ezek irányították a rácok támadása során a leggazdagabbak házához a várost feldúló csapatokat. A szabadságharc későbbi éveiben nem találkozunk velük. Valószínű, hogy a kialakult súlyos katonai incidensek hatására kivétel nélkül elhagyták a várost.

Az oláhok a rácokkal együtt 1697-ben tűnnek fel a városban. Számukra ekkor nem történik utalás. Az 1704-es pótlajstrom 9 családot tüntet fel, közöttük 3-at a városlakók között. Valószínű, hogy a többi egy csoportban lakott. (Célszerű utalni arra, hogy az oláh elnevezés ekkor inkább vándorló pásztort jelent.)

A város kereskedelmi életében, később szellemi-kulturális életében is különleges súlyt és szint képviselnek a görögök. A városban a legelső görög az 1689-es porcióbeszedési lajstromban tűnik fel. A 2. tizedben lakó Görög Kozma 22 garast fizetett. A század végétől egyre gyakrabban találkozunk velük. A szabadságharc alatt ügyesen használják ki a beszerzési nehézségeket. 1704-ben már hat görög kereskedőt tartanak nyilván. Közülük négy más ember boltjában árult. A rájuk kivetett adó igen magas. Összesen 62 tallért

40 KOSÁRY: i. m. 34.

41 KvL. 1504/a, 1690—1699. 226.

fizettek, közülük ketten 20—20 tallért.⁴² Számuk 1707-ben már 13-ra nőtt. 1708-ban 8 görögre vetettek ki adót, 1709-ben „Az tizennégy boltbeli görögök alkuttanak meg esztendeig 230 rhénes forintokban...”, kikhez később még egy jövevény görög csatlakozott.⁴³

A város életében később számottevő szerepet játszó, ekkor még a nemzetiségek között számon tartott zsidóság a szabadságharc végéig nem lehet fel az írásos anyagban. Első képviselőjük „Jakab nevű zsidó esztendeig való itt lakásáért fizetett tall. 66, gar. 4”-es 1712-ben.

A tótok, azaz a szlovákok is ekkor tűnnek fel első alkalommal: „A téglavető kemencénél lakos tótok fizettek adajokban tall. 4, gar. 5, den. 20.”⁴⁴

Tehát a város nagyarányú migráció ellenére a felszabadító háborúk lezárulásáig kizárólag magyar lakossággal rendelkezett. A századfordulón tűnnek fel, bár igen kis számban az első nemzetiségiek, akik éppen ezért a város gazdasági és társadalmi életében csak szerény szerepet vállalhatnak.

ÖSSZEGZÉS

E feldolgozás jellege és a jobb áttekinthetőség megköveteli, hogy az ismertetések, az elemzések után a legfontosabb megfigyeléseket és következtetéseket együttesen is rögzítsük.

Vizsgálódásunk elsődleges tanulságaként azt kell leszögeznünk, hogy van lehetőség a XVII. századi, hódoltság alatti területek esetében is a migrációról az eddig ismertnél lényegesen többet, a kor viszonyaihoz szervezesebben illeszkedőt mondani, mely által korábban kevésbé ismert területen sikerült néhány fehér foltot eltüntetni. E munkában legtöbbit a helyi források eddig nem eléggé méltatott szorványadatai segíthetnek, melyek összegyűjtése révén még a statisztikai módszerek alkalmazására is nyílik lehetőség.

A helyi források részletes feltárása és az elemzésbe történő bevonása annál indokoltabb, mivel célszerű ismételten szembesítenünk a század végén szerencsére jelentősebb számban megmaradt megyei összeírásokkal. Mivel a helyi lajstromok és a megyei összesítések eltérő céllal készültek, ennek következtében a valóság más-más oldalát emelik ki jobban, az eltérő érdekek okozta kisebb torzítások kiszűrésére csak együttes elemzés révén nyílik lehetőség.

42 Uo. 1508/c, 1704. pótlólagos lajstrom 11.

43 Uo. 1709. 65.

44 Uo. 1712.

A Duna—Tisza-közi mezővárosok migrációjáról alkotott képet eddig döntően befolyásolták a nagy hadjáratok, ezen belül a 15 éves háború hadműveleteit és a felszabadító háborút bemutató források. A békésebb évek, a csendesebb hétköznapiok kisebb figyelmet kaptak, sajátosságaik feltárására eddig még kevés gondot fordítottak. A kecskeméti szorványadatok összegyűjtése után azt állapíthatjuk meg, hogy e mezővárosok „vonzásköre” jóval szélesebb volt, mint azt az eddigi feldolgozások alapján hihettük. Kecskemét a környező és a Homokhátságon levő településeken túl nem egy távolabbi településsel, területtel került folyamatos és szoros kapcsolatba. Különösen a Dél-Kelet Dunántúl és ezen belül Baranya emelhető ki e tekintetben, de jelentős kapcsolat állt fenn Szegeddel és térségével, és nem elhanyagolható a Jászsággal, Nógráddal és Győr—Komárom térségével fennálló kapcsolat sem.

E mezővárosokból történő elvándorlásokat mindenekelőtt mint a „nagy futások” természetes következményeit vették tudomásul, és kísérlet sem történt arra, hogy a békésebb évek elvándorlását felmérjék. Pedig a bevándorlás és az elvándorlás a hódoltság alatt is folyamatos volt. A migráció során az innen elvándorlók jelentős hányada nem a környező településeket kereste fel, a mezővárosokból távozók számottevő arányban nem haza, hanem újabb célpontok felé, újabb településekre igyekeztek.

A vizsgált fél évszázad során a migráció nem volt egyenletes. A háborúk, a közbiztonság romlása nemegyszer lökésszerűen felfokozták azt. A távozás egyik legfőbb motiválója a hazatérés mellett a rendkívül súlyos adóztatás volt, ami e vidék lakosságát még a békésebb évtizedekben is sújtotta, a felszabadító háborúk alatt pedig katasztrófális méreteket öltött. Csak külön vizsgálódás tudná felmérni a névanyag elemzése révén, a lakosság milyen aránya és mely társadalmi rétegei tudtak a rendkívüli terhek ellenére folyamatosan helyben maradni. Bár a migráció láthatóan mindegyik mezővárosban nagy volt a hódoltság alatt és a következő évtizedek során, aránya és az egyes városok ezirányú vonzásköre erősen eltérő volt.

A Duna—Tisza-közén lévő mezővárosok rendkívül nyitottnak bizonyultak a hódoltság idején a jövevényekkel szemben. A különféle kényszer diktálta migráció elé érdemi akadályokat nem gördítettek. A bevándorlók közül a kis- és a középbirtokosok többsége meg tudott gyökerezni e városokban. Az elvándorlók döntő többsége a nincstelenek közül került ki, akik képtelenek voltak eleget tenni a velük szemben támasztott anyagi követelményeknek.

A nemzetiségek Kecskemét XVII. századi migrációjában nem mutathatók ki. Csak a század legvégén és a XVIII. század elején jelennek meg az első kisebb csoportok a városban. Ezek viszont etnikumában lényegi válto-

zást nem idéztek később sem elő. A hódoltság és a felszabadító háborúk alatt az elszenvedett vérveszteségeket mindenekelőtt a migráció ellensúlyozta. Ennek révén csaknem kivétel nélkül magyar anyanyelvűek érkeztek a városban, s így ennek is köszönhető, hogy az idegenajkúak a XVII. században nem játszhattak szerepet sem gazdasági, sem kulturális téren.

Az a kép, amelyet a kecskeméti források alapján megformálhattunk, a további kutatások tényfeltárásai révén szükségszerűen módosulni fog. További források elemzése, újabb feldolgozási módok alkalmazása nemcsak a részletek finomításához járulhatnak hozzá, hanem a kontúrokon is számottevő átrajzolást eredményezhetnek. Csak a feltáró munka kiszélesítése révén lehet végleges választ adni arra, volt-e lényeges különbség az alföldi mezővárosok migrációján belül, vagy fő vonásaikban megegyeztek egymással.

Nagykőrös népe és gazdálkodása az 1689-es nyilvántartások alapján

BEVEZETŐ

A jelentős hagyománnyal és eredménnyel rendelkező magyar történeti statisztika hosszú időn át ritkán nyúlt a XVIII. század előtti forrásokhoz és kevés esetben elemezte azokat. Igaz, a XVI—XVII. századból lényegesen kevesebb a statisztikai eszközzel is feldolgozható írott emlékünknél, mint a következő évszázadokból. A 60-as, 70-es évek kiemelkedően fontos feldolgozásai és publikációi sem vállalkoztak arra, hogy a hódoltság területén fennmaradt ilyen irányú forrásokat számbavegyék, netán feldolgozzák. Pedig az itt fennmaradt városok közül nemegy rendelkezik olyan összeírásokkal, lajstromokkal, amelyek lehetővé teszik, hogy segítségükkel lakosaik számáról, vagyonáról és gazdálkodásáról egzakt eszközökkel az eddig ismerteknél többet tudjunk meg. Nagykőrös 1626-tól, Kecskemét 1662-től rendelkezik különféle nyilvántartásokkal, amelyek külön-külön és együttesen is alkalmasak lehetnek arra, hogy történeti statisztikai feldolgozásuk révén még összetettebb és hitelesebb képet tudjunk rajzolni e két jelentős mezővárosról.

Ezek az összeírások a közigazgatást, mindenekelőtt a mezővárosok különféle adóinak és egyéb terheinek nyilvántartását szolgálták. Ezekben rögzítették az adózásra robotra stb. kötelezettek nevét, a szolgáltatás nagyságát, a kötelezettség lerovását, illetve a hátralékokat. Éppen ezért jelentősen eltérnek a mai értelemben vett összeírásoktól, melyeket egységes szempontok alapján szakemberek készítenek elő, és e célra jól felkészített összeírók hajtanak végre. E szóbanforgó források több évtizeddel megelőzik a legrégibb országos adatfelvételeket, így feldolgozásuk fokozott mértékben indokolt. Az esetek nagy hányadában nem ismerjük a különféle adóztatás alapját, az egyes lajstromok összeállításakor követett szempontokat. A legtöbbször egyetlen célra irányuló eljárás következtében ezek a feljegyzések a valóság igen szűk területét rögzítik. Ezen fenntartások ellenére a XVII. szá-

zadi mezővárosi életnek, fejlődésnek rendkívül becses forrása lehetnek, főként, ha nem külön-külön, egymástól mereven elválasztva, egyéb írott emlékeinktől eltekintve vizsgáljuk, elemezzük őket.

Ezen lajstromok közül egyedülálló az az összeírás, amelyet Nagykőrösön 1689. január 27-i dátummal nyitottak meg. Bevezető sorai az alábbiak: „Az új portiók elintézésének rendi és száma Torsa Albert, Tallas János Quantumszedő bírák uraink idejében. Sánta Ferenc íródeákságában sequitur ut infra.” Miként utaltunk már rá, a városra kivetett terhek szétosztása és a behajtás nyilvántartása érdekében évtizedek óta vezettek Kőrösön is feljegyzéseket. Ez a nyilvántartás is hasonló célokat szolgált, de jellegében, főleg pedig összetettségében, bizonyos területeken a teljességre való törekvésében eltér az összes korábitól. Ezen széleskörű összesítés — valóságos összeírás — létrehozásának okát a több mint félévtized óta a városra nehezedő rendkívül nagy, évenként megismétlődő szolgáltatásokban kell keresnünk.

A török kiűzése érdekében megindult hadviselés, a bécsi udvar politikája és a hadvezetés eljárása korábban soha nem tapasztalt pénzügyi és egyéb terhet rótt országunk lakóira. A legtöbbet szenvedők érthetően azok a falvak és városok voltak, amelyek a katonai események színterén, vagy annak közelében helyezkedtek el. A „három város” történései részletesen dokumentáltak ezen esztendő megismétlődő, legálisan kivetett terheit és az alkalmi sarcolások következményeit. Csak 1686-ban Kecskemétre 40 620, Nagykőrösre pedig 20 610 rénes forintot vetett ki porcióként a feudális állam.¹ Ez mindkét város esetében többszöröse volt a hódoltság alatt kétféle fizetett adónak.² Ezeken felül a következő években is kényszerültek még e városok a török számára is kifizetni az esedékes adókat. Ezen központilag kivetett szolgáltatásokon kívül sokat szenvedtek e városok Rensingh budai hadbiztos visszaélései miatt is.³ A portyázó csapatok alkalmi sarcolásai, a különféle fuvarok és szolgáltatások tovább növelték ezen terhek nagyságát. Nagykőrösre általában feleakkora adó nehezedett, mint nagyobb szomszédjára. A rablógazdálkodás következtében mindkét civis város gazdasági erőforrásai gyorsan kimerültek, és az újabb porciókivetés az adózók teherbíró-

1 HORNYIK János: Kecskemét város története, oklevélgyűjtemény. I—IV. Kecskemét, 1860—1866. III. 177.

2 Hornyik János számításai szerint Kecskemét terhe a „török uralom végső évtizedeiben 8—9 ezer forintra rúgott, 1685/86-ik évben 200 ezer forintig megadózott.” I. m. III. 182., ill. 186—189. Majlát Jolán számításai szerint Nagykőrös 1683—1714 között 270 000 forintot áldozott katonai célokra. Ezen kívül igen jelentősek voltak még a különféle önkényeskedés révén rá nehezedő terhek. Majlát Jolán: Egy alföldi viciis város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig. Budapest, 1943. 21—22.

3 1686. december 14-től 1688. december 23-ig Kecskemét 63 852 forintot fizetett ki számára, melynek jelentős anyadát a személyes céljaira használta fel. Hornyik: i. m. III. 412—415.

képességeinek minden korábbinál alaposabb felmérését, valamint a terhek körültekintőbb elosztását tették szükségessé.⁴

Nem véletlen, hogy a kőrösi összeírással csaknem egyidőben Kecskeméten is sor került hasonló eljárásra: 1689. február 10-én, amikor „A becsületes tanács a portióknak fel vetésére nézve egybe gyűlvén a szegénységgel edgyütt, a limitatio szerént, mely volt vetve 24,850 forint . . .” új adókiivetési kulcsot fogadott el.⁵ A kőrösiekhez hasonlóan körültekintő felmérés után vetették ki az adókat 1688-ban is.⁶

A Nagykőrösön elkészített összeírás az 1687. évi adólajstrommal egy kötetben található a 140—260. oldalon.⁷ A város adózóit négy járásba, járásonként két-két tizedre osztva vették számba. Csete Gergely járásán belül az I. tized „Pándi Szabó Gergely és Csapláros Szabó Jánosé”, a II. tized „Sáfár András és Varga Miskájé”, Baracska István járásában az I. tized „Vég István és Szücs Gergelyé”, a II. tized „Sziriák Szücs Istváné és Jó Gergelyé”, Millei Szücs Mihály járásában az I. tized „Cziriák Mihályé és Borsó Istóké”, a II. tized „Szárász Istványé és Szabó Mihályé”, Gerecze Péter járásában az I. tized „Bertha Mihályé és Nagy Istványé”, a II. tized „Buz Istványé és Bakó Istványé” volt. A négy járás és ezen belül a két-két tized az összeíráson belül pontosan elkülöníthető.

Az összeírás nyelve magyar, csak elvétve akad egy-egy latin kifejezés. A összesítést gondosan és az esetek többségében jól olvashatóan vezették. Csak elenyészően kevés esetben található kiolvashatatlan, vagy bizonytalan olvasatú bejegyzés, így a statisztikai feldolgozást semmi sem nehezíti, ill. akadályozza. A fennmaradt példány nem tekinthető tisztázatnak. A felvetést követően nemcsak a kifizetést rögzítették folyamatosan eltérő tinnával és eltérő kézírással is, hanem a befizetések alkalmával a legkülönbözőbb praktikus megjegyzések sorát, olykor tréfás-gunyoros kitételeket vetettek papírra. Ezek a módosítások a legtöbbször igen figyelemre méltóak, mivel esetenként érintették a nyilvántartásba vett adózó családtagjainak, szolgálainak számát, ingó és ingatlan vagyonának nagyságát, a kivetett adó összegét. Feljegyezték a szökéseket, távozásokat és a fizetésektelenséget

4 Nagykőrös gazdasági helyzetére, terheire vonatkozóan bőven szolgált adatokat Galgóczy Károly: Nagykőrös város monográphiája. Bp. 1896. 35—41.

5 Bács-Kiskun megyei Levéltár (Később: B-KmL) IV. 1508/c, 1689. 2—3.

6 Sajnos Kecskeméten nem maradtak fenn az adatfelvételnek az egyes adófizetőkre vonatkozó részadatai. 1688. február 20-án az alábbi bevezetővel nyitották meg az adókönyvet: „Kalocsa János uram fő bíróságában az cseled és örökség után való quantumnak fel vetesse. Melyeknek ki szödesére rendölttenek Kaszap János, Kováts Gergely, Kerekes István és Könyves András.” Az I. tizeden belül az első néhány adózónál rögzítették is az adókiivetés alapját szolgáló adatokat. Pl.: „Varga Martony: haza, szőlő, kert, cseled 4, (adó:) f(orint) 10.” Marton Kata: 2 örök(ség), cseled 3, f. 7.” „Bikfalvi János: 2 örök(ség), 2 cseled, f. 6.” Ettől kezdve viszont csak a kivetett adó összege és a befizetés részletei találhatók. Uo. 1688. 30—31.

7 Pest megyei Levéltár (később: PmL) V. 208/a, 1687.

is. A feldolgozás során természetesen a javított, kiegészített adatokat vettük figyelembe.

Az összeírás jellegének érzékeltetése végett idézünk egyetlen adózóra vonatkozó teljes feljegyzést. „Bozó Pál 6-tod magával Flr (forint) 52, den(ár) 50. Ökre 5, lova 1, disznó 2, méhe 8, szőleje 1. Adott flo. 10, adott flr. 3, ismet adott Flr 9, item flr. 15, item flr. 15. Volt árpája fel adva, az is teszen Flr. 4, item flr. 5, Satt.” (Satis facit.)⁸

Sajnos sz összeírással kapcsolatos utasítások és az adókiivetés szempontjai nem maradtak fenn. Ezek jelentős hányadát viszont az elkészült összeírás birtokában rekonstruálhatjuk.

Az összeírás által érintett témákat az alábbiakban lehet csoportosítani.

Demográfiai vonatkozású adatok: az adózó nevének rögzítése mellett következetesen jelzik, a családban, háztartásban hány felnőtt található. Pl.: „Vida Mihály 4-gyed magával”. Ugyancsak következetesen utalnak a szűkebb családdal együtt élő közeli-távolibb hozzátartozókra. Pl.: „Kandó Ádám napast(ol) 5-töd magav(al)”, „Borbély Pál öcseivel 8-czad magav(al)”. Elég következetesen jelzik a családi állapotokra vonatkozó adatokat is. Pl.: „Mészáros Mihályné 1 számmal”, minden bizonnyal özvegy, bár ez utóbbit más esetekben közvetlenül is jelzik: „özvegy Kovács Istvánné 1.”, avagy más jellegű családi kapcsolatokat is: „Baranyi Miklós leányi 3.”, „Szivos Peter R(ideg) 1.”⁹

A feltüntetett adatok másik csoportja az ingatlanok birtoklására vonatkozik. Elég következetesen jelölték, ki a zsellér, ki az, aki tehát saját házzal nem rendelkezett. Pl.: Karancsi János adatai után következik „ott Deliné 2-sod mag(ával)”. Az újabb adózó neve elé illesztett utalás jelzi, hogy ez esetben az előző adófizető zsellérréval van dolgunk. Minden más esetben feltételezhetjük, hogy az illető önálló házzal, lakással rendelkezett. Továbbá: mind a nyolc tizeden belül következetesen jelölték, az adófizető rendelkezett-e szőlővel. Legtöbbször ezek számát is rögzítették. Nem elég következetesen, de néhány tizeden belül Millei Szücs Mihály járásában úgy tűnik, pontosan feljegyezték, kik rendelkeztek kerttel, sőt ezekben a tizedekben a kertek számára, olykor nagyságára is történt utalás. Ugyancsak az ingatlanok között kell megemlítenünk a malmokat, melyek fontos adóalapot képeztek, így azokat következetesen rögzítették is. Sajnos ebben az összeírásban nincs utalás a szántók birtoklására. Ezt, miként erre később még bővebben vissza fogunk térni, a dézsmajegyzék adatai alapján meglehetősen pontossággal fel lehet tární. Ugyancsak mellőzték a rétek, kaszálók,

⁸ Uo. 141.

⁹ Rídegen a XVII—XVIII. század fordulóján ezen a tájon a nem házas felnőtt személyeket, főleg férfiakat értették.

birtoklásának rögzítését is, melyeket ez esetben valószínűleg nem vettek figyelembe az adóztatás során.

Pontos és részletes tájékoztatást kapunk az állatállományról is. Különösen gondosan jelölték a nagyállatok sorát. A kisebb és házi állatok közül a sertéseket, a juhokat és a méheket vették következetesen számba. Kecskék tenyésztésére csak egyetlen adat utal. Nem terjedt ki az adóztatás e formája a ún. aprójószágokra, melynek állományáról így nem tudunk hasonlóan megalapozott képet alkotni.

Eltérő következetességgel rögzítették a cselédek és a szolgálók számát az egyes tizedekben. A harmadik és a negyedik tizedben részlegesen, a hetedik és nyolcadik tizedben úgy tűnik elég következetesen jegyezték fel azt. A többi tizedben csak elvétve, illetve egyáltalán nem utaltak létezésükre.

Viszonylag következetesen jelezték az adózó származási helyét, ha „jövevényről” van szó: Abani Tott Mihály. Még ennél is megbízhatóbban rögzítették az esetleges távozásokat: „Szentesi Polya János . . . Discessit postico.”¹⁰

A fentiekben túlmenően feltüntették az adóalap ismeretének birtokában a fizetendő összeget, a kifizetés egyes eseteit, a kötelezettség maradéktalan teljesítését, illetve a részleges vagy teljes fizetéseképtelenséget.

Ezen adatok, adatsorok teszik lehetővé a statisztikai feldolgozást, és emelik ezen összeírást minden korábbi fölé, egyedülállóan értékes és érdekes forrássá.

A felsorolt, az esetek többségében jól hasznosítható adatok és adatsorok mellett sajnos több kérdőjel, bizonytalanság is meghúzódik. Valószínűleg ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy ezen széles körűnek mondható összeírást még nem, illetve csak kis részben kamatoztatták a város történetével foglalkozók.

Mindenekelőtt gondot jelent az a tény, hogy az adókiutással kapcsolatosan az összeírás szempontjai nem maradtak ránk. Tekintettel arra, hogy az adóztatás egyes alanyait és tárgyait nem egyforma következetességgel vették számba az egyes tizedekben, elképzelhető, hogy vagy a korábbi évek gyakorlata nem volt kiegyensúlyozott, vagy vita tárgyát képezhette egy-egy munkaterület, esetleg valami ok folytán menetközben mondtak le a tizedek egy részében a cselédek és a kertek számának rögzítéséről.

Nagyobb gondot okoz a feldolgozás során az, hogy nem ismerjük az adókulcsot, amely alapján az adó végleges összegét meghatározták. Bár Kecskemét és Nagykőrös gazdasági és társadalmi fejlődése ezen évszázadokban igen hasonló volt, terheik is főként nagyságrendjüknek megfelelően tértek

10 A fenti idézetek az első járás első tizedéből valók: uo. 140—147.

el egymástól, az adóztatás gyakorlatában nem egy eltérést tapasztalhatunk. Így a Kecskeméten elfogadott és fennmaradt adókvivetési normát sajnos, nem alkalmazhatjuk mechanikusan Nagykőrösre.¹¹ Úgy tűnik néhány területen kétséget kizáróan megállapíthatjuk a kivetett adó nagyságát. Takács Ferenc harmadmagával 4 forintot és 50 dénárt fizetett, Gyöngye János másodmagával 3 forintot, Ungvári Örsik, aki egyedül élt 1 forintot és 50 dénárt.¹² Tekintettel arra, hogy valamennyien nincstelenek, adójukat a személyükre kivetett összegben túl semmi nem növelte, így kétségtelennek látszik, hogy a munkaképes személyekre általában 1 forint és 50 dénárt vetettek ki. A kifizetés során ez természetesen nem ritkán módosult, lévén, hogy ezt nem tudták maradéktalanul behajtani. Úgy tűnik, hogy a ridegek esetében is megállapítható az adókulcs. A teljes nincstelen Pap János, Barakas Péterné, Dora Mihály egyaránt 3 forint és 50 dénár fizetésére volt kötelezve.¹³

Minden bizonnyal helytálló az a megállapításunk is, hogy a szőlő után általában 2 forintot fizettek. Tott Mátyás 6 személy és egy „kar” szőlő után 11 forint fizetésére, Csordás István 2 fő és egy szőlő után 5 forintra, özvegy Czimekné saját személye és 2 „kar” szőlője után 7 forint fizetésére, Tott Mártony rideg 1 „kar” szőlője és saját személye után 5 forint és 50 dénár fizetésére volt kötelezve.¹⁴

A személyekre kirótt összeg levonása után általában az 1 „kar” szőlő után 2 forint fizetését írták elő. Ez utóbbi eljárás azonban nem érvényesült maradéktalanul. Ettől az általában követett gyakorlattól több eltérés is kimutatható. Néhány esetben a szőlő után egyáltalán nem vetettek ki adót. Pl.: Mészáros Gergely 6 fő és 1 szőlő után 9 forint fizetésére, Lökösné 3 fő

- 11/1. A vad számára mindenki, minden néven nevezendőkre vetett egy forint közönségesen.
2. Az háztul akar kié legyen, ha három s több leszen is, ha különb külömb funduson deprehendaltatik, a portioja két két forint fog lenni, a majorosoktul pehigh egy egy forint.
3. A ridegh istállóktulis akar mennyi találtassék, azoktul is a portio leszen két kett forint.
4. A piacon levő boltoktul is fizettetik kétt kétt forint.
5. A kerteknek is és szőlőknek állapota ebben marad: a tizedbeli becsületes emberek által fogh investigáltatni, mennyi summa pénzt ér szőlője, és kertje, vagy mennyi áron vette, megh becsülvén, minden tiz tiz tallértul tartozik a szőlős és kertes gazda flor. nro. edgyet edgyet.
6. Minthogy mégis a fel vetett 24850 forint ki nem telik, limitáltunk minden gazdákknak fiatul, feleségétül, leányátul hogy fizessen egy egy forinttot.
7. Mivel hogy a cigányokis városunkban házat tartanak, azért ökis szinten valamint a magyarok portioznak, mindenekben a limitatio szerént fizessenek.
8. Aki pedigh a vad számját el tagadgya, rajta el érik, azon el tagadott jószág foglaltassék a quantumra. Ennek executori lesznek becsületes Szentkirályi Pál, Máthé Kovács, Nagy István és Bede János uraink.”
B-KmL 1508/c, 2—3.

12 PmL V. 208/a, 1687. 142., 143., 167. old.

13 Uo. 245., 247., 249., 254., old. A rideg szó pontos értelme még tisztázásra vár. Hornyik és Majlát egyaránt nőtlen vagy hajadon felnőtten ért rajta.

14 Uo. 247., 251., 253., 247. old.

és szőlő után 4 forint és 50 dénár fizetésére volt kötelezve.¹⁵ A jelzett összegek a személyekre kivethető adó nagyságával egyenlőek.

Hasonló korlátok között állítható az is, hogy az ún. számosállatok után általában 2 forint lerovása volt kötelező. De itt is számottevő eltérésekkel találkozhatunk. A többi adóztatás alá eső birtok esetében még ilyen biztonsággal sem tehetünk megállapításokat. Ez azért sajnálatos, mert így nincs arra lehetőség, hogy a különféle ingatlanokra kivetett adók nagyságát, illetve ezek ismeretében az ingatlanok nagyságát megnyugtató módon megállapíthassuk.

Több igen jelentős birtok, vagyontárgy lehetett még a fentiekén kívül, melyeket a kifizetendő adó összegének megállapításakor figyelembe vehettek. Ezek egy része: a ház, a különféle szántók stb., miként erre már utaltunk is, nincsenek közvetlenül jelölve az összeírásokban. Ezek rögzítését minden bizonnyal az tette mellőzhetővé, hogy a város vezetőinek rendelkezésére álló dézsmajegyzékek és egyéb feljegyzések ezek hozamáról, nagyságáról viszonylag pontos tájékoztatást nyújthattak a végső döntés alkalmával.

A dézsmajegyzékek bejegyzéseinek az összeírás adataihoz kapcsolódó felhasználását a fenti megállapításon kívül több tényező is indokolja. Ennek vizsgálata lehetővé teszi a szőlőtermesztés nagyságának, hozamának meg lehetőségen pontos megállapítását, biztosítja a különféle szántóföldi kultúrák kiterjedtségének, hozamának számbavételét is. Ezen túl lehetőséget nyújt arra is, hogy az állattartás és a növénytermesztés kölcsönhatását érzékeljük. Főként pedig lehetővé teszi, hogy a civis város lakosainak vagyoni-társadalmi rétegződését egyértelműbben kitapintsuk. A két egyidejű, jellegüket tekintve is egymáshoz közel álló forrásnak együttes elemzése nemcsak lehetséges, hasznos, hanem egyenesen szükséges is, ha a valóság teljesebb képének megrajzolására törekszünk.

Mi sem természetesebb, hogy a feldolgozás során ezek adatait külön-külön összesítjük, vizsgáljuk, és a felhasználásuk, elemzésük során alkalmazott eljárást egyértelműen ismertetjük.

Az összeírás értékeire már Majlát Jolán is felhívta a figyelmet évtizedekkel ezelőtt.¹⁶ Ennek részletesebb feldolgozására viszont nem vállalkozott, de egyes adatait több esetben felhasználta. A minden korábbi lajstromnál lényegesen összetettebb és adataiban gazdagabb forrás ennél sokkal elmé-

¹⁶ MAJLÁT: i. m. 94—95. old.

¹⁵ Uo. 256. old. A szőlők nagyságára látszik utalni a gyakorta, de nem következetesen megjelenő „kar” ki-tétel. Nem sok tájékoztatást nyújt a fél, egy, kettő vagy több szőlő létére utaló feljegyzés sem. Ha nem is a szőlők területének nagyságára, de hozamára feltétlenül megbízhatóbb tájékoztatást nyújtanak a dézsmajegyzékek ez-irányú bejegyzései.

lyültebb feldolgozást és alaposabb elemzést tesz lehetővé. Más hasonló feldolgozásig nemcsak Nagykőrös népéről nyújt bő ismereteket, hanem lényegesen szélesebb régióra vonatkozóan tájékoztatásul is szolgálhat.

Az összeírás elemzése során 774 adózóval számolhatunk. A jegyzék utolsó három tételét kénytelenek voltunk figyelmen kívül hagyni, mivel a megszővegezés nem teljesen egyértelmű. Valószínűnek látszik, hogy pótlólag kerültek ide, és ezekben az esetekben nem követték a korábbi gyakorlatot. Így ezek bevonása növelné a bizonytalanságot. Nem hagy kétséget afelől a három személyről készült feljegyzés, hogy egyedülállókról van szó, és minden bizonnyal alkalmoszerűen kerülhettek Nagykőrösre. Figyelmen kívül hagyásuk nem torzítja, hanem pontosítja a város lakóiról alkotható képet.

Mint minden összeírás esetében, így itt is egy lehetséges eszmei időpontból kell kiindulnunk. Ellenkező esetben a megoldhatatlan problémák egész sorával találkozoznánk. Ez az eszmei időpont csak a bevezető sorokban feltüntetett 1689. február 10- lehet. El kell tehát tekintenünk a személyek számának, a családok jellegének megállapításakor az adók behajtása során történt halálozásokról és a menetközben rögzített szökésektől is. Figyelmen kívül kellett hagynunk néhány adózó nevéhez kapcsolt megjegyzést: absens (távollevő) is. Ezek száma egyébként is igen csekély. Különben esetükben is nem egy bizonytalanság merülhet fel ezzel kapcsolatosan. Mocsai Szücs István neve mellett, aki 4 forint fizetésére volt kötelezve, az alábbi megjegyzést találjuk: „Adott fl. 4. A többi oda veszett, mert nem volt itthon, hanem az Fölföldre volt, azért mind elmúlt a többi.”¹⁷ Nem tudni, hogy az olykor fellelhető gunyoros-tréfás megjegyzésről van-e szó, vagy az illetőt a Felvidékre küldték, miként oly sok esetben ez másokkal is megtörtént, és ennek a szolgálatnak díjaként engedték el az összeg fennmaradó részét, avagy valóban oda távozott önként. Ezen bizonytalanságok azt sugallják, hogy ezen adózókat célszerű úgy kezelni, mint akik legalább a felvétel időpontjában jelen voltak.

Igen csekély alkalommal fordult elő, hogy az adóalap nagyságával, illetve a kivetett adó összegének nagyságával kapcsolatosan fellebbezés történt. Erdős János pl. adójának egy részét kifizette ugyan de „Az kis birosagara el akarja a többit mulatni . . .”¹⁸ Sáfár Jánosnál pedig azt a megjegyzést találjuk: „Itt examinálás kívántatik.” Tekintettel arra, hogy a bejegyzésen nem történt változtatás, az eredeti felvetés alapján számoltunk. Természetesen amikor az adóalap nagyságára vonatkozóan történt egyértelmű

¹⁷ PmL V. 208/a, 1687. 191. old. Az eredetileg kivetett összeg kétszámjegyű volt, később javították át 4 forintra.

¹⁸ Uo. 163. old.

módosítás, ill. helyesbítés, ezeket figyelembe vettük, mivel ezek nem az eszmei időpontot követő változást rögzítették, hanem csak annak időpontjában meglevő állapotokat jelző adatokat pontosították.

A feldolgozás során néhány esetben célszerűnek tartottuk az összeírásban is érvényesülő tizedenkénti bontást megőrizni. Bár ez valamelyest nehezíti a gyorsabb áttekintést, több érv szól mellette. A városon belül a legutóbbi évtizedekig elég élesen elkülönültek a szegényebb és a jobb módú polgárok lakta területek. Ennek az elkülönülésnek a legelső dokumentációját tarthatjuk itt fel. Igen sajátos az egyes tizedeken belül a vagyoni megoszlás, az eltérő társadalmi rétegződés, a jövevények letelepedésének megoszlása, koncentrációja, a szökések, távozások, a malmok elhelyezkedése, az állattartás és a növénytermesztés arányainak eltérő volta stb. Az e téren szerzett ismeretek kárpótolnak bennünket a valamivel lassúbb tájékozódásért.

A tizedek sorszámát a járások sorrendjét figyelembe véve határoztuk meg.

NAGYKÖRÖS NÉPE

Miként már utaltunk rá, Nagykőrös civis társadalmának jellegéről, rétegződéséről Majlát Jolán készített igen markáns, részletekbe menő rajzot.¹⁹ Megállapításai nagyobbrészt máig helytállóak. Igaz, több területen módosította történettudományunk a hódoltság társadalmi és gazdasági fejlődésével, lehetőségeivel kapcsolatos ítéleteit. Ma már nyilvánvalónak látszik, hogy a XVII. század második felében a magyar feudalizmus nem távolodóban volt ezeken a területeken hanem ellenkezőleg, annak behatolását tapasztalhatjuk. Túlzottnak bizonyult a török uralom „liberalizmusával” kapcsolatos elképzelése is. „Egyszersmindenkorra le kell tehát számolni azzal a legendával, hogy a török uralom szabadabb gazdasági-társadalmi fejlődést biztosított a hódoltság magyar népének, mint a magyar feudalizmus. Még az is csak látszatelőny, hogy a török hódítók korlátozták a magyar feudális urak hódoltsági kizsákmányolását, megakadályozták az „örökös jobbágság” kialakulását. Amit ezzel a hódoltsági városok nyertek a révén, elvesztették a vámon. A kettős adóteher áthághatatlan akadályává vált a hódoltság társadalmi-gazdasági fejlődésének.”²⁰ Bár kétségtelenül fellel-

¹⁹ MAJLÁT: i. m. 127—193. old.

²⁰ Pest megye műemlékei. MAKKAI László: Pest megye története 1848-ig. Bp. 1958. 115.

hető az árutermelés, a pénzgazdálkodás és a bérmunka viszonylag széles keretek között, az igen gyenge közbiztonság, a távoli külföldi, ill. a szűk helyi piac hosszabb távon nem kedvezett az ez irányú fejlődésnek.²¹

Az viszont kétségtelenül helytálló Majlát megállapításai között, hogy a számottevő autonómiával rendelkező cívis városok társadalmi szerkezete merőben eltér a jobbágyfalvakétól. Nagykőrösnek, Kecskemétnek és Ceglédnek földesurai távollétében, a taxás adózás lehetőségei mellett kevésbé kötött társadalmi berendezkedése volt.²² Bár nemesek fellelhetők voltak e városokban is, lényegében nem beszélhetünk kiváltságos osztály jelenlétéről, sem a közvetlen feudális függésről. E városokban ún. armalista nemesek akik nem rendelkeztek nemesi fundussal, hanem a város határából éppoly jogon birtokoltak telket, illetve termőföldet, legelőt, mint bármely polgár. Adókötelezettségeik éppen olyanok voltak, mint a nem nemes, azaz lényegében jobbágy viciseké. Ezek a kőrösi armalista nemesek a kecskemétiakkal összefogva már 1671-ben a megyéhez fordultak kiváltságaik érvényesítése érdekében. A Füleken működő megyei szervezet viszont nem tudott érvényt szerezni a városokkal szemben ezeknek az igényeknek. Éppen 1689-ben tett panaszt a megyén Deák Pál, Kecskemét egyik leggazdagabb armalistája, mely szerint a város többi lakosaival azonos módon köteles adózni, sőt a város még személyi szabadságukat is megsérti, bebörtönzi őket, megverik, házaikba betörnek. De a megye követelésére sem változtattot a város korábbi eljárásán, s a következőkben is úgy kezelte őket, mint a város bármely polgárát. Igen sokat mondó, hogy még 1778-ban, közel száz év múltán is lényegében ugyanilyen okok miatt emeltek a nemesek panaszt a város vezetői ellen.²³

Tehát a XVII. század végén élő kőrösi társadalmon belül lényegében igen nehéz jogi alapon különbséget tenni. A kétségtelenül legkötöttebb viszonyok között lévő cselédek sem különültek el mereven a társadalom többi részétől. Anyagi helyzetük, vagyoni kiszolgáltatottságuk mértéke döntötte el, hogy cselédnek szegődtek-e, vagy sem.

Nem jelentett lényegi társadalmi különbséget a zsellérgazda megkülönböztetés sem. „A zsellér Kőrösön egyszerűen más házában lakót jelent” a XVII—XVIII. században. A fogalom következetes alkalmazását nehezíti az is, hogy „A zsellérnek két válfaját különböztetik meg: van más telkén élő zsellér és van más házában lakó zsellér.”²⁴ A zsellér fogalmának korabeli

21 Uo., ill. SZAKÁLY Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp. 1981.

22 MAJLÁT: i. m. 31., ill. 127—132.

23 Uo. 30—31., ill. 96—105., illetve Révész László: Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18—19 században. Kecskemét, 1956. 19—20.

24 MAJLÁT: i. m. 74.

értelmezését dokumentálhatja néhány kecskeméti feljegyzés is. A két város közötti közelség és sokirányú kapcsolat kizárja annak lehetőségét, hogy e szót kétféleképpen értelmezzék. Főzónét 1707-ben tévedésből a zsellérek közé is felvették, „... holott háza lévén, a gazdák közé is fel van írva.”²⁵ — rögzítették neve mellé. 1708-ban Tót Istvánné adózó nevét követi az alábbi magyarázat: „A sillerek közé írtuk, mivel háza nincsen, hanem másnál lakik.”²⁶ A feljegyzéseket szükségessé tevő bizonytalanság is érzékelteti, hogy a gazda és a zsellér között nem volt lényegi, társadalmi különbség, sőt még a vagyoni megkülönböztetést is csak egy meghatározott ingatlan alapján tették meg.

Így érthető, hogy az összeírások során sem elég következetesen és pontosan használták e kifejezést.

Ezért a statisztikai feldolgozás során nem alapozhatunk a gazda—zsellér megkülönböztetésre, különválasztásra. Ezt elsődlegesen nem az teszi lehetővé, hogy teljesen nincstelen gazdák és igen jómódú zsellérek egyaránt előfordulnak. Ezekben felül elgondolkodtató Szaszó György nem egyedülálló esete is, aki nem más portáján lakott, tehát ily módon a gazdák közé kell sorolnunk: „Az likban 7-tesd magával” lakott, és a felsorolás szerint vele azonos portán volt „ott Verebes Albert,” illetve „Ugyanott az likban Tott András 2-sod magával”. Tehát az utóbbi két adózó Szaszó György zsellérei voltak.²⁷ Szentesről, illetve Kecskemétről idevetődött emberek ők, akik csaknem teljesen nincstelenek, és hármójuktól is csak minimális összeget tudtak behajtani az adószedők. Talán még ennél is nagyobb gondot jelent az, hogy az ugyanabban az évben felfektetett különféle nyilvántartások egyazon adózókat hol gazdának, hol zsellérnek tüntetik fel. Többek között Kovács István, Hegedüs Mihály és Somodi János a porciókivetési lajstromban gazdaként, a dézsmajegyzékben zsellérként szerepel.²⁸

Nem jelentettek önálló társadalmi réteget az ún. ridegek sem. E fogalom a XVII—XVIII. században általában a házasságra nem lépett, egyedülálló (főként) férfiakat értették. Ezek vagyoni helyzete is erősen eltért egymástól, illetve nem elég következetesen használták e fogalmat sem. Kis János, akit zsellérnek és ridegnek tüntettek fel, „menyestül” élt másodmagával. Tehát egykor feltétlenül volt családja, sőt az összeírás időpontjában sem volt tényleges „rideg”, egyedülálló.²⁹

Éppen ezért a korabeli terminológiát lehetetlen megnyugtatóan használni.

25 B-KmL IV. 1508/c 1707. 182.

26 Uo. 1708. 114.

27 PmL V. 208/a, 230.

28 Uo. 165., 166., 207.

29 Uo. 234.

Majlát Jolán sem tudott ezekre a megkülönböztetésekre támaszkodni. Módosításokkal és pontosításokkal követhető az általa is alkalmazott felosztás, amely egyébként a XVII—XIX. századi agrártársadalom rétegződésével foglalkozó feldolgozásoknál kisebb eltérésekkel lépten-nyomon feltűnik: nincsetelenek, törpebirtokosok, kisbirtokosok, középbirtokosok és gazdag parasztok.³⁰

A feldolgozás során *nincstelennek* tekintettük azt az adófizetőt, aki csak a nyilvántartásba vett személyek után esedékes adó kifizetésére volt kötelezve, legfeljebb egy-egy süldője, sertése volt, más jószággal, főként számosállattal nem rendelkezett. A dézsmakivetés során sem szőlő, sem szántóföld után terménybefizetésre nem készítették, tehát sem saját szőlővel, földdel, sem felesbérlettel nem rendelkezett.

Törpebirtokosnak minősítettük azokat az adózókat, akik lóval vagy szarvasmarhával rendelkeztek, felesbérlet, vagy saját szőlő, illetve szántó után dézsmát fizettek, ingatlanuk volt. Nem vehettük teljesen nincstelennek azokat, kiknél nincs ugyan feltüntetve semmiféle ingó vagy ingatlan (eltekintve a „gazdák” esetleges házától, vagy nem ritkán inkább putrijától), de fizettek valamiféle dézsmát. Pl.: Aboni Tott Mihály, aki nem rendelkezik semmi vagyonnal, de fizetett másfél negyed kölest dézsmaként, nem tekinthető teljesen ágrólszakadt nincstelennek, hisz a kifizetett 90—95 liternyi köles dézsma mögött jelentős termés tételezhető fel.³¹ Mind ezeknél, mind a többi csoport esetében is a felső határt a kivetett adó alapján kellett megvonnunk. Tekintettel arra, hogy az adókulcs pontos ismeretének hiányában nem tudjuk, milyen alapon állapították meg az adó végösszegét, a fenti behatároláson túl a 10 (magyar) forint nagyságú adót tekintettük felső határnak. Tekintettel arra, hogy ezen csoporton belül nemegy esetben 6—7 felnőtt is található egy adózó családjában, az ezek után fizetendő személyi adó is megközelítheti, sőt meg is haladhatja a jelzett felső határt, ezért a személyek után kirótt adó összegét itt figyelmen kívül kellett hagynunk. Ezt a felső határt képező 10 forintnyi adót az adókulcs megfeythető része alapján 5 tehén vagy ló, ill. egy szőlő, két tehén és két ló után kellett fizetni. Tehát optimális esetben rendelkezett az adózó akkora birtokkal,

30 Majlát az alábbi felosztást alkalmazta: *I. Városi mezői munkások* 1. Semmijük sincs, 2. Csak szőlőjük van; *II. Kisgazdák* 1. Törpegazdák (1—2 marhája, ló, pár disznó, szőlő, méh, kisebb szántó), 2. Kisgazdák (2—4 marha, ló, pár disznó, szőlő, méh, malom, szántó, esetleg mezői kert); *III. Csigazdák* 1. Középgazdák (4—10 marha, ló, disznó, szőlő, mezői kert), 2. Nagygazdák (sok marha, ló, disznó, juh, több szőlő, mezői kert esetleg több is, malom, méh), I. m. 84—95. Majlát beosztását egy esetleges statisztikai feldolgozás során igen nehéz lenne követni. Részben a felsorolt ingó és ingatlan vagyonok esetében sincs számszerű megjelölés, még kevésbé lehet ezek értékére, jövedelmességére következtetni, és így ennek alapján a vagyoni rétegződést megállapítani. Bármiféle utólagosan kiszelt értékítélet lényegesen bizonytalanabb lenne, mint a kortársaké. Ezért tartjuk megbízhatóbbnak a kivetett adó forintban meghatározott nagyságát.

31 PmL V. 208/c, 1687. 144.

melyből a család mezőgazdasági főszezonban vállalt alkalmi és napszámos munka révén meg tudott élni. A felső határ alatt lévők természetesen több munka vállalására kényszerültek.

Kisbirtokosnak tekinthetjük azokat, akiknek a kivetett adója 10 és 25 forint között mozgott. Egy kiscsalád, esetleges feltucatnyi felnőtt személyi adóját még itt sem volna célszerű figyelembe venni, mivel ez az eljárás ezen a rétegen belül is pontatlanságot eredményezne.³² Ettől a felső határtól csak akkor tekintettünk el, ha a kivetett adó nagysága szinte azonos volt ezzel, és az illető cselédet, vagy szolgálót tartott, azaz rendszeresen idegen munkaerőt alkalmazott.

Középbirtokosnak számítottuk azokat, akik 25—50 forint közötti összeg fizetésére voltak kötelezve. Ezek esetében már a személyekre kivetett adó összege olyan kicsi, hogy ettől a megszorítástól el lehetett tekinteni.

Gazdag parasztnak, cívisnek tekintettük azokat, akikre 50 forint feletti összeget vetettek ki a porcióbeszedés során.

Tekintettel arra, hogy a zsellér-gazda megkülönböztetés ha nem is következetes formában, de élt a kőrösiek között is, nem lenne célszerű ezt minden tekintetben figyelmen kívül hagyni. Több szempontból is hasznos lehet, ha megvizsgáljuk a fentebb jelzett vagyoni rétegződés szerint a gazdák és a zsellérek megoszlását. (L. az I. táblázatot)

I. táblázat

A GAZDÁK ÉS A ZSELLÉREK MEGOSZLÁSA AZ EGYES RÉTEGEK KÖZÖTT

Réteg		Nincstelen	Törpe- birtokos	Kisbirtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
zsellér		135	137	40	14	3	329
gazda	0	37	91	55	31	19	233
	1	10	46	31	25	13	125
	2	4	18	20	15	8	65
	3	2	5	6	6	—	19
	4	—	1	—	1	—	2
	5	—	—	1	—	—	1
gazda összesen		53	161	113	78	40	445
mindösszesen		188	298	153	92	43	774

³² Ilyen határesetnek számít pl. az első tizedbeli Szfj Gergely, akinek az adóösszege a hét háztartásában élő felnőttre kirótt adó alapján emelkedik a felső határ fölé, de a felsorolt ingó és ingatlan elég szerény.

A táblázat adatai alapján a 774 adófizető közül az összeírás 329-et tüntet fel zselléreként, míg a többség 445 adókötelezett gazdának minősül. Célszerű százalékos arányukat is mellékelni. (L. a II. táblázatot)

II. táblázat

A ZSELLÉREK ÉS A GAZDÁK %-OS ARÁNYA AZ EGYES RÉTEGEKEN BELÜL

Réteg	Nincstelen	Törpebirtokos	Kisbirtokos	Középbirtokos	Gazdag	Összesen
zsellér	71,8	46,0	26,1	15,2	7,5	42,5
gazda	28,2	54,0	73,9	84,8	92,5	57,5

A fentiek is érzékeltetik, hogy a zsellér, illetve a gazda elnevezés mögött nem húzódik meg egyértelműen társadalmi különbség. Kétségtelen, hogy a zsellérek vagyona általában csekélyebb, mint a gazdáké, de az mindenképpen figyelemre méltó, hogy a zsellérek 17,3%-a a lakosság egészéhez viszonyítva jó, illetve igen jó anyagi viszonyok között volt, ugyanakkor 214 gazda, tehát a gazdák 48%-a ennél lényegesen rosszabb anyagi körülmények között élt. A zsellérral rendelkezők 40%-a a nincstelenek és a törpebirtokosok, azaz a legszegényebbek közül kerültek ki, náluk, velük volt a zsellérek 39,2%-a. A zsellérek között 41% a nincstelen, 41,6% a törpebirtokos, 12,1% a kisbirtokos, 4,2% a középbirtokos és 0,9% a gazdag. A gazdák között csak 11,9% a nincstelen, 36,2% a törpebirtokos, 25,4% a kisbirtokos, 17,5% a középbirtokkal rendelkező és 9,0% a gazdag. Ugyancsak feltűnő, hogy a gazdagok közül igen nagy azok aránya (44%!), akik nem rendelkeznek zsellérral. A két zsellérral rendelkezők aránya pedig csak 18,6% és ennél több egyetlen gazdagnál sem lelhető fel.

A fentiek tehát azt jelzik, hogy a zsellérekkel való rendelkezés, együttélés nem jelenthetett egyöntetű előnyt a jobbmódúak számára, mégha az alkalmi munka végeztetéséhez bizonyos munkaerőtartalékot képeztek is azok.

A korábban vázolt vagyoni különbségek alapján feltétlenül egyértelműbb csoportosításra nyílik tehát lehetőség a város adófizetői között. (L. a III—IV. táblázatot)

Az adókievetés alapján történt csoportosítás Nagykőrösön vagyoni szempontból jelentős szélsőségeket magába foglaló társadalmat illusztrál. Ennek részletes elemzését célszerűbb lesz a gazdálkodás és a vagyoni szerkezet alaposabb megismerése után elvégezni.

Az egyik legtöbbet vitatott terület a XVII. századi hódoltság vizsgálata során az itt élő lakosság lélekszámának alakulása, annak mozgása. E téren

III. táblázat

AZ ADÓZÓK VAGYONI RÉTEGEK SZERINTI MEGOSZLÁSA TIZEDENKÉNT

Tized	Nincstelen	Törpebirtokos	Kisbirtokos	Középbirtokos	Gazdag	Összesen
I.	26	45	20	12	5	108
II.	22	45	22	13	2	104
III.	23	55	19	10	3	110
IV.	19	36	21	10	4	90
V.	29	13	11	13	9	75
VI.	16	38	20	15	4	93
VII.	20	28	13	6	10	77
VIII.	33	38	27	13	6	117
Összesen	188	298	153	92	43	774

IV. táblázat

AZ ADÓZÓK VAGYONI RÉTEGEK SZERINTI %-OS MEGOSZLÁSA TIZEDENKÉNT

Tized	Nincstelen	Törpebirtokos	Kisbirtokos	Középbirtokos	Gazdag	Összesen
I.	24,0	41,7	18,5	11,1	4,6	100
II.	21,2	43,3	21,1	12,5	1,9	100
III.	20,9	50,0	17,2	9,0	2,7	100
IV.	21,1	40,0	23,3	11,1	4,4	100
V.	38,6	17,3	14,6	17,3	12,0	100
VI.	17,2	40,8	21,5	16,1	4,3	100
VII.	25,9	36,6	16,8	7,7	12,9	100
VIII.	28,3	32,5	23,0	11,1	5,1	100
Összesen	24,3	38,5	19,8	11,9	5,5	100

szinte megoldhatatlan feladatok elé kerül a történész, mivel még a török források is hiányoznak.³³ Alig kedvezőbb a helyzet azoknál a városoknál, melyekben fennmaradt a XVII. századi összeírások, lajstromok egy része. Még az ezekben felsorolt adózók számából is igen nehéz az itt élő családokra, főként pedig a teljes lélekszámra következtetni. A becslésszerű adatok csak erős kritikával használhatók fel.³⁴ Feltétlen megszívlelendő az az alapállás,

33 BAKÁCS István: A török hódítás korának népessége. In: Magyarország történeti demográfiája. Szerk. Kovacsics József, Bp. 1963. 133.

34 Hornyik János Kecskemét lakosságát a hódoltság végén 20 000 főre becsülte. Eltűzött voltát érzékelteti, hogy egy évszázaddal később, a II. József kori összeírás során a városban 21 000 fő élt.

hogy a számlálások pontos eredményekre, a számítások hozzávetőleges eredményekre vezetnek, a becslések pedig csak a már kiszámított eredmények hitelesítésére szolgálnak.

A Nagykőrösön fennmaradt 1689-es összeírás lehetővé teszi, hogy a lakosság széles köréből viszonylag pontos eredményeket kapjunk. Ennek az az alapja, hogy a lakosság felnőtt, munkaképes tagjaira személyadót vetettek ki, ezért nyilvántartásba vették őket. Hasonló eljárásra következtethetünk a kecskeméti adókiivetéssel kapcsolatos utasításból is.³⁵

Ennek birtokában Kőrösön a felnőtt lakosság számát csaknem teljes pontossággal meg lehet állapítani. Ez alkalommal nem kaptak mentességet a korábbi években megszokott módon azok sem, akik a város szolgálatában állottak. Még Karay Ferenc öregbíró is 88 forint fizetésére kötelezték, s ebből 79 forint 63 dénár kifizetését rögzítette is az adószedő. Erdős Jánost 39 forint és 12 dénár fizetésére kötelezték, aki a jelek szerint kisbíró volt, mégis kényszerült a rá eső terhet vállalni, ebből 28 forint 50 dénárt ki is fizetni, s csak a fennmaradó összeg elengedését kísérelte meg e címen elérni, nem teljes sikerrel. Mindenesetre mind az ő adataikat, mind a járások és tizedek vezetőinek adózásra vonatkozó adatait kivétel nélkül rögzítették, így mind a családhoz, a háztartáshoz kapcsolódó személyek számát, mind a vagyoni helyzetüket ismerjük.

Nem maradtak ki a különféle iparosok sem a felsorolásból. Bár nem állíthatjuk, hogy e tekintetben maradéktalanul pontos a feljegyzés, az kétségtelen, hogy több kovácsot, molnárt feltüntetnek, rajtuk kívül csaplár, mé száros, ötvös, csizmadia stb. található az adózók között. Tehát kétségtelen, hogy nem mentesültek a porcióbefizetés alól.

Valószínű tehát, hogy a pap és az iskolamester kivételével a város valamennyi lakója bekerült a nyilvántartásba. Rajtuk kívül csak a cselédeket és a szolgálókat hagyták figyelmen kívül a név szerinti felsoroláskor. Erre enged következtetni részben az, hogy Kecskeméten is hasonló volt a gyakorlat, másrészt ezt igazolja az alábbi két megjegyzés is. A második tizedbeli Mise Peti rideg legény neve mellett, aki 9 forint és 50 dénár fizetésére lett volna kötelezve olvasható: „Ezen semmit sem vettünk, mert szolga volt”.³⁶ Szabó István ugyancsak rideg legénynek is azért engedték el a kifizetést, „mert szolga”.³⁷

A szolgálak számát (bár valószínűleg távolról sem következetesen) gazdjuk neve után tüntették fel.

35 L. a 11. sz. jegyzet 6. pontját.

36 PmL V. 208/a, 1687. 168.

37 Uo. 208.

Az összeírás érthetően lényegesen többirányú demográfiai ismeret össze-
gyűjtését teszi lehetővé mint a lélekszám egyszerű rögzítését, bár ennek a
korábbinál pontosabb meghatározása önmagában is jelentős eredmény le-
het. (L. a III—VI. táblázatot)

V. táblázat

A HÁZTARTÁSOK MEGOSZLÁSA A FELNÖTT CSALÁDTAGOK SZÁMA ALAPJÁN

Réteg	Háztartás										Összesen
	1	2	3	4	5	6	7	8	10	14	
	felnőttel										
nincstelen	64	43	43	21	13	3	1				188
törpebirtokos	65	80	86	38	20	7	2				298
kisbirtokos	12	26	50	35	18	4	8				153
középbirtokos	4	11	16	25	22	10	4				92
gazdag		1	7	4	11	8	6	4	1	1	43
Összesen:	145	161	202	123	84	32	21	4	1	1	774
%-os megosz- lás:	18,7	20,8	26,0	15,9	10,9	4,1	2,7	0,5	0,1	1,1	100

VI. táblázat

A FELNÖTTEK SZÁMSZERŰ MEGOSZLÁSA AZ EGYES RÉTEGEKEN BELÜL

Réteg	Háztartás										Össze- sen	Átlag
	1	2	3	4	5	6	7	8	10	14		
	felnőttel											
nincstelen	64	86	127	84	65	18	7				451	2,4
törpebirtokos	65	160	258	152	100	42	14				791	2,6
kisbirtokos	12	52	150	140	90	24	56				524	3,4
középbirtokos	4	22	48	100	110	60	28				372	4,0
gazdag		2	21	16	55	48	42	32	10	14	240	5,6
Összesen:	145	322	604	492	420	192	147	32	10	14	2378	3,0
%-os megosz- lás:	6,1	13,5	25,4	20,7	17,7	8,1	6,2	1,3	0,4	0,6	100	

Bár az összeírás csak a felnőtt lakosságra vonatkozó adatokat rögzítette,
ennek ellenére több tekintetben pontosítani és módosítani lehet Kőrös
lakosságának számára és összetételére utaló eddigi megállapításokat. Négy
évtizeddel ezelőtt Majlát Jolán ugyanezen összeírás 774 adózójából ki-

indulva Kőrös lakóinak teljes számát 3600 főre becsülte.³⁸ Az összeírás segítségével a felnőttek száma pontosan rögzíthető. A VI. táblázat adatai szerint a felnőtt lakosság 2378 főből állt. De ehhez még hozzá kell vennünk a kb. 164 cselédet is. (L. a XXVIII. táblázatot és annak elemzését.) Ezekkel együtt a lakosság felnőtt tagjainak száma: 2542 főre emelkedik.

Kétségtelen, hogy a személyi adóztatás alá nem vont, így nyilvántartásba nem vett, kiskorúnak minősülő személyek számára már csak becslés útján tudunk következtetni, ez az eljárás pedig közel sem olyan megbízható mint a számlálás. Azonban nem járhatunk messze az igazságtól, ha ezek számát legalább akkorának vesszük mint a felnőttekét. Így a Kőrösön 1689-ben kb. 5100-an lakhattak.

A későbbiekben a város gazdaságának és társadalmának elemzése során természetesen csak az összeírásban rögzített felnőtteket vesszük figyelembe. Egészében mellőzzük, mert mellőzhetjük mind a cselédekre, mind a még felnőtteknek nem minősülő személyekre vonatkozó becslés jellegű adatokat.

Az egyes háztartásokban élők száma rendkívül nagy szóródást mutat. Az egy főből álló háztartások, amelyek feltétlenül töredékesaladoknak minősülnek, a 774 adófizető közel ötödét alkotja. E viszonylag magas arányt mindenekelőtt a hódoltság területén állandósult gyenge közbiztonsággal, és főként a felszabadító háborúnak a polgári lakosság soraiból is követelt jelentős véráldozattal lehet magyarázni. Ezen háztartásokban viszont a felnőtt lakosságnak csak 6,1%-a, az az elenyészően csekély része élt. Még kisebb lehetne ez az arány, ha a teljes lakosságról, a még munkaképtelen gyerekekről is rendelkeznének hasonló pontosságú adatokkal.

A 2—4 munkaképes emberrel rendelkező, a legtermészetesebbnek mondható közösségek, amelyek az esetek döntő többségében mindkét szülőt magukba foglalják, alkotják a háztartások kétharmadát. Itt él a felnőtt lakosság 57,9%-a. A gyerekek beszámítása esetén ez az arány minden bizonnyal lényegesen nagyobb lenne, hisz valószínűleg ezek a családok rendelkezhetnek a fiatal generáció nagyobb hányadával.

Viszonylag magas a %-os aránya a 7 vagy annál több felnőttet magába foglaló családi közösségnek, melyek az esetek többségében minden bizonnyal nagycsaládok lehetnek. Igaz, szinte kivételnek számít a 10, illetve 14 felnőttet számláló háztartás, de az e típusba tartozók 8,5%-os számaránya feltétlenül figyelemre méltó, hisz minden 11—12. felnőtt ember ilyen aránytalanul felduzzadt családi keretek között élt. Nyilván nem véletlen, hogy ezen „mamutháztartások” 44%-a a legvagyonosabb rétegben található, amely az összes háztartásoknak csak 5,6%-t alkotta. A vagyon együtt tar-

38 MAJLÁT: i. m. 94.

tásának törekvése éppúgy közrejátszhatott ebben, mint a szegényebb rokonok kényszerű menekülése a biztonságosabb keretek közé, még ha ott számottevően ki is használták munkaerejüket, pótolva ezzel a rendszeresen alkalmazott külső munkaerő számát.

Ugyancsak kiemelendő, hogy a kirívóan nagy, 14 főt magába foglaló „család” szentesi Kovács Istváné, aki bár a nagy jószágállománya alapján a legvagyonosabbak között található, de sem szőlővel, sem érdemi szántófölddel nem rendelkezett, minden bizonnyal a városba frissen beköltözők közül való háztartása fél rokonságát összefoghatta. A 6—8 felnőttet magába foglaló családok között jelentős arányban vannak „jövevények”, akik fokozottabban kényszerültek a váratlan csapások ellen a családi, rokoni kötelékeket felhasználni.

A fenti összesítések alapján szoros kapcsolat érzékelhető a vagyon nagysága és a felnőtt lakosságnak egy-egy háztartáson belüli megoszlása között. A teljesen vagyontalan háztartások 34%-ában csak egyetlen felnőtt volt, nem ritkán valószínűleg csak ebből az egyetlen személyből állott az. A törpebirtokosok között 21,8%-ban lelhető fel olyan család, amelyben csak egyetlen felnőttet találtak. A kisbirtokosok között a százalékos arányuk már lényegesen kisebb: 7,8, a középbirtokosoknál pedig csak 4,3. A gazdagok között egyetlen háztartás sem található, amelyben csak egy munkaképes ember lett volna.

Ugyancsak szoros kapcsolat lelhető fel a vagyon nagysága és a legtermészetesebbnek mondható, 2—4 munkaképes embert magába foglaló családok között. A nincstelének háztartásai közül 56,9%, a törpebirtokosok közül 68,5% sorolható ide. Ez a családforma a kisbirtokosoknál volt a legáltalánosabb, ahol 72,5%-ban található meg. A középbirtokosoknál a háztartások kb. fele, a gazdagok közül pedig csak 29,9%-a tartozott ebbe a kategóriába.

A feltűnően sok, 6 vagy annál több munkaképes családtaggal rendelkező háztartások a szegények között elenyészően kevesen voltak: 2,1, illetve 3%. A kis- és középbirtokos rétegre sem jellemző ez a családtípus, ahol 7,8, illetve 15,2%-ban találkozunk vele. Annál meghatározóbb a gazdag parasztlakosság között, kiknél a családok 46,5%-a ilyen, a természetesnek mondható családi kereteket meghaladó nagy háztartások alakultak ki. A feltűnően nagy létszámú háztartások a szegényebb rétegekben elenyésző százalékban lelhetők fel. Az e családokban élők, a nincstelének csekély hányadát alkotják. Csak a leggazdagabb rétegen belül jelentős, illetve kiemelkedő ezek aránya, száma.

Összeírásunk lehetővé teszi, hogy a számszerűsége túlmenően is vizsgálat alá vegyük az egyes családokat, háztartásokat. Ezek szerkezetük

alapján három nagy csoportba sorolhatók: töredékcsaládok, a teljesnek minősülő családok, vagy „kis” családok, illetve a nagycsaládok.

Töredékcsaládnak minősül érthetően minden olyan egyedül élő felnőtt, illetve rokoni közösség, amelyen belül a szülők, vagy azok valamelyike hiányzik. Az esetek döntő többségében a bejegyzések lehetővé teszik a teljesen egyértelmű döntést. Pl.: Deliné 2 fő, Nadráginé 3 fő, Szücs András anyóstól 2 fő, Szabó Mihályné fiastól 2 fő, Szabó Mihály öcsöstül 2 fő, Kis János menyestül 2 fő stb. Ezen esetekben teljesen egyértelmű, hogy a szülők egyikének, illetve mindkettőnek hiányában teljes családról nem szólhatunk. Adódik azonban néhány eset, amikor nem dönthető el ilyen egyértelműséggel a család szerkezete, jellege. Nagy Istvánné öccsével ötödmagával élt. Ezen feljegyzés alapján nem dönthető el teljes biztonsággal, hogy a valószínűleg özvegy, vagy legalábbis férje nélkül családját irányító Nagy Istvánné öccse házas volt-e vagy sem. A feltüntetett számok alapján ez feltehető, de az is elképzelhető, hogy felnőttnek minősülő, de még a családi köteleket el nem hagyó gyerekekkel élt együtt a fiútestvér. Hasonló esetekben a feljegyzések szövegéhez ragaszkodtunk, s nem bocsátkoztunk különféle értelmezésekbe, hisz így a bizonytalansági tényezők oly módon megnövekedtek volna, hogy komoly zavart idézhetnének elő. Mindenesetre figyelemmel kell lennünk arra, hogy a nagylétszámú felnőttet magába foglaló töredékcsaládok egy része egy-egy kis családot is magába foglalhatott.

Teljes, vagy kiscsalád szerkezetét tételezhetjük fel mindazon esetekben, mikor más megjelölés nem lelhető fel. Az összeírók igen következetesnek látszó eljárása mindenképpen feljogosít erre. Azonban ennél a kategóriánál is érdemes egy megszorítást jelentő megjegyzést tennünk. A nagy felnőttlétszámmal rendelkező „kiscsaládok” esetében, a hat vagy annál nagyobb számú felnőttet magukba foglaló családoknál joggal sejtethetünk további kiscsaládokat, vagy legalábbis töredékcsaládokat. Persze az is feltételezhető, hogy három generáció él együtt ezekben a háztartásokban, illetve közelebbi-távolabbi rokonok töredékcsaládjá bővítette az átlagos számot. Az viszont szinte bizonyosnak vehető, hogy a 7—10 felnőttel rendelkező családok az esetek nagy hányadában nem minősíthetők ténylegesen kiscsaládnak. Mégis tekintettel arra, hogy az összeírás bejegyzései más egyértelmű megoldást nem tesznek lehetővé, ezeket az igen nagy létszámú családi közösségeket is e kategórián belül tüntetjük fel.

Nagycsaládnak, három generációt összefogó szervezetnek minősítettük mindazokat a háztartásokat, amelyeken belül minden kétséget kizáróan jelen voltak a nagyszülők, vagy azok egyike. Pl.: Lakatos János napastul 3 fő, Varga Pál fiastul 5 fő, Léniné vöstül 3 fő. Minnt erre korábban utaltunk,

AZ EGYES RÉTEGEK CSALÁDSZERKEZETÉNEK MEGOSZLÁSA

	Töredék család				Kiscsalád			Nagy- család	Felnőtt test- vérrel együtt	Össze- sen
	1	2	3—4	5—	2	3—4	6—			
	felnőttel				felnőttel					
nincstelen	63	8	6	1	36	68	3	3		188
törpebirtokos	66	20	18	3	59	118	7	6	1	298
kisbirtokos	12	2		4	25	86	9	12	3	153
középbirtokos	4	2	3	1	9	56	11	3	3	92
gazdag			1	1	1	20	16	1	3	43
Összesen:	145	32	28	10	130	348	46	25	10	774
%-os megosz- lás:	18,7	4,1	3,6	1,3	16,8	45,0	5,9	3,2	1,3	
Mindösszesen:	215				524			35		

ezek száma minden bizonnyal nagyobb, de minden kétséget kizáróan más esetekben ez a tény nem igazolható.

Külön számoltunk azokkal a családokkal, melyekben a családfő fiútestvére is jelen van. Joggal tételezhetjük fel, hogy a háztartáson belül olyan két testvért vettek nyilvántartásba, akik mindketten házások voltak. Ezt a felnőttek viszonylag nagy száma is valószínűvé teszi. Ezt a közösséget nem lehet azonosnak venni a háromgenerációs családdal, de túl is mutat a tényleges kiscsalád keretein. (L. a VII. táblázatot).

Kőrösön a XVII. század végére kialakult családmodelleket vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a töredékcsaládok aránya meglehetősen magas, az összes családnak több mint negyed részét alkotta. Igaz, hogy a 4—5 felnőttel rendelkező töredékcsaládokon belül, miként erre már utaltunk, elképzelhető egy-egy kiscsalád-mag, de ezek aránya igen kicsiny, ezek levonásával is 25% fölé a töredékcsaládok száma. Sajnos, hasonló XVII. századi feldolgozás hiányában nincs lehetőségünk arra, hogy más mezőváros vagy egyéb jellegű település családtípusaival a kőrösit összehasonlítsuk. Így önmagukban ezek a %-os arányok jelenleg kevesebbet mutatnak, mint amit hasonló feldolgozások birtokában majdan érzékeltetni tudnak. Ugyanakkor csekély reális alapja lenne annak, hogy a XVIII. század derekának, második felének paraszti családmodelljeivel vessük ezeket össze, különösen akkor, ha ezek egészen más tájegységeken jöttek létre, hiszen a hódoltság és a felszabadító háborúk évtizedei nyilvánvalóan egészen sajátos közösségeket hoztak létre, amelyek a következő évtizedekben az alföldi mezővá-

rosokban is számottevően módosulhattak. Az itt nyert adatok viszont minden bizonnyal jelentős összehasonlítási alapul szolgálhatnak a kőrösi, ceglédi és kecskeméti XVIII. századi változások felméréséhez.

A töredécsaládok feltűnően nagy hányada található a két legszegényebb rétegen belül. Az összlakosság nem egészen 63%-át kivető két rétegből került ki a töredécsaládok több mint 86%-a. Arányuk még növekednék, ha a 4—5 felnőttel rendelkező töredécsaládokat figyelmen kívül hagynánk.

Ugyanilyen következtetésre juthatunk, ha az özvegyek számát, arányát vizsgáljuk. A nincstelenek között 36, a törpebirtokkal rendelkezők között 52, a kisbirtokosok között 11, a közepes vagyonnal bírók között 6 és a gazdagok között 3 özvegyet tüntettek fel. A 108 magára maradt asszony a családok 14%-ában található meg. Ők is a két legszegényebb rétegen belül lelhetők fel legnagyobb számban.

A demográfiai viszonyokat alapvetően meghatározó családtípus a kis- és a nagycsalád alkotta a kőrösi famíliák kétharmadát. Ezen belül közel 62%-ot alkotott a 2—4 felnőttel rendelkező családok száma. Ennek alapján Kőrösön a leginkább tipikus családmoddellnek a 3—4 felnőttel, illetve munkaképes emberrel rendelkező családot tarthatjuk. Minden bizonnyal ez a kis-család volt az a típus, amely leginkább megfelelt a nagyállattartással, és emellett jelentős földműveléssel, szőlőtermeléssel foglalkozó hódoltsági mezővárosok életmódjának, gazdálkodási szerkezetének. Ezt támasztja alá a következő összesítésünk is, amely a családmoddelleknek az egyes rétegek közötti megoszlását illusztrálja. (L. a VIII. táblázatot)

VIII. táblázat

	Töredék család	Kiscsalád	Nagycsalád
nincstelen	41,5%	56,9%	1,6%
törpebirtokos	35,9%	61,7%	2,3%
kisbirtokos	11,7%	78,4%	9,8%
középbirtokos	10,9%	82,6%	6,5%
gazdag	4,6%	86,0%	9,4%

A fenti adatsorok azt érzékeltetik, hogy a legjelentősebb vagyonnal rendelkezők között a vagyon nagyságával arányosan nő a kiscsaládok aránya.

* * *

A vizsgálódásunk tárgyát képező összeírás egyik igen figyelemre méltó vonása, hogy meglehetősen következetességgel jelöli a más településekről származó adózók egykori lakóhelyét, bár az eljárás nem maradéktalanul következetes. Ezt bizonyítja az, hogy az előző évi dézsmajegyzékben több esetben fellelhető ilyen jellegű bejegyzés néhány adófizető esetében, akiknél a porciókvetési lajstromban nem tüntették fel egykori lakóhelyüket. Éppen ezért érdemes a két forrást e tekintetben is egyeztetni, adataikat egymással kiegészíteni.

Ezen jelölések segítségével kísérletet tehetünk arra, hogy Kőrös XVII. század végi migrációjának néhány vonását rögzítsük. Ennek haszna akkor válik nyilvánvalóvá, ha tudatosítjuk, hogy a XVII. századi migrációval kapcsolatosan becsléseknél tovább ritkán jutottak az e témát érintők.

A két nyilvántartás alapján Nagykőrösön 1689-ben a lakosság 15%-a más településről való volt. (L. a IX—X. táblázatokat) A 116 jövevénynek minősülő család 36 különféle településről származott. Az elvándorlás okát az esetek döntő többségében a felszabadító háborúkkal együtt járó rossz közbiztonságban kell keresnünk. A nagyobb település a különféle önkényeskedéssel szemben valamivel nagyobb biztonságot tudott nyújtani, mint a kisebb falvak, illetve a közvetlen harci cselekményektől való nagyobb távolság növelte a túlélés esélyeit.

Bár elsődlegesen csak a helyi lakosság összetételének alakulása szempontjából érdekes, de mégis kiemelendő, hogy a két legmódosabb tized, az V. és a VI. tized, amelyekben a közepes birtokkal rendelkezőknek és gazdag civiseknek kb. harmada lakott, feleannyi idegent fogadott be mint az átlag. A vagyon féltése minden bizonnyal jobban érezte a hatását mint az olcsó munkaerő esetleges lekötésére való törekvés.

A kőrösi lakosság mozgását, a migráció arányait jobban érzékelhetjük, ha a fenti összesítést összehasonlítjuk az 1687-es dézsmalajstrom bejegyzéseivel (L. a XI. sz. táblázatot). Az első feltűnő vonás az, hogy egy-két év alatt a „jövevények” száma jelentősen csökkent a városban. Ez a nagyarányú visszavándorlás nem tekinthető meglepőnek, hisz az 1686 körüli hadjáratok, sarcolások csillapodásával a lakosok egyre jelentősebb arányban tértek vissza egykori lakóhelyükre. Kecskemétről is 1686-ban 123, 1687-ben pedig 167 adófizető (család) távozott el, és még 1688-ban is 44-en hagyták el a várost.³⁹ A két nyilvántartásban 48 olyan település van feltüntetve, ahonnan Kőrösre költöztek be. A részletes összevetés során jól követhető a visszatelepülés üteme. A Ceglédiek döntő többsége már távozott 1689-re, de

³⁹ L. e kötet 410. oldalán levő táblázatot!

IX. táblázat

A „JÖVEVÉNYEK” MEGOSZLÁSA 1689-BEN

Helynév	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
	tized								
Abony	2	1	2	2				1	8
Baranya			1					1	2
Cegléd	1		1				1	3	6
Csaba				1					1
Csurgó				1					1
Földvár					1				1
Gyöngyös								1	1
Halas						1			1
Izsák		1						1	2
Jenő						1			1
Kecskemét	1					1		1	3
Kécske		7	3		1		3	1	15
Kürt		2	1		1			2	6
Légrad								1	1
Makad							1	1	2
Mányok	1								1
Mille							1		1
Mócsa				1					1
Monor			1	2					3
Ócsa			5				2		7
Pataj			1						1
Patak		1							1
Pánd		1							1
Pécs	1		1	1					3
Rékas		2							2
Szeged						1			1
Szele						1		3	4
Szentes	8	1	1	4	2	1	9	1	27
Tas								1	1
Tószeg					1			1	2
Ujfalu			1						1
Üllő						1			1
Ványa						1			1
Várkony			1						1
Vásárhely	1						1	2	4
Zsigra								1	1
Összesen	15	16	19	12	6	8	18	22	116

X. táblázat

A „JÖVEVÉNYEK” MEGOSZLÁSA AZ EGYES RÉTEGEK KÖZÖTT

	I.	II.	III.	VI.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
	tized								
nincstelen	7	9	6	2	3	1	2	9	39
törpebirtokos	2	2	10	5		4	7	6	36
kisbirtokos	2	4	1	3	1	2	6	3	22
középbirtokos	3		1		2		2	2	10
gazdag	2		1	2		1	2	1	9
%-os megoszlás:	12,9	13,7	16,3	10,3	5,1	6,8	15,5	18,9	100

XI. táblázat

A „JÖVEVÉNYEK” MEGOSZLÁSA AZ 1687-ES DÉZSMALAJSTROM ALAPJÁN

Hely	A beköltözöttek száma	Hely	A beköltözöttek száma
Abony	6	Ócsa	6
Baranya	2	Pánd	1
Cegléd	39	Pataj	1
Cinkota	2	Pécs	1
Csur	1	Szeged	1
Földvár	1	Szele	4
Gyömrő	1	Szentes	15
Gyöngyös	1	Szentgyörgy	1
Győr	1	Szentmárton	2
Izsák	1	Szentmártonkáta	1
Káta	4	Tas	1
Kecskemét	8	Tancsal	1
Kécske	20	Tószeg	4
Kürt	3	Ug	2
Légrád	1	Ujfalu	1
Maka(d)	2	Üllő	4
Mocsa	1	Vác	1
Monor	4	Vásárhely	2
Nagyfalu	1	Vecse	1
Némedi	1	Nincs jelölve honnan jött 24 főnél	
		Összesen:	174

csökkenet a kécskeiek száma is. A katonai események hatására viszont a szentesiek száma jelentősen nőtt.

Célszerű a kőrösi adatokat összevetni a Kecskeméten fellelhető bejegyzésekkel. Az ottani tapasztalatok azt mutatják, hogy vidékinek, a jövevény-

nek jelzett családok 60%-a hosszú időn keresztül Kecskeméten élt és adózott. Kőrösön ez az arány lényegesen kisebbnek tűnik ugyan, de az a tény, hogy a más településről származók egy hányada a gazdák között szerepel, szőlővel rendelkezik, különféle termények után fizet dézsmát, érzékelteti, hogy a kényszerből érkezők nem csekély hányada hosszabb időre, sőt véglegesen itt is letelepedett.

Több hasonlatosság mellett fel kell figyelni arra is, hogy a Kőrösön és Kecskeméten tapasztaltak számottevően el is térnek egymástól. Az nyilván a nagyságrendből adódik, hogy a Kecskeméten letelepülők több helyről származtak. Sokkal fontosabb számunkra az, hogy igen csekély azon települések aránya, amelyekből mindkét városba menekültek, költöztek. Nagykőrösön 1687-ben vidékieknek, jövevénynek nyilvánított családok döntő többsége, 102 fő (58%) a viszonylag közeli településekről való. Ezzel szemben a Kecskeméten fellelhető jövevények közül csak 15,5% jött a környező falvakból, mezővárosokból. Nagyobb távolságról, más tájegységről Nagykőrösre 21 család érkezett (12%; Baranya, Szentmárton, Szentes, Vásárhely). Ezzel szemben Kecskemétre távolabbi helyekről 224 fő, a jövevények 68%-a jött.

További különbségeket mutat a Kecskeméten és a Kőrösön fellelhető vidékiek vagyoni megoszlása is. Ott a nincstelenek és a törpebirtokosok minősülők között a vidékiek aránya kisebb, mint a helyi lakosoké. A 11—50 forint közötti adófizetésre kötelezettek, tehát a kis és középbirtokokkal, vagyonnal rendelkezők között a vidékiek nagyobb arányban lelhetők fel mint a helybeliek. Igaz, a legmódosabbak között számuk, arányuk kedvezőtlenebb. Kőrösön ettől eltérő megoszlás állapítható meg. Itt a nincstelenek és a törpebirtokosok a menekültek 65%-át képezik, arányuk nagyobb, mint a két rétegnek az összlakossághoz viszonyított aránya (62,8%), ugyanakkor a gazdagnak mondhatók aránya nagyobb a menekültek között (7,7%) mint az összlakosságban ugyanez a réteg.

A két város közötti feltűnő különbség okaként gazdálkodásuk szerkezete szolgálhat magyarázatul. Miként ezt később részletesen is elemezni fogjuk, a kecskemétiiek ekkor még mindenekelőtt a nagyállattartással foglalkoztak, míg a kőrösiek között a növénytermesztés jóval nagyobb súlyt képviselt, mint Kecskemét gazdálkodásában. Ezért a jelentősebb állatállománnyal menekülők inkább Kecskemétre igyekeztek, ahol állataik számára bővebben állott rendelkezésre legelő, mint a növénytermesztésre jobban igénybe vett kőrösi határban.

Természetesen a migráció során még 1689-ben is többen távoztak Kőrösről. Ezek megoszlása (L. a XII. táblázatot) ugyancsak mutat egy-egy sajátosságot. A legfeltűnőbb talán az, hogy a 27 távozó közül csak 12-nél

A NAGYKÖRÖSRŐL TÁVOZÓK MEGOSZLÁSA

Tized	„jövevény”	Helyi lakos	Nincstelen	Törpebirtokos	Kisbirtokos	Középbirtokos	Gazdag	Összesen	%-os arány tized adófizetőihez viszonyítva
I.	2	1	2				1	3	2,8
II.	3	2	4		1			5	4,8
III.		3	1	1	1			3	2,7
IV.	4	2	2	2	2			6	6,6
V.		1	1					1	1,3
VI.	1	4	3	2				5	5,5
VII.		1	1					1	1,3
VIII.	2	1	2	1				3	2,6
Összesen	12	15	16	6	4		1	27	

volt feltüntetve: más településről került a városba. A többség tehát kőrösinek minősülő lakos volt. Ez a tény is érzékelteti, hogy a migráció során távolról sem kizárólag a környező falvak lakói keltek útra, hanem a mezővárosok régi lakosainak egy része is aktív részvevője ennek a folyamatnak. A továbbiakban összesítésünk alapján azt állapíthatjuk még meg, hogy az ún. jövevények 10,3%-a távozott 1689-ben Kőrösről, míg a helyi lakosságnak 2,3%-a hagyta el lakóhelyét, egészében az adózók száma 3,5%-kal csökkent. Az év során történt növekedésre vonatkozóan e feljegyzés nem tartalmaz adatokat. Nem felesleges megjegyeznünk, hogy a nincstelenek 8,6%-a, a törpebirtokosok 2%-a, a kisbirtokosok 2,6% fogott vándorbotot. A középbirtokosok közül senki sem távozott, míg a gazdagok közül távozó egy család csak 1,3%-t jelentett. Ezek alapján megfogalmazhatjuk, miként Kecskeméten, Nagykőrösön is a nincstelenek bizonyultak a legmobilisabb társadalmi rétegnek.

GAZDÁLKODÁS

Nagykőrös XVIII. század elejéig terjedő gazdasági és társadalmi fejlődéséről — miként erre már utaltunk — igen árnyalt és fő vonásaiban maig helytálló képet rajzolt a város kiváló monográfusa, Majlát Jolán. E megállapítást lényegében nem devalválják a hódoltság alatti területek fejlődéséről.

désével, távlati lehetőségeivel kapcsolatos illúziói sem.⁴⁰ Feltétlen helytálló többek között az a megállapítása is, hogy a kőrösiek gazdálkodási módja nem a szokásos feudális jobbágyközösségek termelőrendszere volt, hanem attól merőben eltérő, a szabadparaszti árutermelést sok tekintetben lehetővé tevő viszony.⁴¹

Viszont a fejlődési folyamatok és jogi viszonyok ismertetése során Majlát nem vagy csak igen szűk keretek között tért ki a város gazdálkodásának nagyságrendjére, a számszerű adatokra. Még az általa is igen jelentősnek tartott 1689-es összeírás tájékoztatásait is csak részlegesen használta fel.

Tekintettel arra, hogy a cívis városok életének és gazdálkodásának felvázolása során ritkán kamatoztatták a statisztikailag is feldolgozható adatokat, a különféle feljegyzések és becslések hatására nemegy esetben a valóságosnál nagyobb gazdasági erőforrásokkal számoltak a hódoltság évtizedeiben, és ennek is köszönhető, hogy a XVII. század végén kialakult állapotok, melyeket már minden korábbi időszaknál jobban lehet dokumentálni, a valóságosnál is sötétebb árnyalatot kaptak azáltal, hogy a török kiűzése előtti körülmények és a századvégi között kontraszt igen erős lett.

A túlzások egyik megnyilvánulása volt a rideg állattartás keretei között élő marhák számának becslése. Feltételezték, hogy a nyilvántartásokban feltüntetett ún. marhaszám, vadszám nagysága csak a város körüli aklokban tartott jószágokra vonatkozott, s ezek többszörösét képezhette a pusztákon tartott gulyák, ménesek és nyájak állománya, amelyekre nem terjedt ki a vadszám, a marhaszám címen kivetett adó.⁴²

A kecskeméti feljegyzések nem hagynak kétséget affelől, hogy az adóztatás rendkívül szigorú volt, és kiterjedt minden értékre. 1672-ben, tehát még viszonylag békés időszakban keletkezett az a városi határozat, amely megköveteli minden lakostól, „hogy tehetséged szerint, minden jármos, hámos és akármi névvel nevezendő marháidról, ezüstjószágaidról és pénzredről, akár magadé, fiadé, lányodé, anyadé, öcsédé, bátyádé légyen, valamelyek a te gondviselésed és birtokod alatt vannak, mind azokról a vadszámot igazán beadod . . .” „N. B. egy malom tíz vadszám.” „Péztallér 5.”⁴³ Ugyanakkor ez a megfogalmazás nem hagy kétséget affelől, hogy a vadszám nagysága nem azonos a nagyállatok darabszámával, bár kétségtelenül a jószágállomány alkotta annak döntő hányadát.

Jól dokumentálható mind Nagykőrösön, mind Kecskeméten az adózás

40 MAKKAI: i. m. 111—121.

41 Ezt a kétségtelen lehetőséget a fenntartások és cáfolatok között még Makkai is kiemeli. Uo. 111.

42 „E marhaszámba azonban minden valószínűség szerint nem számítják bele a külső pusztákon legelő nagyszámú marhaállományt.” Majlát: i. m. 93.

43 HORNYIK: i. m. II. 187—192.

során számításba vett vadszám nagysága. Kőrösön 1626-ban „Az marha szám-vetés szörint 7800, denár 5 mindön marha szám szerint, teszön fl. 390.”⁴⁴ Majd 1645-ben: Az marha szám az föl vetesben volt nyole ezet hat azaz nyolevan. Teszen tizen ket ket penzevel f. 1053, d. 60.”⁴⁵ Kecskeméten a vadszám nagysága az alábbi módon alakult: 1640: 10 601, 1647: 12,472, 1649: 12 204, 1654: 12 001, 1660: 17 708, 1662: 21 094, 1676: 24 916, de 1686-ban már csak 7431, 1688-ban 9397 volt.⁴⁶

Kétségtelen, hogy adókönyvekben rögzített vadszám nagysága nem azonos a nagyállatok tényleges számával, mivel az többféle érték után kivetett adónem volt. Az is tény, hogy bevallása alapján állapították meg az egyes gazdák vadszámát, így a letagadásra nyílt lehetőség. Viszont figyelembe kell venni, hogy az igen kiméletlen adóztatás miatt az adózókkal szemben is kellő szigorral jártak el. Ezt a különféle bírói döntések rendkívül jól érzékeltetik. Ezekben az évtizedekben csekélynek számító vétségek után is szinte kisebb vagyonnal felérő összeg fizetésére kötelezték a gazdagokat és szegényeket egyaránt. Így nem valószínű, hogy a vágómarha értékének csak kb. 0,5%-át kitevő adó miatt 1626-ban kockáztatta volna a gazdák többsége állataik elkobzását, amely a letagadás leleplezésével járt volna. Az adó nagysága és a vele járó kockázat nem állott arányban, így minden bizonnyal a valósághoz közelálló értékeket mutatnak a rögzített számok. A későbbi évtizedek vadszáma pedig arányos, ill. csaknem azonos ezen korai adatokkal, bár a vadszám utáni adó jelentősen nőtt.

A háborúk során felfokozott adóztatás miatt e mezővárosokban a lakosság tömegei mentek anyagilag tönkre. Kecskeméten pl. 1662-ben a vadszámmal nem rendelkezők a lakosság 22,34%-át alkották, 1711-ben ez az arány 73,73%-ra nőtt. Ugyanezen időközben az 50 vadszámnál nagyobb értékkel rendelkezők száma a lakosságon belül 6,31%-ról 0,16%-ra csökkent.⁴⁷ A lakosságnak ilyen tömegeket érintő és ilyen végletes elszegényedése során elképzelhetetlen, hogy a nagygazdák a pusztákon tartott jószágaikat ki tudták volna vonni az adóztatás alól. Ennek nemcsak a józan következtetések, hanem a századvég adókönyveiben fellelhető adatok is ellentmondanak. Egyszerűen hihetetlen, hogy Kecskeméten Deák Pál, aki melleleg nemes ember volt, és éppen ebben az évben igyekezett adómentességét a megyén kieszközölni, elszenvedte volna, az ő „vadszámát” megadóztatják, míg a néhány évvel korábban hasonlóan hatalmas vagyon-

44 PmL V. 208/a, 1626. 81.

45 Uo. 1645. 156.

46 HORNÝIK: i. m. II. 185., illetve: Iványosi-Szabó Tibor: Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharóból. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. 298.

47 Uo. 300.

nal rendelkező nem nemes társai csaknem teljesen kivonták magukat a közös teher viselése alól oly módon, hogy a pusztákon lévő jószágaikról a város nem vesz tudomást. Még kevésbé hihető, hogy Somodi István nagykőrösi, 1682-ben még jómódú cívis gazda, aki akkor 72 vadszám után adózott, 1689-ben kinn a pusztán rendelkezett volna még marhákkal, lovakkal, miközben otthon egyetlen igavonó állata, egyetlen tehene sem volt, hiszen onnan könnyűszerrel pótolhatta volna a földjei megműveléséhez nélkülözhetetlen igavonókat.⁴⁸ Fruttus Mártonnak 1682-ben 80 vadszáma volt, 1689-ben csak 3 ökröt és egy tehenet találtak nála az összeírók. Ha a pusztákon lett volna az állatok nagyobb része, amelyekért nem kellett adózni, ezen szűk esztendőkből azok számát ritkította volna meg.⁴⁹

Tehát a fentiek alapján indokolatlannak tarthatunk minden olyan feltevést vagy állítást, hogy a pusztákon lévő állatok száma nem tükröződött a helyi adószedők nyilvántartásaiban, hogy a cívis városok jószágállománya lényegesen nagyobb lett volna, mint amekkora az adónyilvántartások alapján feltételezhető.

Miközben korrigáljuk e vici városok gazdagságáról indokolatlanul felnagyított számokat, nem szabad az 1689-ben meglévő állapotokat sem visszavetítenünk az 1683 előtti évtizedekre. Az összeírás adatai alapján csak akkor tudunk következtetni reálisan ezen időszakra, ha a vagyonok csökkenésének arányait több mutató segítségével megvilágítjuk.

A Kőrösről alkotott kép realitását növelheti, ha a Kecskeméten meglévő, néhány szempontból a Kőrösről ismerteknél összetettebb és bővebben dokumentálható állapotokat, változásokat is figyelembe vesszük, a két szomszédos város viszonyait összehasonlítjuk.

Kecskemét adózóinak száma a felszabadító háború megkezdése előtt 1682-ben 1135 volt, Kőrösön ebben az évben 622 adózót vettek nyilvántartásba. Tehát a két város adózóinak az aránya a felszabadító háborúk megindítása előtt csaknem 2:1. 1688—89-re ez az arány számottevően módosult a kényszerű emigráció hatására. Kecskeméten 1699-ban 978 adózót vettek nyilvántartásba, míg Kőrösön 1689-ben az összeírás során 774 adózóval számolhatunk. A hódoltság évtizedeiben tehát valószínűnek vehetjük, hogy Kecskeméten közel kétszerannyi adózó és ember élt, mint a szomszédos városban.

A vadszámra vonatkozó korábban idézett adatok is jelzik, hogy Kecskeméten a mindenekelőtt számosállatokra kivetett adó többszöröse volt a kő-

48 PmL V. 208/a, 1687. 248.

49 Uo. 241.

rösinek. A két városon belül végbement elszegényedés mértékének és folyamatának érzékeltetése érdekében célszerű egy rövid összehasonlítást tennünk. (L. a XIII—XIV. táblázatot.)

XIII. táblázat

A VADSZÁM ALAKULÁSA KECSKEMÉTEN ÉS NAGYKÖRÖSÖN AZ 1680-AS ÉVEKBEN

Hely	Év	0	1—5	6—10	11—50	51—100	101—200	201—	Összesen
		Vadszámmal rendelkező adózók száma							
Kecskemét	1682	197	330	133	360	66	24	25	1135
	1688	201	462	137	159	12	6	1	978
Nagykőrös	1682	298	152	70	80	10	6	6	622
	1687	648	161	38	28	—	—	—	875

XIV. táblázat

AZ EGYES CSOPORTOK %-OS MEGOSZLÁSA

Hely	Év	0	1—5	6—10	11—50	51—100	101—200	201—	Összesen
		vadszámmal rendelkező adózók száma							
Kecskemét	1682	17,3	29,0	11,7	31,7	5,8	2,1	2,2	100
	1688	20,5	47,2	14,0	16,2	1,2	0,6	0,1	100
Nagykőrös	1682	47,9	24,4	11,2	12,8	1,6	0,96	0,96	100
	1687	74,0	18,4	4,3	3,2	—	—	—	100

Ezen összesítés a két város között meglévő néhány igen figyelemre méltó különbségre világít rá. Kecskeméten a 0 vadszámmal rendelkezők a lakosság hatodát alkották, míg Kőrösön már a háború előtt annak csaknem a felét. Ez részben azt érzékelteti, hogy itt az ezen adónemmel megterhelhető vagyon szinte egésze csupán a lakosság felének a kezében volt. Ugyancsak szembetűnő, hogy az 50-nél nagyobb vadszámmal rendelkező adózók száma között is igen nagy az eltérés. Kecskeméten 115, Kőrösön csak 22 az e tekintetben igazán tehető, vagyonos gazdák száma, akik az előző városban a lakosság 10,1%-át, az utóbbinál pedig csak 3,5%-át képezik. Ha az átlagolt vadszám nagyságát vetjük össze, az eltérés hasonló arányú: Kecskeméten 30 958, Kőrösön 9427 a felvetett vadszám. Már ezen adatok birtokában is megfogalmazhatjuk azt a feltevést, hogy Kecskeméten az állattartás szélesebb körű lehetett mint Kőrösön.

A háborúk hatására történt elszegényedés e téren a korábbi különbségeket felfokozta. Ez részben azzal magyarázható, hogy az egyes városokra a különféle adókat nem teljesen a tényleges teherbíróképességük alapján

vetették ki, főként pedig azzal, hogy Kecskemét nagyságrendi különbsége révén jobban meg tudta védeni lakosságát és állatállományát a különféle sarcolásokkal szemben, mint kisebb szomszédai. Ezek hatására az elszegényedés e téren Kőrösön súlyosabb formában jelentkezett mint Kecskeméten. Ott az adózók háromnegyede, emitt „csak” ötöde került a teljes nyomor szélére. Kecskeméten a lakosság harmada még elfogadható vagyoni körülmények között maradt, míg Kőrösön ez csak a lakosság 7,5%-áról mondható ez el.

Célszerű a két város leggazdagabb adózói vadszámának alakulását is bemutatni, amely ugyancsak illusztrálja a két városban tapasztalható elszegényedés mértékét. (L. a XV—XVI. táblázatot.)

XV. táblázat

KECSKEMÉT LEGMÓDOSABB GAZDÁI AZ 1680-AS ÉVEKBEN

Név	Vadszámuk	
	1682-ben	1688-ban
Balog István	205	22,5
Bíró György	304	16
Bíró János	252	62
Csuka Miklósné	317	—
Deák Pál	800	200
Dékány György	350	48
Hajagos György	219	—
Hegedüs István	400	33
Illyés István	250	64
Kalocsa István	800	150
Kamarás Ambrus	800	40
Kis Mihály	314	—
Kőrös János	230	—
Nagy István	284	60
Nagy Márton	229	34,5
Oláh István	386	80
Patai András	800	118
Sárközi István	250	19
Sárközi Pál	243	23
Szabó István	244	84,5
Szeles György	210	32
Szentkirályi Pál	201	24
Szívós János	328	25,5
Tóth György	283	—
Varga István	510	72

NAGYKÖRÖS LEGMÓDOSABB GAZDÁI AZ 1680-AS ÉVEKBEN

Név	Vadszám		Állatok száma az 1689-es összeírásban	
	1682-ben	1688-ban	számos állat	juh
Beretvás István	300	14	22	150
Bokoriné	142	—	—	—
Budori Balázsné	140	14,5	20	—
Czirják Pál	105	—	25,5	—
Csatári N. János	100	—	—	—
Csete Gergely	80	—	10	—
Erdős árvái	266	—	5	—
Fruttus Gáspár	85	—	4	—
Fruttus Márton	80	—	4	—
Jó Máté Gergely	330	32	31	—
Karai Ferenc	140	17	35	—
Oláh János	230	—	—	—
Pap Pál	53	—	15	67
Sepsei István	100	13	25	—
Somodi István	72	—	4	—
Somodi János	186	—	19	—
Szabó Ferenc	134	12	—	—
Szemere Pál	163	18,5	20	—
Szivós János	290	24	47	87
Tott István	63	—	6	—
Urházi Péter	280	20	24	—
Vas Mihály	50	—	20	—

Bár mindkét városon belül elég szélsőséges a vagyoni megoszlás, az igazán nagy vadszámmal, ezzel a sajátos adóalappal erősen eltérő arányban rendelkeznek a civisek az egyes városokban. Nagykörösön az 50 vagy annál nagyobb vadszámmal rendelkezők is kevesebben vannak (22 fő), mint az igazán gazdagnak mondható 200 vagy annál nagyobb vadszámmal rendelkező kecskemétiak (25 fő). Még feltűnőbb az ilyen jellegű nagyvagyonok eltérő arányszáma, ha még magasabb szinten tesszük meg az összehasonlítást. Ezen városokban már igen nagy vagyonnak számító 400 vadszám egyetlen körösi adófizetőnél sem lelhető fel, míg Kecskeméten hatan rendelkeznek ekkora adóalappal, és a rendkívül nagy vagyonnak minősülő 800 vadszám is négy adózónak volt birtokában. Tehát 1682-ben is már igen erős eltérés tapasztalható a két város lakosainak vagyoni strukturálódásában, mindenekelőtt a vadszám, vagy más szóval a marhaszám által jelzett adóalap nagyságát illetően.

A kecskeméti adókönyvek adatai azt bizonyítják, hogy a város adózóinak „vadszáma” 1686-ban volt a legalacsonyabb, a sarcolások, az adóztatás ekkor éreztette leginkább hatását. A következő években ezen adóalap bizonyos mérvű emelkedését tapasztalhatjuk. Ugyancsak ezt érzékelteti Kőrös legmódosabb gazdáinak vadszámáról készített összeállításunk is. Ezek az adatsorok mindennél meggyőzőbben bizonyítják, hogy a szertelen adóztatás, a gyakori sarcolások, a közbiztonság szinte teljes hiánya a mezővárosok leggazdagabb csoportjait is igen erőteljesen sújtották. Figyelemre méltó, hogy hatalmas vagyonok néhány év alatt töredékükre zsugorodtak, egykoron igen gazdag familiák süllyedtek jóval alacsonyabb rétegekbe.

Az ingó vagyon terén történt elszegényedés eltérő mértékét érzékelteti az is, hogy Kecskeméten, 1688-ban az egykori 25 leggazdagabb adózó közül húszan rendelkeztek még mindig legalább 15 vadszámmal, míg Nagykovácsoson a 22 leggazdagabb közül csak ötnél lehetőséggel 15-nél nagyobb és újabb négyenél 12—15 közötti vadszám. A szóródást, a két városon belül az ingó vagyon közötti különbségek eltérő arányának változásait mutatja az is, hogy Kőrösön 30-nál nagyobb vadszámmal csak egyetlen gazda rendelkezett, míg Kecskeméten 14. Ott ilyen jellegű igazán jelentős vagyonnal senki nem bírt, Kecskeméten pedig feltűnően gazda még mindig igen komoly vagyon felett rendelkezett.⁵⁰

Mindezzel együtt rendkívül sokatmondó lehet, hogy a legmélyebb pontnál alig magasabb szintet jelentő 1689-es évben Nagykovácsos város adózói számszerint és rétegenként milyen és mekkora állatállománnyal rendelkeztek. (L. a XVII. táblázatot.)

Az összeírás ezen adataival kapcsolatosan sem lehet érdemi fenntartásunk. Az ott rögzített számok elhanyagolható eltéréssel mutatják a valóságot. Ezekben a mezővárosokban, az egyik legértékesebb és legjelentősebb igavonó ezen évtizedekben is a ló volt. Megfelelő összehasonlítás hiányában nem tudjuk érzékeltetni más településekhez, más vidékekhez képest az itt található lovak száma mennyire sok, illetve mennyire kevés. Azt viszont be tudjuk mutatni, hogy az egyes rétegek között milyen arányban oszlottak ezek meg. Az adófizetők negyed része sem rendelkezett lóval. A 38,5%-ot kitevő törpebirtokosok rendelkeztek a lovak 16,9%-ával, a 19,7%-ot kitevő kisbirtokosok 12,7, a 11,8%-ot kitevő középbirtokosok a 21,7, míg a lakosságnak mindössze csak 5,5%-át képező gazdag parasztok kezében volt a lóállomány 48,7%-a. Ez rendkívüli előnyt jelentett számukra a gazdasági tevékenység minden területén.

⁵⁰ Természetesen el kell tekintenünk azoktól a gazdáktól, akik minden bizonnyal meghaltak, nevük nem volt fellelhető, csak rokonaik, hozzátartozóik neve van feltüntetve.

AZ ÁLLATÁLLOMÁNY NAGYSÁGA A PORCIÓKIVETÉS ALAPJÁN

	Nincstelen	Törpe- birtokos	Kisbirtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
ló		32	24	41	92	189
csikó		1			4	5
szamár		2				2
ökör		65	215	349	316	945
tehén		26	68	140	131	365
tinó			3	4	12	19
sőre			2	2	3	7
növendék						
szarvasmarha		7	38	100	96	241
egyéb nem jelölt (vágómarha)		13	24	8	104	149
juh			4	159	925	1088
sértés	2	4	47	54	91	198
süldő	1	10	38	67	120	236
méhcsalád		26	15	101	65	207
kecske					9	9
bárány				25	2	27
toklyó			1			1

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy ezek az arányok nem vetíthetők vissza mechanikusan az 1683 előtti évekre, mivel az adózás egyáltalán nem volt progresszívnek mondható, s így a szegényebb rétegeket relatíve jobban sújtották, így az adók kifizetése érdekében jószágaik nagyobb hányadát kellett értékesíteniük.

Merőben eltérő a másik igen fontos igaerő megoszlása az egyes rétegek között. A legkisebb vagyonnal rendelkező, de a következő három réteget számban meghaladó törpebirtokosok az ökröknek csak 6,9%-át mondhatják sajátjuknak. A feleannyi létszámú kisbirtokosok 22,7, a középbirtokosok 36,9 és a gazdagok az ígás ökrök 34,5%-ával rendelkeztek. Tehát a törpebirtokosoktól eltekintve a megoszlás e téren sokkal kiegyensúlyozottabb.

Közel hasonló a tehenek számának megoszlása az egyes rétegek között. A tehenek közül is igen keveset birtokol a törpebirtokos réteg, mindössze 7,1%-ot, a kisbirtokosok 18,6%-nyi részesedése is kisebb mint az ökrök esetében, míg a középbirtokosok és a gazdagok csaknem azonos arányban rendelkeznek fejőstehenekkel: 38,3, ill. 37%-ban.

Több mint elgondolkodtató, hogy egy kb 5000 lakosú, nem kis mértékben

állattartó mezőváros alig több mint negyedfélszáz fejőstehénnel rendelkezett. Ez azt jelentette, hogy csak minden 14 lakosra jutott egy tehén.

A kisebb háziállatoktól és a méhektől eltekintve hasonló aránytalanság lehetséges fel csaknem minden állatfélésegnél. Különösen feltűnő ez a juhok esetében, mivel a törpebirtokosok egyáltalán nem rendelkeztek ilyen jószággal és a kisbirtokosok kezében is csak az állomány fél százaléka volt, a középbirtokosok részesedtek 15%-ban, míg az állomány 85 %-a gazdag parasztké volt.

Nem kevésbé tanulságos annak vizsgálata, az egyes állatfélésegek a különféle rétegeken belül hogyan oszlottak meg, az egyes rétegek kezén lévő állatok hány gazda, hány adózó tulajdonában voltak, illetve hány gazda rendelkezett egy vagy több állattal. (L. a XVIII. táblázatot.) Tekintettel arra, hogy az egyes rétegeken belül sem egyenletesen oszlott meg az állatok birtoklása, szükséges ennek a rövid felvázolása is.

XVIII. táblázat

		Nincs-telen	Törpe-birtokos	Kis-birtokos	Közép-birtokos	Gazdag	Összesen
1.	1	3	10	31	21	5	70
kisebb	2—5		3	18	25	19	65
háziállat	6—10			1	5	6	12
	11-nél több					8	8
Összesen		3	13	50	51	38	155
2.	1		3	2	7	4	16
méhesalád	2—5		4	6	8	6	24
	6—11		1		4	2	7
	11-nél több				1	2	3
Összesen			8	8	20	14	50
3.	1—10			2	2	1	5
juh	11—50				1	5	6
	51-nél több				2	8	10
Összesen				2	5	14	21
4.	1		22	32	1		55
igavonók	2—5		31	73	56	3	163
	6—10		2	1	30	26	59
	11-nél több				2	14	16
Összesen			55	106	89	43	293
5.	1		10	23	14		47
egyéb	2—5		10	39	50	16	115
szarvas-	6—10		1	1	6	17	25
marha	11-nél több				2	6	8
Összesen			21	63	72	39	195

A kisebb háziállatokból is a nincstelenek csak 1,6%-a rendelkezett eggyel-eggyel. Az igen nagyszámú törpebirtokos közül is csak 4,4%-nál voltak sertést, malacot, ezek döntő többségénél is csak egyet. A kisbirtokosok harmadánál, a középbirtokosoknak alig felénél voltak kisebb háziállatot az összeírók. A vagyonosak között viszont csaknem mindegyiknél találtak kisebb háziállatot is. Tekintettel arra, hogy a húsellátást mindenekelőtt a ház körül felnevelt jószággal biztosították, a lakosság döntő többségének ebből igen szűkösen juthatott.

Egyébként a sertésenyésztés ezen a vidéken a XVII. században még nem lehetett különösebben széles körű. Nemcsak az igen magas szalonnaárak utalnak erre. Kecskeméten már a felszabadító háborúk előtt, amikor egy font húst 3 dénárért adtak, egy szalonna ára 7—8 forint között mozgott. De még 1725-ben is amikor egy font hús ára 3 dénár volt, ugyanannyi szalonnáért 9 dénárt kértek. (L. az ártörténeti feldolgozás ide vonatkozó részét!) 1546-ban a körösi sertésadó csak kétszerese volt a méz után fizetett szolgáltatásnak, mindössze 100 akcse, mikor a báránytizedük 1350 akcse lett.⁵¹

A méhtartás igen régi múltra tekint e vidéken. Az 1646. évi defter szerint Kőrös méh-tizedként 50, 1562-ben pedig már 600 akcse adót fizetett.⁵²

Méhészettel a legbékéesebb években sem foglalkozott minden család, de tekintettel arra, hogy igen fontos ízesítő és sokféleképpen hasznosítható anyagot nyertek a méhészkedés révén, viszonylag elterjedt lehetett. Minden esetre e tekintetben is igen erős szóródás mutatkozik az egyes rétegek között. A törpebirtokosok 2,6, a kisbirtokosok 5,2, a középbirtokosok 21,7 és a gazdagok 32,6%-a rendelkezett méhekkel. E téren nincs olyan feltűnő szóródás az egy, illetve több méhcsaláddal rendelkezők között rétegenként mint az egyéb állatokkal kapcsolatosan.

Rendkívül feltűnő viszont a juhokkal rendelkezők számának megoszlása az egyes társadalmi rétegeken belül. A nincsteleneknél és a törpebirtokosoknál egyetlen egyet sem tüntettek fel. Pedig a süldők számbavétele, más rétegeknél az egy-egy sertés és juh meglétének a rögzítése is jelzi, hogy nem a viszonylag kis érték fölött húnytak szemet az összeírók. A kisbirtokosok mindössze 1,3%-a rendelkezett juhhal, összesen négyvel. Ugyancsak igen alacsony a középbirtokosok között az ún. juhos gazdák számaránya: 5,4%. Egyedül a gazdagok közötti arány látszik a nagy sarcolások előtti állapotokat megközelíteni, bár minden bizonnyal akkor még jóval nagyobb állománnyal rendelkeztek. Szélesebbkörű lehetett Kecskeméten a juhte-

51 Dr. KÁLDY-NAGY Gyula: Kanuni devri Budin tharir defteri (1546—1562) Ankara, 1971. 297.

52 Uo. 297—300.

53 Uo.

nyésztés, ahol még 1688-ban is 55 gazdától szedtek be 191 bárányt tizedként. Ott tehát a számbavett bárányok száma is közel tízzerese volt a Kőrösön rögzített juhok számának. De az 1546. évi kőrösi defterben jelzett 135, illetve az 1562-ben beadásra kerülő 250 bárány is jóval szélesebb körű juhtenyésztésre utal.⁵³ Az itt tapasztalható visszaesés is minden bizonnyal a háborús szolgáltatásokkal lehetett összefüggésben.

A többször is emlegetett nagyarányú elszegényedés kétségtelen ténye ellenére azt tapasztaljuk, hogy részben az igavonók számszerű megoszlása az egyes rétegek között, részben az igavonókkal rendelkező gazdák, adózók aránya az egyes rétegeken belül kisebb szélsőségeket mutat mint a jóval csekélyebb értékű egyéb háziállatok esetében. A törpebirtokosok 18,5, a kisbirtokosok 69,3, a középbirtokosok 96,7, a gazdagok pedig 100%-ban rendelkeznek ezzel az igen fontos vagyonnal, termelést segítő energiaforrással. Miközben azt rögzíthetjük, hogy sertéssel csak az adózók 20, méhekkel csak 6,4, juhokkal pedig csak 2,7%-a rendelkezett, a nyilvántartásban levők 37,8%-ának volt igavonója.

Közel sem ilyen arányos, de a kisebb háziállatokhoz viszonyítva arányosabb az egyéb nagyállat (tehén, tinó, vágómarha) megoszlása az egyes rétegek gazdálkodói között. A rötpebirtokosok 7, a kisbirtokosok 34,6, a középbirtokosok 78,3 és a gazdag parasztlak 97,7%-a rendelkezett ilyen jószággal. Az egykori szélsőségek olyan formában mérséklődtek, hogy az a nincstelenség irányába tolódott el: a nagyállattal nem rendelkezők száma erősen megnőtt, ugyanakkor az egykori önálló gulyák, nyájak száma, nagysága erősen lecsökkent. A 2—5 nem igavonónak számító számosállattal csak a gazdák 14,9%-a rendelkezett, 6—10 állattal csak 3,3, 11-nél többet pedig mindössze 1%-uk mondhatott sajátjának.

Egészében azt fogalmazhatjuk meg, hogy az összeírásnak a jószágállományra vonatkozó adatai távolról sincsenek összhangban azzal a képpel, melyet a hódoltság alatti cívis városok ezirányú gazdagságáról korábban festettek. Bár kétségtelen, hogy a sarcolások és a rendkívül kíméletlen adóztatás miatt erősen lecsökkent a város ilyen jellegű vagyona, de az összeírás és a kőrösi források egyéb adatai, valamint a kecskeméti állapotokkal történő összehasonlítás kétséget kizáróan igazolják, hogy az erre vonatkozó korábban feltételezett számok túlzottak.

* * *

Az 1689. évi kőrösi összeírás nem tartalmaz adatokat a növénytermesztés célját szolgáló területek birtoklásáról. Az adókulcs ismeretének hiányában egyértelműen nem tudjuk eldönteni, hogy a szőlőn és a kerten kívül mely

földeket, milyen arányban vontak be adóztatásra. Az közismert, hogy Kőrösön régtől fogva folyt számottevő növénytermesztés is, de az egyes növényi kultúrák elterjedtségéről, a növénytermesztésben részvevők arányairól, illetve a terméseredményekről igen keveset, avagy semmit sem tudunk.

Tekintettel arra, hogy részben az egyes évek termései, részben a különféle ingatlanok birtoklása számottevően befolyásolta a város lakóinak vagyoni rétegződését, életkörülményeit, ezen terület figyelmen kívül hagyásával csak csonka képet lehet az itt lakók életkörülményeiről alkotni. Ezért látszik célszerűnek, hogy az összeírás évében rögzült dézsmajegyzék alapján felvillantsuk a Kőrösön kialakult viszonyokat.

Az 1689. évi dézsmalajstrom nagy pontossággal követi az összeírás beosztását, sőt alig akad eltérés a nevek felsorolása, a nyilvántartásba vétel sorrendje között is.⁵⁴ Így nem jelenthetett különösebb nehézséget az adózásra, illetve a dézsmálásra kötelezettek azonosítása. Még a leggyakoribb családnevek esetén is biztos tájékozódási alapot jelentett a névsorban való elhelyezkedés, pontosabban az a tény, hogy ugyanolyan rendszer alapján vették nyilvántartásba az egyes személyeket mindkét esetben, Igen ritkán fordul elő még az is, hogy azonos családnév mellett eltérő személynév jelenik meg, azaz elhalálozások, a vagyon családtagok közötti szétosztása nem zavarja a korábbihoz hasonló feldolgozást.

Összesítéseink során számbavettünk minden itt fellelhető növényféléseget. E tekintetben is célszerűnek tartottuk, hogy a korábban alkalmazott vagyoni rétegződés alapján csoportosítsuk a dézsmálásra kötelezetteket. Ez az eljárás nemcsak a növénytermesztés révén nyújt újabb kitekintést a társadalom különböző területeire, hanem lehetővé teszi azt is, hogy az állatállomány és a különféle ingatlanok kapcsolódását, ezek együttes jelentkezését is érzékeltetni tudjuk, s ezáltal a város lakóinak vagyoni rétegződéséről, életkörülményeiről, gazdálkodásáról minden korábbinál pontosabb kép megrajzolását seghethetjük elő.

A dézsmalajstrom alapján a szőlő és a szántóföldi (ezen belül a kert) gazdálkodás eredményeiről kapunk többirányú tájékoztatást. Mivel a dézsmajegyzék adatait használjuk, egyrészt tekintettel kell lennünk bizonyos mérvű letagadásra, másrészt figyelembe kell vennünk azt, hogy több esetben eltekinthettek a nyilvántartásba vételtől, ha a terület, illetve a termés egy meghatározott szintet nem ért el. Ezért az itt felhasznált adatok egyfajta minimumnak vehetők, amelyeknél a valóságos terméseredmények minden

⁵⁴ PmL V. 208/c, 1689. 62—158 .A dézsmajegyzék bevezető sorai: „Anno 1689. die 25 Julii. Készítet ezen gestrum Buda Péter és Gál János uraimék bíróságokra. Az minden nével nevezendő dézsmák iránt hoc modo sequenti.”

bizonyval valamivel nagyobbak voltak. Ugyancsak tekintettel kell lennünk arra is, hogy a felsoroltaknál lényegesen több növényfeleséget természetkezelték Kőrösön, melyek után viszont nem kellett dézsmát fizetni, így ezek elterjedtségéről, feleségeiről és termés hozamáról e jegyzék nem nyújt tájékoztatást. Nem felesleges utalnunk arra sem, hogy egyetlen év dézsmáinak adatait rögzítették a feldolgozás alapjául szolgáló jegyzékben. Más években a terméseredmények lehettek ettől számottevően eltérőek is. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy a legfontosabb növények természetzőinek száma, az egyes rétegeken belüli aránya az előtte és az utána lévő években lényegében keveset változhatott, azaz kisebb eltérésekkel megbízhatóbb adatokat szolgáltat a kőrösi növénytermesztésről, mint az összeírás nyújtott az állatállományról. Így a két forrás együttes feldolgozása segíti a végletek tompítását.

Miként már utaltunk rá, Kőrös növénytermesztésén belül a szőlőre és a szántóföldi növényekre vonatkozó adatokkal rendelkezünk. Feldolgozásunkból tehát kimaradtak a gyümölcs- és a zöldségtermesztéssel kapcsolatos kultúrák.

A feldolgozás során számbavettük az egyes rétegeken belül a különféle dézsmára kötelezettek számát, a dézsmát ténylegesen befizetők számát és a beadott termés mennyiségét. (L. a XIX. táblázatot) Ennek alapján viszont nem lehet teljesen pontos adatokat kapni. Különösen jelentős az eltérés a dézsmára kötelezettek és a befizetők száma között a must és a köles esetében. Ezért a pontosabb eredmények érdekében az így keletkezett különbséget ki kell küszöbölni. Ennek a legmegbízhatóbb formája az lehet, ha vagyoni rétegenként kiszámítjuk a befizetett dézsmák átlagát, és a kötelezettségüknek eleget nem tevők számával megszorozva, a nyert eredményt a befizetett mennyiséghez hozzáadjuk. A dézsmák most már pontosabban ismert nagyságának birtokában következtethetünk az egyes növények természetzési eredményeire is. (L. a XX. táblázatot)

A szőlőtermesztés terén az első és legfontosabb megfigyelésünk az lehet, hogy Kőrösön meglepően sokan birtokoltak szőlőt, és rajtuk kívül néhányan felesbérletet is. Valamilyen szőlőtulajdonnal rendelkezett 458 adózó, az összesnek 58,4%-a, illetve 25-en felesbérlők voltak. Igaz ezek csaknem felének más ingatlana nem is volt. A szőlőművelés ilyen széles körű elterjedtségét nyilván az tette lehetővé, hogy az ehhez szükséges kisebb terület megművelése komolyabb igaerő hiányában is megoldható. A borfogyasztással kapcsolatos széles körű igényen túl inspirálta a termelésbe való bekapcsolódást az is, hogy az igazi értéket nem a földterület, a homoktalaj képezte, hanem a belefektetett munka, a termőképességű szőlő formájában. Tehát a szőlőtermelés minden más foglalkozásnál általánosabb volt, a tulajdonviszonyok e tekintetben a leginkább demokratikusnak mondhatók. A ninccstele-

XIX. táblázat

A NÖVÉNYTERMESZTÉS MEGOSZLÁSA AZ EGYES RÉTEGEK KÖZÖTT A KIFIZETETT DÉZSMA NAGYSÁGA ALAPJÁN

Termény		Törpe- birtokos	Kisbirtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
must	a kötelezettek száma	231	116	76	35	458
	a dézsmát fizetők száma	190	106	70	29	395
	a dézsma nagysága köbölben	1545	1376	988	485	4394
tavaszi búza	a kötelezettek száma	20	51	58	27	156
	a befizetők száma	15	47	56	26	144
	a dézsma nagysága negyedben	18	87,5	150	142	397,5
őszi búza	a kötelezettek száma	70	94	73	32	269
	a befizetők száma	56	83	71	32	242
	a dézsma nagysága negyedben	123,5	338,5	557	529	1548
árpa	a kötelezettek száma	21	65	66	29	181
	a befizetők száma	17	58	66	29	170
	a dézsma nagysága negyedben	26,5	137,5	288,5	267,5	720
zab	a kötelezettek száma	3	8	26	19	56
	a befizetők száma	3	6	25	19	53
	a dézsma nagysága negyedben	2	9	70	166,5	247,5
köles	a kötelezettek száma	45	63	62	22	192
	a befizetők száma	33	51	52	19	155
	a dézsma nagysága negyedben	69,5	172	258	139,5	639
törköly	a kötelezettek száma				1	1
	a befizetők száma				1	1
	a dézsma nagysága negyedben				1,5	1,5
cirok	a kötelezettek száma		4	9	5	18
	a befizetők száma			4		4
	a dézsma nagysága negyedben			5,5		5,5
lencse	a kötelezettek száma		1	5	3	9
	a befizetők száma			1		1
	a dézsma nagysága negyedben			0,5		0,5
borsó	a kötelezettek száma			1	1	2
	a befizetők száma				1	1
	a dézsma nagysága negyedben				2	2

XX. táblázat

A TERMÉSEREDMÉNY VALÓSZÍNŰ NAGYSÁGA ÉS MEGOSZLÁSA AZ EGYES RÉTEGEK KÖZÖTT

		Törpe- birtokos	Kisbirtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
must	nem-fizetők száma	41	10	6	6	63
	a dézsma átlagos nagysága	8,1	13,0	14,1	16,7	11,0
	a teljes dézsma	1878,4	1505,8	1072,7	585,30	5 042,2
	a teljes termés	1878,4	1505,8	1072,7	585,3	50 422
tavaszi búza	nem-fizetők száma	5	4	2	1	12
	a dézsma átlagos nagysága	1,2	1,9	2,7	5,5	2,7
	a teljes dézsma	24	95	155,4	147,5	421,9
	a teljes termés	240	950	1554	1475	4219
őszi búza	nem-fizetők száma	14	11	2	—	27
	a dézsma átlagos nagysága	2,2	4,1	7,85	—	6,1
	a teljes dézsma	154,4	383,4	572,7	529	1 639,5
	a teljes termés	1544	3834	5727	5290	16 395
árpa	nem-fizetők száma	4	7	—	—	11
	a dézsma átlagos nagysága	1,6	2,4	4,4	9,2	4,2
	a teljes dézsma	32,7	154,1	288,5	267,5	742,8
	a teljes termés	327	1541	2885	2675	7 428
zab	nem-fizetők száma	—	2	1	—	3
	a dézsma átlagos nagysága	—	1,5	2,8	8,8	4,7
	a teljes dézsma	2	12,0	72,8	166,5	253,3
	a teljes termés	20	120	728	1665	2533
kőles	nem-fizetők száma	12	12	10	3	37
	a dézsma átlagos nagysága	2,1	3,37	5	7,3	4,0
	a teljes dézsma	94,8	212,5	307,6	161,6	776,4
	a teljes termés	948	2125	3076	1615	7764
cirok	nem-fizetők száma	—	4	5	5	14
	a dézsma átlagos nagysága	—	—	1,4	—	1,4
	a teljes dézsma	—	5,6	12,38	7	25
	a teljes termés	—	56	123,8	70	250

XX. táblázat folytatása

		Törpe- birtokos	Kisbirtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
lencse	nem-fizetők száma	—	1	4	3	8
	a dézsma átlagos nagysága	—	—	0,5	—	0,5
	a teljes dézsma	—	0,5	2,5	1,5	4,5
	a teljes termés	—	5	25	15	45
borsó	nem-fizetők száma	—	—	1	—	1
	a dézsma átlagos nagysága	—	—	2	—	2
	a teljes dézsma	—	—	2	2	4
	a teljes termés	—	—	20	20	40

neken kívül valamennyi réteg több mint 3/4-e rendelkezett szőlővel: a törpebirtokosok 77,5, a kisbirtokosok 75,8, a középbirtokosok 82,6 és a gazdagok 81,4%-a birtokolt kisebb vagy nagyobb, egy vagy több szőlőt. Sajnos sem az összeírás, sem a dézsmajegyzék adatai alapján nem lehet következtetni az egyes szőlőbirtokok nagyságára. Annál egyértelműbben lehet viszont követni a terméshozamot, melyen belül már számottevő szóródás tapasztalható az egyes rétegek egy adózójára jutó átlagában. Egy-egy törpebirtokosok kezén lévő szőlő feleakkora termést sem eredményezett mint a gazdagoké. Ez a különbség minden bizonnyal nem annyira a termőföld minőségi különbségéből mint inkább annak eltérő nagyságából eredhetett. Ebből adódott, hogy a szőlőtermelők 50,4%-át alkotó törpebirtokosok a mustnak csak 37,2%-át, a kisbirtokosok, akik a termelők 25,3%-át képezték, a termés 29,9%-át, a középbirtokosok, akik a termelők 16,6%-át alkották, termelték meg a must 21,3%-át, míg a gazdagok, akik a termelők között csak 7,6%-ban voltak, a termékmennyiség 11,6%-át produkálták. A kétségtelenül meglévő különbségek pontos rögzítése mellett is hangsúlyoznunk kell viszont, hogy ezek ellenére a szélső-értékek közötti különbségek itt minimálisak.

A must- illetve a bordézsma nagyságát a jegyzék köbölben, igen ritkán iccében adja meg. A köböl nagyságaként a budai köblöt célszerű figyelembe venni. Semmi sem teszi valószínűvé, hogy más vidéken meghonosodott köbölben számoltak volna. Ennek mennyisége minimális kerekítéssel 8,5 liter. Így tehát az 1689-ben 50422 köbölt elérő musttermés 253140 liternek felelt meg. Az egy felnőttre eső átlag 19,84 köböl, azaz 168,6 liter volt. Ez meglepően nagy, két és fél ezer hektóliter termés minden bizonnyal bőven fedez-

te a kőrösi igényeket, sőt, miként a kecskeméti feljegyzésekből tudjuk, gyakran szállítottak a szomszéd településekbe is.

A szántóföldi növények közül kilenc fordul elő a dézsmajegyzékekben. Közülük azonban csak ötről mondható el, hogy széles körben elterjedt: a tavaszi búza és az őszi búza, az árpa, a zab és a köles. Csak ritkán fordul elő dézsmálásra érdemes mennyiségben a cirok és a lencse termelése, míg a tönköly és a borsó nagyobb arányú termesztése kivételesnek mondható.

A tavaszi búza termelésével kevés esettől eltekintve ugyanazok foglalkoztak, akik őszi búzát is termeltek. A kettő közötti 1:4 arány is érzékelteti, hogy az ellátásban és a termelésben elfoglalt súlya lényegesen kisebb. Csak minden ötödik adózó volt ezen dézsma fizetésére kötelezve, de szegényebb rétegek között aránytalanul ritkán lelhetők fel. A 4219 negyed nagyságú termés 253,140 liternek felel meg.⁵⁵

Kockázatos egy ma már szinte ismeretlen gabonaféleség hektóliter-súlyát megadni. Mégis nem sokat tévedhetünk, ha azt 70 kg körülinek vesszük. Ezen átszámolási arány alapján 1774 mázsára tehető a teljes termés, ami egy felnőtt lakosra számítva közel 70 kilót jelentett. Tehát egészében a tavaszi búza még a viszonylag kis aránya ellenére is a lakosság ellátásában számottevő részt kapott.

A kőrösi lakosok élelmezésében és árucseréjében is kiemelkedő helye volt az őszi búzának. Az adózók több mint harmada termelt kisebb-nagyobb mennyiségben búzát, pontosabban fizetett utána dézsmát. Az egyes rétegekben belül a törpebirtokosoktól eltekintve igen kiegyensúlyozott a termelők aránya. A legszegényebb, és egyben a legcsekélyebb igával rendelkező rétegen belül csak 23,5%, a kisbirtokosok között viszont már 61,4%, a középbirtokosok között 79,3, a gazdagok között 74,4% volt ezen dézsma fizetésére kötelezve. A ténylegesen megtermelt mennyiség megoszlása ennél lényegesen szélsőségesebb. A legszegényebbek között volt a búzatermelő gazdák 26%-a, ők állították elő a termés 9,4%-t, a 34,9%-ban képviselt kisbirtokosok a búza 23,4%-t. E két réteg tehát valószínűleg saját szükségletét sem tudta mindig fedezni. A 27,1%-ban képviselt középbirtokosoknak a termés 34,9%-a, míg a 11,9%-ban fellelhető gazdag parasztnak a termés 32,3%-a jutott. Ezen két utóbbi csoport lehetett az, amely számottevő felesleget tudott értékesíteni.

Az őszi búza termése 1689-ben a 16393 negyed alapján 983700 liter körül volt. Így az egy felnőttre jutó mennyiség 387 liter, amely 270 körüli súlynak felelhetett meg.

⁵⁵ A negyed a hódoltság alatt e vidéken használt fertály 1/4-ét jelentette. Egy negyed két vékával volt egyenlő. Bővebben L. a 149–161. old.

A két búzaféleség a köles figyelembe vétele nélkül is bőven fedezte a város több mint 5000 lakójának élelmezését, így a két legmódosabb réteg pénzübeli jövedelmének egyik biztos forrása lehetett.

A két alapvetően takarmányövény, az árpa és a zab termelésével foglalkozók száma igen nagy különbségeket mutat mind a kenyérgabonához, mind egymáshoz viszonyítva az egyes rétegeken belül. A törpebirtokosok közül árpát 11,6%, zabot viszont csak 1% termelt. A kisbirtokosok közül árpát 42,5%, zabot viszont csak 5,2% termelt. A középbirtokosoknál már lényegesen kisebb e téren az eltérése, az előbbit 71,7 az utóbbit 28,3% termelte. Még kisebb a termelők számszerű eltérése a gazdagoknál: árpa után 67,4%, zab után 44,1% adott dézsmát. Ezek az eltérések okozták, hogy míg az adózók egészének 23,4%-a termelt árpát, zabot csak 7,2%. A nagyfokú különbség részben a termőtalaj adottságával, főként pedig a lóállomány megoszlásával lehet elsődlegesen magyarázni. Egészében egyik növény terméshozamát sem szabad lebecsülni. Az árpa termése közel feleakkora volt mint az ősibúzáé: 7428 negyed, ami 445,680 liternek felel meg, azaz egy felnőtt lakosra 173,3 liter jutott. Ez a mennyiség a zabbal együtt, melynek termése: 2533 negyed, azaz 151,980 liter igen jelentős jószágállomány takarmányozására lehetett elegendő.

A dézsmajegyzék alapján az őszi búza után a legelterjedtebb és a legnagyobb hozamot biztosító növény a köles volt. Ezen ma már e tájegységen alig ismert gabonaféle még a csaknem közelmúltnak számító évtizedekben is viszonylag gyakori volt e vidéken. Igénytelensége, viszonylagos kiegyensúlyozott terméshozama tette lehetővé, hogy a XVII. század végén is ennyire népszerű volt. Az adózók csaknem egy negyede volt köles dézsma fizetésére kötelezve. A valamennyi rétegen belüli népszerűségét jelzi, hogy a gazdagok 44,2%-a, a középbirtokosoknak pedig 67,4%-a termelt kölest. A termésmennyiségből számarányukhoz képest aránytalanul sokat, 20,8, illetve 39,6%-ot hoztak létre. A kisbirtokosok 41,2%-a a törpegazdáknak pedig 15,1%-a termelte e növényt. A teljes hozam is igen figyelemre méltó: a 7764 negyed 465 840 literrel egyenlő. Az egy felnőttre eső átlag 183,3 liter volt. E hatalmas mennyiség egyrészt azt érzékelteti, hogy a lakosság mindennapos élelmezésében igen fontos helyet kapott, másrészt ugyancsak azt dokumentálja, hogy a jobbmódú gazdák áruinak, értékeinek tetemes hányadát alkotta ez a gabonaféle.

Amikor azt vizsgáljuk, milyen súlya volt a növénytermesztésnek Nagykőrös gazdasági életén belül, érdemes röviden áttekinteni azt is, a dézsmálás alá eső növényeket milyen gyakorisággal termesztették, milyen volt azok „szóródása” az egyes rétegeken belül. (L. a XXI. táblázatot)

A DÉZSMÁLÁS ALÁ ESŐ TERMÉNYEK TERMELÉSÉNEK MEGOSZLÁSA AZ EGYES RÉTEGEKEN BELÜL

	Törpebirtokos	Kisbirtokos	Középbirtokos	Gazdag	Összesen
1	162	41	8	5	216
2	48	18	3	4	73
3	28	27	10	5	70
4	8	25	15	2	50
5	3	25	30	11	69
6		5	13	6	24
7		2	2	6	10
8			2	1	3
9			1		1
Összesen	249	143	84	40	516

Az első és egyik legfontosabb megállapításunk az lehet, hogy a növénytermesztés igen széles körben végzett tevékenység volt Kőrösön. Az összes adózó 63,5%-a végzett valamilyen növénytermesztést. Ha pedig eltekin-tünk a 188 teljesen nincstelentől, kiknek nagyobb része minden bizonnyal a háborúk során vetődött Kőrösre, hisz 1682-ben még az adózók száma csak 622 volt, azt tapasztaljuk, hogy a minimális, az éppenhogycsak megadóztatható ingósággal, vagy ingatlanal rendelkezők 85,6%-a vett részt a növénytermesztésben. Ez azt jelentette, hogy ez a foglalkozási ág gyakorlatilag általános volt a mezővárosban, bár mértékében, összetettségében erősen eltérő lehetett az egyes rétegek között. A dézsmálásra kötelezetteknek 47,6%-a, tehát csaknem fele a törpebirtokosok közül került ki. Ennek a szegény rétegnek négyötöde, tehát igen nagy hányada végzett növénytermesztést. Tekintettel arra, hogy ők igen szerény mértékben részesedtek az állatállományból, azt mondhatjuk, hogy a vállalt bér munkán túl elsődlegesen ez az alapvetően csekély arányú növénytermesztés biztosította számukra a szűkös megélhetést. A többi rétegnél a növénytermesztésben való részesedés: 90,9; 91,2, illetve 93%-os volt, így ha nem is maradéktalanul, de gyakorlatilag csaknem teljesen részesedtek a növénytermesztés lehetőségeiből, hasznából.

A különféle növények együttes termesztése fokozottabb differenciálódást jelez az egyes csoportok között. A csak egyetlen növényt termesztek háromnegyede került ki a törpebirtokosok közül. Ezek döntő többségben szőlőt termesztettek. Az egyetlen növény után dézsmát fizetők aránya a termelők

egészén belül meglehetősen magas: 41,4%. Ugyanakkor ki kell emelnünk, hogy a gazdák többsége 2—5 növény számottevő mértékű termesztését vállalta. Ezekben belül az összes termelőt tekintve a megoszlás elég arányos. Őt vagy annál több növényt jelentősebb arányban viszont csak a két leggazdagabb réteg termelt: a középbirtokosok 52,1, a gazdagok 55,8%-a. A másik két rétegen belül ezek csak 1, illetve 20,9%-ot képeztek.

Végezetül egyáltalán nem felesleges utalnunk arra, hogy a háborús viszonyok nemcsak az állattartást, állattenyésztést nehezítették, hanem hátráltatták a növénytermesztést is. A létbizonytalanság eleve csökkentette a termelési kedvet. A különféle sarcolások, terménybefizetések nem ritkán a vetőmagot is érintették és ezáltal a következő évi termést erősen befolyásolták. Nem elhanyagolható az igaerő számszerű csökkenése, illetve ennek különféle területeken történő állami -katonai igénybevétele sem. Tehát, ha nem is olyan drasztikus mértékben mint az állattartás terén, itt is a korábbi évtizedeknél valamivel kisebb eredményekkel kell számolnunk. Ezen megszorítások figyelembevételével is azt rögzíthetjük, összesítéseink, illetve az ezekre épülő számításaink minden kétséget kizáróvá teszik, hogy Kőrösön a XVII. század második felében is igen nagy arányt, igen fontos helyet kapott a lakosság foglalkozásában a növénytermesztés.

GAZDASÁGI RÉTEGZÖDÉS

Az összeírás feldolgozása után célszerű még kiegészíteni a Nagykörös társadalmáról ismert adatokat, sajátosságokat. Miként utaltunk már korábban is rá, a hódoltsági mezővárosaink társadalmi fejlődése sem volt független a környező területek gazdasági és politikai viszonyaitól, egyértelműen hatottak rá azok a tényezők, amelyek az általános magyar, illetve közép-európai fejlődés meghatározói voltak. A hódoltság különleges körülményei érthetően néhány területen a magyarországi fejlődéstől eltérő tulajdonságok kialakulását eredményezték. Ezek közül az egyik leginkább szembetűnő vonás, hogy a mezővárosok földesurai nem a hódoltságban, hanem a királyi területeken éltek. A helyi nemesség semmiféle kiváltsággal nem rendelkezett, feudális földtulajdona nem volt. Éppen úgy kénytelenek voltak tudomásul venni a török állami kizsákmányolást mint a város jobbágy lakossága, kötelezve voltak a magyar állami adózáshoz hozzájárulni, és vállalniuk kellett a rájuk eső részt a földesurak számára fizetett taxából is, továbbá nem mentesültek az egyházi tized alól sem. Éppen ezért az 1689-es összeírás is kiter-

jedt valamennyi körösi armalista nemesre, és a vagyonbecslés után éppen olyan mértékben járultak hozzá a város porcióadóójához, mint bármely más körösi polgár. A XVI—XVII. században megerősödött árutermelés és pénzgazdálkodás a sajátos politikai és közigazgatási körülmények hatására a szabadparaszti fejlődés és az erőteljesebb vagyoni rétegződés számára nyitott lehetőséget. Több mint száz esztendő fejlődés révén a nincstelenek viszonylag széles köre alakult ki, amely társadalmi réteg részben napszámósok, részben a cselédek számát gyarapította évtizedeken át.

Tekintettel arra, hogy az elemzésre került összeírás kimondottan az adóztatás céljait szolgálta, ennek érdekében a lakosság teherbíróképességének feltárását segítette elő elsődlegesen, a társadalmi rétegződésre vonatkozóan kevesebb és nem elég következetesen összegyűjtött adatot tartalmaz. Tekintettel arra, hogy a cselédek számára más korabeli forrásunk még ilyen részletességgel sem tér ki, célszerű a fellelhető adatokat számbavenni, a belőlük levonható következtetéseket megfogalmazni. (L. a XXII., ill. a XXIII. táblázatot)

XXII. táblázat

A CSELÉDEK ÉS SZOLGÁLOK SZÁMA GERECEZE PÉTER JÁRÁSÁBAN

		Kisbirtokos	Középbirtokos	Gazdag	Összesen
1	cseléddel rendelkezik	4	9	2	15
2			1	2	3
3				5	5
5				1	1
idegen munkát folyamatosan alkalmazók száma összesen		4	10	10	24
a cselédek, béresek száma		4	10	19	33
a szolgálok száma			1	7	8
a bér munkát vállalók száma		4	11	26	41

A cselédekre vonatkozóan történt feljegyzések között tizedenként igen nagy eltérések vannak. Lényegében csak Gerecze Péter járásának két tizedében látszik viszonylag következetesnek a számbavételük. De a járáson belül lévő két tized nyilvántartásában is számottevő különbség látszik.

Mivel a járás lakosai gyakorlatilag a város lakóinak negyedrészt alkotják, ebből az arányból kiindulva már viszonylag pontos következtetést lehet levonni a település egészére. A többi tized esetleges ezirányú feljegyzéseit a következtetlen összeírás miatt célszerű figyelmen kívül hagyni, ha el kívánjuk kerülni a teljes bizonytalanságot. Közelebbi megfigyelés arról győz-

A CSELÉDEK ÉS SZOLGÁLÓK VALÓSZÍNŰ SZÁMA AZ EGÉSZ VÁROSBAN
(GERECZE PÉTER JÁRÁSÁBAN LÉVŐ ADATOK ALAPJÁN)

		Kisbirtokos	Középbirtokos	Gazdag	Összesen
1	cseléddel rendelkezik	16	36	8	60
2			4	8	12
3				20	20
5				4	4
idegen munkát folyamatosan alkalmazók száma összesen		16	40	40	96
a cselédek, béresek száma		16	40	76	132
a szolgálók száma			4	28	32
egész évre lekötött bér munkát vállalók száma		16	44	104	164

het meg bennünket, hogy a két tizeden belüli összeírás között is jelentős eltérés mutatkozik. Éppen ezért a megnyugtatóbb eredmény érdekében a járás első tizedének adatait külön is feldolgoztuk. Az itt élő 77 adózó az összes adókötelezettnek pontosan tíz százalékát alkotta. (L. a XXIV. és a XXV. táblázatot). A két tizedre vonatkozó adatoknak együttes és külön-külön történő feldolgozása azért sem felesleges, mivel ezek távolról sem a leggazdagabb tizedek, így az adataikból nyert következtetés még mindig egy minimum-szintet jelenthet. Az összesítések, illetve a rajtuk alapuló, az egész városra történő kivetítés révén a cselédek száma Nagykőrösön a XVII. század végén 2—300 között lehetett. Ezeket a mezőgazdasági bér munkásokat az egyes rétegek itt is erősen eltérő arányban foglalkoztatták. Nagyon figyelemre méltó, hogy néhány esetben egészen csekély adóalappal rendelkezők is, akiket a feltüntetett vagyon és a kivetett adóösszeg alapján feltétlenül a kisbirtokosok közé kellett sorolnunk, rendelkeztek cselédekkel, tehát rendszeresen alkalmaztak idegen bér munkát. Érdekes, de egyáltalán nem véletlen egyezés, hogy mindkét számítás alapján a középbirtokosok 43,5%-a tehát közel fele alkalmazott folyamatosan idegen munkaerőt. A járás második tizedében akadt négy olyan gazda is, aki két cselédet fogadott fel, ami azt jelzi, hogy ezen réteg jobbmódúbb tagjai olykor jelentősebb külső munkaerőt is igénybe vett. A gazdagok esetében azt látjuk, hogy az idegen munkaerő alkalmazása náluk csaknem általános volt még az ingó vagyon jelentős csökkenése ellenére is. A két tizedben 16 gazdag paraszt került nyílvántartásba. Ezek közül 10 gazdálkodó összesen 26 cselédet, szolgálót fogadott fel.

XXIV. táblázat

A CSELÉDEK ÉS A SZOLGÁLÓK SZÁMA GERECZE PÉTER JÁRÁSÁNAK I. TIZEDÉBEN

		Kisbirtokos	Középbirtokos	Gazdag	Összesen
1	cseléddel rendelkezik	1	4	1	6
2				2	2
3				5	5
a folyamatosan idegen munkaerőt alkalmazók száma		1	4	8	13
a cselédek, béresek száma		1	4	14	19
szolgálok (nők) száma				6	6
egész évre lekötött bér munkát vállalók száma		1	4	20	25

XXV. táblázat

A CSELÉDEK ÉS A SZOLGÁLÓK VALÓSZÍNŰ SZÁMA AZ EGÉSZ VÁROSBAN
(GERECZE PÉTER JÁRÁSÁNAK ELSŐ TIZEDE ALAPJÁN)

		Kisbirtokos	Középbirtokos	Gazdag	Összesen
1	cseléddel rendelkezik	10	40	10	60
2				20	20
3				50	50
a folyamatosan idegen munkaerőt alkalmazók száma		10	40	80	130
a cselédek, a béresek száma		10	40	140	190
szolgálok száma				60	60
az egész évre lekötött bér munkát vállalók száma		10	40	200	250

Itt sem lesz haszontalan, ha a kecskeméti állapotokkal rövid összehasonlítást végzünk. Sajnos itt csak másfél évtizeddel későbbi időszakból rendelkezünk felhasználható adatokkal, de a Rákóczi-szabadságharc hasonló anyagi és közbiztonsági körülményeket, feltételeket teremtett, így az összehasonlítás nem alaptalan.

Kecskeméten 1704-ből maradt fenn egy összeírás, amely a város 18 tizedéből 14-re vonatkozóan tartalmaz adatokat. Az összeírás arra terjedt ki, mely házból, hányan mentek „kurucságra”.⁵⁶ Az összesítés szerint 193 szolga, továbbá négy inas, illetve mesterlegény volt köztük, de rajtuk kívül

56 IVÁNYOSI: I. m. 310—312.

235 esetben nem jelezték, gazda, annak hozzátartozója, vagy cseléd indult-e útnak. Erősen valószínű, hogy ezek többsége is nagyjából cseléd volt.⁵⁷

Ezen összeírás alapján Kecskeméten lényegesen nagyobb számban alkalmaztak cselédet. A legnagyobb ingó vagyonnal (így valószínűleg legnagyobb cselédszámmal) rendelkező 19 családfő közül tíz név szerint is szerepel az összeírásban. Kis István 6, Gulácsi Tamás és Buski István 5, Tóth András, Balassa István és Nádasdy 4—4 cselédet ültetett lóra. Minden bizonnyal nem küldték el valamennyi cselédjüket a katonai táborba. Összesen 46 gazda adott három vagy több szolgát katonának. Közülük 40 azonosítható az 1704. évi adólajstromban. A 40 gazda közül egy, Szabó Márton székbíró volt, így adómentes, ezért a későbbiek során ki kellett hagynunk. A 39 gazdát a fizetett adó összege alapján az alábbi módon csoportosíthatjuk:

0—3 tallér	—
4—7 tallér	11 fő
8—12 tallér	7 fő
13—18 tallér	13 fő
19 tallérnál többet	8 fő

A legmagasabb adó összege 25 tallér

Ezen gazdák vadszámuk (nagyjából számosálatuk) alapján így csoportosíthatók:

0	vadszámmal rendelkező	1 fő
1—5	vadszámmal rendelkező	4 fő
6—10	vadszámmal rendelkező	7 fő
11—50	vadszámmal rendelkező	17 fő
51—100	vadszámmal rendelkező	4 fő
101—200	vadszámmal rendelkező	6 fő

A fenti összeállítás alapján azt állapíthatjuk meg, hogy Kecskeméten a viszonylag csekély ingó és ingatlan vagyonnal rendelkező gazdák is alkalmaztak idegen munkaerőt. Az itt számításba vett adózók többsége még mindig jelentős állatállománnyal rendelkezett, bár kétségtelen, hogy vagyonuknak ez a része az előző esztendőben komoly károkat szenvedhetett. Való-

⁵⁷ Uo. 312—313.

színűnek látszik, hogy Kecskeméten a bérmunkát nagyobb arányban az állattartásban alkalmazták. Az összeírás 295 házra terjedt ki, s ebből 280 házból küldtek 1 vagy több szolgát, bérest katonának, azaz szinte minden önálló portával rendelkező gazda alkalmazott idegen munkaerőt. Ez ugyanakkor feltételezi azt is, hogy a nincstelenek száma a civis városokban igen magas volt, Kecskeméten elérhette az 1500 főt.⁵⁸

A szomszédos város példája azt bizonyítja, hogy a Kőrösön feltételezett 2—300 főnyi eselédnél minden bizonnyal jóval több szegődött el évről-évre a felszabadító háborúk előtt.

* * *

Ha az összeírás jellegéből adódóan kevés adatot nyújt számunkra a társadalom struktúrájának megrajzolásához, annál bővebben tájékoztat bennünket az itt élő, gyakorlatilag szabad parasztság gazdasági rétegződéséről. Ezek az adatsorok azért is igen fontosak, mert nálunk igen kevés olyan XVII. századi összeírás maradt fenn, amely alapján egy számottevő település egész lakosságának vagyoni rétegződéséről elfogadhatóan pontos képet tudnánk rajzolni. A fennmaradt, kevésbé teljes összeírások feldolgozására sem került eddig sor.

Bár kétségtelen, hogy egy háborúval, sarcolásokkal és rendkívül kíméletlen adóztatással terhelt fél évtized utáni állapotok rögzültek ezen összeírásban, mégis feltétlenül hasznos az egész lakosság vagyoni helyzetére kiterjedő statisztikai vizsgálat. Egyrészt, ha töredékes formában is, de kitapintható a török kiűzését megelőző évtizedek több sajátossága, másrészt — és ez ad igazi értelmet az ezirányú vizsgálódásnak — rögzíthető, milyen alapokról indultak el mezővárosaink a kettős kizsákmányolástól megszabadulva, az újabb háborús évtized közbeiktatása után a XVIII. századi békésebb, zavartalanabb fejlődés útján.

Miként korábban is utaltunk rá, a gazda és a zsellér megkülönböztetés ezen városokban mindenekelőtt azon alapult, az illető rendelkezett-e önálló házzal, avagy más házában, más telkén lakott. Bár kénytelenek voltunk figyelmeztetni e lajstromok e téren kimutatható következetlenségeire, jobb híján meg kell elégednünk a házak számának megállapításakor az összeírásunkban fellelhető adatokkal. Megszorításként azonban mindenképpen utalnunk kell arra, hogy a hibaszázalék túlléphet a statisztikai térés határain. Figyelembe kell azt is vennünk, hogy nem számolhatunk a XIX—XX. század során általánossá vált paraszti házak, gazdasági épületek tí-

pusaival. Ezeknél érthetően lényegesen szerényebb épületeket készítettek az esetek többségében, több család pedig földbe vájt putrikban lakott. Bár kétségtelen, hogy ez Nagykőrösön is feltűnő kivétel lehetett, hisz az előforduló esetekben az összeírók megütközését érzékeltetik a bejegyzések, a békésebb években ennek nincs nyoma. Az összeírás azt sem teszi lehetővé, hogy a házassági kapcsolatok, valamint az öröklés révén két házzal rendelkezők számát, arányát felmérhessük. Hogy az ilyen eset nem lehetett ritka a civis városokban, igazolja a korábban már idézett 1689-es kecskeméti adókules második pontja (L. a 6. jegyzetet), mely szerint ott a gazda mind-egyik háza után köteles volt fizetni, még „. . . ha három s több leszen is . . .”. Nagykőrösön csupán egyetlen adózó esetében jelezték, hogy „több” házzal is rendelkezett. (L. a XXVI. táblázatot)

Lényegesen megbízhatóbban tájékoztat az összeírás a malmok számáról és azoknak az egyes rétegek közötti megoszlásáról. Ezt valószínűsíti az a tény is, hogy Kecskeméten 1690-ben 34 adózónál 38 szárazmalmot írtak össze.⁵⁹ A fél-malom megjelölés vagy kézimalomra utal, vagy — miként Kecskeméten is fellelhető ez a megkülönböztetés — a szokásosnál lényegesen kisebb szárazmalom létét, birtoklását rögzítette, amely után felényi összeget kellett leróni. Ennek figyelembe vételével valószínűnek látszik, hogy a három fél malom nem közös birtoklásra utal, hanem három kisebb teljesítményű létesítményre. Ennek alapján a malmok tényleges száma 17 lehetett, amely csaknem pontosan fele a Kecskeméten nyilvántartásba vett malmok számának. Tekintettel arra, hogy a hódoltság békésebb éveiben a két város lakóinak száma is hasonló arányt mutatott, e két adat egymás hitelét növeli.

Közismert, hogy a malmok birtoklása a tulajdonos számára jelentős hasznot hozott. Ez volt az alapja a földesúri monopólium kialakulásának is. Az a tény, hogy a civis városokban viszonylag sok gazda, több társadalmi réteghez tartozó adózó rendelkezett malommal, jelzi részben e téren is, hogy a társadalmi kööttségek itt jóval mérsékeltébbek. Ezek a szárazmalmok jelentős értéket képviseltek. Kecskeméten éppen ezért tíz vadszámmal ért fel, azaz ugyanakkora adóalapnak minősült, mint tíz ló, vagy ökör. Érdeemes felfigyelni arra, hogy egyik városban sem halmozódott fel ezen érték egy-egy gazda kezén. Kecskeméten is csak egyetlen adózó, a város egyik leggazdagabb embere, Kalocsa János rendelkezett három szárazmalommal, a többi malomtulajdonos csak eggyel-eggyel.

Az összeírásban feltüntetett három pince minden bizonnyal olyan, az

59 B-KmL IV. 1504/n (Közmunkaösszeírások) 1690. 217—218.

átlagost jóval meghaladó nagyságú és kivitelezésű létesítmény volt, melyet bérbe adhattak, s ennek révén a tulajdonos bevételhez juthatott.

Az ingatlanok közül legkövetkezetesebben a szőlőt tüntették fel az összeírók. Ezt a dézsmajegyzékkel történő összevetést is igazolja. A körültekintő ténymegállapítás részben az jelzi, hogy olyan termés- és jövedelemkorlátozó tények jegyzése is található, amely a fiatal ültetésre, a félig, vagy teljes kipusztulásra utal, másrészt a dézsmajegyzékben is meglehetősen következetességgel rögzítették, szinte kiemelték, a szőlővel nem rendelkezők esetében, hogy felesbérliként kötelezték dézsmafizetésre, illetve sajátja mellett hozzátartozója, vagy idegen szőlőjét is megművelte.

Sajnos, a szőlőterületek nagyságának megállapítására a rendelkezésünkre álló adatok birtokában nem vállalkozhatunk. Így csak a számszerű arányok és a már korábban jelzett terméshozam adhat tájékoztatást ennek az értéktermelő ingatlanok az egyes rétegek közötti megoszlásáról.

Az első igen szembetűnő vonás, miként már a növénytermesztés során erre utaltunk, hogy a lakosságnak, az adófizetésre kötelezetteknek igen nagy hányada rendelkezik szőlővel. A 443 szőlőtulajdonos kb. 520 szőlőtelek felett rendelkezett, ami a cívis városok vezetőinek azt a mértéktartó eljárását érzékelteti, amely arra irányult, hogy a szegényebb rétegek is részesülhessenek a szőlőtermelés hasznából, illetve, hogy a bortermelés terén az önellátást minél szélesebb körben biztosítani tudják.

A szőlőterület birtoklása éppen ezért a XVII. század utolsó évtizedeiben még semmiképpen sem lehetett Kőrösön a vagyoni rétegződés érdemi előmozdítója.

A termőterületek közül a szőlőn kívül a kerteket vonták be az összeírásba. A város gazdaságtörténetével foglalkozók nem csekély sajnálatára e téren nem jártak el olyan következetesen mint az előző esetben. Legalábbis erre enged következtetni az a tény, hogy igen nagy eltérés mutatkozik az egyes tizedek összeírása között. Az első két járás négy tizedében egyáltalán nem tüntettek fel kerttulajdont, és Gerecze Péter járásának első tizedében is csak két adófizetőnél jelezték, hogy kertje van. Ugyanakkor Millei Szücs Mihály járásában lévő két tizedben, úgy tűnik, következetesen számbavették ezt az ingatlant is. Éppen ezért célszerű e két tizeden belül összegezni és elemezni ezen ingatlan megoszlását, mert a város lakóinak 22%-t képezték, és ez már elég jelentős hányad ahhoz, hogy ezen ingatlan megoszlásával kapcsolatosan a város egészére következtetéseket vonhassunk le. (L. a XXVII. táblázatot)

Még ennek a járásnak a két tizede között is olyan számottevő az eltérés, hogy a valósághoz közelebb állónak tűnik, ha a járás első tizedének arányai-ból indulunk ki. Hisz még ennek alapján is azt kell kiemelnünk, hogy ellen-

XXVI. táblázat

AZ INGATLANOK MEGOSZLÁSA AZ EGYES RÉTEGEK KÖZÖTT

Vagyoni rétegek	Ház		Malom		pince	1/2	1	2	több	Össze- sen	1	2	több	Össze- sen
	1	több	száraz-	kézi		szőlővel rendelkezik					kerttel rendelkezik			
nincs- telen	53													
törpebir- tokos	161		1			4	209	12		225	4			4
kisbir- tokos	113		2½	2	1	1	96	16	1	114	8			8
közép- birtokos	78		3½		1		56	14	1	71	9	2		11
gazdag	39	1	6½		1		22	10	1	33	7	3	1	11
Összesen:	444	1	13½	2	3	5	383	52	3	443	28	5	1	34
%-os megosz- lás	57,4	0,1	1,7	0,2	0,4	0,6	49,9	6,7	0,4	57,2	3,6	0,6	0,1	4,4

XXVII. táblázat

A KERTTULAJDON MEGOSZLÁSA MILLEI SZÜCS MIHÁLY JÁRÁSÁBAN

Rétegek		1	2	Összesen	% -os megoszlás
		kerttel rendelkezik			
I. tized	törpebirtokos	1		1 (13)*	7,7
	kisbirtokos	4		4 (11)	36,4
	középbirtokos	5	1	6 (13)	46,2
	gazdag	6	2	8 (9)	88,9
Összesen:		16	3	19	25,3
II. tized	törpebirtokos	3		3 (38)	7,9
	kisbirtokos	4		4 (20)	20,0
	középbirtokos	4	1	5 (15)	33,3
	gazdag		1	1 (4)	25,0
Összesen:		11	2	13	14,0

* Zárójelben az egyes kategóriákon belül a tizedben élő összes család száma

tétben a szőlővel, a kerttulajdon egyáltalán nem volt általánosnak mondható Kőrösön a XVII. század végén. Kizárólag a gazdagok nagy hányada rendelkezett kerttel, s a lakosság 62,2%-át kitevő nincstelenek és törpebirtokosok csak a legkritkább esetben birtokoltak kertet. Kiemelésre kívánkozik, hogy csekélynek mondható ezen ingatlan koncentrációja is, hisz igen kevesen

voltak, akik két kerttel rendelkeztek, több kerttel rendelkezőnek pedig csak egyetlen gazdag cívist tüntettek fel Gerecze Péter járásának első tizedében.

Semmiképpen sem elégedhetünk meg azzal, hogy csak az egyes adóalapot képező ingatlanok külön-külön megoszlását tekintjük át. Hisz igen sokatmondó az a tény is, hogy a különféle tulajdonfélések milyen formákban és arányokban kapcsolódnak az egyes társadalmi rétegeken belül. (L. a XXVIII—XXIX. táblázatot)

XXVIII. táblázat

A FONTOSABB VAGYONOK MEGOSZLÁSA AZ EGYES RÉTEGEK KÖZÖTT

	Törpe- birtokos	Kisbirtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen	
Ingatlanok közül	csak szőlővel rendelkezik	161	33	8	4	206
	szőlővel és kerttel	1	2	—	2	5
	csak szántóval	26	23	12	5	66
	szőlővel és szántóval	61	75	53	20	209
	szőlővel, szántóval és kerttel	3	6	11	9	29
Összesen:	252	139	84	40	515	
csak állatokkal	35	14	8	3	60	
csak termőfölddel	199	18	—	—	217	
mindkettővel	54	121	84	40	299	
Összesen:	288	153	92	43	576	
felesbérlet	17	4	3	1	25	

Miként már jeleztük, a szőlővel rendelkezők számának megállapítása nem jelenthetett gondot. A kerttulajdon meglétének rögzítésénél figyelemmel kell lennünk azokra a megszorításokra, amelyeket korábban megtettünk. A rendelkezésünkre álló adatok hézagossága így a valóságosnál számottevően kisebb arányokat mutat ugyan, de valószínű, hogy sem az ingatlanon, sem a vagyon egészén belül nem képezett a kerttulajdon akkora hányadot, hogy pontos ismeretének hiánya súlyos, vagy akár csak érdemi torzulást eredményezne. Az összesítésben csak a ténylegesen feltüntetett kerttulajdont vettük számításba. A szántófölddel való rendelkezés tényét a dézsmajegyzék adatai alapján rögzítettük. Ebben az esetben nem maradéktalanul a földtulajdon tényét rögzítik adataink, hisz e téren is előfordulhattott feles- avagy egyéb bérlet is. Ezek aránya viszont minden bizonnyal még alacsonyabb lehetett mint a szőlő esetében és, így az esetleges eltérés az összképen alig módosít. Ilyen kis bizonytalanság miatt nem tartottuk indokoltnak ezen összehasonlítás mellőzését.

A FONTOSABB VAGYONOK %-OS MEGOSZLÁSA AZ EGYES RÉTEGEK KÖZÖTT

		Törpe- birtokos	Kisbirtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Vagyonnal rendelkezők	Az adó- fizetők
Ingatlanok közül	csak szőlővel rendelkezik	54,4	21,6	8,7	9,3	35,2	26,6
	szőlővel és kerttel	0,3	1,3	—	4,6	0,9	0,6
	csak szántóval	0,7	15,1	13,0	11,6	11,3	8,5
	szántóval és szőlővel	21,1	49,0	57,6	46,5	35,8	27,1
	szőlővel, szántóval és kerttel	1,0	3,9	12,0	20,9	4,9	3,7
	Összesen:	84,5	90,9	91,3	92,9	88,1	92,9
csak állatokkal	11,7	9,1	8,7	7,0	10,2	7,8	
csak termőfölddel	66,7	11,8	—	—	37,0	28,0	
állatokkal és termőfölddel	18,1	79,1	91,3	93,0	51,0	38,6	
Összesen:	96,6	100,0	100,0	100,0	98,2	74,4	
felesbérlettel	5,4	2,0	1,0	2,3	3,6	2,7	

Az így nyert táblázat néhány igen figyelemre méltó sajátosságra hívja fel a figyelmet a kőrösiek vagyonának struktúráján belül. Az egyik legfeltűnőbb, hogy a csak állatállománnyal rendelkezők aránya rendkívül alacsony. Még ha figyelembe vesszük is, hogy a pusztítások, a háborúk nagy kárt okoztak az állatállományban, kétségtelen tényként rögzíthetjük, hogy Nagykőrösön igen kevesen voltak azok, akik megélhetésüket kizárólag az állattartás valamely formájára alapozták. Lényegében a növénytermesztésre és az állattartásra együttesen építő, a későbbi évszázadok során e vidéken általánosnak mondható gazdálkodás rendszere már a XVII. század második felére kialakult. A valamilyen növénytermesztés után dézsmát fizetők száma 515 volt, azaz az adófizetők 66,5%-a, illetve a valamilyen vagyonnal rendelkezők 88%-a. Tehát a szőlő és a szántóföldi növények termesztése a lakosság döntően nagy hányadát érintette.

A szántóföldi termelés egyik legfontosabb előfeltétele, kelléke az igavonó állat, amely a föld közvetlen megművelésénél és a szállításnál nélkülözhetetlen. A ló, illetve az ökör birtoklása, vagy annak hiánya döntően meghatározta a család ezirányú tevékenységét. Nyilván a többször említett sarcolások és háborús viszonyok eredményezték azt, hogy a valamilyen termőfölddel rendelkezőknek 42,5%-a az összeírás időpontjában nem rendelkezett

semmiféle igavonóval, ami eleve szűkös keretek közé kényszerítette ezen családok termelő tevékenységét. (L. a XVIII. táblázat 5.)

Egészében azt fogalmazhatjuk meg, hogy 1689-ben a legnépesebb rétegnek, a törpebirtokosoknak elenyészően csekély hányada rendelkezett a szántóföld megművelésének alapvetően fontos feltételeivel. A kisbirtokosok négyötöde, a középbirtokosok és a gazdag parasztok csaknem egésze, legalábbis döntően nagy hányada e feltételek birtokában volt. A korábbi évtizedek viszonyai ennél lényegesen kedvezőbbek lehettek!

A felesbérlet tényleges gyakoriságáról kimutatásunk nem adhat pontos képet. Az itt fellelhető számok a dézsmajegyzékben félre nem érthető módon feltüntetett esetek alapján összegződtek. A felesbérlők lehettek nincstelenek, de közülük nemegy rendelkezett önálló szántófölddel, illetve kerttel is. Varga Géczy pl, aki „felibül két szőlőt művelt” és 10 köből mustot fizetett dézsmaként, rajta kívül még tavaszi és őszi búza, árpa, valamint köles után is fizetett dézsmát. Oskoda János, aki a fizetendő adó nagysága alapján közepes birtokosnak számítható, öt féle dézsmá mellett fizetett még egy negyed árpát, „felibül valót”.⁶⁰ Tekintettel arra, hogy ezekben a városokban a földtulajdon viszonyai sok tekintetben eltértek a nem hódolt területek állapotától, igen nehéz a megszokott terminológiát használni. Hisz a pénzes kertek, azaz a pénzen vásárolt ingatlanok tényleges tulajdont képeztek, a város által adományozott ingatlanok csak birtokjogot biztosítottak. A felesbérlet is egyfajta birtokjogot feltétlenül jelentett, így ennek a kimutatásból történő elhagyása indokolatlan lett volna. A felesbérlők külön történő kezelése eredményezi, hogy a XXVIII. táblázat „összesen” rovata nem mindig a 100%-ot jelzi.

* * *

Az összeírásban fellelhető adatok, adatsorok teljes feldolgozásához szervesen hozzátartozik az is, hogy kimutassuk, a feljegyzések alapján a kivett porció befizetése milyen arányú volt, illetve az egyes rétegek között milyen eltérések tapinthatók ki. Ezen összesítés részben képes illusztrálni azt is, hogy a fizetőképesség az egyes rétegeken belül milyen mértékben változott. Bár kétségtelenül feltételezhető, hogy további befizetések is történhettek, amelyekről feljegyzés az összeíráson belül nem készült, de ennek valószínűsége kicsi lehet. Így a rögzített adatok feltétlenül komoly tájékoztatást nyújthatnak e téren is. (L. a XXX—XXXI. táblázatot).

⁶⁰ PmL V. 208/a, 1687. 164., ill. 163.

XXX. táblázat

A PORCIÓ BEFIZETÉSÉNEK ARÁNYA AZ EGYES RÉTEGEKEN BELÜL

	Nincstelen	Törpe- birtokos	Kisbirtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
semmit	65	21	2	—	—	88
részben	88	179	84	38	18	407
mind	35	98	67	54	25	279
Összesen:	188	298	153	92	43	774

XXXI. táblázat

A BEFIZETÉSEK SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁSA

	Nincstelen	Törpe- birtokos	Kisbirtokos	Közép- birtokos	Gazdag	Összesen
semmit	73,9	23,9	2,3	—	—	100
részben	21,6	44,0	20,6	9,3	4,4	100
mind	12,5	35,1	24,0	19,4	9,0	100

Összesítésünk megerősíti azt az egyébként többször megfogalmazott meg-
alapozott feltételezést, hogy a hódoltság alatt és főként a felszabadító há-
borúk idején a mezővárosokon belül is igen kíméletlen, a teljesítőképességet
számottevően meghaladó adóztatásra kényszerültek a városi hatóságok.
Önmagában a teljesen nincstelennek mondhatók adózásra való kényszeríté-
se is érzékelteti egyrészt azt, mennyivel rosszabbak voltak ezen a vidéken az
életkörülmények, mint a nem hódolt területeken, másrészt azt is, hogy az
adóztatás nem igazodott kellőképpen a tényleges anyagi teherviselőképes-
séghez a még viszonylag demokratikusnak mondható mezővárosi adórend-
szeren belül sem. A nincstelenek 34,6%-a semmit sem fizetett be, pontosab-
ban: tőlük semmit nem tudtak behajtani, 46,8%-uk csak részben tett eleget
kötelezettségének, és mindössze 18,6%-uk fizette be maradéktalanul a rá-
juk kirótt adóterhet. A törpebirtokosoknál is csak 32,9% volt képes mara-
déktalanul kifizetni adóját, és 60,1%-tól az adónak csak egy részét, 7%-
uktól semmit sem tudtak behajtani. A kisbirtokosok között mindössze
1,3% menekült meg a befizetéstől, de ezen rétegen belül is igen magas,
54,9%-os arányt alkotnak a csak részben fizetők, míg a teljes kifizetésre
43,8% volt képes. A két legmódosabb rétegen belül nem akadt olyan adózó,
akitől nem tudtak volna valamilyen arányban adót behajtani, bár náluk is
40% fölött van azok száma akik csak részben fizették ki ezen terheiket.

Miként többször utaltunk rá, az adóztatás rendkívül szigorú, sőt kímé-

letlen volt, amely sok család anyagi összeomlásával járt. A minden bizonnyal nem ritka egyéni tragédiák közül egyet-egyét még az összeírók is rögzítették. Jó György a kisbirtokosok között szerepel felosztásunk szerint, hisz két ökre, egy lova volt, két szőlő, valamint tavaszi és őszi búza után fizetett dézsmát, így 18 forint és 50 dénár kifizetésére kényszerült. Az adó behajtása során egyik ökrét 12 forint értékben elvitték. „Amikor felírták ennek embernek a lovát, már akkor hámmal fel volt kötve a gerendában, akkor csak hamar meg is halt, azért a két forint elmúlik”. Csökkent a szolgáltatás az által is, hogy „Az árvák kitudva”, de a teljes kifizetésre így sem kerülhetett sor.⁶¹

Az 1689-es évi adók behajtása természetesen éppenugy hozzájárult az elszegényedéshez, mint a korábbi évek hasonló eljárása, s így közvetlenül is hatott a nagykőrösi paraszti társadalom rétegződésének további alakulásához.

⁶¹ Uo. 200.

FONTOSABB MÉRTÉKEGYSÉGEK

- Átalag:** A bor mennyiségének meghatározására használt egyik leggyakoribb eszköz, illetve űrmérték Kecskeméten. Ez az edény „érett bor lefejtésére való kisebb hordó. Tokaj vidékén használták nagyobb bormértéknek, közelítőleg 75 liter.” Pallas Lexikon 1. köt. 691. l.
- Fertály:** Kecskeméten és környékén a XVII—XVIII. században használatos gabonaűrmérték. Egy fuvar gabona negyed része, kb. 180—200 liter lehetett. Bővebben l. e kötet Gabonaűrmértékek használata . . . c. feldolgozását.
- Font:** régi súlyegység. A Magyarországon használt font 0,56 kg. Ennek $\frac{1}{32}$ -ed része a lat.
- Icece:** régi űrmérték, 0,8484 l., folyadékok mérésére. Két messzelynek felel meg.
- Konc:** A XV. század végétől papír (író-és egyéb) mértékegysége = 24 ív, nyomó = 25 ív. (Bogdán István: Papír kereskedelmünk a XVI—XVII. században. Századok 1963. 871. l.
- Lat:** régi súlymérték, a font harmincketted része: 1,75 dkg.
- Marok:** ökölbe szorított marok szélessége mint a ló magasságának mértékegysége (MNYÉS IV. 947. l.) Marok, ököl „egyaránt négy ujj nagyságának felel meg, e nagyságú mértéknek pedig a magyarban tenyér a neve . . .” Bogdán István: Magyarországi hossz és földmértékek a XVI. század végéig. 83. l.
- Negyed:** a fertály negyed része. L. ott.
- Oka vagy okka:** régi török mértékegység. Törökországban 1,281 liter, Szerbiában 1,768 l; mint súlymérték 1,260 kg.
- Pint:** régi űrmérték: 1,4—1,6 liter (= 2 icce) A magyar pint = 1,415 liter. Az angol pint = 0,58 l.
- Rőf:** L. sing.

- Sing:** „...a sing a rövidebb és magyar, a róf pedig valamivel hosszabb és német, illetve osztrák eredetű mérték, amelyet általában textíliák mérésére használtak.” (Bogdán: i. m. 114. l.) A bécsi róf (Mária Terézia) = 77,71 cm.
- Vég:** A szöveteknél a kereskedelemben használt mérték, melyekben bizonyos meghatározott, de a szövet fajtájához képest nagyon is változó (20—40 m) hosszúságú kelme van.
- Véka:** űrmérték, főleg gabonaneműek mérésére. Általában 25—30 liter. L. még e kötetnek a gabonaűrmértékek használatára vonatkozó feldolgozását.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

ACSÁDY IGNÁC:

Közgazdasági állapotaink a XVI. és a XVII. században. Bp. 1889.
Archivum Rákócziánium I. osztály, I. kötet. Bp. 1873.

BAKÁCS István:

A török hódítás korának népessége. In: Magyarország történeti demográfiaja. Szerk. Kovacsics József, Bp. 1963.

BALOGH István:

Debrecen hadiszolgáltatásai a Rákóczi-szabadságharc idején. Debrecen, 1935.

A cívisek világa (Debrecen néprajz)a, Bp. 1973.

BÁLINTNÉ MIKES Katalin:

Kecskemét város Tanácsa a XV—XIX. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Kecskemét, 1979.

BÁNKÚTI Imre:

Egy görög kereskedő tevékenysége Kecskeméten és a Dél-Alföldön. Cumania III. 1975.

BÁRTH János:

Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népességtörténetében. Cumania II. 1974.

Fajszt népessége a XVIII. század közepén. In: Bács-Kiskun megye múltjából I. Kecskemét, 1975.

Doroszló népessége a XVIII. század közepén. Hung. Köz. 13. évf. 1—2. szám. Novi Sad- Újvidék, 1981.

BILOVESZKY János:

Adalékok a rézpénz és az adóztatás történetéhez II. Rákóczi Ferenc korában Veszprém, Piarista főgimnázium értesítője, 1913—14.

BOGDÁN István:

Papirkereskedelmünk a XVI—XVII. században. Századok 1863. 871. lap
Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp. 1978.

BODOR Imre:

Magyarország aprópénzei a XVII. század második felében. Numizmatikai Közlöny. 1973—74.

BUZA János:

Öreg garas (A hódoltság utolsó éveinek pénzforgalmához.) Történelmi Szemle, 1973. XVI. évf. 1—2. szám.

Fertály szavunk XVI—XVII. századi jelentéstörténetéhez. Magyar Nyelv 1974. 1. szám.

A tallér és az aranyaforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században Történelmi Szemle, 1977. XIX. évf.

Historiográfiai vázlat 1867—1945 közötti ár- és bértörténetírásunkról. MT Közl. 1977. XXVI. 1—2. szám.

Egyetemi tankönyv

Magyarország története II. kötet. (Szerk.: Makkai László és H Balázs Éva) Bp. 1962.

ESZE Tamás:

A nagybányai pénzverőház számadásai 1666—1667. Numizmatikai Közlöny 1967—68. 66—67. évf.

GALGÓCZY Károly:

Nagy Kőrös monográfiája. Bp. 1896.

GÁBORJÁN Alice:

Magyar népviseletek. Bp. é. n. Corvina.

DR GEYER:

Münz und Geldgeschichte (In: A. P. Pribram: Materialien zur Geschichte und Löhne in Österreich). Wien, 1938.

GYETVAY Péter:

A tiszai korona-kerület újranevesedése a XVIII. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. 1979.

HEGYI Klára:

Egy világbirodalom végvidékén. Bp. 1976.

HORNYIK János:

Kecskemét város története oklevéltárral. I—IV. Kecskemét, 1860—1866.

Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét, 1927.

HORVÁTH Mihály:

Magyarország története. I—VIII. Pest, 1871—73.

HORVÁTH Tibor Antal:

Régi magyar pénznevek. Numizmatikai Közlöny 1953—1954. évf.

A magyar aranyaforint értékváltozása 1490—1700 között. Numizmatikai Közlöny, 1959—60. 58—59. évf.

Adalékok a tízes aranyak forgalmához. Numizmatikai Közlöny, 1961—62. 60—61. évf.

A tallér értékváltozásai 1542—1700 között. Numizmatikai Közlöny, 1963—64. 62—63. évf.

HUSZÁR Lajos:

A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI—XVII. században. Numizmatikai Közlöny. 1969—70.

Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban. Századok, 1971.

Habsburg-házi királyok pénzei 1526—1657. Copus Nummorum Hungariae III/1. Bp. 1975.

IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor:

Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcból. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Kecskemét, 1979.

KAZIMIR, Stefan:

A XVI—XVIII. századi árviszonyok forrásanyaga és felhasználásuk az agrártörténeti kutatásban. Agrártörténeti Szemle. XIII. évf. 1971. 1—2. szám.

Adalékok az árak és a bérek történetéhez. Történelmi Szemle 1976. XIX. évf. 1—2. sz.

DR. KÁLDY-NAGY Gyula:

Kanuni devri Budin tharir defteri (1546—1562) Ankara, 1971.

N KISS István:

Az ár- és bértörténet kérdései Magyarországon 1550—1650 között. Történelmi Szemle, 1963. 6. évf. 2. szám.

KOSÁRY Domokos:

Pest megye a kuruckorban. In: Pest megye múltjából. Bp. 1965.

KOVÁTS Ferenc:

Forint és krajcár. Az Érem. 1922.

KÓHEGYI Mihály—NAGY Ádám:

Pénz és gazdaságtörténeti adatok Mária Terézia korából. Cumania III. Kecskemét, 1975.

KUPA Mihály:

Pénzrendszereink áttekintése 1526 óta. Az Érem, 1968. 24. évf. 43—46. szám.

LÉDERER Emma:

Régi magyar úrmértékek. Századok, 1923. 1—6. szám.

MAJLÁT Jolán:

Egy alföldi város kialakulása. Nagykovácsi gazdaság- és társadalomtörténete a XVIII. század elejéig. Bp. 1943.

MAKKAI László:

Pest megye története. In: Pest megye műemlékei. Bp. 1958.

A késői feudalizmus korának története a magyar történelem egyetemi tankönyvében és „rövid összefoglalásban”. Történelmi Szemle, 1968. 11. évf.

MAKSAI Ferenc:

(szerk.) Urbáriumok a XVII. századból. Bp. 1959.

MÉSZÁROS László HAUSFATTER Katalin:

A hódoltsági mezővárosok népességének kérdéséhez (1546—1562). k. ny. Bp. 1974.

MÉSZÁROS László:

Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Kecskemét, 1979.

PACH Zsigmond Pál:

Közép-Kelet-Európa és a nemzetközi kereskedelem a XVI—XVIII. században. MTA FTO Közl. 1970.

PETRI Edit:

A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században. Cumania III. 1975.

PURJESZ István:

A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében. Levéltári Közlemények, 1958.

RÁDÓCZY György:

A török pénz értékviszonyai a hódoltság alatt. Az Érem, 1968. 24. évf. 43—44. szám.

RÉVÉSZ László:

Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18—19. században. Kecskemét, 1956.

RUDNAY Gyula:

Adatok II. Rákóczi Ferenc érmészetéhez. Num. Közl. 34—35. 1935—36. évf. 71—72. old.

RUSVAY Kálmán:

Kecskemét város ménese. In: Bács-Kiskun megye múltjából I. Kecskemét, 1976.

SALAMON Ferenc:

Budapest története Bp. 1895.

SÁPI Vilmos:

A mezőgazdasági bérmunkásság jogi viszonyai Magyarországon a XVI. századtól 1848-ig. Bp. 1967.

SZAKÁLY Ferenc:

Balázs Deák gyöngyösi kereskedő üzleti könyve. Adalékok a hódoltsági terület kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVI. század végén. Agrártörténeti Szemle 1972. XIV. évf.

Magyar adózás a török hódoltságban Bp. 1981.

SZIGETI István:

Aranyforint (dukát) története és pénzlába. Az Érem. 1965.

SZILÁDY Áron—SZILÁGYI Sándor:

Okmánytár a török hódoltság történetéhez Magyarországon. I—II. Pest, 1868—69.

VASS Előd:

Kalocsa környékének török kori összeírásai. Kalocsa, 1980.

WELLMANN Imre:

Agrártörténetírásunk feladatai. Agrártudományi Szemle 1947.

Agrártörténetünk módszereinek kérdéseiről. Agrártörténeti Szemle, 1962. IV. évf.

WITTMANN Tibor:

Az „árforradalom” és a világszertei kapcsolatok kezdeti mozzanatai (1556—1618) 1957. Értekezések a történettudomány köréből. Új szorozat. 4.

ZIMÁNYI Vera:

A magyarországi ármozgások helye az európai fejlődésben. Történelmi Szemle 1972. XV. évf. 3—4. szám.

ZIMÁNYI—PRICKLER:

Konjunktúra és depresszió a XVI—XVII. századi Magyarországon az ártörténet és a harmincadbevételek tanúságai alapján, kitekintéssel a XVIII. századra. Agrártörténeti Szemle, 1974. XVI. évf. 1—2. szám.

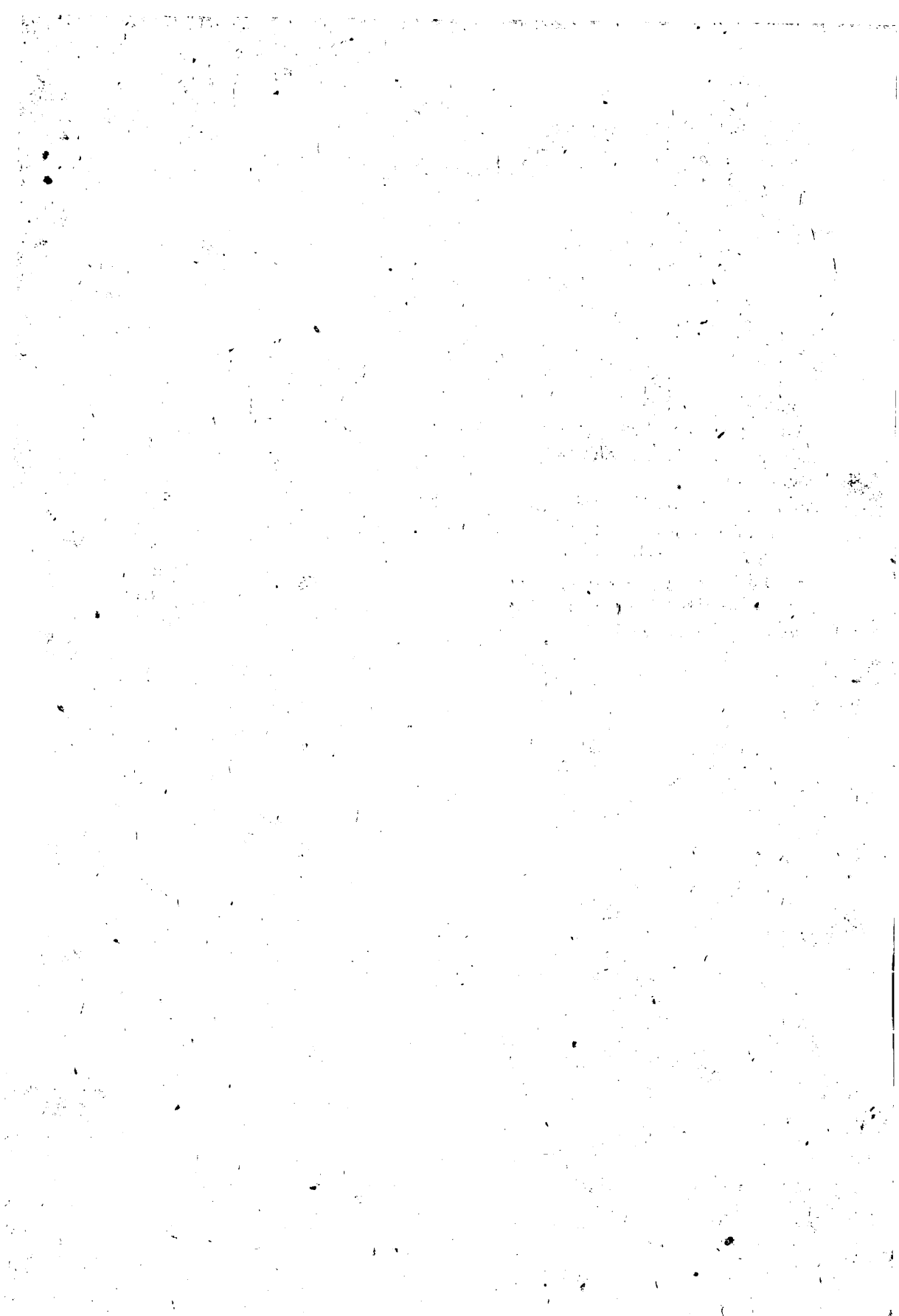
ZSÁMBÉKI László:

Magyar művelődéstörténeti kislexikon, Bp. 1937.

Tartalom

Bevezető	5
Pénzforgalom és pénzürtékek Kecskeméten 1662—1711	9
Gabonaürmértékek használata Kecskeméten a XVII—XVIII. században	147
Az árak alakulása Kecskeméten 1662—1790	159
A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben	321
A migráció Kecskeméten 1662—1711 között	389
Nagykőrös népe és gazdálkodása az 1689-es nyilvántartások alapján	435
Fontosabb régi mértékegységek	495
Felhasznált szakirodalom	497

96. Fr